מדרש

איכה רבה

מדרש

איכה רבה

על פי כתב יד הגנוז באוצר הספרים ברומי, והפתיחות ע"י השואה עם כתב יד בבריטיש מוזעאום בלאנדאן.

ערוך עם ציונים מתנ"ך, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור המלות הזרות הבאות בתוכו.

ועם

מבוא גדול

המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראָם

תרנט.

נדפס מחדש בתל-אביב

פתח דבר

ברוך אל עליון שהחייני וקיימני והגיעני לזמן הזה, להוציא לאור את המדרש **איכה רבתי**, עם הערות ותקונים ומראה מקומות כיד ה' הטובה עלי, עפ"י כתב יד ישן נושן הנמצא בעקד הספרים ברומי הנקראת Casanala, מסומן J. I. 4 (ובמבוא פרק ט"ו ימצא הקורא תכונת כתב יד זה).

הכתב יד מהמדרש הזה משונה הרבה מהמדרש איכה הנדפס, והוא כמעט מהדורא תניינא, וכל המאמרים אשר הביאו הקדמונים ממנו ואינם נמצאים בהנדפס, הנם בכתב יד הזה ככתבם וכלשונם, כאשר עיני הקורא תחזינה מישרים.

המדרש הזה נעתק למעני ע"י המנוח ה"ר מרדכי קאפוי ז"ל, ביחד עם מדרש אבא גריון אשר הוצאתי לאור עולם (עיין ספרי דאגדתא בפתח דבר). והנה הלום ראיתי אחרי רואי, כי בקובץ הזה חסרות הפתיחות ונמצא רק גוף המדרש איכה, לכן התאמצתי להשיג העתקה מהפתיחות מכתב יד הנמצא בבריטיש מוזעאום בלאנדאן קובץ 27089, והשויתי הנוסחאות מהפתיחות עם הנוסחאות מהכתב יד הזה. וכמו כן הי' לפני דפוסים הראשונים היקרים במציאות: דפוס ראשון, והוא מדרש חמש מגילות הנדפס בפיזארו בשנת רע"ט, ודפוס קאנשטאנטינא משנת ר"פ (דברתי אודותם במבוא פרק ט"ז).

וגם כעת לא עזבתי דרכי אשר הלכתי בה עד כה, יגעתי ועמלתי ותקנתי השיבושים, והוספתי את החסר בפנים הספר, בתוך שני חצאי מרובע, חלקתי המאמרים עפ"י הפרשיות והפסוקים, גם נתתי ריוח והפסקות ע"י קוים ונקודות המפרידים בין מאמר למאמר, גם הצגתי מראה מקומות מהכתובים המובאים במדרש הזה, וכן ערכתי הערות ותקונים, ומראה מקומות, אנה נמצאים המאמרים ההם בתלמודים ומדרשים וילקוט ושאר ספרי חז"ל, והשויתי המאמרים זו מול זו, והכרעתי על הגירסא הישרה, גם העירותי על חלופי נוסחאות בין הכתב יד ובין הנדפס מכבר, תקנתי ובארתי המלות הזרות הנמצאות בו, גם בארתי בדרך אגב הרבה מאמרים בתלמודים ומדרשים.

גם מבוא גדול הכינותי בראשו, מכיל י"ז פרקים, וזה הוא משפטו: א) שם הספר. ב) תכונת הפתיחות ואם נסדרו ממסדר אחד ובזמן אחד עם גוף המדרש איכה. ג) תכונת המדרש איכה וסגנון לשונו ואופן דרשותיו. ד) באיזה זמן ובאיזה מקום נסדר. ה) מקורות אשר שאב מהם המסדר. ו) מדרש איכה ותלמוד בבלי. ז) המדרשים אשר השתמשו במדרש איכה. ח) שמות תנאים ואמוראים המובאים בו עם הערות. ט) הקדמונים אשר הביאו את המדרש הזה. י) המקומות אשר בעל סדר הדורות הביאו, עם הערות. יא) רשימה ממלות זרות הנמצאות במדרש הזה מסודרות עפ"י סדר א"ב ואנה הן מבוארות בהערות שלי. יב) רשימה מכל המקומות אשר הערוך מביא בהם את המדרש הזה. יג) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם איכה רבתי סתם, ומהמקומות אשר מביאו ולא רשם עליהם כלל, ואנה

נדפס בישראל

Printed in Israel

מבוא

הנני נותן בזה לפני הקוראים הישרים את המבוא, מכיל י"ז פרקים, מדובר בו מכל הנוגע למדרש איכה, אשר יתחקו עליהם דורשי קדמוניות ישרון, ואצפה כי יפיקו רצון מכל אשר השתדלתי לדלות פנינים ממעמקי החקירה והדרישה, ויברכוני בעדה, וזה החלי בעזר הצור.

א) שם הספר

המדרש איכה נחלק לב' חלקים, החלק הראשון הוא פתיחות נסדרו על פסוק איכה ישבה, ובדפוס ראשון דפוס פיזארו, גם בדפוס קאנשטאנטינא, ואח"כ בכל הדפוסים נקראו „פתיחתא דחכימי" וכן רשום בהתחלתם, ובסופם כתיב „סליקו להון פתיחתא דחכימי", אולם הקדמונים כמו הערוך רש"י והילקוט כאשר הביאו מאמרים מהפתיחות לא ציינו בשם פתיחא רק סתם, הערוך ציין „בריש מגלת איכה", והילקוט ציין גם הפתיחות „איכה רבתי".

המדרש בכלל נקרא אגדת איכה, אגדת איכה רבתי (א), מגילת איכה (ב), מדרש קינות, מדרש איכה רבתי (ג), מדרש איכה, רבתי (ד), איכה רבתי, רבה איכה, או איכה רבה (ה), חלומות דמגילת איכה (ו).

ב) תכונת הפתיחות ואם נסדרו עם גוף המדרש מאת מסדר אחד ובזמן אחד.

חלק הראשון מהמדרש איכה הוא פתיחות, על שם שהובא בו ר' פלוני ופלוני פתח, כמו ר' אבא בר כהנא פתח, ר' יוחנן פתח, ובדפים ראשון נקראו „פתיחתא דחכימי", אולם הקדמונים לא יכנו אותם פתיחות, בעל הערוך כאשר מביא מאמרים הנמצאים בפתיחות כותב תמיד „בריש מגלת איכה", ורש"י ז"ל בהביאו מאמר הנמצא בפתיחא לא ציין כלל, רק הביא במדרש קינות, אף שהוא בפתיחא, גם בעל הילקוט כאשר הביא בילקוטו מאמרים מן הפתיחות מציין בגליון „איכה רבתי" (ראה להלן רשימה א' ורשימה ב' מהילקוט).

בכל הפתיחות סיים המסדר בפסוק „איכה ישבה בדד", ולרוב סיים בדבור „כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה", חוץ מפתיחא כ"ד ר' יוחנן פתח משא גיא חזיון, ופתיחא כ"ה ר' יוחנן פתח תנו לה' אלהיכם כבוד, ופתיחא כ"ח ר' חמא בר חנינא פתח וירמי' לקח מגילה אחרת, ועוד גם הפתיחא האחרונה סי' ל"ד המתחלת

(א) ונקרא המדרש „רבתי" כמו שנקרא „פסיקתא רבתי" לפי שהי' מדרש על איכה שהי' קטן מן זה שלפנינו ואולי הוא המדרש איכה זוטא אשר הוצאתי לאור, לכן קראו את המדרש הגדול מן השני בשם „רבתי" להבדילו מן הקטן ממנו, אבל לא כמו שחשב הרב החוקר מהרי"ל צונץ בספרו על הדרשות דף קע"ט כי מלפנים יכונה רבתי רק על פרשה א', על שם הכתוב „רבתי עם" ואח"כ נקרא המדרש כלו בשם „רבתי" והיא השערה רחוקה. (ב) כן יכנהו הערוך וראוי לכנותו מדרש מגילת איכה. (ג) הרב בעל מנחת שי (איכה ב' ו') חשב בטעות כי מדרש קינות ואיכה רבתי הם מדרשים נפרדים. (ד) כן יכנהו בעל ילקוט המכירי על ישעי' בשם „רבתי". (ה) כן יכנהו בעל סדר הדורות. (ו) כן יכנהו בעל* הערוך בערך אדר, דיש, חכם, רקע, פשש, את המאמרים מחלומות ופתרונם בפרשה א' המתחילים עד כותאי.

המאמרים נמצאים לפנינו. יד) רשימה שניה מהמקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים ולא רשם מקורם והם נמצאים במדרש איכה זוטא אשר הוצאתי לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים (בערלין תרנ"ד): טו) תמונת הכתבי-יד אשר היו לפני. טז) איזה כתבי יד נמצאים עוד ממדרש איכה. יז) הוצאות מדפוסים הראשונים מהמדרש איכה.

והנה אקוה כי הקוראים הישרים אוהבי קדמוניות ישרון יקבלו המנחה החדשה הזאת באהבה וברצון, והאל הטוב אשר עזרני להחל מלאכתי זאת ולברך על המוגמר, יחייני ויזכני בחסדו הגדול להשלים עוד את אשר החילותי, לזכות את הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה, אמן!

לבוב ניס תרנ"ז

שלמה ב"ר ישעי' אברהם הלוי באבער.

לא זולת, הנך רואה שכל המאמר לקוח מן מדרש איכה רק המסדר ייחס אותו לזבדי בן לוי, ובאמת נפלא הוא איך יכול לייחס אותו אל זבדי בן לוי שהי׳ מן גדולי האמוראים הראשונים בדור הראשון בזמן ר׳ הושעי׳ ובזמן ר׳ יהושע בן לוי, ובמאמר הזה במדרש איכה שם שהביא נמצא שנזכר ר׳ אלעזר שהיה מגדולי האמוראים של דור השלישי תלמיד ר׳ יוחנן, וכן מובא שם ר׳ יהודה בר סימון, והוא היה בדור הרביעי, ואביו ר׳ סימון היה בדור השלישי והי׳ תלמיד ר׳ יהושע בן לוי, וכן נזכר שמה ר׳ תנחום בן חנילאי, והוא ג״כ מאוחר בזמן, ואיך מזכירם זבדי בן לוי, אם לא נאמר, יען כי בפתיחא שלפניה מובא מאמר אחד בשם זבדי בן לוי ומקורו נעלם ממני, לכן התייחס גם הפתיחא שלאחריה הלקוחה מן מדרש איכה רבתי ג״כ לזבדי בן לוי.

גם לקח המסדר הזה ג׳ פתיחות הראשונות סי׳ א׳ ב׳ ג׳ מן פסיקתא דרב כהנא (אשר הוצאתי לאור) לא הוסיף ולא גרע, הפתיחא הראשונה ר׳ אבא בר כהנא פתח צהלי קולך, הוא מפסיקתא דר״כ פי״ג פסקא דברי ירמי׳ (דף ק״י ע״ב), והמסדר הוסיף רק הסיום „כיון שבא הפורענות קונן עליהם איכה״. פתיחא שניה ר׳ אבא בר כהנא פתח מי האיש החכם, הוא מפסיקתא דר״כ פסקא איכה (דף ק״כ ע״ב), והמסדר הוסיף רק הסיום „כיון שהשליכו דברי תורה לארץ התחיל ירמי׳ מקונן עליהם איכה. וכמו כן מחצי השנית מן פתיחא ב׳ המתחלת כה אמר ה׳ צבאות התבוננו וקראו למקוננות, הוא ג״כ אשר לקח המסדר מן פסיקתא דר״כ פסקא איכה (דף ק״כ ע״א), רק שם מהופך הסדר בתחלה נאמר ר׳ אבהו פתח והמה כאדם עברו ברית, והמסדר הציג זה בפתיחא ד׳, ואחר זה כתוב בפסיקתא ר׳ אבא בר כהנא פתח לא ישבתי בסוד משחקים, הציג זה לפתיחא ג׳, ומה שכתוב אח״כ בפסיקתא שם בר קפרא פתח ויקרא ה׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד כו׳ מלך בשר ודם אבל, מה הוא עושה, לא הביא בפתיחא והשמיטו, כי כתוב בגוף המדרש ריש איכה, והמאמר שלאחריו בפסיקתא שם כה אמר ה׳ צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבאנה ר׳ יוחנן וריש לקיש ורבנן כו׳, זה הציג המסדר בכאן ומדוע מהפך הסדר נעלם ממני. פתיחא השלישית ר׳ אבא בר כהנא פתח והמה כאדם עברו ברית, הוא מפסיקתא דר״כ פסקא איכה (דף קי״ט ע״א).

גם עוד לקח מן פסיקתא דר״כ, פתיחא ט׳ ר׳ יצחק פתח בושנו וגו׳ את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלים כו׳ הוא מפסיקתא דר״כ פסקא אנכי (דף קל״ז ע״ב), רק בפסיקתא שם מיוסדה הדרשה על הכתוב חרפה שברה לבי וגו׳ (תהלים ס״ט כ״א), והמסדר מן הפתיחות הביא המאמר מהפסיקתא על הכתוב בושנו כי שמענו חרפה, גם בפסיקתא מובא סתמי ולא בשם ר׳ יצחק, והמסדר הוסיף רק בסוף כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי׳ מקונן עליהם איכה.

וגם בפתיחא כ״ה נמצא מאמר אחד הנובע מפסיקתא דר״כ והוא: עשר מסעות, עד ואומרת שובו אלי ואשובה לך, וכמו כן פתיחא האחרונה המתחלת על ההרים אשא בכי ונהי, א״ר אחא ג׳ דברים צוה נבוכדנצר לנבוזראדן על ירמי׳ כו׳, כל הפתיחא עד סופה לקוחה מן פסיקתא דר״כ פסקא דברי ירמי׳ (קי״ג ע״א), רק מסדר מהפתיחות הציג איזה מאמרים בסדר אחר ממה שהוא בפסיקתא, והקדים איזה מאמרים אשר הם בפסיקתא מלאחריהם, אבל כל המאמרים בפסיקתא דר״כ מקורם, עד עובדא הוה בחד דהוה קאים ורדי בבקעת בית ארבל כו׳ ואוקיד זרעיה, כל זה הוא מן הפסיקתא, ומן הסיום לקיים מה שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה, וכן המאמר רבה בר כהנא אמר אינן לא במחילות עד סופו לעיני כל עובר, הוא הוספת המסדר, והמאמר שהביא רבה בר כהנא כו׳ הוא בלתי מובן כמו שהעירו המפרשים המ״כ הרז״ו והרד״ל אבל נעלם מהם שהוא הוספה ואינו מגוף הפסיקתא דר״כ.

עוד תשוב תראה בפתיחא י״א המתחלת ר׳ יצחק פתח תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה וגו׳, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה פסוק.... ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים פסוק.... מן איכה, בכל הפתיחא לא נמצא שום מאמר אגדה, רק סופר ומונה בדרך תשר״ק פסוק בתורה מול פסוק באיכה מן פ״א והמאמר נלקה בחסר כמו שהעירותי שם בהערות שלי, ואין זה מדרך המדרשים, רק המסדר סדרם ושם אותם

בפי

המתחלת על ההרים אשא בכי, הפתיחות האלה אינן מסיימות בפסוק איכה ישבה בדד.

כל הפתיחות האלה לא היו מצויינים כלל בסימנים, רק בדפוסים האחרונים ציינו אותם באותיות, ומספרם ל"ד (א), אולם יש לחשוב אותם למספר ל"ו כי בפתיחא ב' נתחברו ב' פתיחות יחד, היינו במאמר וכיון שהשליכו דברי תורה התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה, בזה נשלם פתיחא ב', ומן כה אמר ה' צבאות התבוננו היא פתיחא בפני עצמה, ומסיימת ג"כ התחיל מקונן עליהם איכה. וראיתי כי גם מהרז"ו העיר בצדק בפירושו וז"ל: כה אמר ה' צבאות התבוננו, סתמא דמדרש הביא מאמר זה לפתיחא כמו שאר הפתיחות, גם חותם כמו בכל הפתיחות „התחיל מקונן עליהם איכה", אלא על שלא אמרו אמורא מיוחד כמו בשאר הפתיחות, ע"כ לא הדפיסו המדפיסים בנתינת ריוח וכאלו היא שייך לפתיחא הקודמת, ולא כן הוא עכ"ל. וכמו כן נהייתה בפתיחא ל"א המתחלת רשב"י פתח רע רע, ומסיימת כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה, ובזה נשלמת הפתיחא, ואח"כ הוי מוראה ונגאלה העיר היונה, והיא פתיחא אחרת, ומסיימת ג"כ כיון שלא שמעו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה, והמדפיסים לא הפרידום ושמו אותם לפתיחא אחת, ובאמת נפרדים הן, וגם ע"ז העיר מהרז"ו וז"ל: הוי מוראה, פתיחא בפני עצמה ועל שלא נתפרסם שם דורשה ע"כ לא נדפסה בפני עצמה עכ"ל. הנך רואה כי באמת יש ל"ו פתיחות והמסדר ערך אותם במספר הזה כמנין **איכה** ע"ש מאמרם באיכה זוטא אות א': א"ר שמעון בן פזי לשון איכה גימטריא ל"ו כנגד ל"ו כריתות שנתחייבו בל"ו כריתות מנין **איכה**. וכן באיכה רבה פ"א א' לא גלו ישראל עד שכפרו בשלשים ושש כריתות שבתורה מנין **איכה**.

והנה שמות הדורשים המובאים באלו הפתיחות אלה הם: ג' פתיחות בשם ר' אבא בר כהנא (פתיחא א' ב' ג'). ד' פתיחות בשם ר' אבהו שפתח בשם ר' יוסי בר חנינא (פתיחא ד' ה' ו' ז'). ד' פתיחות בשם ר' יצחק (פתיחא ח' ט' י' י"א). ד' פתיחות בשם ר' חנינא בר פפא (פתיחא י"ב י"ג י"ד ט"ו). ב' פתיחות ר' אבהו סתם (פתיחא ט"ז י"ז). ב' פתיחות בשם ר' אבין (פתיחא י"ח י"ט). ב' פתיחות בשם ר' אלכסנדרי (פתיחא כ' כ"א). ב' פתיחות בשם ר' יוחנן (פתיחא כ"ד כ"ה). פתיחא אחת בשם רב נחמן (פתיחא כ"ו). פתיחא אחת בשם ר' פנחס (פתיחא כ"ז). פתיחא אחת ר' חמא בר חנינא (פתיחא כ"ח). ב' פתיחות בשם זבדי בן לוי (פתיחא כ"ט ל'). פתיחא אחת בשם רשב"י (פתיחא ל"א). פתיחא אחת בשם ר' חנינא (פתיחא ל"ב). פתיחא אחת בשם ר' זעירא (פתיחא ל"ג). בכל אלה ל"ג פתיחות מובאים שמות בעלי הפתיחות, אשר פתחו בפסוק אחד ודרשו, וסי' ל"ד היא בלי פתיחא.

ואודות אם נסדרו הפתיחות מאת מסדר אחד ובזמן אחד עם גוף המדרש איכה, ברור אצלי כי אב אחד לא הולידם, והן (הפתיחות) נסדרו בזמן מאוחר, ואם כי נמצאים מובאים בערוך רש"י וילקוט בכ"ז לא נסדרו בזמן אשר נסדר המדרש איכה, רק נסדרו אחר סידור גוף המדרש איכה והמסדר ראה כבר את המדרש איכה ושאב דברים ממנו, כמו שתראה: פתיחא י"ז ר' אבהו פתח ישיתו בי, הוא מן המדרש איכה פ"ג י"ד פסוק הייתי שחוק. וכן הפתיחא שלאחריה סי' י"ח ר' אבין פתח הוא ג"כ שם פ"ג ט"ו פסוק השבעני במרורים, וכן פתיחא כ"ח ר' חמא בר חנינא פתח, ר' חמא בר חנינא ורבנן הוא מן מדרש איכה ריש פ"ג פסוק אני הגבר (כנוסחת הכ"י מן איכה רבתי, עיין פתיחא שם הערה א'). גם פתיחא ל' כל הפתיחא לקוחה מן מדרש איכה פ"ד י' פסוק לא האמינו מלכי ארץ והמסדר הוסיף רק המלות „זבדי בן לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ", ובמדרש איכה שם מתחיל ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה, גם הוסיף המסדר הסיום כדרכו „כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה",

לא

(א) החוקר מהרי"ל צונץ בספרו על הדרשות צד 179 חושב מספרים ל"ג, ובאמת טעה כי הלא פתיחא אחת לר' יוחנן והיא פתיחא כ"ד ובאמת נמצאים ב' פתיחות ממנו, פתיחא כ"ד גם פתיחא כ"ה, לכן הציונים מן כ"ה והלאה הם עם סי' א' מוקדם למשל הביא פתיחא כ"ה מר' נחמן ובאמת היא סי' כ"ו.

ואינו מובא בילקוט איכה שם, וגם זה הוא לקוח מן איזה מדרש מאוחר כנראה מסגנון הלשון.

פתיחא כ"ז המתחלת ר' פנחס פתח ואם עד אלה לא תשמעו לי. ר' אליעזר ור' יהושע כו', כל המאמר הוא לקוח מן ספרא בחקותי פ"ה רק מסדר הפתיחות הוסיף המלות „ר' פנחס פתח", ובסוף הוסיף „אתם עברתם לפני שבע עבירות הרי ירמי' בא מקונן עליכם קינות שהוא שבע א"ב" (א), וכל קורא משכיל יראה שהמסדר לקח מאמר אחד מספרא והוסיף בראש „ר' פנחס פתח" ולא חידש מאומה רק הביא דברי הספרא לא יותר.

פתיחא ל"ג המתחלת ר' זעירא פתח ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים, ארשב"ג לא הי' ימים טובים לישראל כו', מן ארשב"ג לא הי' ימים טובים הוא במשנה סוף תענית וכל המאמר שם על המשנה, הוא מגמרא ירושלמי תענית שם, עד וחזרו ועשוהו יום טוב, והוסיף מסדר הפתיחא „ר' זעירא פתח ויהי לאבל כנורי" גם הסיום „וגרמו עונותיהם ונעשה אבל בעולם הזה בחורבן הבית פעמים, הה"ד ויהי לאבל כנורי וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה" הוסיף ג"כ לא זולת, רק זאת עשה כי הוסיף באמצע המאמר איזה דברים מגמרא בבלי תענית, כמו שתראה אחר שהביא דברי המשנה ארשב"ג לא הי' ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב כו' ובהן בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים, מביא: „תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם", וזה הוא מגמרא בבלי תענית ל"א ע"א, ובמשניות של תלמוד ירושלמי המשנה נחלקת ומסיימת המשנה ובנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים, לכן הביא על זה דברי הגמרא, ומן ומה הי' אומרת הוא בירושלמי שם משנה בפני עצמה, וכן תראה עוד שם בפתיחתא: בשלמא יום כפורים יום סליחה וכפרה כו', וזה הוא מאמר הירושלמי שם תענית פ"ד (דף ס"ט ע"ב) ומוסב על דברי המשנה לא הי' ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, ובירושלמי נאמר ניחא ביום הכפורים, אבל המסדר מן הפתיחות תפס לשון הבבלי (תענית ל' ע"ב) ושם נאמר „בשלמא" במקום „ניחא" בירושלמי. אולם בעיקר הטעם הביא כמו שהוא בירושלמי שם, גם את בעל המאמר הביא כמו שהוא בירושלמי יעקב בר אחא בשם ר' אסי אמר שבו קציצה יפה לעצים כו', אבל בבבלי מובא בתחלה טעמים אחרים ולבסוף סיים רבה ור' יוסף דאמרי תרוייהו יום שפסקו מלכרות עצים למערכה, וכן הוסיף בפתיחא שם „אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים כו' עד המוסיף יוסיף ודלא מוסיף יסיף", זה הוסיף באמצע מן גמרא בבלי תענית כמו שהעירותי שם בהערותי.

בין הפתיחות נמצאות י"ט פתיחות אשר לא אדע מקורם אשר שאב המסדר ובלי ספק הם מן מדרשים אשר אבדו מאתנו ואלה הם: פתיחא ה' המתחלת ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח כה אמר ה'. פתיחא ו' ר' אבהו בשם ריב"ח אפרים לשמה תהי'. פתיחא ז' ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח ואנו ואבלו פתחיה. פתיחא ח' ר' יצחק פתח כי קול נהי נשמע מציון. פתיחא י"ב ר' חנינא בר פפא פתח מעדה בגד. פתיחא י"ג רחב"פ פתח מפיץ וחרב. פתיחא י"ד רחב"פ פתח איש חכם. פתיחא ט"ו רחב"פ פתח יוסר לץ. פתיחא ט"ז ר' אבהו פתח דרכך ומעלליך. פתיחא י"ט ר' אבין פתח והוא מהשנא עדניא. פתיחא כ' ר' אלכסנדרי פתח שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג. פתיחא כ"א ר' אלכסנדרי פתח והצרוע אשר בו הנגע. פתיחא כ"ב ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פתח הוי מגיע בית בבית. פתיחא כ"ד ר' יוחנן פתח משא גיא חזיון. פתיחא כ"ה ר' יוחנן פתח תנו לה' אלהיכם כבוד (רק באמצע נמצא מאמר מפסיקתא דר"כ עשר מסעות עד אלך אשובה אל מקומי). פתיחא כ"ו ר' נחמן פתח הוי אריאל. פתיחא כ"ט זבדי בן לוי פתח אלהים מושיב יחידים ביתה. פתיחא ל"ב ר' חנינא פתח מבליגיתי עלי יגון.

המדרש

(א) במגלת איכה נמצא רק שש א"ב, רק בפ"ה זכור ה', כ"ב פסוקים הם כנגד א"ב השביעי וכן הביא ר' יוסף קרא בפירושו לאיכה (נדפס בס' דברי חכמים).

בפי ר׳ יצחק, יען כי בפתיחא שלפניה מובא פתיחא בשמו ויחס גם פתיחא זו אליו.

פתיחא כ״ג המתחלת ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי פתח וזכור את בוראך היא נובעת מן מדרש קה״ר פי״ב פסוק וישב העפר ושם איתא ר׳ יהושע בן לוי פתר קריא במקרש אמר להם הנביא לישראל וזכור את בוראך כו׳ והוא שמה באיזה שנויים, ובמאמר וירח זו סנהדרין הוסיף המסדר של הפתיחא „דתניא [צ״ל דתנן] סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה״, והמאמר הזה הנובע מקה״ר פי״ב הוא עד והוא מזכיר עון להתפש זה עונו של זכרי׳, והמאמר שלאחריו הה״ד ורוח לבשה את זכרי׳ בן יהודעה הכהן ויעמוד מעל לעם, וכי מעל ראשי העם היה, הוא לקוח מן קה״ר פ״י פסוק אם רוח המושל תעלה, ובפתיחא שם איתא וכיון שעלה נבוכדנצר התחיל הדם תוסס, אמר מה טיבו של דם זה כו׳, עד ערק ושדר פרדשנא לביתו ואגייר, השמיט המסדר את לשון המדרש קה״ר שם המתחיל אמר להון אמרו לי מה טיבו של דם זה, אמרו לו זה דם פרים ואילים וכבשים שהיינו מקריבים להקב״ה כו׳, עד מיד נתמלא הקב״ה רחמים ונבלע במקומו, שהוא לשון הירושלמי תענית פ״ד ה״ה (דף ס״ט ע״א), ופסיקתא דר״כ פסקא איכה (דף קכ״ב ע״א) ודברי המדרש נובע משם, אבל המסדר מן הפתיחא שינה הלשון והביא לשון הבבלי גיטין נ״ז ע״ב, סנהדרין צ״ו ע״ב ע״ש, והמאמר הזה נמצא גם בגוף המדרש איכה פ״ב ב׳ פסוק בלע ה׳ ופ״ד י״ג פסוק מחטאת נביאיה; והנה בכ״י רומי מן המדרש איכה (אשר נתתי לפנים הספר) נשמט המאמר מן פ״ב ונמצא רק בפ״ד, ושם הוא כמו שהוא בירושלמי ובפסיקתא, אבל בנדפס עשו המדפיסים כרצונם וערבו יחד לשון הירושלמי עם לשון הבבלי. ע״ש בפ״ד הערה ע״ב.

וכמו כן בפתיחא שם אחר שהביא הלשון מן תלמוד בבלי וכיים ושדר פרדשנא לביתיה ואגייר, מתחיל וינאץ השקר זו נביאתו של ירמי׳ כו׳, הוא ג״כ מן מדרש קה״ר פי״ב פסוק וישב העפר, ועד סוף הפתיחא והרוח תשוב אל האלהים זה רוח הקודש הוא מן מדרש קה״ר שם, רק בקה״ר סיים אחר זה „את מוצא כיון שראה ירמי׳ ירושלים חרבה, ובית המקדש שנשרף, וישראל שגלו, ורוח הקודש שנסתלקה לה התחיל עליהם הבל הבלים״, ובפתיחתא דאיכה שם סיים כך: „כיון שנסתלק רוח הקודש גלו, וכיון שגלו היה ירמי׳ מקונן עליהם איכה ישבה בדד״. בפתיחא כ״ד נמצא מאמר גדול אשר ניכר בו סימן נערות, בתחלה החל ר׳ יוחנן פתח משא גיא חזיון כו׳ ונעלם ממני המקור אשר שאב המסדר המאמר הזה, ואח״כ מתחיל: ד״א ויקרא ה׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד. זהו שאמר הכתוב ברוח הקודש ע״י בני קרח אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי וגו׳, כנגד מי אמרוהו בני קרח למקרא הזה כו׳, הוא לקוח מן מדרש מאוחר, ולא נמצא במדרש איכה הלשון „זהו שאומר הכתוב ברוח הקודש על ידי״.... וזה כסגנון לשון הפסיקתא רבתי פל״ד פסקא גילו מאד, זו היא שנאמרה ברוח הקודש ע״י ישעי׳. וכן בפסקא רני ושמחי „זו היא שנאמרה ברוח הקודש ע״י שלמה״. וכן בפסקא קומי אורי „זו היא שנאמרה ברוח הקודש ע״י דוד מלך ישראל״. וכן פסקא שוש אשיש „זו היא שנאמרה ברוח הקודש ע״י ירמי׳״. ואחר המאמר הנ״ל נמצא בפתיחא שם: ד״א ויקרא ה׳ צבאות, בשעה שביקש הקב״ה להחריב בית המקדש, אמר כל זמן שאני בתוכו אין או״ה נוגעין בו כו׳, כל המאמר הזה עד סופו לקוח מן מדרש איכה זוטא סי׳ כ״ו (אשר הוצאתי לאור בערלין תרנ״ד), רק בהוספות ובהרחבת לשון, והילקוט ריש איכה העתיק המאמר הזה מן איכה זוטא (שהי׳ לפניו) ככתבו וכלשונו ממש. ולא מן הפתיחא כי בפתיחא משונה הוא ובהוספת דברים, וכל המאמר בפתיחא א״ר שמעון בר נחמן בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב״ה והיה בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק כו׳, מיד באו עשרים ושתים אותיות כו׳, עד מיד פתח אברהם כו׳. הוא נוסף מן המסדר וליתא באיכה זוטא ואיננו מובא בילקוט שם, והוא מן מדרש מאוחר. גם נמצא במאמר הזה „זהו המשל שאומרים בני אדם, מטוב אדוני לא טוב לי, ומרעתו רע לי״ והוא משל מאוחר. המאמר אשר לקח מן איכה זוטא הוא עד ועוד אמר לפניו רבש״ע בתבת בתורתך ושור או שה כו׳. ומן המאמר הזה ולהלאה ליתא באיכה זוטא

ואינו

גימטריות (ה). גם נמצאו בו באורי מלות ע"ד הדרש אין זה אלא זה (ו) וכן כך וכך אין כתוב כאן אלא ... (ז) וכן יבאר איזה מלות מאיזה לשון הם (ח). השתמש הרבה במלות זרות וכולן בארתי בהערות. עיין פרק י"א רשימה שערכתי מהם ע"פ סדר א"ב ורשמתי אנה מבוארות בהערות. גם במקומות רבים נמצא פירושים יפים כפי פשוטי המקראות, ולשונו צח וקל ובקיצור נמרץ ודבריו נכנסים ללב.

ד) באיזה זמן ובאיזה מקום נסדר.

המדרש הזה הוא מן המדרשים הקדומים, וגם החוקר הגדול מהריט"ל צונץ ז"ל בספרו על הדרשות דף קע"ט כתב כי המדרש איכה הוא מן המדרשים הישנים, וקבע לו מקום מיד אחר מדרש בראשית רבה, ועוד לפני מדרש ויקרא רבה, בכל זאת אודות זמן סדורו ישער כי המדרש כלו בשלימותו לא נסדר לפני מחצי השנית ממאה השביעית למספרם (הוא ד"א ת' ליצירה), ולא נתן טעם לדבר, ובאמת לא אדע מה הכריחו לאחר זמנו קרוב לזמן הגאונים כי זמן הגאונים התחיל מהתחלת מאה השמינית למספרם (היינו ד"א ת"ן), ואולי בעבור שהביא כי במדרש איכה פ"א פסוק נשקד עול פשעי מזכיר אדום וישמעאל, וזה מכוון על ממשלת הערביים, וכוונתו מבוארת שחושב שרמז בזה על מלכות המחמדים שהיתה בראשית המאה השביעית למספרם, אבל באמת לא כוון יפה, כי הכוונה על ממשלת הערביים בימי האמוראים, כי הרבה יהודים היו שרוים בתוכם כאשר העיר בצדק הרב החוקר מהראה"ו בספרו ח"ג דף רס"ג, וזולת זה לא נמצא בכל המדרש שום רמז לאחר זמן סדורו, ואם כי קשה לצמצם בבירור הזמן אשר נתחבר, אבל נוכל להגביל זמנו בערך במאה הראשונה לאלף החמישי (הוא במאה הרביעית למספרם). היינו אחר אשר נסדר התלמוד ירושלמי, כי התלמוד ירושלמי נסדר קרוב מאתים שנה אחר החורבן, היינו מאה ושמונים שנה אחר חרבן הבית, וחרבן הבית שני היתה בשנת ג"א תתכ"ח, וכשתחשוב לזה מאה ושמונים שנה יעלה ד"א ח' (248 למספרם), עיין שערי ציון ומה שהעירותי שם בהערה ש"מ. והמסדר מן מדרש איכה לא ראה עוד את התלמוד בבלי, אשר נסדר ונשלם בערך ד"א רנ"ט—ר"ס (500 למספרם). וכן ראיתי שגם הגאון הרש"ל רפאפורט בספרו ערך מלים ערך אתינא כתב

אלה כתיב (שם שם). ותמא ותמה כתיב (שם ד"א בכה תבכה). ויצא מן בת ציון מבת כתיב (א ו). וילכו בלא כח לפני רודף א"ר אחא כשם שלא גלו אלא ברודף מלא כך אינן נגאלין אלא בגואל מלא, דכתיב ובא לציון גואל, מלא כתיב (שם שם). נשקד נשקד כתיב (א טו על אלה אני בוכיה). אל תקרי גדיותיך אלא גוויותיך (שם שם). ומדוחים ומדוחם כתיב (א יט קראתי למאהבי, ב יד נביאיך חזו לך). הלכת הלכתי כתיב (שם שם). אל תקרי ויגאו אלא וייגאו (א כא שמעו כי נאנחה אני). אל תקרי האתרים אלא התרים (שם שם כל אויבי שמעו רעתי). מלאתי מלתי כתיב (ב ב בלע ה'). סוכו שוכו כתיב (ב ו ויחמס כגן). מלבו מלבד כתיב (שם שם שיחת מועדו). בלילה בליל כתיב (ב יט). נביאי נביאו כתיב (ב יג מה אעידך). שתם תפלתי שתם כתיב לפי שתמו הצבור תפלתאון (ג ח גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי). ארי אריה כתיב (ג י אריה במסתרים). בתולות בערי יהודה בתולת כתיב (ה יא). בריחים ברחים כתיב (ה יג בחורים טחון נשאו). שלחתי בגלה שלחתי כתיב (שם שם). (ה) בשמה בגימטריא חמשים ושתים (פתיחתא לד). מנין איכה (א א איכה ישבה בדד). כמנין בדד (שם שם). הוא סיני הוא למס הוא חושבנא דדין כחושבנא דדין (א א היתה למס). הוא סמ"ל הוא למ"ס אתייא דדין הוא אתייא דדין (שם שם). מנין מלאתי (ב ב בלע ה'). מנין מנית (ג יז ותזנח). (ו) אין לשון איכה אלא לשון קינה (א א איכה ישבה בדד). אין לשון איכה אלא תוכחה (שם שם). אין ימין אלא שבועה (א ט טומאתה בשוליה)· וירדנה מבאר גורלאתה (א יג ממרום שלח אש). סלה מבאר התלה (א טו סלה ה'). אין הדום רגליו אלא ביה"מ (ב א ולא זכר הדום רגליו). (ז) עליהם אין כתיב כאן אלא עלינו, ותשאנה עיניהם אין כתיב כאן אלא עינינו, ועפעפיהם אין כתיב כאן אלא ועפעפינו (פתיחה ב'). שפט אין כתיב כאן אלא נשפט (פתיחתא י"ד). כי נשבו אין כתיב כאן אלא כי נשבה (פתיחתא כ"ה). מתאוננים אין כתיב כאן אלא כמתאוננים (א א היתה כאלמנה). מסיגי גבול אין כתיב כאן אלא כמסיגי (שם שם). כי פרה אין כתיב כאן אלא כפרה (שם שם). היתה אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה (שם שם). דרך קשתו אויב אין כתיב כאן אלא כאויב (שם שם). היה ה' אויב אין כתיב כאן אלא כאויב (שם שם). לקץ הימים אין כתיב כאן אלא הימין (ב ג השיב אחור ימינו). כגנן במגנן אין כתיב כאן אלא כגנן המגנן (ב יט קומי רוני). (ח) א"ר ראובן אין לשון אפס אלא לשון יוני (א ב בכה תבכה). א"ל לוי בערבי קורין למסריקא מסלסלה (א טו סלה ה'). ר' אבא בר כהנא אמר במגורתא קורין לשחותא פלותא (שם שם). אית אתרא דצווחין לחייבא פייבא (ב א איכה יעיב). אית אתרא דצווחין לכיבא עייבא (שם שם). א"ל לוי בערביא קורין לביזה עדיתא (ב יג מה אעידך).

ג) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו

המדרש הזה כולל קבוץ דרשות ופירושים על מגילת איכה על כל פסוק ופסוק (מלבד איזה פסוקים אשר לא דרש עליהם). המדרש הזה אינו מתחיל בהתחלת הדרשה זה שאמר הכתוב כמו במדרשים אחרים. וניכר מהדרשות כי שיבה זרקה בהם, ובאו ג"כ הרבה מעשיות אשר יש בהן תועליות לחוקרי קורות האומה וקדמוניותיה (א). גם מסופר מחכמת אנשי אתינה שהיו חכמים מחכמי יון ואתינה או אתינס היא העיר הגדולה של היונים (Athen) Ἀθῆναι ומזה בגמרא סבי דבי אתונא (בכורות ח' ע"ב) ועלו עליהם בחכמה אנשי ירושלים ועיין ערך טלין דף רנ"ב מה שהעיד שם בטוב טעם ודעת.

גם תמצא בו משלים יפים ונעימים (ב) ומשלי חכמה גם משלי עם על דרך מרגלי בפומי דאינשי (ג) ויש בו ג"כ טעמים על שנוי קרי וכתיב ומלא וחסר (ד) וכן דורש גימטריות

(א) עובדא הוה בחד טייעא והוה תמן תגר חד כו' (א א פסוק העיר רבתי עם. פיקח אחד היה בירושלים כו' שם שם). ביקש אגריפס המלך לעמוד על מניינם של אוכלסין (שם שם). עובדא הוה בחד מן ירושלים דאזל לאתינס (א א שרתי במדינות). ארבעה ירושלמיים אזלו לאתינס כו' (שם שם). תוב בתר יומין אזל חד ירושלמי לאתינס כו' (שם שם). חד מאתינס אזיל לירושלים כו' (שם שם). חד מן אתינס אזיל לירושלים ואשכח מינוקא (שם שם). חד מן אתינס אתא לירושלים (שם שם). חד מן אתינס אזל לירושלים (שם שם). חד מן אתינס אזל לירושלים ואשכח חד מדכתא (שם שם). חד מן אתינס פגע ביה בכהנא (שם שם). חד מן אתינס אזל לירושלים בעי מילף חכמה (שם שם). חד מן אתינס הוה מפלייא בבני ירושלים (שם שם). חד כותי עבד גרמיה פתר חלמין (שם שם). חד כותי בעא למיגח ביה בר' ישמעאל בר' יוסי (שם שם). עובדא הוה בחד תלמיד (שם שם). חד תלמיד אוהרכן הוה תני קמיה דר"ע (שם שם). חד בר נש אתא גבי ר"ע (שם שם). עובדא הוה בחד איתתא דאתית גבי ר' אלעזר (שם שם). מעשה בר' יהושע שהי' מהלך בדרך (שם שם). מעשה בר' יהושע בן חנניה (שם שם). מעשה באשה אחת שהיתה בשכונתו של רבן גמליאל (א' ב' ד"א בכה תבכה). ר' אבהו הוה יתיב דרש בכנישתא דקסרין הוה חד בר נש פעין (א' ג' כל רודפיה). מעשה בכלבא אחת (א' ד' דרכי ציון). מעשה בתמורה אחת (שם שם). ריב"ז ואספסייטוס כו' (א' ה' היו צריה). צלם גדול הי' נתון בגי בן הינום משבעה קנקנים כו' (א' ט' טומאתה בשוליה). יוסי מתלחיא דמן סליקו ר"י ור"ל למיגמל ליה חסדא כו' (א ט ותרד פלאים). מעשה בשתי נשים בא אספסיינוס והושיב משמרות (א טז על אלה אני בוכיה אלה אזכרה). אספסיינוס מילא שלש ספינות (שם שם). אדריינוס הושיב ג' משמרות (שם ד"א על אלה אני בוכיה). עובדא הוה בחד טייעא (שם שם). טרגאנוס ילדה אשתו כו' (שם שם). מעשה בשני בניו של צדוק הכהן (שם שם). מעשה במרים בת תנחום שנישבית היא ושבעה בניה (שם שם). מעשה במרים בת בייתוס (שם שם). מעשה במרים בתו של נקדימון (שם שם). מעשה במרים בת תנחום (שם שם). עובדא הוה בחד בר נש (א טז כי רחק). מעשה באשה אחת שהי' לה בן תשחורת (ב' יא כלו בדמעות). מעשה באדם אחד (ב יא נשפך לארץ כבדי). מעשה באשה אחת (ב יב בהתעטפם כחלל). מעשה בדואג בן יוסף (ב כ ראה ה'). מעשה באדם אחד (ג א אני הגבר). מעשה בבנו של חנני' בן תרדיון (ג טז ויגרס בחצץ). מעשה באשה אחת בקיסרין (ג יז ותזנח). מעשה באשה אחת (שם שם). ר' אבהו אזל לבוצרה כו' (שם שם). ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבים (שם שם). ר' חייא בר אבא אזל ללוד כו' (שם שם). מעשה באדם אחד שהי' בירושלים (ד ב ד"א בני ציון). מעשה בר' יהושע שהלך לרומי (ד ב ד"א בני ציון). מעשה באדם אחד כו' (שם שם איכה נחשבו לנבלי חרש). מעשה באדם אחד שהלך ברומי למכור ספיר (ד ז זכו נזיריה). מעשה בשני אחד כו' (שם ח' חשך משחור תארם). (ב) כמו שתראה: למלך שהי' לו שני בנים כעס על הראשון כו' (פתיחא ב'). למלך שהי' לו שנים עשר בנים (פתיחא ב'). משל לעבדו של מלך שעשה סעודה (פתיחא י'). לאחד שהי' לו מרתף של יין (פתיחא י"ב). למלך שהיה יוצא מפלטין שלו (פתיחא כ"ה). משל למטרונא שהי' לה שלשה שושבינין (א א איכה ישבה). משל למלך שהי' לו בן (א א ישבה בדד). למה הדבר דומה לכלי גדול (שם שם). משל למלך שכעס על מטרונא (א א היתה כאלמנה). למה ישראל דומין לשומרת יבם (א א היתה כאלמנה). משל למטרונא שאמר לה אוהבה עשי לי המין (א ט טומאתה בשוליה). למה היו דומין לדליקה שנפל בביתו של מלך (א י ידו פרש צר). משל למלך שבנה פלטין (א טז על אלה אני בוכיה). משל לרועה (שם שם). משל לרופא (שם שם). משל למלך שכעס על בנו (א יז פרשה ציון). משל למטרונא (א כא כי אתה עשית). לאוליא של עמוד שהיתה מגלגלת (ב א ההפך עלי בלהות). משל למלך שהיה לו בן (ב א איכה יעיב). משל לבני מדינה (שם שם). למלך שעמד על מוכחו (שם לא זכר הדום רגליו). משל למטרונא שכעס עליה המלך (ג א אני הגבר). משל לעשרה בני אדם שעשו עטרה למלך (ג ח גם כי אזעק). למה הוא דומה למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו (שם שם). משל למלך שהלך לאחות גדר (ג כ זכור תזכור). משל למלך שנשא אשה (ג כא זאת אשיב). משל למלך שנכנס למדינה (ג כד חלקי ה' אמרה נפשי). משל למלך שעשה חופה לבנו (ד יא ויצת אש בציון). (ג) כמו: כל דזמר זימרא לא עייל באודניה דרקדא, כל דזמר זמר ברא דמפשא לא שמע (פתיחא י"ג). כל מי שהוא דן את עיפש הוא עצמו נידון (פתיחא י"ד). הא בייה בייה תותבא מפני מארי ביתא (פתיחא כ"ב). כהדין ערבאה דהוה נכים הימרא ותמי בכבדא (פתיחא כ"ג). מטוב אדוני לא טוב לי ומרעתו רע לי (פתיחא כ"ד). אוי לו למלך שבקטנותו הגליח ובזקנותו לא הגליח (שם שם). מתלא אמר עד שמינא כחיש כחישא מיית (איכה רבה ג י זכור תזכור). (ד) איכה איכה כתיב (פתיחא ד'). ושב קרי ביה ושוב (א ב בכה תבכה). תולה אמר ר' זעירא

תענית כ"ו ע"ב. (ד יב לא האמינו) כמה דתנינן תמן על הזיקים ועל הזוועות ועל הברקים, וכן הוא בפתיחתא סי' ל', הוא במשנה ברכות נ"ד ע"א. (ה טו שבת משוש לבנו) הדא דתנינן משבטלו סנהדרין בטלה השיר מבית משתאות הוא במשנה סוטה פ"ט מ"ב.

2) התוספתא גם בה השתמש כמו: (א א העיר רבתי עם) ביקש אגריפס המלך לעמוד על מנינם של אוכלסין כו', הוא בתוספתא פסחים סוף פ"ר. (א טז ד"ה ד"א על אלה אני בוכיה) מעשה במרים בתו של נקדימון כו', הוא בתוספתא כתובות סוף פ"ה עיין שם הערה תל"א. (ב' י"ט קומי רוני בלילה) רבי אומר ד' משמרות בלילה כו', תוספתא ריש ברכות. (ד ב ד"א בני ציון) תני רשב"ג מנהג גדול היה בירושלים כו', תוספתא ברכות פ"ד. (ד ב ד"א בני ציון) מעשה בר' יהושע שהלך לרומי כו', תוספתא הוריות פ"ב.

3) מכילתא (פתיחא כ') כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת כו', הוא במכילתא יתרו מס' דבחדש סוף פ"א. (איכה ג' ס"ו) תרדוף באף כו', הוא במכילתא סוף בשלח. (איכה ג' א') אני הגבר דתניא בתחלה נגלה על בני עשו כו' החזירה על בני ישמעאל ולבסוף החזירה על ישראל כו', הוא במכילתא יתרו מס' דבחדש פרשה ה'.

4) ספרא גם ממנו שאב איזה דברים (פתיחתא סי' כ"ז) ר' פנחס פתח ואם עד אלה לא תשמעו לי, ר' אליעזר ור' יהושע כו' הוא מת"כ בחקותי פ"ה, ור' פנחס הביא דרשתם והוסיף רק בסוף „אתם עברתם שבע עבירות הרי ירמי' בא מקונן עליכם, קינות שהוא שבע א"ב". (איכה א' פסוק על אלה אני בוכיה, וכן פ"ב כ' ראה ה' והביטה) אמרו עליו על דואג בן יוסף שמת והניח בן קטן כו', הוא מספרא בחקותי פ"ו ה"ג. (ב כב תקרא כיום מועד) ולא היה ביום אף וגו' כנגד הבנים והבנות כו', הוא מספרא בחקותי פ"ד ה"ג. (ה' כ"א) חדש ימינו כקדם כימי עולם זה משה, הוא בספרא ריש שמיני. (ד' א') דתני ר' חייא יכול עוממות כו', הוא מת"כ ריש פ' אחרי מות ועיין בהערות שלי הערה א'.

5) ספרי נמצא איזה דברים אשר מקורם בספרי כמו: (איכה א' י"ט קראתי למאהבי) אמר ירמי' לישראל הציבו לך ציונים אלו מצות שישראל מצוינים בהם, הוא בספרי עקב סוף פסקא מ"א. (א' כ"א) בקשו לברוח כלפי צפון כו', הוא בספרי האזינו פסקא שכ"ב. (ה' י"ח על הר ציון ששמם) וכבר היה רבן גמליאל ור"א בן עזרי' ור' יהושע ור"ע נכנסין לרומי כו', הוא בספרי עקב פסקא מ"ג. (ג' א') אני הגבר דתנא בתחלה נגלה על בני עשו כו', הוא בספרי ברכה פסקא שמ"ג.

6) תלמוד ירושלמי. הרבה מאמרים נובעים מהירושלמי והי' לו למקור להרבה דרשותיו (א). גם תמצא שהביא מאמרי הירושלמי לראי' כמו שתראה: (איכה פ"א י"ג) ממרום שלח וכו' וירדנה. רדה כההיא דתני (בנדפס כדתניא) חרש רופום את ההיכל, והוא לשון הירושלמי תענית פ"ד סה"ח (דף ס"ט ע"ב) ונתרשה העיר חרש רופוס שחיק טמיא את ההיכל, וכן (איכה ב' ח') חשב ה' חיל וחומה, כההוא דאמר ר' הונא בריה דר' אחא שורה ובר שורה, הוא בירושלמי פסחים פ"ז ה"א (דף ל"ה ע"ב) ושם הגי' דאמר ר' אחא בשם ר' חיננא ויאבל חיל וחומה שורה ובר שורה, ואולי הי' כתוב בירושלמי ר' הונא בר אחא ונשתבש ונעשית ר' אחא בשם ר' חיננא. והנה סיפורים מהירושלמי באים במדרש איכה, רק נמצא במדרש איכה תוספות וביאורים ומרחיב הספור. והנה ארשום פה המקומות במדרש איכה אשר מקורם בירושלמי: (פתיחא ב') תני רשב"י אם

(א) אם לפעמים משונה קצת הנוסחא במדרש איכה ממה שהוא בירושלמי אין לתמוה מזה כי לא שאב המסדר מהמדרש מהירושלמי, כי יתכן לפני מסדר המדרש הי' הנוסחא שלפניו בירושלמי בנוסח אחר קצת ממה שהוא כעת לפנינו. וגם במדרש עצמו הנוסחאות משונות מנוסח אחד לנוסח שני. בכ"י אחד הי' הנוסח כך וכך ובכ"י שני הוא בנוסח אחר ובהוספות וגרעון כמו שתראה שבכ"י רומי אשר נתתי לפנים הספר, משונה מהנדפס. ולרוב מתאים נוסח הכ"י עם נוסחת הירושלמי, לכן אין לדון מזה אם לפעמים הנוסחא משונה, ועל המאמרים האלה ועל השינוים העירותי בהערות שלי במקומותם.

כתב האגדה של תלמוד בבלי בענין הסיפור מאנשי אתינא מאוחרת הרבה לאגדה של המדרש איכה. ועיין בפרק ו' הארכתי בענין התלמוד בבלי ומדרש איכה.

והנה המדרש איכה והמדרשים על ד' מגילות האחרות לא נסדרו בזמן אחד ולא ממסדר אחד, רק בזמנים שונים, ומסדרים שונים.

המדרש איכה נחלק לחמשה פרקים וכלם הם ממסדר אחד חוץ מן הפתיחות שנסדרו בזמן מאוחר קצת מן גוף המדרש איכה ואב אחר לא הולידם כמו שהארכתי בפרק ב'. ואשר שער החוקר צונץ שפרשה האחרונה על שהיא מעט הכמות, ואינה ארוכה כאחרות, וכן פרשה הרביעית ואולי גם פרשה השלישית, נתוסף בזמן מאוחר, היא השערה רחוקה ובלי יסוד, ואם נמצא גם במדרשים אחרים איזה פרשיות שהן קצרות מהאחרות הן מן מסדר אחר ונוספו אח"כ? רק המסדר בתחלה האריך והביא הרבה מעשיות ואח"כ קצר בדרשותיו. ומה שהביא עוד החכם הנ"ל כי בפרשיות האחרונות נתקצרו איזה דברים, מה שהביא הערוך בערך בלע חסר לפנינו, ובאמת מה שהביא הערוך בערך בלע נמצא בכ"י רומי אשר נתתי לפנים הספר, ועוד הרבה מאמרים אשר הערוך הביאם בשם המדרש איכה ולא נמצאים לפנינו בנדפס, כולם הם בכתב יד הנ"ל, אחד לא נעדר, וכמו כן השינוים בנוסחאות שהביא הערוך הם עפ"י כתב יד הנ"ל, והמאמר מה שהביא הערוך בערך בלע נשמט בנדפס ע"י הצענזור (א).

ואודות המקום אשר בו נתחבר המדרש איכה ברור כי נסדר בארץ ישראל, ונושא עליו מטבע א"י, הן בבחינות הלשון וכן בסגנון ואופן דרשותיו, וגם שמות האמוראים הנזכרים בו הם כלם שמות אמוראי ארץ ישראל, וגם תראה כי מסופר בו הרבה מעשיות מאנשי ירושלים, והדרשות הם לרוב דברי נחומים על חרבן בית המקדש, ובעבור זה תמצא שהאגדות מתאימות עם אגדת תלמוד ירושלמי אשר היה למראה עיניו. עיין פרק ה'. ושם הבאתי המקומות אשר שאב מתלמוד ירושלמי וגם העירותי כי נמצא אשר רמז לתלמוד ירושלמי וכן תשוב תראה מפורש במדרש פ"א ד' פסוק דרכי ציון, לא היה ארזים בבבל וכשעלה נבוכדנצר לכאן תלש ארזים מכאן ושתלן בבבל, וכמו כן תראה בזה שמובא במדרש „רבנן דהתם" וכוון לרבני דבבלאי, עיין פ"א הערה ש"ה.

ה) מקורות אשר מהם שאב המסדר.

1) המשנה. הרבה פעמים הביא דברים ממנה כמו שתראה: (פתיחא סי' י') ולא תהי' כהנת כפוגדקית, הוא לשון המשנה יבמות קכ"ב ע"א. (פתיחא סי' כ"ג) דתניא [צ"ל דתנן] סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, הוא לשון המשנה סנהדרין ל"ו ע"ב. (פתיחא סי' ל"ג) תמן תנינן ארשב"ג לא הי' ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב, משנה תענית כ"ו ע"ב. (בגוף המדרש (א א העיר רבתי עם) דתנן פר היה קרב בעשרים וארבע ואין כל איל ואיל פחות מי"א. משנה יומא כ"ו ע"ב. (א ג כל רודפיה השיגוה בין המצרים) כההוא דתנן דברי בן ננס בסימניו ובמצריו. הוא במשנה ב"ב ק"ו ע"א בסימניו ובמצריו—והמלות „דברי בן ננס" הם שם במשנה שלפניה (דף ק"ה ע"א) וקאי על מדה בחבל, ואינו נמשך למשנה שלאחריה על בסימניו ובמצריו, כמו שתראה בגמרא שם, רק במשנה שבירושלמי היא משנה אחת, ומשך המלות „דברי בן ננס" למטה. (ג יא דרכי ציון סורר ויפשחני) המד"א אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית. הוא במשנה שביעית פ"ד מ"ו. (ג טז הכפישני באפר) כההיא דתנינן ערב ט"ב כו', הוא במשנה תענית

(א) ולהיפך נמצא בנדפס איזה הוספות אשר הובא מחוץ פנימה, ובכתב יד ליתא, כמו שמראים פ"ד פסוק זכו נזיריה משלג, נוסף בגוף המדרש „ס"א ספיר גזירתם, א"ר יודן כל גזירה וגזירה שהיתה בירושלים היתה קשה כספיר ואם תאמר כך הוא א"ר פנחס כו' עד לפך טורס על עלמא", וזה נוסף מאיזה מגיה עפ"י כתב יד שלנו. גם בפ' חשך משחור תארם, נמצא הוספה „ס"א לא נכרו בחוצות א"ר אלעזר בר צדוק מעשה בעני אחד כו'", גם נמצא בנדפס איזה פירושים שהוסיף המגיה אשר באו אח"כ מגליון אל המדרש פנימה, ובכ"י הנ"ל אין זכר מזה כמו: פ"א חד מאתינס „תפלי לשון בדיקה הוא לא תפאר אחריך, תרגומו לא תפלי בתרך". עוד שם ד"ה חד כותי אינייה הוא חכים „פי' בא על אמו". עוד שם ד"ה חד מתלמידוי דרבי יוחנן, את מיית „פי' מתגבר". וכן בפ' על אלה אני בוכיה שהגיע לקיפרוס נהר, מלת „נהר" הוא מאיזה מגיה.

פט"ו ה"א דף ט"ו ע"ג. (איכה ה' ט"ו) שבת משוש לבנו, ר' אבא בר ירמי' אמר בראשונה כשהיתה אימת סנהדרין כו' ירושלמי סוטה פ"ט הי"ב דף כ"ד ע"ב. (איכה ה' ט"ז) נפלה עטרת ראשנו, ר' ירמי' דשבשב לבש עטרה של זית כו', ירושלמי סוטה פ"ט הי"ו דף כ"ד סוף ע"ב. (איכה ה' ט"ז) נפלה עטרת ראשנו בר בריה דריב"ל הוה ליה בלע אתא חד ולחש ליה. ירושלמי שבת סוף פי"ד ה"ג דף י"ד ע"ד, וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ב דף ט' ע"ד.

7) במדרש איכה נמצאים דרשות אשר נראה כי נובעים מבראשית רבה. כמו שתראה: (פתיחא ד') ר' אבהו פתח והמה כאדם עברו ברית כו', הוא במדרש ב"ר פי"ט אות ט'. (פתיחא י') רב הונא בש"ר יוסף אמר קנמון היה גדל בא"י כו', ב"ר פס"ה אות ט"ז. (איכה א' א') חדא אתתא אתת לגבי ר' אלעזר אמרה ליה חמית דשרית דביתא פקעה כו', ב"ר פפ"ט אות ח'. (איכה א' ב') אין לה מנחם א"ר לוי כל מקום שנאמר אין הוה לה, הוא בב"ר סוף פל"ח. (איכה א' ג') היא ישבה בגוים. ר' יודן בר נחמי' בשם רשב"ל אלו מצאה מנוח כו', הוא בב"ר פל"ג אות ו'. (איכה א' י') ידו פרש צר, ארבעה דברים טובים היה חושב אברהם על לוט עד סופו ובני עמון כעמורה, הוא בב"ר פמ"א אות ג', ובמדרש איכה כתוב והדין ידו פרש צר כי נדרש שם על הכתוב הזה, אבל במדרש ב"ר כתוב: ועוד כתיב ידו פרש צר על כל מחמדיה ע"ש. (איכה א' י"ד) נתנני ה' בידי לא אוכל קום, ר' הונא אמר עשאו עבד מכודן בפני עצמו כו', הוא בב"ר סוף פי"ד. (איכה א' י"ז) פרשה ציון ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי אמר כתיב ויאמר אלהים יקוו המים, אמר הקב"ה יקוו לי המים מה שאני עתיד לעשות בהן משל למלך שבנה פלטרין כו', הוא בב"ר פ"ה אות א' וע"ש בפירש"י המיוחס לו שכתב כל ההגדה הזאת הוא מביאה במדרש איכה. (איכה ב' ב') בלע ה' רבי היה דורש הקול קל יעקב כו', ב"ר פס"ה סוף אות כ"א. (איכה ב' ב') אשרי מי שהוא רואה במפלתו של תרמוד כו', הוא בב"ר פנ"ו אות י"א. (איכה ג' כ"ג) חדשים לבקרים. עד חלקי ה', כל המאמר הוא בב"ר ריש פע"ח.

8) הפסיקתא דרב כהנא הי' לו למקור ושאב ממנה הרבה דרשות. וגם איזה פתיחות נובעים מן הפסיקתא דר"כ פתיחא א' הוא מן פסקא דברי ירמי' (ק"י ע"ב). פתיחא ב' הוא מפסיקתא דר"כ פסקא איכה ק"ב ע"ב וכמו כן מחצי השנית מן פתיחא ב' המתחלת כה אמר ה' צבאות, התבוננו כו' לקח מן פדר"כ פסקא איכה ק"כ ע"א. פתיחא ג' הוא מפסקא איכה דף קי"ט ע"ב. פתיחא ד' מן פסקא איכה קי"ט ע"א. פתיחא ט' כל הפתיחתא הוא מפסיקתא דר"כ פסקא אנכי קל"ז ע"ב ושם היא מיוסד על הכתוב חרפה שברה לבי (תהלים ס"ט כ"א) והמסדר מן הפתיחא הציג בראש ר' יצחק פתח ושם בפסיקתא הוא סתמי. פתיחא י"ב וישרוף את בית ה' זה בית המקדש כו', דאמר ר' פנחס כו', הוא בפסיקתא פסקא איכה קכ"א ע"ב. פתיחא כ"ג ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו את זכרי', פסיקתא דר"כ פסקא איכה קכ"ב ע"א. פתיחא כ"ה עשר מסעות כו', פסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמי' קי"ד ע"ב. פתיחא ל"ד א"ר אחא ג' דברים כו', הוא מפסיקתא פסקא דברי ירמי' קי"ג ע"א. גם בגוף המדרש תמצא הרבה מאמרים הנובעים מן הפסיקתא דר"כ כמו: (איכה א' א') א"ר לוי משל למטרונה אחת כו', הוא בפסיקתא דר"כ פסקא איכה קכ"א ע"ב, עיין הערה א'. (שם שם) ר' יהודה ור' נחמי', ר' נחמי' אמר אין לשון איכה אלא לשון קינה, הוא שם שם. (שם שם) ד"ה איכה ישבה בדד שאל הקב"ה למלאכי השרת מלך ב"ו כשהוא אבל כו', פסיקתא איכה דף קי"ט ע"ב ומובא בילקוט ישעי' רמז ר"ץ בשם הפסיקתא. (איכה א' ב') ד"ה ד"א בכה תבכה, אזכרה נגינתי בלילה, כל המאמר הוא מפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון, ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ז בשם הפסיקתא. (איכה א' ב') אין לה מנחם כו', הוא מפסיקתא פסקא עניה סוערה ורני עקרה ונשנה גם בב"ר סוף פל"ח. (איכה א' ו') וילכו בלא כח לפני רודף כו', פסיקתא פסקא סליחות קס"ו ע"ב. (איכה א' כ"א) שמעו כי נאנחה אני, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתר קריה עד סופו כמוני לרעה ולא כמוני לטובה, הוא מפסיקתא פסקא אנכי דף קל"ח ע"א ע"ב קל"ט ע"א. (איכה א' כ"ב) כי רבות אנחותי, את מוצא בכל דבר שחטאו ישראל בו לקו ובו מתנחמים כו' עד ההפך עלי בלהות, כל

המאמר

ראית עיירות נתלשות כו׳ עד רב הונא אמר למוד תורה אעפ״י שלא לשמה, הוא מירושלמי חגיגה פ״א ה״ז דף ע״ו ע״ג (אף כי מסדר הפתיחות לקח זה מן פסיקתא דר״כ איכה ק״כ ע״ב כי גם המאמר שלאחריו הוא נובע מהפסיקתא אבל מקור המאמר הוא בירושלמי). (פתיחא ב׳) ר׳ שמואל אמר וצבא תנתן בפשע בפשעה של תורה, הוא בירושלמי ר״ה פ״ג ה״ח נ״ט ע״א (וגם זה לקח המסדר מהפסיקתא דר״כ איכה קכ״א ע״א). (פתיחא ה׳) ר׳ יודן שאל לר׳ אחא היכן הרגו את זכרי׳, הוא מירושלמי תענית פ״ד סוף ה״ה (והוא ג״כ בפסקא איכה קכ״ב ע״א). (פתיחא י״ב) וישרוף את בית ה׳ זה ביהמ״ק כו׳ הוא בירושלמי מגילה פ״ג ה״א דף ע״ג ע״ד. (פתיחא כ״ג) א״ר יוחנן האומר לצולה חרבי זו בבל למה נקרא שמה צולה כו׳ הוא מירושלמי ברכות פ״ד דף ז׳ ע״ב. (פתיחא ל״ג) כל הפתיחא הוא מירושלמי סוף תענית דף ס״ט ע״ג עם איזה הוספות מהמסדר כמו שהעירותי בהערותי. (פתיחא ל״ד) א״ר יוסי בר חלפתא חמשים ושתים שנה לא נראה עוף טס בא״י כו׳, הוא בירושלמי תענית פ״ד ה״ח דף ס״ט ע״ב. (עוד שם) א״ר יודן, שבע שנים נתקיימה בהם גפרית ומלח כו׳, ירושלמי כלאים פ״ט סוף ה״ג וירושלמי כתובות פי״ב סוף ה״ג. (עוד שם) עובדא הוה בחד דהוה קאים ורדי כו׳, ירושלמי תענית שם.

וכן בגוף המדרש (איכה א׳) המתחיל חד כותי עבד גרמיה פתר חלמין כו׳ א״ל חמיתי בחלמי משקה זיתא משח כו׳, ועוד חלומות שלאחריהן, הוא בירושלמי מעשר שני פ״ד ה״ט דף נ״ה ע״ב, ואיזה חלומות ופתריהון משונה קצת מאשר הוא במדרש, כמו שהעירותי על כלן בהערות שלי. (איכה א׳ ג׳) מעוני, ר׳ ביבי ור׳ הונא בשם רב האוכל טבל של מעשר עני חייב מיתה, הוא בירושלמי דמאי פ״ד ה״ה דף כ״ד ע״א וירושלמי קידושין פ״ב ה״ט דף ס״ג ע״א. (איכה א׳ ט״ז) אלה אזכרה בדרכים היו אומרים שמחתי באומרים לי בית ה׳ נלך כו׳, הוא בירושלמי בכורים פ״ג ה״ב דף ס״ה ע״ג. (איכה א׳ ט״ז) ד״א על אלה אני בוכיה, טרגאנוס שחיק עצמות ילדה לו אשתו בט״ב כו׳, נמצא הספור גם בירושלמי סוכה פ״ה ה״א דף נ״ה ע״ב, אבל כנראה לא שאב המסדר זה מן הירושלמי כי הוא משונה מאשר הוא בירושלמי ובסגנון אחר והי׳ לו מקור אחר עיין שם בהערה תי״ג. (איכה א׳ ט״ז) ד״א על אלה אני בוכיה מעשה במרתא בת בייתוס, גם המאמר השני מעשה במרים בתו של נקדימון הוא בירושלמי סוף פ״ה דכתובות. (איכה א׳ ט״ז) ד״א על אלה אני בוכיה, בשני היו מתענין על מפרשי ים, הוא בירושלמי תענית פ״ד ה״ד דף ס״ח ע״ב. (איכה א׳ ט״ז) ד״א על אלה אני בוכיה ר׳ יהושע בן לוי אמר צמח שמו, כל המאמר עד דבי ר׳ שילא אמר הוא מירושלמי ברכות פ״ב ה״ד דף ה׳ ע״א באיזה שינוים. (איכה ב׳ ב׳) בלע ה׳ ר׳ פנחס בשם ר׳ הושעי׳ ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות הי׳ בירושלים כו׳, הוא בירושלמי כתובות פי״ג ה״א, וריש פ״ג במגילה (ונמצא גם בפסיקתא דר״כ פסקא איכה). (איכה ב׳ ב׳) בלע ה׳ רבי היה דורש בלע ה׳ עשרין וארבע אפין כו׳ כל המאמר עד הרס בעברתו הוא בירושלמי תענית פ״ד ה״ח דף ס״ח ע״ג באיזה שינוים ובסדר אחר. (איכה ב׳ ה׳) בלע ישראל לשלשה מקומות גלו ישראל, ירושלמי סנהדרין פ״י ה״ו דף כ״ט ע״ג. (איכה ג׳ י״ט) קומי רוני בלילה. כל המאמר עד ראה ה׳ והביטה הוא מירושלמי ברכות פ״א ה״א דף ב׳ ע״ד. (איכה ג׳ ט׳) גדר דרכי בגזית, כל המאמר עד דוב אורב הוא מירושלמי מעשר שני פ״ה ה״ב דף נ״ו ע״א רק סדר המאמרים מהופכים ויש גם איזה שינוים. (איכה ג׳ ט״ו) רב כשהיה אוכל סעודת ט״ב כו׳, ירושלמי תענית פ״ד ה״ו דף ס״ט ע״ג. (איכה ג׳ כ״ט) יתן בעפר פיהו, זה אחד משה מקראות כו׳, ירושלמי חגיגה פ״ב רה״א דף ע״ז ע״א. (איכה ג׳ מ״א) נשא לבבנו אל כפים, ר׳ אבא בר זבדא ור׳ תנחום בר חנילאי ור׳ יאשי׳ נפקין לתעניתא כו׳, ירושלמי תענית פ״ב ה״א דף ס״ה ע״א. (איכה ד׳ ב׳) ד״א בני ציון מעשה בר׳ יהושע שהלך לרומי, ירושלמי הוריות פ״ג ה״ז דף מ״ח ע״ב. (איכה ד׳ ב׳) המסולאים בפז, ר׳ יודן בן קרת בשם רשב״נ משחרב ביהמ״ק. הוא מירושלמי סוכה פ״ד ה״ז דף נ״ד ע״ד. (איכה ד׳ י״ג) מחטאת נביאיה, ר׳ יודן שאל לר׳ אחא היכן הרגו את זכרי׳, ירושלמי תענית פ״ד ה״ה דף ס״ט ע״א. (איכה ד׳ כ׳) רוח אפנו, ר׳ ישמעאל [בר׳ יוסי] ור׳ חיננא היו פושטים במגילת קינות בערב ט״ב, ירושלמי שבת

עוד (א) ואם נמצאים לפעמים איזה מאמרים במדרש איכה הדומים קצת להמאמרים בתלמוד בבלי (ב), יראה כל קורא משכיל כי משונים הם זו מזו, והמאמרים בבבלי הם מאוחרים, גם משונה בהם שמות האומרים כאשר תראה להלן, והמסדר מתלמוד בבלי לא לקח מן מדרש איכה, וראיתי כי הרב החוקר מהראה"וו בספרו דד"ו ח"ג דף רס"ג כתב וז"ל: מצאנו דוגמאות מן המדרש איכה בתלמוד בבלי וכשנתבונן בהן נבוא לשער כי היה ספר אגדה הזה למראה עיני מסדר הבבלי. אולם לדעתי המסדר מהבבלי לא שאב מן מדרש איכה ואולי לא ראהו, כמו שתראה בהמאמרים אשר יש להם דמיון קצת.

(ברכות ג' ע"ב) אמר רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו כו'. ובמדרש איכה פ"ב פסוק קומי רני בלילה מובא זה בשם ר' לוי והמאמר במדרש נובע מפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בחצי הלילה (ס"ג ע"א) ושם משונה הגי' במאמר של ר' לוי והעירותי שם בהערה י"ז במדרש איכה שנו המעתיקים את הלשון ושמו בפי ר' לוי דברי ר' אחא בר ביזנא מש"ס בבלי יען כי חשבו כי שני המאמרים שוים בענינם ולא ראו השנוי הדק אשר ביניהם ע"ש.

(ברכות ז' ע"א) כמה רגע כו', ובאיכה רבה פ"ב פסוק קומי רני בלילה מובא מנין אחר בשם שמואל.

(ברכות מ"ח ע"ב) אמר רב מתנא אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב כו' ובמדרש איכה פ"ב פסוק בלע ה' מובא ר' הונא אמר יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעו הטוב והמטיב כו', והוא כמו שהוא בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"א בשם ר' חונא והוא כמו ר' הונא.

(שבת כ"ה ע"ב) נשיתי טובה אמר רבי ירמי' זו בית המרחץ, ור' יוחנן אמר זו רחיצת ידים ורגלים בחמין, וברבה פ"ג פסוק ויגרס נשיתי טובה ארשב"ג זו רחיצת ידים ורגלים אחר המרחץ. ע"ש במ"כ ועיין ביפה ענף שכתב בפ"ב דשבת איתא הדרש באופן אחר.

(שבת ס"ב ע"ב) דרש רבא בריה דרב עילאי מאי דכתיב יען כי גבהו בנות ציון כו' אבל באיכה רבה פ"ד פ' סורו טמא נמצא המאמר באופן אחר ושמות האומרים הם אחרים והוא כלשון פסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"ב ע"א) וע"ש בהערות שלי העירותי על השינויים.

(עירובין נ"ג ע"ב) מסופר מר' יהושע בן חנני' מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה תינוק ותינוקת, והמעשה מן תינוק ותינוקת מסופר באיכה רבה פ"א פסוק רבתי בגוים המתחיל מעשה בר' יהושע באופן אחר, ומובא שם עוד הרבה ספורים מן התינוק אשר ליתא בבבלי, וכאשר הוא בבבלי מובא במס' ד"א רבה פ"ו ע"ש.

(פסחים ס"ד ע"ב) פעם אחת ביקש אגריפס המלך ליתן עיניו באוכלסי ישראל כו', באיכה רבה פ"א פסוק העיר רבתי עם הוא בסגנון אחר והוא כמו בתוספתא סוף פ"ד דפסחים.

(פסחים קי"א ע"ב) תרי קטבי הוי כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק כל רודפיה ר' אבא בר כהנא ור' לוי כו', משונה הוא מאשר מובא בגמרא שם וגם בעל יפה ענף כתב שם סוגיא דטיהרא בפרק ערבי פסחים גבי תרי קטבי הוו כו', הוא דלא כדברי המדרש כאן.

(ר"ה ל"א ע"א) עשר מסעות נסעה שכינה כו'. ובפתיחא דאיכה סי' כ"ה, הנוסחא משונה והוא כמו שהוא בפסיקתא דר"כ דברי ירמי' ע"ש הערה צ"א.

(יומא ל"ח ע"ב) מעשה בדואג בן יוסף שהניחו אביו בן קטן לאמו בכל יום היתה אמו מודדתו בטפחים וכו'. ובאיכה רבה פ"א פסוק על אלה אני בוכיה מסופר המעשה מדואג בן יוסף

(א) ובפתיחות שהם קצת מאוחרים לגוף המדרש איכה נמצא איזה דברים שנשאב מהבבלי עיין לעיל פרק ב'. (ב) ונמצא איזה מאמרים אשר הוסיפו המעתיקים „או המדפיסים" מגמרא בבלי אל המדרש איכה כמו שהעירותי בהערות עיין לדוגמא פ"א הערה קי"ב והערה רמ"ט והערה רנ"ב.

המאמר הוא בפסיקתא פסקא נחמו דף קכ"ח ע"ב, עד סוף הפסקא והמאמר נובע מהפסיקתא, כי שם מובא כל זה על שם הסיום ומתנחמין בכפלים נחמו נחמו עמי. (איכה ב' ב') בלע ה' ר' פנחס בש"ר הושעי' אומר ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות כו', הוא בפסיקתא פסקא דאיכה דף קכ"א ע"ב. (איכה ב' ג') גדע בחרי אף ר' עזרי' ור' אבהו בשם ריש לקיש כו', הוא מפסדר"כ פסקא ותאמר ציון קל"א ע"ב. (איכה ב' י"ג) מה אעידך עד נביאיך כל המאמר הוא בפסיקתא דר"כ פסקא נחמו קכ"ד ע"ב. (איכה ב' י"ט) קומי רוני בלילה, ר' פנחס בש"ר אלעזר בר מנחם אמר כנור היה נתון תחת מראשותיו כו', הוא בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (ס"ב ע"ב). (איכה ג' כ"א) זאת אשיב ר' אבא בר כהנא אמר משל למלך, הוא בפסיקתא פסקא אנכי קל"ט ע"ב. (איכה ג' ל"ט) מה יתאונן אדם חי כו', הוא מפסיקתא ותאמר ציון ק"ל ע"ב ע"ש בהערות שלי. (איכה ג' מ"ד) סכותה בענן לך, ר' חיננא בר פפא בעי קומי ר' שמואל בר נחמני כו', הוא בפסיקתא פסקא שובה קנ"ז ע"א. (איכה ג' ס"ד) תשיב להם גמול כו', כל המאמר עד לפני ה' בגלגל, הוא מפסיקתא פסקא זכור כ"ה ע"א. (איכה ד' ז') זכו נזיריה, א"ר יודן כל גזרה וגזרה שהיתה בירושלים כו', מעשה באדם אחד, הוא בפסיקתא פסקא עניה סוערה קל"ה ע"ב. (איכה ד' י"ג) מחטאת נביאיה, ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו את זכרי', פסיקתא פסקא איכה קכ"ב ע"א. (איכה ד' ט"ו) סורו טמא, ר' חנינא פתר קרייא בבנות ירושלים, כל המאמר הוא בפסיקתא פסקא ותאמר ציון קל"ב ע"א. (איכה ה' כ"ב) כי אם מאס מאסתנו כההיא דאמר ריש לקיש אם מאיסה כו', הוא בפסיקתא פסקא ותאמר ציון ק"ל ע"ב.

9) במבוא למדרש שו"ט סי' ט' אות ז' חשבתי כי המדרש שו"ט הי' למקור למדרש איכה ולקח דברים ממנו. אבל כעת ראיתי כי אין לברר מי לקח ממי כי שניהם הם מדרשים קדומים. ואלה הם המקומות אשר רשמתי שם. (פתיחתא אות ו') ר' אבהו בש"ר יוסי בר חנינא פתח אפרים לשמה תהי', נשנה בשו"ט ריש מזמור ע"ו. ואולי מסדר הפתיחות לקח משו"ט כי הפתיחות מאוחרים בזמן מן גוף המדרש איכה. (פתיחתא כ"ג) שמונה עשרה שנה היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר כו', הוא בשו"ט מזמור ע"ט אות ב' ונשנה גם בקה"ר פי"ב פסוק וזכור את בוראך ואולי שאב משם. (פתיחתא ל') ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה כו' נמצא ג"כ בגוף המדרש איכה פ"ד המתחיל לא האמינו מלכי ארץ נשנה בשו"ט מזמור ע"ט אות א' אבל קצת בסגנון אחר. (שם שם) ריב"ל אמר לשתי לילות ויום אחד הי' הקב"ה מאיר לו כו', הוא בשו"ט מזמור י"ח אות ג' אבל יותר נכון כי הוא נובע מן פסיקתא דר"כ פסקא אחרי מות (קע"ה ע"ב). בגוף המדרש (פ"א ט') פסוק טומאתה, כתיב כרו לי זדים שיחות, המאמר הוא ג"כ במדרש שו"ט מזמור כ"ב אות י"ז ואין לברר מי לקח ממי, עיין שו"ט שם הערה ש"ל. (פ"א י"ד) פסוק הכשיל כחי א"ר תנחום בר' חנינא ארבעה דברים מתישין הכח כו', הוא בשו"ט סוף מזמור ל"א וגם בכאן אין להכריע. (פ"ב ג') פסוק גדע בחרי אף, עשר קרנות הם, הוא בשו"ט מזמור ע"ה אות ה'. (שם) ויבער ביעקב כאש להבה, אמר ריש לקיש כשהפורעניות באה לעולם אינו מרגיש תחלה אלא יעקב, הוא בשו"ט סוף מזמור י"ד אבל בסגנון אחר ע"ש הערה ל"ד. (פ"ג כ"ג) חדשים לבקרים ר' סימון אמר על שאת מחדשנו בבוקרן של מלכיות, התחלת המאמר מובא בשו"ט מזמור כ"ה אות ב', אבל כל המאמר נובע מן ב"ר ריש פע"ח. (פ"ד י"א) ויצת אש בציון כתיב מזמור לאסף בכיה מבעי ליה, הוא בשו"ט מזמור ע"ט אות ג', אבל בסגנון אחר ע"ש הערה ל"ב. (שם י"ט) פסוק קלים הי' רודפנו ר' אייבו אומר כו', במדרש שו"ט מזמור ז' אות י' הוא בסגנון אחר, עיין מדרש איכה הערה קי"ג. (פ"ה כ"א) פסוק השיבנו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כו', במדרש שו"ט סוף מזמור פ"ה הוא בסגנון אחר.

ו) מדרש איכה ותלמוד בבלי.

בפרק ה' הבאתי כי התלמוד ירושלמי היה למקור למדרש איכה והבאת שם הרבה דוגמאות, לא כן תלמוד בבלי, המסדר מן מדרש איכה לא ראה

עוד

(שם שם) מעשה בד' מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון כו' מבשן אשיב מבין שיני אריה כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק על אלה אני בוכיה מסופר באופן אחר, וגם המ"כ כתב שם בפ' הניזקין תמצא הענין קצת באופן אחר.

(שם נ"ח ע"א) ת"ר מעשה בר' יהושע בן חנניא שהלך לכרך גדול שברומי אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים כו'. וזה מובא ג"כ כן באיכה רבה פ"ד פסוק בני ציון היקרים אבל מקור המאמר הוא בתוספתא הוריות פ"ב.

(שם שם) מובא מעשה בבנו ובבתו של רבי ישמעאל בן אלישע שנשבו לשני אדונים לימים נזדווגו שניהם במקום אחד כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק על אלה אני בוכיה מובא מעשה כזו בבני צדוק הכהן ובסגנון אחר ובאריכות יותר, ע"ש.

(שם ע' ע"א) ג' דברים מכחישים כחו של אדם פחד דרך ועון, ובאיכה רבה פ"א פסוק הכשיל מובא בשם ר' תנחום בר' ירמי' ארבעה דברים מתישין כחו של אדם תענית דרך עון ומלכות, ועיין שו"ט מזמור ל"א הערה ל"ה מה שהעירותי שם.

(ב"ק ט"ז סע"ב) וכבוד עשו לו במותו מלמד שהושיבו ישיבה על קברו כו' אלא שהניחו ס"ת על מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה. ובאיכה רבה בפתיחתא כ"ח. מה כבוד עשו לו ר' יהודה בר סימון אמר בית וועד בנו למעלה מקברו בשעה שהיו הולכים לשם היו אומרים לו למדנו, ר' חנין אמר ספר תורה נתנו למעלה מקברו ואמרו זה שהוא מוטל בארון זה קיים מה שכתוב בזה ורבנן אמרי הציעו לו טפטיות כו'.

(ב"ב צ"ג ע"ב) היה רשב"ג אומר מנהג גדול היה בירושלים מפה פרוסה ע"ג הפתח כל זמן שמפה פרוסה אורחין נכנסין נסתלקה המפה אין האורחין נכנסין. ובאיכה רבה פ"ד פסוק בני ציון ד"ה מעשה. רשב"ג אומר מנהג גדול היה בירושלים פורשין מטפחת על גבי הפתח, כל זמן שהמטפחת פרושה אורחין נכנסין, נסתלקה המטפחת אין רשות לאורחין להכנס אלא שלש פסיעות. המקור הוא בתוספתא ברכות פ"ד, והסיום במדרש „אלא שלש פסיעות" הוא מיותר ונשתרבב ממאמר שלפניו בתוספתא, הבא אחר שלש פרפראות אין לו רשות לכנוס. ומזה נעשית בטעות אלא שלש פסיעות.

(סנהדרין כ"ג ע"א) אמר רב יהודה אמר רב כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהם כו', ובאיכה רבה פ"ד פסוק בני ציון היקרים מה היתה יקרותן רשב"ג אומר כו' ע"ש.

(סנהדרין מ"ח ע"ב) ויורו היורים למלך יאשיהו (דה"ב ל"ה) אמר רב יהודה אמר רב שעשו כל גופו ככברה. ובאיכה רבה פ"א פסוק צדיק הוא ה' מובא זה בשם ר' מני שלש מאות חצים הורו בו עד שנעשה גופו ככברה.

(סנהדרין צ"ה ע"ב) וכמה נשתייר מהם רב אמר עשרה כו' כמה נער יכול לכתוב עשרה, ושמואל אמר תשעה כו' ריב"ל אמר י"ד, ר' יוחנן אמר חמשה כו'. ובאיכה רבה פ"ד פסוק לא האמינו כתוב כמה נשתייר מהן רב אמר עשרה שנ' ונער יכתבם, שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד. (וכן יש לתקן בגמרא שכן נער יכול לכתוב י' ר"ל אות י' והמדפיסים הציגו בטעות עשרה) ועי' תוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה קוצו של יוד ר' אליעזר אומר ששה כו' ר' יהושע אומר חמשה ר' יהודה בר סימון אמר תשעה כו' ר' תנחום בר חנילאי אמר ארבעה עשר כו'. ועיין מדרש תהלים מזמור ע"ט אות א ובהערות שלי.

(סנהדרין צ"ח ע"ב) דבי ר' שילא אמרי שילה שמו כו' דבי ר' ינאי אמרי ינון שמו כו'. והסיום וי"א מנחם בן חזקיה שמו, ורבנן אמרי חיוורא דבי רבי שמו כו' ליתא באיכה רבה פ"א פסוק על אלה, ושם אתיא ר' ביבא סנגורא אמר נהירא שמו.

(סנהדרין ק"ב ע"א) א"ר יצחק אין לך כל פורענות כו', ובאופן אחר איכה רבה פ"א פ' כל רעיה ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל.

(סנהדרין ק"ד ע"א) אמר רבה א"ר יוחנן מפני מה לקו ישראל באיכה מפני שעברו על ל"ו כריתות שבתורה, ובמדרש איכה פ"א א"ר לוי לא גלו ישראל עד שכפרו בל"ו כריתות שבתורה מנין איכה.

(שם שם) אמר ר' יהודה אמר רב כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך

 בעלה

יוסף שמת והניח בן קטן לאמו כו' ועוד שינויים, וגי' המדרש הוא כמו שהוא בת"כ בחקותי פרק ו' ה"ג וירושלמי הוריות פ"ג ה"ז דף מ"ח ע"ב .

(סוכה נ"ה ע"ב) „א"ר אלעזר הני שבעים פרים כנגד מי , כנגד שבעים אומות, ובמדרש איכה פ"א פסוק אזכרה מובא א"ר פנחס אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג כנגד שבעים אומות הם, כדי שלא יצדה העולם מהם, וכ"ה בפסיקתא דר"כ פסקא ביום השמיני עצרת וע"ש הערה ע"ב וע"ג .

(תענית כ"ז ע"ב) אנשי משמר יושבין ד' תעניות , בשני על יורדי הים , בשלישי על הולכי מדברות , ברביעי על אסכרה , בחמישי על עוברות ומיניקות כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק על אלה הלשון משונה קצת ובמדרש הוא כלשון הירושלמי תענית פ"ד ה"ד דף ס"ח ע"ב .

(מגילה י"ד ע"א) א"ר אבא בר כהנא גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נביאים וז' נביאות שנתנבאו להן לישראל שכולן לא החזירום למוטב ואילו הסרת טבעת החזירתן למוטב , ובאיכה רבה פ"ד פסוק תם עונך מובא בשם רשב"ל טובה היתה הסרת טבעתו של אחשורוש על ישראל במדי מששים רבוא נביאים שנתנבאו בימי אליהו, למה, שבזה היתה גאולה ובזה לא היתה גאולה .

(מגילה ט"ז ע"א) ויאמר ויאמר א"ר אבהו בתחלה ע"י מתורגמן כיון דאמרה ליה מדבית שאול קאתינא מיד ויאמר „לאסתר המלכה", ובאיכה רבה פ"א פסוק ממרום מובא בשם רב שאמר בשם ר"א בסגנון אחר ולהיפך ממה שהוא בגמרא .

(יבמות ט"ז ע"ב) אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן מאי דכתיב ידו פרש צר על כל מחמדיה זה עמון ומואב בשעה שנכנסו להיכל הכל נפנו על כסף וזהב כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק ידו פרש צר הוא בסגנון אחר ולא בשם רשב"נ וכך איתא שם את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לבית המקדש נכנסו עמונים ומואבים עמהם והיו הכל רצין לבוז כסף וזהב כו' ונמצא שמה גם מאמר בשם ר' יהודה בר סימון בש"ר לוי בר פרטא ע"ש.

(יבמות ס"ג ע"ב) נתנני ה' בידי לא אוכל קום אמר רב חסדא אמר מר עוקבא בר חייא זו אשה רעה וכתובתה מרובה , ובמדרש איכה פ"א פסוק הכשיל כחי מובא זה בשם רבנן .

(נדרים ס"ד ע"ב) תניא ארבעה חשובין כמת , ובאיכה רבה פ"ג פסוק בלה בשרי מובא זה בשם ר' שמואל כמו שהוא בב"ר פע"א אות ו' .

גיטין נ"ו ע"א) הוה בה תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת כו' אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי כו', ובאיכה רבה פ"א פסוק הי' צריה הוא באופן אחר ע"ש .

(גיטין נ"ז ע"א) כפר ביש כפר שיחליים כפר דכריא והובא טעמים לשמותם, ובאיכה רבה פ"ב פסוק בלע ה' מובא טעמים אחרים, והטעמים הם כמו שהוא בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"א ע"ש .

(גיטין נ"ז ע"ב) בענין דמו של זכרי' דהוה קא מרתח . עיין באיכה רבה פ"ב פסוק בלע ה' בסגנון אחר ובמדרש הוא כלשון הירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"א .

(שם שם) הקול קול יעקב והידים ידי עשו , הקול זה אדריינוס קיסר שהרג באלכסנדריא של מצרים ששים רבוא על ששים רבוא , קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, ואמרי לה ארבעת אלפים רבוא כו' . ובאיכה רבה פ"ב פ' בלע ה' א"ר יוחנן הקול קול יעקב קול אדריינוס קיסר הרג בביתר שמונים אלף רבוא בני אדם כו' .

(שם נ"ז סע"ב) אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן ארבעים סאת קצוצי תפילין נמצאו בראשי הרוגי ביתר, ר' ינאי בר' ישמעאל אמר שלש קופות של ארבעים ארבעים סאה, במתניתא תנא ארבעים קופות של שלש שלש סאין , א"ר אסי ארבעה קבין מוח נמצאו על אבן אחת, ובאיכה רבה פ"ב פ' בלע ה' הוא באופן אחר א"ר יוחנן שלש מאות מוחי תנוקת נמצאו על אבן אחת , ושלש מאות קופות של קצוצי תפילין נמצאו בביתר וכל אחת ואחת ואחת מחזקת שלש סאין , והוא כלשון הירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"א . ושם ליתא שם האומר רק „אמרו" .

שם

איך נצח ריב"ח את בני אתונא בשיחתם עמו, ובמדרש איכה באה השמועה רק על יתרון בני ירושלים נגד בני אתונא המפורסמת בחכמת העולם.

ז) המדרשים אשר השתמשו במדרש איכה

1) במדרש שמות רבה פכ"ז ריש יתרו במאמר א"ר יהושע בן לוי כשהגלה נבוכדנצר את ישראל לבבל היו כפותים מאחוריהם, נמצא שם הוספה בגוף המדרש „כמו שכתוב במדרש איכה עד כי מפני חרבות נדדו", ובמדרש איכה פ"ב סוף פסוק בלע ה' לא נמצא המאמר מר' יהושע בן לוי רק מתחיל שם: הלכו להם אצל ישמעאלים והוציאו להם מיני מלוחים ונודות מנופחות כו', ורק הסיום נמצא שם כי מפני חרבות נדדו מפני חרבו של נבוכדנצר נדדו. והמאמר בשלימות נמצא בתנחומא הנדפס מכבר יתרו אות ה' ומתחיל שם א"ר יהושע בן לוי כשהגלה נבוכדנצר את ישראל לבבל היו כפותים ידיהם מאחוריהם כו', ומסופר גם שם כיון שעברו על בני ישמעאל כו', יצאו בני ישמעאל לקראתן הוציאו להן פת מלוח והביאו נודות ריקים כו', וסיים גם שם כי מפני חרבות נדדו כו'. לכן לדעתי יותר נכון להגיה „כמו שכתוב במדרש תנחומא" ובודאי הי' כתוב כמו שכתוב במ"א והוא ר"ת במדרש אחר, או במדרש אגדה, והמעתיקים או המדפיסים הציגו במדרש איכה. וגם הדרוש במדרש שמות רבה שם על טוב שכן קרוב מאח רחוק, והוא בתנחומא שם, ובעל מסדר שמ"ר שאב הרבה מהתנחומא לס' שמות הנדפס מכבר, והתנחומא הנדפס מכבר לס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, עיין מבוא התנחומא סי' ט' אות ב', ומאמרים מן מדרש איכה רבה לא נמצאים.

2) מדרש ויקרא רבה הוא מן המדרשים הקדומים (הי' כבר מסודר לפני בעל הערוך ורש"י ז"ל ונזכר בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' מ"ה „באגדה דויקרא רבה") כבר שמש במדרש איכה כמו: (פ"ו אות ה') א"ר אהבה בר זעירא כתיב עשה ה' אשר זמם, עד ר' יעקב דכפר חנין אמר בזע פורפיריה, הוא ממדרש איכה רבה פ"ב י"ז פסוק עשה ה' אשר זמם. עוד שם (פ"ז אות ה') וערבה לה' מנחת יהודה וגו' כימי עולם זה משה כו', הוא באיכה רבה ה' כ"א פסוק השיבנו

עוד שם (פ"ט אות א') קומי רוני בלילה ר' יודן וריש לקיש כו' הוא במדרש איכה פ"ב י"ט פסוק קומי רוני. עוד שם (פט"ו אות ד') ר' ישמעאל בר' יוסי ור' חיננא היו פושטים במגילת קינות בערב ט"ב כו', הוא במדרש איכה ד' כ' פסוק רוח אפנו. עוד שם, (ריש פט"ז) ר' חיננא פתר קרייה בבנות ירושלים כו', הוא במדרש איכה ד' ט"ו פסוק סורו טמא. עוד שם (ריש פי"ז) טוב ה' לקויו יכול לכל כו', הוא במדרש איכה ג' כ"ה פסוק טוב ה' לקויו. עוד שם (פי"ט אות ה') א"ר שמלאי צער גדול נתן הקב"ה לאשה כו', ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר כו', הוא במדרש איכה ה' י"ז פסוק על זאת היה דוה לבנו, ובוי"ר הוא קצת ברחבה. מדרש במדבר רבה (א) ודברים רבה, לא מצאתי בהם דברים אשר שאבו מן מדרש איכה:

3) מדרש שיר השירים רבה. פ"א פסוק אל תראוני ר' יוחנן מייתי לה מן הדא משא דמשק וגו' עזובות ערי ערוער מה זה עומד בדמשק ומזכיר ערוער כו', נמצא בפתיחא י' אבל שם מתחיל ר' יצחק פתח ובמדרש שה"ש מתחיל ר' יוחנן מייתי לה מן הדא ואולי מקור אחר הי' להמסדר מן מדרש שה"ש. ובמדרש שה"ש שם מובא רק ההתחלה וכל המאמר נמצא גם באסתר רבה פ"ג סי' ד' והסיום משונה שם ממה שהוא בפתיחא דאיכה רבה. עוד שם פ"ג פסוק כמעט שעברתי אמר רשב"ג ע"י שהריחו מקצת צרתן של מלכיות קצרה רוחן של אבותינו בתחלה, הוא באיכה רבה פ"ה פסוק בנפשנו:

עוד

(א) במדרש במ"ר פי"ב אות ג' ולמה קרי ליה קטב ר' אבא בר כהנא אמר דהוה בזא סוגיה מן ראביהן דארבע עד סופיהן דתשע כו', נמצא בקצת שינוים באיכה רבה פ"א פסוק כל רודפיה השיגוה בין המצרים, והי' להמסדר מקור אחר.

בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה, ובאיכה רבה פ"א מובא זה בשם ר' אבא בר כהנא.

(שם שם) ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא (במדבר י"ד) אמר רבה א"ר יוחנן אותו היום ט"ב היה, אמר להן הקב"ה לישראל אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות, ובאיכה רבה פ"א פסוק אזכרה מובא א"ר שמעון בן יוחאי אמר הקב"ה לישראל אתם בכיתם בכיה של תפלות, סופכם להיות בוכים בכיה של ממש. והיכן בכו ישראל בכיה של תפלות ותשא כל העדה ויתנו את קולם [ויבכו וגו']. גם נמצא שם הסיום בשם ר' איבו ור' יהודה בר סימון היכן בכו בכיה של ממש.

(שם שם) ת"ר מעשה בשני בני אדם שנשבו בהר הכרמל והי' שבאי מהלך אחריהם אמר אחד מהם לחבירו גמל שמהלכת לפנינו סומא באחת מעיניה וטעונה שתי נודות אחת של יין ואחת של שמן כו'. ועיין סיפור כעין זה באיכה רבה פ"א בכאמר חד מאתינס אתא לירושלים עבד תלת שנין ופלג למילף לישן דחוכמתא כו' ועיין בהערות שלי למדרש איכה שם. הערה ק"ז והערה קי"ג:

(שם שם) ד"א בלילה שכל הבוכה בלילה קולו נשמע, ד"א בלילה שכל הבוכה בלילה השומע קולו בוכה כנגדו, ובאיכה רבה פ"א פסוק בלילה הוא בסגנון אחר למה בלילה לפי שאין קול הולך אלא בלילה, א"ר איבו לילה מושך עמה קינה.

(שם שם) מעשה באשה אחת שכנתו של רבן גמליאל כו' הוא בשינוי קצת באיכה רבה פ"א פ' בלילה, ונאמר שם „והיה לה בן תשחורת" גם „והיה נזכר חורבן בית המקדש" וליתא בגמרא.

(שם שם) היו צריה לראש, אמר רבה א"ר יוחנן כל המיצר לישראל נעשה ראש, ובמדרש איכה פ"א פסוק היו צריה מובא זה בשם ר' הילל בר' ברכי' כל מי שבא להצר לישראל נעשה ראש.

(סנהדרין ק"ד ע"ב) פצו עלינו פיהם אמר רבה א"ר יוחנן בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם. ובאיכה רבה פ"ב פס:ק פצו עלינו פיהם מובא סתמי למה הקדים פ' לע' לפי שהיו אומרים בפיהם מה שלא ראו בעיניהם.

(מכות כ"ד ע"א) וכבר היה ר"ג וראב"ע ור' יהושע ור"ע מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של רומי כו', ונמצא ג"כ באיכה רבה פ"ה פ' על אלה אני בוכיה, ונובע מן ספרי עקב פסקא מ"ג.

(בכורות ח' ע"ב) מסופר מתכמה של סבי דבי אתונא אשר עלה עליהם בחכמה ר' יהושע בן חנניה, ובמדרש איכה פסוק רבתי בגוים מסופר איך עלו עליהם בחכמה זו אנשי ירושלים, ואחת השאלות הנמצאות בתלמוד בבלי מסבי דבי אתונא לריב"ח לנסותו, ותשובתו אליהם. אייתי ליה תרי ביעי אמרו ליה הי' דוגתא אוכמתי (איזה של תרנגולת שחורה) והי דוגתא חיוורתי, אייתי להו תרי גביני אמר להו הי דעיזי אוכמתי והי דעיזי חיוורתי, יש דוגמתו ממש במדרש איכה שם רק בהפך התשובה לשאלה והשאלה לתשובה, כי זקן אחד מאתונס בא לירושלים ונתן פרוטות לתינוק לקנות לו ביצים וגבינות ובהביאו אותם אליו אמר לו הזקן הראה לי איזה גבינה של עז שחור ואיזה של לבן, ויען אליו התינוק אתה איש זקן הראני איזה ביצה היא מתרנגולת שחורה ואיזה היא מלבנה. ועוד בתלמוד אמרו סבי דבי אתונא לריב"ח יש לנו באר במדבר הביאהו לעיר, אמר להם עשו לי חבלים מסובין ואביאהו. ועוד אמרו לו אבן של ריחיים נשבר לנו תפור אותו, השיבם הוציאו לי חוטין ממנו ואתפרהו. ובמדרש איכה מסופר אחד מאתונס בא לירושלם ומצא שם מדוכה נשברת ויבאיה שמה לחייט ויאמר לו תפור אותה לי, הוציא החייט מלא קמצו חול ויאמר לו ארוג לי חוטין מזה ואתפור לך המדוכה, ועוד איזה דמיונות. ויפה העיר הגאון בעל ערך מלין דף רנ"ב, האגדה של תלמוד בבלי בענין זה מאוחרת הרבה לאגדה של המדרש איכה ושמעו בבבל סיפורים מחכמי בני אתונא בזמן קודם להם וכן שמעו על ריב"ח כי חכם מפורסם היה ובא הסיפור

איך

בוכה אינו אוכל, הוא מאיכה רבה פ"א פסוק בכה תבכה. פ"ג אות ח' כמה הוא רגע כו', הוא באיכה רבה פ"ב פסוק קומי רני: פ"ד אות ג' עשר קרנות כו', הוא באיכה רבה פ"ב פסוק גדע בחרי אף. פ"ה אות י"ז כולן היו נתונות בראשן של ישראל, הוא באיכה רבה שם. פל"ב בסופו ערב תשעה באב כל אותם השנים שהיו ישראל במדבר הי' כרוז יוצא כו', הוא בפתיחתא דאיכה סי' ל"ג, וזה נוסף אל המדרש שמואל מאיזה מעתיק אשר העתיק למענו והובא אל המדרש, אבל אין להמאמר שום שייכות להמדרש שם:

במדרש משלי לא נמצא דברים מן מדרש איכה (ג):

ח) שמות תנאים ואמוראים במדרש איכה ובפתיחות ע"פ סדר אלפא ביתא.

בפרק הזה אני נותן לפני הקוראים שמות התנאים והאמוראים המובאים בפתיחות ובגוף המדרש איכה ע"פ סדר א"ב, מה שאמרו בשם עצמם, ומה שאמרו בשם אחרים, רבותיהם או חבריהם, וגם מה שאמרו אחרים בשמם, ובכלם ציינתי באיזה אות מן הפתיחא, ובאיזה פרשה מגוף המדרש ובאיזה פסוק נמצא. גם התחלת הפסוק, למשל אם ציינתי א' ח' הכוונה פרשה א' פסוק ח'. גם ערכתי הערות קצרות עליהם, כי אין פה המקום להאריך, ולזה נדרש ספר שלם:

אות א

ר' אבא, (א). פתיחא אות ל"ד (ב). בגוף המדרש פרשה ב' פסוק י"ט קומי רני (ג):

ר' אבא בר זבדא, (ד). ג' מ"א פסוק נשא לבבנו, ביחד עם ר' תנחום בר חנילאי ור' יאשיה (ה):

ר' אבא בר ירמיה, (ו). ה' ט"ו שבת משוש (ז):

ר' אבא בר כהנא, (ח). ריש פתיחא א', וריש פתיחא ב'. עוד שם, פתיחא ג', פתיחא ה', פתיחא י', פתיחא י"ב, פתיחא כ"ג. עוד שם, ביחד עם ר' לוי, פתיחא ל"ג ביחד עם ר' אסי משום דעולא בשם רבי (ט): בגוף המדרש א' ג' כל רודפיה: א' ט' טומאתה בשוליה ר' ברכיה בשמו: א' ט' ותרד פלאים: א' י"ג ממרום שלח אש בשם ר' לוי: א' י"ג פרש רשת לרגלי: א' ט"ו סלה א': א' ט"ז כי רחק: ב' י"ג מה אעידך

(ג) פה המקום להעיר כי תרגום איכה שאב הרבה מן מדרש איכה רבה אבל המה מעט במספר לא כשאר תרגומי המגלות.. ועיין אמרי בינה להגאון הר"ץ חיות ז"ל (דף כ"ב ע"א) הביא דוגמאות ע"ש. (ומה שהביא שהתרגום מוזכר בערוך ערך בלוקדקא יש לתקן גלוגדקא.) וגם הרב החכם מוהר"ר אפרים זולבער בספרו שדה ירושלים העיר על איזה דרשות אשר המדרש איכה הי' לו למקור.

גם בקינות לתשעה באב נמצאים הרבה קינות אשר שאבו מן מדרש איכה רבה:

(א) יש הרבה הנקראים „ר' אבא" ואין להכריע מי הוא, ובסה"ד ערך ר' אבא בר ממל כתב כי סתם ר' אבא הוא ר' אבא בר ממל, ונובעים דבריו מן היוחסין, אף שלא הזכירו בשם, כי כן יסד בעל סדה"ד כל הערכים על ס' היוחסין, ובעל סה"ד שם ובערך ר' אבא מכריע שר"א סתם איננו ר' אבא בר ממל, וכן עיקר. (ב) עיין שם בפתיחא בהערה ע"ו, ומה שהבאתי בשם הילקוט: (ג) כאשר אציין המקומות מגוף המדרש אציג רק האותיות כמו למשל „ה' פ'". אות ה' מורה על הפרשה, ואות פ' מורה על הפסוק היינו פרשה ה' פסוק פ': (ד) הי' תלמיד רב הונא, עיין סדה"ד בערכו, והי' בדור השני, עיין אודותיו מבוא הירושלמי דף ס"ו ע"ב והי' בן א"י וילד לבבל: (ה) המאמר הזה נשנה בירושלמי תענית פ"ב ה"א דף ס"ה ע"א ושם איתא ר' בא בר זבדא, והוא כמו ר' אבא בר זבדא, בחסרון האלף, ובמדרש איכה הנדפס ר' ביבא בר זבדאי צ"ל רבי בא בר זבדאי: (ו) בירושלמי נמצא הרבה פעמים מאמרים אשר ר' זעירא אמר בשמו, ובבבלי נמצא ר' זירא אמר בשמו, ובבבלי איתא תמיד רבה בר ירמי' עיין סדה"ד לד 336 ערך רבה בר ירמי': (ז) המאמר הזה נשנה בירושלמי סוטה פ"ט ה"ב (דף כ"ד ע"ב) ושם נאמר אבא בר רב ירמי', ונמצא עוד בהרבה מקומות בירושלמי בלי התואר „רבי": (ח) נזכר הרבה פעמים במדרשים והיו מגדולי רבנן דאגדתא חבירו של ר' לוי והי' בדורו של ר' יוחנן ואחריו. עיין דור דור ודורשיו ח"ג לד 138 ועיין בספר אגדת אמוראי ארץ ישראל להחוקר המהולל דר' באכער לד 218: (ט) המאמר הזה מקורו בירושלמי תענית פ"ד (דף ס"ט ע"ג) ושם איתא רב חייה בר אשי בשם רב, ואין ספק אצלי כי בירושלמי כתב יד שהי' לפני מסדר הפתיחות הי' כתוב ר'

עוד במדרש שה"ש שם פ"ה פסוק פשטתי את כתנתי ר' תנינא אמר יום שנזווג להם נבוכדנצר הרשע לישראל פשט מהם שני לבושים כו', הוא בפתיחא י"ב שם פסוק אני ישנה א"ר חייא בר אבא איכן מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל כו', היא בפתיחתא ט"ז, ושם הגי' א"ר חייא ולא בר אבא, ואולי מקור אחד הי' לשניהם. עוד שם פ"ז פסוק זאת קומתך ר' ברכי' בשם ר' לוי אמר בשני מקומות פעלו ישראל עם הקב"ה, בסיני פעלו בלבם ולא פעלו בפיהם, הוא באיכה רבה פ"ג פסוק כי לא יזנח:

4) מדרש קהלת רבה. (נזכר מרבינו נסים בן יעקב בס' המפתח ברכות פ"א) כבר שמש במדרש איכה (ב) כמו שתראה פ"א פסוק כל הדברים יגעים ר"א בש"ר תנינא בריה דר' אבהו הוה אמר הדין עובדא הוה באיתתא שהוליכה את בנה אצל הנחתום בקיסרין כו', הוא באיכה רבה פ"ג פסוק ויגרס.

שם פ"ב פסוק ושנאתי את החיים ר' הונא אמר ויהי האדם לנפש חיה, הוא באיכה רבה פ"א פסוק הכשיל כחי. שם פ"ג פסוק ועוד ראיתי ר' יוחנן בעא קמיה ר' אחא באיזה מקום הרגו את זכרי' כו', והוא באיכה רבה פ"ב פסוק בלע ה', ונמצא עוד זה במקומות אחרים. שם פ"ז פסוק טובה חכמה ג' בליוטין היו בירושלים כו', הוא באיכה רבה פ"א פסוק היו צריה לראש:

5) מדרש אסתר רבה הוא מדרש מאוחר, וקשה לברר אם שמש במדרש איכה. בפ"א אות ד' ר' ברכי' אמר בני אכפייה ובני אמוריי ורבנן אמרי כו', ואף כי נמצא באיכה רבה פ"ג פסוק הביא בכליותי, אבל הוא שם בסגנון אחר. וכן בפ"ג ר' יוחנן שמע לה מהדין קרייה משא דמשק וגו' עזבות ערי ערוער עומד בדמשק ומזכיר ערוער, נמצא ג"כ בפתיחא י' המתחלת ר' יצחק פתח ולא אותי קראתי יעקב עד סוף הפתיחא, רק הסיום משונה, בפתיחא סיים ראו מה גרמו לי עונותיכם לשרוף את ביתי ולחרוב את עירי, ולהגלות את בני בין או"ה ולישב לי לבדי איכה ישבה בדד, ובאסתר רבה שם סיים ראה מה גרמו לי חובתיך (יותר נכון עונותיך) לא די לך שהיית מונה לסעודת אנשים אף לסעודת נשים, הה"ד גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים, ע"ש בפי' הרד"ל. והתחלת המאמר מהפתיחא נמצא גם בחזית פ"א פסוק אל תראוני שאני שחרחורת, אבל שם אינו מובא בשם ר' יצחק רק מתחיל ר' יוחנן מייתי לה מן הדא משא דמשק. עוד באסתר רבה פ"ז ויקראו סופרי המלך וגו' ככל אשר צוה המן, הוא צוה, והקב"ה לא צוה כו', הוא באיכה רבה פ"ג פ' מי זה אמר ותהי ה' לא צוה. במדרש רות לא נמצא דברים מן מדרש איכה:

6) פסיקתא רבתי שאב איזה מאמרים מאיכה רבה כמו שתראה פכ"ט פסקא בכה תבכה שלשה דברים אני רואה בך נביא של שקר ורוצח ומבעט ביסורים הוא מאיכה רבה בפתיחתא סי' ל"ד. פ"ל פסקא איכה ישבה בדד התחלת הפסקא היא מאיכה רבה פ"א פסוק טומאתה בשוליה עיין בפי' מהרז"ו ובמאור עין. פסקא נחמו וכשהרגו את בן כוזיבה כו', ומצאו נחש כרוך על לבו כו', הוא מאיכה רבה פ"ב פ' בלע ה'. פל"א פסקא ותאמר ציון מה יתאונן על חי העולמים, הוא באיכה רבה פ"ג פסוק מי זה אמר, ועוד נמצא בפסקא זו הרבה מאמרים נובעים מן איכה רבה ע"ש. פל"ג נמצאים איזה מאמרים הנובעים מן איכה רבה פ"ב פסוק מה אעידך. שם שם בדבר שחטאו בו לקו ובו מתנחמים, הוא באיכה רבה פ"א פסוק תבא כל רעתם. פמ"ג פסקא כי פקד ה' את חנה, הסיפור מן מרים בת תנחום ושבעה בניה הוא נובע מן איכה רבה פ"א פסוק ט"ז המתחיל מעשה במרים בת תנחום. עוד שם קרוב ה' יכול לכל, הוא באיכה רבה פ"ג פסוק טוב ה' לקויו, ונמצא עוד דרבה מאמרים המתאימים קצת עם מדרש איכה, אבל יען כי נמצאים גם בירושלמי ופסיקתא דר"כ לכן בודאי נובעים משם:

6) מדרש שמואל שאב ממדרש איכה כמו פ"א אות ח' רבנן אמרי מי שהוא בוכה

(ב) ובעל מסדר הפתיחות לקח פתיחא כ"ב המתחלת ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פתח וזכור את בוראך מן מדרש קה"ל פי"ב פסוק וישב העפר באיזה שינוים, או מקור אחד היה לשם, ועיין במבוא פרק ב'.

יל"ד. עוד שם: בגוף המדרש א' ב' בכה תבכה: א' ג' גלתה יהודה: שם שם ומרוב עבודה: א' ו' וילכו בלא כח: א' ט"ז ד"ה מעשה במרים בתו של נקדימון: א' י"ט קראתי למאהבי (כד): א' ב' ראה ה' והביטה ר' יודן בר שיגנא בשמו: ב' א' איכה יעיב ההפך עלי בלהות: ב' א' ולא זכר הדום: ב' ז' זנח א' ביחד עם ר' חנינא ור' מיאשה בש"ר ינאי: ב' י"ז וישמח עליך אויב: ג' ח' גם כי אזעק: ג יז ותזנח: ג' מ"ט עיני נגרה בש"ר שמואל בר נחמני: ד' ו' ויגדל עון בת עמי ר' יהושע ור' אחא בשם ר' נחמי' (כד*): ד' י"ג מחטאת נביאיה ר' יודן שאל אותו:

ר' אחווה בר זעירא. ב' י"ז עשה ה' (כה):

ר' איבו או ר' אייבו (כו). פתיחא כ"ב כ"ד: במדרש א' א' העיר רבתי עם (כז): א' ב' ד"א בכה תבכה: א' ב' ד"א בכה תבכה ארשב"י: א' ב' בלילה: א' ט"ז כי רחק ממני מנחם ר' יודן בשמו (כח): ב' א' ולא זכר הדום: ב' ד' דרך קשתו: ב' ה' היה א' כאויב: ב' ז' זנח א' ביחד עם ר' ברכי' ור' חלבו בש"ר שמואל בר נחמני: ד' י"ט קלים היו רודפינו:

ר' אילם או ר' אילם. ב' ח' חשב ה':

ר' אלכסנדרי (ל). פתיחא כ' וכ"א. עוד שם: במדרש א' ב' ד"א בכה תבכה: ג' כ"ג חדשים לבקרים:

ר' אליעזר (לא). ביחד עם ר' יהושע פתיחא כ"ז: במדרש א' ה' היו צריה:

ר' אליעזר הגדול (לב). פתיחא ל"ג:

ר' אליעזר בנו של יוסי הגלילי (לג). ה' י"ז על זה היה דוה לבנו:

ר' אלעזר בן עזריה (לד). ה' י"ח על הר ציון ששמם:

ר' אלעזר בר מנחם. ב' י"ט קומי רוני בלילה ר' פנחס בשמו:

ר' אלעזר בר מרינום. ב' כ"ב תקרא כיום מועד (לה):

ר' אלעזר בן יעקב. (לו) פתיחא כ"ד:

ר'

(כד) בנדפס הגי' א"ר חייא אבל הערוך בערך הלך הביא את המדרש הזה וגורס ג"כ א"ר אחא: (כד*) כן הוא בכת"י אבל בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' יהושע ברבי נחמי' בשם ר' אחא, והיא גי' ישרה וכן במדרש שה"ש פ"א פסוק משכני אחריך איתא ר' יהושע בר נחמי' משום ר' אחא, וראיתי בסה"ד דף 196 הביא וז"ל ר' יהושע ור' נחמי' בש"ר אחא מדרש ריש פתיחתא דאיכה, ר' יהושע זה לא ידעתי מי הוא עכ"ל. מה שהביא ריש פתיחתא דאיכה הוא בפתיחתא אות ה' שהבאתי למעלה, אבל ברור כי ט"ס הוא וצ"ל ר' יהושע בר נחמי' בשם ר' אחא כמו שהוא לנכון בנדפס פ"ד ו' פסוק ויגדל עון בת עמי שהבאתי. ור' יהושע בר נחמי' ידוע והוא ר' יהושע הכהן, ונקרא ג"כ ר' יהושע בר נחמני ומובא בסה"ד לד 195 ר' יהושע הכהן בר' נחמי': (כה) כ"ה בכ"י, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' אחבה בריה דר' זעירא, ונשנה המאמר בוי"ר פ"ו אות ד' וגם שם הגי' ר' אחבה בר זעירא, והכל אחד ור' אחווה הוא ר' אחבה, כי אחווה הוא אחבה, ועיין בסה"ד לד 34 בערך אחבה בריה דר' זירא, והביא שם גם המדרש שלפנינו: (כו) מובא הרבה פעמים גם בבבלי עיין סדה"ד: (כז) בנדפס הגי' א"ר אבא בר כהנא, אולם לקמן ב' ד' דרך קשתו, ובפסוק היה א' כאויב גם בנדפס הגי' ר' אייבו, וכן בילקוט סופס רמז תקכ"א הגי' א"ר אייבו ובמעות מגוין שם ב"ר, וצ"ל איכה רבתי: (כח) בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד דף ה' ע"א הגי' ר' יודן בריה דר' אייבו, ואין ספק שהי' כתוב ר' יודן בר' אייבו והכוונה בשם ר' אייבו והמדפיסים הגיהו „בר ר'" וראיתי בסה"ד (ד' ווארשוי לד 184) הביא וז"ל ר' יודן בר אייבו ירושלמי ברכות פ"ב ומדרש שמואל פי"ז, ועיין הוא ברכה איכה על אלה אני בוכיה ר' יודן בש"ר אייבו עכ"ל כוונתו ועיין הוא אותו הענין מירושלמי ברכות, ואותו הענין מן מדרש שמואל פי"ז אות ד', והוא מאמר אחר נמצא נזכר ר' יודן בר ר' אייבי, והעירותי בהערות שלי למדרש שמואל הערה ל"א כי המאמר מן מדרש שמואל נמצא בפסיקתא החודש דף מ"ס ע"ב ושם הגי' ר' יודן בשם ר' אייבו, וכן בקה"ר פ"ע פסוק שבתי וראה הגי' ר' יודן בשם ר' אייבו. מכל זה תראה כי הגי' בירושלמי בר אייבו היא משובשת: (ל) הוא מן האמוראים היותר קדמונים ונזכר בירושלמי ובבבלי ועיין סדה"ד. ועיין מה שכתב הרב החכם דר' באכער בספרו אגדת אמוראי א"י לד 195 ולד 204: (לא) ר' אליעזר סתם היה מדורות האחרונים של האמוראים: (לב) הוא ר' אליעזר בן הורקנוס והוא ר' אליעזר בר פלוגתא דר' יהושע עיין סדה"ד: (לג) עיין אגדת התנאים ח"א מהכ"ע לד 100 ולד 160 ידוע ונתייחס לו ברייתא הכוללת ל"ב מדות הנקראים בשמו והי' בזמן תלמידי ר"ע, עיין דד"ו ח"ב לד 167 וס' אגדת התנאים ח"ב לד 292 ולד 307: (לד) נזכר הרבה פעמים במשנה ובגמרא, והוא בן דורו של רבן גמליאל דיבנה, עיין סדה"ד ואג"ת ח"א לד 219 ולד 240: (לה) בכ"י כתוב ר' אלעזר סתם, אבל בנדפס גם בדפוס ראשון כתוב ר' אליעזר בר מריוס, ובעל סדה"ד הביאו בשם המדרש שלפנינו: (לו) הוא מהתנאים וידוע שמשנתו קב ונקי ונזכר במשנה ובגמרא הרבה עיין ביוחסין ובסה"ד אודותיו,

אעידך בש"ר יוחנן: ג' כ"א זאת אשיב: ג' ס"ד תשיב להם גמול: ד' ח' חשך משחור תארם: ד' ט"ו סורו טמא (י): ה' א' זכור ה':

ר' אבדימי (יא). א' א' ישבה בדד ר' ברכי' בשמו (יב): ר' אבדימי דמן חיפא א' ד' דרכי ציון:

ר' אבהו (יג). פתיחא ד', פתיחא ט"ז, פתיחא י"ז: פתיחא ה' ופתיחא ו' בשם ר' יוסי בר חנינא (יד): בגוף המדרש א' ג' כל רודפיה: א' ו' היו שריה (טו): א' ט"ז ביחד עם ר' חזקיה בש"ר יוחנן: ב' ג' השיב אחור ימינו, ביחד עם עזוריה בשם ריש לקיש (טז): ב' ו' ויחמס כגן: ג' ז', גדר בעדי (יז): ג' י"ד הייתי שחוק: ג' י"ז ותזנח: ג' כ"ד חלקי ה' בש"ר יוחנן: ד' א' איכה יועם (יח):

ר' אבין (יט). פתיחא י"ח וי"ט ול"ג: במדרש א' ט"ז כי רחק ממני מנחם: ב' י"ג, כי גדול כים שברך: ג' ט"ו השביעני במרורים: ד' ט"ו סורו טמא:

ר' אהבה בר זעירא. עיין ר' אחוה בר זעירא:

ר' אושעיא או **ר' הושעיא** (כ) ר' פנחס בשמו פתיחא י"ב וכ"ב וכ"ג: במדרש א' ו' היו שריה כאילים ריש לקיש בשמו (כא): א' ו' וילכו בלא כח ר' הונא ור' אחא וריש לקיש בשמו (כב): ב' ב' בלע ה' ר' פנחס בשמו: ד' כ"ב תם עונך ר' פנחס בשמו:

ר' אחא (כג). פתיחא ה' ר' נחמן בשמו: עוד שם ר' יהושע ור' נחמי' בשמו (כג*): עוד שם וגם בפתיחא כ"ג ר' יודן שאל אותו: ר' אחא סתם פתיחא כ"ב כ"ה ול"ד

אבא בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב, ונשמטו המלות „ר' אבא בר כהנא" או הוא הוסיף את שם ר' אבא בר כהנא, ומן ור' חייא בר אשי, נשארו המלות ור' אשי במקום „בר אשי" ובמקום בשם רבי צ"ל בשם רב. ובכ"י בבריטיש מוזעאום מן הפתיחות כתוב ר' אחא [צ"ל ר' אבא] בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב יוסף, נאמר לנכון ור' חייא בר אשי כמו שתקנתי. וראיתי בסדר הדורות ערך ר' אבא בר כהנא הביא וז"ל ר' אבא בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב כן הביא היוחסין ולא מצאתי עכ"ל. אולם אין ספק שלפני בעל היוחסין הי' הגי' כן בהפתיחא לאיכה, גם נראה כי המלות משום דעולא נוסף מאיזה מגיה וליתא בירושלמי. וכן ליתא בכ"י בבריטיש מוזעאום ואחד הוסיף כן, כי בגיטין פ"ח ותענית ל' ע"ב מובא זה בשם עולא סתם. ובסדר הדורות שם בערך ר' אבא בר כהנא הביא רא"ב"כ ור' אשי, רבה סוף פתיחתא דאיכה, כוון למאמר שלפנינו, וכן בערך אשי הביא רא"ב"כ ור' אשי משום עולא מדרש סוף פתיחתא דאיכה, הוא הוא המאמר שלפנינו. גם בערך רא"ב"כ הביא עוד, משום עולא פתיחתא דאיכה שם, הוא ג"כ המאמר הנ"ל: (י) כ"ה גם בפסיקתא פסקא ותאמר ציון (קל"ב ע"ב) ובוי"ר פט"ז, אבל במדרש איכה הנדפס הגי' ר' יוסי אומר, והערוך בערך דקין הביא הגי' בשם וי"ר ר' אסי אומר: (יא) נזכר הרבה פעמים בירושלמי ותמיד נאמר „דמן חיפה" על שם מקומו, והוא מן האמוראים הקדמונים של דור השלישי והוא המובא בבבלי ר' דימי דמן חיפה, ונמצא ג"כ ר' אבדימי דחיפה: (יב) לזה כוון הסה"ד ערך אבדימי ר' ברכי' בשמו מדרש ריש איכה: (יג) הוא ר' אבהו בדור השלישי מתלמידי ר' יוחנן ונזכר הרבה פעמים בירושלמי, מושבו הי' בקיסרין, והלך לדרום ולטבריה ולאלכסנדריאה, בימי ילדותו הי' בטברי' כי למד שם אצל ר' יוחנן, ולפעמים הלך אח"כ לטבריא אחר שקבע דירתו בקיסרין, ר' זעירא הי' נוהג בו כבוד כתלמיד לרב, עיין ירושלמי ברכות פ"ח ה"ח, אבל לא הי' תלמידו ממש, עיין בבלי ברכות מ"ו ע"א דקרי ליה מר, והיו לו שני בנים ר' זעירא ור' חנינא, והי' דרכו להתווכח עם המינים, עיין ירושלמי תענית פ"ב ה"א וב"ר פכ"ה, ועיין אודותיו בסה"ד ובמבוא הירושלמי (דף כ"ח ע"ב) ובספר דד"ו ח"ג צד 103 ועיין אגדת אמוראי א"י דף 216. 353. 422: (יד) ובפסיקתא פסקא איכה (דף קי"ט ע"א) מובא המאמר מן פתיחתא ד' ושם הגי' בשם ר' יוסי בר חנינא ועיין בפתיחה ד' הערה א' ובעל סדה"ד ערך ר' אבהו הביא בשם ר' יוסי בר חנינא מדרש ריש פתיחתא דאיכה. הוא ריש פתיחתא ה' ופתיחתא ו': (טו) בנדפס בטעות א"ר יהודה: (טז) בנדפס חסרים המלות „ור' אבהו": (יז) בנדפס הגי' ר' איבו: (יח) בנדפס חסר שם האומר: (יט) נזכר הרבה פעמים בירושלמי והי' בדור הרביעי ובדור החמישי, ואמר כמה דברים בשם רבנן דתמן עיין מבוא הירושלמי, והביא שם כי זה ר' אבין הי' רגיל לילך לבבל כבר קודם השמד גאללוס, ועיין בבלי פסחים פ"ד ע"א א"ל ר' ירמי' לר' אבין כי אזלית לקמיה דר' אבהו רמי ליה כו', נראה שלמד ג"כ אצל ר' אבהו, ונזכר ג"כ בהרבה מקומות בבבלי ונקרא רבין כלומר ר' אבין, ושני ר' אבין הי', הראשון הי' מן האמוראים הראשונים, ור' אלעזר אמר בשמו, עיין ירושלמי פסחים פ"ד ה"א, כתובות פי"ג ה"ד, גיטין פ"ב ה"א שבועות פ"א ה"א וה"ה, ובכ"מ: (כ) הוא רבי הושעיא רבה, ובבבלי ר' אושעיא, והוא הי' תלמיד דר' חייא עיין ירושלמי שבת פ"ג ה"א, ולמד ג"כ אצל בר קפרא מ"ק כ"ד ע"א, מושבו הי' בדרום עם אביו, עיין בבלי ב"ב נ"ט ע"א וירושלמי שבועות פ"ו ה"ז, ואח"כ בקיסרין, מגדולי תלמידיו הוא ר' יוחנן עיין ירושלמי סנהדרין פי"א דף ל' ע"ב ובבלי עירובין ריש פ"ה, ועיין מבוא הירושלמי ע"ד ע"א ודד"ו ח"ג צד 54. ואגדת אמוראי א"י מהחוקר דר' באכער פרק ה' דף 89. 108: (כא) בנדפס ר' שמעון בן לקיש בשם ר' יהושע: (כב) בנדפס חסרים המלות „בשם ר' הושעיא": (כג) הי' בדור הרביעי והי' מלוד ונזכר בהרבה מקומות בירושלמי ובבבלי ובמדרשים: (כג*) עיין להלן הערה כ"ד*:

ר' ביבי סנגוריא. א' ט"ז כי רחק ממני מנחם:
ר' ביבי בר זבדא. עיין ר' אבא בר זבדא:
בר קפרא. עיין באות ק'.
ר' ברכי' (נ). פתיחא י"ב: במדרש א' א' ישבה בדד בש"ר אבדימי: א' א' ר"ה אימתי נאמרו (נא): א' א' היתה למס: א' ט' טומאתה בשוליה בש"ר אבא בר כהנא (נא*): שם פ' ותרד פלאים: א' ט"ז על אלה אני בוכיה בשם ר' סימון (נב): א' ט"ז אלה אזכרה: ב' ה' היה א' כאויב ביחד עם ר' חלבו בש"ר שמואל בר נחמני: ב' ז' זנח א', ביחד עם ר' חלבו ור' איבו בשם ר' שמואל בר נחמני: ב' י"ט קומי רוני בשם ר' חלבו: ג' ז' גדר בעדי: ג' י"ב דרך קשתו: ג' כ"ג חדשים לבקרים אמר לר' חלבו: ג' ל"ג כי לא ענה בש"ר לוי: ג' מ"ד סכות בענן: ד' ט"ו סורו טמא ר' ברכי' וחלפי בר זביד בשם ר' איסי (נג): ה' א' זכור ה': ה' ג' יתומים היינו (נד): עוד שם בשם ר' חנוך:
ר' ברכי' בר סימון בר' יהושע בן לוי. ה' ט"ז נפלה עטרת ראשינו (נה).

אות ג

רבן גמליאל (נו). א' ב' בלילה: ה' י"ח על הר ציון ששמם:

אות ה

רב הונא או ר' הונא (נז). פתיחא ב' בש"ר שמואל בר יצחק גם בשם ר' חייא בר אבא: עוד שם: פתיחא י' בשם ר' יוסף (נח): פתיחא ל"ד בשם ר' יוסי (נט): במדרש א' א' שרתי במדינות בשם ר' יוסי: א' ג' גלתה יהודה מעוני, ביחד עם ר' ביבי בשם רב, ר' ביבי ור' הונא בשם רב (נט*): א' ד' דרכי ציון: א' ו' וילכו בלא

נכונה והיא שם עיר וגם במאמר השני שהבאתי ר' ביבי סנגוריא צ"ל סרגניא, וראיתי בסה"ד הביא ר' ביבי סרגניא. [בנדפס הגי' תרגניא] מדרש איכה בפ' ממרום שלח אש, ובסוף פ' על אלה אני בוכיה סנגוריא אולי ט"ס ועיין בערך ר' אבא סנגורי עכ"ל, אולם גם שם יש לתקן סרגניא עיין במדרש איכה שם בהערות שלי הערה קכ"ט והערה תש"ה: (נ) עיין מ"ש במבוא התנחומא סי' מ"ו: (נא) בנדפס הגי' ר' נחמי' במקום ר' ברכי': (נא*) בעל סדה"ד בערך ר' ברכי' בר אבא בר כהנא הביא כי כן הוא במדרש במ"ר נשא פ"ט [הוא בסוף פ"ט אות מ"ח]. וכתב כי במדרש איכה פ' טומאתה בשוליה נאמר ר' ברכי' בש"ר אבא בר כהנא לכן יש לתקן כן במדרש במ"ר והראי' שהביא מירושלמי היא נכונה: (נב) בנדפס ר' יהודה בר סימון ואולי הי' כתוב ר' ברכי' בר יהודה בר סימון המובא בסה"ד בשם ב"ר פנ"ג: (נג) בפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"ג ע"ב) ר' חליפי בר זעירי בשם ר' ייסא, והעירותי שם בהערה ע' בפסיקתא כ"י פארמא הגי' ר' ברכי' ור' חלבו בש"ר יוסי, ובוי"ר פט"ז ר' חייא ותלפא בר אידי בש"ר יוסי, ובפסיקתא רבתי פל"א ותאמר ציון ר' חלפו בן זכר בש"ר לוי, ובילקוט ישעי' רמז רס"ו בשם הפסיקתא ר' ברכי' בש"ר תיילא, ובילקוט איכה רמז אלף ל"ד ר' ברכי' בש"ר יוסי, ובערוך ערך שפה הביא ר' יוסי סתם: (נד) בנדפס ר' ברכי' בשם ר' לוי: (נה) במדרש נאמר בר בריה דריב"ל ולא מפורש שמו, ובירושלמי שבת פ"י ה"ג (דף י"ד ע"ד) ועו"ז פ"ב ה"ב (מ' ע"ד), וקה"ר פ"י פסוק כשגגה נאמר בריה דריב"ל ול"ל בר בריה, וכן הערוך בערך בלע א' הביא בשם מדרש איכה בר בריה דריב"ל, וביוחסין השלם לד 121 הביא ר' ברכי' בר סימון בריה דריב"ל, ובעל סדה"ד אות ב' הביא דברי היוחסין בערך ר' ברכי' וכתב כי הערוך ערך בלע הביא זה בשם מדרש סוף איכה ואינו שם, וחשב שהערוך טעה ע"ש, אולם הערוך לא טעה והי' לפניו לנכון במדרש איכה כמו שהוא לפנינו בכתב יד, אולם בנדפס השמיטו כל המאמר: (נו) הוא הנקרא ר' גמליאל זיגנה עיין אודותיו בסה"ד בהליכות ואגדת התנאים ח"א לד 78 ולד 100: (נז) נזכר במקומות אין מספר בירושלמי ובבבלי והי' תלמיד מובהק של רב וחבירו של שמואל ועיין אודותיו בהליכות ביוחסין ובסה"ד: (נח) בב"ר פס"ה אות י"ז, ובאסתר רבה פ"ג הגי' בשם ר' יוסי: (נט) כ"ה גם בפסיקתא פסקא דברי ירמי', אבל בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ח (דף ס"ט ע"ב) הגי' ר' חייא בר יוסף יש לתקן צ"ל בשם ר' יוסף, ור' הונא ור' חונא הכל אחד, וראיתי בסה"ד (לד 106) הביא רב הונא בר יוסף ירושלמי תענית פ"ד ה"ח וענין הוא ברבה סוף פתיחתא דאיכה רב הונא בש"ר יוסי עכ"ל: (נט*) כ"ה גם בנדפס, אבל בירושלמי דמאי פ"ד ה"ה (דף כ"ד ע"א) הגי' ר' בא [הוא כמו ר' אבא] בר הונא בשם רב, ובפסיקתא עשר תעשר ר' אבא בר הונא בשם רב, לכן יש לתקן גם לפנינו במדרש ר' בא בר הונא בשם רב, או יש לקיים הגי' ר' בא ור' הונא בשם רב כי היוחסין הביא ר' אבא ברב הונא אמר רב ועל זה כתב בעל סדה"ד (לד 16) בירושלמי פ"ק דעירובין אבא בר הונא ע"כ, אולם ראיתי כי בירושלמי שם (דף י"ח ע"ג)

ר' אלעזר בר צדוק. א' ה' היו צריה : א' ט"ז מעשה במרים בת בייתוס. עוד שם מעשה במרים בתו של נקדימון (לז) : ב' א' ולא זכר הדום : ר' ח' חשך משחור תארם : עוד שם :

ר' אלעזר בן חרסום (לח). ב' ב' בלע א' : עוד שם ד"ה עשרת אלפים עיירות :

ר' אלעזר בר יוסי (לט). בשם ר' חיננה בר אבהו ג' י"ז ותזנח (מ) :

ר' אלעזר המודעי (מא). ב' ב' בלע א' : ג' ס"ו תרדוף באף :

ר' אלעזר (סתם) (מב) פתיחא ה'. עוד שם, פתיחא כ"ג, כ"ז, ל', ל"ד ביחד עם ר' יוחנן : במדרש א' א' איכה ביחד עם ר' יוחנן (מג) א' א' ד"ה העיר רבתי עם : א' א' עובדא הוה בחד אתתא : ב' א' ויקרא באוני קול גדול בעי קמי ר' סימון (מד) : ב' ט' ישבו לארץ : ב' י"א כלו בדמעות : ב' י"ד נביאיך חזו לך, ביחד עם ר' שמואל בר נחמני : ג' ל"ח מפי עליון : ד' י"א ויצת אש בציון : ד' ט"ו סורו טמא ביחד עם ר' יוסי בר חנינא : ה' כ"ב כי אם מאם מאסתנו :

ר' אמי (מה). פתיחא ב' רבי הוה משתלח לר' אמי ור' אסי : במדרש א' י"ג ממרום שלח אש שאל את ר' שמואל בר נחמני : ב' א' : ג' מ"א נשא לבבנו, ביחד עם ר' אסי :

ר' אסי (מו). פתיחא ב'. פתיחא ל"ג ר' יעקב בר אסי בשמו : שם שם ביחד עם ר' אבא בר כהנא בשם ר' עולא (מז) : במדרש ג' מ"א נשא לבבנו ביחד עם ר' אמי :

אות ב

ר' ביבי. א' ג' גלתה יהודה מעוני, ביחד עם ר' הונא בשם רב (מח) :

ר' ביבי סרנגיא א' ג' ממרום שלח אש וירדנה (מט) :

ר'

ובס' אגדת התנאים ח"ב להרב החוקר הגדול דר' באכער צד 283 וצד 291 : (לז) בעל סדה"ד בערך ר' שמעון בן גוריון (צד 364) הביא וז"ל ר' שמעון בן גוריון שפסקו חכמים לבתו אשת אלמנות דינר לקופה של בשמים בכל יום כו' א"ר אלעזר ראיתיה קשורה בזנב הסוס ירושלמי ס"פ אעפ"י, ועל זה כתב בעל סדה"ד ונראה שר' אלעזר זה הוא ר' אלעזר בר צדוק שהביא מעשה כזה שם שאמר בן [צ"ל כן] ר"א בר צדוק וכ"מ מפורש בירושלמי הא"ל עכ"ל. דבריו הם מתושבים כי בתחלה הביא זה בשם ירושלמי ס"פ אעפ"י [כתובות סוף פ"ה דף ל' ע"ג] ונעלם ממנו מה שהוסיף שר' אלעזר זה הוא ר' אלעזר בר צדוק הלוא מפורש כן בירושלמי שם בפירוש א"ר אלעזר בר צדוק, וגם הסיום וכ"מ מפורש בירושלמי הא"ל, הם דברים אשר אין בהם מובן כלל ומה בא להודיענו בזה. ובמדרש איכה פ"א מסופר זה בבתו של נקדימון. ועיין תוספתא כתובות פ"ה ובבלי כתובות ס"ו ע"א : (לח) שימש בכהונה גדולה י"א שנים יומא ט' ע"א ועיין סדה"ד והביא שם את המדרש שלפנינו : (לט) הוא אלעזר בר יוסי בן חלפתא עיין אגדת תנאים ח"ב צד 412. 415: (מ) בעל סדה"ד בערך ר' אלעזר בר יוסי בן חלפתא (דף ל"ג) סיים וז"ל היוחסין שכח להזכירו בסדר תנאים ותנאי דברייתא, רק הביא בזכרון בני ר' יוסי בשם ר' חנניה בר' אבהו וצ"ע שם עכ"ל, וברור שהיוחסין כוון למאמר שלפנינו באיכה רבתי, וראיתי בפי' מהרז"ו במדרש שם שכתב שצ"ל בהיפך ר' חיננא בריה דר' אבהו בשם ר' אלעזר בר' יוסי. והמאמר נשנה בקה"ר פ"א פסוק כל הדברים יגעים ושם איתא ר"א וחסרים המלות „בר' יוסי" : (מא) עיין סדה"ד ר' אלעזר המודעי והביא שם את המדרש איכה שלפנינו ועיין אגדת תנאים צד 144 וצד 219 : (מב) הוא ר' אלעזר בן פדת והוא תלמיד חבר מר' יוחנן ונקרא מריה דארעא דישראל (יומא ט' ע"ב) עיין סדה"ד, והוא מגדולי האמוראים ועלה מבבל לא"י, ובבבל היה תלמיד מרב ושמואל, ובאגרת ר' שרירא גאון כתוב ובשנת תק"ו איפטר ר' יוחנן ור' אלעזר בשתא חדא, ועיין אודותיו מבוא הירושלמי דף ק"א ע"ב ועיין אגדת האמוראי א"י להרה"ח דר' באכער צד 7, 107. 213 : (מג) כ"ה בכ"י וחסר בנדפס ומובא המאמר בילקוט איכה רמז תתקל"ט ואשר הגיון והשמיט שמות האומרים : (מד) כ"ה בכתב יד, אבל בנדפס הגי' ר' הושעי' שלח ואמר לרבי סימון : (מה) הוא תלמידו של רבי הושעיא ור' יוחנן : (מו) הוא חבירו של ר' אמי, ותלמיד מר' יוחנן עיין סדה"ד : (מז) המאמר הזה הביא גם בעל סדה"ד דף ל"א : (מח) הגי' ר' בידי ור' הונא בשם רב היא משובשת, והמאמר נובע מירושלמי דמאי פ"ד ה"ה (דף כ"ד ע"א) ושם נאמר ר' בא בר הונא בשם רב, וכן נשנה המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר (דף צ"ט ע"ב) ושם הגי' ר' אבא בר הונא בשם רב, וידוע כי אבא הוא כמו בא, ובתנחומא ראה סי' ט"ז ר' אבא ורב הונא בשם רב צ"ל ר' אבא בר רב הונא בשם רב, וכן נשנה המאמר בירושלמי קידושין פ"ב ה"ט (דף ס"ג ע"א) ושם איתא ר' בא רב הונא בשם רב צ"ל בר רב הונא, ובעל היוחסין הביא ר' אבא ברב הונא אמר רב וכתב על זה בעל סדה"ד (צד 16) בירושלמי פ"ק דעירובין אבא בר הונא. אולם בירושלמי שם (דף י"ח ע"ג) איתא ר' בא ורב הונא בשם רב לכן גם שם צ"ל בר רב הונא : (מט) בנדפס ר' ביבא מריגניא, והגי' בכ"י סרגניא

ר' חייא (עז). פתיחא ט"ו (עח): במדרש א' א' העיר רבתי עם: ג' כ' תזכור ותשוח: ג' מ"א נשא לבבנו:

ר' חייא בר אבא (עט). פתיחא ב' ר' הונא ור' ירמי' בשמו: במדרש א' ב' בכה תבכה מעשה במרתא בת בייתום (פ): א' ט"ז ד"א על אלה אני בוכיה (פא): ג' י"ז ותזנח (פב):

ר' חייא בר בא. ב' ב' בלע ד' קרוב לסוף (פג):

ר' חייא רבא. ג' ט"ז ד"א ויגרס בחצץ (פד): ד' כ"ד רוח אפינו:

ר' חייא בר חנינא. א' כ' ראה ה' (פה):

ר' חייא קרא. עיין ר' יודן בן קרח:

ר' חיננה בר אבהו. ג' י"ז ותזנח, ר' אלעזר בר' יוסי בשמו (פו) עיין ר' חנינא בר אבהו:

ר' חלבו (פז). ב' ה' היה ד' כאויב ביחד עם ר' ברכי' בש"ר שמואל בר נחמני (פח): כ' ז' זנח ד', ביחד עם ר' ברכי' ור' איבו בשם ר' שמואל בר נחמני: ב' י"ט קומי רוני, ר' ברכי' בשמו: ג' כ"ג חדשים לבקרים בשם ר' שמואל בר נחמן: ג' מ"ד סכות בענן: ד' כ"ב תם עונך בש"ר יוחנן:

חלפי בר זביד. ד' ט"ו סורו טמא, ר' ברכי' וחלפי בר זביד בש"ר איסי (פט):

חלפי בר זכורי.
חלפי בר אידי. } עיין חלפי בר זביד ובהערה פ"ט:
חלפי בן זכר.

ר' חלקיה. פתיחא כ"ב, ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר הושעיא (צ).

ר' חמא. א' ו' ויצא מן בת ציון (צא):

ר'

ומקור המאמר הוא בירושלמי ברכות פ"ב ה"ג דף ד' ע"ג והי' ראוי להביא מן הירושלמי: (עז) הוא ר' חייא הידוע בעל מסדר התוספתא עם ר' אושעי' דודו של רב שהיה בן אחיו ובן אחותו ועיין אגדת תנאים ח"ב צד 520 וצד 530: (עח) בפסיקתא דר"כ פסקא החודש דף מ"ז ע"ב הגי' א"ר חייא בר אבא, וכן בחזית פ"ה פסוק אני ישנה איתא ג"כ ר' חייא בר אבא: (עט) הוא ר' חייא בר בא בירושלמי, או בר ווא, ועלה מבבל ולמד אצל ר' יהושע בן לוי, ועיקר למודו הי' מר' יוחנן, והיה כהן, עיין מבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ב צד 94 ובאגדת אמוראי ארץ ישראל מהרב החכם דר' באכער צד 215: (פ) בירושלמי כתובות סוף פ"ה הגי' ר' חייא בר אדא: (פא) ירושלמי תענית פ"ד ה"ד (דף ס"ח ע"ב) בשמות ר' תני בשם ר' זעורה, ושנה עוד שם בירושלמי תענית פ"א ה"ז ושם נאמר לנכון א"ר חייא בר בא, ובר בא הוא כמו בר אבא: (פב) בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' חייא רבא, צ"ל ר' חייא בר אבא, או ר' חייא בר בא: (פג) הוא כמו ר' חייא בר אבא: (פד) לעיל א' ב' פסוק בכה תבכה כתוב ר' חייא בר אבא, ובודאי הי' כתוב ר' חייא בר בא ונעשית ר' חייא רבא, או הוא ר' חייא הגדול: (פה) כן הגי' בנדפס אבל בכ"י כתוב ר' חמא בר חנינא, ובעל סדה"ד הביא בשם היוחסין ר' חייא בר חנינא בר חמא ועל זה ציין מנחות ל"ג ע"ב, ושם איתא ר' חייא בר חנינא: (פו) כ"ה הגי' בכ"י אבל בנדפס הגי' ר' אלעזר ברבי יוסי בשם ר' חנינא בריה דרבי אבהו, וראיתי בסה"ד ערך ר' חנינא בריה דר' אבהו הביא המאמר שלפנינו במדרש איכה רק בשמות פ' ויגרס בחצץ שני שהוא הפסוק שלפניו וצ"ל פסוק ותזנח משלום נפשי, ועל זה כתב וז"ל ונראה כי ר' אלעזר בר' יוסי, זה ר' יוסי בן חלפתא, א"כ ר' חנניה זה בריה דר' אבהו הוא קדמון ואינו ר' חנינא בריה דר' אבהו הנ"ל כי קדמון הוא, אבן עניין הנ"ל בקה"ר פ' כל הדברים יגעים איתא ר' אלעזר בש"ר חנינא בריה דר' אבהו כו' ולפ"ז יש לומר דר' אלעזר זה הוא סתם ר"א בן פדת, אך גם זה אינו, דהא ר' אבהו אמר בש"ר אלעזר הרבה פעמים, ואיך יאמר ר' אלעזר בש"ר חנינא בריה דר' אבהו עכ"ל. אולם ראיתי בפי' מהרז"ו במדרש שם שכתב צ"ל דצ"ל בהיפך ר' חנינא בריה דר' אבהו בשם ר' אלעזר בר' יוסי: (פז) היה בדור הרביעי בימי רב הונא ואמר בשמו וגם בשם שאר חכמים עיין סדה"ד בערכו ובמבוא הירושלמי ובאגדת אמוראי א"י צד 480: (פח) בנדפס ר' ברכי' בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני, צ"ל ר' ברכי' ור' חלבו כמו שהוא לפנינו בכ"י, וכ"ה לנכון בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ז דף כ"ט ע"ג: (פט) בפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"ג ע"ב) ר' חלפי בר זמרי בש"ר יוסי, ובוי"ר פט"ז חלפא בר אידי בש"ר יוסי, ובפסיקתא רבתי פסקא ותאמר ציון ר' חלפו בר אידי בש"ר לוי, וראיתי בסה"ד ערך חלפא בר אידי הביא בשם וי"ר שהבאתי וסיים ועיין ההוא ברבה איכה פ' סורו טמא ר' חלפו בר זביד ור' ברכי' בש"ר איסי: (צ) בילקוט יחזקאל רמז שמ"ח הביא בשם המדרש איכה ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' יהושע, וראיתי בסה"ד בערך רב חלקיה [צ"ל ר' חלקיה] ר' פנחס בש"ר הושעי' פתיחתא דאיכה ע"כ. כוון למאמר שלפנינו פתיחתא כ"ב: (צא) בנדפס הגי' א"ר אחא וכן

כח: א' י"ד הבשיל כחי (ס): ב' ב' בלע ד': ב' ט' טבעו בארץ בשם ר' יוסי: ב' י"ט קומי אורי: ג' מ"ב נתנו פשענו בש"ר יוסף: ג' ס"ד תשיב להם גמול: ד' י' ידי נשים רחמניות בש"ר יוסף (סא):

רב הונא רבה דצפורין (סב). פתיחא ל"ב: ב' י"ג מה אעידך ושם איתא ר' הונא דצפורי והוא הוא:

ר' הונא בר אחא. ב' א' איכה יעיב בשם ר' חנינא בריה דר' אבהו (סג) ב' ח' חשב ה' (סד):

ר' הונא בר פפא. ד' ט"ו סורו טמא (סה):

ר' הלל בר ברכי'. א' ד' היו צריה לראש (סו):

ר' המנונא (סז). א' כ' ראה ה' כי צר לי:

אות ז

זבדי בן לוי (סח). פתיחא כ"ט ופתיחא ל'. במדרש א' ט"ז ד"א על אלה אני בוכיה:

ר' זכרי' בן אבקולס (סט). ד' ב' בני ציון:

ר' זעירא או ר' זירא (ע) פתיחא ל"ג ול"ד: במדרש ב' ב' בלע ד' בשם ר' הונא:

אות ח

ר' חגי (עא). פתיחא י"ב בשם ר' יצחק: פתיחא ט"ו וכ"ג: במדרש א' ט"ז על אלה אני בוכיה ר' יצחק בשמו (עב): ב' ז' זנח א' בשם ר' יצחק:

ר' חולפאי. ב' י"ג כי גדול כיום שברך (עג):

ר' חוניא (עד). א' ב' ד"א בכה תבכה:

ר' חוצפת המתורגמן (עה). ב' ב' בלע א':

ר' חזקיה (עו). א' ט"ז מעשה במרתא בת בייתוס, ביחד עם ר' אבהו בש"ר יוחנן: ב' י"ט קומי רוני:

ר'

לפנינו ר' בא ור' הונא בשם רב, לכן יש לקיים הגי' ורב הונא לא בר הונא ונתהפכו האותיות במקום בר הונא צ"ל ורב הונא: (ס) לפנינו בכתב יד הוא דעתיה דר' הונא, וכ"ה בדפוס ראשון, אבל בדפוסים אחרונים בטעות הוא דעתיה דר' חנינא: (סא) בנדפס ר' הונא בשם ר' יוסי. ובשבולי הלקט השלם ס' שמחות סי' כ"ג הביא בשם המדרש ר' חנה בשם ר' יוסף, ובתניא ס' אבל סי' ס"ח ר' חנא בשם ר' יוסף: (סב) נזכר בירושלמי ר' הונא רובא דציפורין וכן ר' חונא רבה דציפורין ואמר בשם ר' יוחנן, ומאמר המדרש שלפנינו הביא בעל סדה"ד בערך רב הונא צפוראי: (סג) בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' הונא ור' אחא, וראיתי בסדה"ד דף 108 הביא רב הונא בר אחא ירושלמי סוף מעשר שני [הוא ה"ח דף נ"ו ע"ג] ע"כ, וכן מצאתי במדרש שמואל פ"כ הונא בר אחא, ובפסיקתא דר"כ סוף פסקא אנכי הגי' ר' הונא בשם ר' אחא וכן מובא בילקוט בשלח רמז רכ"א ויתעני' רמז תנ"ז בשם הפסיקתא: (סד) בירושלמי פסחים פ"ז ה"א דף ל"ה ע"ב הגי' ר' אחא בש"ר חיננא: (סה) כ"ה בכתב יד, אבל בנדפס ר' חיננא סתם ובפסיקתא פסקא ותאמר ציון דף קל"ג ע"ב הגי' ר' חיננא בר פפא, וברור כי כן צ"ל לפנינו ר' חיננא בר פפא עיין להלן בערכו: (סו) מובא בסה"ד בשם המדרש שלפנינו: (סז) עיין אודותיו בסה"ד: (סח) היה בדור הראשון ונזכר בירושלמי דמאי ריש פ"ז, ועו"ז פ"ג ה"א ובבלי זבחים כ"ח ע"ב אמר רבי יוחנן תני זבדי בן לוי, ומובא הרבה במדרשים, ומדברי הירושלמי דמאי שהבאתי תראה שהיה חשוב בעיני ר' הושעיא: (סט) מובא בסה"ד והביא שם גם המדרש שלפנינו: (ע) עיין אודותיו בסה"ד: (עא) הוא תלמיד חבר של ר' זעירא ירושלמי דמאי פ"ג דף כ"ג ע"ב ר' חגי הוי מסמך לר' זעירא, ועיין מבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 107: (עב) צ"ל להוסיף ר' חגי בשם ר' יצחק, עיין שם הערה שפ"ד: (עג) הוא כגי' מדרש איכה הנדפס ע"ש הערה ר"א: (עד) אולי הוא רבי חוניא דבית חורין שקלים פ"א מ"ו ע"א: (עה) הי' מתורגמן של רבן גמליאל דיבנה ונזכר במשנה: (עו) תלמידו של ר' ירמי' (זבחים ע"ה ע"ב), ויש עוד רבי חזקיה בזמן אביו, עיין סדר הדורות בערכם, והביא שם בתוס' עירובין נ"ו ע"א הביא בפסיקתא ר' חזקיה בשם ר' אבהו ע"כ, המאמר הוא בפסיקתא רבתי פכ"ב פסקא תניתא דעשרת הדברות,

אות ט

ר׳ טבי. פתיחא כ״ב ר׳ יודן ור׳ איבו ור׳ טבי בשם ר׳ יאשיה (קטו):
ר׳ טרפון. ב׳ ב׳ בלע ד׳:

אות י

ר׳ יאשיה (קטז). פתיחא כ״ב ר׳ יודן ור׳ איבו ור׳ טבי בשמו: במדרש ג׳ מ״א נשא לבבנו ר׳ אבא בר זבדא ור׳ תנחום בר עילאי ביחד עם ר׳ יאשיה:

רב יהודה (קיז). פתיחא ל״ג בשם שמואל (קיח):

ר׳ יהודה (קיט). א׳ א׳ איכה, ביחד עם ר׳ נחמי׳ ולרוב מובא שניהם ביחד ר׳ יהודה ור׳ נחמי׳: א׳ א׳ ד״ה אימתי נאמרו מגילות קינות: א׳ א׳ היתה למס בשם ר׳ יוסי: א׳ ג׳ גלתה יהודה: א׳ ט״ז אלה אזכרה (קכ): א׳ ט״ז ד״א על אלה אני בוכיה: ב׳ א׳ ולא זכר הדום: ד׳ ד׳ דבק לשון יונק:

ר׳ יהודה בן פזי (קכא). פתיחא ב׳:

ר׳ יהודה בר סימון (קכב). פתיחא כ״ה, פתיחא ל׳ (קכג): במדרש א׳ ב׳ ד״א בכה תבכה: א׳ ד׳ דרכי ציון (קכד): א׳ ה׳ כי ה׳ הוגה (קכה): א׳ ו׳ וילכו בלא כח ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר סימון (קכו): א׳ ט׳ טומאתה בשוליה בשם ר׳ לוי בר פרטא: א׳ ט׳ ותרד פלאים: א׳ י׳ ידו פרש צר בשם ר׳ לוי בר פרטא: א׳ ט״ז כי רחק ממני מנחם בשם ר׳ שמואל בר יצחק: עוד שם בשם ר׳ שמואל בר נחמן: ב׳ א׳ ההפך עלי בלהות:

ר׳ יהודה הנחתום. ב׳ ב׳ בלע ד׳:
ר׳ יהודה בן בבא. ב׳ ב׳ בלע ד׳:
ר׳ יהודה בן בתירא. ג׳ י״ז ותזנח:

ר׳

הי״ב דף כ״ד ע״ב הגי׳ א״ר יוסי ברבי בון בשם רב הונא: (קטו) הוא היה תלמיד של רבי יאשי׳ ונזכר שרבה פעמים בירושלמי ובבבלי, וראיתי בסה״ד אות ט׳ בערך טאבי שהביא אמר ר׳ יאשיה פתיחתא דאיכה כוון להמאמר שבשמתי ובמדרש שהי׳ לפני בעל סדה״ד לא הי׳ הפתיחות מצויים. ויש להעיר שם הביא [ר׳] טבי א״ר יאשי׳ ברכות ס״ו ע״ב ב׳ דברים, פ׳ הרואה ס״ג ע״א יומא ס״ה ע״ב, פ׳ היה קורא ס״ז ע״ב, ועל זה כתב הרה״ג מעכיל לאיתן באות ל׳ שם בברכות ס״ז ע״ב במשנה שני עבדו דר״ג ומה ענינו לשני דכאן שאמר בשם ר׳ יאשיה אתמהה! ע״כ, ונעלם ממנו כי טעות גדול נפל בסה״ד וצ״ל א״ר יאשיה ברכות פ׳ היה קורא ס״ז ע״ב והוא המאמר שהביא מברכות שם. אבל המלות „פ׳ היה קורא" נשמטו ממקומם כי בעל סדר הדורות לא יביא ב׳ מאמרים מברכות ואח״כ מיומא וחזר ויזכיר את מאמר אחד מברכות רק המלות „פ׳ היה קורא" נשמטו ממקומם והציון „ס״ז ע״ב" הוא בטעות ומה שכתב בעל סדר הדורות „ב׳ דברים" טונתו שתי פעמים נזכר שם בב׳ דברים: (קטז) נזכר בהרבה מקומות בירושלמי ועיין סדה״ד ומבוא הירושלמי דף נ׳ ע״ב: (קיז) הוא תלמיד רב והוא רב יהודה בר יחזקאל ואחר מיתת רב למד לפני שמואל והיה קורא אותו שיננא, והוא היה רבו של אביו ר׳ יחזקאל ואמר לאביו אבא לא תתנייהו הכי ואמר לו שמואל שיננא לא תימר הכי לאביך, עיין סדה״ד דף ל׳ בערכו. ועיין אגדת אמוראי בבל פרק ג׳ סי׳ א׳ צד 47: (קיח) המאמר נוסף שם מגמרא בבלי עיין במדרש שם הערה י״ט: (קיט) הוא ר׳ יהודה התנא בימי ר׳ מאיר ר׳ יוסי ור׳ שמעון ור׳ נחמי׳ ור׳ אליעזר בן יעקב ור׳ יוחנן הסנדלר, עיין אגדת תנאים ח״ב פרק ה׳ ופרק ו׳ צד 191 וצד 274: (קכ) בנדפס חסרים שמות האומרים ר׳ יהודה ור׳ נחמי׳: (קכא) כפי המבואר בתוס׳ ב״ב קמ״ט ע״א פזי שם אשה, ועיין בתשובות הגאונים ליק תשובה י״ב ובהערות שלי להתשובות ההן נדפסו ג״כ בליק צד ה׳, ועיין סה״ד צד 182 ר׳ יהודה בן פזי, ומבוא הירושלמי דף נ״ד ע״ב ואגדת אמוראי א״י צד 130: (קכב) ידוע ונזכר במדרשים והיה אחד מרבני דאגדתא המצוינים, אביו ר׳ סימון היה תלמיד ריב״ל שאמר הרבה דברים בשמו, וחברו ר׳ אבהו, עיין ירושלמי שבת פי״ז ה״ב, ור׳ יהודה בנו בן זמנו של ר׳ ירמי׳ תלמיד ר״ז, ותימה על היוחסין שכתב שהי׳ בזמן ריב״ל עיין דור דור ודורשיו ח״ג צד 140: (קכג) בכ״י ר׳ יהודה ור׳ סימון, תקנתי ר׳ יהודה בר סימון, וכן הוא באיכה רבתי פ״ד: (קכד) בנדפס בטעות ר׳ יצחק בר סימון, ובעל סדה״ד הביא (דף קכ״ב) בערך ר׳ יצחק בר סימון בשם מדרש איכה פ׳ דרכי ציון אבילות, ובאמת לא מן השם הוא: (קכה) בנדפס חסרים המלות „בר יצחק": (קכו) במדרש שם בהערה מ״א הבאתי בפסיקתא דר״כ פסקא סליחות קס״ז ע״ב נאמר ר׳ יהודה בר סימון בשם ר׳ לוי בר פרטא, וכן באיכה רבתי הנדפס הגי׳ בשם

ר' חמא בר חנינא (צב) . פתיחא כ"ח : במדרש א' כ' ראה ה' (צג) : ב' א' איכה יעיב :

ר' חמא בר עוקבא (צד) : א' א' היתה כאלמנה :

ר' חמא בר נחמן . ד' א' איכה יועם (צה) :

ר' חנוך . ה' ג' יתומים היינו ר' ברכי' בשמו (צו) :

ר' חנין או ר' חנן . פתיחא כ"ה (צז) : במדרש ב' ב' בלע ד' בסופו :

ר' חנייא . ב' ב' בלע ד' בסופו ביחד עם ר' יודן (צח) :

ר' חנינא או ר' חיננא . (צט) . פתיחא י"ב ביחד עם ר' יונתן : פתיחא כ"ג , ל"ב , ל"ד : עוד שם ביחד עם ר' יהושע בן לוי : במדרש א' כ' כל עמה נאנחים : א' ט"ז כי רחק ממני מנחם : שם שם דבי ר' חנינא : ב' א' איכה יעיב ההפך עלי בלהות : ב' ב' בלע ד' (ק) : עוד שם קרוב לסופו : ב' ו' ויחמוס כגן : ב' ז' זנח ד' , ביחד עם ר' אחא ור' מישה בשם ר' ינאי (קא) : ג' י"ז ותזנח , ביחד עם ר' יונתן : ג' ל"ט מה יתאונן : ד' ט"ו סורו טמא : ד' כ' רוח אפינו ביחד עם ר' ישמעאל (קב) :

ר' חנינא בר אבהו (קג) . פתיחא ל"ד : במדרש ב' א' איכה יעיב ר' הונא בר אחא בשמו :

ר' חנינא בר פפא . (קד) . פתיחא י"ב : עוד שם ביחד עם ר' סימון (קה) : פתיחא י"ג וי"ד : במדרש א' ב' ד"א בכה תבכה , במאמר המתחיל אזכרה נגינתי ביחד עם ר' סימון : ב' י"ב לאמותם יאמרו (קו) : ג' א' אני הגבר (קז) : ג' מ"ד סכות בענן ר' חנינא בר פפא בעא קומי ר' שמואל בר נחמני (קח) : ד' ה' האכלים למעדנים : ד' ט"ו כי נצו גם נעו (קט) :

ר' חנינא בר יצחק (קי) . ב' א' ולא זכר הדום רגליו : עוד שם :

ר' חנינא בן תרדיון (קיא) . ב' ב' בלע ד' : ג' ט"ז ויגרס בחצץ מספר מבנו שיצא לתרבות רעה (קיב) :

ר' חסדא (קיג). ה' ט"ו שבת משוש , רבא בשמו (קיד) :

ר'

הוא גי' ילקוט א"ר אחא : (צב) נזכר בירושלמי שקלים סוף פ"ה ועוד בהרבה מקומות ורוב דבריו באגדה עיין סדה"ד בערכו ובאגדת אמוראי א"י צד 476. 447 : (צג) בנדפס ר' חייא בר חנינא : (צד) מובא בסה"ד ונזכר הרבה פעמים בירושלמי : (צה) בנדפס ר' חמא בר חנינא : (צו) המאמר ליתא בנדפס וגם בעל סדה"ד לא הביא את שמו : (צז) בילקוט ד"ה רמז אלף פ"ה בשם המדרש איכה הגי' ר' חנינא : (צח) בנדפס הלשון משונה קצת והגי' ר' יודן ורבי הונא , ובב"ר פנ"ו אות י"א הגי' ר' יודן ור' חנינא , ובילקוט וירא רמז ק"ב הביא ר' יודן ור' הונא , ועיין במדרש איכה שם הערה ק"כ : (צט) מגדולי האמוראים הראשונים מתלמידיו של רבינו הקדוש , ורבי צוה לבנו שימנה את ר' חנינא בראש , והיה רופא (עיין חולין ז' ע"ב) ועיין אודותיו במבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 45 ובס' אגדת אמוראי א"י פרק א' : (ק) בירושלמי תענית פ"ד (דף ס"ט ע"א) הגי' ר' חונא , ובנדפס ר' הונא וחונא והונא הכל אחד , ובגמרא ברכות מ"ח ע"ב רב מתנא : (קא) שנוי במקום הנ"ל נמצא ג' פעמים ר' חנינא ור' אחא ור' מישה בשם ר' ינאי , רק במקום השני כתוב גם בדפוס ראשון ר' הונא במקום ר' חנינא ותקנתי בפנים ר' חנינא עיין שם הערה קנ"ג : (קב) בירושלמי שבת פט"ו ה"א דף ע"ו ע"ג הגי' רבי ור' חייא רבא ור' ישמעאל בר רבי יוסה , ובוי"ר פט"ו אות ד' חסרים המלות „ור' חייא רבא", וכן חסרים המלות ר' חייא רבא גם בנדפס , ויש לתקן לפנינו רבי ור' ישמעאל בר' יוסי ור' חייא רבא כמו שהוא בירושלמי : (קג) נזכר הרבה פעמים בירושלמי רבי חנינא בריה דר' אבהו : (קד) בעל היוחסין חשב כי הוא אחד עם ר' חנינא בר פפי ולכן לא הביא את ר' חנינא בר פפא , אבל לא כן הוא ושנים הם ונזכר בירושלמי סוף פאה , והוא היה תלמיד ר' שמואל בר נחמני כמבואר בירושלמי שביעית ספ"ה ושם קראו ר' חיננא ואחד הוא ועיין אודותיו בסה"ד ובאגדת אמוראי א"י צד 480 : (קה) בעל סדה"ד הביא וז"ל ור' סימון מדרש רבה בפתיחתא דאיכה כוון למאמר הזה : (קו) בנדפס חסרים המלות „בר פפא" : (קז) בפתיחא סי' כ"א הגי' ר' חמא בר חנינא : (קח) בשינויים בנדפס ויש לתקן שם ר' חנינא בר פפא במקום ר' אלבו , ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא שובה הערה א' . וכן בשו"ט מזמור ס"ה אות ד' נאמר לנכון ר' חנינא בר פפא שאל לרשב"נ וע"ש בהערה ע' ותקנתי את הגי' במדרש איכה הנדפס , ובכ"י הוא לנכון כמו שתקנתי : (קט) עיין שם במדרש פ"ד הערה ק"ב : (קי) מובא בסה"ד בערך רב חיננא בר רב יצחק והביא שם גם ר' חנינא בר יצחק והכל אחד ועיין מבוא למדרש תהלים סי' קכ"ט : (קיא) הוא ר' חנניא בן תרדיון עיין אגדת תנאים פרק י"ג סימן י"א צד 397 : (קיב) מובא גם בסה"ד דף ע"ו ע"א בשם מדרש איכה : (קיג) עיין אודותיו בסה"ד ועיין אגדת אמוראי בבל פרק ג' סי' ד' צד 60 : (קיד) בנדפס הגי' א"ר יוסי בר אבין בשם ר' חסדא וכן צ"ל לפנינו בכ"י ר' יוסי בר אבין ובטעות רבא ואולי היתה הגי' ר' בא , ובירושלמי סוטה פ"ט

ר' יהושע בן חנניא (קנא). ג' כ"ג חדשים לבקרים:
ר' יהושע הגרסי (קנב). ג' מ"ד סכותה בענן:
ר' יהושע בן אבין (קנג): ה' כ' למה לנצח תשכחנו:
ר' יודן (קנד). פתיחא ב': פתיחא ה' שאל לר' אחא (קנה): פתיחא י': כ"ב: כ"ג. שאל לר' אחא: פתיחא ל"ד (קנו) במדרש א' ו' ויצא מבת ציון: א' ט' טומאתה בשוליה (קנז): א' ט"ז כי רחק ממני מנחם בשם ר' איבו (קנז*): א' כ', ראה ה' כי צר לי: ב' א' ולא זכר הדום רגליו: ב' ב' בלע ד' בסופו שאל לר' אחא: ב' ב' הרס בעברתו: ג' א' ד"א אני הגבר (קנח): ג' כ' זכור תזכור: ג' ל"ט מה יתאונן: ד' ז' זכו נזיריה: ד' י"ג מחטאת נביאיה שאל לר' אחא: ד' ט"ו סורו טמא (קנט) ה' א' זכור ה':
ר' יודן בר נחמי' (קס). א' ג' מרוב עבודה בשם ר' שמעון בן לקיש (קסא):
ר' יודן בר שיגנא. א' כ' ראה ה' והביטה בשם ר' אחא (קסב):
ר' יודן בן קרח. ד' ב' המסולאים בפז, בש"ר שמואל בר נחמן (קסג):

ר' יודן בר לקרה. עיין ר' יודן בר קרח ובהערה קס"ג:
ר' יוחנן (קסד): פתיחא ב': י': כ"א: כ"ב: כ"ג: עוד שם: כ"ד: כ"ה: ל"ב: ל"ג: עוד שם: ל"ד: במדרש א' א' ד"ה איכה ביחד עם ר' אלעזר: א' א' ישבה בדד (קסה): א' א' עובדא הוה בחד איתתא: א' א' היתה למס: א' ג' כל רודפיה: עוד שם: א' ט' טומאתה בשוליה: א' ט"ז מעשה במרתא בת בייתוס, ר' חזקיה ור' אבהו בשמו: ב' ב' בלע ד': עוד שם קרוב לסוף ופסוק בלע ד' איזה פעמים: ב' י"ג מה אעידך (קסו): עוד שם: עוד שם ר' אבא בר כהנא בשמו: ב' ט"ו ספקו עליך כפים, בשם רשב"י

שם הערה ר"א אבל בנדפס הגי' אמר ר' הושעיא: (קנא) הוא ר' יהושע סתם שהבאתי למעלה. ועיין אגדת תנאים ח"א צד 129 וצד 194: (קנב) בנדפס איתא יהושע הגרסי בלי תואר הכבוד „רבי" ועיין עירובין כ"א ע"ב שהוא היה משרתו של ר"ע, ורש"י כתב גרסי שם מקום או שהיה טוחן גריסין, וכן במדרש משלי פי"ט מסופר מן יהושע הגרסי משרתו של ר"ע ע"ש: (קנג) בעל סדה"ד הביאו בשם מדרש שלפנינו בערך ר' יהושע בן אבין ובירושלמי יומא פ"ג ה"א דף מ' ע"ג הגי' בר אבון ואבון ואבין הכל אחד: (קנד) נזכר הרבה פעמים, ור' מנא בעי קומי רבי יודן, עיין מבוא הירושלמי דף נ"ה ע"א: (קנה) בעל סדה"ד ערך ר' יודן הביא ר' יודן שאל לר' אחא, רבה פתיחתא לאיכה. וכוון לפתיחה ה' שלפנינו וכן הוא בפתיחה כ"ג ובמדרש איכה ב' ב' בלע ד', וד' י"ג מחטאת נביאיה: (קנו) בירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ג וכתובות פי"ב סוף ה"ג הגי' תני בשם ר' יהודה, ועיין פסיקתא דר"כ דברי ירמי' הערה ע"ז כי בפסיקתא בכ"י אקספארד ופארמא נאמר ג"כ תני בשם ר' יהודה כמו בירושלמי ע"ש: (קנז) בנדפס הגי' ר' יהודה: קנז*) בירושלמי ברכות פ"ב ס"ד דף ה' ע"א כתוב ר' יודן בריה דר' איבו, ואין ספק שהי' כתוב ר' יודן בר איבו והכוונה במלת „ב"ר" בשם ר' והמדפיסים הגיהו בר' ר', וראיתי בסה"ד צד 184 הביא וז"ל ר' יודן בר איבו ירושלמי ברכות פ"ב ומדרש שמואל פי"ז וענין ההוא ברבה איכה על אלה אני בוכיה ר' יודן בשם ר' איבו עכ"ל, כוונתו וענין ההוא אותו הענין מירושלמי ברכות, והמאמר ממדרש שמואל נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא החודש דף מ"ה ע"ב: (קנח) בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' א"ר ברכי', ויש לתקן כמו שהוא בכ"י וגם להלן פסוק דרך קשתו הגי' גם בנדפס ר' יודן אמר: (קנט) בנדפס גם בפסיקתא ותאמר ציון קל"ג ע"א הגי' ר' חייא בר אבא אמר: (קס) הוא ר' יהודה בר נחמן או בר נחמני, ומובא בסה"ד בערך ר' יודן בר נחמי' בשם מדרש איכה פ' ומרוב עבודה, והוא הי' מתורגמני' דר"ל כתובות ח' ע"ב, והוא ר' יהודה בר נחמני המובא בסה"ד ובשם הביא בשו"ע שמואל פ"ע ר' יהודה בר נחמן בשם ר"ל יש לתקן מדרש שמואל פי"ז אות ד', וגם בפסיקתא פסקא החודש דף מ"ה ע"ב ר' יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש, ובפסיקתא רבתי פסקא החודש הגי' ר' יהודה בר נחמן, ועיין בפסיקתא דר"כ שם הערה מ"ה, ועיין אגדת אמוראי ארץ ישראל צד 352: (קסא) בנדפס בשם ריש לקיש והכל אחד, ובעל סדה"ד הביאו בשם המדרש הזה, ובמדרש ב"ר פל"ג אות ג' הגי' יהודה בר נחמן בשם ר"ש: (קסב) בנדפס הגי' ר' יהודה בר סיגנא, וראיתי בסה"ד דף ל"ב הביא ר' יהודה בר סיגנא מדרש איכה פ' כל עמה נאנחים, יש לתקן בדבריו בר סיגנא: (קסג) בנדפס הגי' א"ר חייא קרא בשם רשב"נ, וכתב שם המ"כ יש לומר שנקרא כן על שם שהיה בקי במקרא, וראיתי בסה"ד ערך ר' חייא קרא שהביא את המדרש ודברי המ"כ, אולם המאמר נובע מירושלמי סוכה פ"ד ה"ז (דף ק"ד ע"ד) ושם הגי' ר' יודה בר לקרה בשם ר' שמואל בר נחמן, ובעל סדה"ד הביאו בערך ר' יהודה בן לקרת בשם הירושלמי: (קסד) גדול האמוראים והוא בעל מסדר תלמוד ירושלמי ור"ל התחיל לסדרו, ונקרא ג"כ בן הנפח או בר נפחא, עיין רש"י סנהדרין נ"ו ע"א ד"ה סבא, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 69 ובאגדת אמוראי א"י צד 205 וצד 339: (קסה) בנדפס חסר שם האומר: (קסו) בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' רבי אמר וכן בפסיקתא

ר' יהודה בר שמואל. א' ג' כל רודפיה (קכז):

ר' יהודה בר סיננא. עיין להלן ר' יודן בר שיגנא:

ר' יהושע (קכח). פתיחא ה', ביחד עם ר' נחמי' בשם ר' אחא (קכט): פתיחא י"ב: פתיחא כ"ז ביחד עם ר' אלעזר: במדרש א' א' מעשה בר' יהושע (קל): א' ה' הי' צריה: א' י"ג ממרום שלח אש בשם ר' לוי (קלא): ב' ה' וירב בבת יהודה: ג' ס"ו תרדוף באף: ד' ב' בני ציון (קלב): ד' ו' ויגדל עון בת עמי, ביחד עם ר' אחא בשם ר' נחמי' (קלג): ה' י"ח על הר ציון ששמם:

ר' יהושע בן לוי (קלד). פתיחא ב': פתיחא ל': עוד שם (קלה): פתיחא ל"ד ביחד עם ר' חנינא (קלו): במדרש א' א' ד"ה ישבה בדד (קלז): א' ט"ז מעשה במרתא בת בייתוס: א' ט"ז ד"א על אלה אני בוכיה (קלח): ב' ז' קול נתנו בבית ה': ג' א' אני הגבר (קלט): ג' ס"ד תשיב להם: ג' י"ז ותזנח: ה' ה' על צוארנו טחון נשאו: ה' ט"ז נפלה עטרת ראשנו. ושם טובא בר בריה דריב"ל (קמ): ה' כ' למה לנצח תשכחנו:

ר' יהושע בר נחמיה (קמא). פתיחא י"ב:

ר' יהושע דסכנין (קמב). פתיחא כ"ב בש"ר לוי (קמג): פתיחא כ"ג: במדרש א' א' ד"ה העיר רבתי עם בשם ר' לוי (קמד): א' ב' ד"א בכה תבכה (קמה): א' י"ג ממרום שלח אש בשם ר' לוי: א' י"ז פרשה ציון בש"ר לוי: א' כ"א שמעו כי נאנחה אני ג"כ בשם ר' לוי (קמו): ב' א' איכה יעיב (קמז): ג' א' ד"א אני הגבר בשם ר' לוי (קמח): ג' ס"ד תשיב להם גמול:

ר' יהושע בן גמלא. א' ט"ז ד"ה מעשה במרתא בת בייתוס (קמט):

ר' יהושע חילפיי. ב' י"ג כי גדול כים שברך (קנ):

ר'

ר' לוי בר טרפון, וגם הערוך ערך גמל הביא בשם הפסיקתא ואיכה רבתי בר פרטא: (קכז) מובא בסה"ד בשם איכה רבתי שלפנינו: (קכח) הוא ר' יהושע בן חנניא בימי רבן גמליאל דיבנה הנשיא וחבירו של ר' אליעזר בן הורקנוס: (קכט) בסה"ד לד 196 הביא ר' יהושע ור' נחמי' בשם ר' אחא ריש פתיחתא דאיכה ר' יהושע זה לא ידעתי מי הוא עכ"ל. כוונתו לפתיחא סי' ה' שהבאתי, אבל הגי' משובשת וצ"ל ר' יהושע בר נחמי' בשם ר' אחא, ונזכר שמו הרבה פעמים והוא ר' יהושע הכהן בר נחמי' ועיין להלן הערה קל"ג: (קל) במדרש שם במאמר שלאחריו נמצא מפורש ר' יהושע בן חנניא: (קלא) בנדפס חסרים המלות „בשם ר' לוי" ואולי צ"ל ר' יהושע בן לוי, וכן בשה"ש רבה פ"ג סוף פסוק ד' כתוב ר' יהושע בן לוי: (קלב) בנדפס הגי' ר' יהושע בן חנניה, ובירושלמי הוריות פ"ג ה"ז דף מ"ח ע"ב ובתוספתא הוריות פ"ב נאמר כמו לפנינו ר' יהושע סתם: (קלג) בנדפס הגי' ר' יהושע בר נחמי' בשם ר' אחא וכן יש לתקן לפנינו, והמאמר נשנה בב"ר פכ"ח אות ה', ומובא בילקוט יחזקאל רמז שכ"ח בשם ב"ר ושם הגי' א"ר ברכי' וכן נשנה במדרש שה"ש פ"א פסוק משכני אחריך ושם נאמר ר' יהושע בר נחמי' משום ר' אחא כמו שהוא בנדפס: (קלד) הוא מהאמוראים הגדולים, עיין רש"י נדה דף י"ח ע"ב ונזכר במשנה סוף עוקצין ועיין אודותיו במבוא הירושלמי נ"א ע"ב ובס' דד"ו ח"ג לד 59. ואגדת אמוראי ארץ ישראל פרק ח' לד 124 ולד 194: (קלה) להלן פ"ד נאמר ר' יהושע סתמי: (קלו) בילקוט ירמי' רמז רפ"א הביא בשם מדרש איכה והוא המאמר שלפנינו והביא ר' חנינא וריב"ל: (קלז) המאמר חסר בנדפס ע"ש הערה י"ד: (קלח) בנדפס ורבנן אמרי: (קלט) בנדפס הגי' א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובילקוט איכה רמז אלף כ"ח מובא בשם מדרש והוא המדרש שלפנינו וגורס ג"כ כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (קמ) בירושלמי שבת סוף פי"ד ה"ג דף י"ד ע"ד, וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ב דף מ' ע"ד, וקה"ר פ"י פסוק כשגגה הגי' בריה דריב"ל וצ"ל בר בריה, וחסר במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון והי' לנכון גם לפני הרב בעל הערוך במדרש איכה עיין ערך בלע א', והנה לא מפורש מי הוא נכד מריב"ל אולם ביוחסין השלם לד 121 הביא וז"ל ר' ברכי' בר סימון בריה דריב"ל הוה ליה בלע, והוא המאמר שלפנינו, ובעל סדה"ד בערך ר' ברכי' חשב שהערוך טעה במה שהביא זה בשם מדרש איכה, אבל הערוך לא טעה כלל רק הי' לנכון גם לפניו במדרש איכה כמו שהוא בכתב יד: (קמא) הוא ר' יהושע הכהן, והוא ר' יהושע בר נחמני עיין לעיל הערה קכ"ט והערה קל"ג: (קמב) אחד מרבנן דאגדתא הנודעים ואמר הרבה בשם ריב"ל ורוב דבריו בשם ר' לוי, עיין אודותיו בס' דד"ו ח"ג לד 141: (קמג) בילקוט ישעי' רמז רס"ה הביא המאמר בשם המדרש וגורס ר"ש דסכנין בשם ר' לוי: (קמד) בנדפס הגי' בשם ר' יהושע בן לוי, וגם בעל סדה"ד ערך ר' יהושע דסכנין הביא בשם ריב"ל מן המדרש איכה פ' העיר רבתי עם: (קמה) כ"ה בכ"י וליתא בנדפס: (קמו) בנדפס איתא ר' יהושע פתר קרייה והמלות „דסכנין בשם ר' לוי" ליתא: (קמז) בנדפס ר' יהושע בר נחמן, וגם בילקוט איכה הגי' ר' יהושע בר נחמן: (קמח) בנדפס הגי' אריב"ל ויש לתקן א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וכן מובא לנכון בילקוט איכה רמז אלף כ"ח בשם המדרש: (קמט) עיין סדה"ד לד 188 ר' יהושע בן גמלא, והביא שם גם המדרש שלפנינו: (קנ) כאשר הוא לפנינו בכ"י כ"ה גם בפסיקתא עיין במדרש

ר' יעקב. פתיחא ל"ד:

ר' יעקב בר אחא (קפה). פתיחא ל"ג בשם ר' אסי (קפו):

ר' יעקב דכפר חנין (קפז). א' א' ד"ה ד"א איכה ישבה: א' ב' כל רעיה: ב' י"ג מה אשוה לך (קפז*): ב' י"ד נביאיך: ב' י"ז בצע אמרתו:

ר' יצחק (קפח). פתיחא ח': ט': י': י"א ר' חגי בשמו: פתיחא י"ב: ט"ו: כ"ג: במדרש א' ב' ד"ה בכה תבכה: א' ט"ז על אלה אני בוכיה, בשם ר' חגי (קפט): א' כ' ראה ה': ב' ז' זנח א' ר' חגי בשמו: ב' י"ג מה אדמה לך: ג' כ"ד חלקי ה': ג' ס"ד השיב להם גמול: ה' א' זכור ה': עוד שם:

ר' יצחק פסיקא. א' ט' טומאתה בשוליה, כשמת ר' יוסי מטלחיא, סליק ר' יוחנן וריש לקיש לגמול חסד, וסליק עמהון ר' יצחק פסיקא (קץ):

ר' יצחק בר אלעזר (קץ*). ג' י"ז ותזנח.

ר' יצחק בר סימון. עיין ר' יהודה בר סימון ובהערה קכ"ד:

ר' ירמיה (קצא). פתיחא ב' בשם ר' שמואל בר יצחק: עוד שם בשם ר' חייא בר אבא:

ר' ירמי' שיבשב. ה' ט"ז נפלה עטרת ראשנו (קצב):

ר' ירמי' בן אלעזר. ב' א' ולא זכר הדום רגליו ביחד עם ר' שמואל (קצג):

ר' ישבב הסופר. ב' ב' בלע א'.

ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול (קצד). ב' ב' בלע א':

ר' ישמעאל בר יוסי (קצד*). א' א' חד כותי: ד' כ' רוח אפינו (קצד**):

ר' ישמעאל בר נחמן. ד' כ"ב תם עונך:

אות כ

רב כהנא (קצה). פתיחא ל"ג, שאל מן רב (קצו):

אות ל

ר' לוי (קצז). פתיחא כ"ב: פתיחא כ"ג ר' יהושע דסכנין בשמו: עוד שם בפתיחא כ"ג (סתם) (קצח): עוד שם: עוד שם: עוד שם (קצט): פתיחא כ"ר: ל"ג: במדרש א' א' איכה ישבה בדד: עוד שם ד"ה שאלו את בן עזאי: עוד שם ד"ה העיר רבתי

קדמון, ור' ינאי רבה עיין בסה"ד: (קפה) עיין אודותיו בסה"ד, ומבוא הירושלמי ק"ד ע"ב: (קפו) בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"ג בשם ר' יסא, והכל אחד: (קפז) מובא בסה"ד בשם המדרש איכה: (קפז*) בנדפס גם בדפוס ראשון הובא זה בשם רבי יעקב דכפר חנין, ובפסיקתא דר"כ פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב) הגי' ר' יעקב בר אבינא עיין במדרש איכה שם הערה קנ"ט: (קפח) ר' יצחק סתם דשמעתא הוא ר' יצחק בר אחא, ור' יצחק סתם דאגדתא הוא ר' יצחק בן פנחס כן כתב הרשב"ס פסחים קי"ג ע"ב, ויש ר' יצחק סתם שהוא תנא דברייתא עיין יוחסין וסה"ד, ועיין מבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 98: (קפט) בנדפס להיפך ר' חגי בשם ר' יצחק וכן צ"ל גם לפנינו ע"ש הערה שפ"ד: (קצ) בעל סדה"ד הביאו בערך ר' יצחק פסקה בשם מדרש איכה: (קצ*) נזכר בירושלמי והיה בקסרין, עיין מבוא הירושלמי: (קצא) תלמידו של ר' זירא ועלה לא"י ותאמריו רבו בירושלמי עיין אודותיו במבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 107: (קצב) כ"ה בירושלמי סוטה פ"ט הי"ו דף כ"ד סוף ע"ב, ובנדפס הגי' ר' ירמי' דשבשב, ובקה"ר פ"י פסוק כשגגה הגי' ר' ירמי' דשבשתא, ובעל סדה"ד אות י' דף קכ"ב הביאו בשם המדרש שלפנינו ר' ירמי' דשבשב: (קצג) בנדפס ר' ברכי' ואתרי לה ר' נחמי' בן אלעזר, ובעל סדה"ד צד 282 הביא בערך ר' נחמי' בן אליעזר בשם המדרש איכה שלפנינו לכן יש לתקן לפנינו ר' נחמי' בן אלעזר ובטעות ור' ירמי': (קצד) עיין באריכות ביוחסין וסה"ד: (קצד*) עיין סדה"ד: (קצד**) לפנינו נאמר ור' ישמעאל סתם אולם בירושלמי שבת פט"ו ה"ו דף ט"ו ע"ג הגי' ר' ישמעאל בי רבי יוסה: (קצה) עיין אודותיו בסה"ד והי' תלמיד מרב ע"ש: (קצו) בילקוט מלכים סוף רמז רל"ו הגי' ר' טונא בעי קומי רב צ"ל רב כהנא: (קצז) הוא חד מרבני דאגדתא, ואיננו לוי חבירו של שמואל אשר נזכר שמו בכמה הלכות והרחבתי לדבר ממנו במ"ע המגיד, ועיין דד"ו ח"ג צד 135: (קצח) עיין במדרש שם הערה י"א: (קצט) בקה"ר פי"ב פ' וישב הספר הגי' א"ר בני ובילקוט יחזקאל רמז שמ"ו א"ר ביבי, וכן רש"י קהלת

רשב"י: ב' ט"ו משוש לכל הארץ (קסז): ב' י"ט קומי רוני: עוד שם: עוד שם ר' אבא בר כהנא בשמו: ג' כ"ד חלקי ה' אמרה נפשי: ג' מ"א נשא לבבנו: ג' ס"ד תשיב להם גמול ר' הונא ור' יהושע ור' לוי בשמו: ד' כ"ב תם עונך ר' חלבו בשמו:

ר' יוחנן בן זכאי (קסח). פתיחא י"ב: במדרש א' א' חד מן אתינם: א' ה' היו צריה:

ר' יוחנן בן תורתא. ב' ב' בלע ד' שאמר לר"ע (קסט):

ר' יונתן (קע). פתיחא י' ב' ביחד עם ר' חנינא: פתיחא כ"ה: במדרש ב' א' ולא זכר הדום רגליו, ר' שמואל בר נחמן בשמו (קעא): עוד שם (קעב): ג' י"ז ותזנח: ג' ל"ט מה יתאונן (קעג):

ר' יוסי (קעד). פתיחא ל"ד ר' הונא בשמו: במדרש א' א' שרתי במדינות ר' הונא בשמו: א' ג' גלתה יהודה מעוני ר' יהודה בשמו: ב' ט' טבעו בארץ ר' הונא בשמו: ג' מ"ד סכות בענן: ד' ב' בני ציון: ד' י' ידי נשים: ד' ט"ו סורו טמא (קעה): ד' י"ט קלים היו רודפינו (קעו):

ר' יוסי בר חנינא (קעז). פתיחא ה' ר' אבהו בשמו: פתיחא ו': פתיחא י': במדרש ב' י' ישבו לארץ: ד' ט"ו סורו טמא, ביחד עם ר' אלעזר:

ר' יוסי בן חלפתי (קעח). פתיחא כ"א:

ר' יוסי ממלחיא. א' ט' טומאתה בשוליה (קעט):

ר' יוסי דקסרין. ד' ט"ו סורו טמא (קפ):

ר' יוסף. פתיחא י' ר' הונא בשמו (קפ*): במדרש ג' מ"ב נחנו פשענו ר' הונא בשמו: ד' ב' בני ציון (קפא): ד' י' ידי נשים רחמניות ר' הונא בשמו (קפב):

ר' יוסף בר חלפתא. ג' מ"ד סכות בענן (קפג):

ר' ינאי. א' ט"ז כי רחק ממני מנחם: ב' ב' בלע ד' בסופו: ב' ז' זנח ד' ר' חנינא ור' אחא ור' מיישה בשמו (קפד):

ר'

דר"כ פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב) גם בילקוט מלכים רמז רל"ד הגי' כבי, ואולי ר"ת ר' יוחנן: (קסז) בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' נתן אומר, ול"ל ר' יוחנן, ובשמ"ר סוף פכ"ב הגי' ר' יוחנן בן אלעזר [צ"ל ר' יונתן בן אלעזר]: (קסח) נודע לשבחו והיה כהן וקיבל מהלל ומשמאי וחי ק"כ שנה ונקרא קופת הרוכלים, ועיין אגדת תנאים ח"א צד 25 וצד 46: (קסט) מובא בסה"ד ערך ר' יוחנן בן תורתא בשם מדרש איכה שלפנינו והביא עוד שם בתוס' ישנים יומא דף ט' ע"א הביאו בפסיקתא מפורש שנתגייר ע"י פרה, והגי' שם ר' יהודה בן תורתא, ובריטב"א שם בשם ירושלמי שנקרא כן על שמכר פרתו לגוי ולא רצתה לחרוש בשבת עד שלחש באזנה. על זה יש להעיר כי הוא בפסיקתא רבתי פי"ד פסקא פרה, ומה שהביא הריטב"א הוא הוא הסיפור מפסיקתא רבתי שם ואין זכר מזה בירושלמי, ונמצא המאמר גם במדרש עשרת הדברות (בית המדרש ח"א צד ד') ובעל סדה"ד ערך ר' חנינא בר תורתא הביא המעשה בשם ספר מעשיות על שם ר' חנינא בן תורתא: (קע) מאמריו רבים ונמצאים בהרבה מקומות, ור' שמואל בר נחמני הי' תלמידו ואמר בשמו במקומות אין מספר, עיין מבוא הירושלמי ל"ע ע"א וכס' דד"ו ח"ג צד 52 ואגדת אמוראי א"י צד 58 וצד 88: (קעא) בנדפס ר' ישמעאל בר נחמני בשם ר' יוחנן, צ"ל ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, ובדפוס ראשון מובא לנכון ר' שמואל בר נחמן, אבל ג"כ בטעות בשם ר' יוחנן במקום בשם ר' יונתן: (קעב) גם פה בנדפס הגי' ר' יוחנן: (קעג) בנדפס מובא זה בשם ר' הונא, ובפסיקתא פסקא ותאמר ציון קל"ל ע"ב הגי' א"ר יודה, וע"ש הערה כ"ג: (קעד) הרבה נקראים בשם זה ועיין במבוא הירושלמי אודותם: (קעה) עיין במדרש שם הערה ל"ז: (קעו) עיין שם הערה קי"ב: (קעז) עיין אודותיו בסה"ד ועיין אגדת אמוראי א"י צד 419 וצד 446: (קעח) הוא ר' יוסי סתם, והיה בא"י אחר החורבן והוא בעל סד"ע עיין יוחסין צד ע"א ובסדה"ד, והי' תלמיד מר"ע וחביריו ר' שמעון ר' יהודה ר' מאיר ור' אלעזר בן שמוע ועיין אגדת תנאים ח"ב צד 150 וצד 190: (קעט) בעל סדה"ד ערך ר' יוסי מתלחייא צד 222 הביא את המדרש איכה שלפנינו כצורת סליק ר' יוחנן ור"ל לגמול חסד וסליק עמהון ר' יצחק פסאקא, ועיין בפסיקתא פרה ר' יוסי מתלחייא ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ונקרא כן על שם מקומו בגליל העליון, ועיין שם בהערה כ"ו, ובעל סדה"ד ציין ג"כ ב"ר פמ"ז וכתב שם הרב החכם ה"ר נפתלי משכיל לאיתן לא מצאתי שם. אולם יש לתקן בדבריו ב"ר פמ"ב, ולפנינו במדרש איכה יוסי ממלחיא צ"ל ר' יוסי, ועיין תנחומא חוקת הערה ק' הבאתי איזה מקומות אשר נזכר שמו ותמיד עם התואר ר', ובילקוט ישעי' רמז ש"ב הביא יוסף ממלי צ"ל ממלחיא: (קפ) בנדפס הגי' ר' אסי דקיסרין, ובפסיקתא פסקא ותאמר ציון קל"ב ע"א ר' יוסי דקסרין ובוי"ר ריש פט"ז ר' מני דקסרין, והערוך ערך סקר א' הביא בשם הפסיקתא ר' דוסא. ויש נוסחאות בערוך ר' טוסא, ובעל סדה"ד לא הביא ר' יוסי דקסרין: (קפ*) באסתר רבה פ"ג אות ד' ובב"ר פס"ה אות י"ז הגי' בשם ר' יוסי: (קפא) בנדפס ר' יוסי: (קפב) בנדפס ר' הונא בשם ר' יוסי: (קפג) הוא ר' יוסי בן חלפתא שהבאתי לעיל: (קפד) מובא בסה"ד בשם המדרש איכה שלפנינו, ויש ב' ר' ינאי, ר' ינאי,

אלה אזכרה: עוד שם ד"א על אלה אני בוכיה: ב' א' ולא זכר הדום: ד' ד' דבק לשון יונק: ד' ו' ויגדל עון בת עמי ר' יהושע ור' אחא בשמו (ריב):

ר' נחמי' בן אלעזר. עיין ר' ירמי' בן אלעזר (ריג):

ר' נחמן (ריד). פתיחא ה' בשם ר' אחא: במדרש א' א' ישבה בדד (רטו): ג' כ"ח ישב בדד וידום (רטז):

ר' נסה דקסרין. פתיחא כ"ו (ריז):

ר' נתן (ריח). ב' י"ג מה אעידך: ב' י"ט קומי רוני:

אות ס

ר' סמאי. א' א' ישבה בדד (ריט):

ר' סימון. פתיחא י"ב וי"ד: במדרש א' ב' בכה תבכה: א' ז' ויצא מבת ציון ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא וריש לקיש בשם ר' הושעי' (ובנדפס הגי' בשם ר' שמעון בר אבא ור' שמעון בן לקיש בשם ר' יהושע): ב' א' ולא זכר הדום רגליו (רכ): ב' י"ב לאמותם יאמרו: ג' כ"ג חדשים לבקרים ר' אלעזר בעי קמי ר' סימון (רכא): ד' ה' האכלים למעדנים: ד' ט"ו כי נצו גם נעו (רכב):

אות ע

עולא. פתיחא ל"ג ר' אבא בר כהנא ור' אסי משום דעולא בשם רבי (רכג): במדרש א' כ' ראה ה' כי צר לי:

רב עוקבא (רכד). א' ב' היתה למס:

בן עזאי. א' א' איכה:

ר' עזרי'. א' ב' ד"א בכה תבכה: א' ו' וילכו בלא כח בשם ר' יהודה בר סימון: ב' ג' השיב אחור, ביחד עם ר' אבהו בשם ריש לקיש (רכה):

ר'

ליה בשם ר' נחמי': (ריב) בנדפס גם בדפוס ראשון ר' יהושע בר נחמי' בשם ר' אחא וכן יש לתקן לפנינו, והמאמר נשנה בב"ר פכ"א אות ה', ומובא בילקוט יחזקאל רמז שנ"א בשם ב"ר ושם הגי' א"ר ברכי' סתם, וכן נשנה במדרש שה"ש פ"א פסוק משכני ושם נאמר ר' יהושע בר נחמי' משום ר' אחא כמו שהוא לפנינו: (ריג) ובעל סדה"ד הביאו בערך ר' נחמי' בן אלעזר בשם מדרש איכה פ' ולא זכר הדום רגליו: (ריד) לדעת התוס' ב"ב מ"ו ע"ב סתם ר' נחמן הוא בר יעקב והוא חבר לרב הונא ולרב יהודה וזה שלא כדעת רש"י ז"ל כי סתם רב נחמן הוא רב נחמן בר יצחק עיין יוחסין וסדה"ד שהאריכו בזה. ועיין אגדת אמוראי א"י צד 483 סתם ר' נחמן באגדת ארץ ישראל הוא ר' נחמן בנו של ר' שמואל בר נחמן ע"ש: (רטו) בנדפס אמר רב נחמן אמר שמואל משום ריב"ל, ובפ"ג פ' ישב בדד הגי' א"ר שמואל בר נחמן, והמאמר נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה דף קי"ט ע"ב ושם הגי' בר קפרא פתח ומובא בילקוט ישעי' רמז ר"ל בשם הפסיקתא: (רטז) בנדפס א"ר שמואל בר נחמן ולעיל א' א' בנדפס שם אמר רב נחמן אמר שמואל משום ריב"ל עיין בהערה שלפניה: (ריז) מובא בסה"ד צד 290 בשם מדרש סוף פתיחתא דאיכה וכוונתו להמאמר שלפנינו: (ריח) הוא חברו של ר' מאיר. עיין סדה"ד ועיין אגדת התנאים ח"ב צד 437: (ריט) הוא ר' סימאי עיין סדה"ד ושם אג"ת צד 543: (רכ) בנדפס הגי' ר' הושעי' שלא ואמר לרבי סימון: (רכא) בנדפס הגי' ר' שמעון בר אבא ונשנה בב"ר ריש פפ"ח וגם שם הגי' ר' שמעון בר אבא ונשנה בשו"ט מזמור כ"ה אות ב' ושם הגי' ר' שמעון בש"ר סימון: (רכב) כ"ה גם בנדפס, ובפסיקתא פסקא ותאמר ציון הגי' ור' סימא: (רכג) בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"ב הגי' רב חייא בר אשי בשם רב ואין ספק כי בכתב יד מן הירושלמי שהי' לפני המסדר הי' הגי' ר' אבא בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב ונשמטו המלות ר' אבא בר כהנא, והמסדר מן הפתיחות הביא לנכון ר' אבא בר כהנא, ואולי הוסיף הוא בעצמו את השם „ר' אבא בר כהנא" ומן ור' חייא בר אשי נשארו המלות ור' אסי במקום בר אשי, ובמקום בשם רבי צ"ל בשם רב, ובכ"י מן הפתיחות הנמצא בבריטיש מוזעאום כתוב ר' אחא [צ"ל ר' אבא] בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב יוסף והי' לפניו לנכון ור' חייא בר אשי. וראיתי בסה"ד ערך ר' אבא בר כהנא הביא ת"ל: ר' אבא בר כהנא ור' חייא בר אשי בשם רב, כן הביא היוחסין ולא מצאתי עכ"ל. אולם אין ספק שהיוחסין כוון למאמר שלפנינו בפתיחתא, ובגמרא בבלי תענית ל' ע"ב מובא זה בשם עולא סתם ובדרך המלות משום עולא לפנינו במדרש הוסיף אחד המגיהים עפ"י גמרא בבלית, ובכ"י בבריטיש מוזעאום ליתא המלות „משום דעולא": (רכד) עיין סדה"ד ומובא הירושלמי דף ק"כ ע"ב בערך מר עוקבא: (רכה) בנדפס הגי' ר' עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר

רבתי עם ר' יהושע דסכנין בשמו: א' ב' בכה תבכה: א' ב' אין לה מנחם: א' ג' כל רודפיה: א' י"ג ממרום שלח אש, ר' יהושע דסכנין בשמו: עוד שם ר' אבא בר כהנא בשמו: א' ט"ו סלה ד': א' ט"ו אלה אזכרה: א' ט"ז על אלה אני בוכיה: עוד שם: א' ט"ז כי רחק ממני מנחם: א' י"ז פרשה ציון ר' יהושע דסכנין בשמו: עוד שם אין מנחם: א' כ"א שמעו כי נאנחה אני ר' יהושע דסכנין בשמו: א' כ"א כי אתה עשית (ר): ב' י"ג מה אעידך: ג' א' אני הגבר ר' יהושע דסכנין בשמו: ג' ל"ג כי לא ענה מלבו ר' ברכי' בשמו: ג' ל"ט מה יתאונן: ג' מ"ב נחנו פשענו: ג' ס"ד תשיב להם גמול ר' יהושע דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן: ד' ח' חשך משחור תארם: ד' י"ב לא האמינו: ה' א' זכור ה':

ר' לוי בר פרטא. א' ו' וילכו בלא כח (רא): א' ט' טומאתה בשוליה ר' יהודה בר סימון בשמו: א' י' ידו פרש צר ר' יהודה בר סימון בשמו:

ר' לוי בר טרפון. עיין ר' לוי בר פרטא ובהערה ר"א:

ריש לקיש (רב). פתיחא כ"א: כ"ב: כ"ג: כ"ד (רב*): במדרש א' ג' כל רודפיה (רג): א' ו' הי' צריה בשם ר' הושעי' (רד): א' ו' וילכו בלא כח ג"כ בשם ר' הושעי' (רה): א' ט' טומאתה בשוליה: ב' א' איכה יעיב (רו): ב' ג' השיב אחור ימינו, ר' עזרי' ור' אבהו בשמו (רז): ב' ג' ויבער ביעקב: ב' י"ט קומי רוני: עוד שם: ג' י"ח ואומר אבד נצחי: ג' כ"ב חסדי ה': ד' כ"ב תם עונך (רח): ה' כ"ב כי אם מאס מאסתנו:

אות מ

ר' מיאשה. ב' ז' זנח ד', ביחד עם ר' חנינא ור' אחא בש"ר ינאי:
ר' מני או ר' מנא (רט). א' י"ח צדיק הוא ה': ב' י"ט קומי רוני:
ר' מנסיא. פתיחא ל"ג:
רב מתנה. פתיחא ל"ג:

אות נ

ר' נחמי'. פתיחא ה', ביחד עם ר' יהושע בשם ר' אחא (רי): במדרש א' א' איכה, ביחד עם ר' יהודה: א' א' היתה למס: א' ב' ד"א בכה תבכה (ריא): א' ט"ז אלה

י"ב הביא א"ר ביבי: (ר) בנדפס חסר שם האומר: (רא) לפנינו בנדפס הגי' ר' לוי בר טרפון, ובפסיקתא פסקא סליחות קס"ו ע"ב נאמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' לוי בר פרטא, וראיתי בסה"ד ערך ר' לוי בר טרפון הביא וז"ל מדרש איכה פ' ויצא מן בת ציון אכן ענין דומה לו בוי"ר בס"פ אחרי מות בן פרטא וכ"ה באיכה פ' טומאתה בשוליה, ופ' ידו פרש צר בן פלטא [צ"ל בן פרטא] עכ"ל, וכאשר תראה גם בפסיקתא הגי' בר פרטא כמו לפנינו בכ"י אכן בנדפס בר טרפון הוא בטעות, וכן הערוך ערך גואל הביא הגי' בן פרטא: (רב) עיין לקמן באות ש' ר' שמעון בן לקיש והוא הוא, והי' תלמיד מר' יוחנן, עיין סדה"ד ובמבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 80. ועיין אגדת אמוראי א"י צד 418: (רב*) בילקוט ישעי' רמז רפ"ט הגי' ר' שמעון בן אלעזר אין ספק שהי' כתוב רשב"ל והוא ר"ת ר' שמעון בן לקיש והמדפיס הגיה ר' שמעון בן אלעזר בטעות: (רג) בנדפס ר' שמעון בן לקיש: (רד) בנדפס ר' שמעון בן לקיש: (רה) בנדפס ר' שמעון בן לקיש בשם ר' יהושע: (רו) בנדפס ר' שמעון בן לקיש: (רז) בנדפס ר' עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון, אבל המאמר נובע מפסיקתא דר"כ ונאמר ציון (קכ"א ע"ב) וגם שם הוא כמו בכ"י, וכן במדרש תהלים סוף מזמור קל"ז הגי' ר' זעירא בשם רשב"ל ודברי המדרש בסו"ס שם נוספו מן הילקוט תהלים רמז תתפ"ה בשם הפסיקתא: (רח) בנדפס ר' שמעון בן לקיש והכל אחד: (רט) ב' נקראים בשם זה, עיין מבוא הירושלמי דף קי"ד ע"ב ודד"ו ח"ג צד 115: (רי) בעל סדה"ד צד 282 בערך ר' נחמי' הביא ר' נחמי' ור' יהושע בשם ר' אחא, רבה ריש פתיחתא דאיכה, אולי הוא ר' נחמי' ברב יהושע, נ"ל אולי הוא ר' יהושע בר נחמי', ובצד 196 הביא ר' יהושע ור' נחמי' בשם ר' אחא ריש פתיחתא דאיכה ר' יהושע זה לא ידעתי מי הוא, וכוונתו לפתיחתא ה' אבל בטעות הוא וצ"ל ר' יהושע בר נחמי' בשם ר' אחא: (ריא) בכ"י הגי' ר' חוניא ותני לה ר' נחמי' אבל בנדפס ר' חוניא מתניה

רבנן (רמא). פתיחא ב': כ"ד: כ"ה: כ"ח: ל"ג: במדרש א' א' היתה כאלמנה: א' א' ד"א היתה כאלמנה: א' א' היתה למס: עוד שם: א' ב' בכה תבכה: א' ב' ד"א בכה תבכה תני רשב"י: א' ו' וילכו בלא כח: א' ט' טומאתה בשוליה: א' י"ד נתנני ה': א' י"ט קראתי למאהבי: א' כ"א שמעו כי נאנחה אני: ב' א' איכה יעיב: ב' א' ולא זכר הדום רגליו: עוד שם: עוד שם ביחד עם ר' אייבו (רמב): ג' א' אני הגבר (רמג): ג' ז' גדר בעדי: ג' ח' גם כי אזעק: ג' י"ב דרך קשתו: ג' י"ז ותזנח: ג' ל"ג כי לא ענה: ג' מ"ב נחנו פשענו: ג' ס"ד תשיב להם גמול: ד' ד' דבק לשון יונק: ד' ט"ו סורו טמא: ד' י"ט קלים הי' רודפנו:

אות ש

ר' שילא (רמד) דבי ר' שילא א' ט"ז כי רחק ממני מנחם:

שמואל (רמה). פתיחא ב': במדרש ג' י"ג הביא בכליותי ביחד עם רב: ה' ט"ז נפלה עטרת ראשנו:

ר' שמואל (רמו). א' א' העיר רבתי עם: א' א' היתה למס (רמז): א' ב' בכה תבכה (רמח): ב' א' ולא זכר הדום רגליו: ג' ו' במחשכים:

ר' שמואל בר אמי. שמואל תני לה בשם ר' שמואל בר אמי פתיחא ב' (רמט):

ר' שמואל בר יצחק (רנ). פתיחא ב' ר' הונא ור' ירמי' בשמו (רנא): פתיחא ל"ג: במדרש א' ג' כל רודפיה (רנב): א' ד' דרכי ציון (רנג): א' ט"ז כי רחק ממני מנחם, ר' יודן בר' סימון בשמו:

ר' שמואל בר נחמני או בר נחמן (רנד). פתיחא ה': כ"ג: כ"ד: ל"ג: במדרש א' ב' בכה תבכה: א' י"ג ממרום שלח אש ר' אמי שאל אותו: א' ט"ז על אלה אני בוכיה: א' כ' ראה ה' (רנה): ב' א' איכה יעיב: ב' א' ולא זכר הדום רגליו, בשם ר' יונתן (רנו): ב' ה' היה א' כאויב ר' ברכי' ור' חלבו בשמו: ב' ו' ויחמס כגן שוכו: ב' ז' זנח א' ר' ברכי' ור' חלבו ור' איבו בשמו: ב' י"ד נביאיך חזו לך, ביחד עם ר' אלעזר: ג' א' אני הגבר: ג' א' ד"א אני הגבר: ג' כ"ג חדשים לבקרים ר' חלבו בשמו: ג' מ"ד סכות בענן: ג' מ"ט עיני נגרה ר' אחא בשמו.

ר'

כהנא: (רמא) השם „רבנן" נאמר לרוב על התלמידים בני הישיבה, עיין רש"י ברכות כ"ח ע"א, מ"ז ע"ב, נ"ע ע"א, ב"ב כ"ב ע"א: (רמב) בנדפס במקום ורבנן אמרי הגי' ר' יהודה בר סימון אמר: (רמג) כ"ה גם לעיל בפתיחתא סי' כ"א אולם בנדפס בטעות רב כהנא אמר וצ"ל רבנן אמרי: (רמד) נזכר בירושלמי ומדרשים עיין סדה"ד ועיין אגדת אמוראי בבל צד 35: (רמה) הוא שמואל ירחינאה חברו דרב, והוא האמורא הגדול ונזכר הרבה פעמים בירושלמי ובבלי, עיין אגדת אמוראי בבל צד 37: (רמו) עיין סדה"ד ומבוא הירושלמי: (רמז) בנדפס הגי' א"ר שמואל בר נחמן: (רמח) בנדפס הגי' ר' שמעון בר חלפתא: (רמט) בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח דף נ"ט ע"א ובפסיקתא דר"כ איכה דף קכ"א ע"א איתא שמואל אמר ולדעתי צ"ל ותני לה בשם ר' שמואל בר אמי, ר"ל ויש אשר תני לה בשם ר' שמואל בר אמי, והוא ר' שמואל בר אימי הנזכר בירושלמי קידושין פ"ג ה"ב דף ס"ג ע"ד: (רנ) הוא מגדולי האמוראים של הדור השלישי ומאמריו באים בהרבה מקומות עיין מבוא הירושלמי קכ"ו ע"א: (רנא) בעל סדה"ד הביאו צד 354 בערך רב שמואל ברב יצחק, והביא רב הונא ור' ירמי' בשם ר' שמואל ברבי יצחק מדרש רים פתיחתא דאיכה, וכ"ה בירושלמי חגיגה פ"א ה"ז, וצ"ע שר' הונא יאמר בשם תלמידו, ומצאתי בילקוט ירמי' סי' ע' רמז רפ"ב ענין זה ר' הונא ר' ירמי' ורב שמואל ברב יצחק, ואולי הגיה כן מטעם הנ"ל עכ"ל. המאמר מספתיחתא טובא מפסיקתא דר"כ איכה (ק"כ ע"ב) וגם שם נאמר ר' הונא ור' ירמי' בשם ר' שמואל בר רב יצחק, וכ"ה בירושלמי חגיגה שם, ובילקוט ירמי' שם הוא בטעות ור' שמואל בר ר' יצחק, ושני ר' הונא הוי א' חברו דשמואל תלמידו דרב, והשני היה בדור הרביעי תלמידו דר' ירמי' ושניהם היינו ר' הונא ור' ירמי' אמרו בשם ר' שמואל בר יצחק שהי' בדור השלישי מגדולי האמוראים, וכאשר מת קיבל ר' זעירא אבילות עליו, ירושלמי ברכות פ"ג דף ו' ע"א: (רנב) כ"ה בילקוט, ובמדרש במ"ר פי"ב, אבל בנדפס גם בדפוס ראשון ר' שמואל בר נחמני: (רנג) בנדפס בטעות ר' שמואל אמר ר' יצחק וצ"ל ר' שמואל בר יצחק, כי המעתיק או המדפיס חשב בר הוא ר"ת בשם ר': (רנד) ר' שמואל בר נחמן הוא ר' שמואל בר נחמני, ונזכר הרבה פעמים בירושלמי, עיין סדה"ד, ומבוא הירושלמי קכ"ו ע"א ודד"ו ח"ג צד 132. ואגדת אמוראי א"י פרק י"ד צד 477. וצד 551: (רנה) כ"ה בנדפס, ובכ"י הגי' ור' שמעון: (רנו) וכ"ה

ר' עמרם (רכו). א' כ' ראה ה' כי צר לי (רכז):

ר' ענן בר יוסף. ג' מ"ד סכות בענן ר' יוסי ור' ברכי' ור' חלבו בשם ר' ענן בר יוסף:

ר' עקיבא (רכח). פתיחא כ"ג: במדרש א' ד' ד"א היתה כאלמנה: א' א' חד כותי: ב' ב' בלע ד': עוד שם: ג' מ"ד סכות בענן: ה' י"ח על הר ציון:

אות פ

ר' פנחס (רכט). פתיחא י"ב בשם ר' הושעיא: פתיחא כ"ב ג"כ בשם ר' הושעיא: פתיחא כ"ז: במדרש א' ב' בכה תבכה: א' כ' ראה ה': א' י"ג שלח אש (רל): ב' א' ההפך עלי בלהות: ב' א' ולא זכר הדום רגליו: ב' ב' בלע ד' בשם ר' הושעי': ב' ב' הרס בעברתו: ב' י"ט קומי רוני בשם ר' אלעזר בר מנחם: ד' ז' זכו נזיריה: ד' כ"ב תם עונך בשם ר' אושעי': ה' א' זכור ה':

אות צ

ר' צדוק (רלא). א' ה' הי' צריה: א' ט"ז על אלה אני בוכיה: ד' ח' חשך משחור תארם (רלב):

אות ק

בר קפרא. פתיחא כ"ג: במדרש א' א' העיר רבתי עם:

אות ר

ר' ראובן (רלג): פתיחא ל"א: במדרש א' ב' ד"א בכה תבכה:

רב (רלד). פתיחא כ"ד: עוד שם: פתיחא ל': ל"ג רב כהנא שאל ממנו: במדרש א' ג' גלתה יהודה מעוני: א' ד' דרכי ציון (רלה): א' י"א כל עמה נאנחים (רלו) ג' י"ג הביא בכליותי: ג' ט"ז הגריסני בחצץ הכפישני באפר:

רבי (רלז). פתיחא ב' (רלח): פתיחא ל"ג (רלט): במדרש ב' ב', בלע ד': ב' י"ט קומי רוני: ג' י"ז ותזנח: ג' כ"ט יתן בעפר פיהו: ג' ל"ט מה יתאונן: ה' ט"ז נפלה: ה' כ"א חדש ימינו כקדם:

רבה בר כהנא (רמ). סוף פתיחא ל"ד:

רבנן

ציון דף קל"ח ע"ב וגם שם נאמר ר' עזרי' ור' אבהו בשם ריש לקיש, ובמדרש שו"ט סוף מזמור קל"ז אמר נוסף שם מהילקוט. ובעל הילקוט לקח זה מפסיקתא דר"כ הגי' ר' זעירא אמר משום רשב"ל ובילקוט איתא ר' עזרי' בשם רשב"ל, וראיתי בסה"ד ערך ר' עזרי' ר' עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון מדרש איכה פ' גדע בחרי אף וכוון להמאמר הנ"ל כמו שהוא בנדפס: (רכו) עיין סדה"ד: (רכז) המאמר ליתא בנדפס: (רכח) ידוע ונתלה הרבה מאמרים ממנו: (רכט) עיין אודותיו בסה"ד ערך ר' פנחס ובמבוא הירושלמי דף קכ"א ע"ב: (רל) בנדפס א"ר יצחק, אבל בווי"ר פכ"ו אות א' ובמדרש שמואל פכ"ד ובתנחומא אמור אות א' הוא כמו בכ"י: (רלא) הוא אביו של ר' אלעזר: (רלב) בעל סדה"ד הביא המדרש איכה פ' הי' צריה והביא ג"כ פ' על אלה אני בוכיה בן ובת שנשבו, הם בני ר' צדוק הכהן שהכירו זה את זה ומתו: (רלג) נזכר בירושלמי ובעא קומי ר' מנא, ור' בירי אמר משמו עיין סדה"ד ומבוא הירושלמי קכ"ב ע"ב ועיין אגדת תנאים ח"א צד 47: (רלד) הוא ראש האמוראים ולמד אצל רבי ור' חייא בא"י וירד לבבל וחזר לא"י בימי רבי ושב לבבל ויסד שם ישיבה בסורא, עיין אודותיו במבוא הירושלמי קמ"ב ע"ב ובס' דד"ו ח"ג צד 147 והלאה. ועיין אגדת אמוראי בבל פרק א' צד 1—33: (רלה) בנדפס הגי' ר' אמי: (רלו) בנדפס הגי' רבי אומר: (רלז) רבי יהודה מסדר המשנה נקרא „רבי" „רבינו" „רבינו הקדוש", ועיין אגדת תנאים ח"ב פרק י"ז צד 454: (רלח) כ"ה גם בפסיקתא דר"כ פט"ו פסקא איכה ק"כ ע"ב ובירושלמי חגיגה פ"א ה"ז דף ע"ו ע"ג כתוב רבי יודה נשיאה, ר"ל רבי יהודה הנשיא: (רלט) בירושלמי הגי' בשם רב עיין בפתיחתא שם הערה י"ב: (רמ) יש לתקן ר' אבא בר

אתן לפני הקוראים היקרים רשימה מהספרים שהיו לפני אשר נמצא בתוכם שהזכירו את המדרש הזה, ואנה המאמרים נמצאים לפנינו.

א) רבינו חננאל בן רבינו חושיאל ז"ל. (נולד באמצע מאה השמינית לאלף החמישי ונפטר ד"א תת"י) בפירושו לתענית דף י"ב ע"ב (נדפס בש"ס אשר יצא לאור בדפוס המפואר של האלמנה ואחים ראם בווילנא) הביא וז"ל: ירושלמי, ישן ועמד אסור כו' כי הא דאיתא באגדת איכה ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערובת צומא רבה, אתא ריש כנישתא לזמוניה, א"ל כבר אכלי ופסקי לי, א"ל אשגח עלי דלא לימא ההוא רבי לא אשגח עליו, אזל עמיה, ובסיפא אמרין אכל מן כל עיגול חד פתית ואכל מן כל תבשיל חד פת, ושתה מן כל (כוס וכוס) [חבית וחבית] חד כוס, ש"מ דאע"ג דפסיק אכיל כו', וכן כתב ופירש רבינו הגאון זצ"ל. המאמר הזה הוא במדרש איכה פ"ג י"ז פסוק ותזנח משלום נפשי.

ב) ה"ר יעקב בר שמשון חד מחכמי צרפת, (חי במאה התשיעית לאלף החמישי), בפירושו על אבות כתב יד באקספארד קובץ 692 והובא במבוא אדר"נ פ"א להרב החוקר הר"ז שעכטער. ובפי' למשנה משה קבל. כתב וז"ל: ובריתא זו קורין אותה אבות דר"נ ולא ידעתי על מה כו', וי"ל שכך מסורת בידם שר' נתן סדרה, כמו שסדרו ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא ושמואל ולוי, והרי היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש איכה דפסיקתא רבתי עכ"ל. והנה אין זכר מזה בפסיקתא רבתי ואין ספק שצ"ל ומדרש איכה רבתי בפתיחתא. והוא בפתיחתא סי' כ"ג אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר' אושעי' ומשנתו של בר קפרא, ובמדרש קהלת רבה פי"ב, ובשה"ש פ"ח פ' אנהגך נאמר ג"כ ומשנתו של ר' חייא. אבל משנת ר' נתן לא נזכר שם כלל:

ג) רבינו נתן בר' יהיאל בעל הערוך (חי במאה התשיעית לאלף החמישי והשלים ספרו בשנת ד"א תתס"א) (1101 למספרם). השתמש הרבה במדרש הזה, מאה וששים מאמרים הביא בשמו, ולא לבד מלות זרות רק גם מאמרים פשוטים, ויכנהו תמיד „מגילת איכה" ובאמת היה ראוי לכנהו „אגדת מגילת איכה" או „מדרש מגילת איכה", ולהלן בפרק י"ב נתתי רשימה בסדר א"ב מכל הערכים אשר הביאו ואנה המאמרים נמצאים לפנינו במדרש, גם רשמתי באיזה הערה הבאתי דבריו, והערוך ציין לרוב רק התחלת הפסקא ולפעמים הביא במגילת איכה סתם. וכאשר הביא מאמר מן הפתיחות הביא „בריש מגילת איכה" על כלם רשמתי לאיזה מאמר כוון. והנה הערוך הביא הגירסאות כמו שהם בכתב יד שלפנינו והרבה פעמים תמצא כי המלה או המאמר שהביא לא נמצא בנדפס כלל וכלל כמו שתראה בערכים: אגוגי, בלע א', בס א', חלץ, חסית, חשך, טרכסמון, ירושלם, מגס ג', מן ב', מנוולין, מס, נפש, נשם, עגל א', עלת א', פס ה', פר ד', צמד, צר ז', קטלפטא, קלוון, קס ב', תייר: וברשימה תמצא בערכים ההם באיזה הערה העירותי על זה. גם תמצא שם בהערות לפרק הזה באיזה ערכים הביא לפי נוסחת הכ"י ומשונה בנדפס. גם תשוב תראה כי לפני הרב בעל הערוך הי' שני קובצים מן המדרש הזה לכן באיזה ערכים אחר הנוסחא שהביא הביא נוסחא שנייה ומציין „ס"א" (ר"ת ספר אחר), כמו בערכים: אגשתון, בדד, ברנט, דייט, דומיני, דרריא, חבט, חד ב', חסית, חשך, טקס ג', כרטס, מגס ג', מדל ב', נקה, סלפידס, פלש, קלוון, וברשימה הנ"ל תמצא באיזה הערה העירותי על הנוסחא האחרת שהביא הערוך במקומותם למושבותם:

ד) הנשר הגדול רש"י זצ"ל (נולד ד"א ת"ת ונפטר כ"ט תמוז ד"א תתס"ה) מביא את המדרש הזה בהרבה מקומות כמו בפירושו לאיכה: (א' ג') בין המצרים, מדרש אגדה בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, והוא במדרש איכה שם: (א' ז') שחקו על משבתיה, ומדרש אגדה שהיו שובתין בגולה בשבתות וימים טובים ושומטים בשביעית כו', הוא באיכה רבתי פ"א ז' בנוסחת הכתב יד שלפנינו וליתא בנדפס: (ב' ב') חלל מלכה ושריה. מדרש אגדה יש אלו שרים של מעלה שהחליפם, הממונה על האור מינה על המים והחליף כל הממונים כו'. הוא באיכה רבתי פ"ב ב': (ב' ו') בגן שוכו, שכו כתיב ששיכך חמתו על בניו בחורבן ביתו כך נדרש במדרש קינות.

הוא

ר' שמלאי (רנז). ה' י"ז על זה היה דוה:
ר' שמעון א' כ' ראה ה' (רנח):
ר' שמעון בן גמליאל (רנט). פתיחא ל"ג: במדרש ב' ב' בלע ד' (רס): עוד שם ד"ה חמש מאות בני סופרים (רסא): ג' י"ז נשיתי טובה: ג' נ"א עיני עוללה: ד' ב' בני ציון: ה' ט' בנפשנו נביא לחמנו:
ר' שמעון בן יוחאי. פתיחא ב': כ"ד: ל"א: במדרש א' ב' ד"א בכה תבכה: א' י"ג פרש רשת לרגלי: א' ט"ז ד"א על אלה אני בוכיה (רסב): א' י"ט קראתי למאהבי: ב' ט"ו ספקו עליך כפים ר' יוחנן בשמו: ב' ל"ג כי לא ענה:
ר' שמעון בן לקיש (רסג). פתיחא ב': ט"ז: במדרש א' ב' ד"א בכה תבכה, ר' יודן בר נחמי' בשמו: א' ג' גלתה יהודה מעני: ב' י"ט קומי רוני: ד' ט"ו סורו טמא:
ר' שמעון בר אבא (רסד). א' ו' ויצא מן בת ציון ר' סימון בשמו:
ר' שמעון בן עזאי. ב' ב' בלע ד' (רסה):
ר' שמעון בן חלפתי (רסו). ג' ט"ז ויגרס (רסז):

אות ת

ר' תנחומא (רסח). א' ט"ז כי רחק ממני מנחם: ד' ו' ויגדל עון בת עמי:
ר' תנחום בן חנילאי (רסט). פתיחא ל' (רע):
ר' תנחום בר חנינא (רעא). א' י"ד הכשיל כחי:
ר' תנחום בר ירמי'. ב' י"ד ויהרג כל מחמדי עין (רעב):
ר' תנחום בר חייא עיין ר' תנחום בר חנינא ובהערה רע"א:
ר' תנחום בר עילאי. ג' מ"א נשא לבבנו. ר' אבא בר זבדי ור' תנחום בר עילאי ור' יאשיה נפקין לתעניתא (רעג):

ט) הקדמונים אשר הביאו את המדרש איכה.

המדרש הזה על מגילת איכה היה ערוך ומסודר לפני הגאונים והקדמונים והשתמשו בו אם בעניני הלכה ואם בעניני הגדה, והביאו מאמרים רבים ממנו. והנה
אתן

בנדפס וגם בדפוס ראשון רק הגי' בשם ר' יוחנן, אבל בדפוסים אחרונים בטעות ר' ישמעאל בר נחמני בשם ר' יוחנן: (רנז) נזכר הרבה פעמים בירושלמי ובבלי עיין אגדת אמוראי א"י פרק ע"ו צד 552: (רנח) בנדפס הגי' ור' שמואל בר נחמני, וכן הביא הערוך בערך גמ כמו שהוא בנדפס: (רנט) ידוע ומפורסם עיין באריכות בסה"ד ועיין אגדת תנאים ח"ב פרק י' צד 322: (רס) בנדפס בטעות ור' גמליאל וצ"ל ור' שמעון בן גמליאל: (רסא) עיין במדרש שם מה שכתבתי בהערה פ"ד: (רסב) בנדפס בטעות ריב"ל: (רסג) הוא ריש לקיש עיין בערכו והוא תלמיד ר' יוחנן עיין סדה"ד ומבוא הירושלמי ובס' דד"ו ח"ג צד 80: (רסד) נזכר הרבה פעמים בירושלמי והוא ר' שמעון סתם עיין בסה"ד והביא שם גם דברי המדרש שלפנינו: (רסה) בנדפס ובן עזאי צ"ל ור' שמעון בן עזאי ועיין אגדת תנאים ח"א פרק י"ג סי' ע"ו: (רסו) אחד מן הזקנים שבדור, ודר סמוך לטבריא או לצפורי, עיין סדה"ד ומבוא הירושלמי קכ"ח ע"ב ואגדת תנאים ח"ב צד 530: (רסז) לעיל א' ב' ד"ה בכה תבכה נשנה המאמר הזה ושם הגי' ור' שמואל ע"ש בהערה שלי: (רסח) ר' תנחומא סתם, ר' תנחומא בר אבא, ור' תנחומא ברבי הוא אחד, והוא רבי תנחומא הדרשן אשר מיוחס אליו המדרש תנחומא, עיין אודותיו במבוא התנחומא פרק א': (רסט) נזכר בירושלמי ובבבלי ומדרשים עיין סדה"ד ואגדת אמוראי א"י צד 130: (רע) בעל סדה"ד בערך ר' תנחום בר חנילאי בשם מדרש איכה פ' נחפשה דרכינו וכ"ה כגי' הנדפס, אבל בכ"י הגי' ר' תנחום בר עילאי עיין בערכו: (רעא) בעל סדה"ד הביא שמו מן הירושלמי ברכות פ"ד דף ח' ע"ב ולא בשם המדרש כי בנדפס הגי' ר' תנחום בר ירמי', והביאו בערכו בשם המדרש איכה, והמאמר נשנה בשו"ט סוף מזמור ל"א ושם הגי' ר' תנחום בר' חייא, ואין להכריע: (רעב) בנדפס הגי' ר' תנחום בר ירמי', אבל בכ"י הגי' ר' תנחומא בר ירמי': (רעג) בנדפס ר' תנחום בר חנילאי, ובירושלמי תענית פ"א ה"א דף ס"ה ע"א ושם הגי' ר' בא בר זבדא, ור' תנחום בר עילאי ור' יאשיה, כמו שהוא בכ"י שלפנינו. ובעל סדה"ד הביא בערך ר' תנחום בר חנילאי המאמר מהמדרש שלפנינו (כמו שהוא בנדפס) גביים וענין זה בירושלמי רפ"ב דתענית ר' תנחום בר עילאי ור' אבא כו' [צ"ל ור' בא]:

ו) רבינו טוביה בר אליעזר (הי במאה התשיעית לאלף החמישי, עיין מבוא בראש מדרש לקח טוב), הביא את המדרש הזה בספרו הנ"ל, ומזכירו בשם, כמו: וירא כ"א י"ז כדמפורש בהגדת איכה, והוא באיכה רבתי פ"ב ב' פסוק בלע ד', וכן יתרו י"ח ט' הביא כמו שמפורש בהגדת איכה האשה שנתנה בנה ללמדו מיני תבשילין ולמד לו חמשה מאות מיני מטעמים בחטה, הוא באיכה רבתי פ"ג י"ז בפסוק ותזנח משלום נפשי וע"ש הערה ל"ד. ועל יסוד המדרש הזה בנה את מדרש לקח טוב על איכה אשר נשאר עד כה בכתובים ואוציאנו אי"ה לאור עולם:

ז) רבינו שמחה תלמיד רש"י ז"ל (נאסף אל עמו בשנת ד"א תתס"ה), במחזור וויטרי ה' תענית דף רל"א הביא וז"ל כי הא דאמרינן באגדת איכה ר' יהודה בן בתירא אזל לנציבין בערובת צומא רבא, אתא ריש כנישתא לזמוניה, א"ל כבר אכלי ופסקי לי, א"ל אשגח עלאי דלא אמרו אינשי ההוא רבי לא אשגח עלוי, אזל עימיה, ובסיפא אמרין אכל מן כל עיגול חד פתית, ואכל מן כל תבשיל חד פס, ושתא מן כל כוס וכוס חד כוס, ש"מ דאע"ג דפסיק אכל, כן כתב ר"ח וכן פסק רב האי גאון ע"כ. הוא באיכה רבתי פ"ג פ' ויגרס בחצץ. והוא המאמר שהבאתי לעיל באות א' בשם רבינו חננאל בפירושו לתענית. ובמחזור וויטרי שם בהערות הרה"ג מהר"ש הורוויץ נ"י הביא וז"ל במדרש איכה לפנינו הנוסחא משונה מאשר הביא פה עכ"ל, אולם הנוסחא הוא כמו שהוא בכ"י לפנינו.

שם בפירוש של דברות דף שט"ז הביא כי ההוא דהוה פרי בתר תורתיה במדרש איכה רבתי. הוא בפ"ג ט' פסוק גדר דרכי בגזית. והרה"ג מהר"ש הורוויץ העיר גם בכאן לפנינו ליתא בהאי לישנא. אבל גם זה היא כגירסת הכ"י שלפנינו.

שם בפירוש של דברות דיברא שתיתאה (דף של"ג) גנימוס לשון פרסי וחבירו באיכה רבתי חד מירושלים הוה זבין לבדין, אמר לחבריותא ונשיל קומי רבנן, הלצה במוק מהו, לא נראה הרוק מהו, חליצה בחמשה או בשלשה, אתון בעון קומי ר' זכאי, ואמרי לה קמוי דר' יהודה, אמר לון חליצה במוק פסולה, וכן נמי אם לא נראה הרוק, וחליצה צריכה חמשה, זלון רבנין בתחי דההוא בר נש למיזבן לבדין א' לון גניכוס דידך לרבנין הרדלאי כלומר עיניך כתלמידי הכמים אך אנו סבורים שמתוך עניות אתה מוכר לבד כו' זה לא נמצא באיכה רבתי רק המלה לבדין נמצאת בפ"א פט"ז פסוק על אלה אבל לא המאמר.

עוד שם בפי' מס' אבות דף תקט"ז פנקס הוא טבלאות של גלחים [צ"ל לוחים] ומדרש איכה רבתי מוכיח דאמר ההוא המית בפילמאי [צ"ל בחילמאי] חד פנקס דאית ביה ד' לווחין [צ"ל כ"ד לוחין], הוא בפ"א במאמר חד מאתינס עביד גרמי פתר חלמין. ובנדפס במאמר חד כותאי עבד נפשיה מפשר חלמין. והרב הגדול מהר"ש הורוויץ בהערות שלו כתב מה שהביא מן מדרש איכה ליתא לפנינו:

ח) רבינו שמואל בן רבינו מאיר הרשב"ם (נפטר ד"א תתקל"ה), הביא את המדרש איכה בפירושו לב"ב דף קכ"א ע"א וז"ל: שכלו בו מתי מדבר, במדרש איכה יום שבטל בו החפר, דאמר ר' לוי כל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא הכל יצאו להפור חפרין כו', הוא בפתיחא סי' ל"ג, וע"ש בתוס' ד"ה יום.

עוד שם דף קכ"א ע"ב ד"ה מניסן וז"ל: וכדאמרינן במדרש איכה ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוסי אומר שבו כלה זמן קציצה למובח כו', הוא ג"כ בפתיחא שם:

ט) רבינו יעקב מרומרוג Rameru הנקרא רבינו תם אחי הרשב"ם (נפטר ד"א תתקל"א) הביא המדרש איכה כפי שהביאו חכמי התוס' בשמו, עיין תוס' ב"ב קכ"א ע"א ד"ה יום:

י) רבינו משה בר מיימון הרמב"ם (נולד ד"א תתצ"ה ונפטר בליל ב' בשבת יום כ' לחדש טבת שנת ד"א התקס"ה) בפירושו למשניות סוף תענית מביא כל ענין המסופר במדרש איכה שבתשעה באב היו מתים בכל שנה ושנה הרבה ע"ש, ונובע מן מדרש איכה בפתיחא סי' ל"ג, וכן העיר גם הגאון מהר"ץ חיות באגרת בקורת דף ז'. גם איזה הלכות בספר היד נובעים ממדרש איכה כמו שתראה ה' ברכות פ"ז

הוא במדרש איכה שם: (ב' ט') טבעו בארץ שעריה, מדרש אגדה לפי שחלקו כבוד לארון לפיכך לא שלטה בהם בריה וטבעו בארץ, הוא במדרש איכה: (ב' י') ישבו לארץ, ומדרש אגדה נבוכדנצר הושיבום לארץ כשמרד בו צדקיהו כו'. הוא במדרש איכה שם: (ב' כ') עוללי טפוחים. ורבותינו דרשו על דואג בן יוסף שהיתה אמו מודדתו בטפחים כו'. הוא במדרש איכה שם: (ג' ה') ראש ותלאה, ומדרש אגדה ראש זו נבוכדנצר לגלות יהויכין כו', הוא במדרש שם: (ג' כ') זכור תזכור, ומדרש אגדה זכור תזכור ידעתי שסופך לזכור את העשוי לי כו', הוא במדרש שם. (ד' א') אבני קודש. ומדרש אגדה כל רביעית דם שיצא מיאשי' בכל חץ וחץ שנעשו בו היה ירמי' קוברו במקומה כו', הוא במדרש איכה שם: (ד' ט"ו) עודינו תכלינה עינינו אל עזרתינו הבל, מצינו במדרש קינות שהיו באים בספינות רמז הקב"ה לים והציף לפניהם נודות נפוחים כו' הוא באיכה רבתי שם. גם הרבה פעמים בפירושו לאיכה מפרש הכתובים עפ"י המדרש הזה, אף כי לא הזכירו בשם (א):

גם בפירושו לקהלת (י"ב ו') הביא ומדרש קינות פותרו כנגד כל ישראל כו', כל המאמר שהביא הוא בפתיחא סי' כ"ג ואף כי הוא ג"כ במדרש קהלת פי"ב הביא זה בשם מדרש איכה:

בפירושו לישעי' (כ"ב א') כי עלית כלך לגגות ומדרש אגדה אומר שהיו גסי הרוח באיכה רבתי, הוא בפתיחא סי' כ"ד: (שם מ"ג כ"ד) לא קנית לי בכסף קנה, לקטרת לא הוצרכת לקנותה בכסף לפי שהיתה מצוייה בארצם הרבה, א"ר אבא קינמית היתה גדלה בא"י והיו אוכלין אותה עזים וצבאים במדרש איכה, הוא בפתיחא סי' י' המתחיל ר' יצחק פתח ולא אותי קראת:

בפירושו לירמי' (מ' א') הדבר אשר היה ומדרש אגדה באיכה רבתי מה היה הדבר ושוב אל גדליה אמור לו או את נחית עמהון ואנא מסובר הכא או את סובר הכא ואנא נחית עמהון, אמר אין אנא נחית עמהון מה אנא מהני להון, אלא יחות ברייהון עמהון דסגין הוא מהני להון ע"כ, הוא בסוף הפתיחתא סי' ל"ד המתחיל על ההרים:

בפירושו ליחזקאל (י"ב ג') כלי גולה כלי לשתות ומקידה קטנה ללוש בה הרדה אות לבני ישראל שבירושלים שיעשו כן ולא יצטרכו ללוש בצק בגומה ע"ג קרקע והחצצים נכנסים בתוכו כו' במדרש קינות. הוא באיכה רבתי פ"ג בפסוק ויגרס בחצץ שיני:

בפירושו להושע (ה' ט') ר' אבהו בשם ר' אסא [צ"ל ר' יוסי] בר חנינא כל המאמר עד סוף הפסוק הוא מן מדרש איכה בפתיחא סי' ו' וכן מובא בהרד"ק שם:

ה) בפירוש על בראשית רבה המיוחס לרש"י בפ"ה ד"ה דיורין כתב וז"ל. וראיה לדבר שמנולין הוא סודר שכל ההגדה הזאת הוא מביאה במדרש איכה, וכן היא שנויה שם למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורין אלמים והי' משכימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיזה ובסודרין. הוא באיכה רבתי פ"א ט"ז פסוק על אלה אני בוכיה: עוד שם פכ"ח ד"ה כל כך למה ומפורש במדרש איכה שהיתה נוטלת גלוסקאות מפיה ומפי בעלה ומפי בנה והולכת ומברה את שכינתה ומנחמת אותה כו', הוא במדרש איכה פ"ד י' פסוק ידי נשים רחמניות, וע"ש הערה ס"א:

לא

(א) כמו שמצאה: (א' ו') כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא שנרדפה רדיפה שלימה, הוא במדרש איכה שם: (א' י') על כל מחמדיה, ספרי תורות שנאמר בהם הנחמדים מזהב, הכל נפנו לבוז כסף וזהב והם נפנים על ספרי תורות כו', הוא במדרש איכה שם: (א' י"ט) המה רמוני, כגון בני ישמעאל שהיו יוצאים לקראת הגולים כשהיו השבאים מוליכים אותם כו', הוא במדרש איכה שם: (ב' ו') מלך וכהן, צדקיהו המלך ושריהו כהן גדול. הוא במדרש שם: (ב' ט"ז) פצו עליך פיהם, מפני מה הקדים פ"ה לעין כו', הוא במדרש שם: (ג' ט"ז) בחצץ, אבנים דקים שבתוך העפר שהיו הגולים לשין עיסתן בתוך הגומות שחופרים בקרקע כו', הוא במדרש שם: (ג' ל"ח) מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, א"ר יוחנן מיום שאמר הקב"ה ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב לא יצא רעה וטובה מפיו אלא הרעה באה מאליה לעושה רע כו', הוא במדרש שם, ושם הגי' א"ר אלעזר: (ד' ג') גם תנין העפ"י שאכזרי הוא חולצו שד כשרואה את בנו מרחוק כו', הוא באיכה רבתי שם: (ד' ט') שהם יזובו מדוקרים, חללי הרעב היו נפוחים מריח תנובת השדה כו', הוא במדרש שם:

תנן הביא וז"ל ובמגלת איכה גם תנין חלצו שד אילן ירודתא אית להון מסן על אפיהון כו', הוא באיכה רבתי פ"ד ג' (א):

טז) רבינו משה ב"ר יעקב מקוצי (חי בסוף אלף החמישי וספרו סמ"ג חיבר אחר עבור ארבע מאלף הששי) בה' תשעה באב הביא וז"ל בהגדת איכה רבתי בפ' ויגרס בחצץ שני משמע דבתענית שפוסק מבעוד יום אע"פ שפוסק חוזר ואוכל עד שיבא השמש, שאומר שם דר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערב צומא רבא כו':

יז) רבינו אברהם ב"ר יצחק אב"ד (חי במאה האחרונה לאלף החמישי) בספרו האשכול ח"ב ה' שני וחמישי ותענית הביא בשם הר"ח כי הא דריב"ב דאזל לנציבין בערב צומא רבה כו' הוא במדרש איכה פ"ג פסוק ויגרס בחצץ. עיין לעיל אות א' מה שהבאתי בשם הר"ח:

יח) רבינו יצחק ב"ר משה מווינא (חי בסוף אלף החמישי ובהתחלת אלף הששי) בספרו אור זרוע הביא את המדרש הזה כמו (אלפא ביתא סי' נ') הביא וז"ל: ואמרינן באיכה רבתי מאי ומקדשי תחלו ר' איבו ורבנן ר' איבו אמר אמר הקב"ה יחרב בית המקדש ואל תיגע יד בצדיקים, ורבנן אמרי אמר הקב"ה אין בידיהם שטר כו', הוא באיכה רבתי פ"ב א' פסוק ולא זכר הדום. (שם ה' תענית סי' ת"ז) הביא בשם ר' קלונימוס נמצא כתוב שבזמן הזה אין מתענין בשבת אפילו תענית חלום שאין אנו בקיאין בפתרון חלומות לדעת אם טוב אם רע כבימי חכמים כדאיתא בהרואה ובאיכה רבתי, כוונתו כי בגמרא ברכות נ"ה ע"ב והלאה, גם באיכה רבתי בפתיחא סי' ט"ו מובא חלומות ופתרונם. (ה' אבילות סי' תכ"א) דאמרינן באיכה רבתי דבכל ערב ת"ב הי' כולן נכנסין בקבריהם מבעוד יום ולמחר בת קול מכרזת הבדלו החיים מן המתים, הוא בפתיחא סי' ל"ג:

יט) רבינו אליעזר ב"ר יהודה מגארמיזא (חי בסוף אלף החמישי) הביא בספרו הרוקח (ה' תענית סי' ר"י) האוכל סעודה המפסקת לתעניתו, אם רוצה לאכול ולשתות אחרי כן, משמע באיכה רבתי שיכול לאכול, גבי ר' יהודה בן בתירא עכ"ל. כוונתו למאמר המדרש איכה רבתי פ"ג פסוק ויגרס בחצץ. (שם סי' רי"ד) ואם אכל סעודה המפסקת בעיו"כ אם צמא למים או מבקשין ממנו שיאכל לאכול ולשתות בעוד היום גדול, כדאיתא באיכה רבתי על פסוק ותזנח משלום נפשי גבי ר"י בן בתירה. הוא במאמר הנ"ל. (ה' י"ז בתמוז סי' ש"ט) מי"ז בתמוז עד ט' באב אין לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות, ואין להכות אפי' ברצועה את תלמידו, כדאמרינן באיכה רבתי כל רדפיה השיגוה בין המצרים שבהם קטב מרירי וקטב ישוד צהרים, הוא באיכה רבתי פ"א ג'. (ה' ת"ב סי' ש"י) איכה רבתי רבי כיון שהיה אוכל סעודת ט' באב היה נוטל פרוסה וטובלה באפר, לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שני הכפשני באפר, הוא במדרש שם פ"ג ט"ז. (שם שם) וקורין בלילה איכה ישבה וקינות. באיכה רבתי ובמס' סופרים משמע שיש לקרות, איכה, הוא בפתיחא סי' י"ז מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין בסעודת ט' באב יושבין וקוראין קינין ונהי ואיכה, וכן במס' סופרים פי"ח ה"ד יש שקורין ספר קינות בערב ויש מאחרין עד הבוקר, וכן תראה בירושלמי שבת פט"ז ה"א (דף ט"ו ע"ג) ובמדרש איכה פ"ד פסוק רוח אפינו דלמא רבי ור' חייא רבא ור' ישמעאל בי ר' יוסי הי' יושבין ופושטין במגילת קינות ערב ט"ב שחל להיות בשבת מן המנחה ולמעלה, ושיירו בה א"ב אחד אמרו למחר אנו באין וגומרין.

וכן בס' רמזי הפטרת להרוקח הפטרת פ' ואתחנן הביא ואמרו באיכה רבה ל"ג שושבינין של מטרונה אחד ראה אותה בכבודה כו'. הוא בריש פרשה א':

כ) רבינו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא (חי בראש אלף הששי) בספרו שבלי הלקט השלם אשר הוצאתי לאור עולם הביא המדרש איכה (ענין תפלה סי' ט') ואמרינן במדרש איכה

(א) עוד הביא שם ובמדרש תנחומא גם תנים חלצו עד התנין הזה כשבא לינק, אמו היא רואה אותו מרחוק כו', הוא בתנחומא בחקותי אות ס', ובתנחומא הנדפס מכבר בחקותי אות ג':

פ"ז ה"ה הבוצע נותן כרוסה לפני כל אחד ואחד והאחר נוטל בידו ואין הבוצע נותן ביד האוכל אלא אם כן היה אבל, וכתב הכסף משנה המקור הוא באיכה רבתי, ולא גלה לנו אל איזה מאמר כוון ואולי כוונתו להמאמר בפ"ד י' פסוק ידי נשים רחמניות ר' חנא בשם רב יוסף אמר הקב"ה בנותי לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי, הא כיצד היה בנה של שכנתה מת והיה לה גלוסקין אחד והיה לה לאוכלו היא ובעלה ובנה ולחיות עליו יום אחד, והיתה נוטלתו מפי בעלה ומפי בנה והולכת ומברת עם שכנתה ומנחמת אותה כו'.

וכן ה' תענית פ"ג ה"ג וכל תענית שאוכלים בה מבעוד יום אם אכל ופסק וגמר שלא לאכול אינו חוזר ואוכל אעפ"י שיש שעות ביום, הוא נובע מן מדרש איכה פ"ג פסוק ויגרס בחצץ ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין ערב צומא רבא אתא רישׁ כנישתא לומנין א"ל אבלית ופסקית כו', כמו שהובא בהגהת מיימונית שם, והוא המאמר שהבאתי לעיל אות א' בשם ר"ח, ובאות ו' בשם מחזור וויטרי:

יא) רבינו משה בר נחמן הרמב"ן (חי בסוף אלף החמישי ובהתחלת אלף הששי ובשנת ה"א כ"ז עלה לירושלים) בפירושו על התורה (דברים ב' כ"ג בפסוק והעוים) הביא וז"ל ואמרו איכה יעיב באפו ה' אמר ר' חמא בר חנינא איך חייב ה' ברוגזי' אית אתרא דצווחין לחייבא עיבא, הוא במדרש איכה ריש פ"ב פסוק איכה יעיב:

יב) עוד בספרו תורת האדם (ענין הוצאה) הביא וז"ל הי' הולכין כל ערב ת"ב וישנין בקברות שלהן שהכרוז יוצא לפניהם צאו לחפר ולמחר הכרוז יוצא ואומר הבדלו החיים מן המתים ונבדלין החיים וחוזרין לבתיהם כדאיתא במגילת קינות עכ"ל, הוא בפתיחא סי' ל"ג.

שם (ענין אבלות ישנה) כתבו הגאונים מעשה ששנוי במדרש קינות ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערב צומא רבא אכל ופסק כו', הוא בפ"ג פסוק ויגרס בחצץ:

יג) רבינו שמשון ב"ר אברהם משנץ (נפטר בסוף אלף החמישי) בפירושו לכלים פכ"ד מי"ב הביא וז"ל במגילת איכה היתה למס עשי לך כלי גולה מה היה רבי חייא רבה אמר חמת קערה שטיח כו', הוא במדרש איכה פ"ג פסוק ויגרם בחצץ:

יד) בעלי התוספות. עירובין מ"א ע"א ד"ה אי הביאו וז"ל כדאמרינן באיכה רבתי ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערבא צומא רבא כו', הוא במדרש איכה פ"ג פסוק ויגרם בחצץ. ובתוס' תענית ל' ע"ב ד"ה כל הביאו זה בשם ירושלמי ובאמת אין זכר מזה בירושלמי רק במדרש איכה שם, והוא המובא בשם המדרש בפי' הר"ח לתענית ובמחזור וויטרי וברמב"ן בשם המדרש.

עוד שם בתוס' תענית ל' ע"ב ד"ה יום הביאו וז"ל כדאמרינן במדרש איכה כל ט"ב הי' עושין קבריהן ושוכבין בתוכן כו', הוא בפתיחא סי' ל"ג, וכן בתוס' ב"ב קכ"א ע"א ד"ה יום מה שהביאו שם בשם המדרש הוא בפתיחא שם.

בתוס' סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני הביאו וז"ל משום דדרשינן באיכה רבתא קרא דכתיב ביחזקאל ואני בתוך הגולה, וקרא דכתיב בירמי' והוא אסור בזיקים כביכול הוא בעצמו והיינו הושענא שיושע לעצמו, הוא בפתיחא סי' ל"ד.

בתוס' סוכה, נ"ב ע"א ד"ה אם ברזל, וקידושין ל' ע"ב ד"ה אם ברזל, וסנהדרין ל"ד ע"א ד"ה מה הביאו כדאמרינן במדרש מעשה באחד שקנה סנפירין כו', ונרשם בגליון מדרש איכה פסוק זכו נזיריה. ובתוס' שבת פ"ח ע"ב ד"ה מה הביאו דאמר במדרש חזית מעשה באחד שקנה סנפירין כו', והגאון הרי"ב מחק מלת „חזית" והציג בגליון מדרש רבה איכה פסוק זכו נזיריה, והעירותי בפסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה הערה כ"ה כי במח"כ נעלם ממנו כי המאמר ישנו ג"כ במדרש חזית פ"ה פסוק מעולפת.

בתוס' מ"ק כ"ז ע"ב ד"ה בכליבה הביאו וז"ל הא דאמרינן במדרש, נטלו את הכרובים ונתנום בכליבה, הוא באיכה רבתי בפתיחא סי' ט'.

בתוס' גיטין נ"ז ע"ב ד"ה אתיוהו הביאו וז"ל ובמדרש אמר דקמא אמר אנכי והשני לא יהי' לך, הוא במדרש איכה פ"א ד"ה מעשה במרים בת נחתום שנשבית היא ושבעה בניה:

טז) ה"ר דוד קמחי הרד"ק (חי במאה האחרונה לאלף החמישי) בשרשים שרש

תנן

שהרי מדתו של הקב"ה אפילו לרשע הגמור המרבה לחטוא הוא מרבה לסלוח אם ישוב עכ"ל. הוא בפ"ג מ"ב פסוק נחנו פשענו :

כו) בספרו כד הקמח (ערך אבל) ובמדרש איכה, אמרה ישראל לבת בבל אלו ממרום לא עשו בי מלחמה את יכולה להלחם בי כו'. (שם שם) וכן מצינו במדרש איכה שאמר לו הקב"ה לנבוכדנצר עלה והחריב ירושלים כו'. (שם שם) במדרש איכה אשתו של טורנוסרופוס ילדה לו בן בליל תשעה באב והיו ישראל אבלים כו'. (שם שם) במדרש איכה בליל תשעה באב נכנס אברהם אבינו בבית קדשי הקדשים, א"ל הקב"ה מה לידידי בביתי. (ערך תנופה) ודרשו רז"ל באיכה רבתי הי' שריה כאילים למה נמשלו ישראל כאילים כו'. (ערך שנאת חנם) ואמרו במדרש איכה ולא עוד אלא שהי' שמחים במפלתם אלו על אלו :

כז) רבינו מרדכי ב"ר הלל (נפטר ה"א ע') במרדכי ה' ת"ב סוף תענית הביא וז"ל: ערב ת"ב וערב יו"כ מותר לאכול ולשתות אחר סעודת המפסקת דאמרינן באיכה רבתי ר' יהודה בן בתירא איקלע לנציבין בערב צומא רבא כו' שמעינן מהכא דמותר לאכול אחר סעודה המפסקת. והוא המאמר שהבאתי בשם הר"ח באות א'. (עוד שם) רבינו מאיר לא הי' מניח תפילין ולא הי' מתעטף בטלית גדול בבוקר בתשעה באב משום דאיתא באיכה רבתי השליך משמים ארץ [איכה ב' א'] ת"י זה טלית ותפילין. אולם אין זכר מזה במדרש איכה, ולא נמצא כן בתרגום, ודברי המרדכי על ה' תשעה באב נמצאים גם בסוף מו"ק ושם איתא כך: ונראה דתשעה באב אין להניח תפילין כו' וציצית נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בציצית ואסמכוה אקרא דכתיב בצע אמרתו ואמרינן במדרש איכה רבתי בזע פורפירין דידיה. ועיין שבה"ל סדר תענית סי' ר"ע יש שנוהגין שלא להניח תפילין בט"ב לפי שכתוב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר וגו' אלמא במקום שיש אפר אין פאר ובט"ב כתיב העלו עפר על ראשם.

וכן (סוף מו"ק בה' ט"ב) נהגו שלא להדליק נרות בבית הכנסת בט"ב כ"א נר אחד לצורך החזן וזה נראה מנהג כשר כדאמרינן באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכים בשעת חורבן בית המקדש מלך בשר ודם כשהוא אבל מה הוא עושה מכבה את הפנסין, א"ל גם אני אעשה כן, דכתיב שמש וירח קדרו :

כח) הגהות מיימוני (מיוחסים להר"ר מאיר הכהן תלמיד רבינו פרץ ותלמיד מהר"ם מרוטנבורג והי' גיסו של רבינו מרדכי ב"ר הלל כנראה בהג"מ ריש פ"ט מה' אשות ובהגהות אשרי לה' פסחים בקצרה) בה' תענית פ"ג סי' א' הביא וז"ל וכן פר"ח וכן כתב באלפסי שפסק הגאון וראייתו מהא דאיתא באגדת איכה רבתי ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערב צומא רבא כו'. הוא במדרש איכה פ"ג פ' ויגרס בחצץ והוא אשר הבאתי באות א' בשם הר"ח בפי' לתענית. (שם פ"ה סי' ב') מה שקורין איכה בט"ב יש במס' סופרים ובאיכה רבתי עכ"ל. הוא בפתיחא סי' י"ז. (שם שם סי' פ') וכן באיכה רבתי רבי כשהי' אוכל סעודת ט"ב היה נוטל פרוסה וטובל באפר כו'. הוא במדרש איכה פ"ג ט"ו. (שם שם סי' א' א"ב שניה) באיכה רבתי א"ל הקב"ה למלאכי השרת בשעת החרבן מלך ב"ו כשהוא אבל מה הוא עושה מכבה את הפנסים אף אני אעשה כן, שנ' שמש וירח קדרו, מכאן הבא מהר"ם ראי' למנהג שנהגו שאין להדליק בב"ה בט"ב כ"א נר אחד לצורך החזן. הוא במדרש פ"א א' פסוק ישבה בדד: (שם שם סי' ג') נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בציצת בט"ב ואסמכוה אקרא בצע אמרתו, ואמרינן באיכה רבתי בצע פורפרין דיליה, ועל זה כתב ואין מזה שום ראי', הוא ג"כ שם שם. (שם סי' ג') בפסקא איכה רבתי בט"ב מותר אדם לכל הדומה כאילו מתו מוטל לפניו וקברו ע"כ. במת"כ טעה בהציון הזה, הרוקח הביא בה' אבילות בסוף סי' שי"ב בפסיקתא רבתי בט' באב מותר אדם בכל הדומה כאלו היה מתו מוטל לפניו וקברו כי נחם ה' ציון וגו' ע"כ, ויש לתקן בדבריו לאחר ט' באב, והוא בפסיקתא רבתי ריש פל"א פסקא ותאמר ציון ילמדנו רבינו כיון שיצא ת"ב מהו שיהא מותר בכל, כך שנה ר' חייא הגדול כיון שיצא ת"ב מותר אדם בכל, למה מפני שהוא כמתו של אדם מוטל לפניו והוא אסור לאכול בשר ולשתות יין, וכיון שנקבר

המת

איכה ר' אחא אמר כל מי שמתפלל עם הצבור תפלתו נשמעת, למה"ד לעשרה בני אדם שעשו עטרה למלך ובא עני אחד ונתן חלקו ביניהם כו', הוא במדרש איכה פ"ג פסוק גם כי אזעק לפי גירסת הכ"י שלפנינו. (ענין שבת סי' קכ"א) ומצינו במדרש איכה טור שמעון הוי מפיק תלת מאה גרבין דמרקוע כו' א"ר הונא ע"י שהי' משחקין בכדור בשבת. הוא בפ"ב ב' פסוק בלע ד' עפ"י גירסת הכ"י שלפנינו ובנדפס הגי' נשתנית. (סדר ברכות סי' קנ"ח) אמרינן במדרש איכה כמה השבת נפש, רב אמר עד כגרוגרות, ר' חנינא אמר עד ככותבות, הוא באיכה רבתי פ"א י"א פסוק כל עמה נאנחים. (סדר תענית סי' רס"ג) מי"ז בתמוז עד ט"ב קטב מרירי שולט וצריך אדם ליזהר שלא להלוך בין חמה לצל וצריך להזהיר למלמדי תינוקת שלא להכות לתלמידיהן כו' כדאיתא במדרש איכה. הוא במדרש פ"א ג' בפסוק בין המצרים. (שם סי' רס"ה) במדרש איכה ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערובא צומא רבא כו', הוא פ"ג פסק ויגרס בחצץ והוא ג"כ כגירסת הכ"י שלפנינו ובנדפס גי' אחרת. (שם סי' רע"ו) דאמרינן במדרש איכה ר' יהודה בן בתירה אזיל לנציבין כו', הוא המאמר שהביא בסי' שלפניו. (סדר יו"כ סי' ש"ח) הביא ג"כ המאמר הנ"ל. (ה' שמחות סי' כ"ג) מצינו במדרש איכה ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן ר' חנא בשם רב יוסף אמר הקב"ה בנותי לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי הא כיצד היה בנה של שכינתה מת כו', הוא פ"ד י' פסוק ידי נשים רחמניות עפ"י נוסחת הכ"י שלפנינו:

כא) שבלי הלקט הנדפס מכבר והוא קיצור משבלי הלקט השלם. (ה' תפלה סי' ד' דף ג' ע"ב) ובמדרש איכה אמרינן ר' אחא אמר כל מי שמתפלל עם הציבור כו', הוא אשר הבאתי משבלי הלקט השלם סי' ט':

כב) תניא רבתי שהוא קיצור משבלי הלקט השלם הביא המדרש כמו שמצא בשבלי הלקט. (ענין ק"ש סי' ד') ואמרו במדרש איכה ר' אחא אומר כל מי שמתפלל עם הצבור תפלתו נשמעת כו', הוא בשבה"ל סי' ט'. (ה' שבת סוף סי' י"ט) ואסור לשחוק בכדור בשבת ומצינו במדרש איכה טור שמעון הוה מפיק תלת מאה גרבין דמרקוען כו', אמר ר' הונא ע"י ששוחקין בכדור בשבת, הוא ג"כ בשבה"ל שם. (ענין ארבע צומות סי' נ"ח) מי"ז בתמוז עד ת"ב קטב מרירי שולט כו' כדאיתא במדרש איכה, הוא ג"כ המובא בשבה"ל שם. (ענין ת"ב סי' נ"ט) במדרש איכה ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין כו' מובא ג"כ בשבה"ל שם. (ה' אבל סי' ס"ח) במדרש איכה ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן ר' חנא בשם ר' יוסף אמר הקב"ה בנותי לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי, הוא המובא ג"כ בשבה"ל שם:

כג) רבינו מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג (נולד ד"א תתקפ"ח נפטר בתפיסה י"ט אייר ה"א נ"ג ולא נתן לקבורה עד ד' אייר ה"א ס"ו). הובא בשמו בטור ה' ט"ב סי' תקנ"ה. וציצית נהגו קדמונינו ובאשכנז שלא להתעטף בט"ב ואסמכוה אקרא בצע אמרתו ואיתא במדרש בזע פרפורין דיליה הוא באיכה רבתי פ"א א'. בהג"מ פ"ה סי' א' הביא בשמו כאמר המדרש עיין להלן אות כ"ח ולפנינו בשו"ת מהר"ם ב"ב לא מצאתי מה שמובא בשמו:

כד) ה"ר מנחם ריקאנטי (חי בחצי המאה הראשונה לאלף הששי) בפי' התורה בפ' כי תשא הביא וז"ל וארז"ל במדרש איכה חלל ממלכה ושריה, אלו שרים של מעלה, אתה מוצא בשעה שהי' ירמי' מתנבא כו' הוא באיכה רבתי פ"ב ב' בפסוק הנ"ל והביא שם כנוסחת הכ"י שלפנינו ע"ש הערה קכ"ג. עוד שם מדרש איכה מה אעידך כמה קשוטין קשטתי אתכם כו', הוא בפ"ב י"ג פסוק מה אעידך. עוד שם מדרש איכה תני רשב"י כלי זיין היה להם לישראל בסיני כו'. הוא בפתיחא סי' כ"ד:

כה) רבינו בחיי ב"ר אשר מסרקוסטי אשר בספרד בפירושו על התורה (חיברו בשנת ה"א נ"א) הביא בפ' בשלח (דף צ"ה ע"ד דפוס אמסטערדאם), וכן בחזקיהו שאמר להקב"ה אני אין בי כח להרוג ולרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה, א"ל הקב"ה אני עושה הה"ד ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ויך במחנה אשור וגו', וכמו שדרשו במגלת איכה רבתי עכ"ל. הוא בפתיחא סי' ל'. וכן בפ' ויקרא (דף קמ"ד ע"א) ומזה אמרו במדרש איכה נחנו פשענו ומרינו כמדותינו אתה לא סלחת כמדתיך

שהרי

ותחלת המאה השניה מהאלף הששי) בחידושיו למס' עירובין דף מ' ע"ב הביא שם המדרש איכה על הפסוק ותזנח ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין כו' :

לח) ה"ר שמעון ב"ר צמח דוראן הרשב"ץ (נולד ה"א ק"כ נפטר ה"א ר"ד) בספרו מגן אבות על אבות. (פ"א דף י"ח ע"א) הביא וז"ל ואחריו היה שמעון השני הנזכר כאן שמעון בנו אומר והוא היה מעשרה הרוגי מלכות, כמו שנזכר במכילתא פ' וגונב איש ומכרו, ובמדרש קינות, ובמדרש תהלים ע"כ, כוונתו למדרש איכה פ"ב פסוק בלע ד' ומדרש תהלים מזמור ט' אות י"ג וע"ש בהערה פ"ט. (עוד שם פ"ג דף מ"ח ע"ב) בענין אדריינוס קיסר וסיים כן כתוב במדרש איכה רבתי, הוא בפ"ב פ' בלע ד':

לט) רבינו נסים הר"ן סביב האלפסי (חי במאה השניה לאלף הששי) תענית פ"א הביא וז"ל וכן מוכיח המעשה הנזכרת במדרש איכה ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערב צומא רבא כו'. הוא בפ"ג בפסוק ויגרס בחצץ :

מ) רבינו דון ווידאל די טולושה בקאטאלוניא (א) (חברו של הר"ן עיין הקדמת כסף משנה וחי ג"כ במאה השניה לאלף הששי). במגיד משנה ה' תעניות פ"ג ה"ג ד"ה וכל תענית הביא דברי המדרש באיכה רבתי דר' יהודה בן בתירה אחר שאכל ופסק עי"כ חזר ואכל הרבה :

מא) ה"ר יעקב ב"ר משה מולין סג"ל, מהרי"ל, (נפטר בחודש אלול שנת ה"א קפ"ז כמו שמובא בספרו בה' פסח) הביא בה' ת"ב בשם מנהגי הר"א (הוא ר' אברהם קלויזנער) יפה לילך על קברי מתים בט"ב כדאיתא באיכה רבתי הצדיקים גם בקבר מתאבלים על ירושלים. עוד הביא שם בשם מהרא"ק אין מתעטפין בציצית בט"ב באיכה רבתי בצע אמרתו דאמר בזע פורפירין דידיה :

מב) ה"ר יצחק בן עראמה בעל עקדת יצחק (נולד בסוף המאה השניה לאלף הששי בצפון ארץ שפאניען ולא נודע באיזה שנה הלך לעולמו וחיבר ספרו בשנת ה"א ר"מ עיין תולדתו בראש ספרו) הביא את המדרש איכה: בהקדמה לאיכה (דף קנ"ו ע"ב) וז"ל בסוף איכה רבתי רבנן אמרי טובה היתה מגילת קינות לישראל ממ"ח נביאים שהיו להם לישראל בימי ירמי' כו' הוא במדרש איכה פ"ד כ"ב פסוק תם עונך. (שם איכה פ"ב דף קס"ב ע"ב) באיכה רבתי ר' חמא ב"ר חנינא פתח וירמי' לקח מגלה אחרת וגו' מה ת"ל כהמה אמר רב כהנא כו', הוא בפ"ג א' פסוק אני הגבר. (שם פ"ג דף קס"ג ע"ב) ומה עצמו דברי חז"ל בשרי זה הצבור, ועורי אלו הסנהדרין כו'. הוא בפ"ג ב' פסוק בלע בשרי. (עוד שם פ"ג דף קס"ה ע"א) טוב ה' לקויו לנפש תדרשנו ארז"ל יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו הוא בפ"ג ט' פסוק טוב ה' לקויו :

מג) ה"ר אברהם זכות בעל ס' היוחסין (כתבו בשנת ה"א רס"ב) הביא בספרו יוחסין השלם (דף כ"ז ע"א) וז"ל ומיד התחיל ר' צדוק להתענות והיה כחוש, עד כי ריב"ז בקש מאספסיינוס שהרופאים שלו ירפאהו, כדאיתא בהנזקין, וכן באיכה רבתי ושם אומר אמר ליה ר' אלעזר בנו אבא שלם לרופאים שכרם כדי שלא יקחו משכר העולם הבא. הוא פ"א ה' פסוק הי' צריה לראש. (דף קכ"א ע"ב) ר' ברכי' בר סימון בריה דריב"ל הוה ליה בלע כו', הוא בפ"ה פסוק נפלה עטרת ראשנו עפ"י נוסחת הכ"י אשר לפנינו ובנדפס ליתא. (דף ק"פ ע"ב) מצאתי בפסוק ויגרס בחצץ במגלת איכה שו"ב אחר שאכל כל מטעמים שבעולם הי' אוכל אפר לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שני. הוא במדרש איכה פ"ג ו' פסוק ויגרס בחצץ שני :

מד) ילקוט המכירי חברו ה"ר מכיר ב"ר אבא מרי והוא לקוטים על תהלים מגמרא בבלי וירושלמי ספרא ספרי מכילתא ומדרשים ונשאר בכתב יד. ויש בידי העתקה מהילקוט הזה על תהלים. הביא הרבה פעמים את המדרש איכה וכאשר יזכני ה' להוציא הילקוט הזה לאור עולם אתן רשימה מכל המקומות אשר הביא המדרש איכה ואדבר

אודותיו

(א) במבוא למדרש תהלים דף נ"ט ע"ב סי' מ"ח הבאתי בטעות הרב ר' יוסף קארו הביא במגיד משנה ובאמת רבינו דון ווידאל די טולושא חיבר את המגיד משנה וה"ר יוסף קארו חיבר את הכסף משנה .

המת, האבל מותר בהם, אף זה ת"ב אבל הוא, כיון שיצא ת"ב מותר אדם בכל ע"כ. (שם סי' ד') באיכה רבתי איתא שצריך ליזהר מי"ז בתמוז עד ת"ב שלא לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות, ואין להכות אפילו הרב את תלמידו, ואפילו ברצועה, שבהן קטב מרירי שולט וסכנה יש בדבר, שנאמר כל רודפיה וגו' כדאיתא התם. הוא במדרש איכה פ"א ג':

כט) רבינו אשר ב"ר יחיאל אשכנזי הרא"ש (נפטר ה"א פ"ח) הביא בתענית פ"א סי' י"ג וז"ל: ור"ת ז"ל הביא הירושלמי ישן ועמד אסור כו', כדאיתא באיכה רבתי ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין כו' הוא המאמר שהבאתי באות א' בשם הר"ח. ולדעתי במקום ור"ת ז"ל הביא הירושלמי, צ"ל ור"ח ז"ל הביא הירושלמי ורבינו חננאל בפי' שם לתענית הביא באמת את הירושלמי ע"ש:

ל) רבינו יעקב ב"ר אשר הטור (חי בסוף מאה הראשונה לאלף הששי) ה' תשעה באב סי' תקנ"ה הביא את המדרש איכה:

לא) רבינו יהודה ב"ר אליעזר ז"ל (חי במאה הראשונה לאלף הששי) בספרו מנחת יהודה הנדפס יחד עם בעלי התוס' על התורה והספר בכלל נקרא דעת זקנים. ובהקדמתו הביא כי חיברו בשנת ע"ג לאלף הששי הביא בפ' ויצא בפסוק לח ולוז כדאיתא במדרש מקל שקד אני רואה מה שקד זה מתחלת נצו עד גמר פרי' כ"א יום אף מי"ז בתמוז עד ט' באב כ"א יום הרי לוז שקד. וכוון בזה לפתיחא כ"ג:

לב) ה"ר יצחק אבוהב הספרדי (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) בספרו מנורת המאור (סי' רפ"ו) הביא כדגרסינן בסוף איכה רבתי השיבנו ה' אליך ונשובה אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע השיבנו אמר להם שלכם הוא כו', הוא בסוף מדרש איכה. (סי' ש"ד) כדאיתא באיכה רבתי ע"פ כי רבות אנחותי ולבי דוי. את מוצא, כי בדבר שחטאו ישראל בה לקו כו'. הוא במדרש פ"א כ"ב. (סי' ש"ה) כדגרסינן בראש איכה רבתי שלשה אמרו בלשון זה של איכה משה ישעי' ירמי' כו', הוא בריש מדרש איכה. (שם שם) וגרסינן בסוף איכה השיבנו ה' אליך ונשובה אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע השיבנו אמר להם שלכם הוא כו', הוא המאמר שהבאתי סי' רפ"ו:

לג) ה"ר יצחק המכונה אישתורי בר' משה הפרחי בעל כפתור ופרח (חברו בשנת ה"א פ"ב) הביא (בפרק העשירי דף ל"א ע"א דפוס בערלין) איכה רבתי השליך משמים ארץ תפארת ישראל, ארץ ישראל דכתיב כי תהי' ארץ חפץ, וכתיב ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה' ע"כ, לא נמצא שמץ דבר מזה במדרש איכה שם. וכן עוד שם במאמר שלפניו, בפסיקתא בתחלה לא היו ארזים בבבל עד שעמד נבוכדנצר ועקרן מא"י ושתלן בבבל. ועל זה העירותי במבוא להפסיקתא דר"כ סי' ח' אות י"ט המאמר הזה לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי, רק במדרש איכה בפ' דרכי ציון אבילות, ומובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ה בשם מדרש איכה:

לד) ה"ר אהרן הכהן מלוניל (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) הביא בספרו ארחות חיים (ה' ת"ב סי' י"ד) אסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במשנה ובגמרא ובהלכות והגדות, אבל קורא הוא בקינות ובאיכה ובדברים הרעים שבירמי', או במדרש איכה רבתי כדי להזכיר חרבן בית המקדש:

לה) ה"ר דוד ב"ר יוסף בספרו אבודרהם (השלימו בשנת ה"א ק') הביא בספרו (סדר תפלת תעניות) והטעם שאין מדליקין נרות בבית הכנסת כדאיתא באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חרבן הבית מלך ב"ו כשהוא אבל כו', הוא המאמר שהביא גם המרדכי. (עוד שם) וכתב ה"ר מאיר מרוטנבורג וציצית נהגו בו קדמונינו בכל אשכנז שלא להתעטף בו בט"ב ואסמכוה אקרא דכתיב בצע אמרתו, ואמרינן במדרש איכה רבתי בצע פורפורי' דיליה:

לו) הכלבו (ה' תענית) ואסור בת"ב לקרות בתנ"ך ולשנות במשנה ובתלמוד ובהלכות ובהגדות אבל קורא הוא בקינות ובאיכה ובדברים הרעים שבירמי' ובמדרש איכה רבתי כדי להזכיר חורבן ביהמ"ק. והוא נובע מס' ארחות חיים שהבאתי באות ל"ד:

לז) רבינו יום טוב בן אשבלי הריטב"א (חי בחצי האחרונה מהמאה הראשונה ותחלת

קראת, א"ר לוי י"ח שנה היתה בת קול מפוצצת בביתו של אותו רשע [ואומרת] עבדא בישא קום חרוב ביתא דמרך דבני מרך לא שמעין ליה, הוא בפתיחתא כ"ג: עוד שם פצו עליך פיהם, מפני מה הקדים פ"ה לעי"ן לפי שהן אמרו בפה מה שלא ראו בעין לפיכך הקדים פ"ה לעין, הוא פ"ב פסוק פצו עליך פיהם: עוד שם קומי רוני בלילה, בליל כתיב בליל ט' באב זכרי אותי כל שנה, שתם תפלתי, שתם כתיב כל מי שמתפלל אחר הצבור מעשיו נפרשין, הוא באיכה רבתי פ"ג: עוד שם ארי במסתרים זו מלכות נבוכדנצר דכתיב ביה עלה אריה מסבכו לכך נאמר ארי, הוא בפ"ג בקצת שינויים: עוד שם ויגרס בחצץ שני, כשהי' מגלין אותן הי' לשין לחמם בעפר והעפר בין שן לשן ומשתברין, הוא בפ"ג: עוד שם ויגדל עון בת עמי א"ר ברכי' כו', הוא מן ב"ר פכ"ח ובמדרש איכה הוא בסגנון אחר: עוד שם נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה, בתולת כתיב חסר מלמד כו' הוא בפ"ה:

מח) פירושים על איכה למפרשים קדמונים צרפתים (כ"י באוצר הספרים בהאמבורג קובץ 32 והוציאם לאור הר"א יעללינעק לפסיא תרט"ו). שם (צד 39) א"ר לוי שמונה שנים היתה בת קול מפוצצת כו', צ"ל שמונה עשרה, והוא בפתיחתא סי' כ"ג והובא לעיל בפי' ר' יוסף קרא: (צד 41) גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה, חד דהוה פרי בתר תורתיה כו', הוא באיכה רבתי פ"ג ז' פסוק גדר בעדי (עפ"י נוסחת הכ"י ממדרש איכה): (צד 44) ובמדרש נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת, אם אנו עשינו שלא כדין ואף אתה נהגת עמנו שלא כשורה, ואם אנחנו פשענו ומרינו היה לך לסלוח ואתה לא סלחת, הביא עפ"י כוונת המדרש אבל במדרש הוא בלשון אחרת: (צד 46) ויגדל עון בת עמי א"ר ברכי' נעשה בשבט יהודה ובנימין מה שלא נעשה בסדום כו' הוא כמו שהוא בב"ר פכ"ח, ובאיכה רבתי פ"ד ו' הוא בשינויים, והמאמר הזה מובא לעיל בשם ר' יוסף קרא: (שם שם) ולא חלו בה ידים, א"ר תנחומא דלא חלת יד ליד, הוא באיכה רבתי שם. ויפה מפרש שם דלא חלת יד ליד, כלומר לא הנית יד של אחד מהן לצדקה לתוך ידו של חבירו עני כו': (שם שם) ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן הי' לברות למו, ומפרש במדרש איכה שלא בשלו ילדיהן אלא מתוך שנטלו גלוסקאות מיד בניהן והי' מברות את עצמן בהן ואת שכינותיהן שהיו אבילות מעלה עליהם כאלו בשלו ילדיהן, כך פתרון אחר המדרש. הוא במדרש איכה פ"ד י' פסוק ידי נשים רחמניות:

ויש עוד הרבה מחברים אשר שאבו ממעיני המדרש איכה, והביאו דברים ממנו בספריהם, אבל בימיהם כבר נגלה המדרש הזה בדפוס, כי נדפס בפעם ראשונה בפיזארו בשנת ה"א רע"ט, ובקאשטאנטינא בשנת ה"א ר"פ. ואמרתי להביא איזה ספרים מהם אשר הי' לפני והביאו את המדרש הזה, ויש עוד הרבה ספרים אשר הביאו את המדרש איכה בספריהם:

מט) מרן יוסף קארו (נולד ה"א רמ"ח ונפטר י"ג ניסן ה"א של"ה בן פ"ז שנה) הביא בבית יוסף (טור או"ח סי' תקנ"א) וז"ל כתוב בהג"מ החדשות באיכה רבתי איתא שצריך ליזהר מי"ז בתמוז עד ט"ב שלא לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות ואין להכות אפילו הרב את תלמידו שבהן קטב מרירי שולט וסכנה יש בדבר שנ' כל רודפיה וגו' כדאיתא התם עכ"ל, וסיים וכ"כ הרוקח סי' ש"ט ובמדרש תהלים מזמור צ"א מוזכר זה ג"כ יותר באורך, והוא במדרש בפ"א ג': (שם סי' תקנ"ג) והביאו ראיה מעובדא דאיכה רבתי דר' יהודה בן בתירא אבל ערב יו"כ אחר שהפסיק כו'. הוא בפ"ג פסוק ויגרס: (שם סי' תקנ"ט) אין מדליקין נרות רק נר אחד לומר לאורו איכה וקינות כתב הרא"ש בסוף תענית שזה מנהג כשר הוא כדאמרינן באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן, מלך ב"ו כשהוא אבל כו' וכ"כ הגהות מיימוניות וכ"כ המרדכי במ"ק בשם הר"ם ע"כ, הוא בפ"א א' פסוק ישבה בדד. וכן בכסף משנה ה' ברכות פ"ז ה"ה הבוצע נותן פרוסה כו' ציין המקור באיכה רבתי:

נ) ה"ר שמואל יפה אשכנזי מקושטנדינא בעל ספר יפה מראה על הגדות ירושלמי וספר יפה תאר (חי במאה הרביעית לאלף הששי), וחיבר ספר יפה ענף על מדרש חמש מגילות, ומבאר את דברי המדרש איכה:

אודותיו ברחבה. וזה מקרוב יצא לאור ילקוט המכירי על ישעי' וגם שם הביא הרבה פעמים את המדרש איכה:

מה) הרב דון יצחק אברבנאל (נולד ה"א קצ"ז ונפטר ה"א רס"ח) בפי' לישעי' כ"ב הביא וז"ל וכן אמרו באיכה רבתי משא גיא חזיון, גיא שכל החווים מתנבאים עליה, גיא שכל החוזים עומדים ממנה, א"ר יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו ירושלמי הוא. הוא בפתיחא סי' כ"ד. עוד שם וחז"ל דרשו באיכה רבתי מרחוק ברחו, מפני שהרחיקו עצמם מלשמוע דברי תורה לכן ברחו. הוא ג"כ בפתיחא שם. וכן עוד שם ובאיכה רבתי אמרו חכמים ז"ל ואת בתי ירושלים ספרתם ואם תאמרו כבר עשה חזקיהו כן, דכתיב (ויחזק) [ויתחזק] ויבן את [כל] החומה (האחרת) [וגו' אחרת] ויחזק את המלא [דה"ב ל"ב ה'] אלא חזקיהו בה' אלהי ישראל בטח אבל אתם לא הבטחתם אל עושהו. הוא בפתיחתא שם סי' כ"ד.

עוד שם ישעי' ל' א' ובמדרש איכה רבתי אמרו נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם ר' חנינא בר פפא אמר אמרו ישראל לישעי', ישעי' רבינו תאמר שלא באת לנחם אלא אותו הדור שנחרב בית המקדש בימיו, אמר להם לכל הדורות באתי לנחם, אמר אלהיכם לא נאמר אלא יאמר אלהיכם, א"ר חנינא בר פפא בשמונה מקומות כתוב יאמר אלהיכם כנגד שמונה נביאים כו'. אין שמץ מזה במדרש איכה ולקח זה מילקוט ישעי' רמז ש"ח וחסר הציון והוא מפסיקתא דר"כ נחמו (דף קכ"ח ע"ב) וע"ש בהערות שלי. ועיין מה שהעירותי אודות המאמרים שהביא האברבנאל מחז"ל במבוא למדרש תנחומא הערה כ"ד:

מו) בין הקדמונים אשר הביאו את המדרש איכה יש לחשוב גם את בעל ילקוט שמעוני. ולהלן בפרק י"ג נתתי רשימה מכל המקומות אשר הביא את המדרש איכה רבה מראשית ספרו עד סופו בכל רמז ורמז ואנה המאמרים נמצאים לפנינו הן בפתיחות והן בגוף המדרש באיזה פרשה ובאיזה פסוק, כי בעל הילקוט רשם „איכה רבתי" סתם ואת מקורם לא העירה, ובילקוט איכה כל המאמרים הם בלי ציונים, מלבד על ג' מאמרים רשם אחד המגיהים, „מדרש" ועוד על ב' מקומות רשם „מדרש" בטעות. ג' מקומות אשר רשם „מדרש" הוא סוף רמז אלף א' טומאתה בשוליה, והוא באיכה רבתי פ"א ט', וברמז אלף י"ו בהתעטף כחלל והוא באיכה רבתי פ"ב י"ב, וברמז אלף כ"ח אני הגבר, הוא באיכה רבתי פ"ג א'. ובב' מקומות אשר מצוין „מדרש" בטעות, כמו רמז תתקצ"ט ד"ה א"ר שמעון כל מה שכתוב בישראל לגנאי כתוב ברחב לשבח הציון הוא בטעות וצ"ל „פסיקתא" והוא בפסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמי' (קי"א ע"ב), ובילקוט יהושע רמז י"א מצוין לנכון „פסיקתא". ופעם שנית רמז אלף מ"ג עוללים שאלו לחם ר' יוסי הגלילי אומר עוללים אלו שבמעי אמן. מצוין „מדרש" בטעות וצ"ל מכילתא והוא בפ' בשלח. והנה לפני בעל הילקוט הי' גם מדרש זוטא על איכה אשר הוצאתי לאור (ע"י חברת [מקיצי נרדמים בערלין תרנ"ד) ולהלן בסי' י"ד תמצא רשימה מן המאמרים אשר מקורם באיכה זוטא והמאמרים מאיכה רבה ומאיכה זוטא הביא יחד בערבוביא ובלתי נפרדים, ואני הוצאתי לאור את הילקוט על איכה בסוף מדרש זוטא וחלקתי כל מאמר ומאמר בפני עצמו וציינתים בסימנים מאות א' עד אות ק"ד עם הערות קצרות וציינתי על כל מאמר ומאמר המקור אשר שאב מאיכה רבה ומאיכה זוטא או שאר מקומות מחז"ל.

יש עוד להעיר הנוסחאות שהביא בעל הילקוט מן מדרש איכה רבה הם שווים עם נוסחת כ"י רומי אשר נתתי לפנים הספר ובמדרש איכה רבה הנדפס מכבר הנוסחאות משונות:

מז) ה"ר יוסף קרא (נולד בין ד"א תת"כ לד"א תת"ל, ונפטר בין תת"ק לתתק"י ור' מנחם בר חלבו היה דודו, ורש"י מזכירו בפירושו כמה פעמים וגם הוא מזכיר את רש"י). בפירושו לאיכה (נדפס פעם ראשונה בנאפולי שנת רמ"ז ושנית בס' דברי חכמים שהו"ל ר' אליעזר אשכנזי מיץ תר"ט) הביא וז"ל: צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי אמרו חכמים כשמת יאשיהו היה מדבר בלחש, הטה ירמי' אזנו ושמע שהי' מצדיק את הדין, ואמר צדיק הוא ה'. הוא באיכה רבתי פ"א י"ח פסוק צדיק הוא ה'. עוד שם הבאת יום

קראת

רבה אמונתך (איכה ג' כ"ב) א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדש בכל בקר ובקר אנו יודעים שאמונתך רבה לתחיית המתים :

ס) ה"ר נפתלי הירץ ב"ר מנחם ריש מתיבתא בק"ק לבוב (נפטר י"ז ניסן שמ"ב ומנוחתו כבוד בעיר לבוב עיין אנשי שם סי' תמ"ה) וחיבר פי' קצר על מדרש רבה וח"מ (נדפס קראקא שכ"ט) :

סא) ה"ר מאיר בן שמואל בנבנשתי בספרו אות אמת הנדפס שאלוניקא שנת השנ"ה (ה"א שנ"ה) ויען כי האותיות נ' כ' הם כמעט שוים בדפוס ההוא לכן לדעת הרב החכם הגדול מהר"א יעללינעק ז"ל הוא שנת שכ"ה (עיין הוספה לקונטרס המגיד), המחבר הזה עשה הגהות גם למדרש איכה ונכלל בהגהות שלו גם הגהות של ה"ר יהודה גדלי' ומצוינים בתוך הגהות שלו והוא רשם הדפים עפ"י דפוס וויניציא :

סב) ה"ר ראובן ב"ר האשקי כ"ץ (נפטר בפראג תל"ג ומצבתו נעתקה בגלעד עיין מה שהעירותי במבוא למדרש לקח טוב הערה מ"ז) בספרו ילקוט ראובני הביא איזה פעמים המדרש איכה :

סג) ה"ר בנימין כהן צדק בספרו אלון בכות (וויניציא יע"ב) והוא ביאור על מגלת קינות ובספר זה הביא הרבה פעמים את מדרש איכה, ולבסוף הביא המעשיות מן אנשי ירושלים ומאנשי אתינס המובא במדרש איכה פ"א ומפרש אותם :

סד) ה"ר יחיאל היילפרין בספרו סדר הדורות, ויען כי הביא המדרש הזה בכמה מקומות יעדתי פרק מיוחד והבאתי כל המקומות אשר הביאו עם הערות :

י) המקומות אשר בעל סדר הדורות הביא המדרש איכה עם הערות

הגאון הגדול מוהר"ר יחיאל היילפרין אב"ד דק"ק מינסק בעל סדר הדורות (נפטר ה"א תק"ט) הביא בספרו את המדרש איכה ויכנהו „מדרש איכה" ולרוב „רבה איכה" „איכה רבה". את הפתיחות הביא ולא רשם הסימנים כי לא היו עוד לפניו מצוינים, ואמרתי להביא בפרק הזה כל המקומות אשר המדרש הזה נזכר בו, עם איזה הערות והקונים. גם רשמתי באיזה פתיחא נמצא המאמר שהביא. הדפים אשר ציינתי המה עפ"י דפוס ווארשוי (משנת תרמ"ב) הוצאות הרב המופלג מוהר"ר נפתלי משכיל לאיתן ז"ל :

א

צד	7	ערך	אבא אריכא. במדרש איכה בפסוק ויגרם בחצץ (א) :
„	10	„	ר' אבא בר כהנא ור' אסי רבה. סוף פתיחתא דאיכה (ב) :
„	שם	„	עוד שם משום עולא. פתיחתא דאיכה שם (ג) :
„	19	„	אבדימא ר' ברכי' בשמו. מדרש ריש איכה (ד) :
„	21	„	ר' אבהו אמר בשם ר' יוסי בר חנינא. ריש פתיחתא דאיכה (ה) :
„	28	„	ר' אבין בשם ר' שמעון שיתף הקב"ה ימינו עם אברהם ומלו. שה"ר ומדרש איכה עתיד הקב"ה לישב כבגרן (ו) :
„	34	„	אהבה. ברבה איכה פ' עשה ה' אשר זמם אהבה ב"ר זעירא (ז) :
„	43	„	רב אחא ר' יוחן שאלו. מדרש רבה ריש פתיחתא דאיכה :
„	שם	„	שם ר' יהושע בשמו. מדרש רבה ריש פתיחתא דאיכה :
„	שם	„	שם רב נחמן בשמו. מדרש רבה ריש פתיחתא דאיכה :

שם

(א) בעל סדה"ד הביא זה בשם הגהות היוחסין הוא ה"ר מ"ש אבל בגוף המדרש לא חש לציין, עיין מה שהעירותי שם בהערה ס"ב : (ב) הוא בפתיחתא סי' ל"ג והשונה „ור' אסי" ר' אבא בר כהנא ביחד עם ר' אסי אמר בשם ר' עולא : (ג) הוא ג"כ בפתיחתא סי' ל"ג : (ד) פ"א א' פסוק ישבה בדד : (ה) הוא בפתיחתא כ' ופתיחתא ו' : (ו) לא מצאתי עוד אל איזה מקום כוון : (ז) כ"ה בנדפס, ובכ"י מן מדרש איכה הגי' אהווה

מבוא

נא) ה"ר משה אלשיך מרבני צפת (חי במאה הרביעית לאלף הששי) והי' תלמיד של מהר"י קארו (עיין מ"ש בעל קורא הדורות דף מ"א ע"ב דפוס בערלין), בפירושו למגלת איכה הביא הרבה פעמים את המדרש איכה, ומבאר דבריו באריכות מאד :

נב) ה"ר עזריה מן האדומים (נולד רע"א ונאסף אל עמיו של"ח) בספרו מאור עינים (אמרי בינה פי"ב) הביא וז"ל טרגיינוס הרשע נולד לו בן בט"ב והיו ישראל מתענין, מתה בתו בחנוכה והדליקו נרות כו', וכן תמצא גם במדרש איכה א' ט"ז פסוק על אלה אני בוכיה ופסוק קלים היו רודפינו. ספרו המעשה הזה ויחסוהו לטרכינוס, וכן כן על פסוק בנה עלי ויקף אמרו ראש זה אספסיינוס, ותלאה זה טרכינוס. גם על פסוק דוב אורב אמרו דוב זה אספסיינוס אריה זה טרכינוס. עוד שם במדרש איכה פסוק בלע ד' ספרו שם באורך כל מעשה ביתר ובן כוזיבא :

נג) ה"ר מנחם די לונזאנו (חיבר ספרו בשנת ה"א של"ה) הביא המדרש הזה בספרו מעריך בערך: אפתא, אקשיתון, אירסנדבי, ביביא, בס, גפנא, גותאי, דרך, זמר, חלק טריפולי, כליכה, מעביות, נאגה, עכב, צותרא, קסרקיטון, קיפרוס, שתם, תחלס תנופולין. והי' בידו גם כתב יד מהמדרש איכה כמו שתראה בערך אירסנדבי, עכב :

נד) ה"ר ידידיה שלמה רפאל נורצו בעל ספר מנחת שי (חי במאה הרביעית לאלף הששי וחיבר ספרו בשנת ה"א שפ"ו) בספרו על איכה הביא את המדרש הזה (איכה א' ב') בכה תבכה: (א' ו') ויצא מן בת ציון: (שם שם) לפני רודף: (ב' א') הדם רגליו: (ב' ו') ויחמס כגן סכו: ופה טעה וחשב כי מדרש קינות לחוד ומדרש איכה לחוד. (ב' י"ד) משאות שוא ומדוחים: (ג' ח') סתם תפלתי: (ה' י"א) בתלת בערי יהודה: ולא לבד על איכה הביא המדרש הזה רק בשאר מקומות כמו (ויחי מ"ט י') עד כי יבא שילה: (האזינו ל"ב מ') כי אשא אל שמים ידי: (מ"א י"ב ל"ג) אשר בדה מלבו: (ישעי' א' י"ט) מלאתי משפט: (שם ג' ט"ז) ומשקרות עינים: (שם מ"ב כ"ד) ולא אבו בדרכיו הלוך: (שם מ"ג י"ד) למענכם שלחתי בבלה (א): (שם שם) והורדתי בריחים כולם: (ירמי' כ"ג ו') וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו: (שם ל"א כ') הלכתי: (יחזקאל ל"ה כ') ויבא אל הגוים: (עמוס ד' י"ג) ומגיד לאדם מה שחו: (צפני' א' י"ב) אחפש את ירושלים: (שם שם) במדרש איכה רבתי פ' איכה יעיב: (מלאכי ב' ט"ו) ומה האחד מבקש :

נה) ה"ר שמואל די אוזידא (חי במאה הרביעית לאלף הששי) והרביץ תורה בצרפת ואח"כ בקאשטאנטינא. וחיבר ס' מדרש שמואל על מס' אבות, וס' אגרת שמואל על מגילת רות וס' לחם דמעה על מגילת איכה, ובספרו זה מזכיר הרבה פעמים את המדרש איכה, ועיין אודותיו בשם הגדולים אות ש' סי' 79 ובקורא הדורות דף מ"ב ע"א :

נו) ה"ר משה אבד"ק פרעמסלא תלמיד מהרש"ל בספרו מטה משה (השלימו בשנת שמ"ה) הביא המדרש איכה בסי' תרצ"ו. עוד שם, סי' תרצ"ח, תש"ט, תשט"ו, תשב"ד, תשל"א, תשל"ח :

נז) המהרש"א (נפטר ח' כסלו שצ"ב) בחידושי אגדות גיטין פ"ה דף נ"ו ד"ה הוי בה הביא מדרש איכה רבתי והוא פ"א ה' פסוק הי' צריה :

נח) ה"ר בנימין מוספי (נולד ה"א שס"ה ונפטר ה"א תל"ה) הביא המדרש איכה בהוספות שלו להערוך, בערך אמפרטור, אסקפטי, אפוכי, אפלקלטורין, ארנטם, ברמא, דקא, טכסא, טרימוט, טרף, לוטריא, לקטון, לורטיא, מאס סלסל, פטילקו, פוטאלום, פסיליא, פסיפון, פרמא, קוקלא :

נט) ה"ר אליהו די ווידאש והי' תלמיד המר"ם קורדווירי. בספרו ראשית חכמה השלימו בצפת בשנת של"ה, (שער האהבה פ"ג) הביא במדרש איכה חרשים לבקרים

רבה

א) ומה שהביא שם בשם הערוך וכתב ואינו כן במדרש איכה רבתי, נמצא בכ"י שלפנינו

ז

צד 121 ערך ר' זכרי' בן אבקולס ברבה איכה פ' בני ציון במעשה דבר קמצא בסעודה היה ר' זכרי' בן אבקולס והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה כו' :

ח

„ 136 „ ר' חייא קרא בש"ר שמואל בר נחמן. מדרש איכה בפ' בני ציון היקרים (כד):
„ שם „ חלפא בר אידי ור' חייא בשם ר' יוסי . וי"ר פט"ז, וענין ההוא ברבה איכה פ' סורו טמא, ר' חלפו בר זביד ור' ברכי' בש"ר איסי (כה) :
„ 138 „ רב חלקיה עם ר' פנחס בש"ר הושעיא . פתיחתא דאיכה (כו) :
„ 148 „ ר' חנינא בר פפי ור' סימון . מדרש רבה בפתיהתא דאיכה (כז) :
„ 151 „ ר' חנינא בן תרדיון. מדרש איכה פ' ויגרם מספר מבנו שיצא לתרבית רעה :
„ 154 „ ר' חנניה בריה דר' אבהו . רבה איכה פ' ויגרם בחצץ שני (כח) :
„ 155 „ רב חסרא . ומבואר ברבה איכה פ' בלע ד', פ' אחים כהנים כו' :

ט

„ 158 „ טאבי בשם ר' יאשיה . פתיחתא דאיכה (כט) :

י

„ 181 „ יהודה בר שמואל . איכה פסוק גלתה יהודה :
„ 183 „ ר' יהודה בר סיננא בש"ר אחא . מדרש איכה פ' כל עמה נאנחים (ל) :
„ 184 „ ר' יודן בר אייבו . ירושלמי ברכות פ"ב ומדרש שמואל פי"ז, וענין ההוא ברבה איכה פ' על אלה אני בוכיה ר' יודן בשם ר' איבו (לא) :
„ שם „ ר' יודן בר נחמי' בשם ר"ל. מדרש איכה פסוק ורוב עבודה (לב) :
„ שם „ ר' יודן שאל לר' אחא . רבה פתיחתא לאיכה (לג) :
„ 188 „ ר' יהושע בן גמלא שנשא למרים בת בייתוס . רבה איכה פ' על אלה אני בוכיה :
„ 195 „ ר' יהושע דסכנין בשם ריב"ל . רבה איכה בפ' העיר רבתי עם (לד) :
„ 196 „ ר' יהושע בר אבין. סוף מדרש איכה פ' למה לנצח תשכחני :
„ שם „ ר' יהושע ור' נחמי' בשם ר' אחא. מדרש ריש פתיחתא דאיכה, ר' יהושע זה לא ידעתי מי הוא (לה) :

ר'

שם, וגם בפסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמי' הוא כמו שהוא במדרש איכה: (כד) כ"ה בנדפס, אבל בכ"י מן מדרש איכה הגי' ר' יודן בר קרח, ושמאמר נובע מירושלמי סוכה פ"ד ה"ו דף נ"ד ע"ד ושם הגי' ר' יודה בר לקרה בשם ר' שמואל בר נחמן, ובעל סדה"ד הביא את הירושלמי בערך ר' יהודה בן לקרה: (כה) בפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"ג ע"ב) הגי' ר' חלפו בר זעירי בשם ר' יוסי, ובפסיקתא רבתי פסקא ותאמר ציון ר' חלפו בן זכר בש"ר לוי: (כו) הוא בפתיחתא סי' כ"ב, והילקוט יחזקאל רמז שמ"ח הביא בשם מדרש איכה רבתי ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' יהושע: (כז) הוא בפתיחה אות י"ב: (כח) צ"ל פ' ותזנח משלום נפשי, ועיין לעיל בפרק ח' אות ח' הערה פ"ו מה שהעירותי שם: (כט) הוא בפתיחה סי' כ"ב: (ל) בנדפס הגי' ר' יהודה בר סימא וכן יש לתקן בסה"ד. ובכתב יד מן מדרש איכה הגי' ר' יודן בר סימא: (לא) בירושלמי אי' כתוב ר' יודן בר איבו והגיהו המדפיסים בר ר', ומה שהביא „וענין ההוא" הכוונה אותו ענין מירושלמי כי במדרש שמואל שהביא הוא מאמר אחר, ונמצא בפסיקתא דר"כ המודפס דף מ"ה ע"ב ושם הגי' ר' יודן בשם ר' איבו, וכן בקה"ר פ"ט פסוק שבתי וראה הגי' ר' יודן בשם ר' איבו: (לב) בב"ר פל"ג אות ג' הגי' יהודה בר נחמן בשם ר"ש: (לג) הוא בפתיחה ה' וכן בפתיחה כ"ג, ובמדרש איכה ב' ב' פ' בלע ד', וד' י"ג פ' מחטאת נביאיה: (לד) כ"ה בנדפס, אבל בכ"י הגי' בשם ר' לוי: (לה) הוא בפתיחה אות ה', ויש לתקן שם

צד שם ערך שם ר' נחמי' בשמו. מדרש רבה שם (ח) 4

" 47 " ר' אילים. מדרש רבה איכה פ' חשב ה' להשחית (ט):

" 51 " אלנתן. עיין בר אלנתן, דלתותיו היו פתוחות לרוחה מדרש רבה איכה בפתיחתא (י):

" 53 " ר' אלעזר בן חרסום הגיח לו אביו אלף עיירות ואלף ספינות. עיין רבה איכה פ' בלע ד' (יא):

" שם " שם וברבה איכה בפסוק בלע ד' כגון ר' ישמעאל וכו' ור"א חרסנה (יב):

" 61 " ר' אלעזר בר צדוק. גם ר' צדוק חי כמה שנים אחר החורבן כדאיתא במדרש רבה איכה בפ' חשך משחור תארם כו' (יג):

" 62 " ר' אלעזר המודעי. מספר ממנו שהרגו בן כוזיבא וסיים במדרש איכה פ' בלע ד' (יד):

" 70 " ר' אלעזר ב"ר פריגוס. מדרש איכה פ' תקרא כיום מועד (טו):

" 71 " ר' אמי. רבי שלח לר' אמי ור' אסי דיתקנו א"י. רבה איכה (טז):

" 75 " ר' אסי ר' אבא בר כהנא ור' אסי משום עולא. מדרש סוף פתיחתא דאיכה (יז):

ב

" 82 " ר' ביבי מרגניא. מדרש איכה פ' ממרום שלח אש (יח) ובסוף פ' על אלה אני בוכיה איתא סנגוריא אולי טעות סופר (יט):

" 87 " ר' ברכי' בר אבא בר כהנא. וברבה איכה פסוק טומאתה בשוליה ר' ברכי' בשם ר' אבא בר כהנא (כ):

" שם " ר' ברכי' בר סימון בלע שרץ כו'. הביא הערוך בשם מדרש איכה, ואינו שם רק בקה"ר פ' יש רעה, והעיר באיזה אופן טעה הערוך שהביא מן מדרש איכה ע"ש (כא):

ה

" 105 " ר' הונא צפוראי. ובמדרש סוף פתיחתא דאיכה רב הונא רבה דציפורין (כב).

" 106 " רב הונא בר יוסף. ירושלמי תענית פ"ד ה"ח וענין ההוא ברבה סוף פתיחתא דאיכה רב הונא בשם ר' יוסי (כג):

" 112 " ר' הלל בן ברכיה. מדרש איכה פ' היו צריה לראש:

ר'

בר זעירא, עיין שם הערה כ"ה: (ח) הוא בפתיחתא סי' ה': (ט) בכ"י כתוב ר' אילם בסמ"ך, ובוי"ר פי"ב אות ה' כתוב ר' הילל בר הילנא: (י) הוא בפתיחתא סי' כ"ג ושגרו דלתים בשוק אלו דלתות נחושתא בר אלנתן שהיו פתוחין לרוחה. ובקה"ר פי"ב פסוק וישב העפר כתוב נחשתא בית אלנתן ויש לתקן נחשתא בת אלנתן, והיא אמו של יהויכין, כדכתיב ושם אמו נחשתא בת אלנתן מירושלים (מ"ב כ"ד ח'). ויש להפליא על הרב בעל סדה"ד שהוסיף והביא את שם אלנתן ולא הביא את שם נחושתא, ובוודאי חשב שנחשתא לא מן השם הוא. וגם יש למחוק בסה"ד מלת „עיין" כי לא נמצא בערך בר אלנתן רק בעל סדה"ד הביא אלנתן ועל זה הביא בר אלנתן כ"ל במדרש נאמר „בר אלנתן": (יא) הוא במאמר המתחיל עשרת אלפי עיירות: (יב) כן הוא הגי' בנדפס ר' אלעזר חרסנה. ובכ"י מן מדרש איכה הגי' ר' אלעזר בן חרסום: (יג) הוא פ"ד פסוק ח' ותמונה קלת בכ"י שלפנינו: (יד) הוא במאמר המתחיל רבי טיט דורש: (טו) כ"ה בנדפס, אבל בכ"י כתוב ר' אלעזר סתם: (טז) אין זה בגוף המדרש רק בפתיחתא סי' ב': (יז) הוא בפתיחתא סי' ל"ג, ושם הוא משום דעולא בשם רבי ועיין במבוא פרק ח' הערה ע' האריכתי בזה: (יח) לפנינו בנדפס ר' ביבא מרגניא ולפי בעל סדה"ד הי' הגי' מרגניא או נשתבש בסדה"ד, ובכ"י הגי' פרגניא והיא גי' נכונה, וגם נ"ל ר' אבא במקום ר' ביבי, עיין במדרש שם הערה שנ"ט והערה תס"ה: (יט) במקום סנגוריא נ"ל פרגניא: (כ) הגי' במדרש איכה נכונה, ובמדרש במ"ר פ"ט [אות מ"ח] בטעות ר' ברכי' בר אבא בר כהנא. וצ"ל בשם ר' אבא בר כהנא: (כא) הערוך לא טעה רק מה שהביא, כן הוא בכ"י אשר בידי אשר נתתי לפנים הספר ובנדפס השמיטו זה: (כב) הוא בפתיחתא סי' כ"ב: (כג) הוא בפתיחתא סי' נ"ד, ועל פי המדרש איכה יש לתקן כן בירושלמי

צד שם ערך ר׳ שמעון בר נחמני. ברבה איכה פסוק ויחמוס כגן סוכו, נראה לי ט״ס וצ״ל ר׳ שמואל בר נחמני (מו):
„ 376 „ ר׳ שמעון בן לקיש בשם ר׳ יהושע. מדרש איכה פסוק ויצא מן בת ציון (מז):
„ 377 „ ר׳ שמעון בר אבא ר׳ סימון בשמו. מדרש איכה פ׳ ויצא מן בת ציון:

ת

„ 383 „ ר׳ תנחום בר חנילאי ר׳ אבא בר זבדאי ור׳ יאשי׳ גזרו תענית ודרשו. רבה איכה פ׳ נחפשה דרכינו (מח):
„ שם „ ר׳ תנחום בר ירמי׳. מדרש איכה פסוק הכשיל כחי (מט):

יא) רשימה ממלות זרות הנמצאים במדרש איכה ע״פ סדר א״ב ואנה הם מבוארות בהערות:

בהמדרש הזה נמצאים הרבה מלות זרות ובארתי כולם בהערות שלי מקורם ומחצבתם והצגתי כולם ברשימה ורשמתי אנה הם נמצאים במדרש באיזה פרשה ובאיזה פסוק וגם באיזה הערה נמצא באורם (א):

מלה	מקום	המתחיל	הערה	מלה	מקום	המתחיל	הערה
א							
אבגר	א ה	הי׳ צריה	רמז	אלכסנדריא	א ה	הי׳ צריה	רמו
אגוגא	א טז	על צוארנו	תג	אמגר	א ה	הי׳ צריה	רמז
אגריפס	א א	העיר רבתי עם	——	אמפרטור	א ה	הי׳ צריה	רסא
אגשתון	א כא	שמעו כי	תצז	אנדרטין	ד א	איכה יועם	ד
אדר	א א	———	קלח	אנדרטס	ד א	איכה יועם	ד
אדריינוס	א טז	אלה אזכרה	שצו	אנולוגין	א יד	נשקד	שסז
———	ה ה	על צוארנו	——	אנטוכיא	פתיח׳ ל		יז
°אדרנטס	ד א	איכה יועם	ד	„	ב ה	בלע ישראל	קמ
°אומוניא	פתיח׳ י		ב	אנטונינוס	ה טז	נפלה	מו
אומירי	ג יג	הביא בכליותי	נא	אנטיפרס	א ה	הי׳ צריה	רמג
אוני	א י	ידו פרש צר	שלד	אנטיפטרס	שם	שם	שם
אונו	א יז	צוה ה׳	תעג	אנקא	א א	שרתי במדינות	קו
אונקיא	א א	העיר רבתי עם	מא	אסוותא	א ה	הי׳ צריה	רעט
אנתקלי	ד ב	בני ציון	ט	אסטוותא	א א	שרתי במדינות	קכח
אוריך	ב ב	בלע ד׳	עד	אסטנס	ד א	איכה יועם	ח
אטמתא	א א	שרתי במדינות	עג	אסטרטיא	ב ב	בלע ד׳	נג
איזייא	א א	———	קכג	אסטרטיא	ג ז	גדר דרכי	מ
אילם	א ה	הי׳ צריה	רמז	אסטרטליטין	ג כא	זאת אשיב	פט
איקונין	ב א	איכה יעיב	טו	אסטריוט	א טז	על אלה	תיז
°אכפייה	ג יג	הביא בכליותי	נא	אסיא	ב ב	בלע ד׳	עב
אלוגין	א יד	נשקד	שסז	אספסיאנוס	פתי׳ יב		י

בפתיחתא סי׳ ב׳: (מו) בכ״י נאמר לנכון ר׳ שמואל בר נחמני: (מז) כ״ה בנדפס, ובכ״י סגי׳ ריש לקיש בשם ר׳ הושעי׳: (מח) כ״ה בנדפס, אבל בכ״י ר׳ תנחום בר עילאי, ובירושלמי תענית פ״ב ה״א דף ס״ה ע״א סגי׳ ר׳ בא בר זבדא ור׳ תנחום בר חילאי ור׳ יאשי׳: (מט) כ״ה בנדפס, ובכ״י סגי׳ ר׳ תנחום בר חנינא:

(א) המלות אשר מבוארות דרך אגב סמנתי בסימן כזה ○ :

צד 207 ערך ר' יוחנן בן תורתא. ברבה איכה פ' בלע ד' שאמר לד"ע יעלו עשבים בלחייך ועדיין אינו בא :

" 222 " ר' יוסי ממלחייא. מדרש איכה פ' ותרד פלאים :

" 232 " ר' ינאי ר' אחא ור' חנינא, ור' מיאשה בשמו. מדרש איכה פסוק זנח ד' :

" 234 " ר' יעקב דכפר חנן. איכה פסוק איכה ישבה ופסוק כל רעיה בגדו בה ופסוק עשה ה' :

" 240 " ר' יצחק פסקאה. מדרש איכה פסוק טומאתה בשוליה :

" 243 " ר' יצחק בר סימון. מדרש איכה פסוק דרכי ציון (לו) :

" שם " ר' ירמי' דשבשב. מדרש איכה פ' נפלה עטרת ראשנו (לז) :

ל

" 260 " ר' לוי בר טרפון. ר' יהודה בר סימון אמר בשמו. מדרש איכה פסוק ויצא מן בת ציון, אכן ענין דומה בס"פ אחרי בן פרטא, וכ"ה באיכה פ' טומאתה בשוליה ופסוק ידו פרש צר בן פלטא [צ"ל בן פרטא] (לח) :

נ

" 282 " ר' נחמי' בן אלעזר. מדרש איכה פ' ולא זכר הדום רגליו (לט) :

" שם " ר' נחמי' ור' יהושע בשם ר' אחא. רבה ריש פתיחתא דאיכה (מ) אולי הוא ר' נחמי' ברב יהושע (מא) :

" 289 " נימוס הגרדי. בפתיחתא דאיכה לא עמדו פילוסופים לאו"ה כבלעם וכאבנימוס הגרדי (מב) :

" 290 " ר' נסה דקסרין. איכה רבה סוף פתיחתא דאיכה (מג) :

ס

" 296 " ר' סימון בשם ר' לוי. מדרש רבה איכה פ' ויצא מן בת ציון :

ע

" 302 " ר' עזרי' בש"ר יהודה בר סימון. מדרש איכה פ' גדע בחרי אף (מד) :

צ

" 320 " ר' צדוק. במדרש איכה הי' צריה לראש ריב"ז בקש מאספסיאנוס כו' :

ש

" 355 " רב שמואל בר יצחק, רב הונא ור' ירמי' בשמו. מדרש ריש פתיחתא דאיכה (מה) :

ר'

ר' יהושע בר נחמי', כמו שהוא בפ"ד פסוק ויגדל עון, ובמדרש חזית פ"א פסוק משכני : (לו) כ"ה בנדפס, והוא בטעות ונאמר לנכון בכ"י ר' יהודה בר סימון : (לז) כ"ה בנדפס, ובכ"י הגי' ר' ירמי' דשבשב וכ"ה בירושלמי סוטה פ"ט הי"ו דף כ"ד ע"ב, ובקה"ר פ"י פסוק כשגגה הגי' ר' ירמי' דשבשתא: (לח) כ"ה בנדפס, אבל בכ"י הגי' ר' לוי בר פרטא ובפסיקתא פסקא סליחות (קס"ו ע"ב) נאמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' לוי בר פרטא, לכן בנדפס בר טרפון הוא בטעות : (לט) בכ"י נאמר ר' ירמי' בר אלעזר ויש לתקן כמו שהוא בנדפס ר' נחמי' בן אלעזר : (מ) הוא בפתיחה אות ה' : (מא) נ"ל אולי הוא ר' יהושע ב"ר נחמי' עיין לעיל הערה ל"ה: (מב) הוא בפתיחה סי' ב': (מג) הוא סי' כ"ו: (מד) כן הוא בנדפס, אבל בכ"י מובא ביחד עם ר' אבהו בשם ריש לקיש, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ ותאמר ציון קל"א ע"ב וגם שם הגי' ר' עזרי' ור' אבהו בשם ריש לקיש: (מה) הוא

מלה	מקום	המתחיל	הערה
״	ג כא	זאת אשיב	פט
°דולרייא	ג לט	מה יתאונן	קכג
דומיני	א ה	היו צריה	רסא
דוק	ד ב	בני ציון	ל
דיוטא	א א	העיר רבתי עם	מ
דיוטינא	א א	עובדא הוה	קנו
דיורין	א טז	על אלה	שפו
סדייריא	ג לט	מה יתאונן	קכג
דיקא	א א	חד בר נש	קמט
דמוסיות	ג ז	גדר בעדי	כו
דמום	פתי׳ כג		מג
דמך	ד ב	בני ציון	כח
דפני	פתיח׳ ל		יז
״	ב ה	בלע ישראל	קמ
דרקון	ד טו	סורו טמא	פה
דררייא	ג לט	מה יתאונן	קכג
ה			
הג	פתי׳ כו		ד
הגמוניא	פתיח׳ י		ב
המם	פתי׳ ה		ה
המוני	א טז	אלה אזכרה	תב
המוניא	פתיח׳כ		ג
״	״ כט		ב
הר המשחה	ב ב	בלע ד׳	צז
הר המלך	שם	שם	ק
הרמנייא	א יד	נשקד עול	שסד
ו			
ווה	א ה	היו צריה	רנה
ז			
זוטא	פתי׳ כג		ג
זונם	ב יג	מה אעידך	קצד
זיף	א ב	ד״א בכה תבכ׳	קצח
זיקא	א א	שרתי במדינות	קט
זתים	ג סד	תשיב להם	קנה
ח			
חביב	א ה	היו צריה	רנד

מלה	מקום	המתחיל	הערה
חביטא	א א	שרתי במדינות	עב
°חוגג	א טז	אלה אזכרה	תג
חוליא	ב א	ההפך	ג
חידידיותא	ד ח	חשך משחור	נה
חייט	א א	חד כותאי	קל
חיפה	א יז	צוה ה׳	תעג
חכים	א א	שרתי במדינות	קיט
חכינא	ב ב	בלע ד׳	סז
״	ד טו	סורו טמא	צ
חלמיש	א יז	צוה ה׳	תעג
חמיע	ג מב	נחנו פשענו	קלו
חמתא	א טז	אלה אזכרה	תח
חמת גדר	שם	שם	שם
חסית	ב יא	כלו בדמעות	קעד
חפשושיתה	פתי׳ ה		ב
°חפישותא	שם		שם
חצדא	א א	חד כותאי	קמג
חרובא	ב ב	בלע ד׳	צב
°חרתא	ד ח	חשך משחור	נה
ט	—		
טבריה	א יז	צוה ה׳	תעג
טור שמעון	ב ב	בלע ד׳	קב
טימי	א א	העיר רבתי עם	לז
״	ד ב	בני ציון	יח
°טימם	ב ב	בלע ד׳	קה
טירונין	פתי׳ כג		כה
טם	א ט	טומאתה	שיז
טפטיות	פתי׳כה		ד
טפיטא	א טז	על אלה	תכו
טקסיא	א ה	היו צריה	רפד
טרגנום	א ה	היו צריה	רמה
״	א טז	אלה אזכרה	שצו
טרכינום	שם	שם	שם
טריינום	שם	שם	שם
°טרון	ב א	איכה יעיב	יד
טרימיסא	א א	שרתי במדינות	קיז
טרכסמן	א א	חד כותאי	קלב
טרפיזין	ב כב	תקרא כיום מועד	רכ
י			
ירודתא	ד ג	גם תנין	מב

מלה	מקום	המתחיל	הערה
"	א ה	הי׳ צריה	רמה
"	א טז	אלה אזכרה	שצו
אספריתא	ג יב	דרך קשתו	טו
אסקפטי	א ג	גלתה יהודה	ריא
°אסרטיא	ב ב	בלע ד׳	נג
אסתנס	ד א	איכה יועם	ח
אפוכיא	ג יג	הביא בכליותי	נא
°אפובלסמן	ד טו	סורו טמא	פט
אפיא	פתיח׳ט		ד
אפיטרופא	ה יב	שרים	כז
אפיקוליט	א א	ישבה בדד	יא
אפניקי	א ה	הי׳ צריה	רטו
אפס	א ב	ד״א בכה תבכ׳	קפג
אפסר	א ד	דרכי ציון	רלג
אפריקא	א ה	הי׳ צריה	רמו
אפרכוס	ד ב	בני ציון	כו
אפרסמון	ד טו	סורו טמא	פט
אפתא	א טז	כי רחק	תסט
ארבל	פתי׳ לד		לג
אריסטיטייא	ד א	בני ציון	יז
°אריסטייא	שם	שם	שם
ארכונטוס	ב ב	בלע ד׳	עא
ארמינא	א יד	נשקד עול	שסד
ארנונית	ג ז	גדר בעדי	כז
°ארנטס	ד א	איכה יועם	ד
ארסנדבי	ג מב	נחנו פשענו	קלי
ארסתוון	א א	בדד העיר	לט
אתינס	א א	שרתי במדינות	סב
ב			
בגורתא	א טו	סלה ד׳	שפא
בדוד	א א	ישבה בדד	י
בורגיא	א טו	סלה ד׳	שפא
בורגנין	א ד	דרכי ציון	רלו
בזע	א א	חד כותאי	קלא
בטן	א א	חד מן אתינס	צגם קח
ביבי	א ה	הי׳ צריה	רסא
ביברין	א טז	על אלה	שפה
ביזא	ב יב	בהתעלפם	קפג
בית אל	א טז	אלה אזכרה	תח
בית לחם	שם	שם	שם
בלווטים	ב ב	בלע ד׳	עא
בליוטי	א ד	דרכי ציון	רלו

מלה	מקום	המתחיל	הערה
בליון	א ד	בתולותי׳ נוגות	רם
בליסטרא	ב ב	בלע ד׳	נז
בליסטרום	פתי׳ כג		כו
בלע	ה טז	נפלה עטרת	מא
בסגר	ג ז	גדר בעדי	כה
בסי	ג יז	ותזנח	עה
בסים	ג מב	נחנו פשענו	קלו
בסם	א א	שרתי במדינות	קי
בקע	א טז	על אלה	שצא
ברבריא	פתי׳ כג		מח
°ברברין	א טז	אלה אזכרה	תיד
בר גמזא	א טו	סלה ד׳	שפא
ברטן	א ט	טומאתה	שבג
ברנט	שם	שם	שם
ג			
גבב	א א	חד כותאי	קכג
גונתאי	ב ב	בלע ד׳	סו
גוסא	ג לט	מה יתאונן	קכג
גוש	א כ	ראה ה׳	תפז
גייר	ד יא	ויצת אש	סו
°גינאי	ב ב	בלע ד׳	סו
°גיתאי	שם	שם	שם
גלגליות	ג ז	גדר בעדי	כז
גלגס	ב ז	זנח ד׳	קנא
גלוואי	פתיח׳א		ד
°גלולאי	שם		שם
°גלוסקא	א טז	אלה אזכרה	תיא
גלוסקין	ד י	ידי נשים	סב
גליאם	ב ז	זנח ד׳	קנא
גמזוז	א ה	הי׳ צריה	רעז
גמזון	שם	שם	שם
°געגע	ב ב	בלע ד׳	סא
°געגעא	א טז	אלה אזכרה	תג
גפנא	א ה	הי׳ צריה	רסה
גרבא	א א	חד כותאי	קבב
גרב	ב ב	בלע ד׳	קב
גרדון	ד יג	מחטאת	עד
גרע	א א	חד מאתינס	קיד
ד			
דוכוס	א ה	הי׳ צריה	רמו

מלה	מקום	המתחיל	הערה
סרן	ד ז	זכו נזיריה	נג
סרקי	א א	העיר רבתי	מה
סודר	א טז	על אלה	שפז
סוסיתא	א יז	צוה ה׳	תעג
סוקרים	ד ד	דבק	מג
סתותא	א טו	סלה ד׳	שפא
סייד	ד יא	ויצת אש	סו
סיקוסים	ב יא	כלו בדמעות	קעג
סיקריקון	ד ד	דבק לשון	מג
סירון	ד טו	סורו טמא	קב
סבתיה	פתי׳ לד		לד
סכף	פתי׳ כו		ה
סכף	ב ב	בלע ד׳	נה
°סלפינום	פתי׳ כג		כד
°סלפינגס	שם		שם
סמרטוט	א א	ישבה בדד	
סנגוריא	א טז	כי רחק	תסה
סנקליטון	ג נח	רבת ה׳	קמו
סנטרא	פתי׳ ב		ח
ספקלטרים	פתי׳ כג		כג
ספקלטור	ב א	ולא זכר	כט
סקרין	א ה	היו צריה	רנד
°סקריפטור	ב א	ולא זכר	כט
סרדיוט	א טז	על אלה	תיז
סרנגיא	א יג	וירדנה	שנט
סרפינום	פתי׳ כג		כד
סרק	א טו	סלה ד׳	שפ
סתר	ב א	ולא זכר	כח
ע			
עדב	א א	חד מאתינם	צו
עדיתא	ב יג	מה אעידך	קצו
עייב	ב א	איכה יעיב	ח
עיגול	ג יז	ותזנח	עה
עיטם	ד ד	דבק לשון יונק	מג
°עכבנין	ד ט	טובים היו	נט
°עכנא	ב ב	בלע ד׳	סז
〃	ד טו	סורו טמא	צא
עליתא	ג מב	נחנו פשענו	קלו
עלעל	א טז	כי רחק	תסג
°ענבנין	ד ט	טובים היו	נט
ערביא	א ה	היו צריה	רמו

מלה	מקום	המתחיל	הערה
פ			
פדגג	ד יא	ויצת אש	סח
פדן	א טז	על אלה	תנג
°פדנא	פתי׳ לד		לד
°פדרת	ב י	ישבו בדד	קסט
°פוטיליילוס	ה יח	על הר ציון	מט
פועלא	א א	שרתי במדינות	עז
פורפירא	א א	ישבה בדד	יא
פטומי	ב ב	בלע ד׳	סו
°פטילק	ג יז	ותזנח	עה
°פטילוס	ה יח	על הר ציון	מט
°פטילון	שם	שם	שם
פטם	א ה	היו צריה	רסו
פילי	א א	העיר רבתי	לה
°פילנון	ב ב	בלע ד׳	קיב
פכר	ה א	זכור ה׳	ז
פלא	א א	שרתי במדינות	קטז
פלגס	ב ב	בלע ד׳	קיב
פלטיא	א א	העיר רבתי עם	כט
פלימרכוס	פתי׳ כג		כב
פלמסאות	ב ב	בלע ד׳	קיט
°פלנס	שם	שם	קיב
פלסטיני	א ה	היו צריה	רמו
פלש	א א	היתה כאלמנה	נה
פמיים	א טז	אלה אזכרה	שצה
פנגר	א ה	היו צריה	רמז
פניים	א טז	אלה אזכרה	שצה
פנון	ה א	זכור ה׳	ו
°פניליאום	ה יח	על ציון	מט
פניקי	א ה	היו צריה	רמו
פנס	א א	ישבה בדד	טו
פנקס	א א	חד כותאי	קכח
פס	ג יז	ותזנח	עה
פספס	ב א	ולא זכר	לו
פעפע	ד טו	סורו טמא	צ
פרא	ג ט	גדר דרכי	מ
פרדשנא	פתי׳ כג		לז
פרוזדאות	פתי׳ לג		יד
פרט	ב י	ישבו לארץ	קסח
°פרטומיה	ב ב	בלע ד׳	סו
פרי	א ג	כל רודפיה	רכב
פריגין ·	א א	שרתי במדינות	ע
°פרכונים	ג יז	ותזנח	ע
פרכטוס	ג יז	ותזנח	ע

מלה	מקום	המתחיל	הערה
כ			
כבשין	פתי' כג		כו
כבול	ב ב	בלע ד'	קו
כדן	ד טו	סורו טמא	צז
כובין	א א	חד כותאי	קכג
כודן	א יד	נתנני ה'	שעז
כייב	ב א	איכה יעיב	ח
כליבא	פתי' ט		ג
°כליכא	שם		שם
כליון	א ב	בתולותי נוגות	רמ
כסף	ב ב	בלע ד'	נה
כרנבי	ג מב	נחנו פשענו	קלו
°כרנכי	שם	שם	שם
כריסטיונא	א ה	היו צריה	רפב
כפר אימרא	ב ב	בלע ד'	קיא
כפר ביש	שם	שם	קח
כפר דכרין	שם	שם	שם
כפר נמרה	שם	שם	קיב
כפר שחלים	שם	שם	קח
°כרקומין	פתי' כג		כה
כשורא	א א	חד בר נש	קמט
ל			
לבד	א טז	ד"א על אלה	תנז
לוד	א יז	צוה ה'	תעג
°לוטריא	א ט	טומאתה	שכג
לורטיא	שם	שם	שם
לקיטיא	א טז	אלה אזכרה	תח
מ			
מגדל צבעיא	ב ב	בלע ד'	קו
מגדלה	שם	שם	שם
מגוס	א א	שרתי במדינות	סט
"	ד ב	בני ציון	יח
מגירוס	ג יז	ותזנח	כט
מדל	א א	רבתי בגוים	סה
מרוכתא	א א	שרתי במדינות	צח
מדרתא	א ג	כל רודפיה	רכג
מוביל	א א	רבתי בגוים	סו
מומוס	פתיח' יז		ה
מוניטא	א א	העיר רבתי עם	לח

מלה	מקום	המתחיל	הערה
מוריא	פתי' לא		ה
מחצלתא	א א	חד כותאי	קלט
מטליות	פתי' ה		ג
"	" לד		לא
מטלית	ג ז	גדר בעדי	כד
מטריפולין	א ה	היו צריה	רמג
מטרתא	פתיח' ב		ז
מיאומס	ג יד	הייתי שחוק	נז
"	א א	ישבה בדד	י
מילת	ד ה	האמונים	טו
מכתב	ב ב	בלע ד'	פב
מלחיא	א ט	טומאתה	שכז
מסגא	א ה	היו צריה	רסו
°מנוולין	א טז	על אלה	שפז
מפרי	ה ה	על צוארנו	טז
מקדוניא	א יד	נשקד	שע
מרדעה	א א	———	קכט
מרדתא	א ג	כל רודפיה	רכג
מרקוע	ב ב	בלע ד'	קב
מרפי	ה ה	על צוארנו	יז
משך	ד ג	גם תנין	מב
נ			
נאגא	ד ח	חשך משחור	נו
נאקה	א א	שרתי במדינות	נז
נגרא	ג א	אני הגבר	יג
נוה	א יא	צוה ה'	תעג
°נווסא	ג לט	מה יתאונן	קכג
נוערן	א יז	צוה ה'	תעג
נזף	ד ב	בני ציון	כה
נייפולים	א ה	היו צריה	רמג
נסח	א יג	וירדנה	שנח
נעמיות	ג סד	תשיב להם	קנה
נקדה	א ה	היו צריה	רנ
נקיטה	פתי' כג		מח
נשם	ה	נפלה עטרת	מג
ס			
סבסטי	א ה	היו צריה	רמו
סבטיון	ב ה	בלע ישראל	קלט
סגל	א טז	על אלה	שיז

מלה	מקום	המתחיל	הערה
ש			
שולייא	ג א	אני הגבר	יג
שומא	א טז	ד"א על אלה	תיט
שושבין	א א	איכה ישבה	א
שטיח	א ב	בכה תבכה	קעא
שטיחא	א א	חד כותאי	קט
שיבוטא	פתי' לד		כד
שיחין	ב ב	בלע ד'	קו
שיירא	א א	העיר רבתי	לב
שירו	א א	שרתי במדינות	עא
°שירא	ב יב	לאמותם	קפב
שייף	ד טו	סורו טמא	עט
שלפוחית	ד טו	סורו טמא	פח
שלק	א ה	היו צריה	רנז
שריי	א א	———	קמט
°ששיתא	ג ט	גדר דרכי	לח
שתוקית	ה ג	יתומים היינו	יא
ת			
תיאטר	פתיח' ג		ב
〃	ג יד	הייתי שחוק	נג
תוסם	פתי' ה		י
תחלוסיא	ב ב	בלע ד'	קי
תנן	א א	חד מן אתינם	צט
תנופילין	א ה	היו צריה	רמג
תרטר	ג יד	הייתי שחוק	נג
תרימיסא	א א	שרתי במדינות	קיז
תרמוד	ב ב	בלע ד'	קכ
תשניק	פתי' כג		נג

מלה	מקום	המתחיל	הערה
פרכס	ב א	ולא זכר	יח
פרן	א א	שרתי במדינות	עו
°פרפראן	ב כב	כיום מועד	רכ
פרפראות	ד א	בני ציון	יג
פשוש	א א	————	קמה
צ			
צותרא	א ה	היו צריה	רעו
ציב	א ה	היו צריה	רנג
צייץ	פתי׳ א		ג
צייר	ד יא	ויצת אש	סו
צייתור	א ה	היו צריה	רעו
צמיד	ג ט	גדר דרכי	לח
צמצם	פתי׳ כג		יד
צני	א טז	על אלה	שפט
צצרתא	א ה	היו צריה	רעו
צריפין	א ד	דרכי ציון	רלו
צרה	ד א	איכה יועם	א
ק			
°קאפיטליאוס	ה יח	על הר ציון	מט
°קרשיא	ב יב	לאמותם	קפב
קולרין	פתי׳ לד		ד
קונדיטין	ב יב	לאמותם	קפא
קוסי	ב כב	תקרא	רכ
קוסיטרפיזין	שם	שם	שם
קופה	א יא	כל עמה נאנחי׳	שלט
קורדקין	ד טו	סורו טמא	פה
קורטית	א ד	דרכי ציון	רלא
קורצא	ד ב	בני ציון	כג
קטו	א ג	כל רודפיה	רכד
קטלפטא	א א	העיר רבתי	לז
קטם	ב ב	בלע ד׳	סא
קייטא	ב ב	בלע ד׳	קב
קייסטור	ב א	ולא זכר	כט
קילום	א ה	היו צריה	רמז
קילוריות	ב יא	כלו בדמעות	קער
קינטרה	ג ז	גדר בעדי	כו
קינים	ב ב	בלע ד׳	צט
קיסי	א א	רבתי בגוים	סו
קלון	א טז	אלה אזכרה	תו
קלווסים	א ה	היו צריה	רפח

מלה	מקום	המתחיל	הערה
קלוניא	שם	שם	רמג
קלוסקיא	א טז	אלה אזכרה	תיא
קלוסיקין	ב יב	לאמותם	קפ
קלווס	ה ה	על צוארנו	יד
קלורית	ד טו	סורו טמא	פג
קלסים	פתי׳ ה		ז
קלק	א ה	היו צריה	רפט
קלקל	ב א	איכה יעיב	יד
קלתות	ב ב	בלע ד׳	קטז
קלתא	א א	חד כותאי	קכב
קמיץ	א א	————	קכט
קנקל	א ה	היו צריה	רסג
קנדלא	ג ט	גדר דרכי	לח
קנקן	א ט	טומאתה	שיז
קנקן	א טז	על אלה	תנג
קסטרה	א יז	צוה ה׳	תעג
°קסנטור	ב א	ולא זכר	כט
קסרין	א ה	היו צריה	רמג
קסרקיטון	פתי׳ כו		ג
קפילא	א א	שרתי במדינות	פ
קפא	א א	חד בר נש	קמט
קפרים	א טז	אלה אזכרה	תטו
קצוצי	ב ב	בלע ד׳	צא
קרא	א טז	כי רחק	תסט
קרוש	ד ב	המסולאים	לט
קרונין	ד טו	סורו טמא	צד
קרץ	ב טו	ספקו עליך	רז
קרצטיונא	א ה	היו צריה	רפב
°קריסטור	ב א	ולא זכר	כט
קרקס	פתיח׳ ג		ג
״	ג יד	הייתי שחוק	נ
קרקסין	א יח	צדיק הוא	תעד
קשט	ב ב	בלע ד׳	קב
קשש	א א	חד כותאי	קכג
קשת	ב ב	בלע ד׳	קב
ר			
רדי	פתי׳ לד		לג
רדה	א יג	וירדנה	שנז
רחם	א א	שרתי במדינות	סג
רופוס	א יג	וירדנה	שנז
רקע	א א	————	קכט

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק:	הוא בפתיחתא סי':	הבאתי בהערה אות
גס ג	מה יתאונן	ג לט		קכג
גרב ג (ט)	איכה יעיב	ב ב		קב
גרזם	בריש מגילת איכה	———		ה
גר יב	כלה ה'	ד יא		סו
גרע ג (י)	במגילת איכה	א א		קיד
גש א	ראה ה'	א כ		תפז
ד				
*דייש (יא)	בחלומות דמגילת איכה			קנו
דכוס	בענין ר' אלכסנדרי פתח	———	כא	ג
דומינו	היו צריה	א ה		רסא
דמם ג	הכביד נחושתה	ג ז		כו
דמם ה	בריש מגילת איכה	———	כג	מג
דפני	ישבו לארץ	ב י		קע
דרריא	מה יתאונן	ג לט		קכג
ה				
הלך	קראתי למאהבי	א יט		תפב
המיה	בסוף מגילת איכה	ה יח		מט
שם (יב)	במגילת איכה	———	כד	ה
המוניא	ריש מגילת איכה	———	י	ב
הן א	ממרום שלח אש	א יג		שנא
ו				
ות	היו צריה לראש	א ה		רנה
ז				
זט	ריש מגילת איכה	———	כג	נ
זן א	מה אעידך	ב יג		קצג
ח				
חבט ג	שרתי במדינות	א א		עב
חבץ א (יג)	במגילת איכה	א א		צד
*חד ב	זכרה ירושלים	א ז		שה
חכם (יד)	בחלומות דמגילה איכה	א א		קיט

ציין הפסקא והוא בפסוק וילכו בלא כח: (ט) הוא בפ' בלע ד': (י) לא ציין הפסקא והוא פ"א ד"ה חד מאתיים האחרון: (יא) הוא בפ' רבתי ד"ה חד אתתא: (יב) לא ציין הפסקא והוא בפתיחתא וצ"ע בערוך בריש מגילת איכה: (יג) לא ציין הפסקא והוא במאמר חד מאתים ד': (יד) הוא בפסוק שרתי במדינות

יב) רשימה מכל הערכים אשר בעל הערוך מביא בהם את המדרש איכה.

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק:	הוא בפתיחתא סי':	הבאתי בהערה אות
א				
*אגוגי (א)	מי יתן ראשי מים	א מז		תג
אגשתון	שמעו כי נאנחה	א כא		תצז
אדר ב'	בחלומות דמגילת איכה	א א		קלח
אליו	איכה יעיב באפו	ב א		לב
אמר ג' (ב)	במגילת איכה	א א		יט
אמר ח'	בני אשפתו	ג יג		נא
*אן ב'	גדע בחרי אף	ב ג		קכז
אספרמיא (ג)	איכה יעיב באפו	ב ב		נג
אסיא ד' (ד)	איכה יעיב באפו	ב ב		עב
*אספריתא	דרך קשתו	ג יב		מז
אפיא	בריש מגילת איכה	———	ט	ר
אפכי	תם עונך	ד כב		קכה
אפקליטון (ה)	במגילת איכה	א א		יא
אקונין	איכה יעיב	ב א		טו
ארך ה (ו)	איכה יעיב	ב ב		עא
*אריסטון א	שרתי במדינות	א א		סט
ב				
בדד ב	איכה ישבה בדד	א א		י
בטן ד	שרתי במדינות	א א		קח
בליוטי (ז)	איכה יעיב	ב ב		עא
בליוטי	דרפי ציון אבילות	א ד		רלו
*בלע	נפלה עטרת ראשינו	ה טז		מב
בס א	ותזנח משלום	ג יז		עה
ברגן	דרכי ציון אבילות	א ד		רלו
*בריח	בחורים טחון נשאו	ה יג		ל
ברנט	טומאתה בשוליה	א ח		שכג
*בתזל	נשים בציון	ה יא		כה
ג				
גאל (ח)	במגילת איכה	א ו		שא
*גיא	טומאתה בשוליה	א ט		שיז
*גלגס	זנח ה'	ב ז		קנא
גמז ב	היו צריה	א ה		רעז

(א) בכל המקומות בערוך שהביא המדרש איכה ולא נמצאים המאמרים בנדפס רק בכתב יד שלי הצגתי סימן כוכב כזה * למען לא נצרך להעיר בכל פעם ופעם והעירותי על כלם בהערות שלי באלה שרשמתי פה אצל כל ערך וערך: (ב) הערוך לא ציין הפסקא והוא בפ"א א' ד"ה ד"א איכה ישבה בדד וכן בפ"ב י"ז פסוק בלע אמרתו: (ג) הוא בפסוק ב' בלע ד' והערוך ציין ראש הפרשה: (ד) הוא ג"כ בפסוק בלע ד': (ה) הערוך לא ציין הפסקא והוא בפ' ישבה בדד: (ו) הוא בפסוק ב' בלע ד': (ז) הוא בפסוק ב' בלע ה': (ח) לא

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק:	הוא בפתיחתא סי':	הבאתי בהערה אות:
מלבד	ויחמוס כגן סוכו	ב ו		קטו
*מן ב	ותזנח	ג יז		סז
*מנוולין (טז)	במגילת איכה	א טז		שפז
*מם (יז)	במגילת איכה	א א		פא
מר ח	בריש מגילת איכה	———	לא	ד
מתק (יח)	מגילת איכה	———	לד	כב
נ				
נביא	מה אעידך	ב יג		קפו
נפח	ממרום שלח אש	א יג		שנח
*נפש א	ותזנח	ג יז		עה
נקה	שרתי במדינות	א א		קז
נקט (יט)	במגילת איכה	———	כג	מח
*נשם	נפלה עטרת	ה טז		מג
ס				
*סח ג	סלה כל אבירי	א טו		שפא
סך יא	ויחמס כגן סוכו	ב ו		קמה
סכף	במגילת איכה (כ)	———	כו	ה
שם	איכה יעיב (כא)	ב ב		נה
סלפידס	בריש מגילת איכה	———	כג	כד
ספקלטור	בריש מגילת איכה	———	כג	כד
סקפט	גלתה יהודה	א ג		ריא
סרק	סלה כל אבירי ד'	א טו		שפ
ע				
עב ד	במגילת איכה (כב)	ב א		ח
*עגל א	ותזנח	ג יז		עה
עד ג	בסוף מגילת איכה	ה יח		נ
*עלת	נתנו פשענו	ג מב		קלו
פ				
פרן (כג)	במגילת איכה	———	לד	לד

דסנדליא: (טז) הערוך לא ציין המקום והוא כמו שציינתי, ובנדפס הוא בפסוק פרשה ציון והערוך הביא גם במקום ובמנוולין במדרש ב"ר פכ"ח הגי' במדרש איכה ובסודרין, כ"ה בכ"י אבל בנדפס חסרה המלה ובסודרין: (יז) הוא בפסוק שרתי במדינות ד"ה טוב בתר יומין אזל חד מירושלים לאתינס, ובנדפס השמיטו המלה זאתת והליגו קם חד מנהון והשתכח בתלפי דהגות עיין גם בהערה שלי: (יח) הערוך לא ציין מקומו וצ"ל בריש מגילות איכה והוא בפתיחתא ל"ד: (יט) צ"ע בריש מגילת איכה והוא בפתיחתא כ"ג: (כ) הערוך לא ציין מקומו והוא בפתיחתא כ"ו: (כא) הערוך ציין התחלת הפרשה והוא בפסוק בלע ד': (כב) הערוך לא ציין הפסקא והוא פ"ב א' פסוק איכה יעיב: (כג) לא ציין הפסקא וצ"ל בריש מגילת איכה והוא בפתיחתא ל"ד:

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק	הוא בפתיחא סי' :	הבאתי בהערה אות
*חלץ א	גרע בתרי אף	ב ג		קכט
חלוק	בריש מגילת איכה	———	יז	ד
שם	הייתי שחוק	ג יד		נד
*חסית	כלו בדמעות עיני	ב יא		קעד
*חף ב	נביאיך	ב יד		רג
חפשית	ריש מגילת איכה	———	ה	ב
חרטום	במגילת איכה (טו)			
*חשך	זכור תזכור ותשוח עלי נפשי	ג כ		פו
טפיט	בריש מגילת איכה	———	כה	ד
טקס	היו צריה לראש	א ה		רפד
*טרכסמן	בחלומות דמגילת איכה	א א		קלב
טרן ג	בריש מגילת איכה	———	כג	כה
י				
*ימין	השיב אחור ימינו	ב ג		קכז
*ירוד	גם הגין הלצו שד	ד ג		מב
ירושלים	הבת ירושלם	ב יג		קצח
כ				
כבד ב	בריש מגילת איכה	———	ה	ה
כבש ז	בריש מגילת איכה	———	כג	כז
כדן	סורו טמא	ד טו		צו
כליון	בתולותיה נוגות	א ד		רמ
כלכה	בריש מגילת איכה	———	ט	ג
כרטס	היו צריה לראש	א ה		רפב
ל				
לבד	כי רחק ממני מנחם	א טז		תנז
מ				
*מאתת	על אלה אני בוכיה	א טז		תמא
מגס ג	שרתי במדינות	א א		סט
*שם	תקרא כיום מועד	ב כב		רכ
*שם	ותזנח משלום נפשי	ג יז		ע
מדל ב	רבתי בגוים	א א		סה
מטליות	בריש מגילת איכה	———	ה	ג
מיאמום	בריש מגילת איכה	———	יז	ה

ד"ה חד טותאי : (טו) הערוך לא ציין מקומו והביא תרגומא דקנדלא, ואולי כוון להמאמר בריש מדרש איכה חד מאתינס אזל לירושלים והוה מפלי בבני ירושלים ותבין שתורתא דקנדליא, ולפני הערוך היתה הגי' תרגומא

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק:	הוא בפתיחתא סי׳:	הבאתי בהערה אות:
*קרש	דרכי ציון אבילות	א ג		רלא
*קרץ ה	ספקו עליך כפים	ב טו		רז
שם	גדר דרכי	ג ט		לו
*קר יג	דרך קשתו	ג יב		מח
קרדקיים	סורו טמא	ד טו		פד
ר				
רבך (לה)	בכה תבכה	א ב		רג
רקד א	בריש מגילת איכה	———	יב	ו
רקע ב	בחלומות דמגילת איכה	א א		קכט
רקע ג	(לו)	ב ב		קב
ש				
שמת	היתה למס ויגרס בחצץ	(לז)		קע
שלח א (לח)	במגילת איכה	א יט		תפד
שנער	במגילת איכה	———	כג	נג
שתם (לט)	במגילת איכה	ג ח		לד
ת				
תאטר	בריש מגילת איכה	———	יז	ב
שם	הייתי שחוק	ג יד		נג
תחלס (מ)	איכה יעיב	ב ב		קי
*תייר	שמעו כי נאנחה	א כא		תצב
תכסס	בריש מגילת איכה		ח	יא
תשואות	בריש מגילת איכה		כד	ד

בגלע ד׳: (לה) נוסחת הערוך איננה לא בכ״י ולא בנדפס: (לו) הערוך כתב כבר פי׳ בערך גלב, והוא בפסוק בגלע ד׳: (לז) צ״ל בכה תבכה אשר היא תיכף אחר היתה למס עיין בהערה שם ומה שהביא הערוך ויגרס בחצץ כי כן הוא הסיום במאמר הזה עיין במדרש שם: (לח) לא רשם הפסקא ולא נמצא לפנינו פ״א פסוק קראתי למאהבי לא בכ״י ולא בנדפס הינו הסיום שהעתקתי כתיב: (לט) הערוך לא ציין הפסקא והוא בפ׳ גם כי אזעק: (מ) הוא בפסוק בגלע ד׳:

ערך	פסקא	הוא במדרש פרשה פסוק:	הוא בפתיחתא סי':	הבאתי בהערה אות:
פדרות (כד)	ישבו לארץ	ב י		קסט
*פכר ב	זכור ה'	ה א		ז
פל ד (כה)	בריש חלומות דמגילת איכ'	א א		קיח
פלמרכוס (כו)	במגילת איכה	———	כג	כב
פלגין (כז)	איכה יעיב	ב ב		קיב
פלקט	(כח)	א א		יא
פלש	(כט)	א א		נה
*פס ה	ותזנח	ג יז		עה
פספס א	איכה יעיב	ב א		לו
פר ד	כל רודפיה	א ג		רכד
*שם	גדר בעדי	ג ט		מ
*פרט ז	ישבו לארץ	ב י		קסח
פשוש	בחלומות דמגילת איכה	א א		קמה
צ				
ציותור	היו צריה לראש	א ה		רעו
צם ב	ריש מגילת איכה	———	כג	יד
שם	לא האמינו	ד יב		ע
*צמד	גדר דרכי	ג ט		לח
צמצם	אני הגבר	ג א		ח
צמת	רבתי בגוים	א א		עט
*צר ז	איכה יועם	ד א		א
ק				
קמו	גלתה יהודה	א ג		רכד
*קטלפטא	רבתי עם	א א		לז
*קייסטר	איכה יעיב	ב א		כט
קלבס	בריש מגילת איכה	———	ה	ז
*קלון א	על צוארינו	ה ה		טו
קלן (ל)	סלה	א טו		תו
*קנמיא (לא)	במגילת איכה			
קנקן ב (לב)	כי רחק ממני	א טז		תגג
*קס ב	תקרא כיום מועד	ב כב		רכ
קטרקיט (לג)	מגילת איכה	———	כו	ג
קץ יב (לד)	איכה יעיב	ב ב		צא

(כד) לפני הערוך היתה גי' משובשת עיין שם בהערה שלי: (כה) בטעות הביא בריש חלומות והוא במאמר חד מאתיכם א': (כו) הערוך לא ציין המקום והוא בפתיחתא כ"ג: (כז) הוא סוף פסוק בלע ד' ולפנינו גי' אחרת עיין שם בהערה שלי: (כח) הערוך לא ציין המקום והוא בריש איכה פסוק ישבה בדד: (כט) הערוך לא ציין המקום והוא בפ' היתה כאלמנה: (ל) לפנינו הוא בפסוק על אלה אני בוכיה במאמר אלה אזכרה והוא אחר הפסוק סלה כל אבירי ד': (לא) לא ציין המקום ולא מצאתי המאמר שהביא: (לב) הערוך הביא הגי' שרי קנקן כפי שהוא בירושלמי אבל במדרש איכה הגי' שרי פדק ע"ש בהערה שלי: (לג) צ"ל בריש מגילת איכה והוא בפתיחתא כ"ו: (לד) הוא בפ"ב ב' פסוק

מקום	רמז	ומתחיל	נמצא בפתיחתא סי':	ד"ה	נמצא במדרש פ' פסוק:	ד"ה
שם	רפח	גב ברושים שמחו לך			א ד	דרכי ציון אבלות
שם	רפט	איכא דאמרי משא בערב א"ר יוחנן			ב ב	בלע ד'
שם	שם	משא גיא חזיון	כד	ר' יוחנן פתח		
שם	רצ	ויקרא ה' אלהים (ה)	שם	שם		
שם	שב	הוי אריאל	כו	רב נחמן פתח		
שם	שם	לכן הנני יוסף להפליא			א ט	טומאתה בשוליה
שם	שית	ד"א ולא אותי קראת יעקב	י	ר' יצחק פתח		
שם	שכג	האומר לצולה	כג	ר"י דסכנין פתח		
ירמי'	רעא	דרכך ומעללך	טז	ר' אבהו פתח		
שם	רעט	מבליגתי עלי יגון	לב	ר' הנינא פתח		
שם	רפא	על ההרים אשא בכי	לד	על ההרים		
שם	שם	כי קול נהי נשמע מציון (ו)	ח	ר' יצחק פתח		
שם	רפו	אר"י אמר ירמי' מה תוחלת מצאתם (ז)			א א	איכה ישבה
שם	רצא	תנו לה' אלהיכם כבוד	כה	ר' יוחנן פתח		
שם	שכה	ר' חמא בר חנינא	כח	ר' חמא ב"ח פתח		
יחזקאל	שמו	כספם בחוצות ישליכו (ח)	כג	ר"י דסכנין פתח		
שם	שמח	ויאמר אלי	כב	ר' יהושע דסכנין פתח		
שם	שם	ויקרא בקול גדול			ב א	ולא זכר הדום
שם	שנא	ואתה בן אדם ר' חייא ב"א אמר			א ב	בכה תבכה
שם	שנה	וארחצם במים א"ר תנחום (ט)				
שם	שנו	ההוא אפיקורס אזיל לגבי חד בר נש			א ט	טומאתה בשוליה
שם	שנז	כיוצא בו וידעו כל הגוים כי אני ה' (י)				
שם	שסא	כי עמד מלך בבל	כג	ר"י דסכנין פתח		
שם	שסב	הוי עיר הדמים	ה	ר' אבהו פתח		
שם	שסג	כנ"ל	שם	שם		
שם	שסד	ופארכם על ראשכם	כג	ר"י דסכנין פתח		
שם	שעד	ויבא אל הגוים	טו	ר' חנינא ב"פ פתח		
שם	שפב	בהביאכם בני נכר			א ט	טומאתה בשוליה
הושע	תקכ	אפרים לשמה	ו	ר' אבהו בש"ר		
שם	תקכא	היו שרי יהודה (יא)		יוסי ב"ח פתח	א א	היתה כאלמנה
שם	תקכב	כי הוא טרף וירפאנו (יב)				

(ה) הוא ג"כ מן הפתיחתא כ"ד, והגיון „פסיקתא" נשמט ממקומו ומוסב על בר קפרא אמר והוא בפסק דאיכה: (ו) מגוין „מדרש" וצ"ל איכה רבתי, והמאמר הוא עד מאדם ועד בהמה, ומן א"ר פנחס משל למלך הוא בב"ר פכ"ח אות ו': (ז) הגיון „מדרש שו"ט" במאמר שלפניו מוסב על התחלת הרמז, והוא במזמור א' אות כ"א: (ח) בטעות מגוין „פסיקתא רבתי" וצ"ל איכה רבתי: (ט) מגוין „איכה רבתי" בטעות וצ"ל פסיקתא רבתי, והוא בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי: (י) מגוין „איכה רבתי" בטעות וצ"ל פסיקתא רבתי והוא בפמ"ג פסקא וה' פקד את שרה: (יא) בטעות מגוין שם „ב"ר" וצ"ל איכה רבתי: (יב) מגוין „איכה

יג) רשימה א) מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם מדרש איכה רבתי סתם, ומהמקומות אשר מביא ולא רשם עליהם כלל, ואנה הם נמצאים לפנינו בפתיחות או בגוף המדרש *).

מקום	רמז	המתחיל	נמצא בפתיחתא סי':	ד"ה	נמצא במדרש פ' פסוק:	ד"ה
כי תשא	שצג	ואם אין מתני נא תני רשב"י	כד	ר' יוחנן פתח		
תזריע	תקנא	והצרוע אשר בו הנגע ר' אלכסנדרי אומר	כא	ר' אלכסנדרי פתח		
דברים	תתא	איכה אשא לבדי משל למטרונא (א)			א א	איכה ישבה בדד
תבא	תתקלח	מעשה במרים בת תנחום			א טז	על אלה אני בוכיה
האזינו	תתקמה	כל רודפיה. בין י"ז בתמוז לתשעה באב			א ג	כל רודפיה השיגוה
שם	תתקמו	אם לא כי צורם מכרם מה הי' כוחו של בן כוזיבה			ב ב	בלע ד'
שופטים	עו	ארור נותן בתו לבנימן	לג	ר' זעירא פתח		
שמואל	פא	וקרנו של משיח וירם קרן משיחו			ב ג	גדע בחרי אף
שם	קסג	ד' מלכים מה שתבע זה לא תבע זה	ל	זבדי בן לוי פתח	גם ד יב	לא האמינו
מלכים	רלו	רב הונא בעי קומי רב	לג	ר' זעירא פתח		
שם	רנב	וימרוד צדקיה במלך בבל (ב)			ב י	ישבו לארץ
ישעי'	רנז	קריה גאמנה קרתא הדתא (ג)	יב	ר' חנינא ב"פ פתח		
שם	רסו	ואנו ואבלו פתחיה	ז	ר' אבהו בש"ר יוסי		
שם	רסח	בקרן בן שמן, עשר קרנות (ד)			ב ג	גדע בחרי אף
שם	שם	הוי מגיע בית בבית	כב ה	ר' יהושע דסכנין פתח		
שם	רפ"ח	בעת הראשון הקל		ר' אבהו פתח		

*) ט"ז רשימות ערכתי לילקוט. א) במבוא לפסיקתא דר"כ רשמתי כל המקומות שהביא הפסיקתא דר"כ: ב) גם במבוא רשמתי כל המקומות שהביא את הפסיקתא רבתי: ג) במבוא לתנחומא רשמתי המקומות שהביא את התנחומא אשר הוצאתי לאור כי התנחומא הנדפס מכבר לא הביא: ד) גם רשמתי כל המקומות אשר הביא את הילמדנו הנאבד: ה) בפתח דבר ללקוטים מן מדרש אלה הדברים זוטא ערכתי רשימה מכל המקומות מאמרים בשם מדרש אלה הדברים והנה נמצאים במדרש דברים רבה לפנינו (הרשימה לא נדפסה בבית תלמוד רק נדפסה בעלה מיוחדת): ו) בלקוטים הנ"ל הוספתי כל המקומות אשר הביא את מדרש אלה הדברים זוטא: ז) בלקוטים ממדרש אבכיר רשמתי כל המאמרים אשר הילקוט הביאו: ח) בפתח דבר בראש ס' ספרי דאגדתא ערכתי רשימה מכל המאמרים בילקוט אסתר אשר הנה הם נמצאים במדרש אבא גריון: ט) גם במדרש פנים אחרים (אשר הוצאתי שנה לאור עפ"י כ"י): י) במבוא למדרש שמואל רשמתי כל המקומות אשר הילקוט הביאו: יא) במבוא למדרש משלי רשמתי ג"כ כן: יב) במבוא למדרש זוטא סי' ו' וסי' ז' נתתי רשימה מכל המקומות אשר הביא המדרש זוטא על שה"ש: יג) גם סי' י"ב נתתי רשימה מן מאמרי הילקוט הנובעים מן רות זוטא: יד) גם סי' ע"ז ערכתי רשימה מהמקומות אשר הביא מאמרים מן קהלת זוטא, (כי המדרש קהלת רבה לא הי' לפניו): טו) הרשימה אשר לפנינו במבוא למדרש איכה (י"ג סי' רשימה א') מכל המקומות שהביא מן מדרש איכה רבה: טז) רשימה סי' י"ד (רשימה ב') מכל המקומות שהביא מן איכה זוטא:

(א) בגליון "פסיקתא מדרש איכה" והוא בפסיקתא דר"כ פסקא איכה, והגליון "מדרש איכה" הוא נוסף מאיזה מגיה, כי הילקוט יכנהו תמיד "איכה רבתי": (ב) הגליון "אגדת שמואל" מוסב על ואחרותו אכוחת תמיד והוא באגדת שמואל פי"ח אות ה': (ג) בגליון "איכה רבתי", אולם הילקוט הביא כלשון הפסיקתא דר"כ פסקא איכה ובפתיחתא גם אות י"ב הוא בסגנון אחר: (ד) הוא המובא ג"כ בילקוט שמואל רמז פ"א:

מקום	אות	המתחיל	נמצא בפתיחא סי' :	ד"ה	נמצא במדרש פ' פסוק:	ד"ה
שם	לח	אין לה מנחם א"ר לוי			א ב	אין לה מנחם
שם	מ	גלתה יהודה מעוני על שאכלו חמץ בפסח			א ג	גלתה יהודה
שם	מב	ויצא מן בת ציון			א ו	ויצא מן בת ציון
שם	מג	היו שריה באילים			א ו	היו שריה
שם	מד	וילכו בלא כח			א ו	וילכו בלא כח
שם	מה	טומאתה בשוליה			א ט	טומאתה בשוליה
שם	מו	כל עמה נאנחים			א יא	כל עמה
שם	נז	איכה יעיב א"ר חמא			ב א	איכה יעיב
שם	נח	ולא זכר הדום רגליו			ב א	ולא זכר
שם	נט	את כל נאות יעקב			ב ב	בלע ד'
שם	ס	ר' יוחנן הוה דריש			שם	שם
שם	סא	חלל ממלכה אלו ישראל			שם	שם
שם	סב	ויבער ביעקב			ב ג	גדע בחרי
שם	סג	השיב אחור ימינו			ב ג	שם
שם	סד	קול נתנו בבית ה'			ב ז	זנח ד'
שם	סה	נטה קו			ב ח	חשב ד'
שם	סו	טבעו בארץ			ב ט	טבעו בארץ
שם	ע	בהתעטפם כחלל			ב יב	בהתעטפם כחלל
שם	עא	הזאת העיר			ב טו	ספקו עליך
שם	עב	וישמח עליך אויב			ב יז	עשה ד'
שם	עט	אני הגבר			ג א	אני הגבר
שם	פ	ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי			שם	שם
שם	פא	אך בי ישוב			ג ג	אך בי ישוב
שם	פב	בלה בשרי			ג ד	בלה בשרי
שם	פג	בנה עלי			ג ה	בנה עלי
שם	פד	דוב אורב			ג ט	דוב אורב
שם	פה	גדר בעדי			ג ז	גדר בעדי
שם	פח	טוב לגבר			ג כז	טוב לגבר
שם	פט	זכור עניי			ג יט	זכור עניי
שם	צ	זכור תזכור תני ר' חייא			ג כ	זכור תזכור
שם	צא	א"ר אבין השביעני במרורים			ג טו	השביעני במרורים
שם	צב	חלקי ה' ר' אבהו			ג כד	חלקי ד'
שם	צז	נשא לבבנו מאן דלביה מתנסיב			ג מא	נשא לבבנו (יט)

גם באיכה זוטא אות נ"ט: (יט) הילקוט הביא מאמרים מן מדרש איכה רבה רק מן פ"א פ"ב ופ"ג אבל מן פרשה ד' וה' לא הביא כלל. ואולי נלקה בחסר הכ"י שהי' לפניו. והיו חסרים ב' פרשיות האחרונות:

מקום	רמז	המתחיל	נמצא בפתיחתא סי':	י"ח	נמצא במדרש פ' פסוק:	ד"ה
שם	תקכג	ר' ברכי' אומר			ב א	ולא זכר הדום
שם	תקכח	ד"א תרגלתי ר' הונא כו' (יג)			ב א	איכה יעיב
צפניה	תקכז	הוי מראה ונגאלה	לב	ר' חנינא פתח		
זכרי'	תקפא	ושפכתי על בית דוד			ב ד	באהל בת ציון
תהלים	תשצה	זבדי בן לוי פתח	כט	זבדי בן לוי פתח		
שם	תתכג	ויקץ כישן			א יז	פרשה ציון
שם	תתגה	שקדתי ואהיה כצפור בודד	כ	ר' אלכסנדרי פתח		
שם	תתעו	חצות לילה בשעה שהי' דוד אוכל			ב יט	קומי רוני בלילה
שם	תתעז	כרו לי זדים שיחות			א ט	טומאתה בשוליה
משלי	תתקמד	לכו לחמי בלחמי ר' ירמי' פתח	טו	ר' חנינא ב"פ פתח		
שם	תתקנט	כבוד לאיש	טו	שם		
שם	שם	ר' שמעון בר חנן פתח	לא	רשב"י פתח		
שם	תתקסא	מפיץ וחרב א"ר חנינא ב"פ (יד)	יג	ר' חנינא ב"פ פתח		
שם	תתקסב	איש חכם	יד	ר' חנינא ב"פ פתח		
דה"י	אלף פה	ורוח לבשה	כג	ר"י דסכנין פתח		
שם	שם	ויקברהו מה כבוד עשו לו במותו	כה	ר' יוחנן פתח		
קהלת	אלף עה	בן בטיח בן אחותו של ריב"ז			פרשה א	היו צריה
שם	תתקפט	כי הולך האדם ד"א וזכור את בוראך (טו)	כג	ר' יהושע דסכנין בשר"ל פתח		
איכה	אות א	ר' פינחס פתח (טז)	כז	ר' פינחס פתח		
שם	„ ב	כה אמר ה' ר' יוחנן ור"ל	ב	ר' אבא בר כהנא פתח		
שם	„ יח	איכה איה כה (יז)			א א	איכה ישבה בדד
שם	„ שם	שאלו את בן עזאי			א א	שם
שם	„ יט	איכה ישבה בדד כל מה שאירע לאדם (יח)	ד	ר' אבהו פתח		
שם	„ כג	חלקי ה' ר' אבא בש"ר יוחנן			ג כד	חלקי ה'
שם	„ כד	טוב ה' לקוו			ג כה	טוב ה'
שם	„ כה	טוב ויחיל ודומם			ג כו	טוב ויחיל
שם	„ כו	ישב בדד וידום אמר הקב"ה			ג כח	ישב בדד
שם	„ כז	יתן בעפר פיהו			ג כט	יתן בעפר
שם	„ לג	ר' הונא בר עוקבא ורבנן			א א	היתה כאלמנה
שם	„ לז	בכה תבכה בוכה ומבכה הקב"ה עמה			א ב	בכה תבכה

רבתי" בטעות וצ"ל פסיקתא רבתי, והוא בפל"ג פסקא אנכי: (יג) חסר הציון, והציון שם „פסיקתא רבתי" מוסב על המאמר שלאחריו, ד"ה תרגלתי תרתי, והוא בפ"ג פסקא ביום השמיני: (יד) חסר הציון והביא המאמר בקיצור: (טו) הילקוט הביא שם מאמר גדול מן הפתיחתא וסיים וחתחתים בדרך דאב"ב ור' לוי חד אמר חתיתא של דרך נפלה עליו, ור' לוי, ויגלך השקד זו נביאתו של ירמי' כו', אחרי המלות ור' לוי חסר מאמר גדול וגם דבריו של ר' לוי התחיל מחבי חביים בדרך, והמאמר שלאחריו ויגלך השקד הוא מאמר שלאחריו במדרש איכה שם, ויש להשלים בילקוט המאמר מר' לוי, והמאמר שלאחריו במדרש איכה שם כי עמד מלך בבל על אם הדרך הביא הילקוט ביחזקאל רמז שמ"א בשם מדרש איכה: (טז) בילקוט איכה לא נמצא ציונים להמאמרים שהביא, ובילקוט איכה אשר הוצאתי לאור בסוף מדרש זוטא רשמתי בהערות המקור מכל מאמר ומאמר ופה ימצא הקורא רשימה מהמקומות בילקוט אשר לקח מן מדרש איכה רבתי והמאמרים אשר לקח מן מדרש איכה זוטא, ויען כי הרמזים בילקוט איכה מצוינים כהוגן לכן בהילקוט איכה אשר הוצאתי לאור הצגתי סימנים על כל מאמר ומאמר מן אות א' ואילך: (יז) המאמר הזה נמצא בכתב יד ולא בנדפס: (יח) ונמצא

טו) תכונת כתבי יד אשר היו לפני.

א) הכתב יד אשר נתתי לפנים הספר הוא העתקה מכתב יד הגנוז ברומי באוצר הספרים הנקרא Casanata והכ"י מסומן J. I. 4. הקובץ הזה מכיל מדרשים על ד' מגילות (וחסר על שיר השירים) על קהלת ורות הוא המדרש לקח טוב מרבנו טוביה ב"ר אליעזר ז"ל, ועל מגלת אסתר הוא המדרש, אבא גריון (אשר הוצאתי לאור בספרי דאגדתא, ווילנא תרמ"ז) אבל מעורב עם אגדת חז"ל מגמרא מגילה, על המאמרים מגמרא רשום עליהם „הגדה" ועל המאמרים מאבא גריון רשום עליהם „מדרש" וכן נמצאים מאמרים אשר רשום עליהם „פי' רש"י" (ראה בפתח דברי לספרי דאגדתא) ועל מגלת איכה הוא המדרש אשר אני מוציא כעת לאור, ואיננו שוה עם המדרש איכה הנדפס מכבר, רק משונה הוא בנוסחאותיו, ויש מאמרים רבים אשר אינם נמצא בנדפס, וכל המאמרים אשר הביא הערוך וגם הרבה קדמונים ולא נמצאים בנדפס, כלם המה נמצאים מלה במלה בקובץ הזה.

בסוף הכ"י בדף האחרון כתוב: קניתי אותו מה"ר יצחק קמחי פה קשטליון (הוא Castiolione באיטלי' ושלשה ערים באיטלי' נקראים כן) שנת קל"ח (1378 למספרם) לפרט קטן, אני יוסף אבן חביב.

המדרש איכה הנמצא בקובץ הזה הוא רק על גוף המדרש איכה אבל הפתיחות לא נמצאים בו.

גם לדאבון נפשי נלקה הכתב יד בחסר, כי חסרים איזה דפים, בפ"א ב' פסוק ודמעתה על לחיה בסוף צד 28 מסיים ד"א על נביאיה דכתיב ויגש צדקיה בן כנענה ואח"כ מתחיל דף השני צד 29 במלות: מרירי שולט כמד"א מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים. וכל מה שבנתיים חסר. וכן בפ"א ט"ז פסוק על אלה אני בוכיה מסיים בסוף צד 58 בשלישי היו מתענים. ואח"כ מתחיל צד 59 במלות שטובע בנהר ופורש ידיו. ומה שבאמצע חסר. וכן בפ"ב ו' פסוק וינאץ בזעם אפו מלך וכהן סיים בסוף צד 80 במלות וכהן זה שריה ומתחיל צד 81 ואל מלך בני עמון. והוספתי את הנחסר עפ"י הנדפס, וכן חסרים מאמרים שלימים אשר השמיטם המעתיק הראשון והוספתים כלם כאשר העירותי בהערות שלי במקומותם.

ב) כתב יד הנמצא בבריטיש מוזעאום בלאנדאן קובץ 27089 הקובץ הזה מכיל י"ט ספרים שונים (א) והי' בתחלה בגנזי הספרים של החכם ה"ר יוסף אלמנצי ז"ל, והספרים של המנוח הזה נמכרו ללאנדאן אל בית האוצר הנ"ל. וספר שלישי בהקובץ הזה הוא מדרש איכה רבתי מכיל נ"ב דפים נכתב כשנת רס"ד (1504 למספרם) מן הכ"י הזה נעתק למעני הפתיחות, והשויתי את הפתיחות הנדפסות עם הכ"י הזה, והוצאתי השינוים. והנה בכ"י הזה קצר המעתיק והשמיט הרבה כמו צד 1 בפתיחא אתם אומרים שירים וזמרים אחר זה הציג „וגו' בפסיקתא" והסר ד' פתיחות עד התחלה פתיחא ה' ר' אבא בשם ר' יוסי בר חנינא פתח, והשמיט כל זה כי נמצאים ד' פתיחות האלה בפסיקתא דר"כ. וכן פתיחתא כ"ג במאמר ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו את זכרי' בעזרת נשים סיים וכו' כדלעיל ובאמת לעיל בפתיחתא ה' נמצא רק התחלת המאמר ולא ההמשך והמעתיק חס על עמלו והשמיט כל המאמר שלא כמשפט. וכן בפתיחא כ"ד המאמר ד"א ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא וגו' זש"ה ע"י בני קרח. כל המאמר

(א) עד"ע ז"ע בהמזכיר שנת 1862 טומר 28 צד 104—105 להחוקר הגדול מהר"ש ד"ר שטיינשניידער, סופר ותוכן הספרים מהקובץ הזה. א) פי' אבות להרמב"ם. ב) צוואת הרמב"ם לבנו (הידוע בדפוס) והמשים שערי רפואה שלו. ג) איכה רבתי. ד) פי' קצת מלות מאיכה רבתי. ה) ספר יצירה. ו) מדרש עשר גליות. ז) חבוט הקבר. ח) סדר מתן תורה (מדרש). ט) פטירת משה רבינו. י) מדרש אחר ממשה רבינו. יא) מדרש משלמה המלך. יב) פרק אחד מפדר"א. יג) סדור של מדות טובות. יד) יסוד אל"ף בי"ת. טו) שלחן של ארבע. טז) פי' ההגדה של פסח לר' יוסף גקטילא. יז) מסעות ר' בנימין. יח) ענין טורם ומעשיו. יט) מדרש ויסעו.

יד) רשימה ב) מהמקומות אשר בעל הילקוט לאיכה מביא מאמרים ולא רשם מקורם כלל, והם נמצאים באיכה זוטא (א) במקומות שציינתי (ג):

רמז	אות	המתחיל	נמצא באיכה זוטא אות	רמז	אות	המתחיל	נמצא באיכה זוטא אות
תתקצה	ג	א"ר אלעזר משל למלך	ח	תתרט	לט	כל רעיה זה גבריאל	ז
תתקצו	ד	ויקרא ד' אלהים	כו	תתרי	מא	גלתה אמר ר' אלעזר	ח
תתקצז	ה	אמר יצחק לפני הקב"ה	שם	תתרי	מז	אמרו מעשה באדם אחד	ט
תתקצח	ו	טוב פתח אברהם	כז	תתרטו	מח	אמרו מעשה באדם אחד	י
שם	ז	עתיד הקב"ה להפוך ת"ב	כח			שהי' לו ד' בנים	
שם	ח	דברי ירמי'	שם	תתרטז	מט	אמרו מעשה באשה אחת	יא
תתקצט	ט	א"ר שמעון	ל	תתריז	נ	אמרו שתי נשים	יב
שם	י	ד"א דברי ירמי'	לא	שם	נא	אמרו מעשה בשבעים	יג
שם	יא	א"ר יוחנן בר סימון	לב			בתולות	
שם	יב	א"ר פינחס כל מקום	לג	תתריח	נב	כתיב נחמו	יד
		שתמצא		תתריט	נג	ד"א נחמו רבי אומר	טו
שם	יג	ר' שמואל בר נחמן פתח	לד	תתרכ	נד	ד"א נחמו למי צריכים	טז
שם	יד	ד"א ירמי' מאי ירמי'	לה			לנחם	
שם	טו	שמעו דבר ה'	לו	תתרכא	נה	ד"א נחמו אמר להם הקב"ה	יז
תתר	טז	ארבעה שומעים הם	לז	תתרכב	נו	ד"א מי יתן ראשי מים	יח
שם	יז	כה אמר ד'	לח	תתרכו	סז	ד"א מי יתן ראשי מים	יט
תתרא	יט	איכה ישבה ברד כל	לט			מהו מי יתן	
		מה שאירע לאדם		תתרכז	סח	א"ר יהושע בן לוי	כ
שם	כא	מי האיש החפץ חיים	מ	שם	סט	א"ר יהודה אמר שמואל	כא
תתרב	כוז	איכה למה נכתבו קינות	א	תתרכט	עג	ואית דאמרי זו אשה	כא
		בא"ב				וז' בניה	
תתרג	כט	דרש ר' אלעזר	שם	תתרל	עד	אמר ר' יהודה אמר	כב
שם	ל	איכה א"ר נחמי'	ב			שמואל מעשה	
שם	לא	העיר רבתי עם	ג	תתרלא	עה	מי יתנך כאח לי	כג
תתרד	לב	היתה כאלמנה	ד	תתרלב	עו	השיב אחור ימינו	כד
תתרו	לד	רבתי עיר שטבעה יוצא	ה	תתרלג	עז	ויאמר ה' יען כי גבהו	כה
תתרז	לה	בכה תבכה א"ר חנינא	ו	תתרמג	קד	השיבנו עתיד הקב"ה	כה
תתרח	לו	אין לה מנחם	שם			להפוך ת"ב	

(א) מדרש איכה זוטא הוצאתי לאור (בערלין תרנ"ד). שמדרש הזה היה לפני בעל הילקוט והביאו כמעט כולו בילקוטו על איכה כאשר רשמתי, רק לפני הילקוט היו העלים מהכתב יד מהופכים לכן הביא בתחלה המאמרים מן סי' כ"ו עד סי' מ' ואח"כ הביא מן סי' א' עד סי' כ"ח ויש להפך הסדר, ומצאתי כי גם בילקוט ירמי' הביא מאמרים מן מדרש איכה זוטא, כמו שתראה בילקוט ירמי' רמז רע"ט ד"ה מבלגיתי הביא מאמר אחד ורשם בגליון „איכה רבתי" והיא בפתיחה סי' ל"ב, והמאמר הוא עד על שבר בת עמי השברתי משל לבן מלך, ומן המאמר הזה עד סוף הרמז הוא מאיכה זוטא, ומובא בילקוט איכה (רמז תתרכ"ב) סי' כ"ו והוא באיכה זוטא סי' י"ח, וכן במאמר שלאחריו שם מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה א"ר אחא כיון שחרב ציון, ורשם בגליון „מדרש" והוא ג"כ באיכה זוטא סי' י"ז הובא בילקוט איכה (רמז תתרכ"א) סי' כ"ה (במאמר שלפניו), ואין ספק שהציון „מדרש" נשמט ממקומו ונוסב על המאמר הראשון על שבר בת עמי השברתי, וכן עוד שם בילקוט במאמר הנ"ל ד"א מי יתן ראשי מים, מהו מים [הלואי] הנחתי עולם תוהו ובוהו כשם שנאמר ורוח אלהים מרחפת עד סוף הרמז כשיצאו ממצרים בשירה יצאו אז ישיר משה וכשיצא מירושלים בבכיה מנא לן בכה תבכה, הוא המובא בילקוט איכה (רמז תתרכ"ו) סוף אות ס"ז והוא מן איכה זוטא סי' י"ט: (ג) הרמזים הצגתי עפ"י דפוס ווארשא (תרל"ז) כי בדפוסים אחרים הרמזים הם בלי סדרים, גם רשמתי המאמרים מהילקוט באותיות מן א' עד ק"ד.

סליק מדרש קינות בסייעתא דשמיא נשלמה מלאכתי בחודש תמוז שנת חמשת אלפים וחמשים וחמשה לבריאות עולם (1295 למספרם), בריך רחמנא דסייען אמן ואמן .

במדרש איכה נמצאים גם הפתיחות והסיום מן המדרש הוא כמו לפנינו, דכל מאן דבעים סופיה לאתרציא , והנוסחאות הם כמו בנדפס ואין שום שינוי ביניהם ודומים זה לזה .

עוד נמצאים מדרשים קטנים על איכה באוצרות הספרים ואלה הם .

ה) כתב יד באוצר הספרים של די ראססי בפארמא קובץ 541; בהקובץ הזה נמצאים הרבה ספרים ובתוכם גם מדרש אחד על איכה ביחד עם מדרשים קטנים על שה"ש רות וקהלת, והמפרשים האלה הוצאתי לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים בשם „מדרש זוטא" עם הערות ותקונים, ושם במבוא דברתי מתכונת הכ"י הזה ושם בהערה ב' רשמתי הספרים הנמצאים בקובץ הזה .

ו) קובץ 261 ג"כ באוצר הספרים בפארמא . נמצא ג"כ מדרש קטן על איכה והוצאתיו לאור במדרש זוטא 133—144 ושם במבוא סי' י"ז דברתי אודותיו . וע"ש בהערה י"ב .

ז) קובץ 297 גנוז ברומי בוואטיקאן. ובקובץ הזה נמצאים הרבה ספרים (א) וספר הראשון מכונה „ספורי מדרש איכה" והם המעשיות מן אנשי אתינה הנמצאים במדרש איכה רבה בפסוק רבתי בגוים , ואין ספק אצלי כי הי' לפני הקדמונים סיפורים בפני עצמם אשר מסופר מחכמת בני אתינה והיתרון בני ירושלים נגדם , ואח"כ נתוספו אל המדרש איכה ובעבור זה נמצאים בהכ"י הסיפורים לבדם ולא נמצא יותר הנוגע למדרש איכה . והנה בכ"י הזה הסדר מהופך, ואחר הסיום הסיפור הששי מן אתינה מתחיל אמר ליה ומה הוה עיסקיה א"ל חדא גופנא אית לן נציבין על קברא דאבינן כו' . ואין לו ענין ושייכות למאמר שלפניו, רק ראה זה מצאתי כי בכ"י הזה חסר דף שלם . והנה כל הסיפורים בכ"י הזה המה מלאים שיבושים וטעיות וכמעט אין מלה בלי טעות ושיבוש , איזה מלות נפרדות ואיזה מלות מחוברות והאותיות נתחלפו דלת בריי"ש בי"ת בכ"ף ובמעט הוא כספר החתום .

ח) עוד כ"י בוואטיקאן קובץ 429 . והנה חשבתי כי נמצא בקובץ הזה כל המדרש איכה בשלימות, אבל כאשר השגתי העתקה ראיתי כי רק שיורים קטנים ממדרש איכה נמצא בו על איזה פסוקים , והמה רק דף אחד ובכ"י רשום עליהם „ביאור על מדרש איכה", ואיננו ביאור רק שיורים ממדרש איכה, ובהקובץ הזה נמצאים עוד הרבה ספרים (ב) . והשיורים ממדרש איכה מתחילים : זבין תורי זבין תורוי זבין קנקניה ועבד גרמיה מובין ליבדין דמינוקין , וחסר ההתחלה והוא באיכה רבתי פ"א פסוק כי רחק ממני

(א) אלה הספרים הנמצאים בהקובץ . א) הסיפורים מאיכה רבתי . ב) ספר קבוצי הפילוסופים ומתחיל אפלטון החכם כתב יום אחד לתלמידיו . (אולי הוא קבוצי גאליינוס המובא באוצר הספרים אות ק' סי' ע') . ג) מעשה תורה (נדפס בכלבו סי' קי"ח ואח"כ בבית המדרש ח"ב דף ל"ב , ומה שמתחיל בכ"י הזה ג' אין נכנסין לגוף כו' הוא גם באמצע המאמר ואולי הוא בכ"י בסדר אחר או חסר בהתחלתו) : ד) מאמר על מציאות השם . ה) פי' על ס' מורה נבוכים . ו) דרכי התשובה ומתחיל : והצלחתי בשני עולמות כמו שאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש . ז) פי' על ספר דברים ומתחיל : מוסכמת עליה מהמדע העליון נמנעת ההסרה הסרה מוחלטת . ח) ספר מורה נבוכים מהרמב"ם ז"ל. ט) ספר התמונה (הרבה ספרים נמצאים אשר נקראו בשם זה עיין אוה"ס:) . י) ספר הנפש ומתחיל קיום האמונה תלוי בהם בדבר נמשכת ממעלת . יא) ספר מהות הנפש לאבונצר אלפרבי ומתחיל : אמר אבונצר ידיעת הדבר בכללו ועל אמתתו יושג בחמש ענינים . יב) אגרת הפטירה מאבובכר בן יחיאל אלציג לאחד מאחיו . יג) פירוש על סדר המספר של אקלידוס מר' אברהם בן שלמה ירחי הצרפתי (בעל אור החיים הביא באות א' סי' 242 ה"ר אברהם בן שלמה ירחי) , אולי אביו הוא ה"ר שלמה ב"ר אבא מארי הירחי המחבר ספר לשון למודים בדקדוק לה"ק , וזה ה"ר אברהם חיבר ביאור על ספר המשנורת לאיקלידוס כתב יד בוואטיקאן (וואלף ח"א דף ק"ס , קרית ספר להחכם ברצולאי אות א' סי' קי"ט) . והס' הנ"ל מתחיל : אמר אברהם בן שלמה הירחי הנה משכילי העיון החכמה . יד) ביאור על אגרת הפטירה של אבובכר אלציג (עיין לעיל סי' י"ב.) מר' משה , ומתחיל : שהוא ייחס זאת ההגעה אל הדמיון נאמר עליו מה שאמר בתחילת הספר . (ב) ואלה הם . א) ספר המצות מר' שמואל בן שלמה (הוא רבינו שמואל ביר מוליי"ר מפלייזא (Palaise) והי' תלמיד מה"ר שלמה הקדוש ורבו של מהר"ם מרויטינבורג , ומובא

המאמר עד סוף הפתיחא ליתא, ואחר הסיום כד"א גפן מצרים תסיע, מתחיל התחלת פתיחא כ"ח ר' יוחנן פתח תנו לה' אלהיכם כבוד.

טז) איזה כתבי יד נמצאים עוד ממדרש איכה.

מהמדרש איכה נמצאים עוד איזה כ"י הנודעים לי ואלה הם.

א) כתב יד באוצר הספרים בפארמא של די ראססי קובץ 1240 והוא כ"י יקר ומאד נעלה נכתב בשנת ל' לאלף הששי (1270, למספרם), ומכיל י"ג ספרים ודברתי מתכונת הכ"י הזה „במבוא להתנחומא דף ע"ו ע"א. בהקובץ הזה נמצא גם מדרש איכה בדף רכ"ו ע"א מתחיל: בשם ה' אתחיל איכה רבתי. ויהי בעת שסרחה הצאן כו', והסיום כשם שחזרתי ונחמתי את איוב כך אני עתיד לחזור ולנחמך, לאיוב כפלתי בניו ובנותיו, וליך אני עתיד לכפול לעשות כן, לאיוב נערתי מן האשפה, ועליך הוא אומר התנערי מעפר קומי כו', סליק פרשתה. ואחר זה מתחיל שם פסקא שמעו דבר ה' בית יעקב, הכתוב אומר אם ישמעו ויעבדו יבלו ימיהם בטוב, ואחר זה פסקא אחרת המתחלת על נהרות בבל זו היא שנאמרה ברוה"ק על ידי ירמי' אהלי שודד וכל מיתרי נתקו כו'. והנה הסופר אשר כתב על השלשה פסקות „בשם ה' אתחיל איכה רבתי" אינו אלא תועה כי הם שלשה פסקות מן פסיקתא רבתי, פסקא כ"ו פסקא כ"ז פסקא כ"ח, ובהקובץ הזה נמצא הפסיקתא רבתי, ואולי העלים נשמטו ממקומם. ואחר הסיום מן המאמרים הנ"ל מתחיל: מגילת איכה ר' אבא בר כהנא פתח צהלי קולך בת גלים, אמר ירמי' לישראל אתם אומרים שירים כו', הוא ההתחלה מפתיחא סי' א'. ובדף רצ"א מתחיל ג"כ באותיות גדולות מגילת איכה ישבה בדד ר' אבא בר כהנא פתח צהלי קולך, והסיום: קרנו של יצחק, שנאמר וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו, קרנו של יוסף כו' והוא בגוף המדרש פ"ב ג' פסוק גדע בחרי אף כל קרן ישראל, ומכאן ואילך חסר, ולא יכולתי להשיג עוד איזה דברים הנוגעים להמדרש איכה.

ב) עוד כתב יד נמצא בפארמא קובץ 31 (1408. 2393) ברשימת של Perreau נכתב בכתב רש"י על קלף ועל נייר. בקובץ הזה נמצא מדרש איכה מדרש אסתר מדרש שה"ש ומדרש קהלת. המדרש איכה מתחיל: א"ר אבא בר כהנא לא מצינו באומות העולם כבלעם בן בעור כו' הוא באמצע פתיחא ב' וחסר ההתחלה ובין הפתיחא הזאת לגוף המדרש שלשה דפים חלק, וגוף המדרש מתחיל: איכה ישבה בדד שלשה נביאים נבאו בלשון אחד משה וישעי' וירמי'; משה אמר איכה אשא לבדי וגו' והמדרש מסיים כי אם מאום מאסתנו כההיא דאמר ר"ל אם מאיסה לית סבר כו', כמו שהוא לפנינו במדרש איכה רבה.

ג) עוד שם בפארמא נמצא קובץ 23 (1400. 2559) מדרש איכה כתוב על נייר חסר בהתחלתו, והוא בתבנית רביעית מחזיק 45 דפים כתב רש"י והוא ג"כ ברשימה הנ"ל וקשה מאד לקרוא בו כל הכתב מטשטוש, ובסוף נמצא נוסח גם משנת ה"א רצ"ט, אבל הוא בכתיבה אחרת ומאוחרת מגוף הכתב יד.

ד) כתב יד באוצר הספרים במינכען קובץ 229 (דברתי אודותיו בפתח דבר ללקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא אשר הוצאתי לאור). בקובץ הזה נמצא בתחלה מדרש איכה ואח"כ מדרש רבה על ספר דברים היינו על הפרשיות דברים עקב ראה שופטים תצא תבא נצבים, וחסר על ואתחנן וילך האזינו ברכה. (פרשת דברים הוא משונה מהנדפס והעתקתי בלקוטים הנ"ל). הכ"י ישן נושן כתוב על קלף ונייר מעורב יחד היינו קצת דפים של קלף וקצתם של נייר. האותיות הן מרובעות ומעורבת באותיות רש"י באמצע וכולל 156 דפים. כל דף כתוב פנים ואחור משני עבריו, וכל צד מכיל כ"א שורות. הכתיבה איננה תמה ונקיה ועפ"י הרוב הכתב אשר על דפי הנייר מטושטש מאד וקשה מאד לקרות בו. מדרש איכה הוא עד צד 93. בסוף הפתיחות כתוב „סליקו להו פתיחתא דחכימי", והסיום מן הפתיחות הוא כמו לפנינו, והארץ הנשמה תעבד תחת אשר היתה שממה לעיני כל עובר, ובסוף מדרש איכה כתוב:

סליק

והגאון חיד"א לא העתיק דברי המדרש בשלימות והציג בב' מקומות „וכו'", ונעלם ממנו מאיזה כתב יד העתיק, ואנה נמצא הכ"י הזה. וגם הרה"ח מו"ה חיים מאיר הורוויץ, בספרו בית עקד האגדות צד 37 העתיק האגדה הזאת שהביא חיד"א ז"ל. וגם הרב החוקר מוהר"א ד"ר יעללינעק ז"ל הדפים האגדה הזאת בסוף קונטרס המגיד צד 31 בין לקוטי מדרשים.

יז) הוצאות הראשונות ממדרש איכה רבתי.

א) נדפס בפעם ראשונה ביחד עם המדרשים על מגילות בפיזארו בשנת רע"ט, בתבנית פאליא והוא יקר המציאות, ושער המדרש לא נדפס רק בסוף קהלת נרשם זמן ההדפסה.

ב) נדפס בפעם שנית בקושטאנטינא (א) על חמש מגילות בשנת ר"פ (בחדש ניסן שנת ו'ר'ב' ח'ס'ד'), המדרש איכה אשר היה לי לעינים. (ביתר ד' מגילות לא עיינתי) ראיתי כי נדפס כולו עפ"י דפוס ראשון דפוס פיזארו, וכל השיבושים וחסרונות הנמצאים בדפוס ראשון הם ג"כ בדפוס הזה. ועוד זאת ראיתי כי בפתיחא ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח וזכור את בוראך (הוא סי' כ"ג) חסר מאמר גדול, והסיום והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ לא טובה ולא רעה, ובזה נשלם הפתיחא ומתחיל אחר זה ר' יותנן פתח משא גיא חזיון הוא פתיחא כ"ד ומה שבינתיים חסר, היינו מן אשר לא תחשך השמש למלכות בית דוד דכתיב וכסאו כשמש נגדי עד סוף הפתיחא.

ג) נדפס פעם שלישית בוויניציא בשנת ש"ה, (ההוצאה הזאת לא ראיתי):

ד) נדפס עם פירוש בעל מ"כ שאלוניקי בשנת שנ"ד, ואח"כ נדפס הרבה פעמים.

(א) הרב החכם החוקר מוהר"א עפשטיין שלח אלי בשנת ההוצאה ההיא מדפוס קאנסטאנטינא והוא כרך גדול מכיל. א) מכילתא נדפס רפ"ה. ב) תנחומא נשלם רפ"ב וחסר עד סוף פ' חיי ומתחיל בזכות זה בזכות שהפרים מעשר מכל. ג) מדרש שמואל נשלם בשנת ע ז ר ה (רפ"ז או רפ"ב). ד) מדרש תהלים נשלם כ"ה אדר רפ"ב. ה) מדרש משלי. ו) מדרש חמש מגילות. ואני נותן לו תודה ות"ח בעד טובו וחסדו.

ממני מנחם והסיום בהשיורים ההם: מה היתה יקרותן, לא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה נקרא, הוא במדרש איכה בפ' בני ציון היקרים, ואח"כ נשארו עוד המלות „מעשה באדם" והוא ההתחלה ממאמר שלאחריו במדרש שם, וגם המעט הנשאר לפליטה הוא מלא שיבושים וזה משגגת המעתיק. וידידי הרב החכם הגדול מוהר"ר אברהם ד"ר בערלינער כתב אלי כבר בהיותו ברומי כי נמצאים בוואטיקאן גליונות הרבה נפרדים אשר אספו ולקטו מתוך כ"י אשר לקחו בחזקה בעת ההיא והסופרים המשומדים חברו כלם יחד אלה מפה ואלה מפה.

ט) עוד נמצא מדרש קטן על איכה באוצר הספרים באקספארד קובץ 155 (רשימת נייבויער צד 26) והוא שם מספרי הרה"ח מו"ה חיים מיכל ז"ל מהאמבורג. ונזכר ברשימה שלו הנקראת אוצרות חיים (האמבורג תר"ח) אות מ' סי' תי"ח ונכתב בשנת ה"א ר"ל על קלף ומחזיק קל"ט דפים. בקובץ הזה נמצא התנחומא (עיין מבוא התנחומא דף ע"א שמה דברתי אודות הכ"י הזה), וכן נמצא שמה מדרש אבא גריון ומדרש פנים אחרים ב' נוסחאות (אשר הוצאתי לאור בספרי דאגדתא וע"ש בפתח דבר), ואחר מדרש פנים אחרים בצד קל"ג נמצא מדרש קטן לאיכה בפנים הכ"י, וכן בגליון נמצא קצת דרשות על איכה עד פסוק בלה בשרי, ומשם ואילך חסר ולא נכתב יותר על הגליון, כי משם עד סוף הספר נתתכו הקלפים מהגליונות, ואחר מדרש הקטן הזה על איכה נמצא מדרש קטן על רות וגם פנים אחרים ממדרש רות ואח"כ מדרש קטן על חזון ישעי', ואח"כ מדרש קטן על קהלת ולא נמצא רק ב' דפים והסיום חסר. המדרש הקטן על איכה הוא מן מאסף אחרון ונמצא ג"כ פירושים למגלת איכה מן איזה קדמון. ואי"ה אוציא לאור המדרש הקטן הזה עם הערות.

י) כתב יד מן מדרש איכה שהי' לפני הגאון חיד"א ז"ל, והביא בספרו פתח עינים תענית פ"ד (דפוס ליווארנו דף ק"ד ע"א) וז"ל: „ראיתי לכתוב כאן חידוש שמצאתי במדרש איכה מרז"ל כתב יד וזה לשונו בקיצור, ובסופו סיים „ע"כ לשון המדרש איכה כתב יד", וכן בספרו מדבר קדמות מערכת י' סי' מ"ז הביא וז"ל: „ומצאתי במדרש איכה כתב יד חידוש וזה לשונו (ג), ובסופו סיים ע"כ לשון מדרש איכה כתב יד".

והגאון

בפתיחה להרב המחברי קרוב לסופו „והרב הגדול והנשיא ר' שמואל ב"ר שלמה", וכן הביאו בעל שפתי ישן שהוצאתי לאור צד 44 „הרב הנשיא ר' שמואל ב"ר שלמה" ועי"ש מה שהעירותי בהערה תקל"ד, ועיין קורא הדורות דף י"ח ע"ב ודף כ' ע"א (דפוס בערלין) ובשם הגדולים אות ש' סי' 143, ועיין צונץ בספרו גא"ל צד 37 והביא שם כי חיבר ספר המצות, והובא בתוס' פסחים ע"ג ע"ב, יומא מ"ב ע"א:) ב) הלכות שחיטות ובדיקות (לא אדע מי חברם, ונמצא ה' שחיטה ובדיקה מהרבה מחברים עיין אוצר הספרים אות ה' ובאות פ' פסקא שחיטה ובדיקה.). ג) פירוש על חגי מהרד"ק. ד) פי' על חגי מהראב"ע. ה) הגהות. ו) פירוש על פרשיות האזינו וזאת הברכה. ז) ספר משטון הנפש. ח) על מנהג התפלה. ט) אגרות ר' יצחק בר ששת מאלגיירי. (הוא הריב"ש) לר' קולון אשכנזי. י) ליקוטים על פרשת תולדות. יא) פירוש ברייתא בסוף פרקי אבות. יב) מספר האחד מהראב"ע. יג) ספר בדקדוק. יד) ספר המצות מהרמב"ם ז"ל. טו) ביאור על מדרש איכה (המה השיורים ממדרש איכה אבל לא ביאורים). טז) ביאור על הגדה של פסח. יז) ספר דרכי התלמוד. יח) פסקים על כמה פסוקים בחומש ובתהלים. יט) משלים. כ) משכיות כסף, ומתחיל א"ר משה ז"ל שאל שר אחד. כא) לעשות כלי הנגמה. כב) מעשיות התלמוד. כג) אגרת הפטירה לאבובכר בן יחיאל אלגיג. (עיין לעיל סי' ז' בהערה אות י"ב). כד) ביאור על ספר מורה נבוכים. כה) פירוש על ספר משלי. כו) ביאור על דניאל. כז) יסודות התכונה. (ג) ויען כי האגדה הזאת מעט הכמות היא לכן אמרתי להעתיקה פה. אמר הקב"ה לירמיהו לך ענתות שכל זמן שירמי' בעיר לא היו אויבים נכנסים לתוכה, ולכך שלחו הקב"ה לענתות והלך, ומיד שיצא נכנסו שם האויבים והדליקו את העיר ושרפו בית המקדש, וכשחזר ירמי' לבוא לירושלים ובא עד חצי הדרך ועלה על הר יאחד קרוב לירושלים כשלשה מילין וראה העשן וכו', מיד קרע ירמי' בגדיו ונתן אפר על ראשו ומהר לבוא הולך ובוכה וצועק וכו', ומהר לבוא, כי כבר עברו ימים רבים שהיה ירמי' נעל, ונבוכדנצר וירמי' הי' מטיילים יחד ואותו היום לא היה נבוכדנצר מלך כ"א עני ונבזה, והי' אומר מי יתן והייתי מולך על כל העולם כלו, הייתי בא על ירושלים ושורף בית המקדש והעיר והורג הכל, והשאר אני מוליכם בשבי, ראה ירמי' ברוח הקודש, שהשעה עומדת לו, וכל היוצא מפיו עתיד להיות, שאל ממנו תן לי ירושלים, א"ל לא אתן, שוב א"ל תן לי בית המקדש, א"ל לא אתן, שוב א"ל תן לי סנהדרין, א"ל לא אתן, שוב א"ל תן לי תינוקות של בית רבן, א"ל לא אתן, א"ל מה תתן לי, א"ל כל מה שתוכל להציל ולהוציא מן העיר מחצי היום עד הערב, ולכך מהר לבוא לירושלים ולא בא עד הערב, ולא יכול להציל איש, וזהו שאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמי' ו' ד').

פתיחתא

למדרש

איכה רבתי

פתיחתא א

(א) רבי אבא בר כהנא פתח: צהלי קולך בת גלים (ישעי' י ל), אמר ירמי' לישראל (ב) עד שאתם אומרים שירים ומזמורים לפני עבודה זרה, צהלי קולך בדברי תורה, (ג) צהלי קולך בבתי כנסיות: בת גלים. מה הגלים הללו מסויימין בים, כך אבותיהם מסויימין בעולם: ד"א בת גלים. בת גולים, (ד) ברתיהון דגלוואי, בתו של אברהם, אותו (ה) שכתוב בו: ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (בראשית יב י). בתו של יצחק, שכתוב בו: וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה (שם כו א). בתו של יעקב, שכתוב בו: וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (שם כח ז): הקשיבי (ישעי' שם). הקשיבי למצות, הקשיבי לדברי תורה, הקשיבי לדברי נבואה, (ו) הקשיבי לצדקות ומעשים טובים: לישה (ישעי' שם). (ז) ואם לאו לישה, הא אריה סליק עלך, זה נבוכדנצר הרשע דכתיב ביה, עלה אריה מסבכו (ירמיה ד ז): עניה (ישעי' שם). עניה מן הצדיקים, [עניה מדברי תורה], עניה מדברי נבואה, עניה ממצות ומעשים טובים: ענתות (ישעי' שם). (ח) ואם לאו ענתות, הא ענתותא אתי ומתנבא עליך, [דברי תוכחות] דכתיב דברי ירמי' בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות (ירמי' א א), (ט) כיון שבאו הפורעניות קונן עליהם [ירמי'] איכה ישבה בדד:

פתיחתא ב

(א) רבי אבא בר כהנא פתח: מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר (ירמי' ט יא). (ב) תני ר' שמעון בן יוחאי אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים, שנאמר על מה אבדה הארץ וגו'

הערות ותקונים

(א) ר' אבא בר כהנא פתח צהלי קולך, הפתיחתא כולה נובעת מפסיקתא דר"כ פי"ג פסקא דברי ירמי' (קי"ד ע"ב), ומובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ד בשם הפסיקתא, וגם הפתיחות ב' ג' ד' מקורן בפסיקתא דר"כ עיין שם בהערות. וראיתי כי בכ"י בריטיש מוזעאום קובץ 27089 אשר המדרש איכה בתוכו אחרי המלות אמר ירמי' לישראל אתם אומרים שירה וזמרים, נאמר „וגו' בפסיקתא" ר"ל כל המאמר הוא בפסיקתא דר"כ והשמיט כל הארבעה פתיחות והתחיל ר' אבהו בשם ר' יוסי פתח לכן כה אמר ה' אלהים והיא פתיחתא ה': (ב) עד שאתם אומרים שירים ומזמורים לפני ע"ז. בפסיקתא עד שאתם עסוקין בשירים וזמירות לע"ז: (ג) צהלי קולך בבתי כנסיות. זה ליתא בפסיקתא, ושם הגי' צהלי קולך, צייצי, וכן מובא בילקוט ישעי' שם, ומובא בערוך ערך צייץ בשם הפסיקתא, ופי' השמעת קול. גם הגי' בפסיקתא שם צלצלי קולך, ובילקוט צלצלין בקולך, ועיין בפסיקתא שם הערה ה': (ד) ברתהון דגלוואי. בפסיקתא שם ברתהון דגליליא, ומובא בערוך ערך גל ה' והביא ברתהון דגלואי, וגלואה בלשון סורי גלות, ובגמרא סנהדרין צ"ד סע"ב נאמר רק בת גלים בתו של אברהם יצחק ויעקב: (ה) שכתוב בו ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. בפסיקתא שם ובילקוט בשם הפסיקתא, מובא הכתוב ויאמר ה' אל אברם לך לך (בראשית י"ב א'): (ו) הקשיבי לצדקות ומעשים טובים, הוספת המסדר וליתא בפסיקתא ובילקוט בשם הפסיקתא: (ז) ואם לאו לישה הא אריה סליק עלך. דרש לישה כמו ליש: (ח) ואם לאו ענתות. ר"ל אם תקשיב הרי טוב, ואם לאו יבא עליך ירמי' איש ענתות ויתנבא דברי תוכחות וצרות: (ט) כיון שבאו הפורעניות קונן עליהם איכה. זה הסיום הוא מן המסדר וליתא בפסיקתא שם והוסיף כדי לסיים בענין איכה שעליו בא לדרוש אף שאין להסיום שזה ענין להדרשה שדרש הדורש בפסיקתא שם:

(א) ר' אבא בר כהנא פתח מי האיש. כל הפתיחתא נובע מן פסיקתא דר"כ פס"ו פסקא איכה (קכ ע"ב):
(ב) תני רשב"י אם ראית עיירות נתלשות. פסיקתא שם, ונשנה בירושלמי חגיגה פ"א ה"ז (דף ע"ו ע"ג), ומובא

ומובא

מתוך שהיו מתעסקין בה, (יב) השאור שבה היה מחזירן למוטב. (יג) ר' הונא אמר למוד תורה אעפ"י שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה: (יד) אמר ר' יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת אוי להן לבריות מעלבונה של תורה: (טו) שמואל תני לה בשם ר' שמואל בר אמי אימתי המלכות גוזרת גזרה וגזירתה מצלחת בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ, הה"ד וצבא תנתן על התמיד בפשע (דניאל ח יב), אין צבא אלא מלכיות, שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו' (ישעי' כד כא): התמיד. אלו ישראל, דכתיב והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח): בפשע. בפשעה של תורה, כל זמן שישראל משליכין דברי תורה לארץ, המלכות היא גוזרת ומוצלחת, שנאמר ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה (דניאל שם) ואין אמת אלא תורה, שנאמר אמת קנה ואל תמכור חכמה ומוסר ובינה (משלי כג כג), אם השלכת דברי תורה לארץ מיד הצליחה המלכות, הה"ד ועשתה והצליחה (דניאל שם): (טז) אמר ר' יהודה בן פזי זנח ישראל טוב אויב ירדפו (הושע ח ג), ואין טוב אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב): (יז) אמר ר' אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין באומות העולם כבלעם בן בעור (יח) וכאבנימוס הגרדי, (יט) אמרו להם יכולין אנו להזדווג לאומה זו, אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות שלהם [ועל בתי מדרשות שלהם], אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולין להם, ואם לאו אתם יכולין להם, שכן הבטיחם אביהם ואמר להם, הקל קול יעקב והידים ידי עשו (בראשית כז כב), כל זמן שקולו של יעקב [מצפצף] בבתי כנסיות ובתי מדרשות, אין הידים ידי עשו, וכל זמן שאין קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות הידים ידי עשו, וכן הוא אומר (כ) לכן כאכול קש לשון אש וגו' (ישעי' ה כד), וכי יש קש אוכל אש, והלא דרכה של אש אוכלת קש, ואת אומר לכן כאכול קש לשון אש, אלא קש זה ביתו של עשו, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדי' א יח): לשון אש. זה ביתו של יעקב [שהוא משול כאש, דכתיב והיה בית יעקב אש (שם שם)]: וחשש להבה ירפה. זה ביתו של יוסף, [שהוא משול כלהבה, דכתיב ובית יוסף להבה (שם שם)]: שרשם כמק יהיה. אלו האבות, שהם שרשיהם של ישראל: ופרחם כאבק יעלה. אלו השבטים, שהם

הערות ותקונים

(יב) השאור שבה. כ"ה בדפוס ראשון ודפוס קאנשט' ואח"כ הגיהו המדפיסים המאור שבה עפ"י דברי המ"כ שכתב, ה"ג המאור שבה כך מצאתי בירושלמי כתיבת יד פ"ק דחגיגה, ואמר מאור' על שהיא מאירה עיני האדם להטותו מדרך רעה לטובה, אבל בירושלמי הנדפס גרס כמו כאן ע"כ, כוונתו גרס כמו כאן „השאור שבה", וגם בפסיקתא שם הגי' השאור שבה, והרב בעל ק"ע בירושלמי שם פי' רמז לסודות החכמה, והיפ"ע כתב השאור רמז ליצה"ר ע"ד שאור שבעיסה מעכב [ברכות י"ז ע"א], גם שאור רמז לסודות החכמה ע"ש שמפרש כוונת המאמר: (יג) רב הונא אמר למוד תורה כו' בא לשמה. עד כאן הוא בירושלמי חגיגה שם וגם בכאן הגי' בירושלמי א"ר הונא: (יד) אריב"ל בכל יום. פסיקתא שם, אבות פ"ו, תנחומא כי תשא אות י"ב ובתנחומא הנדפס מכבר אות ס"ז ושמ"ר פמ"א אות ו': (טו) שמואל תני לה בשם ר' שמואל בר אמי, בפסיקתא שם המאמר אשר הוא פה במאמר שלאחריו אמר ר' אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין לאו"ה הוא מוקדם שם למאמר הזה כמו שהעירותי שם בהערה מ"ז. ובפסיקתא שם הגי' ושמואל אמר וצבא תנתן על התמיד בפשע, בפשעה של תורה, אבל כאן בפתיחתא המאמר ברחבה, גם נוסף: „תני לה בשם ר' שמואל בר אמי", ולדעתי צ"ל ותני לה בשם ר' שמואל בר אמי ר"ל ואית שהביא זה בשם ר' שמואל בר אמי, והמאמר נשנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח (דף כ"ט ע"א) וגם שם הגי' כמו שהוא בפסיקתא והמלות תני לה בשם ר' שמואל בר אמי ליתא והמאמר מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו בשם הפסיקתא: (טז) א"ר יהודה בן פזי. פסיקתא דר"כ שם וירושלמי שם, ומובא בילקוט הושע רמז תתכ"ד בשם הפסיקתא, ועד המאמר הזה ועד בכלל הוא בירושלמי ר"ה שם: (יז) א"ר אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין. פסיקתא שם במאמר שלפניו, עיין לעיל הערה ס"ו, ונשנה במדרש ב"ר פס"ה אות כ': (יח) וכאבנימוס הגרדי. בגמרא בבלי חגיגה ט"ו ע"ב איתא שאל נימוס הגרדי את ר"מ, ועיין קורות היהודים להחוקר הגדול מהר"ץ ד"ר גרעטץ חלק ד' תס"ם: (יט) אמרו להם יכולין אנו להזדווג לאומה זו. פי' המ"כ או"ה אמרו לבלעם ולאבנימוס, אבל בפסיקתא ובב"ר נכנסו או"ה אצל אבנימס הגרדי אמרו לו יכולין אנו להזדווג לאומה הזאת? אמר להם כו': (כ) לכן כאכול קש לשון אש וכי יש קש כו'. פסיקתא שם, ומובא בילקוט ישעי' רמז ר"ע

בשם

(ירמי׳ שם), [מה כתיב בתריה], על עזבם את תורתי (שם שם יג): (ג) רבי הוה משלח (ד) לר׳ אסי ולר׳ אמי (ה) דיפקו (ויתקנון) [ויבדקון] קרייתא דארעא דישראל, (ו) והוון עלין לקרייתא ואמרין להון אייתו לן נטורי קרתא, והוון מייתי להון (ז) ריש מטרתא (ח) וסנטרא, והוון אמרין להון אלין נטורי קרתא, אלין חרובי קרתא, אמרו להון ומאן אינון נטורי קרתא, א״ל אלו סופרים ומשנים (ט) שהם הוגים ומשנים ומשמרין את התורה ביום ובלילה, על שם שנאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח), וכן הוא אומר אם ה׳ לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר (תהלים קכז א): (י) ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ שמואל ברבי יצחק אמר מצינו שויתר הקב״ה על ע״ז, ועל גילוי עריות, ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר על מה אבדה הארץ [וגו׳ ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי] (ירמי׳ ט יא ויב), על ע״ז, ועל גילוי עריות, ועל שפיכות דמים, אין כתיב כאן, אלא על עזבם את תורתי: (יא) ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ חייא בר אבא אמרי כתיב אותי עזבו ותורתי לא שמרו (שם טז יא), הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו,

---

הערות ותקונים

ומובא בילקוט ירמי׳ רמז רפ״ב ורשום בגליון מדרש וצ״ל פסיקתא: (ג) רבי הוה משלח. כ״ה גם בפסיקתא, ובירושלמי הגי׳ רבי יודה נשייא, ר״ל ר׳ יהודה הנשיא נכד ר׳ יהודה הנשיא ובימיו היו ר׳ יוחנן וריש לקיש עם תלמידיהם ר׳ אמי ור׳ אסי. והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתפ״א ורשום בגליון ירושלמי דמגילה, צ״ל ירושלמי דחגיגה. וכן גרסם שם „כתוב ברמז שמ״א״ צ״ל ברמז רפ״ב. והנה במדרש תהלים מן מזמור קכ״ב עד סוף מזמור קל״ז העולים י״ד מזמורים משותקים מלה במלה מן הילקוט בלי תוספות ובלי מגרעת שנוסף מן הילקוט אל המדרש תהלים (עיין מזמור קכ״ב הערה א), וגם המזמור קכ״ז הוא אחד מהמה אשר נוסף מן הילקוט, והובא שם המאמר מן הילקוט תהלים רמז תתפ״א ע״ש הערה א׳ וגם מובא שם כמו בילקוט ר׳ יהודה נשיאה: (ד) לר׳ אמי ולר׳ אסי. בירושלמי שם לר׳ חייא ולר׳ אסי ולר׳ אמי, ובילקוט תהלים שם ונעתק במדרש תהלים עפ״י הילקוט ר׳ חייא ור׳ יוסי ור׳ אמי צ״ל לר׳ חייא ור׳ אסי ולר׳ אמי, ובילקוט ירמי׳ שם כי הוו משלחי ר׳ אמי ור׳ אסי, צ״ל רבי הוה משלח לר׳ אמי ולר׳ אסי, ובפסיקתא שם לר׳ דוסא ולר׳ אמי צ״ל לר׳ אסי ולר׳ אמי: (ה) דיפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל. בדפוס ראשון דפוס פיזארו משנת ר״ט ודפוס קאנסטאנטינא משנת ר״פ כתוב דיפקון ויתקרון ותיקן בעל אות אמת שצ״ל ויתקנון. ואחריו כתב כן המ״כ וכן נדפס אח״כ בכל הדפוסים, ובפסיקתא דר״כ שם הגי׳ דיפקון ויבדקון קרייתא דארעא דישראל, ובירושלמי שם למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקנא לון ספרין ומתניינין, עלון לחד אתר ולא אשכחון לא ספר ולא מתניין, וכן הביא הילקוט תהלים שם בשם הירושלמי וכן נעתק להמדרש תהלים שם, ובילקוט ירמי׳ שם בטעות דיפקדון וידרשון צ״ל דיפקון וידרשון. ואני תקנתי בפנים ויבדקון כגי׳ הפסיקתא אשר משם נובע המאמר: (ו) והוו עלין לקרייתא. בירושלמי שם נוסף ולא אשכחון לא ספר ולא מתניין: (ז) ריש מטרתא. פי׳ ראש המשמר תרגום משמר מטרת, וגם בעברי חצר המטרה (ירמי׳ לב ב) ושרשו נטר, ובירושלמי שם הסריס המלות „ריש מטרתא״: (ח) וסנטרא. מובא בערוך ערך סנטר בשם הפסיקתא וז״ל בראש כסקא דאיכה, והרב הגדול בעל ערוך השלם תיקן שצ״ל בראש פתיחתא דאיכה, ולא אדע למה תיקן כן, הלא הוא גם בפסיקתא פסקא דאיכה, והוראת סנטרא שומר העיר והמוספי כתב וכן פירושו בלשון יוני שומר, ועיין בפסיקתא פסקא העומר הערה כ״ד. ואולי ריש מטרתא הוא הפי׳ על סנטרא ומובא כנימה לכן ליתא בירושלמי רק נאמר סנטרא לבד: (ט) שהם הוגים ומשנים ומשמרין את התורה. בפסיקתא שהם משמרין ביום ובלילה, יש לתקן שם כמו שהוא לפנינו: (י) ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ שמואל ברבי יצחק. כ״ה בפסיקתא שם גם בירושלמי חגיגה שם, ובירושלמי ר׳ חונא במקום ר׳ הונא והכל אחד, ובפסיקתא שם הערה ל״ח חשבתי כי בירושלמי בטעות ר׳ חונא במקום ר׳ הונא, אולם טעות אין כאן. וראיתי בסד״ה בערך רב שמואל ברב יצחק הביא רב הונא ורב ירמי׳ בשמו מדרש ריש פתיחתא דאיכה, וכ״ה בירושלמי חגיגה פ״א ה״ז. וצ״ע שר׳ הונא יאמר בשם תלמידו וראיתי בילקוט ירמי׳ רמז רפ״ב ענין זה ר׳ הונא ר׳ ירמי׳ ורב שמואל בר רב יצחק ואולי הגיה כן מטעם הנ״ל. ונעלם ממנו כי הילקוט הביא זה בשם הפסקתא דר״כ איכה וגם שם נאמר ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק וכ״ה בירושלמי חגיגה שם. רק שני ר׳ הונא הוו א׳ חברו דשמואל תלמידו דרב והשני הי׳ בדור הרביעי תלמידו דר׳ ירמי׳ ושניהם הייני ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ אמרו בשם ר׳ שמואל בר יצחק שהי׳ בדור השלישי: (יא) ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ חייא בר אבא. כ״ה גם בפסיקתא אשר משם נובע המאמר, ובירושלמי חגיגה שם „ר׳ הונא ור׳ ירמי׳״. ליתא רק הגי׳ שם אמר ר׳ חייא בר בא, והוא כמו בר אבא, ואולי בפסיקתא המלות „ר׳ חייא ור׳ ירמי׳ בשם״ נשתרבבו ממאמר שלפניו:

השאור

פתיחתא ג

(א) רבי אבא בר כהנא פתח: לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז מפני ידך בדד ישבתי (ירמי' טו יז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים מימי לא נכנסתי (ב) בבתי תיאטראות (ג) ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז מפני ידך בדד ישבתי, נגעה בי ידו של פרעה ולא ישבתי בדד, נגעה בי ידו של סנחריב ולא ישבתי בדד, וכיון שנגעה בי ידך, בדד ישבתי, איכה ישבה בדד.

פתיחתא ד

(א) רבי אבהו פתח: והמה כאדם עברו ברית (הושע ו ח). והמה כאדם זה אדם הראשון, אמר הקב"ה אדם הראשון הכנסתיו לגן עדן וצויתיו, ועבר על צוויי, (ב) ודנתיו בגירושין ודנתיו בשילוחין, וקוננתי עליו איכה, הכנסתיו לגן עדן, שנאמר ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן וגו' (בראשית ב טו). וצויתיו, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר וגו' (שם שם טז). ועבר על צוויי, שנאמר המן העץ אשר צויתיך וגו' (שם ג יא). ודנתיו בגירושין, שנאמר ויגרש את האדם (שם שם כד). ודנתיו בשילוחין, שנאמר וישלחהו ה' מגן עדן (שם שם כג), וקוננתי עליו איכה, שנאמר ויאמר לו איכה (שם שם ט), (ג) איכה כתיב. אף בניו הכנסתי אותם לארץ ישראל, שנאמר ואביא אתכם אל ארץ הכרמל (ירמי' ב ז), וצויתים, שנאמר צו את בני ישראל (ויקרא כד ב). ועברו על צוויי, שנאמר (ד) וכל ישראל עברו את תורתך (דניאל ט יא). ודנתי אותם בגירושין, שנאמר מביתי אגרשם (הושע ט טו). ודנתי אותם בשילוחין, שנאמר שלח מעל פני ויצאו (ירמיה טו א), וקוננתי עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא ה

(א) רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח: לכן כה אמר ה' אוי עיר הדמים (יחזקאל כד ו). אוי מן קמי דקרתא דשפכו דמים בגווה: סיר אשר חלאתה בה (שם שם). (ב) דהפשושיתה בגווה: וחלאתה לא יצאה ממנה (שם שם). והפשושיתה לא נפקת מן גווה: לנתחיה לנתחיה הוציאה (שם שם). (ג) מטליות מטליות היו גולים, (ד) כיצד גלו, ר' אלעזר אומר שבט ראובן ושבט גד גלו תחלה. ר' שמואל בר נחמן

הערות ותקונים

(א) ר' אבא בר כהנא פתח. טבע מפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קי"ט ע"ב) ומובא בילקוט ירמי' רמז רנ"ג בשם הפסיקתא: (ב) תיאטראות. ידוע (טהעאטער) עיין בפסיקתא שם הערה י': (ג) קרקסאות. בנין עגול מיוחד לצחוק ולשעשועי העם (קירקוס), ועיין להלן פתיחתא י"ז:

(א) ר' אבהו פתח. פסיקתא דר"כ ברים פסקא דאיכה (קי"ט ע"א), ושם הגי' ר' אבהו בשם ר' יוסי ב"ר חנינא פתח וכן יש לתקן לפנינו וגם הפתיחות שלאחריהן פתיחא ס' ו' הם בשם ר' אבהו שאמר בשם ר' יוסי ב"ר חנינא. וכן נשנה המאמר בב"ר פי"ט אות ט' ושם הגי' א"ר אבהו בשם ר' חנינא צ"ל בשם ר' יוסי ב"ר חנינא, ומובא בילקוט בראשית רמז כ"ז וחסר הציון ב"ר ומובא שם נכון ר' אבהו בשם ר' יוסי ב"ר חנינא, וכן מובא בילקוט הושע רמז תקכ"ג בשם ב"ר והשמיט שם האומר: (ב) ודנתיו בגירושין ובשילוחין. כ"ה גם בפסיקתא שם, אבל במדרש ב"ר שם נהפך הסדר ודנתיו בשלוחין בגירושין והוא הנכון כי המקרא וישלחהו הוא הקודם לפסוק ויגרשהו: (ג) איכה כתיב. דורש את הנקודה אל תקרי איכה אלא איכה: (ד) וכל ישראל עברו את תורתך. בפסיקתא בטעות על בריתך, ושם בהערה ז' טעות היה בידי ויש לתקן וכצ"ל את בריתך צ"ל את תורתך ובכ"י אקספארד נכון את תורתך:

(א) ר' אבהו בש"ר יוסי ב"ר חנינא פתח לכן כה אמר ה'. לא נודע לי המקור ומובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ב בשם איכה רבתי וכוון למאמר הזה שלפנינו: (ב) דהפשושיתה בגווה. מובא בערוך ערך חפשית וז"ל בריש מגילת איכה סיר אשר חלאתה בה, יורה דחפישותא בגווה. וכתב שם המוספי פי' זוהמא וכן מבואר בילקוט שם בגליון: (ג) מטליות מטליות היו גולים. מובא בערוך ערך מטליות וז"ל בראש מגילת איכה מטליות מטליות היו גולים, כלומר חתיכות חתיכות גלו לא גלו כולן ביחד: (ד) כיצד גלו. ילקוט

פרהיהם של ישראל, מפני מה, כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (שם שם). א"ר יודן כי מאסו את תורת ה' צבאות. זו תורה שבכתב: ואת אמרת קדוש ישראל נאצו. זו תורה שבעל פה, (כא) וכיון שהשליכו דברי תורה לארץ התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה:

פתיחתא ב (2)

(א) **כה** אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה (ירמי' ט יז). ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ורבנן, ר' יוחנן אמר למלך שהיו לו שני בנים, כעס על הראשון, נטל את המקל וחבטו והגלהו, אמר אוי לזה מאיזה שלוה נגלה. כעס על השני ונטל את המקל וחבטו והגלהו, אמר (ב) אנא הוא דתרבותי בישא. כך גלו עשרת השבטים, והתחיל הקב"ה אומר להם את הפסוק הזה אוי להם כי נדדו ממני (הושע ז יג), וכיון שגלו יהודה ובנימין (ג) כביכול אמר הקב"ה אוי לי על שברי (ירמי' י יט): ר' שמעון בן לקיש אמר למלך שהיה לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו (ד) ופרפר ומת, התחיל מקונן עליו. כעס על השני, ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, אמר מעתה אין בי כח לקונן עליהם אלא קראו למקוננות ותקוננו עליהם. כך כשגלו עשרת השבטים התחיל מקונן עליהם, שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל (עמוס ה א), וכיון שגלו יהודה ובנימין כביכול אמר הקב"ה מעתה אין בי כח לקונן עליהם, אלא קראו למקוננות ותבואינה וגו' ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי (ירמיה ט טז יז), עליהם אין כתיב כאן, אלא עלינו, דידי ודידהון. ותשאנה עיניהם דמעה, אין כתיב כאן, אלא עינינו, דידי ודידהון. ועפעפיהם יזלו מים, אין כתיב כאן, אלא ועפעפינו, דידי ודידהון. רבנן אמרין למלך שהיו לו שנים עשר בנים, ומתו שנים, התחיל מתנחם בעשרה, מתו עוד שנים התחיל מתנחם בשמונה, מתו עוד שנים, התחיל מתנחם בששה, מתו עוד שנים התחיל מתנחם בארבעה, מתו עוד שנים התחיל מתנחם בשנים, וכיון שמתו כולם התחיל מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

הערות ותקונים

בשם הפסיקתא, ועיין ספרי עקב פיסקא מ"א: (כא) וכיון שהשליכו דברי תורה לארץ התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה. זה הוסיף המסדר על דברי הפסיקתא, וחותם בפסוק של איכה התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה: (א) כה אמר ה' צבאות התבוננו וכו'. המעתיקים או המדפיסים חברו זה אל הפתיחה שלפניה שלא כמשפט, כי היא פתיחא בפני עצמה ואינה מוסב למעלה. וגם הפתיחא הזאת מקורה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (ק"כ ע"א) רק שם מהופך הסדר בתחלה כתוב שם ר' אבהו פתח והמה כאדם עברו ברית והמסדר מן הפתיחות הניח זה בפתיחא ד', ואח"כ כתב בפסיקתא שם ר' אבא בר כהנא פתח לא ישבתי בסוד משחקים הניח לפתיחא ג', ומה שכתב אח"כ בפסיקתא שם בר קפרא פתח ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד כו' מלך בשר ודם אבל מה הוא עושה כו' לא הביא בפתיחא והשמיטו כי כתוב בגוף המדרש ריש איכה, ואח"כ כתב בפסיקתא שם כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה ר' יוחנן וריש לקיש ורבנן כו', הניח המסדר כאן, ומדוע הסדר מהופך נעלם ממני. וראיתי בפי' מהרזו"ו בפתיחא דאיכה שם שכתב וז"ל כה אמר ה' צבאות שתמה דהמדרש הביא מאמר זה לפתיחא כמו שאר הפתיחות גם חותם כמו בכל הפתיחות „התחיל מקונן עליהם איכה ישבה בדד", אלא על שלא אמרו אמורא מיוחד כמו בשאר הפתיחות ע"כ לא הדפיסו המדפיסים בנתינת ריוח, וכאלו הוא שייך לפתיחא הקודמת ולא כן הוא עכ"ל. וכאשר הראתי לדעת נובעות הפתיחות האלה מן פסיקתא דר"כ והמסדר הופך הסדר, והרד"ל רצה למחוק הפסוק כה אמר ה' צבאות, וזה כי שלא היתה עוד לפניהם הפסיקתא דר"כ אשר הוצאתי לאור ונעלם מהם המקור של מסדר הפתיחות, ובעבור כי בדפוס מחובר המאמר הזה לפתיחא שלפניה לא רציתי לשנות סימני הפתיחות והמאמר הזה מובא בילקוט ריש איכה ולקוח מן הפתיחא הלזו וכן מובא בילקוט ירמי' רמז רפ"ג וחסר הציון: (ב) אמר אנא הוא דתרבותי בישא. אני הוא שנתתי להם חטך רע לכן כולם גרועים ומקולקלים, תרגם האומן את היונק תורבייניא ית ינקא: (ג) כביכול. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ד: (ד) ופרפר, מלשון מקרא ויפרפרני (איוב טז יב):

אימתי, ביום תוכחה (שם). יום שהקב"ה עתיד להתוכח עמהם בדין. (ב) אתה מוצא בשעה שגלו עשרת השבטים, לא גלו שבט יהודה ובנימין, (ג) והיו עשרת השבטים אומרים מפני מה הגלה אותנו והם לא הגלה, (ד) מפני שהם בני פלטין שלו, דלמא משוא פנים יש כאן, חס ושלום אין כאן משוא פנים, אלא עדיין לא חטאו, וכיון שחטאו הגלה אותם, אמרו עשרת השבטים הא אלהינו הא אלהינו, הא תקיף הא תקיף, (ה) הא קשוט הא קשוט דאפילו לבני ביתיה (ו) לא נסיב אפין, כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא ז

(א) רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח: ואנו ואבלו פתחיה ונקתה לארץ תשב (ישעי' ג כו). (ב) אנינה מבפנים ואבילה מבחוץ: (ג) פתחיה. חורבן ראשון וחורבן שני: ונקתה. (ד) נקיה מדברי תורה, נקיה מדברי נבואה, נקיה מצדיקים, נקיה ממצות ומעשים טובים, לפיכך לארץ תשב. ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה ב ט) איכה ישבה בדד:

פתיחתא ח

(א) רבי יצחק פתח: כי קול נהי נשמע מציון איך שודדנו (ירמי' ט' יח). וכי יש עצים בוכים, ויש אבנים בוכות, שאתה אומר כי קול נהי נשמע מציון, אלא ממי שהוא משרה שכינתו בציון: איך שודדנו. איך הות לן מבזונים: בושנו מאד כי עזבנו ארץ (שם שם), זו ארץ ישראל, דכתיב ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה (דברים יא יב): כי השליכו משכנותינו (שם שם), אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות: ד"א בושנו מאד כי עזבנו ארץ, אלו דברי תורה, כמד"א ארוכה מארץ מדה (איוב יא ט): וכי השליכו משכנותיה. אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות: ד"א בושנו מאד כי עזבנו ארץ. זה בית המקדש, כמד"א ומחיק הארץ ועד העזרה התחתונה (יחזקאל מג יד): כי השליכו משכנותיה. חורבן בית ראשון וחורבן בית שני, כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

הערות ותקונים

איכה, ומובא ברש"י הושע ה' ט' ולא ציין המקור והוא מהמדרש שלפנינו, וכן מובא ברד"ק שם: (ב) את מובא בשעה שגלו עשרת השבטים. נשנה במדרש שו"ט ריש מזמור ע"ו, ומובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג בשם מדרש היינו מדרש שו"ט והביא שם שני' א"ר יוחנן בן נורי בשעה שגלו השבטים אבל במדרש שו"ט גם בכ"י מן מדרש שו"ט מובא סתמי, והמאמר נשנה גם במדרש במ"ר פי"ג אות ג' בסגנון אחר, עיין במדרש תהלים שם הערה א': (ג) והיו עשרת השבטים אומרים. במדרש שו"ט שם התחילו אומות העולם אומרים וע"ש הערה ב': (ד) מפני שהם בני פלטין שלו. במדרש שו"ט לפי שהן בני אכסניא שלו, וכ"ה במדרש במ"ר שם, והכוונה שביהמ"ק נבנה בחלקו של יהודה ובנימין ושם השכין שכינתו: (ה) הא קשוט. במדרש שו"ט שם סיים כיון שגלו הודיע הקב"ה אמונים בעולם שנאמר בשבטי ישראל הודעתי נאמנה: (ו) לא נסיב אפין, אינו נושא פנים:

(א) ר' אבהו בשם ר' יוסי ב"ר חנינא פתח ואנו ואבלו. מובא בילקוט ישעי' רמז רס"ו בשם מדרש איכה: (ב) אנינה מבפנים ואבילה מבחוץ. ר"ל אנינות היא בלב ואבילות מבחוץ היינו בפרסום ובגלוי וזה שאמרו במשנה סנהדרין מ"ו ע"ב ולא היו מתאבלין אבל או[נן] שאין אנינות אלא בלב: (ג) פתחיה חורבן ראשון וחורבן שני. ויען כי כתיב פתחיה בלשון רבים דריש על שני חורבנות, ובילקוט ישעי' שם גורס פתחיה ב' פתחים: (ד) נקיה מדברי תורה. פי' ריקה:

(א) ר' יצחק פתח כי קול נהי נשמע מציון. מובא בילקוט ירמי' רמז רפ"ח וגרסם בגליון מדרש וצ"ל איכה רבתי והגליון הזה נוסף בילקוט כי במאמר שלפניו מציין איכה רבתי והוא בפתיחתא סי' ל"ד והגליון מוסב גם על המאמר הזה. והוא שם עד מאלם עד בהמה ר' יודן אמר כי משם הוא מדרש ב"ר פכ"ו אות ו' וחסר הגליון:

ר'

אומר שבט זבולן ושבט נפתלי גלו תחלה, הה"ד כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי (ישעי' ח כג), ומה מקיים ר' אלעזר קרייה דר' שמואל בר נחמן, אלא (כעת) [כשם] שגלו שבט ראובן וגד, כך גלו שבט זבולון ושבט נפתלי: והאחרון הכביד (ישעי' שם), ר' אבא בר כהנא אמר (ה) הסמם כבמכביד, הה"ד וטאטאתיה במטאטא השמד (שם יד כג): (ו) לא נפל עליה גורל (יחזקאל שם). ר' נחמן בשם ר' אחא אמר מהו לא נפל עליה גורל, אמר הקב"ה (ז) בשעה שהפלתי קלסים על אומות העולם להגלותם לא גלו ואתם למה גליתם: כי דמה בתוכה היה (יחזקאל שם ז). כל כך למה, להעלות חמה [וגו'] (שם שם): (ח) ר' יודן שאל לר' אחא א"ל היכן הרגו ישראל את זכריי בעזרת ישראל או בעזרת נשים, אמר לו לא בעזרת ישראל ולא בעזרת נשים, אלא בעזרת הכהנים, ולא נהגו בדמו לא כדם איל, ולא כדם צבי, שבדם צבי ובדם איל כתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג) ברם הכא כתיב, כי דמה בתוכה היה על צחיח סלע שמתהו לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר וגו' (יחזקאל שם): (ט) גם אני אגדיל המדורה (שם שם ט). ארבה בפורענות: הרבה העצים (שם שם י). אלו הלגיונות: הדלק האש (שם שם) אלו המלכים: התם הבשר (שם), זה הצבור: והרקח המרקחה (שם). ר' יהושע ור' נחמי' בשם ר' אחא אמרי לפי שהיו כל ישראל אומרים נבוכדנצר כנס כל ממונו של עולם, ולממון שלנו הוא צריך אמר הקב"ה חייכם שאני עושה ממונכם חביב עליו כמו בשמים הללו שהן עולין בסעודה: והעצמות יחרו (שם), את מוצא בשעה שגלו ישראל (י) היה גופן תוסס כהדא מרקחתא: והעמידה על גחליה ריקה (שם שם יא), א"ר אלעזר אלו נאמר שבורה לא היה לה תקנה לעולם, וכשהוא אומר ריקה, כל כלי שהוא ריק סופו להתמלאות, כל כך למה, למען תחם וחרה נחשתה ונתכה בתוכה טמאתה תתם חלאתה (שם שם). כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא ו

(א) רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח: אפרים לשמה תהיה (הושע ה ט).

הערות ותקונים

ילקוט ישעי' רמז רפ"ב בשם מדרש איכה. וכן מובא בילקוט יחזקאל שם ועיין תנחומא סוף מסעי ובהערה ס"א: (ה) הסמם כבמכביד. פי' שכיבד כולם במטאטא, ומובא בערוך ערך כבד ב' וז"ל בריש מגילת איכה והאחרון הכביד הסמם במטאטא, ודורש הכביד מלשון משנה מכבדין את הבית ולפני הערוך היתה הגי' במדרש במטאטא במקום לפנינו כבמכביד. או יש לתקן בערוך הסמם במכביד פי' במטאטא. ועיין בתנחומא שם הערה ס"ג הבאתי כי בתנחומא הנדפס מכבר גם במדרש במ"ר מסעי אות י"ד נוסף שכידן כבמכבד וזה נוסף מן מדרש איכה שלפנינו הסמם במטאטא וכן בתרגום והמעתיק כמה דמהממין במבינא, שענין הפינוי והכיבוד נקרא המימס בארמית: (ו) לא נפל עליה גורל ר' נחמן בשם ר' אחא. מובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ג והגיון איכה רבתי על המאמר שלפניו סוף רמז שס"ב מוסב גם על זה. וגי' הילקוט ר' שמואל בשם ר' אחא וצ"ל ר' נחמן בש"ר אחא וכן הוא בכ"י ב"מ: (ז) בשעה שהפלתי קלסים. הערוך ערך קלבס הביא המאמר הזה בשם מדרש איכה וגורס שהפלתי קלבסים, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י ליווי כמו קלווסין. ובכ"י ב"מ הגי' קלבסים ונרשם שם בגליון פי' גורל, ובילקוט יחזקאל שם הביא הגי' קלווסין, ועיין ערוך ערך קלוון, ואולי צ"ל לקסין כי לקס [λοχος] בל"י פי' גורל כמו שהעיר הרב החכם הגדול ד"ר אייזלער: (ח) ר' יודן שאל לר' אחא. נשנה גם בפתיחתא סי' כ"ג ובגוף המדרש איכה ב' ב' פסוק בלע ה', וד' י"ב פסוק מחטאת נביאיה, וכן נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"ב ע"א), ובירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ה, ומובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ד בשם הפסיקתא, והביא שם גם המאמר שלאחריו בפסיקתא, ובפתיחתא מובא רק התחלת המאמר מהפסיקתא, ובילקוט שם בסיום המאמר כיון שראה נבוכדנצר כו' הוא מגמרא גיטין נ"ז ע"ב וסנהדרין צ"ו ע"א וחסר הציון: (ט) גם אני אגדיל המדורה, ארבה בפורענות. מכאן ליתא במקומות שרשמתי ומובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ג בשם המדרש איכה והוא המאמר שלפנינו: (י) היה גופן תוסס כהדא מרקחתא. מובא בערוך ערך תסס בשם המדרש ובטעות בריש מגילת וצ"ל בריש מגילת איכה. ופי' תוסס ריתוח:

(א) ר' אבהו בש"ר יוסי ב"ר חנינא פתח אפרים לשמה תהי'. מובא בילקוט הושע רמז תק"כ בשם מדרש איכה

יוחנן שמע מהדין קרייה: משא דמשק הנה דמשק מוסר מעיר והיתה מעי מפלה, עזובות ערי ערוער (ישעי' יז א ב). עומד בדמשק ומזכיר ערוער, והלא אין ערוער אלא בתחום מואב, אלא שלש מאות וששים והמשה בתי ע"ז היו בדמשק וכל אחת ואחת היו עובדין אותה יום אחד, והיה להם יום אחד והיו כולן עובדין באותו היום, וכולם עשו ישראל (ב) הגמוניא ועבדו אותן, (ג) דכתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלהי ארם ואת אלהי צידון ואת אלהי מואב ואת אלהי בני עמון ואת אלהי פלשתים ויעזבו את ה' ולא עבדוהו (שופטים י ו), אפילו בשותפות. א"ר אבא בר כהנא (ד) לא תהי כהנת כפונדקית. א"ר יוסי בר חנינא (ה) הלואי עשו אותי בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה. (ו) א"ר יודן משל לעבדו של מלך שעשה סעודה והזמין כל בני כנסיותיו ולא הזמין רבו, אמר המלך הלואי השוה אותי עבדי לבני כנסיותיו, כך אמר הקב"ה הלואי השוו אותי בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה, אלא ולא אותי קראת יעקב (ישעי' שם). (ז) קאים טרון כל יומא ולא לעי וצלוי קמוי את לעי, קאים טרון כל יומא ולא לעי, ואמר ליה חבריה אתי וצלי והוא אמר לית אנא יכיל, אצל הבעל מה כתיב, ויקראו בשם הבעל מהבקר ועד הצהרים לאמר הבעל עננו ואין קול ואין עונה ויפסחו על המזבח אשר עשה (מ"א י"ח כ). הוי ולא אותי קראת יעקב, הלואי לא הכרתיך יעקב, למה, כי יגעת בי ישראל: לא הבאת לי שה עולותיך (ישעי' שם). שני תמידין שהיו מקריבין בכל יום, שנאמר את הכבש אחד תעשת בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (במדבר כח ד וח) וזבחיך לא כבדתני (ישעי' שם). אלו קדשי קדשים, לא העבדתיך במנחת (שם), זה קומץ המנחה: ולא הוגעתיך בלבונה (שם). זה קומץ הלבונה: לא קנית לי בכסף קנה (שם שם כד) (ח) רב הונא בשם ר' יוסף אמר קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלין ממנו: וחלב זבחיך לא הרויתני (שם שם). אלו אמורי קדשים קלים: אך העבדתני בחטאותיך הוגעתני בעונותיך (שם שם). ראו מה גרמו לי עונותיכם לשרוף את ביתי ולהחרוב את עירי ולהגלות את בני בין אומות העולם, ולישב לי לבדי, איכה ישבה בדד:

הערות ותקונים

מתחיל ר' יצחק פתח. ומן ר' יוחנן שמע לה מהדין קרייה משא דמשק עד דכתיב ויוסיפו בני ישראל נשנה במדרש חזית פ"א פסוק אל תראני שאני שחרחורת: (ב) הגמוניא. וכ"ה בדפוס ראשון. וצ"ל הומוניא מן אות ו' נעשית בטעות ג', ובכ"י ב"מ הומניה. ובאסתר רבה הגי' אומוניא, ומובא בערוך ערך המוניא בשם מדרש איכה וז"ל בריש מגילת איכה וכולי [צ"ל וכולן] עשו ישראל המוניא ועבדו אותן, וכתב המוספי פי' בל"י הסכמת של רבים (איינטראכט) וגם הגי' אומוניא נכונה עיין ערוך השלם ערך המוניא: (ג) דכתיב ויוסיפו בני ישראל. מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ח ד"ה ולא אותי קראת יעקב בשם איכה רבתי: (ד) לא תהי' כהנת כפונדקית. במשנה יבמות קכ"ב ע"א ולא תהא כהנת כפונדקית, פירש"י כלומר וכי לא תהא בת ישראל או כהנת מיוחסת נאמנת כפונדקית זו גרועה ע"כ, כי הפונדקית נאמנת לעדות אשה לאמר שמת בעלה ואשה מישראל אינה נאמנת, ועל זה שאל ולא תהא כהנת כפונדקת: (ה) הלואי עשו אותי בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה, באסתר רבה שם ככרזימין. יש לתקן כגרזימי, ובילקוט ישעי' רמז ש"ח כגרומי צ"ל כגרוזמי, ומובא בערוך ערך גרזם בשם המדרש וז"ל בריש מגילת איכה כגרוזמי הזו שהיא באה באחרונה, ופי' מיני מתיקה מה שהובא לקינוח סעודה, ועיין ביצה כ"ה ע"ב אפילו כתרמוס הזה ששולקין אותו ז' פעמים ואוכלין אותו בקנוח סעודה לא עשאוני בני. וראיתי בערוך השלם ערך גרזם שהעיר על דברי הערוך וכתב בנוסחאות גרסינן הלואי השוו אותו בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה ע"כ, ובאמת מובא בפתיחה שם המאמר ב' פעמים בפעם ראשון כתוב הלואי עשו אותי בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה, ואח"כ מובא פעם שנית הלואי השוו אותי בני כגרזימי הזו שהיא באה באחרונה והערוך הביא המאמר הראשון: (ו) א"ר יודן משל לעבדו של מלך שעשה סעודה והזמין כל בני כנסיותיו, במדרש אסתר הגי' א"ר לוי לעבדו של מלך שעשה סעודה לחיילותיו וזימן כל לגיונותיו של מלך ולרבו לא קרא: (ז) קאים טרון כל יומא ולא לעי ולצליי קמוי את לעי. באסתר רבה הגי' יתיב ומשתעי כל יומא ולא לעי וקאים לצלאה והוא לעי, פי' כי הוא יושב ומספר דברים בטלים כל היום ולא ייעף וכאשר יקום להתפלל או להגות בתורה מיד ילאה וייעף: (ח) רב הונא בשם ר' יוסף אמר קנמון היה גדל בארץ ישראל בכ"י ב"מ תני' בשם ר' יוסי וכן באסתר רבה שם הגי' בשם ר' יוסי, וכן הוא בב"ר פס"ה אות י"ו:

ר'

פתיחתא ט

(א) רבי יצחק פתח: בושנו כי שמענו חרפה כסתה כלימה פנינו כי באו זרים על מקדשי בית ה' (ירמי' נא נא). את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים, שנאמר ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבאו בקהל לך (איכה א י), נכנסו לבית קדשי הקדשים (ב) ומצאו שם שני כרובים, נטלו אותן (ג) ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת ע"ז ראו מה מצינו להם, ומה היו עובדים, (ד) הא כל אפיין שוין, הה"ד יען אמור מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית יהודה (יחזקאל כה ח), (ה) באותה שעה נשבע הקב"ה שהוא מקעקע ביצתן מן העולם, שנאמר [שמעתי חרפת מואב וגידופי בני עמון אשר חרפו את עמי ויגדילו על גבולם] לכן חי אני נאם ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהי' ובני עמון כעמורה [וגו'] (צפני' ב ח). (ו) כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה: (ז) ד"א בושנו כי שמענו חרפה (ירמיה נא נא). אלו שבעה עשר בתמוז: כסתה כלמה פנינו (שם), אלו תשעה באב: כי באו זרים על מקדשי בית ה' (שם). חורבן ראשון וחורבן שני. כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא י

(א) רבי יצחק פתח: ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל (ישעי' מג כב). ר'

הערות ותקונים

(א) ר' יצחק פתח בושנו. המאמר הזה נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא אנכי (קנ"ז ע"ב) ושם הוא מיוסד על הכתוב חרפה שברה לבי (תהלים סט כא) ופה מובא הדרשה על הכתוב בושנו כי שמענו חרפה (ירמי' נא נא), והמסדר מן הפתיחה הלזו בראש ר' יצחק פתח. ובפסיקתא שם מובא סתמי. והמאמר מובא בילקוט ישעי' רמז תנ"ו בשם הפסיקתא והתחלת המאמר מובא בילקוט לפניה רמז תקס"ז ג"כ בשם הפסיקתא על הכתוב שמעתי חרפת מואב: (ב) ומצאו שם כרובים. בפסיקתא שם הערה ג' העירותי אף שבמקדש שני לא היו כרובים כי בימי יאשיהו גנז הארון והכפורת ועמהם הכרובים, אלא הכוונה כרובים דצורתא המחוקקים בקירות הבית עיין יומא נ"ד ע"א וברש"י שם. והכוונה שנטלו את הכרובים ונתנום בכליבה, היינו שקלפו אותם מן הכותל, וכן כתב רש"י יומא שם ע"ב ד"ה הוציאם לשוק ועפ"י המדרש הזה או על פי הפסיקתא יסד הפייטן בקינות לט"ב, בקינה על חרבן בית המקדש, פסו עמונים ומואבים והוציאו הכרובים, ובכליבה היו אותם מסבבים, הנה ככל הגוים בית יהודה חשובים כו': (ג) ונתנו אותן בכליבה. וכ"ה בפסיקתא שם והוא מלשון ככלוב מלא עוף (ירמי' ה כז), וכן כתב רש"י ביצה כ"ד ע"א. וראיתי כי הערוך גורס כליכה בכ"ף, והביא בערך כלכא וז"ל בריש מגילת איכה נטלו הכרובים ונתנום בכליכה והביא ג"כ מאמרם מן מ"ק כ"ו ע"ב עשירים בדרגא ועניים בכליכה, פי' מטה. ועיין בתוס' שם ד"ה בכליכה שהביאו דברי הערוך שגרס בשני כפי"ן וכתבו אית דגרסי כליבה בבי"ת השניה. ומה שכתבו שם: ומביא הא דאמרינן במדרש נטלו את הכרובים ונתנום בכליבה. טעותם להערוך ולא לרש"י שהביאו שם. גם סיימו שם וא"כ צריך לגרוס בפיוט של חורבן בית המקדש בט' באב עמון ומואב הוציאו את הכרובים ובכליכה היו מסובבים, וגרס בב' כפי"ן לגירסת הערוך ע"כ המלה „וגרס" יש למחוק: (ד) הא כל אפיין שוין, צ"ל כל אפיא שוין וכ"ה נכון בכ"י ב"מ. ועיין במדרש תהלים מזמור ד' הערה נ' שלא יאמרו או"ה כל הפנים שוות, המסדר לקח דבריו מירושלמי סנהדרין פ"י דף כ"ח ע"ג ושם נאמר כל אפיא שוין וכן בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"ב ע"ב) כל אפיא שוין והמסדר או המעתיק מן מדרש תהלים חשב מלת אפיא הוא ארמית מלשון פנים כי תרגום פני אפי. וכן לפנינו בפתיחתא הי' כתוב כל אפיא שוין. רק המ"כ תיקן כל אפיין שוין כי פי' גם הוא כל הפנים שוות כלומר הרי ישראל גם המה עובדי ע"ז כשאר האומות, ובענין הוראת המלה עיין בפסיקתא שם הערה ק"ס, אבל לדעת הרב החוקר ד"ר קאהוט הוראתה מין ואופן או טבע ומהות הדבר, ובפסיקתא פסקא אנכי שם גי' אחרת ומה הוו אמרין ווי ווי כולן כחדא. ובילקוט ישעי' שם חסרים המלות האלה: (ה) באותה שעה נשבע הקב"ה שהוא מקעקע ביצתן מן העולם. בפסיקתא שם הגי' באותה שעה אמר הקב"ה שמעתי חרפת מואב וגו' וע"ש בהערה ז': (ו) כיון שחטאו גלו נוסף מן המסדר:

(ז) ד"א בושנו אלו י"ז בתמוז. מובא בילקוט ירמי' רמז של"ה בשם איכה רבתי והוא המאמר שלפנינו:

(א) ר' יצחק פתח ולא אותי קראת יעקב. הפתיחה הלזו לקוחה מן מדרש אסתר רבה פ"ג אות ד' וגם שם מתחיל

מעוני (איכה א ג): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ליל שמורים הוא לה' (שמות יב מב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים בכה תבכה בלילה (איכה א ב): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה איכה אשא לבדי (דברים א יב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים איכה ישבה בדד (איכה א א):

פתיחתא יב

רבי חנינא בר פפא פתח: מעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר ושר בשירים על לב רע (משלי כה כ). ר' חנינא ור' יונתן תרויהון אמרין למה היו עשרת השבטים ושבט יהודה ובנימין דומין, לשני בני אדם (א) שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה (ב) זה בוגד מכאן, וזה בוגד מכאן, עד שקרעו אותה, כך לא זזו עשרת השבטים עובדים ע"ז בשומרון, ושבט יהודה ובנימין בירושלים, עד שגרמו לירושלים ליחרב: ד"א מעדה בגד ביום קרה. ר' חנינא בר פפא ור' סימון, (ג) ר' חנינא בר פפא אמר יום שנזדווג נבוכדנצר לישראל (ד) העדה מהם שני לבושין, בגדי כהונה ובגדי מלכות: ביום קרה. (ה) על שם שקראו לעגל אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד): חומץ על נתר. א"ר יהושע לאחד שהיה לו מרתף של יין, בדק חבית ראשונה ומצאה חומץ, שנייה ומצאה חומץ, שלישית ומצאה חומץ, אמר (ו) הא מסתיא דכולה בישא: ושר בשירים על לב רע. א"ר ברכיה (ז) כל דזמר זימרא לא עייל באודניה דרקדא, כל דזמר זמר ברא דטפשא לא שמע: ד"א מעדה בגד ביום קרה. א"ר סימון יום שנזדווג נבוכדנצר לישראל העדה מהן שני לבושין בגדי כהונה ובגדי מלכות: ביום קרה. כהה"ד ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכרי' ז יג): חומץ על נתר. א"ר יהושע בר נחמיה כזה שהוא נותן חומץ על נתר וסותרו, כך היו סותרים דברי תורה, הה"ד ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים [ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו] (ד"ה ב לו טז), ר' אבא בר כהנא אמר כפרה זו שהיא מלחכת בפיה: ושר בשירים על לב רע. ר' חני בשם ר' יצחק אמר לפי שהיו ליצני הדור ממלאין בפיהם, ומרמזין בעיניהן, ומורין באצבעותיהן, ואומרים החזון אשר הוא חוזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא (יחזקאל יב כז), אמר להם הקב"ה חייכם כי בימיכם בית המרי [אדבר דבר ועשיתיו נאם ה' א'] (שם שם כה), מיד ויעל עליהם את מלך כשדים ויהרוג בחוריהם בחרב וגו' (ד"ה ב שם יז), וכתיב וישרוף את בית ה' (מ"ב כה ט) זה בית המקדש: ואת בית המלך (שם שם). זה פלטין של צדקיהו: ואת כל בתי ירושלים (שם שם). [אלו ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות שהיו בירושלים, (ח) דאמר] ר' פנחס בשם ר' הושעי' ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים (ט) חוץ מבית המקדש, מנין מלאתי (ישעי' א כא), בגימטריא הכי הוי, וכל אחת ואחת היה לה בית ספר למקרא ובית

הערות ותקונים

(א) שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים. בכ"י ב"מ הגי' לשני בני אדם שהיו מתכסין בטלית שחוקה בימות הגשמים ונרשם שם בגליון „ישנה": (ב) זה בוגד מכאן. פי' המ"כ מותח ומושך הבגד עליו לכסות בו. ואולי צ"ל מוגד שהיא לשון משיכה ובעל אות אמת הגיה אוחז: (ג) חנינא בר פפא אמר יום שנזדווג נבוכדנצר לישראל, נשנה בחזית פ"ה פסוק פשטתי את כתנתי ושם הגי' ר' חנינא ור' יוחנן אמרי יום שנזדווג להם נבוכדנצר: (ד) העדה מהם. פי' הסיר מהם, ובחזית שם פשט מהם: (ה) על שם שקראו לעגל. דורש ביום קרה כמו ביום קרא: (ו) אמר הא מסתיא דכולא בישא. הרי ראיה וסייעתא שכולם חומץ ואין צריך לבדוק יותר מאחר שג' חביות נמצאו חומץ: (ז) כל דזמר זמר לא עייל באודניה דרקדא. מובא בערוך ערך רקד א' בשם המדרש שלפניו. ובדפוס ראשון בטעות דדקרא. וכתב בעל אות אמת פי' דדקרא מי שהוא מדוקר ממכת חרב ע"כ אולם הגי' דדקרא משובשת: (ז) וישרוף את בית ה' זה בית המקדש כו'. ירושלמי מגילה פ"ג ה"א (דף ע"ג ע"ד) ומובא זה בשם ר' יהושע בן לוי: (ח) דאמר ר' פנחס בשם ר' הושעי' ארבע מאות ושמונים כו'. נשנה להלן פ"ב פסוק בלע ה' ושם הגי' ר' יעקב בשם ר' הושעי' וצ"ל ר' פנחס בשם ר' הושעי' כמו שהוא בירושלמי שם וכן בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכא עב) וע"ש מה שהעירותי בהערה כ"ד וכ"ה: (ט) חוץ מבית המקדש מנין מלאתי הכי הוי. זה ליתא בירושלמי

פתיחתא יא

(א) רבי יצחק פתח: תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ועבדת את אויביך וגו' (דברים כח מז מח). אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה תבאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות טו יז), ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים תבא כל רעתם לפניך (איכה א כב): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה שמעו עמים ירגזון (שמות טו יד), ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים שמעו כי נאנחה אני (איכה א כא): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (שמות ג ז), ועכשיו שלא זכיתם, הרי אתם קוראים ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו (איכה א כ): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה וקראתם בעצם היום הזה (ויקרא כג כא), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים קראתי למאהבי (איכה א יט): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה צדק צדק תרדוף (דברים טז כ), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי (איכה א יח): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה פתח תפתח את ידך (דברים טו יא), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים פרשה ציון בידיה (איכה א יז): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה אלה מועדי ה' (ויקרא כג ד), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים על אלה אני בוכיה (איכה א טז): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה במסלה נעלה (במדבר כ יט), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים סלה כל אבירי אדני (איכה א טו): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ואשבור מוטות עולכם (ויקרא כו יג), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים נשקד עול פשעי בידו (איכה א יד): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה אש תמיד תוקד על המזבח (ויקרא ו ו), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א יג): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה בכל הדרך אשר הלכתם (דברים א לא), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים לא אליכם כל עוברי דרך (איכה א יב): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ואכלתם לחמכם לשובע (ויקרא כו ה), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים כל עמה נאנחים מבקשים לחם (איכה א יא): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ולא יחמוד איש את ארצך (שמות לד כד), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ידו פרש צר על כל מחמדיה (איכה א י): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו' (ויקרא טז ל), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים טומאתה בשוליה (איכה א ט): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו (ויקרא שם), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים חטא חטאה ירושלים (איכה א ח): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ונזכרתם לפני ה' אלהיכם (במדבר י ט), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים זכרה ירושלים ימי עניה (איכה א ז): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ויצא מן בת ציון כל הדרה (איכה א ו): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ונתנך ה' לראש (דברים כח יג), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים היו צריה לראש אויביה שלו (איכה א ה): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה שלוש פעמים בשנה (דברים טז טז), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים דרכי ציון אבילות (איכה א ד): אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה וישבתם לבטח (ויקרא כו ה), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים גלתה יהודה

הערות ותקונים

(א) ר' יצחק פתח תחת אשר לא עבדת וגו' אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה כו' ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים כו'. הפתיחא הזו דרך חדש לה. ר' יצחק לא דרש מאומה רק חושב הפסוקים על סדר אלפא ביתא בדרך תשר"ק ומביא הפסוקים על אלו זכיתם מן ת"ו עד אל"ף וכן ועכשיו שלא זכיתם ג"כ כן זה מול זה רק נפלו איזה שגיאות, באות כ' אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ואשבור מוטות עולכם יש להגיה פסוק אחר אשר אות כ' בתוכו, וכן באות ד' אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה שלש פעמים בשנה יש להביא פסוק אחר אשר אות ד' בתוכו וכמו כן באות ג' ובאות ב'. ויש עוד להעיר כי אות ע' הוא בתיבת מועדי ואות ס' בתיבת במסלה ואות מ' בתיבת המזבח ואות ל' בתיבת הלכתם ואות כ' בתיבת ואכלתם ואות ט' בתיבת לטהר:

פתיחתא טו

(א) **רבי** חנינא בר פפא פתח: יוסר לץ לוקח לו קלון (משלי ט ז). א"ר יצחק כל המעמיד תלמיד רשע סופו להתבזות ממנו, שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון, הוא דעתיה דר' יצחק, דא"ר יצחק כל המעמיד תלמיד רשע, בא"י כאלו מעמיד ליסטים, ובחוצה לארץ מעמיד עבד. אמר ר' שמעון בן לקיש כתיב כבוד לאיש שבת מריב (שם כ ג). אמר הקב"ה כבוד היה לי אלו לא נזדווגתי לאומה זו. את מוצא בשעה שגלו ישראל לבין אומות העולם היה הקב"ה מחזר על פתחיהן של אומות העולם לשמוע מה הם אומרים, ומה היו אומרים, אלהיהם של אומה זו נפרע הוא מפרעה ומסיסרא ומסנחריב וכיוצא בהן, וחוזרין ואומרין ולעולם נער הוא כביכול הזקינו הדברים, הה"ד ויבא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי (יחזקאל לו כ), לא הוה צריך קריא לומר אלא ויבואו, ואת אמרת ויבא, אולי כביכול הוא עצמו, הה"ד ויבא אל הגוים, ומה היו אומרים, אם עם ה' אלה למה מארצו יצאו (שם שם): ד"א יוסר. זה ירמיה: לץ. זה דורו שהיו ליצנים: לוקח לו קלון. שהיו מקללים אותו, דכתיב לא נשיתי ולא נשו בי כלה מקללוני (ירמי' טו י): ומוכיח לרשע מומו (משלי שם) שהיה מוכיח לישראל ואומר להם איכה:

פתיחתא טז

(א) **רבי** אבהו פתח: דרכך ומעלליך עשו אלה לך זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך (ירמי' ד יח). אימתי שבחו של מלך להזקק ללגיונותיו במדבר או בישוב, (ב) לא בישוב, במדבר כתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), והכא כתיב עוללים שאלו לחם וגו' (איכה ד ד). במדבר כתיב הן הכה צור ויזובו מים (תהלים עח כ), והכא כתיב דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה שם). במדבר כתיב פרש ענן למסך (תהלים קה לט), והכא כתיב צפד עורם על עצמם (איכה ד ח), ומי עשה לך דרכך ומעלליך, אורחתיך בישאתא (ג) ועובדיך מרידתא: זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך. זו סנהדרי גדולה שהן קרויין לבן של ישראל, דכתיב לבי לחוקקי ישראל (שופטים ה ט), וכיון שהן מכעיסין אותי לית לבי לחוקקי ישראל, (אמר הקב"ה): [ד"א] כי נגע עד לבך. זה בית המקדש כמד"א והיו עיני ולבי שם כל הימים (דה"ב ז טז): ד"א כי נגע עד לבך. זה הקב"ה. (ד) אמר ר' חייא איכן מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל, מן הדין קרייא צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (תהלים עג כו):

הערות ותקונים

(א) ר' חנינא בר פפא פתח יוסר לץ. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בשם איכה רבתי, והביא הגי' ר' ירמי' פתח. ובכ"י ב"מ הגי' ר' יוחנן פתח ומן ארשב"ל כתיב כבוד לאיש מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם איכה רבתי עד ד"א יוסר זה ירמי', ומן המאמר את מוצא אף כי מובא בילקוט משלי שם ברמז תתקנ"ט מובא גם בילקוט יחזקאל רמז שע"ד על הכתוב ויבא אל הגוים לא הי' קרא צריך למימר אלא ויבאו, וחסר הציון איכה רבתי, ומן ד"א יוסר זה ירמי' מובא ג"כ בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בשם איכה רבתי ושם הביא ג"כ התחלת המאמר:

(א) ר' אבהו פתח דרכך ומעלליך עשו אלה לך. מובא בילקוט ירמי' רמז רע"א ד"ה דרכך בשם איכה רבתי והגי' שם ר' אבהו אמר: (ב) לא בישוב. עיין מ"כ, ובעל יפה ענף גורס לא במדבר ומפרש הלא שבח של מלך הוא יותר אם יספיק מזונות לחילותיו במדבר במקום אין זרע, מאשר יכלכלם בארץ זרועה, ולמה הקב"ה אשר הספיק כל צרכנו במדבר למה חסרנו הכל בא"י במקום ישוב. וראיתי בכ"י ב"מ הגי' ג"כ לא במדבר: (ג) ועובדיך מרידתא, הוא מלשון מרד: (ד) א"ר חייא איכן מצינו כו', פסיקתא דר"כ פסקא החודש (מ"ז ע"ב) ושם הגי' א"ר חייא בר אבא, ובחזית פ"ה פסוק אני ישנה נאמר ג"כ א"ר חייא בר אבא:

תלמוד למשנה, וכולן עלה (י) אספסיאנוס והחריבן: ואת כל בית גדול (מ"כ שם). זה בית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי, ולמה קורא אותו בית גדול, (יא) ששם מתני שבחו של הקב"ה, (יב) כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא יג

(א) רבי חנינא בר פפא פתח: מפיץ וחרב וחץ שנון איש עונה ברעהו עד שקר, שן רועה ורגל מועדת מבטח בוגד ביום צרה (משלי כה יח יט). מפיץ, על שם והפיצך ה' בכל העמים (דברים כח סד). וחרב, על שם והריקותי אחריכם חרב (ויקרא כו לג). וחץ שנון, על שם בשלחי את חצי הרעב (יחזקאל ה טז), הכל למי, לאיש עונה ברעהו עד שקר, אלו ישראל שהשיבו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ח). שן רועה ורגל מועדת וגו', אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע כשבאת לרעות אותנו (ב) השן אכלה ומדקה אחריה, [והרגל רפסה], ולמה שן רועה אוכלת אותנו ורגל רופסת אותנו, מפני בטחוה של ע"ז על שבגדנו בצורנו: מעדה בגד ביום קרה (משלי שם כ). (ג) ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכרי' ז יג): ד"א שן רועה ורגל מועדת. (ד) שן מערערה (ה) ורגל ממטמטה, אמר הקב"ה אני אמרתי לישראל בגדו בע"ז ובטחו בי, והן לא עשו כן אלא בגדו בי ובטחו בע"ז, הה"ד אומרים לעץ אבי אתה וגו' (ירמי' ב כז). כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא יד

(א) רבי חנינא בר פפא פתח: איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת (משלי כט ט). א"ר סימון כל מי שהוא דן את טיפש הוא עצמו נידון, הה"ד חכם נשפט, שפט אין כתיב אלא נשפט: ד"א איש חכם נשפט. זה הקב"ה, שנאמר חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט ד): את איש אויל. אלו ישראל, שנאמר כי אויל עמי (ירמי' ד כב): ורגז ושחק. רגזתי ואין נחת, שחקתי ואין נחת. רגזתי עליכם בימי פקח בן רמליהו, שנאמר ויהרג פקח בן רמליהו וגו' (דה"ב כח ו): שחקתי עליכם בימי אמציהו, שנאמר ואמציהו התחזק וינהג את עמו וילך גיא המלח (שם כה יא), (ב) מהו גיא המלח, תחת כפי המלח תחת כפויי מלחמה. ועשרת אלפים חיים שבו בני יהודה ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכלם נבקעו (שם שם יב), ואין נחת. באותה שעה אמר הקב"ה מה אלו עושין כאן יגלו, כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

הערות ותקונים

בירושלמי שם ובפסיקתא וע"ש מה שכתבתי בהערה נ"ה: (י) אספסיאנוס. הוא קיסר רומי הידוע: Vespasionus (יא) ששם מתני שבחו של הקב"ה. בירושלמי שם הגי' ששם היו מתנין גדולותיו של הקב"ה וסיים שם כגון ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע ועיין בפי' הקצר בירושלמי שם: (יב) כיון שחטאו גלו, תוספת המסדר מהפתיחות לחתום במלת איכה:

(א) ר' חנינא בר פפא פתח מפיץ וחרב כו'. מובא בקצרה בילקוט משלי רמז תתקס"א ד"ה מפיץ וחרב וחסר הליון: (ב) השן אכלה ומדקה והרגל רפסה מלשון הכתוב אכלה מדקה ושארא ברגלה רפסה (דניאל ז יט): (ג) ויהי כאשר קרא. דרש קרה כמו קרא ועיין פתיחתא שלפניה הערה ה' ואולי הדרש הזה על מעדה בגד נשמט ממקומה ושייך לפתיחתא י"ב: (ד) שן מערערה, מלשון רוע התרועעה הארץ: (ה) ורגל ממטמטה. לשון דריסה ובכ"י ב"מ כתוב ורגל מרטטה וגרסא בגליון לשון שבורה:

(א) ר' חנינא בר פפא פתח איש חכם א"ר סימון כו', התחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב בשם מדרש איכה: (ב) מהו גיא המלח, תחת כפי המלח תחת כפויי מלחמה. קשה הבנה, ועיין בחדושי הרד"ל שדחק לפרשה:

הרוני לענה. (שם) בתשעה באב, ממה שהשביעני בלילי יום טוב הראשון של פסח הרוני בתשעה באב לענה, הוי בלילי יום טוב הראשון של פסח הוא לילי תשעה באב, ועל זה היה מקונן ירמיה איכה ישבה בדד:

פתיחתא יט

רבי אבין פתח: והוא מהשנא עדניא וזמניא (דניאל ב כא). אמר ירמי' לישראל אלו זכיתם הייתם יושבין בירושלים (א) ושותין מי השילוח שמימיו נקיים ומתוקים, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם גולים לבבל ושותין מי פרת שמימיו עכורין וסרוחין, הה"ד ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר (ירמי' ב יח). אלו זכיתם הייתם יושבים בירושלים ואומרים שירים ומזמורים לפני הקדוש ברוך הוא, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם גולין לבבל וקוראים קינים ונהי, הוי על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון (תהלים קלז א).
איכה ישבה בדד:

פתיחתא כ

(א) רבי אלכסנדרי פתח: שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג (תהלים קב ח) אמר הקב"ה שקדתי להכנים בני לארץ ישראל מיד ואהיה כצפור בודד על גג, מה הצפור מתבודד מגג לגג ומגדר לגדר ומאילן לאילן ומשוכה לשוכה, כך (ב) כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, שנאמר ויסעו ויחנו, וכיון שבאו להר סיני (ג) נעשו כולם הומוניא, ויחנו אין כתיב כאן אלא ויחן שם ישראל (שמות יט ב), באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא הרי השעה שאתן תורה לבני: ד"א שקדתי, אמר הקב"ה שקדתי אני להשרות שכינתי בבית המקדש לעולם: ואהיה כצפור. מה הצפור הזה בשעה שאתה נוטל גוזליה היא יושבת בדד, כך אמר הקב"ה שרפתי את ביתי והחרבתי את עירי והגליתי את בני לבין אומות העולם, וישבתי לי לבדי, איכה ישבה בדד:

פתיחתא כא

(א) רבי אלכסנדרי פתח: והצרוע אשר בו הנגע וגו' (ויקרא יג מה). והצרוע זה בית

הערות ותקונים

(א) ושותין מי השילוח שמימיו נקיים ומתוקים כו' ושותין מי פרת שמימיו עכורין וסרוחין. בפסיקתא רבתי פכ"ח פסקא על נהרות בבל א"ר יוחנן הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג בהם נבוכדנצר הרשע, כשהיו שרויים בא"י לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי נחלים ומימי מעיינות, וכיון שגלו לבבל שתו מימי פרת ומתים מהם הרבה, ומובא בילקוט תהלים רמז ש"ד בפ' על נהרות בבל בשם הפסיקתא רבתי. התחלת המאמר הוא מרבתי פכ"ו פסקא ויהי בעת שרחה הנאן, ומן גם ישבנו גם בכינו הוא מפסיקתא רבתי פסקא כ"ח פסקא על נהרות בבל, ומן א"ל נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים הוא מפל"א פסקא ותאמר ציון. ובמדרש תהלים במזמור קל"ז נוסף שם המאמר שהביא הילקוט מפסיקתא רבתי, כי במדרש תהלים נוסף מן הילקוט מאחד המדפיסים י"ד מזמורים מן מזמור קכ"ג עד סוף מזמור קל"ז (עיין שם מזמור קכ"ב הערה א'), ועיין גם בתדב"א רבא פ"ל וכשהגלה אותם נבוכדנצר והגיעו מי פרת ושתו הותם הרגו בהם המים יותר ממה שהרגו בהם הכשדים, ובכ"י ב"מ במקום מי השילוח הגי' שם מימי גיחון:

(א) ר' אלכסנדרי פתח שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה בשם איכה רבתי. ועיין בפי' מהרז"ו במדרש שם: (ב) כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, מכילתא יתרו מסכתא דבחודש סוף פ"א וי"ר פ"ט אות ט': (ג) נעשו כולם הומוניא, עיין לעיל פתיחתא י' הערה ב'. ובוי"ר שם נעשו כולם חנייה אחת יש לתקן הומניא אחת:

(א) ר' אלכסנדרי פתח והצרוע אשר בו הנגע וגו'. מובא בילקוט תזריע סוף רמז תתקנ"א בשם איכה רבתי

פתיחתא יז

(א) **רבי** אבהו פתח: ישיחו בי יושבי שער (תהלים סט יג). אלו אומות העולם שהן יושבין (ב) בבתי תרטיאות ובבתי קרקסיאות: ונגינות שותי שכר (שם). מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבין ומשיחין בי, ומלעיגים בי, ואומרין בגין דלא נצרוך להרובא כיהודאי, והן אומרין אלו לאלו, (ג) כמת שנים את בעי מחי, והן אומרים כהלוקא דיהודאי דשבתא. (ד) ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו על מה זה מתאבל, והן אומרים היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם, (ה) ומכניסים את (המתים) [המיומום] לתיטרון שלהם וראשו מגולח, והן אומרים אלו לאלו על מה ראשו של זה מגולח, והוא אומר היהודים הללו שומרי שבתות הן, וכל מה שהן יגעין כל ימי השבת אוכלין בשבת, ואין להם עצים לבשל בהן, והן שוברין מטותיהן ומבשלין בהן, והם ישנים בארץ ומתעפרים בעפר, (ו) וסכין בשמן, לפיכך השמן ביוקר: ד"א ישיחו בי יושבי שער, אלו ישראל שהן יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ונגינות שותי שכר. מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין (ז) ומשתכרים בסעודת תשעה באב יושבין וקוראין קינין ונהי ואיכה:

פתיחתא יח

(א) **רבי** אבין פתח: השבעני במרורים (איכה ג טו). בלילי הפסח של יום טוב הראשון:

הערות ותקונים

(א) ר' אבהו פתח ישיחו בי יושבי שער כו'. כל הפתיחא לקוחה מן מדרש איכה ג' י"ד פסוק הייתי שחוק לכל עמי והמסדר הביא כל המאמר פה, בפתיחא: (ב) בבתי טרטיאות ובתי קרקסאות. הערוך הביא בערך תאטר וז"ל ברים מגילת איכה (הוא המאמר שלפנינו) ובהיותי שחוק לכל עמי (הוא להלן פ"ג י"ד) ישיחו בי יושבי שער אלו או"ה שהן יושבין בבתי קרקסיות ובבתי תיאטריות. ובערוך השלם ערך תאטר נשמט זה בשגגת המדפיס, והוראות המלות ידועה: (ג) כמה שנים את בעי מחי והן אומרים כהלוקא דיהודאי דשבתא. הרב מהר"ס די לונזאנו ז"ל בספרו מעריך ערך חלק הביא וז"ל ברים מדרש איכה (הוא המאמר שלפנינו) אומרין אלו לאלו כמה שנים את בעי מחי והוא אומר כחלוקא דיהודאי דשבתא, פי' בעל מתנות כהונה כמה שנים אתה צריך ללקות ומשיב כחלוק של שבת של היהודים שצריך כבוס גדול. ושבוש הוא, חדא כי אין אדם שואל מחבירו שאלה כזו, ועוד כי מ"ש שחלוק של שבת צריך כבוס גדול, אדרבה אינו צריך כבוס כלל כי הוא נקי וטהור, אלא הכי פירושה כמה שנים אתה רוצה לחיות והוא משיב כחלוק של שבת של היהודי שכיון שאין לובשה אלא משבת לשבת היא מתקיימת שנים רבות עכ"ל. וא"כ יהי' הוראת חלוק מלבוש עליון, עיין ערוך השלם ערך חלוק: (ד) ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו. מובא בערוך ערך חלוק, וז"ל ברים מגילת איכה, ובהיותי שחוק, מכניסין את הגמל לתיאטרון שלהן והחלוקין שלו עליו והן אומרין אלו לאלו על מה זה מתאבל כו', וגם בכאן הוראת המלה והחלוקין הוא לבוש עליון, והמעריך בערך חלק הביא גם המאמר הזה וכתב וז"ל המ"כ פי' מתאבל על שהי' מעוטף בחלוקין שלו, וקשה וכי כל מי שהחלוקין שלו עליו מתאבל הוא, והלא כל אדם חלוקין שלו עליו, אבל האמת הוא כי החלוקין של גמל אינן אלא שקים, ודרך העולם שהאבלים מתכסים בשקים ולכן הם שואלים על מה זה מתאבל: (ה) ומכניסין את המתים לתיטרון שלהם. כ"ה בדפוס ראשון גם בדפוס קאנשט' בטעות וצ"ל המומוס, ובכ"י ב"מ המיומוס ונרשם שם בגליון פי' ליצן. וגם שם צ"ל המיומוס ולהלן בפ"ג נאמר לנכון המומוס לתיאטרון, ומובא בערוך ערך מיאומס בשם המדרש שלפנינו, והוראת מלת מימום בל"י ורומי לץ אשר עושה עצמו כאחר ללעוג עליו כמ"ש המוספי שם: (ו) וסכין בשמן לפיכך השמן ביוקר. וע"י שאין לו שמן לסוך את ראשו הוצרך להתגלח שלא יעשה השטין בראשו ע"י שאין סך בשמן כמ"ש היפ"ע: (ז) ומשתכרין בסעודת תשעה באב. עיין חידושי הרד"ל. ולדעתי הכוונה מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין בסעודת ת"ב, הן יושבין וקוראין קינין וכן יש לתקן לפנינו:

(א) ר' אבין פתח השביעני במרורים. גם זה הוא להלן במדרש איכה פ"ג ט"ו בפסוק הזה, והמסדר מן הפתיחות הביא המאמר עוד הפעם בכאן:

הגגות לצבא השמים (צפניה א ה), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בגנות, שנאמר זובחים בגנות (ישעי' סה ג), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בראשי ההרים, שנאמר על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו (הושע ד יג), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בשדות, שנאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי (שם יב יב). (ה) ר' יודן ור' איבו ור' טבי בשם ר' יאשיה אמרי על כל תלם ותלם היו מעמידין צלם. (ו) ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' הושעיא אמרי היה אחד מהן חורש שדהו (ז) לוכסון מעמיד צלם באמצע כדי שיהו ראשי תלמים מראין לה, וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בראש הדרכים, שנאמר אל כל ראש דרך בנית רמתך (יחזקאל טז כה), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין ברחובות, שנאמר ותבני לך גב ותעשה לך רמה בכל רחוב (שם שם כד), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בעיירות, שנאמר כי מספר עריך היו אלהיך יהודה וגו' (ירמי' יא יג), וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין בחוצות, שנאמר ומספר חוצות ירושלים שמתם מזבחות לבשת מזבחות לקטר לבעל (שם שם), עד אימתי, עד שהכניסוהו לבית קדשי הקדשים, שנאמר סמל הקנאה הזה בביאה (יחזקאל ח ה), מהו בביאה, (ח) א"ר אחא הא בייה בייה תותבא מפני מארי ביתא, א"ר ברכי' כי קצר המצע מהשתרע (ישעי' כח כ), (ט) מהו מהשתרע, שתריע לקבל אשה ובעלה וריעה: והמסכה צרה כהתכנס (שם שם). עשיתם מסכה צרה לאותו שכתוב בו כונס כנד מי הים (תהלים לג ז), כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא כג

(א) רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח: וזכור את בוראיך בימי בחורותיך (קהלת יב א). אמר שלמה לישראל זכור את בוראך זכרו את בוראכם עד שבחרותיכם קיימות, עד שברית כהונה קיימת, שנאמר ובחור אותו מכל שבטי

הערות ותקונים

מיחו בידן חזרו להיות עושין על הגגות עד וכיון שלא מיחו בידו חזרו להיות עושין בגנות חסר בילקוט ובכ"י ב"מ חסר וכיון שלא מיחו חזרו להיות עושין בגנות שהשמיט המעתיק מן וכיון עד וכיון: (ה) „ר' יודן ור' איבו ור' טבי בש"ר יאשיה אמר" זה חסר בילקוט גם ליתא בכ"י ב"מ: (ו) ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר הושעיא, וכ"ה בכ"י ב"מ. ובילקוט שם בש"ר יהושע צ"ל בש"ר הושעיא: (ז) לוכסון. הוא כמו באלכסון. ובכ"י ב"מ גם בילקוט חסרה המלה הזאת: (ח) א"ר אחא הא בייה בייה תותבא מפני מארי ביתא. וכן הוא בילקוט יחזקאל שם רמז שמ"ח והילקוט ירמי' רמז שמ"ו הביא בשם מדרש אלה הדברים רבה ר' אחא אמר בייא בא לעולם תותביא מפני למרי ביתא, והוא במדרש דב"ר פ' ואתחנן אות כ', ולפנינו א"ר אחא הא בייא רבא לעלמא התושב מפנה לבעל הבית ע"כ, והי' כתוב תותביי' מפני למרי ביתא, ואח"כ הגיהו המדפיסים התושב מפנה לבעל הבית, ובמדרש וי"ר סוף פי"ז א"ר אחא בייה בייה תותבה מפני למרי דביתיה, ופי' אוי התושב והוא גר שנתישב, מפנה מגרש, למריה דביתא לאדון הבית, ובכ"י ב"מ המאמר משובש א"ר אחא האי ביאה תותבא מבני אריה מבייתא וצ"ל הא בייא תותבא מפני מריה מבייתיה: (ט) מהו מהשתרע, שתריע לקבל אשה ובעלה וריעה. בילקוט יחזקאל שם מלת „שתריע" ליתא ובוי"ר שם סוף פי"ז אין המסכה יכולה לקבל אשה ובעלה וריעה כאחת ואולי צ"ל שתי רעים, עיין יומא ט' ע"ב וברש"י שם:

(א) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח וזכור את בוראך. מקור המאמר הוא במדרש קהלת רבה פי"ב פ' וישב העפר. ושם הגי' ר' יהושע בן לוי פתר קריה במקדש. והמסדר מן הפתיחות, לקח כל המאמר אשר מקומו בקה"ר ושם נדרש על הכתוב וזכור את בוראך (קהלת י"ב א') והביאו לכאן, והוא עד והוא מזכיר עון להתפש זה עונו של זכרי'. ומן ורוח לבשה את זכרי' בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם הוא מקה"ר פ"י פסוק אם רוח המושל תעלה, ושם בפתיחה איתא וכיון שעלה נבוכדנצר התחיל הדם תוסס אמר מה טיבו של זה כו' עד ערך ושדר פרדשנא לביתו ואגייר השמיט המסדר את לשון המדרש קה"ר המתחיל אמר לשון אמרו לי מה טיבו של דם זה אמרו לו זה דם פרים כו' עד מיד נתמלא הקב"ה רחמים ונבלע במקומו והמסדר הביא כמו שהוא בבבלי גיטין נ"ז ע"ב סנהדרין צ"ו ע"ב ע"ש. ואח"כ

המקדש: אשר בו הנגע. זו ע"ז שהיא מטמא כנגע (ב) (שנאמר ויחללו את מקדשי ויטמאוה): בגדיו יהיו פרומים (ויקרא שם). אלו בגדי כהונה: וראשו יהיה פרוע (שם). הוא שנאמר ויגל את מסך יהודה (ישעי' כב ח), (ג) גלי דכסיא: ועל שפם יעטה (ויקרא שם). כיון שגלו ישראל לבין אומות העולם לא היה אחד מהן יכול להוציא דבר תורה מפיו: וטמא טמא יקרא (שם). חורבן ראשון וחורבן שני: אמר ר' יוסי בן חלפתא כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל ע"ז הוא יודע אימתי בן דוד בא. ואית לן תלתא קראי מסייע ליה, חדא ופקדתי עליה את ימי הבעלים אשר תקטיר להם (הושע ב טו). תנינא והיה כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע (זכריה ז יג). תליתאי והיה כי (יאמרו) [תאמרו] תחת מה עשה ה' אלהינו לנו את כל אלה ואמרת אליהם כאשר עזבתם אותי וגו' (ירמיה ה יט). ר' יוחנן וריש לקיש דאמרו תרווייהו. ר' יוחנן אמר יען וביען, מדה כנגד מדה, ריש לקיש אמר אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה (ישעי' א ז). כנגדכם זרים אוכלים אותה. (ד) ר' אלכסנדרי שמע לה מהדין קרא כל ימי אשר הנגע בו יטמא [טמא הוא בדד ישב] (ויקרא יג מו). איכה ישבה בדד:

פתיחתא כב

(א) רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח: הוי מגיע בית בבית (ישעיה ה ח). ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר הוי מגיעי בית בבית מלוהו על ביתו [ליטלו], מלוהו על שדהו ליטלה, אמר הקב"ה מה אתם סבורין שאתם לבדכם יורשין את הארץ, והושבתם לבדכם בקרב הארץ (שם שם): באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדולים וטובים מאין יושב (שם שם ט). (ב) ריש לקיש אמר כזה שהוא צווח באזני של חברו לא באחת אלא בשתים, כך באזני ה' צבאות. אמר ריש לקיש הוי מגיע בית בבית [שדה בשדה יקריבו]. הגעתם חורבן ראשון לחורבן שני, מה חורבן ראשון ציון שדה תחרש, אף חורבן שני ציון שדה תחרש: עד אפס מקום (שם שם). מי גרם למקום ליחרב, על שלא הניחו מקום שלא עבדו ע"ז, (ג) בתחלה היו עובדין אותו במטמוניות, הה"ד ויאמר אלי הראית בן אדם וגו' עושים בחושך איש בחדרי משכיתו וגו' (יחזקאל ח יב), וכיון שלא מיחו בידם חזרו להיות עושין אחר הדלת, שנאמר ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך (ישעי' נז ח), (ד) וכיון שלא מיחו בידן, חזרו להיות עושין על הגגות, שנאמר ואת המשתחוים על

הערות ותקונים

רבתי עד וטמא טמא יקרא חורבן ראשון וחורבן שני: (ב) שנאמר ויחללו את מקדשי ויטמאוה. וכן מובא בדפוס ראשון. אין זה לשון הכתוב וליתא בכ"י ב"מ וכן ליתא בילקוט שם. ואולי צ"ל את מקדשי טמאת בכל שקוציך (יחזקאל ה' י"א): (ג) גלי דכסיא. מובא בערוך ערך דכוס וז"ל במגילת איכה בענין רבי אלכסנדרי פתח ויגל את מסך יהודה גלי דכסיה, והביא זה בין המאמרים מלשון דוכוס כלומר גלו השרים והעשירים, ולדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם פי' גלי דכסיה מגלה מה שהיה מכוסה ע"ש: (ד) ר' אלכסנדרי שמע לה מהדין קרא כל ימי אשר הנגע בו יטמא. הכוונה לסיפא דקרא טמא הוא בדד ישב מחוץ למחנה מושבו על שעבדו ע"ז שמטמאה כנגע, וזה איכה ישבה בדד, והובא כל הדרשה על שם הסיום הזה:

(א) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פתח הוי מגיע בית בבית. מובא בילקוט ישעי' רמז רס"ח בשם איכה רבתי. והגי' שם ר"ש דסכנין בשם ר' לוי צ"ל ר' יהושע דסכנין וכן הוא לנכון גם בכ"י בריטיש מוזעאום. והמלות ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן אמר ליתא שם, וכן ליתא בכ"י ב"מ רק הגי' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח הוי מגיעי בית בבית, מלוה על ביתו מלוהו על שדהו ליטלה: (ב) ריש לקיש אמר כזה שהוא צווח באזני של חבירו לא באחת אלא בשתים, בילקוט שם הגי' אמר ר"ש בן לוי מי שהוא צווח [באוזן של חבירו לא באזנו אחת הוא צווח] שמא צווח הוא בשתים, והכא באזני ה' צבאות, ואין ספק שצ"ל א"ר שמעון בן לקיש והוא כמו ריש לקיש לפנינו והי' כתוב בר"ת רשב"ל והגיה המדפיס ר"ש בן לוי. ובכ"י ב"מ חסרים המלות ר"ל אמר כזה שהוא צווח באזני של חברו לא באחת אלא בשתים כך באזני ה' צבאות: (ג) בתחלה היו עובדין אותו במטמוניות. מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ח בשם איכה רבתי: (ד) כיון שלא

ר' שמואל בר נחמן (י) נמשלו ישראל כטוחנות, מה הטוחנות אינן בטלות לעולם, אף ישראל אינן בטלין מן התורה לא ביום ולא בלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח): ויקום לקול הצפור (קהלת שם). זה נבוכדנצר הרשע, (יא) אמר רבי [לוי] (יב) שמונה עשרה שנה (יג) היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא זיל חרב ביתה דמרך, דבניה לא שמעין ליה: וישחו כל בנות השיר (שם). שעלה וביטל השיר מבית המשתה, הה"ד בשיר לא ישתו יין (ישעי' כד ט): גם מגבוה ייראו (קהלת שם ה). מגבוהו של עולם נתירא אמר לא (יד) בעי אלא מצמצמא יתי למיעבד לי כדעבד לסבי: וחתחתים בדרך (שם). (יד*) ר' אבא בר כהנא ור' לוי ר' אבא בר כהנא אמר חתיתה של דרך נפלה עליו. ר' לוי אמר (טו) התחיל מחבי חביים בדרך, (טז) כי עמד מלך בבל (יז) אל אם הדרך (יחזקאל כא כו). על אמא דבצליה: בראש שני הדרכים (שם). שהיא מתווכחת בין שני הדרכים, אחת הולכת למדבר, ואחת הולכת לירושלים: לקסם קסם (שם). התחיל קוסם קסמים: קלקל בחצים (שם). התחיל לקלקל בחצים, (יח) לשמה של רומי ולא עלתה, לשמה של אלכסנדריא ולא עלתה, לשמה של ירושלים ועלתה לו. זרע זריעות ונטע נטיעות לשמה של רומי ולא עלתה לו, לשמה של אלכסנדריא ולא עלתה, לשמה של ירושלים ועלתה לו וצמחו. (יח*) הדליק נרות ופנסים לשמה של רומי ולא האירו, לשמה של אלכסנדריא ולא האירו, (יט) לשמה של ירושלים והיו מאירין: שאל בתרפים (שם). בע"ז שלו, הד"א ואון ותרפים הפצר (ש"א טו כג): ראה

הערות ותקונים

הביאו: (י) נמשלו ישראל כטוחנות, בקה"ר שם נמשלו דברי תורה כטחנה, ובכ"י ב"מ הגי' נמשלו ישראל כטחנות הרחים מה ריחים אינה בטלה לא ביום ולא בלילה כך דברי תורה והגית בו יומם ולילה. נראה שצ"ל נמשלו דברי תורה כטחנות הרחים: (יא) אמר רבי, תקנתי אמר ר' לוי כמו שהוא בכ"י ב"מ ובקה"ר שם, וכן נשנה המאמר בשו"ט מזמור ע"ט אות ב' וגם שם הגי' א"ר לוי וכמו שהעירותי שם בהערה כ"ז ומובא בילקוט קהלת בשם מדרש איכה רבתי. וגם הוא הביא א"ר לוי: (יב) שמונה עשרה שנה. כדכתיב היא השנה שמונה עשרה שנה לנבוכדנצר (ירמי' נ"ב א'), וכל הי"ח שנה היתה בת קול מכרזת בפלטין שלו, ועיין בפי' מהרז"ו שכתב הי"ח שנה התחילו בשנה ד' ליהויקים שמלך י"א שנה, וכן לצדקיהו י"א שנה הרי כ"ב שנה, ושנת ד' ליהויקים עד שנת יו"ד לצדקיהו הרי י"ח שנה: (יג) היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר, בקה"ר שם בת קול מכרזת ומצפצפת על נבוכדנצר. ובשו"ט שם, היתה בת קול מכרזת לתוך ביתו של נ"נ: (יד) בעי אלא מצמצמא יתי למיעבד לי כדעבד לסבי. הערוך ערך צם ב' הביא המאמר הזה ולא פירשו, ולפי הנראה הוא מלשון צמצם שפי' דחיקה, והרב בעל ערוך השלם פי' רודף וטובש: (יד*) ר' אבא בר כהנא ור' לוי, ראב"כ אמר חתיתה של דרך נפלה עליו בקה"ר שם נשמטו המלות „ראב"כ ור' לוי ראב"כ אמר": (טו) התחיל מחבי חביים. בקה"ר שם התחיל מתאוה תוואים בדרך, ובמדרש וי"ר פי"ח אות א'. וחתחתים ראב"כ ור' לוי, ראב"כ אמר חתיתא של דרך נופל עליו, ור' לוי אמר התחיל מתאוה תוואים אמר עד אתר פלן אית לי מהלך, באתר פלן לית לי מהלך, והערוך ערך תוה הביא המאמר מוי"ר וגורס מתווה תווהים, והביא תר' ויחרד יצחק חרדה ותוה יצחק תיוהא, וא"כ הוא מלשון פחד וחרד, ואפשר שפי' עשה סימן ורושם מלשון והתוית תו (יחזקאל ט' ד): (טז) כי עמד מלך בבל אל אם הדרך. הילקוט בקהלת י"ב רמז תתקפ"ט הביא המאמר מן מדרש איכה כמו שהעירותי לעיל הערה א' וסיים וחתחתים בדרך ראב"כ ור' לוי, חד אמר חתיכה של דרך נפלה עליו, ורבי לוי וינאץ השקד זו נביאתו של ירמי' כו', אחרי המלות ור' לוי חסר מאמר גדול גם דברי של ר' לוי, והמאמר וינאץ השקד הוא המאמר שלאחריו במדרש איכה שם, ויש להשלים בילקוט המאמר מר' לוי. והמאמר שלאחריו במדרש עמד מלך בבל אל אם הדרך הביא הילקוט ביחזקאל רמז שס"א לכן לא העתיקו פה פעם שנית: (יז) אל אם הדרך על אמא דבצליה. בקה"ר שם על אם הדרך על אם דבצלי, ופי' על יד הדרך שמתפצל ופורש דרך זה לכאן ודרך זה לכאן והוראת בצל כמו פצל, וראיתי בילקוט יחזקאל שם על אמה דבצלה יש לתקן אמא דבצלה. מן ב נעשית ב ומן צ נעשית ע שדומים קצת בתבניתם. והמ"כ הביא בעל אות אמת פי' שהוא שם עיר ואין זכר מזה באות אמת רק הביא שם בילקוט כתוב על אמה דבצלה: (יח) לשמה של רומי כו' לשמה של אלכסנדריא. כ"ה גם בקה"ר ומובא בילקוט יחזקאל שם, אבל בשו"ט במזמור ע"ט הגי' מלמד שהיה זורק החץ לשם אנטיוכיא, או לשם צור, או לשם לודקייא, והיה החץ נשבר וכשהיה יורה חץ לשם ירושלים לא נשבר: (יח*) הדליק נרות ופנסין. פנס ידוע בל"י עששית: (יט) לשמה של ירושלים והיו מאירין. בקה"ר נמצא אח"ז הציף ספינות בנהר פרת לשמה של רומי ולא הלכו לשמה של אלכסנדריא ולא הלכו לשמה של ירושלים והלכו

ישראל לי לכהן וגו׳ (ש״א ב כח), (ב) עד שהברית לויה קיימת, שנאמר כי בו בחר ה׳ אלהיך מכל שבטיך וגו׳ (דברים יח ה), עד שברית מלכות בית דוד קיימת, שנאמר ויבחר בדוד עבדו (תהלים עח ע), עד שברית ירושלים קיימת, שנאמר העיר אשר בחרתי בה (מ״א יא לג), עד שברית בית המקדש קיימת, שנאמר ועתה בחרתי והקדשתי את הבית הזה להיות שמי שם עד עולם (דה״ב ז טז), עד שאת קיימת, שנאמר בך בחר ה׳ אלהיך להיות לו לעם סגולה (דברים ז ו): עד אשר לא יבאו ימי הרעה (קהלת שם). אלו ימי הגלות: והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ (קהלת שם). לא טובה ולא רעה: עד אשר לא תחשך השמש (שם שם ב). למלכות בית דוד, דכתיב ביה וכסאו כשמש נגדי (תהלים פט לז): [והאור והירח והכוכבים (קהלת שם).]. והאור זו התורה, שכתוב בה כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג): והירח. זו סנהדרין, (ג) (דתניא) [דתנן] סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה: (ד) והכוכבים. אלו הרבנים, דכתיב ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל יב ג): ושבו העבים אחר הגשם (קהלת שם). את מוצא שכל הנבואות הקשות והרעות שנתנבא עליהם ירמי׳ לא באו עליהם אלא לאחר חורבן בית המקדש: ביום שיזועו שומרי הבית (קהלת שם ג). אלו משמרות כהונה ולויה: והתעותו אנשי החיל (שם). אלו הכהנים. א״ר אבא בר כהנא עשרים ושנים אלף לוים הניף אהרן ביום אחד, שנאמר וינף אהרן אותם תנופה לפני ה׳ (במדבר ח כא). א״ר חנינא המוראה הזו דבר קל הוא, (ה) והיה הכהן זורקה על הכבש שלשים ושתים אמה לאחורי ידיו: ובטלו הטוחנות (קהלת שם). (ו) אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר׳ עקיבא, ומשנתו של ר׳ אושעיא, ומשנתו של בר קפרא: כי מעטו (שם). זו התלמוד (ז) שהוא כלול בהם: וחשכו הרואות (שם). את מוצא כשגלו ישראל לבין אומות העולם לא היה אחד מהם יכול (ח) לזכור את תלמידו: וסגרו דלתים בשוק (שם שם ד). (ט) אלו דלתות נחושתא בר אלנתן שהיו פתוחין לרוחה: בשפל קול הטחנה (שם). על ידי שלא נתעסקו בדברי תורה. אמר

הערות ותקונים

מתחיל בפתיחתא ויגאלך השקד זו נביאתו של ירמי׳ הוא ג״כ מן קה״ר פי״ב פ׳ וישב העפר עד סוף הפתיחה הוא מקה״ר שם עד והרוח תשוב אל האלהים זה רוח הקודש. רק בפתיחה הסיום הוא משונה מן קה״ר ע״ש. וראיתי כי המאמר מהפתיחה מובא ברש״י קהלת י״ב ו׳ בשם מדרש איכה וילקוט קהלת רמז תתקפ״ט ג״כ בשם מדרש איכה: (ב) עד שהברית לויה קיימת, שנאמר כי בו בחר ה׳ אלהיך מכל שבטיך זה כתוב אצל כהנים, ויש להגיה כי בם בחר ה׳ (דה״א ט״ו ב) ועיין בפי׳ מהרז״ו ובחדושי הרש״ש: (ג) דתניא סנהדרין היתה וכו׳ צ״ל דתנן והוא במשנה סנהדרין פ״ד מ״ג, ור״ל כדמות הלבנה בהתחדשה שהיא כדמות חצי גורן עגולה. וזה הוסיף המסדר מהפתיחה ובקה״ר שם הגי׳ וירח זה סנהדרין דכתיב כירח יכון עולם: (ד) והכוכבים, אלו הרבנים. בקה״ר שם אלו תלמידי חכמים, והרד״ל כתב אפשר צ״ל אלו מצדיקי הרבים: (ה) והיה הכהן זורקה על הכבש שלשים ושתים אמה לאחורי ידיו. בקה״ר והיה הכהן מכוין וטומלו באחת ידו וזורקו לאחורי הכבש ל״ב אמה לאחורי ידיו. וברש״י קהלת שם הביא בפירושו כל המאמר מהמדרש איכה והגי׳ יותר משלשים אמה, ועיין זבחים ס״ד ע״א וברש״י שם ועיין בחדושי הרש״ש: (ו) אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר״ע ומשנתו של ר׳ אושעיא ומשנתו של בר קפרא. יש לתקן שצ״ל ומשנתו של ר׳ חייא ורבי אושעיא וכ״ה נכון בכ״י ב״מ וכן הוא במדרש קה״ר שם וכן במדרש חזית פ״ח פ׳ אנהגך איתא כגון משנתו של ר׳ חייא רבה ומשנתו של ר׳ הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר״ע. וכן בפסיקתא דר״כ פסקא איכה (קכ״ב ע״א) כגון משנתו של ר׳ חייא ומשנתו של ר׳ אושעיא ומשנתו של בר קפרא והעירותי שם בהערה ס׳ בירושלמי סוף הוריות ראיתי אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר׳ חוניא, ומשנתו של ר׳ הושעיא ומשנתו של בר קפרא שיש לתקן של ר׳ חייא במקום ר׳ חוניא והמאמר הזה מירושלמי נשנה גם בקה״ר פ״ו פסק איש אשר יתן לו האלהים נאמר לנכון אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר״ע ומשנתו של ר׳ חייא ושל ר׳ הושעיא ושל בר קפרא: (ז) שהוא כלול בהם, בקה״ר שבלול בהם וכן יש לתקן לפנינו: (ח) לזכור את תלמידו. בכ״י ב״מ הגי׳ לסבור תלמודו וכ״ה גם בקה״ר שם לסבור את תלמודו: (ט) אלו דלתות נחושתא בר אלנתן שהיו פתוחין לרוחה. בקה״ר איתא נתבתא בית אלנתן וכתב שם הרד״ל צ״ל בת אלנתין והיא אמו של יהויכין, כמ״ש ושם אמו נחשתא בת אלנתן מירושלים (מ״ב כ״ד ח׳), והיה קבלה בידם שהיו דלתות ביתה פתוחים לרוחה. וראיתי בסדה״ד (אות א׳ דף כ״ו ע״א) אלנתן דלתותיו היו פתוחות לרוחה מדרש רבה איכה בפתיחה עכ״ל וזה טעות, גם לא ידע כי גם נחושתא הוא שם פרטי ולא הביאו

וכהן גדול ונביא ודיין, התחיל מדבר גדולות, הה"ד ויאמר להם כה אמר האלהים למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו כי עזבתם את ה' ויעזוב אתכם, (שם שם) [מיד] ויקשרו עליו וירגמוהו אבן וגו' (שם שם כא), (*לא) (ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי, ולא כדם האיל, דכתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ברם הכא [כי דמה בתוכה היה] על צחיח סלע שמתהו לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר (יחזקאל כד ז), כל כך למה, להעלות חמה לנקום נקם נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות) (שם שם ח). (לב) ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו ישראל את זכריה בעזרת נשים או בעזרת ישראל, אמר ליה לא בעזרת נשים ולא בעזרת ישראל, אלא בעזרת כהנים, ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי ולא כדם האיל, דכתיב ביה ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג) וברם הכא על צחיח סלע וגו' (יחזקאל כד ז) כל כך למה להעלות חמה לנקום נקם נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות (שם שם ח): (לג) שבע עבירות עשו ישראל באותו היום, הרגו כהן ונביא ודיין ושפכו דם נקי, וחללו את השם, וטמאו את העזרה, (לד) ויום השבת ויום הכפורים היה, (לה) וכיון שעלה נבוזראדן התחיל הדם (לו) תוסס, אמר להם מה טיבו של דם זה אמרו לו דם פרים ואילים וכבשים שהיינו שוחטין, מיד שלח ואייתי דמי זבחים ולא אידמו ליה, אמר להם אין אמריתו מוטב, ואם לאו סריקנא לבשרייהו דהנהו אינשי במסרקי דפרזלא, אמרי ליה מאי נימא לך נביא הוה דהוה מוכח לן קמינן עליה וקטליני', והא כמה שני דלא נייח דמיה, אמר להו אנא מפייסנא ליה, אייתי קומיה סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה וקטלינהון, עד שהגיע דמם לדמן של זכרי', לקיים מה שנאמר פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד ב), ועדיין הדם תוסס, אייתי בחורים ובתולות וקטל עילויה, ולא נח, אייתי תינוקות של בית רבן וקטל עילוי', ולא נח, אייתי שמונים אלף פרחי כהונה וקטל יתהון, עד שהגיע דמם לדמו של זכריה, ועדיין היה הדם תוסס, אמר זכריה זכריה כל טובים שבהם איבדתי, ניחא לך דליכלינהו לכולהו, כדאמר ליה הכי מיד נח, בההיא שעתא הרהר לעשות תשובה בנפשיה ואמר, ומה אם על נפש אחת כך, ההוא גברא דקטל כל הנהו נפשתא על אחת כמה וכמה, (לז) ערק ושדר פרדשנא

הערות ותקונים

והיה הוא בן חתן המלך וכן אביו יהוידע היה כהן הגדול: (לא*) ולא נהגו בדמו עד לבלתי הכסות, הסגרתי כי מיותרות הן ונשתרבבו ממאמר שלאחריו, וליתא גם בקה"ר שם פ"י אשר משם נובע המאמר: (לב) ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו את זכריה גם זה הוא בקה"ר שם פ"י ושנה לעיל בפתיחא ה' וכן להלן בגוף המדרש פ"ב ב' ופ"ד י"ב ונובע מן פסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"ב ע"א) ושנה גם בירושלמי תענית פ"ב ה"ה (דף ס"ט ע"א), ומובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ד בשם הפסיקתא, והוא בילקוט שם עד ונבלע במקומו. ומן כיון שראה נבוכדנצר כך אמר בלבו עד גר צדק היה, הוא מגמרא גיטין כ"ז ע"ב סנהדרין צ"ו ע"א וחסר הציון. ויש להעיר בפתיחא ה' נמצאה רק התחלת המאמר ולא ההמשך ולכן לא יפה עשה המעתיק בכ"י ב"מ שהביא ר' יודן שאל לר' אחא היכן הרגו את זכריה בעזרת נשים וסיים וכו' כדלעיל. ובאמת שמה לא נמצא ההמשך, וחם המעתיק על עמלו והשמיט כולו ובמקום שאמרו להאריך אין רשאי לקצר, ומתחיל בכ"י ב"מ מן וינאץ השקד: (לג) שבע עבירות עשו ישראל באותו היום גם זה הוא בירושלמי ובפסיקתא שם ובמדרש איכה פ"ב ב' ופ"ד י"ב, ובמדרש קהלת פ"י שם הוא בסוף המאמר כי באמת הוא מאמר מוסגר: (לד) ויום השבת ויום הכפורים היה כ"ה גם בקה"ר שם ובאיכה רבתי שם וכ"ה בירושלמי, אבל בפסיקתא שם איתא ויום כפור היה שחל להיות בשבת. בירושלמי ומדרש מונה שבת ויו"כ לשני עבירות אבל בפסיקתא הוצרך להוסיף גם חלול השם למלא מספר שבע עבירות יען כי חושבת יו"כ שחל להיות בשבת לעבירה אחת לפי שיו"כ אינו אלא בכרת ושבת סקילה ובכלל מאתים מנה, כמו שכתב היפ"ע: (לה) וכיון שעלה נבוזראדן התחיל הדם תוסס עד ערק ושדר פרדשנא לביתי' ואגייר, הביא המסדר מהפתיחא עפ"י לשון הבבלי גיטין כ"ז ע"ב וסנהדרין צ"ו ע"א. אבל בקה"ר שם ובירושלמי ובפסיקתא הוא בסגנון אחר כמו שהעירותי בפסיקתא שם הערה ס"ז. והנה, המאמר הזה נמצא ג"כ בגוף המדרש איכה פ"ב ב' פסוק בלע ה' ופ"ד י"ג פסוק מחטאת נביאיה ובכ"י אשר לפני נשמט המאמר מפ"ב עיין שם הערה קט"ו, ונשאר בפ"ד י"ג ושם הוא כמו שהוא בירושלמי ובפסיקתא, אבל במדרש איכה הנדפס עשו המדפיסים כרצונם וערבבו יחד לשון הירושלמי עם לשון הבבלי עיין שם בפ"ד הערה ע"ב: (לו) תוסס. פי' מתמיץ ורותח (געהרען) ורגיל בדרז"ל: (לז) ערק ושדר פרדשנא

בכבד (יחזקאל שם) (כ) אמר רבי [לוי] (כא) כהדין ערבאה דהוה נכים אומרא וחמי בכבדא: בימינו היה הקסם ירושלים (יחזקאל שם כז). נראין הוו קסמיא על ירושלים בימינו: (כב) לשום כרים (שם). פלימרכוס: (כג) לפתוח פה ברצח (שם). ספקלטרים: (כד) להרים קול בתרועה (שם). סרפינוס: (כה) לשום כרים על שערים (שם). טירונין: (כו) לשפוך סוללה (שם). אבני בליסטרוס: (כז) לבנות דייק (שם). כבשים (וכולם): והיה להם כקסם שוא בעיניהם, שבעי שבעות להם (שם שם כח). אמר יחזקאל לישראל אלו זכיתם הייתם קוראין בתורה (כח) שהיא נדרשת שבעה משבעה, ועכשיו שלא זכיתם הרי נבוכדנצר בא למקסם עליכם שבעה משבעה. הה״ד שבעי שבעות להם: והוא מזכיר עון להתפש (שם). זה עונו של זכרי׳: (הה״ד) (כט) ורוח אלהים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם (דה״ב כד כ). (ל) וכי מעל ראשי העם היה דאת אמר מעל לעם, אלא שראה עצמו גבוה מכל העם, (לא) חתן המלך

הערות ותקונים

והלכו. וזה ליתא גם בילקוט יחזקאל שם: (כ) אמר רבי כהדין ערבאה. תקנתי אמר רבי לוי כמו שהוא בכ״י ב״מ ובקה״ר שם ובילקוט יחזקאל שם: (כא) כהדין ערבאה דהוה נכים אומרא וחמי בכבדא. פי׳ כערבי הזה ששוחט כשב ורואה בכבד דרך ניחוש וקסם אם יצליחו מעשיו אם לא: (כב) לשום כרים, פלימרכוס. בדפוס ראשון מן המדרש כתוב בטעות פיילי מרסים. ונתקן עפ״י המ״כ, ובקה״ר שם לשום כרים כלורכין בטעות, ומובא לנכון בילקוט יחזקאל שם בשם מדרש איכה רבתי. וגם מובא בערוך ערך פלמרכוס וז״ל במגילת איכה [נ״ל ברים מגילת איכה] לשום כרים פולימרכוס ענין שלטון, וכתב המוספי פי׳ בל״י παλεμακος שר צבא (אבערפעלדהערר) ועיין פסיקתא פסקא שובה הערה נ״ט והבאתי את אשר העירותי בישרון ח״ג לד ק״א על דברי הספרי האזינו פסקא חמאת בקר, עם חלב כליות [נ״ל כרים] אלו כלים רקים שלהם שנ״ל פליברכום והוא כמו דרשת המדרש איכה שלפנינו: (כג) לפתוח פה ברצח. ספקלטרים. בכ״י ב״מ בטעות ספיק ליטורין ונפרדה המלה ונ״ל ספיקליטורין. ובקה״ר ספקלאטורין ובילקוט יחזקאל ספקלטורין, והמלה ידוע spiculator ממונה להרוג מתוייבי מיתה למלכות (שארפריכטער) כמו שהביא גם המוספי: (כד) להרים קול בתרועה, סרפינוס. בכ״י ב״מ טירונים ונלקה בחסר וכנ״ל להרים קול בתרועה [סרפינוס. לשום כרים על שערים,] טירונין, ובקה״ר שם להרים קול [בתרועה] בסרפיניסם, ובילקוט שם הגי׳ סלפינוס, והערוך ערך סלפידס הביא וז״ל ברים מגילת איכה להרים קול בתרועה סלפידס, ס״א סלפינגס פי׳ כן [נקרא] תרועה בל״י. וגם המוספי כתב כן נקרא סלפינגס החצוצרה, והתרועה בל״י σαλπιγξ, וכן בנ״ל salpings ובפסיקתא דר״כ הערה מ׳ הארכתי בזה ע״ש וגם מ״ש בישרון ח״א משנת תרס״ז לד 30: (כה) לשום כרים על שערים, טירונין, ובקה״ר עשה כרקומין, ובילקוט יחזקאל שם טירונים ובדפוס ראשון של מדרש איכה בטעות לשום כרים על שערים, שירתים, ותיקן המ״כ שנ״ל טירונין ופי׳ שרים, והערוך בערך טרן ג׳ הביא וז״ל ברים מגילת איכה לשום כרים על שערים טירונין ענין שרים הן. ונוסחת קרקומין בקה״ר ענינו מצור והרב בעל ערוך השלם בערך כרקם הביא כן השבעים זקנים העתיקו כן כרים ביחזקאל שם: (כו) לשפוך סוללה אבני בליסטרוס. ובכ״י ב״מ ובקה״ר שם אבני בלכטרא וכ״ה בילקוט יחזקאל שם ועיין בפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ל״ג ובתנחומא בא הערה כ״ו והבאתי דברי המוספי בל״י ורומי βαλλιστρα balista כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים וחציות לרדות החומות ולהרוג האויבים. ועיין גם בערוך השלם: (כז) לבנות דיק כבשים. וכ״ה בכ״י ב״מ. ובקה״ר כבשין. וכן מובא בערוך ערך כבש וז״ל, ברים מגילת איכה ולבנות דיק כבשין, ויפה העיר שם המוספי מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות, ולו ראש כמו איל וכבש מנגח, וכן קוראים לו היונים ורומיים בלשונם. ועיין מה שהעירותי בפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ל״ד. ובעל מ״כ במדרש איכה שם כתב כבשים מדרגות וסולמות עשוים מעץ או מעפר להלחם ממנו על העיר, ונעלם ממנו הוראת המלה, וחשב שפי׳ כבשים מלשון כבש שפי׳ מדרגות וסולמות. והנה לפנינו כתב בפתיחתא כבשים וכולם, מלת „וכולם" אין לה הבנה כלל גם ליתא בכ״י ב״מ, ואין ספק אצלי שאחד המעתיקים הגיה בגליון „סולם" לפרש מלת כבשים ואח״כ הובא פנימה ונעשית בטעות „וכולם": (כח) שהיא נדרשת שבעה משבעה. הכוונה עפ״י דרשתם בפסיקתא דר״כ פסקא פרה (ל״ה ע״ב), מזוקק שבעתים שהיו יודעים לדרוש את התורה מ״ט פנים טהור ומ״ט פנים טמא ודורש שבעתים ז׳ פעמים ז׳ שהם מ״ט וע״ש בהערה כ״ח: (כט) הה״ד ורוח לבשה את זכריה וגו׳ וכי מעל ראשי העם היה. המלות הה״ד הסגרתי כי מיותרות הן. ומן ורוח לבשה את זכרי׳ מתחיל מאמר בפני עצמו. ובקה״ר פי״ב אשר כל המאמר מהתחלת הפתיחא עד המאמר הזה לקוח משם ליתא זה רק לקוח מקה״ר פ״י כסוק אם רוח המושל: (ל) וכי מעל ראשי העם היה. מובא בילקוט דברי הימים רמז אלף פ״ה בשם איכה רבתי: (לא) חתן המלך. אביו יהוידע היה חתן המלך יהורם. דה״ב כ״ב י״א.

וסיה

הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט יא). ותשבר כד על המבוע (שם). (מט) תרין אמוראין, חד אמר כדו של ברוך על מבועו של ירמיה. וחד אמר כדו של ירמיה על מבועו של ברוך, הה"ד ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה (ירמי' לו יח): ונרוץ הגלגל אל הבור (קהלת שם). זו בבל (נ) שהיא זוטא של עולם. (נא) א"ר יוחנן האומר לצולה חרבי (ישעי' מד כז). זו בבל, (נב) למה נקראת שמה צולה, ששם צללו מי מבול, דכתיב גם בבל לנפול חללי ישראל גם לבבל נפלו חללי כל הארץ (ירמיה נא מט), אמר ריש לקיש כתיב וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם (בראשית יא ב), למה נקראת שמה שנער, ששם ננער [מתי] דור המבול: ד"א שנער שהן מנוערין מכל המצות, מצות תרומות ומעשרות: (נג) ד"א שנער שהן מתין בתשנק בלא נר ובלא מרחץ. ד"א שנער שהן מתין נערים: (נד) ד"א שנער עיר ששריה נערים מבעטים בתורה: ד"א שנער שהעמידה שונא וער להקב"ה, ואיזה, זה נבוכדנצר: והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת שם). זה רוח הקודש, כיון שנסתלק רוח הקודש גלו, וכיון שגלו היה ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא כד

(א) **רבי** יוחנן פתח: משא גיא חזיון (ישעי' כב א). גיא שכל החוזים מתנבאים עליה, גיא שכל החוזים עומדים ממנה, (ב) דאמר ר' יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו, ירושלמי הוה: גיא חזיון. שהשליכו דברי חוזים לארץ: מה לך איפוא כי עלית כלך לגגות (שם שם). ולאיגרא (ג) סלקין לון, (ד) א"ר לוי אלו גסי הרוח: (ה) תשואות מלאה (שם שם ב). א"ר אלעזר בן יעקב הלשון הזה משמש שלשה לשונות, צרות, מרגשות, אפלה: צרות, שנאמר תשואות נוגש לא ישמע (איוב לט ז). מרגשות, שנאמר תשואות מלאה (ישעי' שם). אפלה, שנאמר

הערות ותקונים

(מט) תרין אמוראין חד אמר כדו של ברוך על מבועו של ירמיה, וחד אמר כדו של ירמיה על מבועו של ברוך. גם בכאן תמצא בפי' רש"י קהלת שם בקצת ביאור, ותשבר כד על המבוע, כדו של ברוך בן נריה על מבועו של ירמיהו ששניהם גלו לבבל ופסקו מלימודם בעוני הדרך, תחלה גלו למצרים שהגלם יוחנן בן קרח וכשהחריב נבוכדנצר את מצרים הגלם לבבל: (נ) שהיא זוטא של עולם. מובא בערוך ערך זט וז"ל: בריש מגילת איכה ונרוץ הגלגל אל הבור זו בבל שהיא זוטא של עולם, פי' ארעיתו ותחתיתו. ובקה"ר שם חסר זה שנשמט ע"י שגגת המדפיסים וכן חסר בכ"י ב"מ: (נא) א"ר יוחנן האומר לצולה חרבי זו בבל, מובא בילקוט ישעי' רמז שכ"ג בשם איכה רבתי, ושנה בירושלמי ברכות פ"ד ה"א (דף ז' ע"ב) ושם הגי' דאמר ר' יוחנן האומר לצולה חרבי זו בבל שהיא זוטו של עולם ואח"כ איתא שם א"ר יוחנן למה נקרא שמה צולה כמו שהוא לפנינו, ואולי יש לתקן גם בירושלמי שצ"ל ונרוץ הגלגל אל הבור זו בבל שהיא זוטא של עולם: (נב) למה נקראת שמה צולה ששם צללו מי מבול, אמר ריש לקיש למה נקראת שמה שנער ששם ננער מתי דור המבול. וכ"ה בירושלמי שם וכן הוא בבבלי שבת קי"ג ע"ב ועיין ב"ר פל"ז אות ד': (נג) ד"א שנער שהן מתין בתשנק בלא נר ובלא מרחץ. מובא בערוך ערך שנער בשם הפתיחא, ונדרש מן פעל נָעַר ותרגום וינער (שמות יד כז) ושניק: (נד) ד"א שנער שמריה מבעטין בתורה, בב"ר שם הגי' שמריה מביסין בתורה עד שהן נערים ובירושלמי ברכות שם ליתא:

(א) ר' יוחנן פתח משא גיא חזיון. מובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ט בשם איכה רבתי. ובילקוט שם מתחיל משא גיא חזיון א"ר יוחנן משול רב בחלתא דנבואתא, ואח"כ הביא גיא חזיון גיא שכל החוזים מתנבאים עליה, המלות „משול רב בחלתא דנבואתא" ליתא בפתיחא וכן ליתא בכ"י ב"מ, ואולי מוספו מהתרגום שתרגם מטל נבואתא על קרתא דיתבי בחילתא דאתנביאו עלה נביא ובכ"י ב"מ המלות גיא שכל החוזים מתנבאים עליה חסר: (ב) דאמר ר' יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו ירושלמי היה. בכ"י ב"מ אמר ר' יוחנן כל נביא שלא נתפרש, מירושלים הוא: (ג) סלקין לון. בכ"י ב"מ סלקין לגון כולהון: (ד) א"ר לוי אלו גסי הרוח. בכ"י ב"מ הסרה מלת לוי, ובילקוט שם בטעות א"ר יוחנן ז"ל א"ר לוי, והמאמר הזה מובא ברש"י ישעי' כ"ב א' ומדרש אגדה אומר שהיו גסי הרוח באיכה רבתי: (ה) תשואות מלאה א"ר אלעזר בן יעקב הלשון הזה משמש ג' לשונות. מובא בערוך ערך תשואות בשם המדרש הזה:

לביתיה ואגייר: (לח) וינאץ השקד (קהלת שם). זו נבואתו של ירמי', הה"ד ויאמר אלי מה אתה רואה ירמיהו ואומר מקל שקד אני רואה (ירמי' א יא), א"ר אלעזר מה סימנו של שקד זה, (לט) משעה שהוא מציץ עד שעה שהוא גומר כ"א יום, (מ) כך מי"ז בתמוז עד תשעה באב כ"א יום: ויסתבל החגב (קהלת שם). זה צלמו של נבוכדנצר, דכתיב נבוכדנצר עבד צלם די דהב רומה אמין שתין פתיה אמין שית (דניאל ג' א). (מא) א"ר יוחנן כל דרומיה אמין שתין ופתייה שית מי יכיל קאים אם אין עוביו שליש רומו אינו יכול לעמוד, ואת אמר אקימה בבקעת דורא (שם שם), (מב) א"ר לוי כקנה היו מעמידין ליה והוא נופל, מעמידין אותו והוא נופל, עד היכן, ר' הני בשם ר' יצחק אמר עד שהביאו כל כסף וזהב שהוציאו ממצרים (מג) ושפכו דימוס על רגליו, לקיים מה שנאמר כספם בחוצות ישליכו וזהבם לנדה יהיה (יחזקאל ז יט): (מד) ותפר האביונה (קהלת שם). זו זכות אבות: (מד*) כי הולך האדם אל בית עולמו (שם). (מה) מבבל היו ושם חזרו: וסבבו בשוק הסופדים (שם). זו גלות יכניה, (מו) את מוצא בשעה שירד נבוכדנצר מירושלים וגלותו של צדקיה בידו, יצתה גלותו של יכניה (מז) מכוסים שחורים מבפנים ולבושים לבנים מבחוץ, והיו מקלסין לקראתו, (מח) נקטה ברבריה והוון שאלין מה עביד באבא, מה עביד באחא, מה עביד בברי, ואינון אמרין ליה, אשר למות למות ואשר לחרב לחרב (ירמי' טו ב), והוון מקלסין בחדא ידא ומספדין בחדא ידא, לקיים מה שנאמר ופארכם על ראשיכם ונעליכם ברגליכם לא תספדו ולא תבכו (יחזקאל כד כג): עד אשר לא ירתק חבל הכסף (קהלת שם ו). זו שלשלת יוחסין: ותרוץ גולת הזהב (שם). אלו דברי תורה,

---

הערות ותקונים

פרדשנא לביתי' ואגייר, בגיטין נ"ז ע"ב אמר זה הביא המסדר מהפתיחא עפ"י לשון הבבלי הני' אזל שדר שטר פרשתא לביתיה ואגייר, ברור שהמלה „שטר" נוסף לפרש מלת פרשתא, ובגמרא סנהדרין צ"ו ע"ב ליתא למלת „שטר", ופרשתא פי' שטר צואה והוראת מלת פרדשנא בל"י מתנה עיין ערוך השלם בערכו: (לח) וינאץ השקד זו נבואתו של ירמיה, מכאן הוא ג"כ לקוח מן קה"ר פי"ב פ' וישב העפר עיין לעיל הערה ע"ז, והמאמר הזה מובא ברש"י קהלת שם בשם מדרש קינות ומכאן מתחיל בכ"י ב"מ אחרי שהשמיט המעתיק מאמר שלם עיין לעיל הערה נ"ב: (לט) משעה שהוא מציץ עד שעה שהוא גומר כ"א יום. בקה"ר שם משעה שיניץ עד שהוא גומר פירותיו וכ"ה בכ"י ב"מ: (מ) כך מי"ז בתמוז עד ט"ב כ"א יום. בקה"ר שם כך כל גזרה לא היתה אלא מי"ז בתמוז עד ט"ב: (מא) א"ר יוחנן. מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ו, ובטעות נרשם שם פסיקתא רבתי, וצ"ל איכה רבתי והוא המאמר שלפנינו: (מב) א"ר לוי. בכ"י ב"מ א"ר ברכיה, ובקה"ר א"ר בני, ובילקוט שם א"ר ביבי, וכן רש"י קהלת שם הביא א"ר ביבי: (מג) ושפכו דימוס על רגליו, מובא בערוך ערך דמס ה' וז"ל וברים מגילת איכה עד שהביא כל כסף וזהב שהביא מירושלים ושפכו דומוס על רגליו, פי' נדבך של אבנים ועיין שם בערוך השלם: (מד) ותפר האביונה זו זכות אבות, מובא ג"כ ברש"י קהלת שם וסיים תופר משענת אבות שלכם, ויהיה אביונה מלשון אב: (מד*) כי הולך האדם, ברש"י בקהלת שם הביא וז"ל כי הולך האדם ישראל שנקרא צאן אדם, אדם אתם. צ"ל צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א) ומלת „צאן" מיותר: (מה) מבבל היו ושם חזרו. בקה"ר הגי' מבבל היו שנאמר ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך, ולבבל חזרו וטעמא הגלי לבבל. וזה נוסף וליתא גם בכ"י ב"מ: (מו) את מוצא בשעה שירד נבוכדנצר. מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ד בשם מדרש איכה רבתי: (מז) מכוסים שחורים מבפנים, וכן מובא בילקוט שם, ובקה"ר שם בטעות מוכסים שקים מבפנים צ"ל שחורים מבפנים: (מח) נקטה ברבריה. זה חסר בקה"ר שם, ובילקוט בטעות נקטה בר בריה. ובכ"י ב"מ בטעות נקיטה בְּבַבְּרוֹ (המלה מנוקדת), והמאמר מובא בערוך ערך נקט וז"ל ובמגילת איכה [צ"ל ברים מגילת איכה] כיון שהגיע לרומי יצאו לקראתו וקילסו אותו נקיטה ברברון, פי' נאחת עם לועז שהוא ברברו, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י אדימאנע מגלה, וברברון ידוע בל"י βραβαρῶν (באַרבאַריי), וכן מעם לועז תר' מעמא ברבריא, והכונה נקיטה ברברון מגלה עם לועז, וברש"י קהלת שם מובא המאמר בקצת ביאור וז"ל וסבבו בשוק הסופדים, גלות יכניה קדמה לגלות צדקיהו י"א שנה כשהגלה נבוכדנצר את גלות צדקיהו בקולרין היו יוצאין גלות יכניה לקראת נבוכדנצר על כרחן עם שאר בני העיר לקלסו שהוא גבור ומצליח והיו רואין את השבויים ושואלין אותם איש על קרובו מה נעשה בו, והיו משיבין אותן אשר למות וגו' והיו מקלסין בידם אחת ובידם אחרת מספקין ומטפחין הספד על אחיהם ועל בניהם עכ"ל:

תרין

סופדים (שם שם יג) . על חורבן ראשון ועל חורבן שני : על שדי חמד (שם) . על בית חמדתי שעשיתי אותן כשדה, היינו הוא דאמר ציון שדה תחרש (מיכה ג יב) : על גפן פוריה (ישעי' שם) . אלו ישראל, כמה דאת אמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט) : (טו) דבר אחר ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד. זהו שאמר הכתוב ברוח הקודש על ידי בני קרח, אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי וגו' (תהלים מב ה) . כנגד מי אמרוהו בני קרח לקרא הזה לא אמרוהו אלא כנגד כנסת ישראל. שאמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע זכורה אני בטחון ושאנן ושלוה שהייתי שרוייה בו, ועכשיו נתרחק ממני, ואני בוכיה ומתאנחת ואומרת מי ישימני כשנים הראשונים שהיה מקדש בנוי, ובתוכו אתה יורד משמי מרום ומשרה שכינתך עלי, ואומות העולם מקלסין אותי, וכשהייתי מבקשת רחמים על עוני אתה עונה אותי, ועכשיו אני בבושה וכלימה : ועוד אמרה [כנסת ישראל] לפניו רבש"ע שחחה עלי נפשי כשאני עוברת על ביתך והוא חרב וקול דממה בתוכו ואומר מקום שזרעו של אברהם הקריבו קרבן לפניך, והכהנים עומדים על הדוכן, והלוים מקלסים בכנורות, יהיו שועלים מרקדים בו, הה"ד על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכה ה יח), אלא מה אעשה שעונותי גרמו לי ונביאי השקר שהיו בתוכי שהתעו אותי מדרך חיים לדרך המות לכך נאמר אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי וגו' : (טז) ד"א ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד וגו'. בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכו אין אומות העולם נוגעין בו, אלא אכביש את עיני ממנו, ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ, ויבואו האויבים ויחריבו אותו, (יז) מיד נשבע הקב"ה בימינו והחזירה אחוריו, הה"ד השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב ג) באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו, וכיון שנשרף אמר הקב"ה שוב אין לי מושב בארץ, אסלק שכינתי ממנה, ואעלה למכוני הראשון, הה"ד אלכה ואשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני (הושע ה טו), באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר אוי לי מה עשיתי, השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, הס ושלום שהייתי שחוק לגוים ולעג לבריות, באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו, ואמר לפניו, רבש"ע אני אבכה ואתה לא תבכה, אמר לו אם אין אתה מניח לי לבכות עכשיו אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה, שנאמר ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה וגו' (ירמיה יג יז) . אמר להן הקב"ה למלאכי השרת בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים בו, מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמי' לפניו, וכיון שראה הקב"ה את בית המקדש, אמר בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם, באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר אוי לי על ביתי, בני היכן אתם, כהני היכן אתם, אוהבי היכן אתם, מה אעשה לכם, התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה, אמר הקב"ה לירמיה אני דומה היום לאדם שהי' לו בן יחידי, ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, ואין לך כאב לא עלי ולא על בני, לך וקרא לאברהם ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם שהם יודעים לבכות, אמר לפניו רבש"ע איני יודע היכן משה קבור, אמר לו הקב"ה לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא ב,

---

הערות ותקונים

פסיקתא נוסב על המאמר שלאחריו בר קפרא אמר והוא בפסיקתא דר"כ פסקא איכה : (טו) ד"א ויקרא ה' צבאות זש"ה ברוח הקודש ע"י בני קרח כו'. בכ"י ב"מ לא נמצא כל המאמר הזה עד סוף הפתיחה ומסיים כד"א גפן ממצרים תסיע. ואח"כ מתחיל ר' יוחנן פתח תנו לה' אלהיכם כבוד והוא התחלת פתיחא כ"ה. ומסגנון הלשון נראה כי נוסף מן מדרש מאוחר או המסדר מן הפתיחות הוסיף זה מאיזה מדרש מאוחר כי לא נמצא בכל הפתיחות הלשון הזה גם לא באיכה רבתי, רק כעין זה נמצא בפסיקתא רבתי פל"ד פל"ה פל"ו פל"ז זהו שנאמרה ברוח הקודש על ידי. . . . . (טז) ד"א ויקרא ה' אלהים צבאות וגו' בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש. המאמר נמצא בשינוים ובקיצור במדרש איכה זוטא סי' כ"ו ונעתק בילקוט איכה רמז ד' ודברי הילקוט הם מן איכה זוטא לא מן הפתיחתא שלפנינו כי הביא כלשון איכה זוטא ועיין בהערות שלי למדרש איכה זוטא בחלק שני הערה ס"ב : (יז) מיד נשבע הקב"ה

אמש שואה ומשואה (איוב ל ג): (ו) עיר הומיה (ישעי' שם). קרתא מערבבתא: (ז) קריה עליזה (שם). קרתא (דחייתא) [חדיתא]: חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה (שם). ומה הן, מזי רעב ולחומי רשף (דברים לב כד): כל קציניך נדדו יחד מקשת אסרו (ישעי' שם ג). (ח) שהיו מתירין גידי קשתותם ואוסרין בהן: כל נמצאיך אסרו יחדו מרחוק ברחו (שם). מרחיקים מלשמוע דברי תורה, כמד"א מרחוק ה' נראה לי (ירמי' לא ב): על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני (ישעי' שם ד). (ט) אמר ר"ל בשלשה מקומות בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן, ואלו הן, בדור המבול ובים ובחורבן בית המקדש. בדור המבול מה כתיב (בראשית ו) ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם. בים כתיב (שמות יד) ולא קרב זה אל זה כל הלילה. ובחורבן בה"מ כתיב (ישעי' כ"ב) על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני. אל תאספו אין כתיב כאן אלא אל תאיצו, אמר הקב"ה למלאכי השרת ניחומין אלו שאתם אומרים לפני, ניאוצין הן לי, למה, כי יום מהומה ומבוסה ומבוכה לה' אלהים צבאות. (שם שם ה). יום מעורבב, יום דביזה, יום דבכיה: בגיא חזיון (שם). שכל החוזים מתנבאים עליה: מקרקר קיר ושוע אל ההר (שם). שהיו מקרקרים קירות בתיהם ועושין אותם מגינים ומעמידים אותן על שועיהם: ועילם נשא אשפה (שם שם ו). (י) רב אמר הדא קיבוץ דגירי: ברכב אדם פרשים וקיר ערה מגן (שם שם). שהיו מקרקרים קירות בתיהם ועושים אותם מגינים: ויהי מבחר עמקיך מלאו רכב (שם שם ז). רב אמר (יא) כמלא עומקה של מי ים: והפרשים שות שתו השערה (שם). משתיי אזלין ומשתיי אתיין ומתחמאין סגין: ויגל את מסך יהודה (שם שם ח). (יב) גליא דכסיא: ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער (שם). (יג) תני ר' שמעון בן יוחאי כלי זיין היה לישראל בסיני, והיה שם המפורש חקוק עליו, וכשחטאו נוטל מהן, הה"ד ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות לג ו). כיצד נוטל מהן, ר' איבו ורבנן, ר' איבו אמר מאליו היה נקלף, ורבנן אמרי מלאך היה יורד ומקלפו: ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו וגו'. ואת בתי ירושלים ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה (שם שם ט י). מלמד שהיו נותצין בתיהם ומוסיפין על החומה, ולא כבר עשה חזקיהו כן, הלא כתיב ויתחזק ויבן את כל החומה הפרוצה וגו' (דה"ב לב ה). אלא חזקיה בה' אלהי ישראל בטח, אבל אתם לא הבטחתם, הה"ד ולא הבטתם אל עושיה ויוצרה מרחוק לא ראיתם (ישעי' שם יא): (יד) ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (שם שם יב). אמרו מלאכי השרת לפניו רבש"ע כתיב הוד והדר לפניו [עוז וחדוה במקומו] (דה"א טז כז), ואתה אומר כדין, אמר להון אנא מליף לכון, היינו הוא דאמר פשטה ועורה וחגורה על חלצים (ישעי' לב יא), כך תהיו מספידין: על שדים

הערות ותקונים

(ו) עיר הומיה קרתא מערבבתא וכ"ה בדפוס ראשון ודפוס קאנסט', ובכ"י ב"מ ובילקוט שם קרתא מרבבתא, וכן מובא בערוך ערך המיה וז"ל: במגילת איכה [נ"ל ברים מגילת איכה] עיר הומיה קרתא מרבבתא: (ז) קריה עליזה קרתא דחייתא. תקנתי חדיתא ונהפכו האותיות וכ"ה לנכון בדפוס ראשון ודפוס קאנסט' וכ"ה בילקוט, ובפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"א ע"ב) קריה נאמנה קרתא חדתא קרתא מרבבתא: (ח) שהיו מתירין גידי קשתותם ואוסרין בהן. וכ"ה בדפוס ראשון, ובילקוט הגי' שהיו מתירין יתרי קשתותם ואוסרין אותם: (ט) אמר ריש לקיש בשלשה מקומות. בילקוט שם אמר ר' שמעון בן אלעזר, ובכ"י ב"מ א"ר בן אלעזר בודאי היה כתוב ג"כ א"ר שמעון בן אלעזר ואין ספק שהי' כתוב רשב"ל והוא ר"ת ר' שמעון בן לקיש וידוע כי הוא כמו ריש לקיש והמדפיסים חשבו שהוא ר"ת ר' שמעון בן לעזר והלינו ר' שמעון בן אלעזר: (י) רב אמר הדא קיבוץ דגירי. בכ"י ב"מ רב אמר חדא [נ"ל הדא] גבא גבא דגיירי, ובילקוט גורס ג"כ גבא דגוריא והשמיט שם האומר, ופי' גירי חצים, וגם רש"י פי' אשפה אשפות חצים: (יא) כמלא עומקה של מי ים, בכ"י ב"מ כמלא עמוקה של מיומם בטעות. והילקוט הביא כמלא עומקה של גיהנם: (יב) גלי דכסיא. וכ"ה לעיל בפתיחא סי' כ"א וע"ש בהערה ב': (יג) תני רשב"י כלי זיין היה לישראל בסיני והיה שם המפורש חקוק עליו כו' מדרש חזית פ"ד פ' שלחיך פרדס רמונים: (יד) ויקרא ה' אלהים צבאות. מובא בילקוט ישעי' רמז ר"ג וחסר הציון והוא ע"ד כמד"א גפן ממצרים תסיע, והציון

פסיקתא

על התורה, אמר לה אברהם, אל"ף את ראש לכל האותיות ובאת להעיד בישראל ביום צרתם, זכרי יום שנגלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), ולא קבלוך אומה ולשון אלא בני, ואת באת להעיד בבני, מיד עמדה אל"ף לצד אחד ולא העידה בהן. באה בי"ת להעיד בהם בישראל, אמר לה אברהם בתי את באת להעיד על בני שהם זריזין בחמשה חומשי תורה שאת בראש התורה הה"ד בראשית ברא אלהים (בראשית א א), מיד עמדה בי"ת לצד אחד ולא העידה כלום. באתה גימ"ל להעיד בישראל, אמר לה אברהם גימ"ל את באת להעיד בבני שעברו על התורה, כלום יש אומה שמקיימת מצות ציצית, שאת נתונה בראש אלא בני, הה"ד גדילים תעשה לך (דברים כב יב), מיד עמדה גימ"ל לצד אחד ולא העידה כלום, וכיון שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל. מיד פתח אברהם לפני הקב"ה ואמר רבש"ע למאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים, אמרת לי העלהו עולה לפני, ונעשיתי עליו כאכזרי ולא ריחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפתתי אותו, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני: פתח יצחק ואמר רבש"ע כשאמר לי אבא, אלהים יראה לו השה לעולה בני (בראשית כב ח), לא עכבתי על דבריך ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת, ולא תרחם על בני: פתח יעקב ואמר רבש"ע לא עשרים שנה עמדתי בבית לבן, וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה, לאחר שגדלתים כאפרוחים של תרנגולים, וסבלתי עליהם צער גידול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם, ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני: פתח משה ואמר רבש"ע לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה, ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ, גזרת עלי במדבר יפלו עצמותי, ועכשיו שגלו שלחת לי לספוד ולבכות עליהם, זהו המשל שאומרים בני אדם מטוב אדוני לא טוב לי, ומרעתו רע לי. באותה שעה אמר משה לירמי' לך לפני שאלך ואביאם ואראה מי מניח ידו עליהם, אמר לו ירמי' (יט) אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים, א"ל אעפ"כ, מיד הלך משה וירמי' לפניו, עד שהגיעו לנהרות בבל, ראוהו למשה ואמרו זה לזה בא בן עמרם מקברו לפדותינו מיד צרינו, יצאה בת קול ואמרה גזירה היא מלפני, מיד אמר להם משה בני להחזיר אתכם אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה, אלא המקום יחזיר אתכם במהרה, והניח אותם. באותה שעה הרמו קולם בבכיה גדולה עד שעלתה בכייתם למרום, הה"ד על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קלז א), כיון שבא משה אצל אבות העולם, אמרו לו מה עשו האויבים בבנינו, אמר להם מהם הרגו, ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמות הארץ, ומהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כלם ובכו (כ) וקוננו בקינות ווי על דמטא לבנן, היכי הוייתון כיתמא בלא אבא, היכי דמכיתון בטיהרא ובקייטא בלא לבושא ובלא כסו, היכי סגיתון בטורי ובחצצי חליצי מסאני ובלא סנדלא, היכי טעניתון טובלי טעוני דחלא, היכי הוו ידיכון כפיתין לאחוריכון, היכי לא בלעתון ריקא בפומיכון. פתח משה ואמר (כא) ליטא שמשא

הערות ותקונים

אותיות כו' עד מיד פתח אברהם, ליתא במדרש איכה זוטא גם אינו מובא בילקוט שם: (יט) אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים. כי ירמי' היה כהן ואין להטמא: (כ) וקוננו בקינות ווי על דמטא לבנן כו'. פי' אוי על מה שהגיע לבנינו היאך נהייתם כיתומים בלא אב, היאך אתם ישנים בצהרים ובקיץ בלא לבוש ובלא כסות, היאך הלכתם בהרים, ואבני אלן, שלופי מנעלים ובלא סנדלים, היאך אתם טעונים משאות טעונות חול, היאך היו ידיכם קשורים לאחוריכם, היאך לא היו לכם פנאי לבלוע הרוק שבפיכם, כמ"ש המ"כ: (כא) ליטא שמשא כו'. פי' מקולל תהא השמש למה לא נעשית חשך בשעה שנכנס האויב לבית המקדש

עמרם בן עמרם עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים, מיד הלך ירמי׳ למערת המכפלה ואמר לאבות העולם, עמדו שהגיע זמן שאתם מתבקשין לפני הקב״ה, אמרו לו למה, אמר להם איני יודע, מפני שהיה מתירא שלא יאמרו בימיך היתה לבנינו זאת, הניחן ירמיה ועמד על שפת הירדן וקרא בן עמרם בן עמרם עמוד הגיע זמן שאתה מבוקש לפני הקב״ה, אמר לו מה היום מיומים שאני מבוקש לפני הקב״ה, אמר לו ירמי׳ איני יודע, הניחו משה והלך אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותן משעת מתן תורה, אמר להם משרתי עליונים, כלום אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב״ה, אמרו לו בן עמרם אי אתה יודע שבית המקדש חרב וישראל גלו, והיה צועק ובוכה עד שהגיע לאבות העולם, מיד אף הם קרעו בגדיהם, והניחו ידיהם על ראשיהם, והיו צועקים ובוכין עד שערי בית המקדש, כיון שראה אותם הקב״ה מיד ויקרא ה׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק, ואלמלא מקרא שכתוב אי אפשר לאומרו, והיו בוכין והולכין משער זה לשער זה, כאדם שמתו מוטל לפניו, והיה הקב״ה סופד ואומר אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח. (יח) א״ר שמואל בר נחמן בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב״ה בוכה וממרט זקנו, ותולש שערות ראשו, ומכה את פניו, וקורע את בגדיו, ואפר על ראשו, והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק, אמר לפני הקב״ה מפני מה נשתניתי מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושה וכלימה זאת, כיון שראוהו מלאכי השרת אף הם קשרו הספד שורות שורות, ואומרין נשמו מסלות שבת עובר אורח וגו׳ (ישעי׳ לג ח), מאי נשמו מסלות, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה מסילות שהתקנת לירושלים שלא יהו עוברי דרכים פוסקים מהם היאך היו לשממה: שבת עובר אורח. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה דרכים שהיו ישראל עוברים ושבים בהם בחגים, היאך שבתו: הפר ברית (שם). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע הופר ברית של אברהם אביהם שעל ידו מתישב העולם ועל ידו הכירוך בעולם שאתה אל עליון קונה שמים וארץ: מאס ערים (שם). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה מאסת ירושלים וציון לאחר שבחרת בהם, הה״ד המאוס מאסת את יהודה ואם בציון געלה נפשך וגו׳ (ירמי׳ יד יט): לא חשב אנוש (ישעי׳ שם). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה אפילו כדור אנוש שהיו ראש לע״ז לא חשבת את ישראל, באותה שעה נזקק הקב״ה למלאכי השרת אמר להם מה לכם קושרין מספד בענין הזה שורות שורות, אמרו לפניו רבש״ע מפני אברהם אוהבך שבא לביתך וספד ובכה, מפני מה לא השגחת עליו, אמר להם מיום שנפטר אוהבי מלפני לבית עולמו לא בא לביתי, ועכשיו מה לידידי בביתי (ירמי׳ יא טו). אמר אברהם לפני הקב״ה רבונו של עולם מפני מה הגלית את בני ומסרתן ביד האומות, והרגום בכל מיתות משונות, והחרבת בית המקדש מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך, אמר לו הקב״ה לאברהם, בניך חטאו ועברו על כל התורה, ועל כ״ב אותיות שבה, הה״ד וכל ישראל עברו את תורתך (דניאל ט יא), אמר אברהם לפני הקב״ה רבש״ע מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך, אמר לו תבא תורה ותעיד בהם בישראל, מיד באה תורה להעיד בהן, אמר לה אברהם בתי את באה להעיד בהן בישראל שעברו על מצותיך ואין לך בושת פנים מפני, זכרי יום שהחזירך הקב״ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך וכבדוך, ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם כיון ששמעה תורה כך עמדה לצד אחד ולא העידה בהן, אמר לו הקב״ה לאברהם יבאו עשרים ושתים אותיות ויעידו בהן בישראל, מיד באו עשרים ושתים אותיות. באה אל״ף להעיד בישראל שעברו

הערות ותקונים

הקב״ה בימינו. במדרש איכה זוטא מיד השיב הקב״ה ימינו ועוד נמצא שינויים בכל המאמר ע״ש: (יח) א״ר שמואל בר נחמן בשעה שחרב בית המקדש כו׳. כל המאמר וכן תבא תורה ותעיד כו׳ יבאו עשרים ושתים אותיות

ויקברהו במעלה קברי בני דוד וכבוד עשו לו במותו (דה"ב לב לג). מה כבוד עשו לו, ר' יהודה בר' סימון (ב) ור' חנין ורבנן, ר' יהודה בר סימון אמר בית וועד בנו למעלה מקברו של חזקיהו, בשעה שהיו הולכים לשם היו אומרים לו למדנו. ר' חנין אמר (ג) ספר תורה נתנו למעלה מקברו של חזקיהו, ואמרו זה שהוא מוטל בארון זה קיים מה שכתוב בזה. ורבנן אמרי (ד) הציעו לו טפטיות מפתח בתיהם עד קברי בית דוד, וכל כך למה, כדי שלא יתיחפו רגליהם, אף על פי כן נתיחפו רגליהם, אמר להם ירמי' מה אם בשעה שהצעתם טפטיות מפתח בתיכם עד קברי בית דוד נתיחפו רגליכם, לכשיתנגפו רגליכם על הרי נשף על אחת כמה וכמה: (ה) עשר מסעות נסעה השכינה, מכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, מן מפתן הבית לכרובים, ומן הכרובים לשער הקדמוני, משער הקדמוני לחצר, (ו) מן החצר לגג, מן הגג למזבח, מן המזבח לחומה, מן החומה לעיר, מן העיר להר הזיתים. מכרוב לכרוב, (ז) דכתיב וירם כבוד ה' מעל הכרוב (יחזקאל י ד): מכרוב למפתן הבית דכתיב וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית (שם ט ג): ממפתן הבית לכרובים, דכתיב ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים, (שם י יח). ויצא לא היה צריך קרייה למימר אלא ויבא, ואת אמר ויצא, מהו ויצא, (ח) א"ר אחא למלך שהיה יוצא מפלטין שלו בכעס, משהיה יוצא היה חוזר ומגפף ומנשק בכותלי פלטין ובעמודי פלטין ובוכה ואומר הוי שלום פלטין שלי, הוי שלום בית מלכותי, הוי שלום בית יקרי, הוי שלום מן כדון הוי שלום. כך משהיתה שכינה יוצאת מבית המקדש היתה חוזרת ומגפפת ומנשקת בכותלי בית המקדש ובעמודי בית המקדש ובוכה ואומרת הוי שלום בית מקדשי, הוי שלום בית מלכותי, הוי שלום בית יקרי, הוי שלום מן כדון הוי שלום: מן הכרובים לשער הקדמוני, דכתיב וישאו הכרובים את כנפיהם (שם שם יט): משער הקדמוני לחצר, דכתיב והחצר מלאה את נוגה כבוד ה' (שם שם ד): מן החצר לגג, דכתיב טוב שבת על פנת גג (משלי כא ט): מן הגג למזבח, דכתיב ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט א): מן המזבח לחומה, דכתיב והנה ה' נצב על חומת אנך (שם שם ז ז). (ט) ד"א מהו אנך, זו סנהדרין של שבעים ואחד מנין אנ"ך. ויאמר ה' הנני שם אנך (שם שם ח), א"ר יהודה בר' סימון: מן החומה לעיר, דכתיב קול ה' לעיר יקרא (שם ו ט): מן העיר להר הזתים, דכתיב ויעל כבוד

הערות ותקונים

תלמידים לעסוק שם בתורה: (ב) ור' חנין. בילקוט שם ור' חנינא ובכ"י ב"מ הגי' ר' אבין אמר: (ג) ספר תורה נתנו למעלה מקברו. עיין בגמרא שם דף י"ז ע"א. אלא שהניחו ס"ת על מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה: (ד) הציעו לו טפטיות מפתח בתיהם עד קברי בני דוד. צ"ל בית דוד וכ"ה לנכון בכ"י ב"מ וכן מובא בערוך ערך טפט וז"ל ברים מגילת איכה הציע טפוטיות מפתח בתיהן עד קברי בית דוד. והוראת המלה ידוע בל"י ורומי מכסה מרוקם (טעפפיך): (ה) עשר מסעות. פסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמי' (קי"ד ע"ב) ומובא בילקוט ירמי' רמז רנ"ז וחסר הציון פסיקתא. ובגמרא ר"ה ל"א ע"א ובאדר"נ פל"ד הנוסחא משונה כמו שהעירותי בפסיקתא שם הערה נ"א: (ו) מן החצר לגג. בפסיקתא שם ובבבלי שם מחצר למזבח וממזבח לגג ומגג לחומה כמו שהעירותי שם הערה נ"ב: (ז) דכתיב וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית. בפסיקתא הגי' מכרוב לכרוב, וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב וגו', מכרוב למפתן הבית וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית, כמו שהעירותי שם הערה נ"ה: (ח) א"ר אחא למלך שהי' יוצא מפלטין. בפסיקתא שם, ובילקוט ירמי' שם, וכן בילקוט יחזקאל רמז ש"נ בשם הפסיקתא, המלות „א"ר אחא" ליתא ונמצא ג"כ בכ"י ב"מ: (ט) „ד"א מהו אנך זו סנהדרין של שבעים ואחד מנין אנך, ויאמר ה' הנני שם אנך, א"ר יהודה בר סימון" כ"ה גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא רק בחסרון המלות „ד"א" והמלות „ד"א" נוספו אל המדרש ע"י הגהת בעל אות אמת שכתב: מהו אנך צ"ל ד"א מהו אנך. גם ליתא בדפוסים הנ"ל המלות „ויאמר ה' הנני שם אנך". שהוא שם בעמוס בפסוק שלאחריו וזה הוסיף המ"כ וגם בכ"י ברימים מוזעאום נאמר מהו אנך זו סנהדרין של ע"א אמר ר' יהודה בר סימון. והנה המלות „א"ר יהודה בר סימון" אינם שייכים למאמר שלאחריו מן החומה לעיר דכתיב קול ה' לעיר יקרא כי זה הוא ההמשך ממאמר שלפניו ומה בא ר' יהודה להשמיענו. רק כבר העירותי בפסיקתא שם הערה ק"א במדרש שלפנינו נוסף זה מהו אנך זו סנהדרין של ע"א מנין אנך

אמאי לא חשכת בשעה דעאל שנאה לבית מקדשא, אהדר ליה שמשא בחייך משה רעיא מהימנא, היכי אהוי חשוכא דלא שבקין לי ולא רפו לי דנקטין לי בשיתין שוטי דנורא, ואמרין לי פוק ונהר נהוריך: תוב פתח משה ואמר ווי על זיוך מקדשא היכי חשך ווי כי מטא זמניה די חרב (כב) והיכלא מיקלייא ודרדקי דבי רב מתקטלין, ואבוהון אזלין בשביה וגלותא ובחרבא: תוב פתח משה ואמר שבאי אי בחייכון אתון קטולי לא תקטלון קטולה אכזראה ולא תשוון כלאה גמירא, ולא תקטלון ברא באנפוהי דאבא וברתא באנפה דאמא דמטא זימנא דמרי שמיא חושבנא חשיב מנכון, וכשדאי רשיעיא לא עבדין הכי אלא מותבין ליה לברא באנפי' דאמיה ואמרין ליה לאבוה קום נכסיא בכיא אמיה ונתרין דמעתא עלוהי ואבוהי תלה ליה רישיה: (כג) ועוד אמר משה לפניו רבש"ע כתבת בתורתך ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), והלא כבר הרגו בנים ואמותיהם כמה וכמה ואתה שותק: באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים, והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד, כי נודעה לי העצה, והודעתי לבעלי (כד) ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי, ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי, כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד (כה) אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת, ואני משיבתו על כל דבר ודבר, כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה, ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קנאת לע"ז שאין בה ממש והגלית בני, ונהרגו בחרב, ועשו אויבים בם כרצונם, מיד נתגללו רחמיו של הקב"ה ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן, הה"ד כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו (ירמי' לא יד), וכתיב כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' (שם שם טו), וכתיב ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (שם שם טז):

פתיחתא כה

רבי יוחנן פתח: תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשיך וגו' (ירמי' יג טז). אימתי נתקיים להם המקרא הזה, במיתתו של חזקיהו, (א) הה"ד וישכב יחזקיהו עם אבותיו

הערות ותקונים

המקדש, השיבה לו השמש בחייך אני אשבע משה רועה נאמן היאך היה אפשר לי להיות חשך לא הניחו לי ולא הרפו ממני מלמעלה שלקחו אותי והכו אותי בששים שרביטים של אש ואמרו לי לך והאר אורך: (כב) והיכלא מיקלייא. כ"ה גם בדפוס ראשון אבל בדפוסים אחרונים הלינו והיכלא מכלי, וכן באיכה זוטא כתוב והיכלי מיקלי ופי' שריפה מלשון אשר קלם מלך בבל, וכן בגמרא סנהדרין צ"ו ע"ב מקדשא חרוב והיכלא מיקלי: (כג) עוד אמר לפניו רבש"ע כתבת בתורתך ושור או שה וכו'. מכאן עד סוף הפתיחא (אות כ"ד) הוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר ולא נודע לי המקור: (כד) ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי. עיין מגילה י"ג ע"ב ורש"י עה"ת ולקח טוב שיעקב מסר סימנים לרחל: (כה) אלא שנכנסתי תחת המטה והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי. עיין ב"ר פ"ע אות י"ט וכל הערב לילה הוה צוח לה רחל והיא ענתה ליה וכן בלקח טוב וכל הלילה היה קורא לה יעקב אבינו רחל, והיא עונה בחזקת רחל:

(א) הה"ד וישכב יחזקיהו מה כבוד עשו לו. מובא בילקוט ד"ה רמז אלף פ"ה בשם איכה רבתי ועיין ב"ק פ"ז ע"ב ובמקום בית וועד בנו למעלה מקברו נאמר שם מלמד שהושיבו ישיבה על קברו פירש"י תלמידים:

פתיחתא כז

(א) רבי פנחס פתח: ואם עד אלה לא תשמעו לי וגו' (ויקרא כו יח). ר' אליעזר ור' יהושע. ר' אליעזר אומר אין הקב"ה מביא פורענות על ישראל (ב) עד שמעיד בהן תחלה, הה"ד ואם עד אלה. ר' יהושע אומר שלא יהו ישראל אומרים כלו מכות (ג) עוד אין לו אחרות להביא עלינו, ת"ל ואם עד אלה, עם עוד אלה יש לו אחרות מאלה וכאלה להביא: ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתכם (שם שם). (ד) אתם עברתם לפני שבע עבירות, בואו וקבלו עליכם שבע פורעניות, אתם עברתם לפני שבע עבירות, הרי ירמי' בא מקונן עליכם קינות שהוא (ה) שבע אלפא ביתן איכה:

פתיחתא כח

(א) רבי חמא בר חנינא פתח: וירמי' לקח מגלה אחרת וגו' (ירמי' לו לב). ר' חמא בר חנינא ורבנן. (ב) ר' חמא אמר ועוד נוסף עליהם (שם). זה איכה יעיב: דברים (שם). זה איכה יועם: רבים (שם). זה אני הגבר: כהמה (שם). זכור ה'. ורבנן אמרי ועוד נוסף עליהם. זה איכה יעיב: דברים. זה איכה יועם: רבים. זה זכור ה': כהמה. זה אני הגבר, שהוא מן תלתא תלתא פסוקי באלפא ביתא:

פתיחתא כט

(א) זבדי בן לוי פתח: אלהים מושיב יחידים ביתה (תהלים סח ז), אתה מוצא עד שלא נגאלו ישראל ממצרים היו יושבין בפני עצמן, והשכינה בפני עצמה, וכיון שנגאלו (ב) נעשו כולן הומוניא אחת, וכיון שגלו, חזרה שכינה בפני עצמה וישראל בפני עצמן, הה"ד אך סוררים שכנו צחיחה (שם שם) איכה ישבה בדד:

הערות ותקונים

(א) ר' פנחס פתח ואם עד אלה לא תשמעו לי. בילקוט איכה בהתחלתו התחיל במאמר הזה והביא רק התחלת המאמר וסיים „שהוא מעיד תחלה וכו'" ונוסף שם בגליון „כדאיתא באיכה רבתי" והוא המאמר שלפנינו. ומקור המאמר הוא בספרא בחקותי פ"ה המתחיל ואם עד אלה ושם מובא כל המאמר ומתחיל ר' אליעזר אומר, אבל המסדר מן הפתיחתא הביא „ר' פנחס פתח" והדורש הזה לא הוסיף מאומה רק הביא דברי הספרא לכן הם דברי המסדר מהפתיחתא שהביא המאמר וייחסה לר' פנחס שהוא פתח לדורשה. והדורש גם הביא מאומה רק דברי הספרא והוסיף רק הסיום אתם עברתם שבע עבירות הרי ירמי' בא מקונן עליכם קינות שהוא שבע אלפא ביתן: (ב) עד שמעיד בהן תחלה, דורש עַד כמו עֵד: (ג) עוד אין לו אחרות. דורש עד כמו עוד: (ד) אתם עברתם לפני שבע עבירות בואו וקבלו עליכם שבע פורעניות. עיין בפירש"י עה"ת בחקותי כ"ו י"ח וכ"א וכ"ו ול"א, ועיין בפי' הר"ש משאנץ לספרא ומונה שם מספרם ועיין גם בקרבן אהרן שם: (ה) שבע אלפא ביתן. השיב זכור ה' ג"כ בא"ב לפי שיש בו כ"ב פסוקים:

(א) ר' חמא בר חנינא ורבנן. המאמר הזה נשנה במדרש איכה רבתי פ"ג א' פסוק אני הגבר, והוא כגי' הכ"י מן איכה רבתי, ובדפוס הלשון משובש. ובכ"י שם הגי' ר' חנינא בר פפא במקום ר' חמא בר חנינא. והיא גי' יותר מיושרת, לכן ר' חנינא בר פפא פתח והביא את דברי ר' חמא בר חנינא אבל לא שפתח לדרוש והביא את דברי עצמו. ובכ"י ב"מ הלשון נתקצר וכך איתא שם: ר' חמא בר חנינא פתח וירמי' לקח מגלה אחרת ויתנה אל ברוך בן נריה הסופר ויכתוב עליה את כל הדברים אשר שרף יהויקים מלך יהודה באש ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה אני הגבר שהוא מן תלתא תלתא. ע"כ. (ב) ר' חמא אמר. מובא בילקוט ירמי' רמז שכ"ה בשם איכה רבתי ונשמט שם מן רבים במאמר דר' חמא עד רבים במאמר רבנן ע"ש:

(א) זבדי בן לוי פתח אלהים מושיב יחידים ביתה. מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ה בשם איכה רבתי: (ב) נעשו כולן הומוניא אחת. עיין לעיל פתיחתא י' הערה ב'. ובכ"י ב"מ אחר נעשה כולם הומניא אחת סיים „ושרתה שכינה ביניהם":

ה׳ מעל תוך העיר ויעמדו על ההר אשר מקדם לעיר (יחזקאל יא כג). (י) א״ר יונתן שלש שנים ומחצה עשתה׳ השכינה יושבת על הר הזתים, סבורה שמא ישראל יעשו תשובה ולא עשו, והיתה בת קול מכרזת ואומרת שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד), שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז), וכיון שלא עשו תשובה, אמרה אלך אשובה׳ אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני בצר להם ישחרנני (הושע ה טו). על אותה שעה הוא אומר (יא) תנו לה׳ אלהיכם כבוד בטרם יחשיך (ירמי׳ יג טז). בטרם יחשיך לכם מדברי תורה, בטרם יחשיך לכם מדברי נבואה, ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף וקויתם לאור (שם שם) בבבל: ושמה לצלמות (שם) במדי: ושית לערפל (שם) ביון: ואם לא תשמעוה (שם שם יז) באדום: במסתרים תבכה נפשי מפני גוה (שם) מה ת״ל מפני גוה אלו אומות העולם שהם מתגאים ואומרים אי אלהימו צור חסיו בו (דברים לב לז): ד״א מפני גוה, מפני מלאכי השרת שהם מתגאים ואומרים מה אנוש כי תזכרנו וגו׳ (תהלים ח ה): ודמוע תדמע ותרד עיני דמעה כי נשבה עדר ה׳ (ירמי׳ שם שם). את מוצא עד שלא גלו ישראל היו עשויים עדרים עדרים עדרי כהונה לבד, עדרי לויה לבד, עדרי ישראל לבד, וכיון שגלו נעשו עדר אחד, כי נשבה עדר ה׳, כי נשבו אין כתיב כאן אלא כי נשבה עדר ה׳:

פתיחתא כו

(א) **רב** נחמן פתח: הוי אריאל אריאל (ישעי׳ כט א). אריא אריא ניברא: קרית חנה דוד (שם שם). קריה שחנה בה דוד, (ב) קרייה דלא חניא ליה בה אלא דוד, (ג) קריה שעשה אותה דוד לקסרקיטון שלו: ספו שנה על שנה חגים ינקופו (שם שם). שנה עלתה, שנה נפקא, ולא היו עולין לפעמי רגלים, (ד) והיו הדרכים מעלין היגים: והציקותי לאריאל (שם שם). ר׳ נסה דקסרין אמר מכאן שהיתה קורת רוח לישראל: והיתה תאניה ואניה (שם שם). (ה) סכופי סכופים: והיתה לי כאריאל (שם שם). כחורבן ראשון חורבן שני, כיון שחטאו גלו. וכיון שגלו התחיל ירמי׳ מקונן עליהם איכה:

הערות ותקונים

אנך. ומלבד אשר זמורת זר הוא ואין לו מחברת עם הענין המדובר פה, מלבד זה גם הסיום „א״ר יהודה בר סימון" אין לו טעם כלל, כי סגר בעדו ולא פירש מה אמר, לכן דעתי נוטה כי הוספת תלמיד טועה היא אשר בראותו פה מלת אנך, אמר הואיל דאתי לידי נימא בה מילתא, והעתיק לו דברי המדרש מו״ר ריש פל״ג „אנך זה סנהדרי גדולה של ישראל שהיו מגין אנ״ד ויאמר ה׳ הנני שם אנך", ואחר הדברים האלה מתחיל שם מאמר אחר וראשיתו הוא אמר ר׳ יהודה בר סימון, אולם התלמיד טועה הזה שגה ברואה וחשב כי א״ר יהודה בר סימון מוסב לסיום המאמר אשר העתיק, ויקרבהו אליו בבלי דעת, והמעתיק אשר אחריו הלך גם הוא תועה והביא את המאמר הזה אל תוך הספר כיום הזה: (י) א״ר יונתן שלש שנה ומחצה. פסיקתא שם וילקוט ירמי׳ שם ועיין מדרש שו״ט מזמור י׳ ובהערה ה׳ והוא מספר גוזמי: (יא) תנו לה׳ אלהיכם כבוד בטרם יחשיך, בטרם יחשיך לכם מדברי תורה. מובא בילקוט ירמי׳ סוף רמז רנ״א בשם איכה רבתי:

(א) רב נחמן פתח הוי אריאל אריאל. מובא בילקוט ישעי׳ רמז ש״ב ד״ה הוי אריאל בשם איכה רבתי:

(ב) קריה דלא חניא ליה בה אלא דוד. בילקוט שם ליתא זה, ולדעת הרד״ל אולי צ״ל הניא בחילוף אותיות אחה״ע ודורש חנה כמו הגה לשון הגאה: (ג) קריה שעשה אותה דוד לקסרקיטון שלו. וכ״ה בכ״י ב״מ, ובילקוט שם בטעות לקיסרקיטון, ומובא בערוך ערך קסרקיט וז״ל בריש מגילת איכה קרית חנה דוד שעשאה דוד לקסרקיטון שלו, ועל זה כתב המוספי פי׳ בל״ר נגא וחיל ומחנה: (ד) והיו הדרכים מעלים היגים. פי׳ קוצים, ובילקוט שם היגים וקוצים טוסף מלת וקוצים לפרש מלת היגים ודורש חגים כמו היגים וינקופו כמו ינפוקו כמ״ש המ״כ: (ה) סכופי סכופים. הערוך בערך סכף הביא וז״ל במגילת איכה והיתה תאניה ואניה סכופי סכופים. ולא פירש ועינינו ענוי נפש. וכן להלן פ״ב ה׳ פסוק היה ה׳ כאויב וירב בבת ציון תאניה ואניה סכופים סכופים:

גרגרים בראש אמיר (שם יז ו). (יג) ר' יהודה (ור' סימון) [בר סימון] אמר תשעה, הה"ד ארבעת חמשה בסעיפיה פוריה (שם שם). (יד) ר' תנחום בן חנילאי אמר ארבעה עשר, הה"ד שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה, בין כדברי אלו ובין כדברי אלו (טו) הכל מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם, אלא כיון שאמר לי הקב"ה עלה והחריב בית המקדש אמר לא בעי (טז) אלא מצמצמא יתי מעבד לי כזה דעבד לסבי, מה עשה, (יז) בא וישב בדפני של אנטוכיא, ושלח נבוזראדן רב טבחים להחריב את ירושלים, (יח) ועשה שם שלש שנים ומחצה, בכל יום הי' מקיף את ירושלים ולא היה יכול לכבשה, בקש לחזור נתן הקב"ה בלבו התחיל ממדד בחומה, והיתה שוקעת בכל יום טפחיים ומחצה עד ששקעה כולה, וכיון ששקעה כולה נכנסו השונאים לירושלים, על אותה שעה הוא אומר לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים, (יט) כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

פתיחתא לא (1)

(א) רבי שמעון בן יוחאי פתח: רע רע יאמר הקונה ואוזל לו אז יתהלל (משלי כ יד); את מוצא עד שלא גלו ישראל היה הקב"ה קורא אותם רעים, הה"ד העם (הרע הזה) [הזה הרע] המאנים לשמוע את דברי (ירמי' יג י), וכיון שגלו התחיל משבחן, שנאמר ואוזל לו אז יתהלל, (ב) כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה:

פתיחתא לא (2)

(ג) הוי מראה ונגאלה העיר היונה (צפני' ג א). מהו הוי מראה, (ד) הוי מפני האומה שנתתי אימתה על כל האומות אימתי ונגאלה. את מוצא בשעה שנגאלו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל האומות, הה"ד שמעו עמים ירגזון וגו' אז נבהלו אלופי אדום וגו' (שמות טו יד): העיר היונה. אומה שציינתי אותה במצות ומעשים טובים כיונה, אחר כל השבח הזה, לא שמעה בקול (ה') ולא לקחה מוסר בה' לא בטחה אל אלהיה לא קרבה (צפני' שם ב). כלה דלא שמעה מה היא לאו שטותא היא: א"ר ראובן (ה) לשון יוני הוא צווחין לשטותא מורא: הוי מוראה. הוי מקטי

הערות ותקונים

יהודה, ובגמרא שם בשם ר' יוחנן, ובתדב"א רבא פ"ז מובא סתמי ולא נשתיירו מהן אלא חמשה בני אדם סנחריב ושני בניו ונבוכדנצר ונבוזראדן, ומתוך אלו החמשה נהרג סנחריב, ועיין בגמרא שם: (יג) ר' יהודה ור' סימון אמרו תשעה. תקנתי ר' יהודה בר סימון כמו שהוא לנכון באיכה רבתי פ"ד ובכ"י ב"מ נשמט המאמר מר' יהודה, ובמדרש שו"ט שם הגי' ר' תנחום ור' חייא אמרו תשעה ובאיזה כ"י מן מדרש שו"ט הגי' ר' תנחום בר חייא, ובגמרא שם מובא זה בשם שמואל: (יד) ר' תנחום בן חנילאי אומר ארבעה עשר. בגמרא שם מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי: (טו) הכל מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם. עיין בגמרא שם: (טז) אלא מצמצמא יתי. ענין כבישה עיין לעיל פתיחא כ"ג הערה י"ד: (יז) בא וישב בדפני של אנטוכיא, וכן הוא להלן פ"ד פסוק לא האמינו וגם בפ"ב י' פסוק ישבו לארץ, מיד בא וישב בדפני של אנטוכיא, והיא עיר במגרש של אנטוכיא בסוריא, עיין ערך מלים אנטוכיא, וערוך השלם ערך אנטוכי וערך דפני: (יח) ועשה שם שלש שנים ומחצה. עיין בחידושי הרש"ש מה שהעיר בזה: (יט) כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה. זה הוא תוספות מן המסדר מהפתיחות כי כל המאמר מהפתיחא הלזו לקח מן גוף המדרש איכה פ"ד פ"י כמו שהעירותי לעיל בפתיחא זו הערה א':

(א) רשב"י פתח רע רע יאמר הקונה. התחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם איכה רבתי וגורס ר' שמעון בר חנן פתח וכן בכ"י ב"מ הגי' ר' שמעון בן חנון פתח: (ב) כיון שחטאו גלו מכאן עד מבליגיתי עלי יגון בפתיחא ל"ב חסר בכ"י ב"מ: (ג) הוי מראה ונגאלה. היא פתיחא בפני עצמה ואיננה מוספת לפתיחא שלפניה, וכן כתב מהרז"ו וז"ל: הוי מוראה פתיחא בפני עצמה ועל שלא נתפרסם שם דורשה ע"כ לא נדפסה בפני עצמה, והמאמר מובא בילקוט צפני' רמז תקס"ז בשם איכה רבתי: (ד) הוי מפני האומה, דורש מוראה לשון מורא ואימה: (ה) לשון יוני הוא צווחין לשטותא מורא, ובילקוט צפני'

פתיחתא ל

(א) **זבדי** בן לוי פתח: לא האמינו מלכי ארץ וגו' (איכה ד יב). (ב) ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן: דוד, אסא, יהושפט, וחזקיהו. דוד אמר ארדוף אויבי ואשינם וגו' (תהלים יח לח), אמר לו הקב"ה אני עושה כן, הה"ד ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל יז), (ג) מהו למחרתם, ר' יהושע בן לוי אמר לשני לילות ויום אחד היה הקב"ה מאיר לו בלילות בזיקין וברקים, (ד) כמה דתנינן תמן על הזיקין ועל הזועות ועל הברקים, הה"ד כי אתה תאיר נרי וגו' (תהלים יח כט): (ה) עמד אסא (ו) ואמר אני אין בי כח להרוג להם, אלא אני רודף אותם ואתה עושה, אמר לו אני עושה, שנאמר וירדפם אסא והעם אשר עמו וגו' כי נשברו לפני ה' ולפני מחנהו (דה"ב יד יב), לפני אסא אין כתיב כאן, אלא לפני ה' ולפני מחנהו: (ז) עמד יהושפט ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף, אלא אני אומר שירה ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה, שנאמר ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים על בני עמון מואב והר שעיר וגו' (שם כ כב): (ח) עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ב יט לה), (ט) כמה נשתייר מהם, רב אמר עשרה, שנאמר ונער יכתבם (ישעי' י יט), (י) שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד. (יא) ר' אלעזר אומר ששה שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה. (יב) ר' יהושע בן לוי אומר חמשה, שנאמר שנים שלשה

הערות ותקונים

(א) זבדי בן לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ, ד' מלכים כו'. כל המאמר לקוח מן מדרש איכה רבתי פ"ד י"ב פסוק לא האמינו מלכי ארץ רק פה נוסף מן המסדר המלות „זבדי בן לוי פתח", גם הסיום כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה. והמאמר מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ג בשם איכה רבתי: (ב) ד' מלכים. עיין מדרש תהלים מזמור ע"ט אות א' ומ"ש בהערות שם: (ג) מהו למחרתם ריב"ל אמר לשתי לילות ויום אחד, מובא גם בפסיקתא דר"כ פסקא אחרי מות קע"ה ע"ב, וי"ר אחרי מות פכ"א אות ג', שו"ט מזמור י"ח אות כ"ג, ומפרש למחרתם על מחרת ליל השני, ומפרש מהנשף ועד הערב כמו מהערב ועד הערב, וזה לא כבבלי ברכות ג' כמו שהעירותי במדרש שו"ט שם הערה ק"ס: (ד) כמה דתנינן תמן על הזיקין ועל הזועות ועל הברקים. הוא בברכות נ"ד ע"א במשנה, וכל זה מיותר ואין לו ענין כלל לכאן רק אחד הוסיף על מאיר לו בלילות בזיקין וברקים „כמה דתנינן תמן על הזיקין ועל הברקים" כמו שהעירותי בשו"ט שם הערה קנ"ח, ובשו"ט ובפסיקתא ליתא, ועתה ראיתי כי בכ"י ב"מ ליתא ג"כ וזה לאות כי נוסף הוא: (ה) עמד אסא. מובא בילקוט שמואל שם רמז קמ"ג, והמאמר על ויכם דוד למחרתם, מהו למחרתם השמיט ברמז זה כי הביאו ברמז קמ"א בשם ש"ט. ובמדרש שו"ט מזמור ע"ט אות א' המאמר הזה בסגנון אחר ע"ש בהערותי: (ו) ואמר אני אין בי כח להרוג להם. כי כתיב שם בדה"ב י"ד י' אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרינו ה' אלהינו: (ז) עמד יהושפט ואמר אני אין בי כח. כי כתיב כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו (דה"ב כ' י"ב): (ח) עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כח. כדכתיב (מ"ב י"ט ג', ישעי' ל"ז ג') כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדה, ועיין בחדושי הרד"ל שם: (ט) כמה נשתייר מהם רב אמר עשרה. שו"ט שם מזמור ע"ט אות א', ובגמרא סנהדרין צ"ה ע"ב: (י) שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד. בשו"ט שם ומה נער כותב י' כמנין עשרה, ובגמרא שם וכמה נער יכול לכתוב עשרה, אין ספק של"ל ומה נער יכול לכתוב יו"ד, ר"ל אות י', ועיין בתוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה קוצו של יו"ד שהביאו שם המאמר מגמרא סנהדרין ונער יכתבם דהיינו יו"ד שמשליך נער אבן בקיר ועושה רושם עשה יו"ד. וראיתי כי בכ"י ב"מ הגי' שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה חסר וכצ"ל שכן דרכו של נער [להיות כותב יו"ד ר' אלעזר אומר ששה שכן דרכו של נער] להיות שורט שריטה. ומן נער עד נער נשמט מאמר שלם: (יא) ר' אלעזר אומר ששה שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה. בשו"ט שם ר' אלעזר אומר ששה נשתייר מהן שנאמר ונער יכתבם, ומה נער כותב ו' כמנין ששה, וזה ליתא בגמרא שם, ובשו"ט שם הערה כ"א הבאתי באיזה כ"י מן המדרש שו"ט הגי' שכן דרכו של תינוק לשרוט שריטה כמין וי"ו: (יב) ר' יהושע בן לוי אמר חמשה. וכ"ה בכ"י ב"מ. ולהלן במדרש איכה פ"ד נאמר ר' יהושע סתם, בשו"ט מובא זה בשם ר' יהודה

עיניך וראה מה אתה בורר לך, (ז) אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה, וכן הוא אומר צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו. ביום חתנתו וביום שמחת לבו (שה"ש ג יא). (ח) ביום חתונתו, זה מתן תורה: וביום שמחת לבו. זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו. (ט) בשלמא יום כיפורים יום סליחה וכפרה לישראל, יום שנתנו בו לוחות אחרונות, אלא חמשה עשר באב מאי היא, (י) ר' יעקב בר אחא בשם ר' אסי אמר שבו זמן קציצה יפה לעצים, שכל עצים שנקצצים בו אין עושין מאכולת. (יא) ותני כל עץ (יב) שנמצא בו תולעת או מאכולת פסול מעל גבי המזבח. (יג) ר' אבא בר כהנא ור' אסי משום דעולא בשם רבי אמרי שבו בטל הושע בן אלה (יד) פרוזדאות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים. (טו) רב כהנא שאל מן קדם רב א"ל אפשר דכל

הערות ותקונים

עיניך וראה. במשנה שם: (ז) אל תתן עיניך בנוי, כתב המ"כ בירושלמי מסיים עוד כי שקר החן והבל היופי תנו לה מפרי ידיה. ובאמת במשנה שבירושלמי אין זכר מזה רק במשנה שבבבלי נמצא זה: (ח) ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש. כ"ה במשנה שם, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה פ"ו ופ"ז: (ט) בשלמא יום כיפורים יום סליחה וכפרה לישראל. זה מוסב על דברי המשנה לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, והוא מאמר הירושלמי תענית שם פ"ד (דף ס"ט ע"ג) ושם איתא ניחא ביום הכפורים שהוא כפרה על ישראל בחמשה עשר באב למה. אבל המסדר מן הפתיחות תפס לשון הבבלי תענית דף ל' ע"ב בשלמא יום הכפורים ומלת בשלמא מורגלת רק בבבלי והוא כמו ניחא, אולם בעיקר הטעם הביא כמו שהוא בירושלמי שם, גם בעל המאמר הוא כמו בירושלמי ר' יעקב בר אחא בשם ר' אסי אמר שבו זמן קצִיצה יפה לעצים שכל עצים שנקצצים בו אין עושין מאכולת, ותנן כל עץ שנמצא בו תולעת או מאכולת פסול מעל גבי המזבח, ובבבלי שם ל"א ע"א מובא בתחלה טעמים אחרים, ולבסוף סיים רבה ור' יוסף דאמרי תרווייהו יום שפסקו מלכרות עצים למערכה: (י) ר' יעקב בר אחא בשם ר' אסי. בירושלמי שם הגי' ר' יסא והכל אחד, והרשב"ם בב"ב קכ"א ע"ב הביא וז"ל וכדאמרינן במדרש איכה ר' יעקב בר אחא בש"ר יוסי אמר שבו כלה זמן קציצה למזבח שכל עץ שנמצא בו תולעת פסול למזבח וכל עץ שהוא נקצץ אינו עושה מאכולת ואותו יום שפסקו היו שמחים לפי שבאותו יום היו משלימין מצוה גדולה כזאת עכ"ל: (יא) ותני כל עץ. בירושלמי כהא דתנינן תמן כל עץ, והוא במשנה מדות פ"ב מ"ד (דף ל"ה ע"א): (יב) שנמצא בו תולעת או מאכולת, המלות „או מאכולת" יש למחוק מן הספר וליתא במשנה שם, ובירושלמי תענית שם. ומאכולת היא כנוי לכינה האוכלת: (יג) ר' אבא בר כהנא ור' אסי משום דעולא בשם רבי. בירושלמי שם רב חייה בר אסי בשם רב, ואין ספק אצלי כי בירושלמי כתב יד שהי' לפני המסדר הי' הגי' ר' אבא בר כהנא ור' חייא בר אסי בשם רב, ונשמטו המלות „ר' אבא בר כהנא" והמסדר מן הפתיחות הביא לנכון ר' אבא בר כהנא, או הוא בעצמו הוסיף את שם ר' אבא בר כהנא, ומן ור' חייא בר אסי נשארו המלות ור' אסי במקום בר אסי ובמקום בשם רבי נ"ל בשם רב. ובכ"י ב"מ (בריטיש מוזעאום בלאנדאן) כתוב ר' אחא [נ"ל ר' אבא] בר כהנא ור' חייא בר אסי בשם רב יוסף הי' לפניו לנכון ור' חייא בר אסי, וראיתי בסדר הדורות ערך ר' אבא בר כהנא הביא וז"ל: ר' אבא בר כהנא ור' חייא בר אסי בשם רב כן הביא היוחסין ולא מצאתי עכ"ל, ואין ספק שהיוחסין כוון למאמר שלפנינו בפתיחה, והי' לפניו הנוסחא כמו שהביא, ובגמרא בבלי תענית ל' ע"ב מובא זה בשם עולא סתם וברור אצלי שהמלות לפנינו „משום דעולא" נוספו מאחד המגיהים עפ"י גמרא בבלי בשם דעולא. ובכ"י בריטיש מוזעאום המלות „משום דעולא" ליתא: (יד) וכרוזדאות. פי' בל"ר praesedia אנשי מלחמה נצבים בעיר על הדרך לשמרו כמ"ש המוספי, ובירושלמי ובבבלי שם פרוסדיות ובתדב"א זוטא פ"ט איתא משבא הושע בן אלה הוא היה עומד ובטל כל המשמרות כולן שהיו עומדים על הדרכים מימי ירבעם שלא יעלו ישראל לרגל לירושלים ע"כ הליג המסדר „משמרות" במקום „פרוזדאות". ובכ"י ב"מ כתוב פרדסאות. וגם הגי' שם שהושיב ירבעם על הדרכים שלא יעלה אדם לירושלים ברגל: (טו) רב כהנא שאל מן קדם רב. בירושלמי שם כהנא שאל לרב, והמאמר מובא בילקוט מלכים סוף רמז רל"ז בשם איכה רבתי, והגי' שם ר' הונא בעי קומי רב, וכן הוא כן בכ"י ב"מ, אין ספק שיש לתקן רב כהנא שאל קומי רב, כמו שהוא בירושלמי, ובבבלי ליתא למאמר הזה, וראה בבבלי גיטין פ"ח ע"א אמרי ליה רב כהנא ורב אסי לרב כתיב ביה בהושע כו'. ובילקוט שם הביא ר' הונא בעי קומי רב כל ההיא סיבותא עבד, וכתיב עליו עלה שלמנאסר, אלא כל המתחיל במצוה ולא גמרה, שלא אמר הכל יעלו לירושלים, אלא אמר מי שרוצה לעלות יעלה שמע סקולר מגואר תלאו בגואר הנזכור ע"כ. והנה המלות „כל המתחיל במצוה ולא גמרה" קשה הבנה, רק ראה זה מצאתי בתדב"א זוטא

שטותא: ונגאלה. ע"י שהיו מרחיקין עצמן מלשמוע דברי תורה ונגאלה מן הכהונה: העיר היונה. לא היה לה ללמוד מעירו של יונה מנינוה, נביא אחד שלחתי לנינוה והחזירה בתשובה, ואילו ישראל בירושלים כמה נביאים שלחתי אליהם, הה"ד ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביאי כל חוזה לאמר שובו מדרכיכם הרעים ושמרו מצותי חקותי וגו' (מ"ב יז יג), וכתיב ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלח וגו' (ירמי' ז כה), השכם ושלח בבוקר, השכם ושלח בערב: ולא שמעו אלי (שם שם כו). כיון שלא שמעו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא לב

(א) **רבי** חנינא פתח: מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי (ירמי' ח יח). מהו מבליגיתי, מבלי הוגין בתורה לקיים מצות ומעשים טובים, עשיתי ביתי גיתי ואעפ"כ עלי לבי דוי, על בית המקדש, הה"ד על זה היה דוה לבנו וגו' (איכה ה יז): הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחקים (ירמי' שם יט). א"ר יוחנן דבור זה משמש שלשה לשונות, זעקה שועה נאקה. זעקה, דכתיב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם (שמות ב כג). שועה, דכתיב קול שועת בת עמי (ירמי' שם): נאקה, דכתיב וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב כד). ר' הונא רבה דצפורין אמר לשון פרפור הוא, הה"ד ונאק נאקות חלל לפניו (יחזקאל ל כד), וכתיב ונפש חללים תשוע (איוב כד יב): הה' אין בציון אם מלכה אין בה (ירמי' שם). אילו היה שם לא היו גולים, וכיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא לג

רבי זעירא פתח: ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים (איוב ל לא). (א) תמן תנינן ארשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, (ב) שבהן יוצאות בנות ישראל בכלי לבן שאולין, כדי שלא לבייש את מי שאין לו, (ג) וכל הכלים היו טעונין טבילה, (ד) ובהן בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים. (ה) תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם, ומה היו אומרות, (ו) בחור שא

הערות ותקונים

לפני' שם שכן קורין לשוטיתא מירה, ומובא בערוך ערך מר ח' וז"ל: בריש מגילת איכה הוי מוראה ונגאלה. א"ר ראובן לשון יוני הוא לווחין לשטותא מוריא, ובאמת כן הוא בל"י מורוס μωρος פי' שוטה, ועיין בפסיקתא דר"כ שמשו דף קי"ח ע"ב ובהערה מ"ה ושם הבאתי מדרש שו"ט מזמור כ' יש לתקן מזמור ס' ועיין שם בהערה ק"ז:

(א) ר' חנינא פתח מבליגיתי עלי יגון מהו מבליגיתי. מובא בילקוט ירמי' רמז רע"ט בפסוק הזה בשם איכה רבתי ושם הגי' נשתנית קצת, ובילקוט שם המאמר מן הפתיחא הוא עד אלו היה בה לא היו גולין, ומן על שבר בת עמי השברתי משל לבן מלך הוא מן איכה זוטא, ומובא בילקוט איכה סי' כ"ו המתחיל ד"א מי יתן ראשי מים מה כתיב למעלה מן הענין על שבר בת עמי, וכן המאמר שלאחריו מי יתן ראשי מים א"ר אחא כו' הוא ג"כ מן איכה זוטא ומובא בילקוט איכה סי' כ"ה והציון „מדרש" כוונתו למדרש איכה זוטא, וכן עוד שם ד"א מי יתן ראשי מים הלואי הנחתי עולם תוהו עד סוף הרמז הוא ג"כ מן איכה זוטא ומובא בילקוט איכה סי' ס"ז:

(א) תמן תנינן. משנה תענית כ"ו ע"ב: (ב) שבהן יוצאות בנות ישראל. במשנה בנות ירושלים: (ג) וכל הכלים היו טעונין טבילה. פירש"י קודם שילבשם לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה שמא נדה היתה, והמ"כ כתב במדרש איכה שם, טבילה פירש"י סוף מס' תענית שלא לבייש נידות הצריכות להטביל את כליהם, וזה ליתא ברש"י רק ראיתי ברש"י בעין יעקב אחר שמא נדה היתה, סיים עוד וכדי שלא לבייש נדות הצריכו להטביל את כליהן: (ד) ובהן בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים. במשנה ליתא למלת „ובהן" והגי' ובנות ירושלים יוצאות: (ה) תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם. זה הביא המסדר מגמרא בבלי תענית ל"א ע"א, ובמשניות של הירושלמי המשנה נחלקת וסיים בסוף משנה, ובנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים, לכן הביא על זה דברי הגמרא ומן ומה היו אומרות, הוא שם בירושלמי משנה אחרת: (ו) בחור שא

עיניך

החיים, והיו עומדין ומוצאין עצמן חמשה עשר אלף בפרוטרוט חסרו שש מאות אלף, ובשנת הארבעים האחרון עשו כן ומצאו עצמן שלמים, אמרו דומה שטעינו בחשבון, וכן בעשור ובאחד עשר ובשנים עשר ושלשה עשר וארבע עשר, כיון דאיתמלא סיהרא אמרו דומה שהקב"ה ביטל אותה גזירה מעלינו, וחזרו ועשאוהו יום טוב, (כג) וגרמו עונותיהם ונעשה אבל בעולם הזה בחורבן הבית פעמים, הה"ד ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים (איוב ל לא), ויבכו העם בלילה ההוא (במדבר יד א), וכיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

פתיחתא לד

(א) **על** ההרים אשא בכי ונהי וגו' (ירמי' ט ט). א"ר אחא שלשה דברים צוה נבוכדנצר לנבוזראדן על ירמיהו, (ב) קחנו ועיניך שים עליו (ירמי' לט יב), עליו ולא על אומתו: ואל תעש לו מאומה רע (שם). לו לא תעשה, אבל עם אומתו עשה כרצונך לרעה. כי כאשר ידבר אליך כן עשה עמו (שם). ולא לאומתו. והיה ירמיה רואה כת של בחורים (ג) נתונים (ד) בקולרין, (ה) ונותן את ראשו עמהם, ונבוזראדן בא ומעבירו מהן, וחוזר ורואה (ו) כת של זקנים שלולים בשלשלאות ונותן את צוארו עליהם, ובא נבוזראדן ומעבירו מהן, אמר נבוזראדן לירמיה חוי חד מן תלת מילין אית בך, או נביא שקר את, או מבעט ביסורין את, או שופך דמים את. או נביא שקר את שכל (ז) הדין שנייא את מתנבא על הדא קרתא דהיא חרבה, (ח) וכדו דחרבה נפשך באישה עלך סגיא. או מבעט ביסורין את, (ט) דאנא לית אנא בעי למיעבד בישא ואת בעי למעבד לך בישא למימר לית יסוריא חשיבין עלי מידי. או שופך דמים את (י) דמלכא פקיד לי עליך סגי בדיל דלא למעבד לך בישא, ואת בעי למעבד בישא בגין דישמע מלכא ויקטלוניה להדוא גברא. ובסוף אמר לו אם טוב בעיניך בא ואשימה עיני עליך, ולא קבל

הערות ותקונים

והובא אל המדרש, והמאמר הזה מובא ברש"י תענית שם ד"ה יום שכלו בו מתי מדבר, וז"ל דתניא כל ארבעים שנה שהיו במדבר בכל ערב ט"ב היה הכרוז יוצא כו' והוא המאמר מירושלמי ומדרש איכה, ובתוס' שם ד"ה יום הביאו את המדרש איכה, וכן הרשב"ם ב"ב שם הביא את המדרש וע"ש בתוס' ד"ה יום: (כג) וגרמו עונותיהם ונעשה אבל בעולם הזה בחורבן הבית פעמים כו' הסיום הזה עד סופו הוא לדברי המסדר. ובכ"י ב"מ הגי' אמרו ביטל הקב"ה אותה גזירה קשה מעלינו ועשו אותה שמחה ומשתה ויום טוב ואחר כל השבח הזה ויהי לאבל כנורי, וכיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם איכה:

(א) על ההרים אשא בכי. הוא בפסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמי' (קי"ג ע"א) ומובא בילקוט ירמי' רמז שכ"ז בשם הפסיקתא, ובפסיקתא שם מובא סתמי לא בשם ר' אחא וראיתי כי גם בכ"י בריטיש מוזעאום הוא בלי שם האומר: (ב) קחנו ועיניך שים עליו, עליו ולא על אומתו כו'. זה הוא הסיום מן מסדר הפתיחות אבל בפסיקתא נאמר א"ל קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה (ירמי' ל"ט י"ב), לא יותר. וראיתי בכ"י ב"מ הגי' אמר לו קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע כי כאשר ידבר אליך כן עשה עמו. ולא לאומתו. נתקצר הלשון: (ג) נתונים בקולרין. בפסיקתא שם שלולין בקולרין וכתבתי שם בהערה כ"ה שלולים פי' מחוברים מלשון כל המתים כולן שולל (מ"ק כ"ב ע"ב): (ד) קולרין. פי' בל"ר Callare סוגר שלשלת נתן בצואר השבוים וכן תר' בסוגר (יחזקאל יט ט) בקולרין: (ה) ונותן את ראשו עמהם. בכ"י ב"מ הגי' והולך ומטיל צוארו עמהם. ובפסיקתא שם והולך ומכניס ידו ביניהון: (ו) כת של זקנים שלולים בשלשלאות השמיט המסדר מלת קולרין והציג מלת בשלשלאות תחתיה. גם הציג ונותן את צוארו עליהם, ובפסיקתא ומכניס ידו ביניהן, ובכ"י ב"מ חסר וחוזר ורואה כת של זקנים כו': (ז) שכל הדין שנייא את מתנבא. פי' כל השנים האלו אתה היית מתנבא על העיר הזאת שהיא תהא חריבה, ועתה שהיא נחרבה נפשך רעה ומצטערת עליך הדבר מאד: (ח) וכדו דחרבה נפשך באיש העלך סגיא. בכ"י ב"מ הגי' וכיון דאתית קשה לך עליהון: (ט) דאנא לית אנא בעי למעבד בישא ואת בעי למעבד לך בישא למימר לית יסוריא חשיבין עלי מידי. פי' שאני אין אני רוצה לעשות עמך רעה לומר אין היסורין חשיבין עלי כלום. ועיין בפסיקתא שם ובהערה ס"א, ובכ"י ב"מ הלשון נתקצר או מבעט ביסורין את דלא מדמו יסורין עלך כלום: (י) דמלכא פקיד לי כו'. ר"ל שנבוזראדן אמר לירמי' שאתה שופך דמים, והכן אתה שישמע המלך ויהרוג אותי, ומה שאמר ויקטלוניה לההוא גברא, כאדם התולה קללתו בחבירו, עיין בפסיקתא שם

ובהערה

דא טיבותא עבד וכתיב ביה עליו עלה שלמנאסר מלך אשור וגו' (מ"ב יז ג), אלא על שהעביר קולר מצווארו ונתנו בצואר הרבים, לא אמר כל עמא יסקון ויצלון, אלא אמר כל מאן דבעי למיסק יסק. (טז) ר' שמואל בר נחמני ואמרי לה משמיה דר' שמואל בר יצחק יום שהותרו לבא זה בזה, שנאמר וכל בת יורשת נחלה וגו' (במדבר לו ח), וכתיב ולא תסב נחלה ממטה למטה אחר וגו' (שם שם ט), וכי אפשר לבת שתירש שתי מטות אלא אמור מעתה אביה משבט אחד ואמה משבט אחר. (יז) רבנן אמרי יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל, דכתיב ארור נותן אשה לבנימין (שופטים כא יח). (יח) א"ר יוחנן מקרא קראו וקרבוהו, מקרא קראו ורחקוהו, (יט) מקרא קראו וקרבוהו, גוי וקהל גוים יהי' ממך (בראשית לה יא). מקרא קראו ורחקוהו, אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהי' לי (שם מח ה), שאינן נחשבין עם אחיהם. (כ) אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים. רב מתנה אמר יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. ר' אלעזר הגדול אמר ניחא בחמשה עשר, מכאן ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה, ואמר רב מנסיה וקרי ליה יום תבר מגל, מכאן ואילך המוסיף יוסיף ודלא מוסיף יסיף. (כא) ר' אבין ור' יוחנן אמרי יום שבטל ההפר מן מתי מדבר. (כב) א"ר לוי כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפור והיו יוצאין וחופרין קברות וישנין בהן, לשחרית היה מוציא כרוז ואומר קומו והפרישו המתים מן

הערות ותקונים

פ"ס וסי' הושע מכריז ואמר כל מי שהוא רוצה לעלות לרגל לירושלים יבוא ויעלה ושמט הקולר מן צוארו ותלה בצואר הרבים, לכן עליו הכתוב אומר ויעש (הושע) הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו, עליו עלה שלמנאסר מלך אשור וגו' ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי (מ"ב י"ז ב' ג' ו'), מכאן אמרו כל העושה מצוה ואינו גומרה מתחייב בנפשו ובכל אשר לו וקובר את אשתו ואת בניו, ופי' שם המפרש ואינו גומרה שהיה לו לכופם שיעלו דווקא לא"י ואז היה מועילם ולא להניח זאת על הפנים ע"כ, ומזה תראה שבעל הילקוט הוסיף באמצע המאמר מן תדב"א זוטא „כל המתחיל במצוה ולא גמרה" והוא התחלת המאמר מתדבא"ז, ועתה ראיתי בכ"י בריטיש מוזעאום ושם הגי' כמו שהביא הילקוט וכנראה הי' לפני בעל הילקוט נוסחת הכ"י מן ב"מ: (טז) ר' שמואל בר נחמני ואמרי לה משמיה דר' שמואל בר יצחק. בכ"י ב"מ הגי' ר' שמואל בר רב יצחק ואמרין לה בשם ר' שמואל בר נחמני. וכן הוא כן בירושלמי שם ר' שמואל בר רב יצחק ואמרין לה בשם רב שמואל בר נחמן. ובגמרא בבלי תענית ל' ע"ב, ב"ב קכ"א ע"א, א"ר יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבא זה בזה, והיינו שהתירו דבר זה בחמשה עשר באב, ובתוס' שם כתבו פי' דהיינו יום טוב, ועיין ברשב"ם בב"ב שם: (יז) רבנן אמרי. ירושלמי שם, ובגמרא בבלי תענית שם, שם המאמר הוא רב יוסף בשם רב נחמן, ובגמרא ב"ב רב דימי בר יוסף בשם ר' נחמן, ומובא בילקוט סוף שופטים רמז ע"ו ד"ה ארור נותן בתו לבנימין בשם מדרש איכה והשמיט המלות ורבנן אמרי, ומתחיל בט"ו באב הותרו שבט בנימין לבא בקהל: (יח) א"ר יוחנן מקרא קרא וקרבוהו מקרא קרא ורחקוהו. הוא בירושלמי שם ושם בירושלמי לא נמצא שם האומר ואין ספק שנוסף מאיזה מגיה המלות „א"ר יוחנן" יען כי הירושלמי מיוחס לר' יוחנן. ובכ"י ב"מ המלות „א"ר יוחנן" ליתא: (יט) מקרא קראו וקרבוהו גוי וקהל גוים יהי' ממך, מקרא קראו ורחקוהו אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, וכ"ה בילקוט שופטים שם רמז ע"ו, וכן בב"ר פפ"ב אות ד', אבל בירושלמי שם הלשון משובש מקרא מלא וקרבוהו [נ"ל ורחקוהו] אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, מקרא מלא וריחקוהו [נ"ל וקרבוהו] גוי וקהל גוים יהי' ממך ומלכים מחלציך יצאו, ועיין בפי' הקצר בירושלמי שם ועיין ביפה ענף במדרש שם. וראיתי בכ"י ב"מ הנוסחא ג"כ מקרא קראו ורחקוהו גוי וקהל גוים יהי' ממך ועדיין לא נולד בנימין, מקרא קראו וקרבוהו אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי: (כ) אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים כו' עד מכאן ואילך המוסיף יוסיף ודלא מוסיף יסיף. המאמר הזה הוסיף המסדר או מגיה אחד מגמרא בבלי תענית שם וב"ב שם, אף כי הביא לעיל ר' שמואל בר נחמני יום שהותרו שבטים לבא זה בזה אשר שאב מירושלמי בכל זאת הביא בכאן גם את לשון הבבלי, ועיין בגמרא שם ובפי' הרשב"ם בב"ב שם. וראיתי כעת כי בכ"י ב"מ ליתא זה המאמר: (כא) ר' אבין ור' יוחנן אמרי יום שביטל החפר מן מתי מדבר. מכאן הוא בירושלמי תענית שם ושם הגי' ר' אבין אמר שבו בטל החפר והמסדר או המגיה הוסיף „ור' יוחנן" וכוונתו לירושלמי המיוחס לר' יוחנן. וכעת ראיתי בכ"י ב"מ כי המלות „ור' יוחנן" ליתא רק כנוסחת הירושלמי: (כב) א"ר לוי. ירושלמי שם, ועיין בסוף מדרש שמואל פל"ב והערותי שם בהערה י"ט. כי למאמר הזה במדרש שם אין לו חיבור כלל וזה נוסף מאיזה מעתיק אשר העתיק לעצמו

והובא

הלכו (ירמי' שם). (יח) א"ר יוסי בר חלפתא חמשים ושתים שנה (יט) לא נראה עוף טס בארץ ישראל, מה טעם מעוף השמים עד בהמה נדדו הלכו. (כ) בהמה בגימטריא חמשים ושתים. (כא) א"ר חנינא קודם לארבעים שנה היו נוטעים תמרים בבבל, (כב) לומר שמיני מתיקה מרגלת לשון לתורה, (כג) א"ר חנינא ב"ר אבהו שבעה מאות מיני דגים טהורים, ושמנה מאות מיני חגבים טהורים ועופות לאין מספר, וכולן גלו עם ישראל לבבל, וכשחזרו חזרו עמהם, (כד) חוץ מדג אחד הנקר אשיבוטא, ודגים היאך גלו, (כה) ר' הונא בשם ר' יוסי אמר (כו) דרך תהום גלו ודרך תהום חזרו. (כז) א"ר זירא בא וראה כמה היא חצופה ארץ ישראל שעדיין עושה פירות, ולמה עושה פירות, (כח) ר' חנינא ור' יהושע בן לוי, חד אמר על שם שמזבלין אותה, (כט) וחרינא אמר על שם שהם מהפכים בעפרה. (ל) א"ר יודן שבע שנים נתקיים בהם גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דברים כט כב), וכל כך למה על שם והגביר ברית לרבים שבוע אחד (דניאל ט כז). כותיים שבה

הערות ותקונים

(יח) א"ר יוסי בן חלפתא חמשים ושתים שנה לא נראה עוף פס בארץ ישראל, פסיקתא שם, ונשנה בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ח (דף ס"ט ע"ב) ובירושלמי שם איתא תני ר' יוסי אומר, ובפסיקתא רבתי פ"א פסקא והיא מדי חדש נאמר ג"כ א"ר יוסי בן חלפתא, ובבבלי יומא נ"ד ע"א, ושבת קמ"ה ע"ב מובא זה בשם ר' יהודה, ועיין בסדר עולם פכ"ו: (יט) לא נראה עוף פס בא"י. כ"ה בירושלמי שם, ובפסיקתא הגי' עוף כנף על ארץ ישראל, ובפסיקתא רבתי שם חמשים ושתים שנים לאחר חורבן הבית לא עבר אדם בא"י וכן ראיתי בכ"י ב"מ הגי' א"ר יוסי בן חלפתא נ"ב שנים לא עבר איש בארץ ישראל, ובגמרא בבלי שם לא עבר איש ביהודה, ועיין בפסיקתא דר"כ שם הערה ע"ג, והמספר נ"ב הם השנים של ממשלת בבל אחר החרבן ואז נתקיים מ"ש לפי מלאת לבבל שבעים שנה, היינו י"ח שנה קודם החורבן (עיין פתיחתא כ"ג) ונ"ב שנה אחר החורבן והם ביחד שבעים שנה, ועיין רש"י שבת קמ"ה ע"ב ומגילה י"א ע"ב, ובסדר עולם מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו מפולמוס של אספסיאנוס עד פולמוס של טיטוס חמשים ושתים שנה: (כ) בהמה בגימטריא חמשים ושתים, זה ליתא בירושלמי ובפסיקתא וזה הוסיף המסדר עפ"י גמרא שבת שם „בהמה בגימטריא חמשין ותרתין". וכתבו שם חכמי התוס' בהמה בגימטריא, אסמכתא בעלמא היא דנ"ב נפקא לן בלא גימטריא כדפי' בקונטרס עכ"ל, ואולי אין ספק שהמלות „בגימטריא נ"ב" הוספה חיצונית הן בגמרא מאיזה מגיה, ועד נאמן כי המאמר הזה נשנה גם בגמרא יומא נ"ד ע"א וגם שם הגי' בהמה בגימטריא נ"ב, וכתב רש"י שם בהמה בגימטריא חמשין ותרתין עכ"ל ומה חידש לנו בזה הלא מפורש הוא בגמרא, אין זאת רק שלפני רש"י לא הי' כן בגמרא ובא הוא ופי' דברי הגמרא: (כא) א"ר חנינא קודם לארבעים שנה. נשנה בירושלמי ובפסיקתא שם, ובירושלמי שם הגי' מ' שנה עד שלא גלו ישראל לבבל, ובפסיקתא עד שגלו ישראל לבבל. וראיתי בכ"י ב"מ חסר מאמר שלם אחרי המלות שנאמר מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו מנין בהמ"ה מתחיל שבע שנים נתקיים עליהם גפרית ומלח כו': (כב) לומר שמיני מתיקה מרגלת לשון לתורה. בירושלמי ובפסיקתא שם לפי שהיו ישראל להוטין אחרי המתיקה שהיא מרגלת את הלשון לתורה, ומובא בערוך ערך מתק, וז"ל מתיקה מרגלת לשון לתורה, בפסיקתא דדברי ירמי' ובמגילת איכה [נ"ל ברים מגילת איכה]. וכן מובא במאור עינים ח"ה סוף פנ"ד וז"ל אמרו חז"ל בירושלמי תענית פרק בג' פרקים וסוף פתיחתא דאיכה רבתי ובפסיקתא דדברי ירמי' מתיקה מרגלת הלשון לתורה: (כג) א"ר חנינא בר אבהו. בפסיקתא שם הוא נשמט ממקומו ומובא שם בסוף המאמר (קי"ד ע"ב), אבל בירושלמי הוא כמו שהוא במדרש שלפנינו תיכף אחר המאמר מר' חנינא קודם לארבעים שנה: (כד) חוץ מדג אחד ששמו שיבוטא. עיין בפסיקתא שם הערה פ"ו, ושיבוטא הוא מין דג, עיין ערוך השלם ערך שבט: (כה) ר' הונא בשם ר' יוסי. כ"ה בפסיקתא שם אבל בירושלמי שם הגי' ר' חונה בר יוסף נ"ל בש"ר יוסף, ור' הונא ור' חונה הכל אחד, ובכ"י ב"מ הגי' ר' חנינא בשם ר' יוסי: (כו) דרך תהום גלו ודרך תהום חזרו. ר"ל בימים ויאורים שמחוברים לתהום: (כז) א"ר זירא בא וראה. פסיקתא שם (קי"ד ע"א) ובירושלמי שם במאמר שלפניו ובפסיקתא איתא ר' זעירא, ובירושלמי ר' זעירה ומובא בילקוט ירמי' רמז רפ"א בשם איכה רבתי והביא ג"כ הגי' ר' זעירא ומובא ג"כ בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו בשם הפסיקתא: (כח) ר' חנינא ור' יהושע בן לוי חד אמר על שם שמזבלין וחרינא אמר כו'. בירושלמי ובפסיקתא הגי' תרין אמוראין חד אמר שהן מזבלין אותה וחרינא אמר הופכין את עפרה. והמסדר מן הפתיחות הליג שמות מן תרין אמוראין היינו ר' חנינא וריב"ל, וכן הילקוט ירמי' רמז רפ"א הביא בשם מדרש איכה רבתי (הוא המאמר שלפנינו) ר' חנניה ור' יהושע בן לוי, ואולי הי' כן לפני המסדר בפסיקתא: (כט) וחרינא אמר על שם שהם מהפכין בעפרה. ר"ל מהפכין עפרה מלמטה למעלה ממקום עמוק שלא נכנס בו הגפרית והמלח, ובפסיקתא פיים כהדין למעברי סהא מה דלעיל נחית לרע ומה דלרע סליק לעיל, והסיום הזה ליתא גם בירושלמי: (ל) א"ר יודן שבע שנים. פסיקתא שם במאמר שלפניו (קי"ד ע"א), וכן מובא בילקוט ירמי' שם, ונשנה

בירושלמי

עליו, כמו שנאמר בסוף הפרשה, עד שנאמר לו מפי הגבורה, (יא) הה"ד הדבר אשר היה אל ירמי' מאת ה' לאמר (ירמי' מ א), מה היה אותו הדבר (יב) אלא שאמר לו ירמיה אין את יתיב הכא אנא אזיל עמהון, ואין את אזיל עמהון אנא יתיב הכא, אמר לפניו רבש"ע אין אנא אזיל עמהון מה אנא יכיל מהני להון, אלא ייזול מלכהון ברייהון עמהון, דהוא יכול מהני להון סגיא, הה"ד אחר שלח [אותו] נבוזראדן רב טבחים (את ירמיהו) מן הרמה בקחתו אותו (שם שם): (יג) והוא אסור בזיקים (שם). (יד) א"ר אחא כביכול הוא והוא אסור בזיקים, ודכוותיה כתיב ואני בתוך הגולה (יחזקאל א א). (טו) עד היכן היתה נבואתו של ירמיהו, רב יעקב ור' אבא, ואית דאמר ר' אלעזר ור' יוחנן, חד אמר עד מזרה ישראל יקבצנו (ירמי' לא ט), והרינא אמר עד ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (שם שם טז). (טז) ובחזירתו היה מוצא אצבעות מקוטעין מושלכין בהרים והיה מלקטן ומגפפן ומחבקן ומנשקן ונותנן לתוך טליתו, ואומר להם בני לא כך הזהרתי ואמרתי לכם, תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשיך ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף (ירמי' יג טז), (יז) על אותה שעה נאמר על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה (שם ט ט). על אותם הרים נאים ומשובחים אשא בכי ונהי, ועל נאותיו של יעקב שנהפכו לקינה: ולא שמעו קול מקנה (שם). כי לא שמעו לקול דברי תורה, ולא לקול דברי נבואה, אלא מקנה, אלא לקול דבר המקנא שהיו מקניאים אותו בע"ז, המד"א יקניאוהו בזרים (דברים לב טז), לפיכך מעוף השמים עד בהמה נדדו

הערות ותקונים

ובהערה ס"ב: (יא) הה"ד הדבר אשר היה אל ירמי' מאת ה'. מובא ברש"י (ירמי' מ' א') בשם המדרש איכה: (יב) אלא שאמר לו ירמי' אין את יתיב הכא. מובא בפסיקתא שם (קי"ג ע"א) במאמר שלפניו המתחיל ד"א דברי ירמי': (יג) והוא אסור בזיקים. וכן מובא בפסיקתא שם ובקרא כתיב באזיקים עם אל"ף נחה: (יד) א"ר אחא כביכול הוא והוא כו'. עיין סוכה מ"ה ע"א ר' יהודה אומר אני והוא הושיעה נא, פירש"י משבעים ושתים אותיות הן, וע"ש בתוס' ד"ה אני שכתבו ועדיין צריך טעם למה נשתנו שני שמות הללו דאמרינן להו ספי מאחרינא משום דדרשינן באיכה רבתא קרא דכתיב ביחזקאל ואני בתוך הגולה, וקרא דכתיב בירמי' והוא אסור בזיקים כביכול הוא בעצמו, והיינו הושענא שיושיע לעצמו עכ"ל, וכן הוא בפסיקתא דברי ירמי' שם, וכן מובא בטור או"ח ה' לולב תר"ס וע"ש במרן ב"י: (טו) עד היכן היתה נבואתו של ירמי' ר' יעקב ור' אבא, ואית דאמר ר' אלעזר ור' יוחנן. בפסיקתא שם (קי"ג ע"ב) הגי' מה היה אותו הדבר, והכוונה אל המקרא הדבר אשר היה אל ירמי', ובאה התשובה מן ר' אלעזר ור' יוחנן, והעירותי שם בהערה ס"ח במדרש בפתיחתא דאיכה רבתי נשתנה הסדר על השאלה הזאת מה היה הדבר, בא המאמר את יתיב הכא אנא אזיל עמהון, המובא בפסיקתא שם למעלה (קי"ג ע"א), ואח"כ באה שאלה אחת עד היכן היתה נבואתו של ירמי' ר' יעקב ור' אבא ואית דאמר ר' אלעזר ור' יוחנן חד אמר עד מזרה ישראל יקבצנו, וחרינא אמר עד ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (ירמי' ל"א י"ז) ע"כ. והרב מהרז"ו הביא גי' הילקוט (שהוא עפ"י הפסיקתא) וגי' הילקוט ישרה בעיניו יותר מגי' המדרש איכה רק בענין ראיות מהפסוקים העיקר כגי' המדרש ע"ש. ויש להעיר כי לפני מסדר הפתיחות היה נשנה המאמר הזה עוד באיזה מקום ושמות האומרים ר' יעקב ור' אבא, ואח"כ הביא ואית דאמר ר' אלעזר ור' יוחנן. וזה שהביא ואית דאמר, כוון לגי' הפסיקתא כי שם מובא זה בשם ר' אלעזר ור' יוחנן ולא בשם זולתם. ובכ"י ב"מ חסר כל המאמר עד היכן היתה נבואתו של ירמי' ואח"כ מתחיל כשהיה חוזר הי' מוצא אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות בדרכים והיה מלקטן ונותן בתוך טליתו ומחבקן ומנשקן ובוכה עליהם. וראיתי בילקוט ירמי' רמז רפ"א הביא מאמר בשם איכה רבתי המתחיל על ההרים אשא בכי ונהי והוא מה שלפנינו במדרש במאמר שלאחריו, ובאמצע המאמר אחרי המלות ואוקיד דרעיה הביא הילקוט „עד היכן נבואתו של ירמי' קיימת ר' יעקב בר אבין ור' אלעזר בר' יהודה, חד אמר עד מזרה ישראל יקבצנו, וחד אמר עד ויש תקוה לאחריתך, וזה נוסף מגליון אל תוך הילקוט ואין לו ענין ושייכות שם כלל, ומדברי הילקוט נראה כי הי' לפניו הגי' ר' יעקב בר אבין ור' אלעזר בר יהודה במקום לפנינו ר' יעקב ור' אבא. וגם לפנינו ואית דאמרי ר' אלעזר ור' יוחנן: (טז) ובחזירתו היה מוצא אצבעות מקוטעין. פסיקתא שם, ושם הגי' ובחזירתו היה רואה אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות לדרכים. וכ"ה הגי' בכ"י ב"מ: (יז) על אותה שעה נאמר על ההרים אשא בכי ונהי. נשנה ג"כ בפסיקתא שם בקצת שנוים קטנים, ומובא בילקוט ירמי' רמז רפ"א בשם איכה רבתי והביא שם כל המאמר עד סוף הפתיחתא, עד שנאמר והארץ הנשמה תעבד, ומן כי קול נשמע מציון א"ר יצחק ט' מצוין בגליון מדרש בשמות וצ"ל איכה רבתי והוא בפתיחתא אות ח', ושם מן א"ר פנחס משל למלך הוא מן ב"ר פכ"ח אות ו':

א"ר

מדרש

איכה רבתי

כיצד עושין, זורעין אותה (לא) מטליות מטליות, זורעין כאן והיא נשרפת, זורעין כאן והיא נשרפת: (לב) עובדא הוה בחד דהוה קאים (לג) ורדי (לג*) בבקעת בית ערבא, (לד) ותקף ידיה אסיכתיה וסליק עפרא יקודתא (לה) ואוקיד זרעיה, (לו) לקיים מה שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דברים כט כב): (לז) רבה בר כהנא אמר אינן לא ממחילות הארץ ולא משממות הארץ אלא לפניו, לקיים מה שנאמר ומוראכם וחתכם יהי' על כל חית הארץ (בראשית ט ב). ולעתיד לבא הכל חוזר, הה"ד והארץ הנשמה תעבד תחת אשר היתה שממה לעיני כל עובר (יחזקאל לו לד):

סליק פתיחתא דאיכה רבתי

הערות ותקונים

בירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ג, וירושלמי כתובות פי"ב סוף ה"ג, ושם תני' תני בשם ר' יהודה, ובירושלמי תענית שם חסר המאמר הזה, ואין ספק שנשמט משגגת המעתיק או המדפיס, כי הלא מאמר ר' זעירא הבא אחריו ישנו שם, ולמה זה עזב את המאמר ר' יהודה הנזה, בלי דבר, ובגמרא יומא נ"ד ע"א ר' יוסי אומר שבע שנים נתקיימה גפרית ומלח בא"י מאי טעמא דר"י, אתיא ברית ברית, כתיב הכא והגביר ברית לרבים שבוע אחד, וכתיב התם ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם כו', ע"ש ברש"י ועיין בסדר עולם פכ"ז: (לא) מטליות מטליות. מובא בערוך ערך מטליות בשם הפסיקתא, ופי' מטליות חתיכות, ועיין בפתיחתא ה' הערה ג': (לב) עובדא הוה בחד דהוה קאים ורדי. בפסיקתא שם הוא במאמר שלאחריו, אחר המאמר מר' זעירא, ומובא בירושלמי תענית שם ג"כ כמו שהוא בפסיקתא: (לג) ורדי. פי' וחרש תרגם חרש רדי ובילקוט ירמי' שם הביא שהיה חורש, במקום ורדי, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ד: (לג*) בבקעת בית ערבא. נ"ל בבקעתא דבית ארבל, ובירושלמי שם בית ארבל נ"ל ארבל, וארבל היא העיר Arbela לצפון טברי', ובילקוט ירמי' רמז רפ"א הביא בשם המדרש איכה רבתי בקעת נטופה, ובילקוט דניאל שם מובא לנכון בבקעתא דארבל רק חסרה מלת „ורדי" ועיין כפתור ופרח פי"א ותבואות הארץ לד ק"ב ע"ב ובערך מלין לד קנ"א ובספר געאגראפיא של החכם הגדול דר' נייבויער לד ר"ס, ומה שהביא הילקוט בקעת נטופה אולי הי' כן בכ"י אשר הי' לפניו, והוא בקעת בית נטופה, ובקעת בית נטופה מובא בב"ר פע"ט אות ו', ועיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח הערה קפ"ג: (לד) ותקיף ידיה אסיכתיה, וכ"ה בדפוס ראשון, ובכ"י ב"מ חסר מאמר שלם ובפסיקתא שם הגי' ועמוק סיכתיה, וכן מובא בילקוט דניאל שם בשם הפסיקתא ובירושלמי תענית שם וכבש ידיה וחסרה המלה אסיכתיה, ובגליון הילקוט דניאל שם כתוב ועמיק סיכתיה ונפק עפרא יקידתא, פי' העמיק הברזל ויצא עפר שרוף, והמפרש הקצר בירושלמי שם פי' וכבש ידיה שלחץ ביתד המחרישה והעמיק במקום שהי' עדיין הגפרית שם, ומלמעלה לא היה גפרית ומלח שכבר עבר ע"י זיבול או ע"י היפוך העפר ועתה שהעמיק המחרישה עלה למעלה עכ"ל, ובילקוט ירמי' שם הביא בשם איכה רבתי (הוא המאמר שלפנינו) כבש ידיה על פדניה. וראיתי כי גם לפני הרב בעל הערוך היתה הנוסחא כן במדרש שלפנינו כי הביא בערך פדן במגילת איכה [נ"ל ברים מגילת איכה] כבש ידיה על פדנא, והביא למד בקר (ש"א י"א י"ז) תרגם פדן תורא, והמוספי הביא, ואת אתו (ש"א י"ג כ') תרגם וית סיכת פדניה, כי פדן יש לו ב' הוראות למד בקר, ועוד כלי מחרישה למד בקר, ועיין ערוך השלם ערך פדן ולפי דברי הערוך יש לתקן בירושלמי וכבש ידיה [על פדנא]: (לה) ואוקיד דרעיה. בדפוס ראשון כתוב ואוקיד זרעיה. והיא גי' נכונה, רק המ"כ תיקן בטעות דרעיה, ופי' ושרף את זרועו, והובא אח"כ לפי הגה"ה שלו בפנים המדרש, וגם הילקוט הביא בירמי' שם בשם המדרש ואוקיד דרעיה, ובעבור זה הגיה הילקוט כן, ובירושלמי ובפסיקתא נאמר לנכון ואוקיד זרעא, ופי' ונשרף הזרע. כי חרש והעמיק בעפר עם המחרישה והעלה עפר שרוף ובעבור זה נשרף הזרע שחרש: (לו) לקיים מה שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה. הסיום הזה ליתא בירושלמי ובפסיקתא: (לז) רבה בר כהנא אמר אינון לא במחילות הארץ. בכ"י ב"מ נשמט מאמר גדול ונמצא הסיום הזה והגי' ר' אבא בר כהנא אומר אינון לא במחילות הארץ ולא בשממות הארץ אלא על פניכם, דכתיב ומוראכם וחתכם יהי' על כל חית הארץ ולע"ל הכל חוזרין הה"ד והארץ הנשמה תעבד ע"כ. והנה הסיום הזה הוסיף המסדר ודבריו הם בלתי מובנים, המ"כ כתב מאמר זה בקשתי ותפשתי כחיפוש ירושלים יגעתי ולא מצאתי ודוחק עצמו לפרשו, גם הרז"ו כתב ר' אבא בר כהנא אמר כו' עד כל חית הארץ לע"ג ולא מצאתי בזה דבר, גם הרד"ל רצה לתקן לא ממחילות הארץ ולא ממכות הארץ, אולם אין ספק שהמאמר נשתבש ע"י המעתיק, ובילקוט איכה רמז רפ"א הביא כל המאמר בשם איכה רבתי (הוא הפתיחתא שלפנינו) ומהפך הסדר וסיים במאמר א"ר חנינא בריה דר' אבהו שבע מאות מיני דגים טהורים וח' מאות מיני חגבים טהורים ולעוף אין מספר גלו עם ישראל לבבל, דגים היאך גלו, ר' הונא בשם ר' יוסי אמר דרך תהום גלו ודרך תהום חזרו, וכולם חזרו חוץ מדג אחד ששמו שבוטא, ואחר זה סיים עוד ולעתיד לבא הכל חוזרים שנאמר והארץ הנשמה תעבד (יחזקאל ל"ו) ע"כ. ועיין במ"כ שכתב ג"כ שקאי על העופות ודגים דלעיל: סליק

פרשה א

[א] **איכה** ישבה בדד. שלשה נביאים נבאו בלשון איכה, ואלו הם: משה, ישעיה, וירמיה. משה אמר איכה אשא לבדי (דברים א יב). ישעיה אמר איכה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעיה א כא). ירמיה אמר איכה ישבה בדד (איכה א א). (א) א"ר לוי משל למטרונה אחת שהיו לה שלשה שושבינין, (ב) אחד ראה אותה בכבודה. ואחד ראה אותה בפוחזה, ואחד ראה אותה בפחדה. משה ראה אותן בכבודן אמר איכה אשא לבדי, ישעיה שראה אותן בפוחזן אמר איכה היתה לזונה, ירמיה ראה אותן בפחדן אמר איכה ישבה בדד: איכה. (ג) ר' אלעזר ור' יוחנן. ר' אלעזר אמר (ד) איה כה שאמר לאברהם, כה יהיה זרעך (בראשית טו ה). [ור' יוחנן אמר] איה כה שנאמר למשה, כה תאמר לבית יעקב (שמות יט ג): (ה) ר' יהודה ור' נחמיה. ר' נחמיה אמר אין לשון איכה אלא לשון קינה, (ו) [המד"א ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה (בראשית ג ט)]. ר' יהודה אמר אין לשון איכה אלא לשון תוכחה, [המד"א] איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה ח ח): שאלו את בן עזאי אמרו לו (ז) אמר לנו דבר אחד ממגילת קינות, אמר להם לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם, (ח) ובעשרת הדברות, ובמילה שניתנו לעשרים דורות, ובחמשה ספרי תורה, מנין איכה: (ט) א"ר לוי לא גלו ישראל עד שכפרו בשלשים ושש כריתות שבתורה מנין איכ"ה: ישבה בדד. [ר' ברכיה] בשם ר' אבדימי דחיפה, משל למלך שהיה לו בן, כל זמן שהוא עושה

הערות ותקונים

(א) א"ר לוי משל למטרונה אחת. המאמר נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"א ע"ב), ושם מתחיל למטרונה שהיו לה שלשה שושבינין, והתחלת המאמר שלשה נביאים כו'. ליתא שם, כמו שהעירותי שם בהערה כ"ב, והמאמר מהפסיקתא מובא בילקוט דברים סוף רמז תת"א, ובילקוט ישעי' סוף רמז רנ"ו: (ב) אחד ראה אותה בכבודה כו'. במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון דפוס פיזארי, ודפוס קאנסטאנטינא השוה מלה במלה עם דפוס ראשון, וכן בפסיקתא דר"כ שם, אחד ראה אותה בשלותה, ואחד ראה אותה בפחזה, ואחד ראה אותה בניוולה. וכן הסיום שם משה ראה את ישראל בשלוותן, ישעי' ראה אותם בפחזן, ירמי' ראה אותם בניוולם, וכן יש לתקן לפנינו: (ג) ר' אלעזר ור' יוחנן. זה ליתא בדפוס, ומובא בילקוט איכה רמז תתקצ"ו וחסר הציון והשמיט שמות האומרים כדרכו: (ד) איה כה שאמר לאברהם כה יהיה זרעך. דורש איכה ב' מלות איה כה: (ה) ר' יהודה ור' נחמי'. פסיקתא דר"כ שם, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הוא קרוב לסוף המאמר מאות א', ומובא בילקוט ישעי' רמז רנ"ו ובילקוט ירמי' רמז רפ"ו: (ו) המד"א ויקרא ה' אלהים. הוספתי כמו שהוא בנדפס. ובפסיקתא דר"כ הגי' כמד"א איכה ישבה בדד, איכה יעיב באפו, איכה יועם זהב, ובילקוט איכה רמז תתקצ"ו הביא רבי אומר אין לשון איכה אלא לשון תוכחת, הה"ד איכה היתה לזונה קריה נאמנה, ובילקוט ישעי' רמז רנ"ו הביא בשם הפסיקתא (והוא פסקא איכה) כמו שהוא בפסיקתא לפנינו: (ז) אמור לנו דבר אחר ממגילת קינות. בנדפס גם בדפוס ראשון דרוש לנו דבר אחד, ומובא בילקוט איכה רמז תתקצ"ו וחסר הציון, וגם הילקוט הביא דרוש לנו: (ח) ובעשרת הדברות ובמילה. בנדפס מוקדם מילה לעשרת הדברות, כי חושב כסדר הענינים, וענין המילה הוא מוקדם לעשרת הדברות, אולם בכ"י עשרת הדברות הוא מוקדם למילה, וחושב כסדר האותיות של מלת איכה אל"ף רמז לה' אחד, יו"ד לעשרת הדברות, כ"ף למילה שנתנה לאברהם לעשרים דור, ה"א לחמשה חומשי תורה, ובעל מ"כ תיקן במדרש כמו שהוא לפנינו בכ"י, וגם בעל הילקוט איכה רמז תתקצ"ו הביא כמו שהוא בכ"י: (ט) א"ר לוי לא גלו ישראל עד שכפרו בל"ו

כריתות

אעשה כן, דכתיב ה' בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגליו (נחום א ג): ועוד אמרו לו (יח) מבוע פורפריה, אמר אף אני אעשה כן, שנאמר עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו (איכה ב יז), (יט) [מהו בצע אמרתו, ר' יעקב דכפר חנין אמר מבזע פורפירא]: ועוד אמרו לו יושב דומם, אמר אף אני אעשה כן, שנאמר ישב בדד וידום (איכה ג כח): (כ) ועוד אמרו לו יושב ובוכה [אמר אף אני אעשה כן], שנאמר ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כב יב): (כא) למה נאמרה מגילת קינות באל"ף בי"ת, כדי שיהיו (כב) נגרסין בפי המקוננים: (כג) ד"א אני אמרתי לברכם מאל"ף ועד תי"ו, (כד) דכתיב אם בחקותי תלכו (ויקרא כו ג), עד קוממיות (שם שם יג), והם סרחו ולקו מאל"ף ועד תי"ו: (כה) אימתי נאמרה מגילת קינות. ר' יהודה אומר בימי יהויקים נאמרה, (כו) א"ר ברכיה וכי בוכין על המת עד שלא ימות, אלא נכתבה בימי יהויקים, ונאמרה אחר חרבן בית המקדש: (כז) א"ר יוחנן אמר ירמיה לישראל מה תוחלת מצאתם בע"ז זו שאתם להוטים אחריה, הלואי היתה לה פתחון פה שנתווכח עמה, אלא נאמר אנן דידי ודידה, בהקב"ה כתיב כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו (ירמיה י ב), ובדידה נאמר כי חקות העמים הבל הוא (שם שם ג). ועוד נאמר בה, בכסף ובזהב ייפהו (שם שם ד). ועוד נאמר בה, כתומר מקשה המה (שם שם ה), ובהקב"ה כתיב, מאין כמוך ה' (שם שם ו). ועוד כתיב ביה, מי לא ייראך מלך הגוים (שם שם ז), ובדידה נאמר ובאחת יבערו (שם שם ח), ובהקב"ה כתיב, וה' אלהים אמת (שם שם י), ובדידה כתיב, כדנא תימרון להום (שם שם יא), בהקב"ה כתיב עושה ארץ בכחו (שם שם יב), ובדידה כתיב, הבל המה מעשה תעתועים (שם שם טו), ובהקב"ה כתיב, לא כאלה חלק יעקב (שם שם טז): העיר רבתי עם. (כח) (יו"ד יתירה כמו רבת, כמו המגביהי או המשפילי, ור"ל עיר המחזקת עם רב): תני ר' שמואל עשרים וארבע (כט) פלטיות (רחובות) היו בירושלים,

---

הערות ותקונים

„כביכול שהיו הפוכין", ר"ל שהגביהו והרימו הכסאות שהיו הפוכין עד עתה, וזה ליתא גם בפסיקתא (יח) מבוע פורפריה. עיין לעיל הערה י"א שפי' בל"י ורומי בגד תכלת: (יט) מהו בצע אמרתו כו', הוספתי כמו שהוא לנכון בנדפס גם בפסוק עשה ה' אשר זמם, ובפסיקתא דר"כ שם, ובוי"ר פ"ו. ומובא בערוך ערך אמר ג' בשם הפסיקתא ובשם מדרש איכה, ודרש מלת אמרתו כמו אמרא בארמית שפי' שפת הבגד, תרגום על פי מדותיו, על אמרא דלבושוי, ובזע בארמי כמו בצע בעברי, ובמרדכי ה' ת"ב ובאגודה"ם תפלת ת"ב כתבו וז"ל: ציצית נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בו בת"ב, ואסמכוה אקרא דכתיב בצע אמרתו, ואמרינן במדרש איכה רבתי בזע פורפוריא דיליה עכ"ל, וכן בטור ה' ת"ב סי' תקנ"ה הביא וז"ל. כתב הר"ם מרוטנבורג וציצית נהגו קדמונינו ובאשכנז שלא להתעטף בט"ב, ואסמכוה אקרא בצע אמרתו, ואיתא במדרש בזע פרפורין דיליה עכ"ל: (כ) ועוד אמר לו כו' שנאמר ויקרא וגו' לבכי ולמספד. בפסיקתא שם בשעת אמרו לו מתאבל ומקונן אמר להם אף אני אעשה כן, שנאמר איכה ישבה בדד, צ"ל שנאמר ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד: (כא) למה נאמרה מגילת קינות בא"ב. זה ליתא בנדפס גם לא בדפוס ראשון: (כב) נגרסין. מלשון גירסא: (כג) ד"א אני אמרתי לברכם מאל"ף עד תי"ו. גם זה ליתא בנדפס: (כד) דכתיב אם בחקותי תלכו עד קוממיות. בתנחומא הנדפס מכבר ראה אות ד', ברכות פתח באל"ף אם בחקתי תלכו, וסיים בתי"ו ואולך אתכם קוממיות, שהברכות באות עליהם מאל"ף ועד תי"ו, ועיין ב"ב פ"ח ע"ב הקב"ה בירך ישראל בעשרים ושתים מאם בחקותי עד קוממיות, וכתב הרשב"ם מאל"ף שבאם עד תי"ו שבקוממיות, והיינו בעשרים ושתים אותיות שבאל"ף בי"ת: (כה) אימתי נאמרה מגילת קינות. זה הוא בנדפס שם בסוף המאמר: (כו) א"ר ברכיה וכי בוכים על המת. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' אמר לו ר' נחמיה: (כז) אמר ר' יוחנן אמר ירמי' לישראל. בנדפס גם בדפוס ראשון הוא במאמר שלפניו, והגי' שם ד"א איכה אמר להם ירמי' מה ראיתם בע"ז כו', וחסר שם האומר, ומובא בילקוט ירמי' רמז רפ"ו בשם איכה רבתי והביא לנכון א"ר יוחנן, וראיתי בפי' מהרז"ו שכתב: לע"ג מה ענין שייכות מאמר זה לכאן ע"כ, ואין ספק שהמאמר נלקה בחסר ובנדפס נתקצר המאמר, ולפנינו בכ"י הוא ברחבה, וכן הוא בילקוט שם כמו שהוא בכ"י רק נשתבש קצת: (כח) יו"ד יתירה כמו רבת, כמו המגביהי או המשפילי ור"ל עיר המחזקת עם רב. זה מוסף מאיזה מעתיק, וז"ל רש"י רבתי עם יו"ד יתירה כמו רבת עם שהיה עם רב, לכן הסגרתים: (כט) פלטיות רחובות. מלת „רחובות" הסגרתי כי הובא מחוץ פנימה לפרש מלת פלטיות, ופלטיא פי' בל"י

רצונו של אביו, (י) היה מלבישו בגדים בדודים, וכל זמן שהיה כועס עליו, היה מלבישו סמרטוטין, כך כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום, מלבישן כלי מילת, הה"ד ואלבישך רקמה (יחזקאל טז י). (יא) ר' סמאי אומר פורפירא תירגם עקילס אפיקוליטון, וכיון שהכעיסוהו הלבישום בגדים בדודים: איכה ישבה בדד. (יב) בדד על עסקי עשרת הדברות שעזבתם כמנין בד"ד: (יג) ד"א איכה ישבה בדד. א"ר יהושע בן לוי אמר הקב"ה לישראל כשעשיתם רצוני ישבתי אתכם בטח בדד, שנאמר וישכון ישראל בטח בדד (דברים לג כח), וכשעברתם על רצוני הגליתי אתכם במקום טמאים, שנאמר בדד ישב מחוץ למחנה מושבו (ויקרא יג מו): [ד"א ישבה בדד]. (יד) אמר רב נחמן שאל הקב"ה למלאכי השרת מלך בשר ודם שהוא אבל, מה ראוי לו לעשות, אמרו לו תולה שק על פתחו, אמר להם אף אני אעשה כן, שנאמר אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם (ישעיה נ ג): ועוד שאלן מלך שהוא אבל מה הוא עושה, אמרו לו מכבה (טו) הפנסים אמר להן אף אני אעשה כן, שנאמר שמש וירח קדרו כוכבים אספו נגהם (יואל ד טו): ועוד שאלן מלך שהוא אבל מה הוא עושה, אמרו לו (טז) כופה את המטות, אמר להם אף אני אעשה כן, (יז) שנאמר חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט): ועוד שאלן מלך שהוא אבל מה הוא עושה, אמרו לו הולך יחף, אמר להם אף אני

הערות ותקונים

כריתות שבתורה. בגמרא סנהדרין ק"ד ע"א אמר רבה אמר ר' יוחנן מפני מה לקו ישראל באיכה (איכה בגימטריא ל"ו) מפני שעברו על שלשים ושש כריתות שבתורה ע"כ, ול"ו כריתות חשיב להו בכריתות דף ד' ע"ב: (י) היה מלבישו בגדים בדודים, וכל זמן שהי' כועס עליו היה מלבישו סמרטוטין, יש לתקן וכצ"ל היה מלבישו בגדי מילתין, במקום בגדים בדודים, ומובא בערוך ערך בדד בשם מגלת איכה, וז"ל כל זמן שהי' עושה רצונו היה מלבישו בגדים נאים, כל זמן שהי' כועס עליו היה מלבישו בגדים בדודים. ס"א בגדים סמרטוטין. ואין ספק שבכ"י שלפנינו הי' רשם אחד בגליון „בדודין" ר"ל נוסחא אחרת על מלת סמרטוטין והובא אח"כ פנימה שלא במקומה הראוי והלינה במקום בגדי מילתין, וגם בערוך הליג מגיה אחד „בגדים נאים" במקום בגדים מילתים, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' הי' מלבישו בגדי מלתין וכל זמן שהי' כועס הי' מלבישו בדודים, ופי' בגדים בדודין בגדי דורכי גת שהם מלוכלכים, והוראת סמרטוטין ידוע חתיכת בגד בלוי, ובגדי מילת פי' בגדים של צמר נקי, עיין ערוך ערך מל האחרון: (יא) ר' סמאי אומר פורפירא, תירגם עקילס אפיקוליטין. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' תרגם אונקלס אפקלטורין פליקטא. וכן הביא המוספי. ועיקר הגי' אפקליטון כמו שהוא לפנינו בכ"י והיא המלה היונית ἐπικλητός ופי' רקמה והמלה פליקטא נוסף כאשר הארכתי בזה בהערות שלי בפסיקתא פסקא ויהי בשלח הערה פ"ח, ועיין ערוך השלם ערך אפקלטורין ובערך אפקליטון ובערך פלקט, וכן עיין פירסט בספרו החדש צד 72. ובנדפס בטעות תרגם אונקלוס, וצ"ל תרגם עקילס, כי הוא תרגם המקרא בלשון יוני, ולפנינו המאמר הזה מר' סמאי הוא מאמר מוסגר ובכל פעם אשר הובא במדרשים מלת רקמה, הביא את דברי ר' סמאי והכוונה כי הוא מפרש רקמה ע"י מלת פורפרא ועקילס תרגם את המלה אפקליטון, ועיין ערוך השלם ערך פלקט, ופירסט שם שהביאו את תרגום השבעים. והוראת מלת פורפירא ידוע שפי' בל"י ורומי בגד תכלת (פורפור קלייד): (יב) בדד על עסקי עשרת הדברות שעזבתם כמנין ב"ד"ד. זה ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון: (יג) ד"א א"ר יהושע בן לוי. מכאן עד א"ר נחמן. ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון: (יד) אמר רב נחמן. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' אמר רב נחמן אמר שמואל משום ריב"ל. ובפ"ג פ' ישב בדד וידום הגי' בנדפס א"ר שמואל בר נחמן ובכ"י שם אמר רב נחמן, והמאמר נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא איכה (דף קי"ט ע"ב), ושם הגי' בר קפרא פתח, ומובא בילקוט ישעי' רמז ר"ל בשם הפסיקתא: (טו) הפנסים היא מלה יונית φανος וענינה כלי זכוכית מסוגרת מכל עבריה ונר דולק בתוכה (לאטערנע). והמאמר הזה מובא באבודרהם ס' תפלת תשעה באב וז"ל: והטעם שאין מדליקין נרות בביה"כ כדאיתא באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן הבית מלך ב"ו כשהוא אבל מה דרכו לעשות, א"ל מכבה את הפנסין, א"ל אף אני אעשה כן, שנאמר שמש וירח קדרו כוכבים אספו נגהם, פי' פנסין כלים שנותנין בהם הנרות מפני הרוח שלא יכבו שקורין להם עששיות וכן תרגום באורים כבדו ה', בפנסיא עכ"ל. וכן המרדכי ה' ת"ב (סוף מו"ק) כתב וז"ל גם נהגו שלא להדליק נרות בביהכ"נ בט"ב כ"א נר אחד לצורך החזן, וזה נראה מנהג כשר כדאמרינן באיכה רבתי כו': (טז) כופה את המטות. בפסיקתא וגם במדרש איכה הנדפס כופה מטתו: (יז) שנ' חזה הוית וגו'. בנדפס סיים

כביכול

וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ו): (מד) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר למה הדבר דומה, (מה) לכרי גדול שהיה נתון בסדקי, ולא היה אדם יכול לשערו, והיה שם פיקח אחד, אמר להם, אם מבקשים אתם לשערו מתרומתו אתם עומדים עליו, (מו) כך אם תבקש לעמוד על מניינם של ישראל, מכהנים אתה עומד עליהם, הה"ד ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף (מ"א ח סג), (מז) ותנינן פר קרב בעשרים וארבעה, (מח) ואיל באחד עשר, הדא דאת אמר בבנין ראשון, אבל בבנין שני (מט) ביקש אגריפס המלך לעמוד על מנינם של אוכלסין, אמר להם הפרישו כל אחד מכם כוליא אחת מכל פסח ופסח, ועמדו והביאו לו שש מאות אלף זוגות של כוליות, כפלים כיוצאי מצרים, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה, ואין פסח שלא היה עליו מנויין יותר מעשרה. (נ) (וא"ת בלא כוליות היו עולין לגבוה, י"ל כי לא הפרישו כוליות ממש אלא כנגדם לוקחים אבנים ומביאים לבלך). (נא) תני ר' חייא אפילו ארבעים ואפילו חמשים. תני בר קפרא אפילו מאה, (נב) ואותו הפסח נכנסו להר הבית ולא החזיקן, ונקרא אותו הפסח פסח מעוכין: היתה כאלמנה· (נג) שהיא יושבת עגונה ממתנת את בעלה שהניחה והלך לו בדרך רחוק, ולא אלמנה ממש, וכה"א כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמיה נא ה): כאלמנה. (נד) א"ר אייבו (נה) הם לא חיפשו אחר מדת הדין [אף מדת הדין לא חיפשה אחריהם, הם לא חיפשו אחר מדת הדין], דכתיב, ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא א), מתאוננים אין כתיב כאן, אלא כמתאוננים: היו שרי יהודה כמסיגי גבול (הושע ה י), מסיגי גבול אין כתיב כאן, אלא כמסיגי: כי כפרה סוררה (שם ד טז), כי פרה אין

הערות ותקונים

(מד) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. בנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא הוא במאמר שלפניו ומתחיל מבקש את לידע כמה אוכלוסין היו בירושלים מן הגניא את ידע, ר' יהושע דסכנין בשם ר' יהושע בן לוי לכרי כו': (מה) לכרי גדול שהי' נתון בסדקי. בנדפס הגי' לכרי שהי' עומד בסלקי, המוספי כתב פי' סידקי בל"י אוצר של תבואה, וכוון להמלה היונית σιτόδοχη (געטריידע מאגאזין): (מו) כך אם תבקש לעמוד על מנינם של ישראל. בנדפס גם בדפוס ראשון כך מבקש אתה לידע כמה אוכלוסין היו בירושלים: (מז) ותנינן פר קרב. יומא דף כ"ו ע"ב במשנה: (מח) ואיל באחד עשר. משנה שם: (מט) ביקש אגריפס. תוספתא פסחים סוף פ"ד ובגמרא פסחים ס"ד ע"ב: (נ) וא"ת בלא כליות היו עולין לגבוה, י"ל כי לא הפרישו כליות ממש. עיין בגמרא שם וברש"י, וזה ליתא בנדפס וגם לא בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא, וברור אצלי שהיא הוספה חיצונית ומובא פנימה, וליתא גם בתוספתא שם: (נא) תני ר' חייא כו' תני בר קפרא. ליתא בתוספתא ובגמרא בבלי שם: (נב) ואותו הפסח נכנסו להר הבית ולא החזיקן, ונקרא אותו הפסח פסח מעוכין. ענין לחיצה ודחוקה. בתוספתא שם בו ביום נכנסו ישראל להר הבית ולא היו מחזיקין והיה נקרא פסח מעוכין, ובגמרא פסחים שם. ת"ר מעולם לא נתמעך אדם בעזרה חוץ מפסח אחד שהיה בימי הלל שנתמעך בו זקן אחד, והיו קוראין אותו פסח מעוכין, פירש"י מעוכין על שם שנתמעך. ובנדכם גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא מפורש פעם אחת נכנסו להר הבית ולא היה מחזיקן. והיה שם זקן אחד רמסוהו, ואותו הפסח היו קורין פסח מעוכין על שם שמעכו את הזקן. ולדעתי ברור מה שכתוב בגמרא שם במאמר שלאחריו, ואין לך כל פסח ופסח שלא נמנו עליו יותר מעשרה בני אדם, והיו קורין אותן פסח מעובן, המלות „והיו קורין אותן פסח מעובן" נשתרבבו ממאמר שלפניו היינו אחד רשם נוסחא אחרת „והיו קורין אותו פסח מעובן" במקום מעוכין, ופירש"י פסח מעובן עב על שם שהעם רב, וכן בכ"י שלי ממדרש איכה נרשם בגליון על פסח מעוכן „נקרא כן על שם שנתמעך שם זקן אחד ואית דמפרשי מעובין בבי"ת על שם שהיו מרובין, ופסחין מפרש לה" ע"כ, והכוונה „ופסחין מפרש לה" לגמרא פסחים שם ששם מפורש זה: (נג) שהיא יושבת עגונה כו'. בנדפס מתחיל היתה כאלמנה א"ר אבא בר' כהנא הם לא פלשו כו', והמאמר שהיא יושבת עגונה הוא במאמר שלאחריו. ושם הגי' וגם בדפוס ראשון היתה כאלמנה, אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה, והוא כלשון גמרא בבלי סנהדרין ק"ד ע"א: (נד) א"ר אייבו. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' א"ר אבא בר כהנא, אולם להלן בפ"ב בפסוק הי' ה' כאויב הגי' גם בנדפס א"ר אייבו וכן מובא המאמר בילקוט הושע רמז תקכ"א וגם הוא הביא הגי' א"ר אייבו, ובטעות מצוין שם „ב"ר" וצ"ל „איכה רבתי": (נה) הם לא חיפשו. בנדפס ובילקוט הגי' הם לא פלשו. והערוך ערך פלש הביא וז"ל: במגילת איכה הם לא פילשו אחר מדת הדין ומדת הדין לא פילשה אחריהן

(ל), ועל כל פלטיה ופלטיה כ"ד שווקים שעולים לחשבון תקע"ו שווקים, ועל כל שוק ושוק היו בה כ"ד שקקים שעולים לחשבון ריבוא וג' אלפים (ותתק"ד) [ותתכ"ד] שקקים, ועל כל שקק כ"ד מבואות שעולים לחשבון ל"ג ריבוא ואלף ותשע"ו מבואות, ועל כל מבוי כ"ד כיפים שהם עולים לחשבון (תשע"ו) [תשצ"ו] ריבוא ואלפים ותרכ"ד, ועל כל כיפה כ"ד חצרות שעולין לחשבון י"ט אלפים וק"י רבבות ואלפים ותתקע"ו חצרות, (לא) לקיים מה שנאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב (מ"א ד כ), לכך נאמר, העיר רבתי עם: א"ר אלעזר עובדא הוה (לב) בחד שיירא והוה תמן תגר חד, (לג) דהוה נגיד נ' מאה גמלין טעונין פלפלא, (לד) אתא צורי אשכח חייט חד יתיב (לה) על פילי, א"ל (לו) מאן את מזבן, א"ל פילפלא, (לז) א"ל [לית] מזבן את קטלפטא, א"ל לא, אלא כולה כחדא, א"ל לית את מזבן אלא ליהוד מדינתא, אזל ליהוד מדינתא, אשכח חייט אוחרנן יתיב על פילי, א"ל מאן גמלך טעינין, א"ל קטע קיטעך, חזר א"ל מאן את מזבן, א"ל תפור תפרך, א"ל אימא לי מאן את טעין, ואם אנא יכיל, זבין אנא, ואם לאו אנא אייתי לך בר נש דזבין להו, א"ל פילפלין, נסביה לבייתיה וכיון דפרק פסק (לז*) טמיתהון, אעליה לגו ביתיה אחמי ליה כרוותיה דדינרי, א"ל חמי הדין (לח) מוניטין נפקין בארעך, אפטר ואזיל בשלם, בתר דפטרי נפק טיילא בשוקא, פגע ביה חד מן רחמוהי, א"ל מאן את טעין הכא, א"ל פלפלין, א"ל אית לך מינה הב לי במאה דינרין, דאית לי (לט) אריסתוון, א"ל כבר זבנית יתיה לחייט חד, אלא אנא אימא ליה ויהיב לך, אזל לגביה, א"ל אית גבך מן אילין פילפלא, א"ל הייך כבר זבנית יתהון, (מ) דיטא קמייתא אית דזבני מן (מא) אונקיא, (מב) ואית דזבין מן אונקיא ופלג, דיטא תינייא מנהון זבנין ומנהון לא זבנין, דיטא תליתאה לא ארגשית בהון, לקיים מה שנאמר רבתי עם: (מג) פיקח אחד היה בירושלים והיה אומר באיזה צד היו פרים ורבים, (רבנן אמרי) היה אחד מהם משיא את בנו בן שתים עשרה שנה לאשה שהיא ראויה לבנים, ולא היתה יוצאה שנתה עד שהיתה מעוברת ווולדה, אף בנו היה עושה כן לבנו, והיה משיאו בן י"ב שנה לאשה שראויה לבנים, ולא היה אחד מהם מגיע לעשרים ושש שנים עד שהיה רואה בנים ובני בנים, לקיים מה שנאמר

הערות ותקונים

בנ"י ורומי רחוב וכן רחוב בת"י פלטיא: (ל) ועל כל פלטיא ופלטיא כ"ד שווקים שעולים לחשבון תקע"ו שווקים. בנדפס גם בדפוס ראשון .הגי' נשתנית גם ליתא בכולם שעולים לחשבון כך וכך, והנה במקום תתק"ד תקנתי תתכ"ד, וכן במקום תשע"ו תקנתי תשצ"ו, לא וחשוב, ושקק הוא כמו שוק ולא נודע לי ההבדל ביניהם: (לא) לקיים מה שנאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב. הסיום הזה ליתא בנדפס גם לא בדפוס ראשון: (לב) בחד שיירא. פי' חבורה של הולכי אורח, אורחת ישמעלים (בראשית ל"ז כ"ה) תרגום שירת ערבאי: (לג) דהוה נגיד. פי' מושך, משך בקשת, תרגום נגד בקשתא, ובנדפס הגי' דהוה סליק לירושלים וטען מאוון גמלין: (לד) אתא צורי. למקום צור: (לה) על פילי. פי' בנ"י שער, ובנדפס על פילי דמדינתא: (לו) מאן את מזבן. פי' מה אתה מוכר, ובנדפס הגי' מה את טעין: (לז) א"ל מזבן את קטלפטא. מובא בערוך ערך קטלפטא וז"ל: במגילת איכה העיר רבתי אשכח חד חייט יתיב על פיילי, א"ל את מזבן קטלפטא, א"ל לא, אלא כולה כחדא, פי' מעט עכ"ל, וכתב המוספי פי' בנ"י עסדפבא κατάλεπτος בחלקים קטנים ומעט מעט, ובנוסחאות כתוב לוקטא לוקטא עכ"ל. הערוך הביא כמו שהוא בכ"י שלפנינו והמוספי הביא כמו שהוא בנדפס והמלה בנדפס משובשת ונכון כגי' הכ"י: (לז*) טמיתהון. ערך שלהם, טימי בנ"י ערך מחיר ושווי: (לח) מוניטין. פי' בנ"ר מטבע (moneta): (לט) אריסתוון. הוא כמו אריסטוון, פי' סעודה של יום בנ"י עסדסדא ἄριστον (פריסטיק): (מ) דיטא קמייתא, הוא כמו דיוטא והמלה יונית δίαιτα ופי' חדר ועלייה (צימער, געמאך), ובנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא אזל ואשכחינון דיראתא דאיטס קמייתא נסבון מן אונקא. אין ספק שמלה „דיראתא" טעות נפרט מלת דאיטס, ובמקום דאיטס היתה הגי' דיוטא, וכן ראיתי בא"א שהביא כ"א דיאטייא ופי' עליות ע"ש: (מא) אונקיא, היא מלה יונית ουγκια (אונצע): (מב) ואית דזבין מן אונקיא ופלג. בנדפס נוסחא אחרת ע"ש: (מג) פיקח אחד היה בירושלים. בנדפס מובא בתחלה המאמר מר' יהושע דסכנין בש"ר לוי ואח"כ מתחיל כילד היו ישראל פרין ורבין היה אדם משיא בנו:

זהוה מהלך בתריה עד דמטא לבייתיה דההוא גברא, שרי צווח להון אריק ליה מן כוותיה, א"ל מאן בעי, א"ל חות סב אילין קיסא, א"ל ומי אמרית לך דתיתיה לי, א"ל לא דידך הם אלא דאילין דיתיב לאחורי אינון, נחת גביה ושאל בשלמיה, א"ל מאן את, א"ל אנא בר דההוא ירושלמאה דמית גבך, (סט) אעליה ועבד ליה מגוס, והוה ליה להדהוא גברא איתתא ותרין בנין ותרתי בנוותן, ויתיבו למיכל ואייתו לקמייהו חמשה (ע) פריגין, א"ל סב ופלג, א"ל לית דא דידי, דאנא אכסנאי, א"ל את אהני לי, נסב חד גוזלא ויהב יתיה קמי מריה דביתא וקמי איתתיה, נסב אחרינא ויהב קמיה תרין בנוי, ונסב אחרינא ויהב קמיה תרתין בנתיה, ונסב תרין ויהב קדמוי, א"ל היך פלגת, א"ל ולא אמרית לך דאנא גבר אכסנאי ולית דא דידי, ואעפ"כ טב פלגית, את ואיתתך וגוזלא הא תלתא ראשין, יתרין בנך וגוזלא הא תלת ראשין, ותרתין בנתך וגוזלא הא תלת ראשין, ואנא ותרין גוזליא הא תלת ראשין. לרמשא עבד ליה (עא) שירו, אייתו לקמייהו חדא תרנגולתא, א"ל סב ופלג, א"ל לית דא דידי דאנא גבר אכסנאי, א"ל את אהני לי, נסב רישא ויהב קמיה מרוי דביתא, ונסב (עב) חבוטא ויהב קמיה איתתיה, ונסב תרתין (עג) אטמתא ויהב קמיה תרין בנוי, ונסב תרין (עד) כנפיא ויהב לתרתין בנתיה, ונסב (עה) אילפא ושאר ויהב קדמוי, א"ל היך פלגת, א"ל ולאו אמרית לך ולית דא דידי, אעפ"כ טבות פלגית, יהבית לך רישא דאת רישא דביתא, וחבוטא ובני מיעייא לאיתתך, דאילין בנייא נפקו מינה, ויהבית תרין אטמתא לתרתין בנך, דאינון תרין עמודי דביתך, ויהבית תרתין כנפיא לתרתין בנתך (עו) דאינון נסבין (פרכיהון) [פרניהון] ונפקין להון, ונסבית אילפא ושארא, דבאילפא אנא אזיל, א"ל קום הב לי (עז) פועלא דאבא ואזיל לי, קם ויהב ליה פעליה ואזיל ליה: ארבעה ירושלמיים אזלו לאתינס ואיתקבלו גבי חד בר נש, ברמשא (עח) עבד להון שירו, מן דאכלון ושתון מתקין להון ארבע ערסין, והוה חד מנייהו פחותה, בתר דאכלין ושתו, אמר שמע אנא דבני ירושלם חכימין סגיאין, איעול ודמוך לי גביהון, לידע מה אינון אמרין, איתער חד מינייהו, [ההוא דדמיך על ערסא פחותא], ואמר מה אתון סבירין, דאנא דמיך על ערסא, לית אנא דמיך אלא אארעא, איתער תניינא ואמר על דא אתון תמהין (עט) אף בישרא דאכלינן מיניה טעם

הערות ותקונים

(סט) אעליה ועבד ליה מגיס, פי' סעודה, והערוך ערך מגס הביא וז"ל: במגילת איכה. שרתי במדינות בפלגא דיומא עביד ליה מגוס, ס"א ארוסטון. ולפנינו גי' אחרת אעליה ועבד לי' מגיס, ואולי במאמר שלאחריו נרמשא עבד ליה שירו, היתה הגי' בפלגא דיומא היינו לעת הצהרים עביד ליה מגוס, וראיתי כי הערוך הביא המאמר הזה בערך אריסתון: (ע) פריגין. עיין ערוך ערך פרגיות שכתב פי' תרנגולין קטנים, וי"א אפרים קטנים וע"ש בערוך השלם: (עא) שירו. פי' סעודה ויעש להם משתה ת"י ועבד להון שירו: (עב) חבוטא. פי' בני מעים וקרבים, והערוך ערך חבוטא הביא וז"ל: במגילת איכה, רבתי בגוים נסב חבוטא ומעיא יהב קדם אתתיה, ס"א נסב קרביא ומעיא, ועל זה כתב המוספי בנוסחאות כתוב נסב בני מעיא ע"כ, ולדעתי מלת „ומעיא" שהביא הערוך היא פי' על חובטא והובא אח"כ פנימה וליתא לפנינו בכ"י: (עג) אטמתא. פי' הירכים: (עד) כנפיא. בנדפס גם בדפוס ראשון גפוי ופי' הכנפים: (עה) אילפא. פי' החזה מן העוף שהוא עשוי כמו ספינה, אבל בנדפס גם בדפוס ראשון בטעות נסב גופא כולא, אבל בסוף המאמר נאמר גם שם לנכון נסבית הדין אילפא באילפא אתינא באילפא אנא אזיל: (עו) דאינון נסבין פרכיהון ונפקין להון. תקנתי פרניהון, פי' מוהר ומתן שלהם, והמלה פרן היא יונית ופי' מוהר, ותרגום השבעים תרגם מוהר פורן, ובנדפס גם בדפוס ראשון דלמחר יפקון ויפרחון מן בייתך, יש לתקן דלמחר יפקון פרניהון מן ביתך ובטעות נעשית ויפרחון: (עז) פועלא דאבא. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' והב מדלי דאפקד אבא גבך כו' יהב ליה מה דיליה [נ"ל מודליה], ועיין לעיל הערה ס"ה כי הערוך הביא ס"א פועלה, ועיין בערוך ערך פעל שהביא בב"ר פס"ט [נ"ל פע"ח] ויחלם והנה סולם אזיל סב פועלא דאביך ס"א מדלא: (עח) עבד להון שירו. עיין לעיל הערה ע"א, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' עבד לון ארסטוון: (עט) אף בשרא דאכלינן טעם דכלבא הוה לי' כו'

אף

כתיב כאן, אלא כפרה. ומדת הדין לא חיפשה אחריהם, היתה אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה: דרך קשתו כאויב (איכה ב ד), אויב אין כתיב כאן, אלא כאויב: היה ה' כאויב (איכה ב ה), אויב אין כתיב כאן, אלא כאויב: ד"א היתה כאלמנה. [ר' חמא בר עוקבא ורבנן], ר' חמא בר עוקבא אמר למה ישראל דומין, (נו) לשומרת יבם שתבעה מזונותיה ולא תבעה כתובתה. ורבנן אמרי משל למלך שכעס על מטרונה וכתב לה גיטה ונתן לה וחזר וחטפו ממנה, כל זמן שהיא מבקשת להינשא לאחר, אומר לה היכן גיטיך שגירשתיך, וכל זמן שהיא תובעת מזונותיה, הוא אומר לה כבר גירשתיך, כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד ע"ז, אומר להם הקב"ה אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה (ישעיה נ א), וכל זמן שהם מבקשים שיעשה עמהם נס, אומר להם כבר גרשתי אתכם, דכתיב שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה (ירמיה ג ח): ד"א היתה כאלמנה. ר' עקיבה ורבנן, (נז) ר' עקיבה אומר היא אלמנה ואחותה כאלמנה. אלא אלמנה [מעשרת השבטים, ולא] משבט יהודה ובנימין. ורבנן אמרי אלמנה מאלו ואלו, ולא אלמנה מהקב"ה, הה"ד כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמיה נא ה): (נח) ד"א רבתי עם. רבתי בחכמה, כענין שנאמר ותרב חכמת שלמה (מ"א ה י): שרתי. בתורה, כענין שנאמר בי שרים ישורו (משלי ח טז): רבתי בגוים. והלא כבר נאמר רבתי עם, ומה ת"ל רבתי בגוים, אלא רבתי בדעות: (נט) שרתי במדינות. ר' הונא בשם ר' יוסי אמר, כל מקום שהיה (ס) ירושלמי הולך היו מציעין לו (סא) קתדרא ומושיבין אותו עליה, בשביל לשמוע חכמתו: (סב) עובדא הוה בחד מן ירושלם דאזל לאתינס, ואיתקביל גבי (סג) ריחמיה, ועבד תמן כמה יומין, (סד) מטא זימניה ואפקיד (סה) מודליה גבי ההוא גברא דהוה מיקבל גביה. א"ל אי אתי ברי לגבך ובעי הדין מודליה, אי לא עביד תלת מילין דחכמתא לא תתן ליה הדין מודליה, ועבדון ביניהון דלא יהי חד מיניהון מחמי ביתא דחבריה לגבי אכסנאי, שמע בריה ואזל לתמן, והוה ידע מה שמיה דההוא גברא, אתא יתיב ליה על תרע פילי, חמא חד גברא דטעין חדא (סו) מוביל דקיסין, אמר מזבין את אילין קסייא, א"ל אין, א"ל סיב (סז) טמיתהון (סח) ואזל למפרקהון

הערות ותקונים

אחריהן, ס"א הם לא חיפשו ע"כ. והוראת פלש בלשון ערבי חפש והוא כמו חיפשו אשר לפנינו בכ"י וכאשר הביא הערוך בשם ס"א: (נו) לשומרת יבם. עיין במ"כ שכתב שהוא ט"ס וצ"ל לאלמנה ע"ש וכן תיקנו בדפוסים אחרונים עפ"י המ"כ, והמאמר הזה מובא בילקוט איכה רמז אלף א' וחסר הציון, וגם שם הביא הגי' לשומרת יבם: (נז) ר"ע אומר היא אלמנה ואחותה כאלמנה. הלשון משובש וצ"ל כמו שהוא בנדפס ר"ע אומר אלמנה ואתה אומר כאלמנה, ובילקוט שם ר"ע אומר אימא אלמנה ואימא כאלמנה: (נח) ד"א רבתי עם. מכאן עד בי שרים ישורו ליתא בנדפס וגם ליתא בדפוס ראשון: (נט) שרתי במדינות. המ"כ מוחק המלות „שרתי במדינות" ולדעתו דברי ר' הונא הם על רבתי בדעות, אבל אין צורך לזה: (ס) ירושלמי הולך. פי' אחד מבני ירושלים וכ"ה בנדפס: (סא) קתדרא, מלה יונית καθέδρα (געהרשטול): (סב) עובדא הוה בחד מן ירושלים דאזל לאתינס. היא עיר הגדולה של היונים הקדמונים (Ἀθῆναι Athen) והיא עיר ואם באטטיקא (Attika) ועיין ערך מלין דף רכ"ג שהיא עיר אתונא בתלמוד בבלי (בכורות ח' ע"ב) ובשני המקומות במדרש ובתלמוד יספרו לנו בעלי אגדה מחכמה של אנשי אתינא או שבי דבי אתונא בעניני העולם ובדרך ארץ ואיך עלו עליהם בחכמה זו אנשי ירושלים, גם העיר שם האגדה של תלמוד בבלי בענין זה מאוחרת הרבה לאגדה של המדרש, ובמדרש באה השמועה רק על יתרון בני ירושלים נגד בני אתונא המפורסמת בחכמת העולם, ובימי בעלי המדרש ירדו כבר היונים ממעלתם בפילוסופיא ונשאר בידיהם רק מליצות מהולדת בשיחות בני אדם: (סג) ריחמיה. פי' אוהבו: (סד) מטא זימניה. פי' הגיע זמנו למות, ובנדפס גם בדפוס ראשון ארע זמניה למימת: (סה) מודליה. פי' עשרו, והערוך ערך מדל הביא וז"ל: במגילת איכה רבתי בגוים אפקיד מדלי גבי ההוא גברא, ס"א פועלה, ס"א מה דיליה, כל הון ביתו יתן תרג' טליה מידלא דביתיה, ועיין ערוך השלם: (סו) מוביל דקיסין. מביל פי' משא עיין ערוך ערך מבל, וקיסי פי' עצים: (סז) טמיתהון. פי' דמי שוויהם, ועיין לעיל הערה ל"ז *: (סח) ואזל למפרקהון. בנדפס הגי' ואוביל יתהון גבי פלן, ר"ל אצל פלוני, ואולי צ"ל לפנינו ואזל יתהון גבי פלן למפרקהון, פי' לפרק אותם מעליך:

אעליה

שאלונך ולא אתיבת להון, (פח) תני ליה עובדא, א"ל זיל אמור להון (פט) ט' דכסיין (צ) ט' ירחי בטנתא, (צא) ח' יתיבין (צב) ח' יומי דגזירתא, כ"ד משמשין (צג) אילין כ"ד ירחין דאיתתא מניקתא. ב' מזיגין תרין דדי, וחד שתי דין ינוקא. אזל ואתיב להון, ויהבו ליה מנוי, וקרון עלוי לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי (שופטים יד יח): חד מן אתינם אזיל לירושלם ואשכח מינוקא, יהב ליה פריטין, א"ל זיל וזבין לי (צד) חובצים וביעין, כד אתא א"ל אמור לי אילין ביעייא דמאן אינון דתרנגולתא חיוורתא או אוכמא, (צה) א"ל ינוקא אמור לי אילין חובצין דמאן אינון, דעיזין חיוורין או אוכמין: חד מן אתינם אתא לירושלם ואשכח מינוקא יהב ליה פריטין, א"ל זיל וזבון לי תאיני, אזל וזבן, א"ל ישר חילך, א"ל על מגין, א"ל מאן את בעי, א"ל את בפריטך ואנא ברגליי, א"ל ותיב פלוג, הוה חד בישתא ותיב קודמוי, וטבתא קדם אכסנייא, א"ל ישר חילך, אמר יאות אמרין דבני ירושלם חכימין סגיאין, בגין דהוה ידע דפרטייא דידיה הוה בחר טבתא ויתיבי יתהון קדמוי, כד אזל א"ל חייך (צו) עדבין אנן מסקין, אי אתי לך עדבא, את נסיב מה דקדמוי: חד מן אתינם אזל לירושלם ואשכח חד מינוקא, אמר סב אילין פריטייא ואוביל לי דניכל ונישבע ונותר (צז) וניסב לאורחא, אזל ואייתי ליה מלח, א"ל מלח אמרית לך דתייתי לי, א"ל אמרת לי דניכל ונשבע ונותר, חייך דאית ביה דתיכול ותשבע ותותר ותיסב לאורחא: חד מן אתינם אזל לירושלם ואשכח חד (צח) מדכתא תבירא, נסביה ואזל לחייטא, א"ל חייט הדא מדכתא, אפיק ליה קומיץ דחול, א"ל שזור לי חוטין מדין, ואנא חייט ליה: חד מן אתינם אזל לירושלם, פגע ביה בכהנא, א"ל (צט) כמה תנן עבדא מובלא דקיסייא, א"ל כד היא רטיבא כולא תנן, וכד היא בישתא (ק) תולתא תנן, ותולתא (קא) קטם, ותולתא אשא אכלה, (קב) מינהון מייתי ליה כהנא, מעצי המערכה: חד מן אתינם אזל לירושלים בעי מילף חכמה, (קג) עבד תלת שנין ופלג ולא יליף כלום, כי אתא למיפק, (קד) זבין חד עבדא עיוור מן עייניה, א"ל ההוא דזבין ליה חייך דהוא חכים סגין (קה) וצפי רחיקן, כיון דנפקין ורחקין מן תרע דפילי, א"ל (קו) תלך דנמטי בלויתא דאית קומינן, א"ל מאן הוא לויתא דאית קומינן, א"ל (קז) חדא גמלא

הערות ותקונים

אכסניא לביניכון אתון נסבין מנוי: (פח) תני ליה עובדא, סיפר לו המעשה, ובנדפס הלשון משונה קצת: (פט) ט' דכסיין. נ"ל ט' נפקין, וכ"ה בנדפס: (צ) ט' ירחין בטנתא. שורו עיבר (איוב כ"א י') תרגומו תוריה מבטין: (צא) ח' יתיבון, בנדפס ח' עללין: (צב) יומי דגזירתא. ר"ל ימי המילה: (צג) אילין כ"ד ירחין דאיתתא מניקתא. הוא הזמן שהאשה חייבת להניק את בנה: (צד) חובצים וביעין. מובא בערוך ערך חבץ וז"ל: במגילת איכה חד מן תינס [נ"ל אתינס] אמר ליה לינוקא מירושלים זבין לי ביעין ותובלין, אמר ליה לינוקא הי ביעתא מן תרנגולתא חיורתא אמר ליה ינוקא הדין חובלא דעיזא חוורתא: פי' חמאה: (צה) א"ל ינוקא אמור לי אילין חובלין דמאן אינון דעיזין חיוורין או אוכמין. בנדפס הגי' א"ל (התינוק) את גבר סב ואחמי לי את אידא היא ביעתא דתרנגולתא חיוורתי ואידא היא דאוכמתי: (צו) עדבין אנן מסקין. פי' גורל. תרג' גורל עדב, ובנדפס הגי' אלא תא נעביד גאוזין אי אנא אזיל ואתי לי גבך אנא נסיב מאן דאת קמך, ואי אתי לך מה דאית קדמוי את נסיב ועבדין בינינן ונסב מה דהוה לי, עיין במ"כ שם, והמלה גאוזין עיין ערוך השלם ערך גז האחרון שהביא לדברי המדרש הזה וכתב פי' נטיל גורלות ונקרא כן הגורל על שם שנעשה בעלים דקים: (צז) וניסב לאורחא. בנדפס ואיסב לאסטרטא: (צח) מדיכתא תבירא. פי' מכתשת, דכו במדוכה תר' מדוכתא: (צט) כמה תנן עבדא מובלא דקיסייא. פי' כמה עשן היא עושה משא של עצים, והר סיני עשן, תר' וטור דסיני תנן: (ק) תולתא. פי' שלים: (קא) קטם. פיח הכבשן ת"י קטם דאתון: (קב) מנהון מייתי ליה כהנא. בנדפס מן הין יליף לה, ר"ל מהיכן היה לומד כן אותו כהן: (קג) עבד תלת שנין ופלג. ג' שנים ומחצה, מורגל במדרשים והמספר לאו דוקא: (קד) זבין חד עבדא עיוור מן עייניה. פי' קנה עבד שהיה עור: (קה) וצפי רחיקן. ומביט למרחוק בחכמתו: (קו) א"ל תלך דנמטי בלויתא דאית קמינן. א"ל נלך שנגיע בלוייה שיש לפנינו. ובנדפס סי' י"ב הגי' א"ל גוד דנמטי לוייתא, א"ל ואית לוייתא קומינן, א"ל אין. ופי' גוד מהר והגי' שלפנינו בכ"י היא יותר נכונה: (קז) א"ל חדא גמלא נוקבתא. בנדפס

דכלבא הוה ליה, איתער תליתאה ואמר על דא אתון תמיהין אף חמרא דשתינן הוה ביה טעם קבר, איתער רביעאה ואמר על דא אתון תמיהין אף הוא גברא [מריה דבייתא] לית בריה דאבוי: בההיא שעתא אמר חד קושטא ותלת שיקרא, קם בצפרא ואזל גבי טבחא, א"ל הי לך פריטין והב לי מן ההוא בשרא דרמשא, א"ל לית לי, א"ל מאן הוה עיסקיה, א"ל (עט*) חד אימרא הוה לי ומתה אמה, והוה לי הדא כלבתא מניקה, והוה אימרא ינקה מינה, וכד אתית ברמשא ואטרחת עלי, לא הוה לי בשרא למיתן לך, ונכסית ההיא אימרא ויהבית לך מן בשרא, בההיא שעתא אמר תרתי קושטא ותרתי שיקרא. אזל גבי (פ) קפילא וא"ל הי לך פריטין והב לי מן ההוא חמרא דרמשא, א"ל לית לי, א"ל ומה הוה עיסקיה, א"ל חדא גפן אית לי והוה נציבא על קברא דאבונן, ואטרחת עלי ולא הוה לי חמרא למיתן לך, ויהבית לך מן ההוא חמרא, בההיא שעתא אמר תלת קושטא והדא שיקרא. אמר יזיל ההוא גברא ויבדוק באימיה, אזל גבי אימיה ואמר לה בריה דמאן אנא, אמרה ליה מן אבוך, א"ל אמרי לי קושטא בריה דמאן אנא, ואי לא כדון אנא קטיל לך, א"ל אבוך לא הוה מוליד, לא טבית עבדית דאזלית וזיינית ואייתיתית יתך להדין מודלי ולא ייזיל לגבן אוחרן. בההיא שעתא אמר ומי ירושלמיים אתאן גבן ועבדינן ממזרים, אתקין ביניהון דלא יהוון מקבלים ירושלמי: תוב בתר יומין אזל חד ירושלמי לאתינס, ולא הוה בעי שום בר נש לקבליה, אזל ליה לחנותא, מדאכל ו[...] בעא מדמוך תמן, א"ל מריה דחנותא כבר עבידן בינן דלא ידמוך בינן חד מירושלם, עד דהוה קפיץ תלתא קפיצין, א"ל לית אנא ידע האיד אתון קפיצין, אלא קפוץ קדמי ואנא בתרך, קפיץ קמיה קפיצה קמייתא (פא) איתייהב במיסון דחנותא, קפיץ תניינא איתייהב על תרע חנותא, קפץ תליתאה אישתכח לבר מתרעא, וקם ההוא ירושלמאה וסגר תרעא לאפויי, א"ל מה הוא דין, א"ל מאן דבעית מעבד לי עבדית לך: חד מן אתינס אזיל לירושלם ועייל לבית ספרא ואשכחת ינוקייא תמן, ולא הוה תמן רביהון, הוה שאול להון (פב) ואינון מתיבין ליה, אמרו ליה טרחין אנחנא (פג) על מגין, נעביד ונתקין ביננא כל מה דמשתאל ולא יתיב, יסבון (פג*) מנוי, עבדו כן ביניהון. אמרו ליה (פד) שאיל את קמאי דאת גבר סיב, אמר להו שאלו אתון קמאי דאתון בני אתרא, (פה) אמרו ליה הדין מיליא מה אינון, תשעה נפקין, (פו) ותמניא שלמין, ועשרים וארבעה משמשין, ותרין מזגין, וחד שתי, ולא יכול למיתב להון, ונסבי מנוי, אזל לגבי רבן יוחנן בן זכאי, א"ל כדין נהגין אתון באתריכין (פז) מחלשין מנויהון דאכסנאי. א"ל מאן חלשוך, א"ל מינוקייא דבית ספרא, א"ל כלום

הערות ותקונים

אף חמרא דשתיתן הוה ביה טעם קבר. עיין להלן בסוף המאמר ותבין הכוונה: (עט*) א"ל חד אימרא הוה לי ומתה אימא כו' וכד אתית ברמשא ואטרחת עלי. בנדפס סי' ד' גי' אחרת בזה ע"ש, ושם איתא ג"כ אנטמטמינן לבשרא ואתית בעי, וזה המאמר הביא הערוך בערך נמת בשם המדרש הזה, וגם לפניו היתה הנוסחא משונה קצת ע"ש: (פ) קפילא. עיין ערוך שפי' ביוני חנוני מוכר מאכל או יין: (פא) אתייהב במיסון דחנותא, פי' באמצע החנות. והערוך ערך מס הביא וז"ל ומצינו במגילת איכה קפץ במיסון דחנותא, נ"ל קפץ [קמיה קפילה קמייתא אתייהב] במיסון לחנותא, והוא המאמר שלפניו ופי' מיסון תוך ואמצע, ובנדפס סי' ה' השמיטו המעתיקים או המדפיסים המלה הזאת והלינו קם חד מנהון וקפץ ואשתכח במצעי דחנות: (פב) ואינון מתיבין ליה. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' והינון מגיבין, פי' בלשון סורי משיבין (אנטוואָרטען): (פג) על מגין פי' בחנם: (פג*) מנוי. פי' בגדיו: (פד) א"ל שאיל את קמאי דאת גבר סב. בנדפס משונה הגי' ע"ש: (פה) אמרו ליה הדין מיליא מה אינון תשעה נפקין כו'. כעין זה תמצא במדרש משלי פ"א בחידות מלכת שבא. אמרה לו מהו שבעה יוצאין ותשעה נכנסין שנים מוזגין ואחד שותה, אמר לה בודאי שבעת ימי נדה יוצאין ותשעה ירחי הולד נכנסין שני דדין מוזגין ואחד שותה: (פו) ותמניא שלמין. בנדפס גם בדפוס ראשון ותמניא עללין, פי' נכנסין: (פז) מחלשין מנויהון. מפשיטין בגדיהם, תרגם והפשיט ויחליש, ובנדפס דכד אתא בר נש אכסניא

משכה מזבין, א"ל אין, אלא לא תיעול לתמן בר מיני, עבד כן, (קיז*) כד מטא לבר מן פילי, שלח וקרא ליה, נפק לגביה עבד גרמיה שאיל בשלמיה, א"ל מאן נעביד לך דאתקין בינגא דלא אכסניי עייל להכא מזבן כלום, אא"כ גדע ראשיה, א"ל מאי איכפת לי, גדע ראשיה ומזבין עבדתי, אזל גדע ראשיה, על ויתיב ליה במיסין דשוקא פרם סנדליה קודמוי, אתא חד לגביה, א"ל הדין סנדלא בכמה, א"ל בי' דינרין, א"ל חמית סנדלא בי' דינרין, טפח ליה על ראשיה וסליק יתיב לקדמוי, אתי אוחרנן לגבי', א"ל הדין סנדלא בכמה, א"ל בח' דינרין, טפח לי' על ראשיה וסליק יתיב לקדמוי, כל מאן דהוה אתי לתמן הוה עביד ליה כן, עד דפצעין ליה ראשיה, בתר כן אתא לגביה, א"ל כל הדא בישתא אנא שלים לך, (קיח) א"ל לא תהי מפליא בבני ירושלים עוד: חד כותי עבד גרמיה פתר חלמין, הוה מפליא בבני אינשא, א"ר ישמעאל ב"ר יוסי אנא אזיל חמי היך הדין כותי מפליא בבני אינשא, אתא חד לגביה (קיט) א"ל חמיתי בחלמי, משקה זיתא משח, א"ל זיתא נהור ומשחא נהור תא נהור על נהור, א"ר ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא וחכים הוא אימיה: אתא אוחרן לגביה, א"ל חמיתי בחלמי הדא עיינא בלעא לחבירתא, א"ל עינך נהור וחבירתא נהור, תא נהור על נהור, א"ר ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא תרין בנין אית ליה, (קכ) ואיתלבלבין דין עם דין: אתא אוחרן לגביה, א"ל חמיתי בחלמי אית לי ארבעה אדנין, (קכא) א"ל ההוא גברא סליק לרבו, וכל עלמא מציתין מילוי, (קכב) א"ר ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא, גבר טלי מיין הוא

הערות ותקונים

סנדליה, א"ל לאומנא הב לך טרימיסא הדין ועבדיה לי הדין סנדלא כו'. והמוספי ערך טרימיס הביא וז"ל: מדרש איכה פ' רבתי בגוים א"ל לאומנא הב לך טרימיסא הדין פי' מין מטבע רומי שוה שלשה חלקים של איסר: (קיז*) כד מטא לבר מן פילי. בנדפס ויתיב על תרע פילי דמדינתא, וכל הלשון בנדפס משונה קצת מאשר הוא בכ"י, והערוך ערך פל ד' הביא בשם המדרש אתא ויתיב ליה על תרע פילי פי' שער, ועיין בפסיקתא דר"כ דף ע"ד: (קיח) א"ל לא תהי מפליא בבני ירושלים. לעיל סערה קמ"ז כתבתי פי' מלעיג, ובנדפס הגי' לא תפלי בבני ירושלים, ונוסף שם גם בדפוס ראשון „תפלי לשון בדיקה הוא, לא תפאר אחריך תרגומו לא תפלי בתרך", וזה לקח מהערוך ערך פל ב' והביא שם גם התרגום, אולם אין זה הוראת מלת תפלי שלפנינו שהוראתה לעג, ובנדפס כל הלשון מן המאמר הזה שהוא שם סי' י"ג משונה קצת מאשר הוא בכ"י: (קיט) א"ל חמית בחלמי משקה זיתא משח כו'. החלום הזה ופתרונו נמצא גם בירושלמי מעשר שני פ"ד ה"ט (דף נ"ה ע"ב) חד בר נש אתא לגבי דר' ישמעאל בר' יוסי א"ל חמית בחלמאי משקה זיתא משח, א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא לאימיה הוא חכם. ובגמרא בבלי ברכות נ"ו ע"ב א"ל ההוא צדוקי לר' ישמעאל ראיתי שאני משקה שמן לזיתים, א"ל בא על אמו. ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הלשון משונה קצת, גם נוסף שם באמצע על המלות אימיה הוא חכים „פי' הוא בא על אמו" והערוך ערך חכם הביא וז"ל: בחלומות דמגלת איכה (הוא המאמר שלפנינו) ההוא גברא חכים אימיה, והאדם ידע את חוה אשתו תרגום ירושלמי ואדם חכים ית חוה: (קכ) ואיתלבלבין דין עם דין. בנדפס גם בדפוס ראשון גי' אחרת תרין בנין אית ליה וחד מנהון חכים לחבריה. ואולי לפנינו צ"ל ואיתבלבלין דין עם דין מלשון מלמד שבלבל מלעו של אביו כו' שתי מלעות בלבל (שבת נ"ה ע"ב). וזה הסיפור מהחלום לא נמצא בירושלמי ושם הוא בסגנון אחר, חד בר נש אתא לגבי ר"י בר' יוסי א"ל חמית בחלמאי עיני נשקה חבירתא, א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, לאחתיה הוא חכים, ודומה לזה בגמרא ברכות שם א"ל חזאי עיני דנשקן אהדדי, א"ל בא על אחותו: (קכא) א"ל ההוא גברא סליק לרבו וכל עלמא מצלין מילוי. בנדפס גם בדפוס ראשון גי' אחרת חמית בחלמי ארבעה אודנין וכל עמא מציתין למלוי, אמר לי' את שמיע סגיא, פי' וכל העם מקשיבין לקולו, ועל זה אמר לו את שמיע סגיא, ר"ל שמעך ילך למרחוק וישמע קולך: (קכב) א"ל ר' ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא גבר מלי מיין הוא תרתין דידיה תרתין דקולתיה. בנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא השוה עם דפוס ראשון חסר שורה שלימה וכצ"ל חמית בחלמי ארבעה אודנין וכל עמא מציתין למלוי, א"ל את שמיע סגי, א"ל ר' ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא [גבר מלוי הוא תרתין דידיה ותרתין דקולתיה, אתא אוחרן לגביה א"ל חמיתי בחלמאי כל עמא קיימין מן קדמי, א"ל את סליק לרבו, א"ר ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא] מגנב כובין הוא, והשמיט המדפיס מן גברא לגברא

נוקבתא סמיא בחדא עינא (קח) והיא בטנא תרין, וטעינא (קט) תרין זיקין, זיקא דחמרא מן דין גבא, (קי) וזיקא דבסם מן דין גבא, (קיא) ונמלא גוי הוא עמסא, והיא רחוקה ארבע מילין, א"ל (קיב) מן הין את ידע דהיא סמיא בחדא עינא, א"ל מן עשבא דהיא רעיא מן דין גבא, ולית היא רעיא מן דין גבא, ומן הין את ידע דהיא בטנא תרין, א"ל חמית מרבועיתא אתריהון דתרווייהון, ומן הין את ידע דהיא טעינא זיקא מן חטר מן דין גבא, [וזיקא דבסם מן דין גבא], א"ל (קיג) מן מטופייתא, דחמרא ספיג ובסימה תסיס. ומנהין את ידע דגמלא גוי עמם, א"ל (קיד) דגוי משתין באורחא, ולית יהודי משתין באורחא, ומנהין את ידע דהיא רחוקה ארבע מילין, א"ל מן פרסתיה, (קטו) דפרסתא דגמלא נכירא עד ארבע מילין, ומארבע מילין ולהלן לית ליה נכירה: חד מן אתינס (קטז) הוה מפלייא בבני ירושלם, אמרו מאן מייתי ליה לגבן, אמר חד מנהון (קטז*) אנא מייתי ליה, [ורישיה גריע], אזל לאתינס עבד גרמיה מטייל בשוקא, [אפסיק חד סנדליה], (קיז) יהב ליה חד תרמיסין, א"ל זיל תקין הדא סנדלא, ביומא אחרינא אפיק סנדלא אחרינא יהב ליה חד תרמיסין, א"ל זיל תקין לי הדין, א"ל הדין סנדלי יקרין לגביכון, א"ל כד אינון יקרין מן עשרה דינרי, וכד אינון זילין מן תמנייא דינרי, א"ל אם אנא אתי טעין לתמן אנא

הערות ותקונים

ולית קומינן אנקא חדא. יש לתקן נאקה חדא, כמו שתרגם בערוך ערך נקה, שהביא וז"ל, במגילת איכה, שרתי במדינות אית קומינן חדא נקא והיא סמיא. ספר אחר גמלא, וכתב פי' גמל כשראוי למשא קורין לזכר גמל. ולנקבה נאקה, ואין ספק שהי' הגי' חדא נאקה ואחר כך הגיה אחד גמלא נוקבתא, ועיין בגמרא סנהדרין ק"ד סע"א מעשה בשני בני אדם משופר כעין זה ע"ש: (קח) והיא בטנא תרין כו'. הובא בערוך ערך בטן ד' ומן הין את ידע דהיא בטנא תרין, א"ל חמית מרבועיתא בארעא תרתין, [פי'] מקום שרבצה בקרקע עשתה ב' רשומין שם עכ"ל, והנה הערוך הביא גי' אחרת מאשר היא לפנינו. והוראת מלת בטנא בארתי לעיל בהערה ל' שפי' ענין הריון והמלה סורית והכוונה בטנא תרין מעוברת שני בנים: (קט) תרין זיקין. פי' בל"ס נוד, חמת מים תר"י זיקין דמיא: (קי) וזיקא דבסים. פי' נוד של חומץ, זיקא פי' בלשון סורי נוד ובסם פי' חומץ: (קיא) וגמלא גוי הוא עמסא. ובמאמר שלאחריו ומנהין את ידע דגמלא גוי עמם. פי' והגמל גוי הוא אשר טען המשא כי עֲמַם ענינו טעינת משא, ובנדפס גם בדפוס ראשון המאמר מקוטע וגמלא עמם, ובמאמר השני דגמלא עמם מנן את ידע, השמיטו ע"י הצענזור מלת „גוי" והי' נכון עוד לפני המ"כ שכתב והגמל המוליכה הוא עובד כוכבים ולא ישראל, וראיתי שהנוסחא בנדפס הוליך שולל גם את הרב הגדול מוהרר ח"י קאהוט שכתב בערוך השלם ערך עממי בדרז"ל עממין, והיחיד באיכה רבתי פ' רבתי וְגַמְלָא עֲמָם, דגמלא עמם מנא את ידע פי' מנהיג הגמל הוא גוי. והאמת שהנוסחא בדפוס משובשת: (קיב) א"ל מן הין את ידע. דהיא סמיא בחדא עינא. בנדפס גם בדפוס ראשון א"ל עמא דתביר קדל בחדא עינא, מנן את ידע דהיא סמיא מחד עינא. המלות „עמא דתביר קדל" נוסף מאיזה מעתיק מן גמרא סנהדרין ק"ד ע"ב אמר להן עם קשה עורף, וכתב המ"כ דתביר קדל, נשבר ערפו כלומר קשה עורף וה"ג במקצת ספרים עכ"ל, והמלות „בחדא עינא" יש למחוק מן הספר: (קיג) א"ל מן מטופייתא דחמרא ספיג ובסימה תסיס. פי' הטיפות שנטפו בתוך האבק, של היין הוא מסתפג כלומר נבלע כמו בתוך הספוג, ושל חומץ איננו נבלע אלא תוסס ומלאלה כמו שהביא המ"כ, ובגמרא סנהדרין שם איתא באופן אחר שתי נודות אחד של יין ואחד של שמן כו' ע"ש: (קיד) דגוי משתין [במישון] דאורחא ולית יהודי משתין [במישון] דאורחא. מלת במישון הוספתי כמו שהוא בנדפס, ופי' באמצע עיין לעיל הערה פ"א, ובנדפס נוסף עוד אלא בחד זווייה, ר"ל אלא מטיל מים בזוית אחת, ועיין בגמרא סנהדרין שם נכרי נפנה לדרך וישראל נפנה לצדדין, ומובא שם בגליון בשם הרא"ש טהרות פ"ד מ"ה שהנכרי נפנה בדרך אצל בהמתו: (קטו) דפרסתא דגמלא נכירא עד ארבע מילין. פי' מקום גומות פסיעותיו בעפר ניכרים ואין מתמלאין כל שלא הרחיק עדיין ד' מילין, עיין בחידושי הרד"ל שם: (קטז) הוה מפלייא בבני ירושלים. פי' מלעיג: (קטז*) אנא מייתי לי' ורישיה גריע. המלות „ורישיה גריע" הוספתי כמו שהוא בנדפס, ומצאתי כי כן מובא גם בערוך ערך גרע ג' וז"ל: במגילת איכה חד מן תונס כו' עד אמר חד אנא מייתי ליה רישיה גריע פי' ראשו מגולח, ותנא (שופטים טז יט) תר' וגרעת עכ"ל. וכן להלן אח"כ גלע רישיה ובנדפס רישיה גריע: (קיז) יהב ליה חד תרמיסין. בנדפס גם בדפוס ראשון הלשון משונה קצת מאשר הוא בכ"י ושם איתא כך: אזל ירושלמי לאתינס איתקבל גבי ההוא גברא לצפרא נפקין תרווייהון למיילא בשוקא אפסיק חד סנדליה

(קל) מחייט ליה מן הכא, (קלא) ומתבזע ליה מן הכא: אתא אוחרנן לגביה, א"ל (קלב) חמיתי בחלמי חד טעין קני ובראשיה חד מסרא דטרוכסימון, א"ל קנה נהור וטרוכסימון נהור את חמי נהור בנהור. א"ר ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא, אוצר אית ליה דחמרא וכוליה נפיק בסים יזיל ההוא גברא ויכבוש ביה טרכיסימון בכסימא: אתא אוחרן לגביה, א"ל (קלג) חמיתי בחלמי כל עמא מרמזין לי עיינין, א"ל את סליק לרבו, וכל עמא מרמזין לך עייניהון, א"ל ר' ישמעאל הב לי אגרא ואנא פתר לך חלמא דלא תחסר, א"ל הא כבר חלמי פתר, אתא לזמן אחרן לגביה, א"ל (קלד) חמיתי כל עמא מנפחין לי בלועיהון, א"ל ההוא גברא סליק לרבו וכל עמא משבחין לי' בלועיהון, א"ל ר' ישמעאל הב לי אגרא ואנא פתר לך דלא תחסר, א"ל הא כבר חלמי פתר: אתא לזמן אחרן לגביה, א"ל חמיתי בחלמי כל עמא מקלסין לי באצבעותיהן, א"ל ההוא גברא סליק לרבו וכל עמא מקלסין ליה באצבעותיהון, א"ל ר' ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא אוצר דחיטא אית ליה, וכד חמית בחלמא כל עמא מרמזין בעיניהון, (קלה) דלפא נחית עליהון, וכד חמית כל עמא נפחין ליה בלועיהון, הויין קיימין נפיחן, וכד חמית כל עמא מקלסין ליה באצבעותיהון, דהא כבר צמיחו, ולית לך הנאה מנהון (קלו), אזל ובדק ואשכחן: (קלו*) חד כותי בעא למיגח ביה בר' ישמעאל ב"ר יוסי, א"ל אנא אזיל מנחין בהדין סביהון דיהודאי, א"ל חמיתי בחלמי ארבעה שקמין וארבעה ארזין, (קלז) חד מובלא דקיסין, (קלח) חדא אתר דתבן, וחדא תורתא קיימא עליה, וחד גבר רכיב על תרתא, א"ל ר' ישמעאל ד' שקמין (קלח*) ד' כרעי דערסא, ד' ארזין אינון ארבע שיטתא דערסא, חדא מובלא דקיסין, הדא היא (קלט) מחצלתא דיתבא על ערסא, וחדא תורתא קיימא עלי' דין הוא (קמ) שטיחא דיתיב על ערסא, גבר רכיב עליה, ההוא גברא סליק לערסא ולא נחית מיניה בחיין, וכן הוות ליה: אתא אוחרנא א"ל (קמא) חמיתי בחלמי זיתא כד הוה מנציב, א"ל את חמי נהור: אתא אוחרנן א"ל חמיתי בחלמי זיתין כד אינון חבטין, א"ל אתקין הוינך למחביטי יתא, א"ל להדין אמרת כן ולי אמרת כן, א"ל הדין בשעת נציבא, ולך בשעת

הערות ותקונים

ולפנינו במדרש איכה הנדפס נאמר במקומה מרדעה: (קל) חייט. פי' תפירה: (קלא) ומתבזע ליה מן הכא. בזע הוא כמו פלע (צעררייסען), והערוך הביא הגי' ומתקטע, ועניכה חתיכה ושבורה ומורגל בדרז"ל: (קלב) חמית בחלמי חד טעין קני ובראשיה חד מסרא דטרוכסימון. החלום והפתרון הם בשינוים בנדפס גם בדפוס ראשון, גם משונה הוא בירושלמי שם וקשה להבין החלום ופתרונו, ובעל הערוך בערך טרכסמון הביא וז"ל: בחלומות דמגילת איכה חד קנה ובריסיה חד מיסרא דטרוכסימון. ולא מבאר המלה ואין לזה שייכות למה שהביא בערך זה דלך טרכסמון וקשה לבאר הוראתה ועיין בערוך השלם שם. ובעל פני משה בירושלמי שם נכנס בדחוקים לברר דברי הירושלמי: (קלג) חמיתי בחלמי כל עמא מרמזין לי עיינין. בנדפס מחמין לי באצבעותיהן, פי' מראין עלי באצבעותיהון, ובירושלמי הגי' משונה ע"ש: (קלד) כל עמא מנפחין לי בלועיהון. פי' בלחייהם: (קלה) דלפא נחית עליהן. פי' נטיפת הגשם: (קלו) אזל ובדק ואשכחן. זה ליתא בנדפס: (קלו*) חד כותי בעא למיגח ביה. הוא ג"כ בירושלמי שם ומשונה מאשר לפנינו ובעל פי' הקצר כתב בירושלמי שם הסוגיא הזאת קצת משובשת בירושלמי, ובמדרש איכה רבתי מבוארת עכ"ל: (קלז) חד מובלא דקיסין. זה ליתא בנדפס: (קלח) חדא אתר דתבן. יש לתקן חדא אדר דתבן. ובנדפס הגי' ודור דתבן, ומובא בערוך ערך אדר ב' וז"ל אדר דתבן ואדר דעליה, בחלומות דמגילת איכה ומפרש שם אדר עור, והמלות „ואדר דעליה" אין להם ענין פה: (קלח*) ד' כרעי דערסא. בנדפס ארבעה ארזין ארבעתי שולטתא דערסא ארבעה שקמין ארבעתי שיטותא דערסא, ובירושלמי הוא כמו בכ"י שלפנינו: (קלט) מחצלתא. פי' מחצלת (דעקע): (קמ) שטיחא. פי' מכסה: (קמא) חמיתי בחלמי זיתא כד הוה מנציב, בנדפס זיתא בשעת נצבא, ובירושלמי שם במאמר שלפניו איתא חד בר נש אתא לגבי ר' יוסי בר חלפתא א"ל חמית בחלמאי לבוש חד כליל דזית, א"ל דאת מרוממא, לבתר יומין אתא חד חורין א"ל חמית בחלמאי לבוש כלילא דזית, א"ל דאת מלקי, א"ל לההוא גברא אמרת דאת מתרוממא ולי אמרת דאת מלקי, א"ל ההוא הוה בנציא, [ואת] בחבטיא ע"כ, והוא בעין החלום והפתרון שלפנינו, ואין ספק שצ"ל כד הוה מנציא, פי' בשעה שמוציאה כן שנה. וחבט יודע

ענין

תרתין דידיה ותרתין דקולתיה: אתא אוחרן לגביה, (קכג) א"ל חמיתי בחלמי כל עמא קיימין מן קדמי, א"ל את סליק לרבו, א"ר ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא, קשש כובין הוא וכד הוא טעין (קכד) מובלא כל עמא קיימין קודמוי: אתא אוחרן לגביה, א"ל (קכה) חמיתי בחלמי בלעית חד כוכב, א"ל את נהור וכוכב נהור, הא נהור על נהור, ההוא גברא חמי נהור סגי, א"ל ר' ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא, גברא יהודי קטל, (קכו) מן הן מייתי ליה, (קכז) מהכא, ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה): אתא אוחרנן לגביה, א"ל (קכח) חמית בחלמי טעין פנקס, ואית ביה עשרים וארבעה לוחין, ואנא כתיב מן הכא, ומחיק מן הכא, א"ל את סליק לרבו והוי עסקך רב, ואת הוי כתיב מן הכא, ומחיק מן הכא, א"ר ישמעאל ב"ר יוסי תיפח רוחיה דההוא גברא, (קכט) חלוק שחוק אית ליה, ואית ליה עשרים וארבע מקרעין, ואת

הערות ותקונים

לגברא ובין גברא לגברא נאבד מאמר שלם ונכון הוא בכ"י שלפנינו, ובירושלמי שם איתא חד בר נש אתא לגבי ר"י בר יוסי א"ל חמית בחלמאי אית ליה [נ"ל לי] ארבעה אודנין, א"ל מלוי את, תרתי אדניך ותרתי אודני דגרבא, ופי' הפ"מ מלוי את ממלא גרבי יין אתה השנים הן אזניך והשתיים אזני הגרבא ע"כ, כי גרבא פי' כד גדל, ולפנינו בכ"י מלי מיין, פי' ממלא חביות של יין, וקולתא הוראתה ג"כ כד, וכדה על שכמה תר' וקולתא על כתפה, ובפי' הקצר בירושלמי שם כתב מלוי את פי' שואב מים את, ואולי צ"ל לפנינו גבר מלי מים הוא: (קכג) א"ל חמיתי בחלמאי כל עמא קיימין מן קדמי כו' קשש כובין כו'. בנדפס חסר מאמר הראשונה מן החלום, עיין בהערה שלפניה ונמצא רק מאמר השנית תיפח רוחיה דהוא גברא מגנב כובין הוא, וכד הוא טעין להון כל עמא ערקין מן קדמוי, מזה תראה שיש לתקן לפנינו כובין במקום כוכין ופי' קוצים, וקשש ענינו לקיטה, לקושש קש (שמות ה' י"ב) תר' לגבבא, ובנדפס במקום קשש כתוב מגנב. והחלום הזה מובא גם בירושלמי שם, חד בר נש אתא לגבי ר"י בר"י א"ל חמית בחלמא ברייתא ערקין מן קומי, א"ל דאת מייתי איזייא וכל עמא ערקין מן קדמך, ופי' איזייא קוצים, והמוספי הביא את הירושלמי בערך איזייא והביא: פי' המפרש קוצים, כוון אל המפרש הקצר, ועיין בערוך השלם שהביא שהמלה יונית ופי' כל דבר חד, ומה שחשב שם כי המוספי כוון להמפרש בעל פני משה. אינו כן כי ה"ר בנימין מוספי נפטר בשנת תל"ה ובשנת תמ"ו כבר נדפסו הוספות שלו להערוך, ואז לא נתחבר עוד פי' הפ"מ: (קכד) מובלא. פי' משא, עיין לעיל הערה ס"ו: (קכה) א"ל חמיתי בחלמי בלעית חד כוכב. גם זה נמצא בירושלמי שם: (קכו) מן הן מייתי ליה. פי' מניין הי' יודע זה, ובנדפס מן הן יליף ר' ישמעאל, פי' מהיכן למד לומר כן: (קכז) מהכא ויוצא אותו החוצה. הכוונה לסיפיה דקרא וספור הכוכבים וגו' כה יהי' זרעך, ובירושלמי הביא דכתיב דרך כוכב מיעקב: (קכח) חמית בחלמאי טעין פנקס ואית ביה כ"ד לוחין. החלום הזה ופתרונו נמצא גם בירושלמי שם, ושם מובא בלשון הזה: חמית בחלמאי לביש חד פינקס דתרי עשר לוחין, א"ל איסטווא דההוא גברא אית בה תרי עשר מקרען, המלה „לביש" יש למחוק, והוראת פנקס לוח והושאל לספר שמחובר מן לוחין ודפין, מלת איסטווא כתב הרב בעל ערוך השלם בערך אסטווא שפי' בל"י מסכה (דעקע): (קכט) חלוק שחוק אית ליה, ואית ליה כ"ד מקרעין. בהערה שלפניה הבאתי גי' הירושלמי איסטווא, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הגי' מרדעה אית ליה, והוא כמו מרדעת בלשון חז"ל שפי' מכסה אשר נותנין תחת הכר, עיין ערוך השלם ערך מרדעת, ומה שהובא בכ"י שלפנינו חלוק שחוק. ברור אצלי שהי' כתוב קמיץ שחיק כמו שתראה בערוך ערך רקע שהביא וז"ל: בחלומות דמגילת איכה קמיץ שחיק אית לך ואית בה כ"ד מרקועין את חייט מן הכא ומתקטע מן הכא, פי' חלוק בלוי יש לך ובו כ"ד טלואין אתה תופר מצד אחד ומתקרע מצד אחר, ונעלות בלות ומטולאות (יהושע ט' ה') תרגם בלן ומרקעין. ובלשון ישמעאל חתיכת בגד התפורה על הקרע שמו רוקעא עכ"ל. והמעתיק אשר העתיק את הכ"י מן מדרש איכה השמיט המלה „קמיץ" והגיה הפירוש „חלוק" גם הגיה „מקרעין" במקום „מרקעין" והוא נכון בנדפס, ובירושלמי דפוס קראטשין כתוב ג"כ מקרען כמו שהבאתי בהערה קכ"ח, אולם בירושלמי דפוס זיטאמיר נאמר לנכון מרקען, ובעל פ"מ מפרש בדוחק ע"ש. וראיתי בערוך השלם שהוסיף ערך קמיץ והביא בשם ס' עיקרי התלמוד מהרב הגדול מוהר"ר אברהם זכות ז"ל בעל היוחסין כתב יד שהביא וז"ל קמיץ בחלומות דאיכה קמיץ שחיק, ר"ל חלוק בלוי, ועל זה כתב הרב החוקר הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט לא ידעתי אם מהוספות של ר' אברהם זכות הוא, או שייך לרבינו נתן, אבל לא מצאתיו בכתבי יד מהערוך, וגם ליתא המלה באיכה רבתי פסוק רבתי והמלה עצמה היא לשון ערבי עכ"ל. ושכח במח"כ שהערוך הביא המלה בשם המדרש איכה בערך רקע ובעל עיקר התלמוד לקח זה מהערוך בערך רקע.

ולפנינו

פועלא דאבוך, מן הן יליף ליה ר' עקיבה, קפא כשורה דיקא עשרה: (קנ) עובדא הוה בחדא איתתא דאתת גבי ר' אלעזר, א"ל חמיתי בחלמי (קנא) שריתא דביתא תביר, א"ל ההיא איתתא ילדה גבר דכר, וכן הות לה: (קנב) אתא זמן אוחרנן ולא אשכחתיה תמן, ואשכחת תלמידיו, אמרה להו אן הוא רבכון, א"ל מה עסקיך, א"ל חמיתי בחלמי שריתה דביתא מתברא, א"ל ההיא איתתא קברה בעלה, כיון דנפקת ושמעת בבעלה שריאת צווחה, שמע קלה ר' אלעזר, א"ל מה עסקיך, אמרו לו תלמידיו אתת משאיל לן חלום, אמר להון ומה אמריתון לה, אמרו ליה אמרינן דההיא איתתא קברא בעלה, (קנג) אמר טייפין גברא, לא כן כתיב ויהי כאשר פתר לנו כן היה (בראשית מא יג), (קנד) וא"ר יוחנן חלום הולך אחר פתרונות, חוץ מן היין, יש שותה טוב לו, יש שותה ורע לו, תלמיד חכם שותה וטוב לו, עם הארץ שותה ורע לו, (קנה) אמר לה רבהון דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין: (קנו) אתיא לגביה זמן שנית, א"ל חמיתי בחלמי דיוטינא דביתא תביר, א"ל ההיא איתתא ילדה בר דכר, וכן הוות לה: (קנז) מעשה בר' יהושע שהיה מהלך בדרך, וראהו אדם אחד שהיה מהלך בדרך, א"ל מה אתה עושה, א"ל אנא מהלך בדרך, א"ל יפה אמרת (קנח) שכבר כיבשוה אחרים יותר ממך, הלך ומצא תינוק יושב בפרשת דרכים, שאלהו איזהו דרך מבוא העיר, א"ל זו קרובה ורחוקה, וזו רחוקה וקרובה, הלך ר' יהושע בזו שהיא

הערות ותקונים

קפא (פי' כשורה) דרים עשרה פירש"י קורה שבראש עשרה, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ז"ל מד לך עשרים שוריה בביתך, והסיום שם משובש ג"כ מאשר הוא בכ"י, כפא בל"י עשרים, דוקייא בלשון יון קורות, ובב"ר שם ז"ל מני כ' שריי בכרסא דביתך, ובירושלמי איזיל מני עשר שריין גו ביתך, ונוסחת הירושלמי קרובה לנוסחת הכ"י לך לספור עשרה קורות בתוך ביתך, ופי' שרי קורה, תר' קורה שרי, בגל קורתי במגל שרותי, ואין ספק שגם בנדפס היתה הגי' כשורה ונפרדה המלה ונעשית כ' שוריה כמו שהוא בב"ר כ' שריי, ולפני הערוך בערך כרס היתה הגי' בב"ר עשר שריין, וזה מסייע לנכון בכ"י שלפנינו קפא כשורה דיקא עשרה, ר"ל שדרש נוטריקון במלת קפודקיא עפ"י לשון יוני וכן הוא לנכון גם בבבלי ברכות שם, קפא כשורה דיקא עשרה, וכתב הערוך בערך דקא פי' בל"י קורין קורה קפא ולעשרה דיקא, ואם כי בל"י δεκα פי' עשרה אבל המלה קפא לא נמצאת בל"י שהוראתה קורה, והמוספי שם לא ישרו בעיניו דברי הערוך וכתב דוקיא פי' בל"י δοκός קורות ופי' קפא בל"י καππα עשרים והוא אות במספר כף שלנו א"כ קפודקיא עשרים קורות, ובמדרש איכה פסקא רבתי בגוים כתוב בהדיא ומנהן יליף ר' יוסי קפודקיא כפא בל"י עשרים דוקיא בל"י קורות וכן הכפיל דבריו בערך כפא ע"ש, ובירושלמי מעשר שני שם נאמר עשר שריין נראה כי הסיום קפא דקוריא נ"ל קפא דוקייא כמו שהוא ג"כ בבבלי: (קנ) עובדא הוה בחדא איתתא. גם זה הוא בירושלמי שם וכן במדרש ב"ר פפ"ט אות ח': (קנא) שריהא דביתא תביר. בנדפס הגי' שריתא דביתא פקעה. (פי' נתבקע), ובירושלמי הגי' תיניתא דביתא מיתברא, ובב"ר שם הוא כמו לפנינו שריתא דביתא תבירא, אולם לפני הערוך היתה הגי' גם בב"ר תנייתא דביתא פקעה, כמו שהביא בערך תנייתא, והמוספי כתב שם בנוסחאות כתוב שריתא דביתי תברא, והוראת שריתא הוא קורה עיין לעיל הערה קמ"ט: (קנב) אתא זמן אוחרנא. בנדפס משובש קצת ע"ש: (קנג) אמר טייפין גברא. בנדפס איבדתון גברא, וכן בב"ר אבדתון גברא, ובירושלמי שם קטלתון נפש: (קנד) ואמר ר' יוחנן. ירושלמי שם וב"ר שם: (קנה) אמר לה רבהון. בנדפס אמר ר' אבהו, וכן בב"ר שם ופס"ח אות י"ב הגי' א"ר אבהו, ובבבלי גיטין נ"ב ע"א מובא זה בשם ר' מאיר, ובירושלמי ליתא הסיום הזה רק במאמר שלפניו כתוב אתא עובדא קומי רבנן אמרין דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין: (קנו) אתיא לגביה זמן שנית א"ל חמיתי בחלמי דיוטינא דביתי תביר, הערוך בערך דיים הביא וז"ל: ובחלומות דמגילת איכה חזית בחלמי דייטונא דבייתא מתברא, ס"א שריתא דביתי. וע"ש מה שכתב הרב הגדול ד"ר קאהוט וז"ל כגי' ס"א איתא באיכה רבתי, ואם גי' דייטונא העיקר או תהיה לשון קלינא מן דייטי פי' חדר קטן עכ"ל. ובאמת הגי' דייטינא היא העיקרית. כמו שהוא לפנינו בכתב יד, אבל בנדפס ליתא זה המאמר במקום הזה רק בהתחלתו נמצא אולת זמן חורן למשאליניה אמרה ליה שריתא דביתי פקעה אמר לה את ילידת בר דכר, אזלת וכן הוה לה, ונכון להגיה הסיפור הזה בראש לפני אתא זמן אוחרינא: (קנז) מעשה בר' יהושע. עיין בגמרא עירובין נ"ג ע"ב ובמס' ד"א פ"ו מסופר כעין זה על ר' יהושע בן חגניה: (קנח) שכבר כיבשוה

חביטא: (קמב) עובדא הוה בחד תלמיד דהוה יתיב קמיה דר' עקיבה, הוה מסבר ליה ולא סבר, א"ל מה אית דלית את סבר, א"ל חמיתי בחלמי תלת מילין קשין, א"ל מה אינון, א"ל חמיתי ניסן לית את חמי ובאדר את מית, (קמג) וזרע ולא תקצר, אמר ליה תלתיהון טבן ולא בישין, ניסן לא את חמי, נסיון, ובאדר את מית, (קמד) בהדרא דאורייתא את מיית, וזרע ולא תקצר, מה דאת מוליד לית את קבר: (קמה) חד תלמיד אוחרנן הוה תני קמיה דר' עקיבה הוה מסבר ליה ולא סבר, א"ל מה אית לך, א"ל חמיתי בחלמי חדא מילא קשייא, א"ל מה את חזי, דלא הוות ברגלי פשוט, א"ל אף הוא לית בישא, חגא אתי ואת משכח בשר שמן, (קמו) מן הן מייתי ליה ר' עקיבה, מן רגל ברגל: (קמז) חד בר נש אתא גבי ר' עקיבה, א"ל אתחמי לי בחלמי סוק לקפודקיא (קמח) ואת משכח פועלא דאבוך, א"ל וסליק אבוך לקפודקיא מן יומי, [א"ל לא], א"ל (קמט) קום זיל מני (בשורה) [כשורה], דריש עשרה ואת משכח

הערות ותקונים

ענין הכאה, ר"ל בשעה שהזתים נופלים ונחבטין לארץ: (קמב) עובדא הוה בחד תלמיד. זה הוא ג"כ בירושלמי שם בסוף פ"ד, וגם שם מסופר מתלמיד דר"ע כמו בכ"י, אבל בנדפס איתא חד מתלמידי ר' יוחנן: (קמג) וזרע ולא תקצר. בנדפס וזרע ולא חצד, חצדא בלשון סורי פי' קציר, ותר' זרע וקציר זרעא וחצדא, ובירושלמי שם הגי' לית את כנש: (קמד) בהדרא דאורייתא את מיית. בנדפס גם בדפוס ראשון בהידורא של תורה את מיית, ומובא שם בגוף המדרש „פי' מתגבר" ולא אדע מנין לו לפרש כן, ובירושלמי שם בהדרא דאורייתא את מתרוממא, ובגמרא בבלי ברכות נ"ו ע"ב חזאי דאמרי לי באדר מיתת וניסן לא חזית, א"ל באדרותא מיתת ולא אתית לידי נסיון, פירש"י בכבוד ובהדר תמות. (קמה) חד תלמיד אוחרנן הוה תני קמיה דר"ע. בנדפס גם בדפוס ראשון הסיפור משונה קצת, ומשובש שם במה דסיים דמטי חגא ולא הוה ליה להווא גברא כלום, ומדוע הוא טוב שלא יהי' לו כלום לאכול, ולפנינו בכ"י חגא אתי ואת משכח בשר שמן, ולפי זה נכון לית הא בישא אלא טבא, גם במקום לפנינו דלא הוות ברגלי פשוט הגי' בנדפס דלא הוה ברגלי פסים, והערוך בערך פסוט הביא וז"ל: בחלומות דמגילת איכה חמיתי בחלמא דלית ברגלוי פסוט. ולא מבאר כלום, רק המוספי כתב וז"ל: פסט כתוב בנוסחאות, ופי' פסוט (גי' הערוך) בל"י כף רגל, וגם פירושו שולי כסות ובגדים ויש שני משמעות לדברים אלו, אחד שברגל לא הי' כף, והשני והוא הפתרון שבחג לא יהי' לו כסות, ועיין מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט בערך השלם ולדעתו צ"ל פסוס ופי' דבר המכסה את הרגל כמו מנעל. והנה הסיפור הזה נמצא בירושלמי שם באופן אחר, חד בר נש אתי גבי ר"ע א"ל חמית בחילמאי רגלוי קטיעא, א"ל דמועדא מייתי ולית מיכל קופד, אתא חד חורן לגביה, אמר חמית בחילמאי רגלי מסיבלא, א"ל מועדא מייתי ואית לך קופד סגי. ופי' שם המפרש הקצר רגלי קטיעא פי' שראה שרגלו קטן, וא"ל שפתרונו הוא שהמועד יבוא שהוא מכונה בשם רגל ולא יהא שמחתו שלימה לפי שלא יהי' לו בשר לאכול, ופי' רגל מסובלא כלומר שהוא טעון בבשר והוא רמז שיבוא הרגל ויהי' לו בשר לאכול. ראינו פה כי ב' חלומות היו, אחד ראה בחלומו כי רגלו נתקטן או הוא קטיעה ופתרי לו כשיבוא המועד לא ימצא לאכול מאומה וזה הרגל שלו קטיעה. וחלום השני הרגל שלו נסובלא מלשון סבל הייתו משא כבד עליו, ואולי צ"ל מסורבל, ופתר לו כשיבוא הרגל יהי' לו הרבה בשר לאכול, ומזה תראה שגם במדרש הי' מסופר מב' חלומות רק האחד נשמט בשגגה, ובכ"י נשאר הפתרון חגא אתי ואת משכח בשר שמן הוא הפתרון השני בירושלמי מועדא מייתי ואית לך קופד סגי, אולם בנדפס נשאר הפתרון דמטי חגא ולא הוה ליה להווא גברא כלום והוא הפתרון הראשון בירושלמי מועדא מייתי ולית מיכל קופד, וחסר חלום אחד, והמלות דלא הוות ברגלי פשוט, ובנדפס דלא הוה ברגלי פסים וגי' הערוך דלא הוה ברגלי פסוט, הוא במקום אשר בירושלמי כתוב רגלי קטיעא, וראיתי במדרש מליס להרב החוקר לעווי שהביא המלה פסוט ממדרש איכה שהביא הערוך וכתב פי' בלשון ערבי (בעקליידונג) ועניינו שאין לבוש ברגלי (פוסבעקליידונג): (קמו) מן הן מייתי ליה ר"ע, מן רגל ברגל. בנדפס מן הן יליף ר"י [צ"ל ר"ע] רגל ברגל, פי' מהיכן נודע לר"ע לפתור כן, מן רגל ברגל לשון טפל על לשון: (קמז) חד בר נש אתא גבי ר"ע. בנדפס גם בירושלמי הגי' לגבי דר' יוסי בר חלפתא, ונשנה המאמר הזה גם במדרש ב"ר פס"ח אות י"ב וגם שם נאמר לגבי ר' יוסי בר חלפתא, ובגמרא בבלי גיטין נ"ו ע"ב שאל לר' ישמעאל: (קמח) ואת משכח פועלא דאבוך. בנדפס ואת נסיב פעלא דאבוך, ובב"ר שם אזל סב פועליא, אולם בירושלמי הגי' ואת משכח מודלא דאבוך, ועיין לעיל הערה ס"ה: (קמט) א"ל קום זיל מני (בשורה) [כשורה] דריש עשרה. פי' לך ומנה קורה שבראש עשרה, כי כשורה בלשון סורי קורה, וכן בגמרא ברכות שם קפא כשורא דיקא עשרה זיל תפי

הפת

דכתיב וכל ישראל עברו את תורתך (דניאל ט יא), לפיכך נאמרה באלפא ביתא, רבנן אמרי שחטאו מאל"ף עד תי"ו: (קסז) אתה מוצא כל אותם הנבואות הרעות שניבא עליהם ירמיה הקדים ישעיה וריפא אותן, ירמיה אמר איכה ישבה בדד (איכה א א), הקדים ישעיה וריפא כי עם בציון ישב (ישעיה ל יט), ירמיה אמר בכה תבכה בלילה (איכה א ב), הקדים ישעיה וריפא בכה לא תבכה (ישעיה שם), ירמיה אמר גלתה יהודה מעוני (איכה א ג), הקדים ישעיה וריפא ונפוצות יהודה יקבץ (ישעיה יא יב), ירמיה אמר דרכי ציון אבלות (איכה א ד), הקדים ישעיה וריפא דרך לעבור גאולים (ישעיה נא י), ירמיה אמר היו צריה לראש (איכה שם ה), הקדים ישעיה וריפא נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב), ירמיה אמר ויצא מבת ציון (איכה שם ו), הקדים ישעיה וריפא ובא לציון גואל (ישעיה נט כ), ירמיה אמר זכרה ירושלים (איכה שם ז), [הקדים ישעיה וריפא ולא תזכרנה הראשונות וגו' (ישעיה סה יז), ירמיה אמר חטא חטאה ירושלים (איכה שם ח)] הקדים ישעיה וריפא מחיתי כעב פשעיך (ישעיה מד כב), ירמיה אמר טומאתה בשוליה (איכה שם ט), הקדים ישעיה וריפא לא יעברנו טמא (ישעיה לה ח), ירמיה אמר ידו פרש צר (איכה שם י), הקדים ישעיה וריפא יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא), ירמיה אמר כל עמה נאנחים (איכה שם יא), הקדים ישעיה וריפא לא ירעבו ולא יצמאו (ישעיה מט י), ירמיה אמר לא אליכם כל עוברי דרך (איכה שם יב), הקדים ישעיה וריפא והיה שם מסלול ודרך (ישעיה לה ח), ירמיה אמר ממרום שלח אש (איכה שם יג), הקדים ישעיה וריפא עד יערה עלינו רוח ממרום (ישעיה לב טו), ירמיה אמר נשקד עול פשעי (איכה שם יד), הקדים ישעיה וריפא התפתחי מוסרי צוארך (ישעיה נב ב), ירמיה אמר סלה כל אבירי (איכה שם טו), הקדים ישעיה וריפא סולו סולו המסילה (ישעיה סב י), ירמיה אמר על אלה אני בוכיה (איכה שם טז), הקדים ישעיה וריפא כי עין בעין יראו (ישעיה נב ח), ירמיה אמר פרשה ציון בידיה (איכה שם יז), הקדים ישעיה וריפא נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א), ירמיה אמר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי (איכה שם יח), הקדים ישעיה וריפא ועמך כלם צדיקים (ישעיה ס כא), ירמיה אמר קראתי למאהבי (איכה שם יט), הקדים ישעיה וריפא וקראת ישועה חומותיך (ישעיה שם יח), ירמיה אמר ראה ה' כי צר לי (איכה שם כ), הקדים ישעיה וריפא וראיתם ושש לבכם (ישעיה סו יד), ירמיה אמר שמעו כי נאנחה (איכה שם כא), הקדים ישעיה וריפא אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא יב), ירמיה אמר תבא כל רעתם לפניך (איכה שם כב), הקדים ישעיה וריפא והביאותים אל הר קדשי (ישעיה נו ז): [ב] בכה תבכה ודמעתה על לחיה. כתיב היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה (תהלים מב ד), ר' אחא ורבנן, ר' אחא אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע היותה לי דמעתי לחם, (קסח) מה לחם תדיר אף ט' באב תדיר, מה לחם תדיר לאדם, אף דמעתי תדירה, (קסט) ורבנן אמרי כל מי שהוא בוכה בוכה ואינו אוכל, כמד"א ותבכה ולא תאכל (ש"א א ז): [ד"א] בכה תבכה בלילה. אמר הקב"ה ליחזקאל ואתה בן אדם עשה לך כלי גולה (יחזקאל יב ג), (קע) ר' חייא

הערות ותקונים

שהגהתי ירמי' הקדים ישעי' ורפאן, והוא מאמר בפני עצמו וחסר כל המאמר וסיים שם: על כל פסוק ופסוק עד „תבא כל רעתם לפניך", ר"ל על כל פסוק ופסוק נמצא כן עד הכתוב תבא כל רעתם לפניך, ונמצא שם בפסוק אזכרה נגינתי בלילה מן ורבנן אמרי ושייך לכאן כמו שהוא לנכון בכ"י: (קסז) אתה מוצא כל אותם הנבואות הרעות שניבא עליהם ירמיה הקדים ישעיה וריפא אותן. הוא בנדפס בפ' אזכרה, וכן נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא אחרת דשוש אשיש (דף קמ"ח ע"ב), וכן בפסיקתא רבתי פסקא נחמו (הוצאת פרידמאן דף קל"ט ע"ב) ובכל המקומות יש קצת שינויים במקראות: (קסח) מה לחם תדיר אף ט"ב תדיר. זה ליתא בנדפס: (קסט) ורבנן אמרי כל מי שהוא בוכה אינו אוכל. במדרש שו"ט מזמור מ"ב אות ג' היתה לי דמעתי לחם מכאן את למד שהצרה משבעה את האדם ואינו מבקש לאכול, וכן אלקנה אמר לחנה למה תבכי ולא תאכלי מיכן שהבכיה משביע, ושם בהערה ז' הבאתי את המדרש איכה שלפניכו: (קע) ר' חייא בר אבא. מובא בילקוט יחזקאל רמז שנ"א בשם מדרש איכה, וכן מיבא המאמר בערוך ערך שטח א' בשם המדרש. והביא את לשון המדרש לא עליו ויפן עליו, ובילקוט שם

קרובה ורחוקה, כיון שהגיע קרוב לחומה, היו שם גנות ופרדסים מוקפים לחומה, ולא היה יכול ליכנס לעיר, חזר אצל התינוק, א"ל בני לא כך אמרת לי שזו קרובה ורחוקה, א"ל רבי אתה חכם גדול שבישראל לא כך אמרתי לך שזו רחוקה וקרובה, וזו קרובה ורחוקה, באותה שעה א"ר יהושע אשריהם ישראל שכלם חכמים מקטנם ועד גדולם: הלך יותר מכאן ומצא תינוק אחד, א"ל מימיה של עיר זו מה הן, א"ל (קנט) אל תחוש השום והבצלים מרובים: הלך יותר מכאן ומצא תינוק ובידו כלי מכוסה, א"ל מה את טעון, (קס) אמר אילו בעית אימא דתידע מה אנא טעין לא הוה מיטר לי כסיסיה: נכנס לעיר ומצא תינוקת אחת עומדת וממלאה מים מן הבור, א"ל השקיני מעט מים, א"ל לך ולבהמתך, כיון שהשקית אותו ובהמתו, אמר לה הרי עשית כמעשה רבקה, אמרה לו אני עשיתי כמעשה רבקה ואתה לא עשית (קסא) כמעשה אליעזר: (קסב) תני מניחין פאה ממעשה קדירה ולא צריך לומר מעשה אילפס: מעשה בר' יהושע בן חנניה שנתארח אצל אלמנה, הכניסה לו תבשיל ראשון ואכל, ולא הניח פיאה, תבשיל שני ולא הניח פיאה, תבשיל שלישי מה עשתה, הקדיחה את הגריסין וכיון שטעמן משך ידו מהן, והתחיל אוכל פיתו ריקה, אמרה לו מפני מה מיעטת בגריסין הללו, אמר לה כבר סעדתי מבעוד יום, אמרה לו ואם סעדת מבעוד יום מפני מה לא מיעטת בפת, כשם שמיעטת בגריסין, שמא פיאה הינחת על ב' תבשילים שאכלת, באותה שעה א"ר יהושע לא נצחני אדם מעולם אלא אותן התינוקות ואותה התינוקת (קסב*) והאלמנה הזאת: היתה למס. א"ר יוחנן כיון שעברו ישראל על תנאי שקבלו בסיני לפיכך היתה למס, הוא סינ"י הוא למ"ס, חושבנא דדין כחושבנא דדין, (קסג) א"ר שמואל כיון שעבדו ישראל ע"ז היתה למס, הוא סמ"ל הוא למ"ס, אתייא דדין הוא אתייא דדין, ר' ברכיה אומר היא הפכה לסמל, (קסד) רבנן אמרי למסויי: א"ר עוקבא בליל ט' באב נכנס אברהם אבינו בבית קדש הקדשים והתחיל מטייל בו ארוכות וקצרות, (קסה) אחזו הקב"ה ואמר לו מה לידידי בביתי (ירמיה יא טו), אמר היכן הן בניי, אמר חטאו לפני והגליתי אותם, דכתיב עשותה המזימתה (שם שם), א"ל ולא היו בהם צדיקים, א"ל סוגייהון בישין, דכתיב הרבים (שם שם), ולא היתה בהם מילה, א"ל אף אותה בטלו, דכתיב ובשר קדש יעברו מעליך (שם שם), ולא עוד אלא שהיו שמחים במפלתם אלו מאלו, כדכתיב כי רעתכי אז תעלוזי (שם שם), וכתיב ושמח לאד לא ינקה (משלי יז ה): מפני מה נאמרה מגילת קינות באלפא ביתא, ר' יהודה ור' נחמי' ורבנן, ר' יהודא אומר שעברו עלי' מאלף ועד תי"ו, לפיכך נאמרה באלפא ביתא, (קסו) ור' נחמיה אמר לפי שעברו על התורה,

הערות ותקונים

כיבשוה אחרים יותר ממך. בנדפס שכבשוה ליסטים שכמותך: (קנט) א"ל אל תחוש השום והבצלים מרובים. הרד"ל כתב שהם ממתיקין ומנקין המים אף שאינן טובים: (קס) אמר אילו בעית אימא דתידע כו'. אלו היתה רוצה אמי שתדע מה בתוכה לא היתה אומרת לי שאכסנו: (קסא) כמעשה אליעזר. שנתן לה צמידים ונזמים: (קסב) תני מניחין פאה ממעשה קדירה ולא צריך לומר מעשה אילפס. בנדפס תני מניחין פאה על מעשה קדרה ואין מניחין פאה על מעשה אלפס, ובגמרא עירובין שם נ"ג ע"ב ולא כך אמרו חכמים אין משיירין פאה באילפס אבל משיירין פאה בקערה, וכתבו שם התוס' בפרק בן עזאי (הוא במס' ד"א לא בפרק בן עזאי רק בפ"ו) קתני משיירין פאה במעשה קדירה ואין משיירין פאה במעשה אילפס, פי' במעשה קדירה נראה כרעבתן אם אינו משייר, אבל במעשה אילפס אינו נראה כרעבתן אם אינו משייר, אולם לפנינו במס' ד"א שם הגי' מניחין פיאה ממעשה אילפס ואין מניחין פיאה ממעשה קדירה: (קסב*) והאלמנה הזאת. בנדפס סיים לקיים מה שנאמר רבתי בגוים רבתי בדעות. מזה תראה הטעם מה שהביא בעל המדרש את כל המאמרים האלה להראות חכמתם: (קסג) א"ר שמואל כיון שעבדו ישראל ע"ז. בנדפס א"ר ישמעאל ב"ר נחמן: (קסד) רבנן אמרי למסויי. בנדפס ורבנן אמרי למס למסא דליבאי. פי' המ"כ לבם נמס מרוב הצרות ויסי' מלשון אחינו המסו את לבבנו: (קסה) אחזו הקב"ה ואמר לו מה לידידי בביתי. עיין בסגנון אחר במנחות נ"ג ע"ב א"ר יצחק כו': (קסו) ור' נחמי' אמר. בנדפס המאמר קטוע וחסר דברי ר' נחמי' ומובא שם בדברי ר' נחמי' אע"פ שקלנן

רעי ולא מתרעי, אלא האפס לנצח חסדו (תהלים שם ט), א"ר ראובן (קפב) אין לשון אפס אלא לשון יוני, המד"א ואמר אפס (עמוס ו י): אלא גמר אומר מדור לדור (תהלים שם). ר' חנינא בר פפא אמר נגמר אותו דבר שאמרת למשה וחנותי את אשר אחון (שמות לג יט). ור' סימון אומר (קפג) [הא חסילה והא מסכמא] על ידי ירמיהו דאמר כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים (ירמיה טז ה), אלא השכח חנות אל (תהלים שם י), השכח חניותיו אלא על פי ה' יחנו (במדבר ט כ), הא שכחת שאתה רחום וחנון, הא שכחת מחנותיך אל, אהל מועד גלגל ושילה נוב וגבעון ובית עולמים שנים, השכח שהוא רחום וחנון, ה' אל רחום וחנון (שמות לו ו), אלא אם קפץ באף רחמיו סלה (תהלים שם): ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים שם יא), (קפד) א"ר אלכסנדראי על שלא חלינו פניך בתשובה נשתנית ימין. א"ר שמואל [בר נחמני] על שעבדו ע"ז נשתנית ימין. (קפה) א"ר סימון נתחללה אותה השבועה שנשבעת לאותו זקן, שאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב טז), ונשתנית ימין. א"ר שמעון בן לקיש אם חלאין אינון אית סברא, שכל מי שהוא חולה סופו להתרפאות, ואם שינוי ימין הוא לית סברא, היא דעתיה דר' שמעון בן לקיש דאמר כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד (איכה ה כב), אם מאיסה היא לית סברא, ואם קציפה היא אית סברא, שכל מי שכועס סופו להתרצות, וציון מתרעמת ואומרת עזבני שכחני, ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה מט יד). ר' יצחק אומר שמעת מימיך גלגל חמה חולה ואינו יוצא לעולם, גלגל לבנה חולה ואינו יוצא לעולם, לשמשיו אין חלאין, לפניו יש חלאין, בתמיה. (קפו) ר' לוי אמר משל לגבור שהיה שרוי במדינה, והיו בני המדינה בוטחים בו, שאם יבואו (קפז) שונאים (קפח) שהוא מראה להם ימינו, והן בורחים, פעם אחת באו שם שונאים, אמרו לו מפני מה אין אתה מראה להם ימינך, אמר להם שהוא חולה, ברם הכא הן לא קצרה יד ה' מהושיע (ישעיה נט א), מי גרם לכם כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם (שם שם): (קפט) ד"א בכה תבכה בלילה. בוכה ומבכה אחרים, בוכה ומבכה כביכול הקב"ה עמה, דכתיב ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כב יב). בוכה ומבכה מלאכי השרת עמה, שנאמר הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (שם לג ז), (קצ) חוצה, מה הוא חוצה, א"ר עזריה חוצה היא מן גבר למחריבי

הערות ותקונים

(קפב) אין לשון אפס אלא לשון יוני. עיין בפסיקתא שם הערה י': (קפג) הא חסילה והא מסכמא. הוספתי כמו שהוא בנדפס גם בפסיקתא, פי' שנגמר הדבר ומסכים הדבר ע"י נבואות ירמיה שאמר כי אספתי: (קפד) א"ר אלכסנדרי על שלא חלינו פניך בתשובה. כ"ה גם בנדפס, אבל בפסיקתא נתהפך הסדר מאמר ר' אלכסנדרי הוא שם בשם רשב"נ, ובשם ר' אלכסנדרי מובא בפסיקתא ובנדפס בגי' אחרת א"ר אלכסנדרי נתחללה אותה השבועה שכרת לנו בחורב ונשתני הימין, דרש חלותי מלשון לא יחל דברו, וזה שאמר לא חלינו פניך בתשובה, דרש חלותי לשון תפלה, ובמדרש שמ"ר פמ"ה מפורש ואין חלותי אלא לשון תפלה כמד"א חלו נא פני אל ויחננו: (קפה) א"ר סימון נתחללה אותה שבועה. זה מובא בנדפס בשם רשב"נ, ובפסיקתא בשם ר' אלכסנדרי, והמאמר שלפנינו על שעבדנו ע"ז ליתא שם, ובשם ר' סימון מובא בנדפס גם בפסיקתא מאמר אחר א"ר סימון השמעת מימיך גלגל חמה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש, לשמשיו אין חליין, ולפניו יש חליין, וזה הוא לקמן בשם ר' יצחק: (קפו) ר' לוי אמר. בנדפס גם בפסיקתא הוא בשם ר' יצחק: (קפז) שונאים. בנדפס גם בפסיקתא הגי' גייסות, ואין ספק שאחד רשם בגליון „שונאים" ומובא פנימה: (קפח) שהוא מראה להם ימינו. בפסיקתא ומראה להם פנים וכאשר הוא לפנינו נכון יותר: (קפט) ד"א בכה תבכה בוכה ומבכה אחרים. בנדפס הוא במאמר שלאחריו וחסרים המלות „דבר אחר", ומובא בילקוט איכה רמז אלף א' וחסר הליון: (קצ) חוצה מה הוא חוצה א"ר עזרי' חוצה היא מן גבר ומחריבי ביתא, הכוונה כתיב הן אראלים צעקו חוצה ולא שייך גבי אראלים לומר שהם צועקים בחוץ לכן דרש ר' עזרי' שהוא איננו מלשון חוץ רק מחולל הוא מן אנוש, למחריב את הבית, ולדעת בעל ערוך השלם חוצה מלשון ערבי שפי' חם ופירושו דבר חולין ונמאס, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון איתא א"ר זעירא חילה כתיב חילה היא גביה דנכביניה א"ר ברכי' כמד"א ויוצא אותו החוצה, וזו היא הוספה מאיזה מגיה שוגה כי ראה במדרש בר' פמ"ו אות ה' בשעה שאלה אברהם

בר אבא אמר חמת וקערה ושטיח , וכל אחד משמש שני דברים , (קעא) חמת ממלאו מים , ונותנו תחת ראשו , קערה אוכל ושותה בה , שטיח ליש בו , וישן עליו . (קעב) ר' שמואל אמר קופה אחד של ארבעת אזנים שתהא מחזקת הכל , אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לכם והיה יחזקאל לכם (לאות כל) [למופת ככל] אשר עשה כן תעשו (יחזקאל כד כד) , והם לא עשו כן , אלא כיון שגלו היה אחד מהם מבקש ללוש עיסתו , ולא היה יודע במה , היה חופר גומא בארץ ולש עיסתו בתוכו והיא נגבלת בעפר , והיו צרורות מדובקים בה וכיון שנותנה בתוך פיו ולועס היו שניו קהות , דכתיב ויגרס בחצץ שני (איכה ג טז) , וכל אילין אתון עלך ולא אעלית לבבי באמור אלי כל היום איה אלהיך : ד"א בכה תבכה בלילה . (קעג) אזכרה נגינתי בלילה (תהלים עז ז) . ר' איבו ור' יהודה ב"ר סימון , (קעד) ר' איבו אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה נזכרת אני שירים שהייתי אומרת לפניך בלילות , היך מה דאת אמר ונגינותי ננגן כל ימי חיינו (ישעיה לח כ) , ר' יהודה בר סימון אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע (קעה) נזכרת אני שבר שנשברתי בלילה של מלכיות עובדי כוכבים , המד"א אשר מגן צריך בידיך (בראשית יד כ) : בלילה (תהלים שם) . לילה . זה לילו של סנחריב , דכתיב ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה (ושמונים) [שמונים וחמשה] אלף איש וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (מ"ב יט לה) : לילה . (קעו) זה לילו של פרעה , שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט) : לילה . (קעז) זה לילו של סיסרא , שנאמר מן השמים נלחמו הככבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ) : לילה . זה לילו של גדעון , דכתיב ויהי בלילה ההוא ויאמר (לו) [אליו] ה' קום רד במחנה (שם ז ט) : לילה . (קעח) זה לילו של ט' באב , דכתיב בכה תבכה בלילה (איכה א ב) : עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי (תהלים שם) . משתעיא אני עם לבבי והוא משפשא עובדי ואומרה הלעולמים יזנח ה' (שם שם ח) , ח"ו (קעט) לא שבק ולא ישבוק , דכתיב כי לא יזנח לעולם ה' (איכה ג לא) , אלא ולא יוסיף לרצות עוד (תהלים שם) , (קפ) לא רעי ולא מתרעי , לשעבר הייתה מרצה אחרים בשבילי , משה כועס (קפא) ואת אומר לו ושב אל המחנה (שמות לג יא) , אליהו כועס ואת אומר לו לך שוב לדרכך מדברה דמשק (מ"א יט טו) , ועכשו לא יוסיף לרצות עוד , לא

הערות ותקונים

שם הגי' שטיח לישיבה ויושן עליה , מן ליש בה נעשית המלה לישיבה , והי' לנכון הגי' במדרש בדפוס ראשון , ובעל א"א כתב ליש בה בילקוט כתוב לישיבה , ועפ"י הילקוט נתתקן אח"כ בדפוסים אחרונים , והוראת מלת שטיח היא מכסה (דעקע) , ובמשנה כלים פכ"ח מ"ה חמת שעשאה שטיח ושטיח שעשאו חמת , הרמב"ם כתב שם חמת הוא הנוד , ושטיח עור שטוח כשאר העורות , ובגמרא נדרים מ' ע"ב גר וקערה ושטיח , ויפה העיר הרב בעל ערוך השלם כי יש לתקן נד (נאד) היינו חמת ובר"ן בפירושו שם הביא נאד לשתות בו מים אית דגרסי גר , ורש"י והר"ן פירשו שם שטיח עור לאכול עליו . ובמדרש שלפנינו משמע ששטיח משמש שני דברים לישיבה ולשינה ובכ"י מן המדרש איכה כתוב בגליון פי' מייני"רש בלע"ז והוא כלי שעשוי כמין מרחשת , ועיין רש"י יחזקאל י"ב ג' ומה שסיים שם במדרש קינות כוון למאמר שלפנינו : (קעא) חמת ממלאו מים . בנדפס הגי' נותן בה קמח , וכן הערוך הביא ממלאה קמח : (קעב) ר' שמואל אמר . בנדפס גם בילקוט הגי' ר' שמעון בן חלפתא וכן צ"ל לפנינו : (קעג) אזכרה נגינתי בלילה . כל המאמר הוא בפסיקתא דר"כ ריש פי"ז פסקא ותאמר ציון , והוא שם פסקא שניה לשבע דנחמתא . ומובא בילקוט תהלים רמז תתע"ז בשם הפסיקתא : (קעד) ר' איבו אמר נזכרת אני שירים . בפסיקתא נתהפך הדבר , מאמר ר' אייבו הוא בשם ר' יהודה בר סימון וכן להיפך , ונמצא לנכון כמו שהוא בפסיקתא במדרש איכה הנדפס : (קעה) נזכרת אני שבר שנשברתי בלילה של מלכיות עובדי כוכבים . עיין שמות רבה פי"ח , ומובא בפסיקתא שם הערה ג' : (קעו) זה לילה של פרעה . ליתא בפסיקתא , ונמצא בפסיקתא הוספה זה לילה של אחשורוש ולילה של המן , עיין שם הערה ז' : (קעז) לילה זה לילו של סיסרא . זה ליתא בנדפס ובפסיקתא : (קעח) לילה זה לילו של ט"ב , דכתיב בכה תבכה בלילה . זה ליתא בנדפס ובפסיקתא : (קעט) לא שבק ולא ישבוק . בנדפס לא שבק ולא שביק , פי' לא עזב אותי עד עתה ולא יעזוב אותי לעתיד : (קפ) לא רעי ולא מתרעי . זה ליתא בנדפס וליתא בפסיקתא : (קפא) ואת אומר לו ושב אל המחנה . בנדפס איתא קרי ביה ושוב , והוא הוספה עיין בפסיקתא הערה ט' :

אין

נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קלז א), ורבנן אמרי חד ביהוד מדינתא וחד בבבל, ביהוד מדינתא, דכתיב בכה תבכה, וחד בבבל, על נהרות בבל [שם ישבנו גם בכינו], (רא) ר' איבו ורבנן, ר' איבו אמר אלו בכו עד שלא גלו לא גלו, ורבנן אמרי בזכות אותה בכיה עתיד הקב"ה להחזירן, דכתיב כה אמר ה' מנעי קולך מבכי (ירמיה לא טו), ואומר ויש תקוה לאחריתך נאם ה' (שם שם טז): ד"א בכה תבכה. (רב) על עגל ועל עגלים, על חרבן ראשון, ועל חרבן שני, על ציון, ועל ירושלים, על ישראל, ועל גלות יהודה, ועל גלות עשרת השבטים, ועל גלות יהודה וירושלים: ד"א בוכה ומבכה אחרים: (רג) בלילה על עסקי לילה, דכתיב ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא (במדבר יד א), אמר הקב"ה הם בכו בכיה של חנם, אני אקבע להם בכיה לדורות: ד"א כאשה חשובה שבושה לבכות ביום ובוכה בלילה: ד"א בלילה. שבה"מ נשרף בלילה, לעת ערב הציתו בו את האור: ד"א למה בלילה, לפי שלא היו נוחים ביום אלא בלילה, לפיכך היו בוכים בלילה: ד"א לפי שכל הבוכה בלילה קולו נשמע למרחוק, מה שאין כן ביום: ד"א למה בוכים בלילה. א"ר איבו הלילה היה מושך עמהם קינה. (רד) מעשה באשה אחת שהיתה בשכנותו של רבן גמליאל והיה לה (רה) בן תשחורת ומת והיתה בוכה בלילות, והיה רבן גמליאל שומע קולה ונזכר חרבן הבית, והיה בוכה עד שנשרו ריסי עיניו, וכיון שהרגישו תלמידיו, עמדו ופינוה משכנותו: ודמעתה על לחיה. (רו) על הלוחות, המד"א והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז): ד"א על לחיה. על הכהנים. דכתיב ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה (דברים יח ג): (רז) ד"א על נביאיה, דכתיב ויגש צדקיה בן כנענה (רח) [ויכה את מיכיהו על הלחי] (מ"א כב כד): ד"א על גבוריה, דכתיב וימצא לחי חמור טריה (שופטים טו טו): ד"א על שופטיה, דכתיב בשבט יכו על הלחי (מיכה ד יד): ד"א על בחוריה, את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לבית המקדש, תפשו את הבחורים וכפתו ידיהם לאחוריהן, והיו בוכין והיו הדמעות יורדות על לחייהן, ולא היו יכולין לקנחן, (רט) ונושרות על לחייהם כצרבת השחין: אין לה מנחם. (רי) א"ר לוי כל מקום שנאמר אין הוה לה, ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל), והוה לה, שנאמר וה' פקד את שרה (שם כא א), ודכוותיה ולחנה אין ילדים (ש"א א ב), והוה לה, שנאמר כי פקד ה' את חנה וגו' (שם ב כא), ודכוותיה ציון היא דורש אין

הערות ותקונים

בנדפס גם בדפוס ראשון ר' איבו ור' יהודה ב"ר סימון: (רא) ר' איבו ורבנן ר' איבו אמר אלו בכו עד שלא גלו לא גלו, מובא פה עוד הפעם דברי שניהם ר' איבו ורבנן אבל בנדפס גם בדפוס ראשון נאמר רק א"ר איבו אמר הקב"ה לישראל בשכר אותה הבכיה אני מכנים גליותיכם והוא כמאמר מרבנן בשינוי קצת: (רב) על עגל ועל עגלים. ר"ל בכה על עגל תבכה על עגלים, עיין סנהדרין ק"ב ע"א א"ר אושעי' עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד מכאן ואילך משנים ושלשה עגלים ע"ש בפי' רש"י: (רג) בלילה על עסקי לילה כו' עד ד"א לפי שכל הבוכה בלילה קולו נשמע למרחוק. נמצא כעין זה בסנהדרין ק"ד ע"ב, וזה חסר בנדפס גם בדפוס ראשון ושם מתחיל בלילה למה בלילה לפי שאין קול הולך אלא בלילה, ואח"כ מתחיל א"ר איבו, ולפני בעל הערוך היתה גי' אחרת במדרש כי בערך רבך הביא וז"ל במגילת איכה בכה תבכה בלילה מה בלילה שלא היו קולן הולך ביום מקול תרבוכות היום, וכתב המוספי בטשאות גרסינן לפי שאין קול הולך אלא בלילה, והוראת מלת תרבוכות נעלם ממני, ובגמרא יומא כ' ע"ב איתא דאמר ר' לוי מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה, מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים: (רד) מעשה באשה אחת. מסופר גם בבבלי סנהדרין ק"ד ע"ב, ובילקוט איכה רמז אלף א' (הוא בח"ב סי' ל"ה) מסופר בסגנון אחר. והוא לקוח מן מדרש איכה זוטא ע"ש הערה מ"ז: (רה) בן תשחורת. זה ליתא בגמרא שם, ועיין להלן פ"ב בפסוק כלו בדמעות עיני. הרד"ל מפרש בן זקונים, ויפה ענף מפרש בחור ורך בשנים: (רו) על הלוחות כו' עד ד"א ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון: (רז) ד"א על נביאיה. גם זה ליתא בנדפס: (רח) ויכה את מיכיהו על הלחי. מכאן עד שנהם קטב (בפסוק כל רודפיה השיגוה) חסר בכ"י שנשמט דף שלם וסיים הסופר בן כנענה ומתחיל מרירי שולט, והוספתי את החסר עפ"י הנדפס: (רט) ונושרות על לחייהם כצרבת השחין, סמ"כ כתב נראה דצ"ל ונושכות, ובאות אמת הגיה ונקשרות, והרד"ל תיקן ונשארות, ואולי צ"ל ונשתיירו: (רי) א"ר לוי כל מקום שנאמר אין הוה לה, פסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה קל"ה

ביתא, בוכה ומבכה שמש וירח עמה, דכתיב שמש וירח קדרו (יואל ג י), (קצא) בוכה ומבכה כבבים ומזלות עמה, שנאמר וכבבים אספו נגהם (שם שם), (קצב) בוכה ומבכה ארץ ושמים עמה, דכתיב ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד כג), בוכה ומבכה הרים וגבעות עמה, דכתיב ראיתי ההרים והנה רעשים וכל הגבעות התקלקלו (שם שם כד), בוכה ומבכה שבעים אומות עמה. (קצג) א"ר פינחס כל אותן שבעים פרים שהיו ישראל מקריבין בחג כנגד שבעים אומות [שלא] יצדה העולם מהם, (קצד) וכיון שגלו היו אומות אומרים מי מקריב עלינו כל אותן פרים, שנאמר תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה (תהלים קט ד), מה היא בטחוני תפלה. בוכה ומבכה כנסת ישראל עמה, דכתיב ותשא כל העדה ויתנו את קולם בבכי (במדבר יד א), (קצה) ר' חוניא ותני לה ר' נחמי' (קצו) ותשא ותשא כתיב, (קצז) זיפו ביש אזיפתון לדריכון, המד"א כי תשה ברעך משאת מאומה (דברים כד י): (קצח) [ד"א בכה תבכה]. תני ר' שמעון בן יוחאי אמר הקב"ה לישראל חייכם אתם בכיתם לפני בכיה של תפלות, סופכם לבכות בכיה של ממש, (קצט) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בב' מקומות בכו ישראל בכיה של תפלות על מנת לבכות בכיה של ממש, והיכן [בכו ישראל בכיה של תפלות], כתיב וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו (במדבר יא י), והדין ותשא כל העדה [ויתנו את קולם (שם יד א)], והיכן בכו בכיה של ממש, (ר) [ר' איבו ורבנן], ר' איבו אמר חד ברמה וחד בבבל, ברמה, דכתיב קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים (ירמיה לא יד), בבבל, דכתיב על

הערות ותקונים

אברהם את ידו לשחוט את בנו בכו מלאכי השרת הה"ד הן אראלים צעקו חוצה, מהו חוצה חיצה היא בריה למיכס ית בריה. חולין הוא שאיש ישחוט את בנו, ואחד מן בעלי המגיהים הוסיף כן למדרש איכה אשר שם בכו אראלים לענין חרבן הבית ומה שייך שם לענין שחיטת הבן. ובפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי כיון שבא ליתן את המאכלת על צוארו באו המלאכים והיו בוכים לפני הקב"ה שנ' הן אראלים צעקו חוצה כו' א"ר ברכי' צעקו חוצה חיצה כתיב, אמרין חיצה היא בידך (מכוסיניה) [מכסיניה]. ופי' מכוסיניה לשחוט אותו ע"ש במאור עין, מכל זה יראה הקורא כי במדרש איכה הנדפס היא הוספה ונכון הוא כמו לפנינו בכ"י: (קצא) בוכה ומבכה כוכבים ומזלות עמה שנאמר וכוכבים אספו נגהם. זה נשמט בנדפס ונמצא גם בילקוט איכה שם: (קצב) בוכה ומבכה ארץ ושמים עמה, דכתיב ראיתי את הארץ. גם זה חסר בנדפס ונמצא ג"כ בילקוט שם, רק בילקוט שם נתהפכו הכתובים על בוכה ומבכה שמים וארץ מובא לראי' הכתוב ראיתי את ההרים והנה רועשים, ועל הרים וגבעות מובא ראיתי את הארץ והנה תהו: (קצג) א"ר פנחס כל אותן שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג. עיין בפסיקתא דר"כ פסקא ביום השמיני עצרת א"ר פנחס כל אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג כנגד שבעים אומות שלא יצדה העולם מהם, ושם ציינתי המקומות אשר המאמר הזה נמצא בהם, הייני מדרש חזית פ' הנך יפה, וי"ר פכ"א אות כ"ד, תנחומא פנחס אות י"ד ובנדפס מכבר פנחס אות ט"ז ובבלי סוכה נ"ה ע"ב וכן מובא בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה, ובמדרש תדשא פי"א, ומדרש תהלים מזמור כ"ט אות ד'. ופי' שלא יצדה העולם מהם היינו שלא יחרב מהם כשלא ירדו גשמים, ובדפוס ראשון דפוס פיזארו ראיתי כתוב כדי שלא ישלוט יצר הרע עליהם, והיא נוסחא משובשת שהוסיף אחד המגיהים וראיתי במ"כ שהביא שלא ישלוט וכו' מצאתי בא"ח דגרס שלא יצדה: (קצד) וכיון שגלו היו אומות העולם אומרים כו' עד תפלה ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון: (קצה) ר' חוניא ותני לה ר' נחמי'. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' חוניא מתני ליה בשם ר' נחמי': (קצו) ותשא ותשא כתיב. ר"ל אל תקרי ותשא בשי"ן רק ותשא בשי"ן מלשון כי תשה לשון הלואה: (קצז) זיפו ביש אזיפתון לדריכון. הוראת מלת זיף ענין הלואה בלשון סורי גם בתרגום ועבד לוה לאיש מלוה תר' ועבדא יוזיפא לגברא מוזפנא. ובנדפס דפוס ראשון חופי בישא אוזפיתון לדרייא. ובדפוסים אחרים חובי בישא וכתב המ"כ חובי גרסינן פי' הלואה רעה הלויתם לדורות הבאים שבשון אותה בכיה הוקבעה בכיה לדורות בלילה ההוא. אין ספק שהגי' שלפנינו בכ"י זיפו היא העיקרית. ובילקוט שלח רמז תשמ"ג ד"ה ותשא כל העדה הביא וז"ל ד"א ותשא אמר להם הקב"ה לויתם מלוה רעה, ותשא כשם שאתה אומר כי תשה ברעך, והוא כעין המאמר שלפנינו. ועיין תנחומא שלח סי' כ"א שנטלתם ירושה לדורות שבכו העדה בליל תשעה באב, אמר הקב"ה אתם בכיתם בכייה של חנם אני אקבע לכם לילה הזה בכייה לדורות: (קצח) ד"א בכה תבכה תני רשב"י. זה מובא בנדפס במאמר שלפניו: (קצט) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בב' מקומות בכו. בנדפס גם בדפוס ראשון אינו מובא זה בשם ר' יהושע ושם הגי' והיכן בכו ישראל בכיה של ממש: (ר) ר' איבו ורבנן.

לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך (דברים כח סה): כל רודפיה השיגוה בין המצרים. (ריז) כההוא דתנן דברי בן ננס בסימניו ובמצרניו: (ריח) ד"א כל רודפיה השיגות בין המצרים. ביומין דעקא, משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, שבהם (ריט) [קטב] מרירי שולט, כד"א מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים (תהלים צא ו), ולמה קרי ליה קטב, (רכ) ר' אבא בר כהנא אמר דהוה גזיז סוגיה דיומא מן ראשיהון דארבע עד סופיהן דתשע, ר' לוי אמר דהוה גזיז סוגיה דטיהרא מן ראשיהון דארבע עד סופיהון דתשע, ואינו מהלך לא בצל ולא בחמה, אלא בכל שהוא סמוך לחמה. ר' יוחנן (רכא) וריש לקיש, ר' יוחנן אמר [כלו מלא עינים קליפות קליפות ושערות שערות, וריש לקיש אמר] עין אחד קבוע לו על לבו, וכל מי שהוא רואה אותו הוא נופל ומת: ומעשה בחסיד שראה אותו ונפל ומת: (רכב) וי"א ר' יהודה ב"ר שמואל ראה אותו ולא נפל, אעפ"כ מת: (רכג) ר' אבהו הוה יתיב דריש בכנישתא מודח יתיה דקסרין, (רכד) הוה חד בר נש טעין חדא קטו ובעי ממחא לחבריה, והוה ההוא מזיקא קאים בתריה ובידיה קטו דפרזלא קם וצדייה, א"ל ר' אבהו מה את מקטול חברך, א"ל חמית בר נש מקטל חבריה

הערות ותקונים

בב"ר פל"ג סי' ו' ושם איתא יהודה בן נחמן בשם ר"ל: (ריז) כההוא דתנן דברי בן ננס בסימניו ובמצריו. משנה ב"ב דף ק"ו ע"א בסימניו ובמצריו, והנה המלות „דברי בן ננס" הם שם במשנה שלפניה (דף ק"ה ע"א) וקאי על מדה בחבל, ואינו נמשך למשנה שלאחריה על בסימניו ובמצריו, כמו שתראה בגמרא שם, רק במשנה שבירושלמי היא משנה אחת, ומשך המלות דברי בן ננס למטה. ושיטת בן ננס היא דאמר בימל לשון אחרון את הראשון ע"ש בפ"מ, וכן מפורש בירושלמי ב"ת פ"ח ה"י ע"ש בפ"מ, ועיין בהגהת הרד"ל במדרש שם: (ריח) ד"א כל רודפיה השיגוה בין המצרים ביומין דעקא. דרש המצרים לשון צער. ומובא בילקוט שלפנינו רמז תתקמ"ה בשם המדרש: (ריט) קטב מרירי שולט, וכן הוא בילקוט שם, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' קטב מרירי מצוי. והנה עד המלות שבהם קטב חסר בכ"י עיין לעיל הערה ר"ח: (רכ) ראב"כ אמר דהוה גזיז סוגי' דיומיא מן ראשיהון, ור' לוי אמר דהוה גזיז סוגיה דטיהרא כו'. בנדפס גם בדפוס ראשון נתהפך הסדר והמ"כ תיקן כמו שהוא בכ"י כי ראה בילקוט שלפנינו שם, רק הילקוט גורס במאמר דר' לוי מן סופיהון דארבע עד ראשיהון דתשע, ולפנינו הגי' מן ראשיהון דארבע עד סופיהון דתשע, ועיין פי' המאמר במ"כ שם, וגם לפנינו במדרשים הלינו מרישהון דשית עד סופיהון דתשע, אולם בדפוס ראשון הוא כמו בכ"י ובילקוט מן ראשיהון דארבע, ר"ל מראש שעה רביעית, וכן מובא המאמר הזה במדרש במ"ר פי"ב סי' ג' וגם שם הוא כמו לפנינו, רק במאמר ר' לוי הגי' מן סופיהון דד' עד ראשיהון דתשע כגי' הילקוט, ואולי תיקן מגיה אחד עפ"י הילקוט, וכל המאמר במדרש במ"ר שם נובע מן מדרש סו"ט מזמור צ"א ע"ש בהערות שלי: (רכא) וריש לקיש. בנדפס ור' שמעון בן לקיש והכל אחד: (רכב) וי"א ר' יהודה בר שמואל ראה אותו ולא נפל אעפ"כ מת. בנדפס גם בדפוס ראשון נשתבש המאמר, וי"א יהודה ברבי היה, שמואל חמתיה ולא נפל אמר עכן בית, צ"ל וי"א ר' יהודה בר' שמואל חמתי' ולא נפל אמרו אעפ"כ מת ומזה נעשית „אמר עכן בית" אשר אין להם פתרון כלל, ובמדרש במ"ר שם אמרו יהודה בן ר' שמואל ראה ולא נפל אמרו אעפ"כ מת, ובילקוט שלפנינו שם אמרו ר' יהודה ברבי שמואל ראה אותו, והשאר השמיט: (רכג) ר' אבהו הוה יתיב דריש בכנישתא מודח יתיה דקיסרין. המלה נשתבשה ונפרדה וצ"ל מדורתיה כמו שתראה בירושלמי סנהדרין פ"א ה"א (דף י"ח ע"א) רבי אבהו יתיב דיין בכנישתא מדרתא דקיסרין, וכן בנזיר פ"ז ה"א (דף נ"ו ע"א) ר' אבהו הוה יתיב מתני בכנישתא מרדתא דקיסרין וכן בכוריס פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ד) בכנישתא מדרתא דקיסרין וכתב הרב בעל מבוא הירושלמי דף ה' ע"א בקיסרין הוה בית הכנסת גדול ונקרא כנשתא מדרתא ולפעמים הגי' מרדתא ושם ישבו גדולי החכמים ודרשו, ולפי הסערת החוקר הגדול מהר"ץ ד"ר גרעטץ בספרו קורות היהודים הלק ד' מהדורא תנינא סוף פרק ז' נראה עיקר הקריאה מרדתא עיין שם, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' אבהו הוה יתיב ומתנא בהדא כנישתא מדוכתא דקיסרי, המתנת כהונה כתב מדוכתא פי' ממקום קסרין, ונעלם ממנו שצריך להיות מדורתא, וראיתי כי גם במדרש במ"ר שם בטעות מדוכתא דקסרין, ואולי תיקן כן המ"כ שכתב ה"ג כנישתא מדוכתא דקסרין: (רכד) הוה חד בר נש טעין חדא קטו ובעי ממחא לחבריה, ובנדפס גם בדפוס ראשון חמא חד בר נש דטעין חדא קטיתא ואזל למימחי חבריה. ולפני בעל הילקוט שלפנינו שם היתה גי' אחרת שהביא חמא חד פרי בתר חברי' ובידו חד קטן [צ"ל קטו] בעי מהחיניה [צ"ל ממחיניה] בה, חמא חד מזיקא פרי בתריה ובידו חד קטן [צ"ל קטו] דפרזל, וכנוסחא זו הביא הערוך בערך פר ד' ובערך קטו בשם המדרש

לה (ירמיה ל יח), והוה לה, שנאמר ובא לציון גואל (ישעיה נט כ), אף כן את אומר אין לה מנחם, והוה לה, שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נא יב): כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים. א"ר יעקב דכפר חנין (רי*) זה מיכאל וגבריאל: [ג] גלתה יהודה. אומות העולם אינן גולים אלא אע"פ שגולים אין גלותם גלות, [אבל ישראל גלותם גלות]. אומות העולם שאוכלים מפתם ושותים מיינם, אין גלותם גלות, אבל ישראל שאין אוכלין מפתם ואין שותין מיינם, גלותם גלות, אומות העולם שאין מהלכין (ריא) באסקפטיות שלהם אין גלותם גלות, אבל ישראל שהן מהלכין יחפין גלותם גלות, לכך נאמר גלתה יהודה. (ריב) כאן הוא אומר גלתה יהודה ולהלן הוא אומר ויגל יהודה מעל אדמתו (ירמיה נב), אלא כיון שגלו תשש כחן כנקבה, לכך נאמר גלתה יהודה: מעוני. (ריג) על שאכלו חמץ בפסח, כמד"א לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני (דברים טז ג): ד"א מעוני על שחבלו משכון עני בתוך בתיהם, כמד"א ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו (שם כד יב): ד"א מעוני על שעשקו שכר שכיר, כמד"א לא תעשוק שכיר עני ואביון (שם שם יד): ד"א מעוני על שגזלו מתנות עני, כמד"א לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא יט י): ד"א מעוני על שאכלו מעשר עני, (ריד) ר' ביבי ור' הונא בשם רב האוכל טבל של מעשר עני חייב מיתה: ד"א מעוני על שעבדו ע"ז, כמד"א קול ענות אנכי שומע (שמות לב יח), א"ר אחא (רטו) קול קילוס ע"ז אנכי שומע, רבי יהודה בשם רבי יוסי אומר (רטז) אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל: ומרוב עבודה. א"ר אחא על שהיו משתעבדים בעבד עברי, כמד"א מקץ שבע שנים תשלחו [איש את אחיו העברי וגו'] (ירמיה לד יד): היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח. (רטז*) ר' יודן ב"ר נחמיה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אלו מצאה מנוח לא היתה חוזרת, ודכוותיה ולא מצאה היונה מנוח (בראשית ח ט), ודכוותיה ובגוים ההם

הערות ותקונים

(קנ"ה ע"א), ופסקא רני עקרה (קמ"א ע"ב) ב"ר סוף פל"ח ועיין בפסיקתא שם בהגהות שלי: (רי*) זה מיכאל וגבריאל. בילקוט איכה רמז אלף א' (הוא בח"ב סי' ל"ם) מובא מאמר גדול זה גבריאל ומיכאל שהיו מלמדין עליה זכות אמר להם הקב"ה כו'. והוא לקוח מן מדרש איכה נוסחא אות ז' עיין בילקוט שם הערה כ"א: (ריא) באסקפטיות. מובא בערוך ערך סקפט וז"ל: במגילת איכה גלתה יהודה, או"ה שהן גולין בסקפטיות שלהן אין גלותן גלות אבל ישראל שהן גולין יחיפין גלותן גלות. ועיין בערוך השלם שם שלדעת הערוך הוראת המלה מנעלים ולדעת המוספי גם בערוך אסקפטי שהביא שם המדרש הזה פי' בל"י כסות ולבוש, ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קמ"ג: (ריב) כאן הוא אומר גלתה, ולהלן ויגל. כאן אומר בלשון נקבה ועל זה אומר תשש כחן כנקבה: (ריג) על שאכלו חמץ בפסח כו'. מובא בילקוט איכה שם: (ריד) ר' ביבי ור' הונא בשם רב האוכל טבל של מעשר עני חייב מיתה. בירושלמי דמאי פ"ד ה"ה (דף כ"ד ע"א) ר' בא בר הונא בשם רב האוכל פירותיו טבולין למעשר שני חייב מיתה. יש לתקן למעשר עני, כמו שהוא לנכון בירושלמי קדושין פ"ב ה"ט (דף ס"ג ע"א), וגם הפ"מ בירושלמי דמאי שם (בדפוס זיטאמיר ה"ג) תיקן ג"כ שצ"ל למעשר עני, וכן נשנה המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר (דף צ"ט ע"ב) ושם הגי' (כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי) ר' אבא בר הונא בשם רב, ואבא הוא כמו בא. וכן נשנה גם בתנחומא ראה סי' ט"ז ר' אבא ורב הונא בשם רב, צ"ל ר' אבא בר רב הונא, ובירושלמי קדושין ר' בא רב הונא בשם רב, צ"ל ר' בא בר רב הונא בשם רב כמו שהוא בירושלמי דמאי, לכן יש לתקן גם לפנינו במדרש איכה ר' בא בר הונא, או ר' אבא בר הונא. והנה היוחסין הביא ר' אבא ברב הונא אמר רב, וכתב על זה בעל סדה"ד (צד 16 דפוס ווארשוי) בירושלמי פ"ק דעירובין אבא בר הונא. אולם ראיתי בירושלמי עירובין שם דף י"ח ע"ג נאמר ר' בא ורב הונא בשם רב. לכן יש לתקן שם ר' בא בר הונא בשם רב. וראיתי בירושלמי דמאי שם הביא הרב הגאון הגדול מוהר"ר יוסף שאול נ"י זצ"ל בענין שחייב מיתה והוא דלא כהרמב"ם בס' מאכלות אסורות פ"י ה"כ והביא שם גם את המדרש איכה שלפנינו: (רטו) קול קילוס ע"ז אנכי שומע. קול ענות הוא לשון קילוס ושירה, כמ"ש עלי באר ענו לה, ואצל העגל קול קילוס של עובדי העגל: (רטז) אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל. עיין בבבלי סנהדרין ק"ב ע"א א"ר יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם כו': (רטז*) ר' יודן בר נחמי' בש"ר שמעון בן לקיש. נשנה בב"ר

(רמב) א"ר הלל בן ברכיה כל מי שבא לצור על ירושלים נעשה ראש, דכתיב היו צריה לראש: ד"א היו צריה לראש. זה נבוכדנצר: ד"א היו צריה לראש. זה נבוזראדן: אויביה שלו זה נבוכדנצר, את מוצא עד שלא חרבה ירושלים, לא היתה מדינה בעולם חשובה לפניהם כלום, וכיון שחרבה (רמג) נעשו קסרין מטרופולין, אנטפרס מדינה, ונייפולים קלונייא, (רמד) (ואנטיפרס מדינות): ד"א היו צריה לראש. (רמה) זה אספסינוס: אויביה שלו, זה טרגנוס. ג' שנים ומחצה עשה אספיינוס בירושלים, (רמו) ועמו ארבעה דוכסין, דוכוס דערבייא, דוכוס דאפניקא, דוכוס דסיביתיני, דוכוס דאלכסנדריאה. דוכוס דערבייא מאן הוה שמיה, תרין אמוראין, (רמז) חד אמר אילם הוה שמיה, וחד אמר אבגר הוה שמיה, (רמח) והיו בירושלים ג' עשירים והיה כל אחד מהם יכול לפרנס המדינה ה' שנים, בן ציצת

הערות ותקונים

שגיאו: (רמב) א"ר הלל בן ברכי' כל מי שבא לצור על ירושלים נעשה ראש. בגמרא סנהדרין ק"ד ע"ב איתא היו צריה לראש אמר רבא א"ר יוחנן כל המיצר לישראל נעשה ראש, ובנדפס גם בדפוס ראשון כל מי שבא להצר לישראל נעשה ראש. ור' הלל בן ברכי' מובא בסה"ד בשם המדרש איכה: (רמג) נעשו קסרין מטרופולין, אנטיפרס מדינה, ונייפולים קלונייא. ובדפוס ראשון נעשית קיסרין ומריפולין ותנופילין. אולם בדפוסים אחרונים מתוקן לנכון נעשית קיסרין מטריפולין. ומטרופולין ידוע שפי' ביוני μητρόπολις עיר ואם בישראל (הויפטשטאדט) וראיתי במעריך למהר"ס די לונזאנו ז"ל שהביא בערך טריפולי וז"ל במדרש איכה פסוק היו צריה לראש כתב מ"כ מטרופולין גרסינן ושקר ענה עכ"ל, ולא הבנתי דבריו מדוע שקר ענה ודבריו נכונים. ומלת תנופילין בנדפס נלאו כל דורשי לשון לבארה ולא באו על המקור, עיין ערוך השלם ערך תטפולין, וגם דברי המעריך אינם נכונים שכתב בערך תנפולין במדרש איכה פסוק היו צריה, פי' שם עיר ואולי צ"ל מטפלין והיא עיר גדולה במחוז הפוליא ומ"כ כתב שבוש עכ"ל, ולדעתי המלה משובשת והעיקר כמו שהוא בכ"י לפנינו קסרין (עיר Coesarea) נעשה מטרופולין, וכן אנטיפרס שהיא Antipatris (בחסרון ט' כמו אנטיפטרס) עיר בין יפו לקיסרין בנויה ע"י הורדוס לכבוד אביו אנטיפטר נעשה ממנה מדינה, ונייפולים הוא שם מקום Νεαπολις היא נבנתה במקום עיר שכם וקרובה להר גריזים (עיין ערוך השלם ניפולים) נעשה קלוניא (Colonia) עיר פטורה ממס, ומזה בעינא דתתעבד טבריה קלוניא (ע"ז י' ע"א) פירש"י בת חורין שלא תתן מס לעולם: (רמד) ואנטיפרס מדינות. בסברתי כי מיותרות הן: (רמה) זה אספסיאנוס, אויביה שלו זה טרגנוס, בנדפס גם בדפוס ראשון היו צרי' לראש זה אספסיאנוס, אויבי' שלו זה טיטוס, השמיט המעתיק או המדפיס את השם טרגנוס, והציג טיטוס, והנה במקום טרגנוס (אף כי נמצא גם בשאר מקומות השם טרגינוס או טרכינוס) יש לתקן טריינוס והוא קיסר רומי Trajanus, וגם אספסיאנוס הוא קיסר רומי הידוע Vespasionus והוא הציר לירושלים, ועיין ערך מלים שתיקן שצ"ל אדרייטוס במקום אספסיאנוס ע"ש ועיין מאור עינים פי"ב (דף קפ"א בדפוס ווילנא): (רמו) ועמו ארבעה דוכסין, דוכים דערבייא, דוכוס דאפיקא, דוכוס דסיביתיני, דוכוס דאלכסנדריא. ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' דוכוס דערביא, דוכוס דאפריקא, דוכוס דאלכסנדריא, דוכוס דפלסטיני. הוראת מלת דוכוס ידוע dux בל"ר פי' שר צבא, והארבעה דוכסין היה אחד דוכוס דערביא היינו Arabien, והשני דוכוס של אפריקא, אולם בכ"י כתוב דוכוס דאפניקי אולי צ"ל דפינקיא והוא מלשון המדרש ב"ר פ"ל בשלש ארצות בפנקיא ובערבי ובפלסטיני ופ' בל"י ורומי ארץ צידון, וזה שחושב גם כאן דוכסין משלש ארצות האלה. והנה במקום דוכוס דסיביתיני כתוב בנדפס דוכוס דפלסטיני. ר"ל ארץ הקדושה Palästina, ואולי הגי' בכ"י ג"כ נכונה וצ"ל דסיבסטיני והיא עיר שומרון כי הורדוס בנה עיר שומרון ויקרא לה סיוסטי או סבסטי לכבוד קיסר אגוסטוס אשר היונים קוראים לו סווכטוס עיין מוספי ערך סיוסטי, ועיין תנחומא שמיני ובהערה מ"ע, והרביעי הוא דוכוס דאלכסנדריא וידוע היא העיר Alaxandrien אשר יסדה אלכסנדרוס: (רמז) חד אמר אילם הוה שמיה, וחד אמר אבגר הוה שמיה. להלן כתוב אמגר. ובנדפס גם בדפוס ראשון חד אמר קילוס שמיה, וחד אמר פנגר שמיה, והם שמות פרטים להדוכסן מערביא: (רמח) והיו בירושלים ג' עשירים. בנדפס גם בדפוס ראשון בטעות והוון בירושלים ארבעה בוליוטין, בן ציצת ובן גוריון ובן נקדימון ובן כלבא שבוע. במקום אשר לפנינו בכ"י נקדימון בן גוריון, נאמר בנדפס בן גוריון ובן נקדימון לכן כתיב שם ארבעה במקום שלשה, כי רק ג' עשירים היו ונקדימון בן גוריון נמנה לאחד, ובמדרש קה"ר פ"ז פסוק טובה חכמה נאמר לנכון כמו לפנינו בכ"י בליוטין ומונה נקדימון בן גוריון לאחד, וכן תראה בגיטין דף נ"ו ע"א הוה בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת, וראיתי במהרש"א בחדושי אגדות שכתב באיכה רבתי איתא כל הך עובדא בפנים שונים וחושב שם נקדימון בן גוריון בתרתי והוו ארבע עתירי עכ"ל. אולם כאשר כתבתי, הוא בטעות בנדפס והנכון כמו שהוא בכ"י וגם במדרש

בקטו, א"ל והא מזיקא קאי בתרך טעין קטיא דפרזלא ואת מחי בהדא והוא מחי ליה בההיא ומית. ר' יוחנן (רכה) היה מפקד לספריא ולמתנניא (רכו) בהדין יומייא דלא יהוון טעינין (רכז) ערקא על מיינוקייא: (רכח) ר' שמואל בר רב יצחק הוה מפקד לספרייא ולמתנגייא באילין יומייא דיהון (רכט) מפטרין טליא בארבע שעי:

[ד] דרכי ציון אבלות. אמר רב הונא (רל) הכל מבקשים תפקידם, מעשה בכלבא אחת (רלא) קורטית שעלתה לראש הסלע ושימשה עם הזכר: (רלב) מעשה בחמורה אחת (רלג) שפסקה אפסר של רצועה שלה והלכה ושימשה עם הזכר: (רלד) רב אמר אפילו העצים מבקשים תפקידם, (רלה) את מוצא שלא היו ארזים בבבל, וכיון שעלה נבוכדנצר לארץ ישראל תלש ארזים מכאן, והלך ונטען בבבל, וכוון שמת שמחו הכל במפלתו, הה"ד נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה, גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון מאז שכבת לא יעלה הכורת עלינו (ישעיה יד ז וח). ר' אבדימו דמן חיפא אמר אפילו דרכים מבקשים תפקידם, הה"ד דרכי ציון אבלות, (רלו) מבלי צריפין, מבלי בורגנין, מבלי בליוטין אין כתיב כאן, אלא מבלי באי מועד: כל שעריה שוממין. שאין להם מי שיכנס ויצא בהם: כהניה נאנחים. שאין להם מי שיתן להם מתנות כהונה, המד"א ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה (דברים יח ג): בתולותיה נוגות. (רלז) ר' יהודה ב"ר סימון אמר אלו תלמידי חכמים שהיו נאים כבתולות (רלח) ונעשו כנוגי: (רלט) ר' שמואל ב"ר יצחק אמר (רם) אלו הבליונים שהיו נאים כבתולות ונעשו כנוגי: ד"א היה זה בא ובועל, וזה בא ובועל (רמא) וגילו את מכתה: והיא מר לה. והיא מרה על ערותה: [ה] היו צריה לראש.

הערות ותקונים

המדרש הזה וכתב פרי פי' רך וקטו פי' מטה היינו מטה של עץ ומטה של ברזל, ובמדרש במ"ר שם הגי' כמו שהביא הערוך והילקוט רק המעתיקים השחיתו ועשו כרצונם, גם לפנינו ההוא מזיקא קאים בתריה צ"ל פרי בתריה, וכן קאי בתרך צ"ל פרי בתרך: (רכה) הוה מפקד לספריא ולמתניא. פי' מצוה לסופרים מלמדי מקרא ולמלמדי משניות: (רכו) בהדין יומייא. ר"ל באלו הימים שבין שבעה עשר בתמוז ותשעה באב: (רכז) ערקא. פי' רצועה: (רכח) ר' שמואל בר רב יצחק. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' שמואל בר נחמני, אבל בילקוט האזינו שם, גם במדרש במ"ר שם הגי' כמו בכ"י ר' שמואל בר רב יצחק: (רכט) מפטירין טליא בארבע שעי. פי' שיפטרו התינוקת באלו ד' שעות: (רל) הכל מבקשים תפקידם. כינהו חכמים בלשון נקיה, ומזה חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך: (רלא) קורטית. בנדפס גם בדפוס ראשון בטעות כופרית, והערוך ערך קרט הביא וז"ל: במגילת איכה דרכי ציון אבלות מעשה בכלבא אחת קורטית שעלתה לראש הסלע ושמשה עם זכרה, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י גבן קטן וקצר, ובנוסחאות כתוב כופרית: (רלב) מעשה בחמורה. זה ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון: (רלג) שפסקה אפסר של רצועה שלה. אין ספק שהיתה הגי' אפסר שלה ואחד רשם בגליון „רצועה שלה" והובא פנימה והוראת אפסר רסן: (רלד) רב אמר אפילו העצים. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ר' אמי אמר: (רלה) את מוצא שלא היו ארזים בבבל · מובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ה בשם המדרש איכה, ובמבוא להפסיקתא דר"כ סי' ח' אות י"ט העירותי בעל כפתור ופרח פרק י' (דפוס בערלין דף נ"א ע"א) הביא בפסיקתא בתחלה לא היו ארזים בבבל עד שעמד נבוכדנצר ועקרן מא"י ושתלן בבבל, שזה לא נמצא בפסיקתא גם לא בפסיקתא רבתי רק במדרש איכה בפ' דרכי ציון אבילות, ומובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ה בשם מדרש איכה ע"כ: (רלו) מבלי צריפין מבלי בורגנין מבלי בליוטין. בנדפס ליתא למלות „מבלי צריפין" ומובא בערוך ערך ברגן בשם המדרש הזה, וכן בערך בליוטי הביא ג"כ המאמר ממדרש איכה ועיין בערוך שם הוראות המלות שפי' בל"י חכמי העצה (ראטהסהערר), וצריפין נמצא ג"כ ביחד עם בורגנין בירושלמי עירובין פ"ה (דף כ"ב ע"ג) משה עשה להן שלשה צריפין שלשה בורגנין: (רלז) ר' יהודה בר סימון. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' יצחק בר סימון, ובעל סדה"ד ערך ר' יצחק בר סימון (דף קכ"ב דפוס ווארשוי) הביאו מן המדרש איכה שלפנינו, והאמת שצ"ל ר' יהודה בר סימון וכן מובא גם לעיל א' ב' בכה תבכה: (רלח) ונעשה כנוגי. בנדפס ונעשו כלוגג: (רלט) ר' שמואל בר יצחק. בנדפס גם בדפוס ראשון בטעות א"ר שמואל אמר ר' יצחק, והי' כתוב „בר" וחשבו המדפיסים שהוא ר"ת בשם ר' והגיה אמר ר': (רם) אלו הבליונים. בנדפס אלו הבוליוטים, אולם הערוך בערך בליון הביא וז"ל במגילת איכה בתולותיה נוגות אלו הבליונין שהיו נאים כבתולות ונעשו נוגות, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י להוטים אחר המשגל, אבל בנוסחאות שלנו כתוב בולווטין [צ"ל בוליוטין]: (רמא) וגילו את מכתה. בנדפס עד שהגנו את מכתה, עיין במ"כ שפי' שהגנו שגילו

תקנתא אפיק לי אפשר דהוי אזלא פורתא, א"ל לית אנא מפיק יתך מן הכא (רס) אלא בדמומית, א"ל ובדמומית מפיק יתי מן הכא, עבד גרמיה מית נתנו בארון ונטלו ר' אליעזר מראשו ור' יהושע מרגליו, ובן בטיח מהלך קדמוי ומנוי בזיעין, כיון דמטו לתרע פילי, הנהו בריוני, בעו לדוקרו ברמחים שמא מערים הוא, ולא הניחו, א"ל מה אתון בעיין דיהוון סנאיה אמרין, אפילו על רבוהון לא חסו, כיון דאפקוהו ייהבו יתיה בחד בית עולם והזרו למדינה, כיון שחזרו הלך רבן יוחנן בן זכאי לטייל בחיילותיו של אספסיינוס, א"ל אן מלכא, אמרין ליה, למה, א"ל דאנא שאיל בשלמיה, אזלין ואמרין ליה אית הכא חד יהודאי ובעי משאל בשלמיה, א"ל אייתוניה, (רסא) אתא לגבי' ושרי לקלסיה יחי מרי מלכא, (רסב) א"ל קטלתני, א"ל למה דשלמא דמלכא שאלת בי, ולית אנא מלך, וכדו שמע מלכא הוא שלח וקטליתי, א"ל ואם ליתך מלך סופך למהוי מלך, דלית ביתא הדין חריב ביד גבר הדיוט, אלא ביד מלך, דהוא ביתא דמריה דעלמא, ולית גבר הדיוט יכיל ליה אלא מלכא, שנאמר והלבנון באדיר יפול (ישעיה י לד): מה עשו לו לריב"ז הכניסוהו (רסג) לפנים מז' בתים והדליקו עליו נרות ביום ובלילה, והיו שואלין ליה כמה שעין מן יומא, והוא אמר להון, כמה שעין מן לילא, והוא אמר להון, ומן הן ידע ריב"ז, (רסד) מן חיליה דפשוטא, בתר תלתא יומין (רסה) אזל אספסיינוס מסחי בהדין גופנא, כיון דסחא נפק ולבש מנוי, והוה כד לבש (רסו) חד מן מסנא, אייתין ליה כתבין מן רומי דמית קיסר, והמליכוהו בני רומי, בעא מלבש מסנא אחרינא ולא יכיל עליל לגבי' רגלוי, אמר זילו ואייתו לי ההוא יהודאי, אזלון ואייתוניה, א"ל בגין מה הווייא לביש אילין מסנאי כל אילין יומייא, וכדו לבשית חד מנהון ובעי מלבש אחרינא ולא יכיל עליל לגבי רגלי, א"ל שמועה טובה שמעת (רסז) ואיתפטים גרמך, דכתיב ושמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל), א"ל מה נעביד ועליל, א"ל (רסח) אית לך סנאה, או מרי' חוב, (רסט) עבריה קמך ואת מציק וגרמך חסיך,

---

הערות ותקונים

דלא יפיק בר נש מהכא אלא דמית: (רס) אלא בדמומית. נ"ל בדמות מית, וכן א"ל ובדמומית מפיק יתי. נ"ל ובדמות מית עיין אדר"נ פ"ד כל המאמר שם וכן באדר"נ נוסחא ב' פ"ו: (רסא) אתא לגבי' ושרי לקלסיה יחי מרי מלכא. זה הוא אשר תיקן המעתיק, אבל בנדפס אמר וביבא מארי אפלטור, ובדפוס ראשון אמר ליה, ובידא מארי אפלטור, ובאדר"נ שם א"ל אי רידומני אימפוטרין, וכל הנוסחאות משובשות ונ"ל כמו שהביא הערוך בערך דומיני וז"ל: במגילת איכה היו לריח, ביבי דומיני אמפרטור. פ"א יחי אדוני המלך, והגי' מספר אחר שהביא היא כגי' הכ"י שלפנינו יחי מרי מלכא, וכן הביא המוספי את המדרש הזה בערך אמפרטור וכתב פי' בל"ר vivi domine Imperator תחיה אדון מושל, ובלשון זה היו נוהגים ליתן שלום לקיסר: (רסב) א"ל קטלתני, א"ל למה דשלמא דמלכא שאלת בי. עיין בגיטין שם ובאדר"נ פ"ד: (רסג) לפנים מז' בתים. בנדפס ויהבוניה לגיו מן שבעה קנקלין, והיא גי' היותר נכונה, ופי' קנקל חדר ונמצא הרבה פעמים במדרשים שבעה קנקלים, ועיין בערוך השלם שכתב נקרא בל"י קנקל המובדל ע"י מעשה רשת אשר שם יועצים ודנים השופטים והביא שם גם לדברי המדרש שלפנינו: (רסד) מן חיליה דפשוטא. בנדפס הגי' מפשוטיה ופי' הרד"ל מלימודו שהיה רגיל לסדרו תמיד עפ"י קצב השעות ומזה היה יכול לכוון כל עת כמה שעות ביום שלא היה פוסק מסדר למודו תמיד: (רסה) אזל אספסיינוס מסחי בהדין גופנא. המ"כ פי' תחת גפן אחד או פי' גופנא בנהר ששמו גפנא, והמעריך בערך גפנא הביא המדרש הזה ופי' שם עיר אצל בירא הקרוב לירושלים ומ"כ כתב שבוש עכ"ל. והרב בעל ערוך השלם הביא המדרש הזה וכתב היא מלה ערבית ופי' רחץ את עצמו בעריבת הרגלים והוא כלי עץ שרוחצין בו: (רסו) חד מן מסנא. שרוך נעל תר' ערקת מסנא: (רסז) ואתפטם גרמך. פי' ועצם שלך נעשה שמן, וזה ליתא בנדפס: (רסח) א"ל מי אית לך סנאה או מרי' חוב. בנדפס א"ל מי [נ"ל אי] אית לך בר נש דסנאית ליה או דחב לך. והוא גי' המ"כ כי בדפוס ראשון כתוב מי אית בר נש דשנית ליה או דחוב ליה. ובגמרא גיטין נ"ו ע"ב איתא ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה: (רסט) עבריה קמך ואת מציק וגרמך חסיך. בנדפס יעברוניה קמך ובשרך שחי, והגי' בכ"י נכונה ופי' מציק מלשון צוק, ענינו דחיקה וצוקה, ופי' וגרמך חסיך, ועצמך מתכחש, דקות

תר'

הכסת, ובן כלבא שבוע, ונקדימון בן גריון. (רמט) למה נקרא שמו נקדימון (רנ) שנקדמה לו המה בעבורו. בן כלבא שבוע, שכל הנכנס בביתו כשהוא רעב ככלב היה יוצא ממנו שבע. בן ציצת הכסת, שהיו ציציותיו נגררים (רנא) על גבי כרים וכסתות. (רנב) חד אמר אנא זיינא לירושלים י' שנים בחיטי ובשערי וחד אמר בחמרא ומשחא, (רנג) וחד אמר בציבי, ושבחו רבנן לדציבי מכולהו (רנד) והיה שם בן בטיח בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, והיה ממונה על האוצרות, ועמד ושרף כל האוצרות, שמע ר' יוחנן בן זכאי ואמר ווי, אזלין ואמר (רנד*) הא חברך אמר ווי, שלח ואייתיתיה, א"ל למה אמרת ווי, (רנה) א"ל לא אמרית אלא ווה, א"ל כל אילין יומייא דאינון אוצריה קיימין לא הוה בני מדינתא (רנו) יהבין גרמיהון למיפק למעבד קרבא ומרדפה שנאה, בין ווי לווה ניצול רבן יוחנן בן זכאי, וקרא עליה ויתרון דעת והחכמה תחיה בעליה (קהלת ז יב). לאחר ג' ימים יצא רבן יוחנן בן זכאי לטייל בשוק וראה בני אדם (רנז) ששוקלין תבן ושותים מימיהם, אמר בני אדם ששוקלין תבן ושותין מימיהם יכולין לעמוד בפני חיילותיו של אספסיינוס, כל סמא דמילתא אפיק לי מן הכא, (רנח) שלח ליה ר' יוחנן לבר סקראה (רנט) אייתי בצנעא לגבי, א"ל עד אימת עבדיתו הכי דקטליתו לעלמא בכפנא, א"ל ומאי עביד, דאי אמינא להו מידי קטלו לי, א"ל חזי לי

הערות ותקונים

קה"ר, וכן תראה באדר"נ פ"ו עד שהגיע אצל בן ציצית הכסת, ואצל נקדימון בן גוריון, ואצל בן כלבא שבוע, ומפורש ג"כ שם טעם לשמותם, וכן ראיתי בפדר"א פ"ב מובא שם שהיו גדולי המדינה סועדין אצל ריב"ז והושב בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע. ובמקום אשר לפנינו בכ"י כתוב ג' עתירים הגי' בנדפס ובקה"ר בליוטין והיא מלה יונית ופי' חכמי העצה, ומזה בב"ר פע"ו פלן עתיר בעבדיניה בוליוטים, ועיין לעיל הערה רל"ו: (רמט) למה נקרא שמו נקדימון כו' זה ליתא בנדפס גם ליתא במדרש קה"ר והוספת המעתיק הוא מגמרא גיטין שם: (רנ) שנקדמה לו חמה בעבורו. צ"ל שנקדה כמו שהוא בגמרא שם ופירש"י זרחה בשבילו, ובגמרא תענית כ' ע"א למה נקרא שמו נקדימון שנקדרה חמה בעבורו, יש לתקן שנקדה, וכן שם שלשה נקדמה להם חמה בעבורן, צ"ל ג"כ נקדה, וכן ראיתי באדר"נ פ"ו ולמה נקרא שמו נקדימון מפני שנקדה לו חמה בעבורו: (רנא) על גבי כרים וכסתות. הוא גי' הערוך בערך כלב, וכן בערך לן, וכתב על גבי כרים וכסתות בקרקע במקום שהולך וצלתו נגררת עליהן. ובגמרא שם על גבי כסתות ובאדר"נ שם שהי' מוסב על מטה של כסף בראש כל גדולי ישראל, ופדר"א שם שהי' מיסב למעלה מגדולי ירושלים: (רנב) חד אמר אנא זייני לירושלים י' שנים בחיטי ובשערי. גם זה נוסף מגמרא גיטין שם וליתא בנדפס ובמדרש קה"ר: (רנג) וחד אמר בציבי. בלשון סורי פי' עץ: (רנד) והיה שם בן בטיח בן אחותו של ריב"ז והיה ממונה על האוצרות. במדרש קהלת שם והיו שם בן בטיח בן אחותו של ריב"ז והיה ממונה על האוצרות ראש קסרין שבירושלים. ברור כי המלות „ראש קסרין" הוספה חיצונית היא ומובא פנימה שלא במקומה הראויה, כי אחד רשם בגליון על בן בטיח ראש סקרין (ונעשית בטעות ראש קסרין) והובא פנימה באמצע בין המלות האוצרות שבירושלים וזה הוסיף על פי מאמרם גיטין שם אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דריב"ז, ופירש"י אבא סיקרא כך שמו. אולם באמת הוא כנוי וראש בריוני הוא הפי' על אבא סקרא, ר"ל ראש הרוצחים. וראש קסרין שהוסיף הוא כמו אבא סקרין, וכמו שהעיר בצדק בעל ערך מלין ערך אבא סקרא, ומצאתי באדר"נ נוסחא ב' שהוציא לאור הרב החכם הגדול הר"ז שעכטער פ"ז עמדו כל הסיקרין ושרפו כל האוצרות שהיו בירושלים, וכן פי"ג וכשעמדו הסקרין שרפו את האוצרות שבירושלים: (רנד*) הא חברך אמר ווי. צ"ל חביבך כמו שהוא בנדפס גם בקה"ר, ופי' דודך, דוד אהרן תר' חביבא דאהרן: (רנה) א"ל למה אמרת ווי א"ל לא אמרתי אלא ווה. מובא בערוך ערך וה בשם המדרש פ' היו צריה, וכתב פי' ווי לשון צער, וה לשון שמחה ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר הערה ל"ז: (רנו) לא יהבין גרמיהון למיפק למעבד קרבא. כ"ה גם בקה"ר, אבל במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון לא יהבין נפשיהון. ופי' המ"כ גופיהון כלומר את עצמם, אולם כאשר הוא בכ"י היא הגי' הנכונה ופי' גרמיהון, את עצמם: (רנז) שוקלין תבן ושותין מימיהם, צ"ל ששולקין כמו שהוא בנדפס ששולקין תבן ושותין מימיו, וכן באדר"נ סוף פ"ו ועוד עשו אנשי ירושלים שולקין את התבן ואוכלין, וכן בנוסחא ב' ריש פ"ז שולקין תבן ושותין מימיו, והוראת מלת שולקין בישול: (רנח) שלח ליה ר' יוחנן לבר סקרא. בנדפס שלח ואמר לבן בטיח, ועיין לעיל הערה רל"ד: (רנט) אייתי בצנעה לגבי כו'. כל המאמר ליתא בנדפס ושם הגי' שלח ואמר לבן בטיח אפקוני מהכא, אמר ליה עבדינן ביניכן

דלא

תן לרופאים שכרן כדי שלא יהיה להם חלק לעולם הבא, (רפב) ויהיב לון כריסטיונא, והדין חשבנא דאצבעתא, (רפג) א"ר אלעזר ב"ר צדוק אראה בנחמה אעפ"י שחית אבא כל אותם השנים משחרב ביה"מ לא חזר גופו עליו כמות אותם השנים שהיה, לקיים מה שנאמר צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ (איכה ד ח). כד כבשוה (רפד) פלג ארבעתי שורייא טיקסיא לארבעתי דוכסיא, (רפה) אתא טיקסא מערבאה לאמגר, (רפו) וגזרון מן שמיא שאין כותל מערבי חרב לעולם, והרבון תלת דוכסיא חולקיהון, ואמגר לא חרב חולקיה, שלח ואיתיתיה, א"ל בגין מה אילין חרוב חולקיהון, ואת לא חרב חולקך, א"ל אילו חרבית חולקי כמה דחרבון אילין חולקיהון, (רפז) מלכוותא דקיימין בתרך לא הוו ידעין הדא זיו רבא חרבת וכדון לא חרבת, הדין מלכוותא דקיימין בתרך המיין יתיה ואמרין תמון הידא זיו רבא חרב, א"ל חייך טב אמרת, אלא (רפח) כדון דבטלא קילווסים דמלכא, (רפט) גזרנא עלך דתסלק לריש טורא, ותקליק גרמך לארעא, אי חיי ההוא גברא חיי, ואי מיית מיית, עבד כן סלק לריש טורא וקליק גרמיה, ונפל ומית, (רצ) ופגעה בו קיללתו של רבן יוחנן בן זכאי: כי ה' הוגה על רוב פשעיה עולליה הלכו שבי לפני צר. (רצא) א"ר יהודה ב"ר סימון בוא וראה כמה חביבין התינוקות לפני הקב"ה שגלו עשרה שבטים ולא גלתה שכינה, גלו יהודה ובנימין ולא גלתה שכינה, גלו סנהדרין ולא גלתה שכינה, גלו משמרות ולא גלתה שכינה, וכיון שגלו התינוקות גלתה שכינה, דכתיב עולליה הלכו שבי לפני צר, וכתיב בתריה ויצא מבת ציון כל הדרה: [ו] ויצא מבת ציון כל הדרה. (רצב) מן בת ציון כתיב, (רצג) א"ר

הערות ותקונים

אבא תן לרופאים שכרן כדי שלא יהיו להם חלק לעוה"ב. בנדפס הב להו אגריוסי בעלמא הדין דלא תיהוי להו זכותא עמך בעלמא דאתי. ור' אליעזר הוא בנו של ר' צדוק: (רפב) ויהיב לון כריסטיונא והדין חשבנא דאצבעתא. בנדפס ויהב להו חושבנא דאצבע והדין קרצמיונא. הערוך הביא בערך כרסם וז"ל: במגילת איכה היו צריה לראש קם ומסר להון הדין כרסטייתא והדין חושבנא, פ"א חושבנא דמתקני וחושבנא דאצבעי. ועיין בערוך השלם כי היא מלה ערבית והוראתה כלי משקל גדול לשקול על ידו במהירות וע"ש גם הפי' על חשבנא דאצבעתא: (רפג) א"ר אלעזר בר צדוק אראה בנחמה כו' לקיים מה שנאמר צפד וגו'. כל זה ליתא בנדפס: (רפד) פלג ארבעתי שורייא טיקסיא לארבעתי דוכסיא. בנדפס פליג ארבע טכסייא לארבעה דוכסייא, וכאשר הוא לפנינו בכ"י מובא גם בערוך ערך טקס ג' וז"ל: במגילת איכה היו צריה לראש מאן דכבשה פליג ארבע טיקסיא לארבע דוכסיא, פי' כותליה של בית המקדש להרוס, ס"א ארבע שוריא, ס"א ארבע טוריא, פי' חומות, והמלה יונית τεῖχος שפי' חומה, והנה לפנינו בכ"י המלה שורייא הובא פנימה מנוסח אחר, או פי' המלה טיקסיא כמו שהביא הערוך ס"א ארבע שוריא, ולדעתי יש לתקן בערוך ס"א ארבע טכסיא כמו שהוא בנדפס ונעשית בטעות טוריא: (רפה) אתא טיקסא מערבא לאמגר. ובאה חומת מערבי בגורלו של דוכוס אשר שמו אמגר, עיין לעיל כי דוכוס דמערבי היה שמו אבגר או אמגר או פנגר, ובנדפס וסליק פילי מערבי לפנגר, פי' שער העיר: (רפו) וגזרון מן שמיא שאין כותל מערבי חרב לעולם. שו"ט מזמור י"א אות ג', תנחומא שמות אות י' ושמ"ר פ"ב אות ב', א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנ' הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב' ט'), ועיין מדרש שה"ש פ"ב אות ד' פסוק דומה דודי לצבי הנה זה עומד אחר כתלנו. אחר כותל מערבי של בית המקדש, למה שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם: (רפז) מלכותא דקיימין בתרך כו'. בנדפס הגי' משונה, גם במקום חייך טב אמרת הגי' שם לייך דשבאות אמרת, צ"ל חייך: (רפח) כדון דבטלא קילווסים דמלכא. ובנדפס בגין דעברית על קלווסין דידי. פי' בל"י κέλευσις ציווי: (רפט) גזרנא עלך דתסלק לריש טורא ותקליק גרמך לארעא. קליק הוראתה השלכה, וישלך אל שמים (שמות ט"ז כ"ח) תר' וקלק לצו מיא, ובנדפס גם כאן הלשון משונה יסק ההוא גברא לרישיה דאיגרא ויטרוף גרמיה. פי' יעלה אותו האיש לראש העלייה ויפיל את עצמו: (רצ) ופגעה בו קללתו של ריב"ז. עיין במ"כ ובחדושי הרד"ל: (רצא) א"ר יהודה בר סימון. בנדפס חסרים המלות "בר סימון" והגי' שם כי ה' הוגה על רוב פשעיה יכול על מגן, ת"ל על רוב פשעיה, וחסר שם גלו עשרה שבטים כו' גלו יהודה ובנימין כו': (רצב) מן בת ציון כתיב, והקרי מבת, ועיין מנחת שי והביא שם המדרש שלפנינו: (רצג) א"ר תמא. בנדפס א"ר אחא. ומובא בילקוט איכה רמז אלף א' וחסר הציון וגם סוף הביא

והוא עליל, דכתיב ורוח נבאה תיבש גרם (שם יז כב), (רע) עבד כן ולבש מסנא אחרינא, א"ל אי מלכא אנא אמאי לא אתית לגבי, א"ל בריוני דאית כאן לא שבקינן, (רעא) התחילו הדוכוסין מושלין לפניו משלות, (רעב) מגדל שקינן בו נחש מה עושין לו, א"ל מביאין חרב והורגין הנחש, אמר אמגר אדרבא נותצים את המגדל והורגין הנחש: חבית שקינן בה נחש מה עושין לה, א"ל מביאין חרב והורגין את הנחש ומצילין את החבית, אמר אמגר הורגין הנחש ושוברין החבית, א"ל ריב"ז חלף מילפא עלינא סניגוריא את מילף עלינא קטיגוריא, א"ל חייך לטיבותיהון אנא אמר דכל יומין דהא ביתא קיים מלכוותא מתגרין בכון, א"ל ריב"ז הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלון, כי אתא אספסיינוס מכבש מדינתא, א"ל לריב"ז שאל לך שאלה ואנא עביד, א"ל תבע אנך מינך תרפא מדינתא ותזיל לך, א"ל כל עצמן לא המליכוני בני רומי אלא על עסק המדינה, ואת אמרית לי תרפה מדינה ונזיל לי, א"ל ואם כדין הוא אנא תבע מינך תרפה פילי מעריבתא דנפקא ללוד פתוחה עד תלת שעין כל מה דאברי בליביה ונפק ליה לא איתקטיל, כי אתא מכבשינוה, א"ל אי אית לך קרוב שלח ואפקיה, (רעג) שלח ואפיק כל רבנן, (רעד) בעא לר' צדוק ולבריה ולא אשכח יתהון, שלח לר' אליעזר ולר' יהושע מפקא לר' צדוק ולבריה, עבדון טרחון במדינתא תלת יומין ולא אשכחינן, בתר תלתא אשכחו יתיה (רעה) בחד מן בבא מדינתא אפקוניה מיניה לגביה ריב"ז, כיון דחמיתיה קם ליה על רגליו, אמר ליה אספסיינוס (רעו) קמיה הדין צצרתא את קאים על רגלך, א"ל אילו הוה במדינתא חד דכוותיה לא יכלת כביש ליה לעולם, א"ל מהו חייליה, (רעז) א"ל דהוא אכיל פת פול, ופשיט עלוי מאה פרקין, (רעח) א"ל למה הוא חשיך כדין, א"ל מן צומיה ותעניתיה, שלח ואיית (רעט) אסוותא, אמר להו חזרו גופיה עלוי, והיו מאכילין אותו (רפ) קימאה קימאה, עד ששבה נשמתו אליו. (רפא) אמר לו ר' אליעזר בנו, אבא

הערות ותקונים

תר' חסיכתא, וכן דלות הסיכן בשר: (רע) עבד כן ולבש מסנא אחרינא. זה ליתא בנדפס, וכן א"ל אי מלכא אנא אמאי לא אתית לגבי, א"ל בריוני דאית כאן לא שבקינן ליתא בנדפס, והוא נוסף מגמרא גיטין שם: (רעא) התחילו הדוכוסין מושלין לפניו משלות. בנדפס המלה „הדוכוסין" ליתא: (רעב) מגדל שקינן בו נחש מה עושין לו, א"ל מביאין חרב והורגין הנחש אמר אמגר אדרבא נותצים את המגדל והורגין הנחש. אחר זה מובא משל עם החביות אולם בנדפס גי' אחרת בזה, גם מובא שם בתחלה המשל מן החביות, וכך הגי' שם: חבית שקינן נחש בתוכה, כיצד עושין לו, אמר להם מביאין חובר וחוברין את הנחש ומניחין את החבית, אמר פנגר הורגין את הנחש ושוברין החבית. ואח"כ מובא שם המשל מן המגדל ג"כ בסגנון אחר ממה שלפנינו, ובכתב יד נמצא בגליון על זה המאמר כך: פי' כך הייתו מלפיס אולי נוכל להוציאם ממנה ולהשלים עם המלך ותהא העיר קיימת, ופי' תשובת אמגר טותצים את המגדל וכו', פי' נותצין החומה לשרפה באש כדי להשליך בריוני מתוכה וכן פי' החבית כהאי גוונא, אמגר פי' דוכוס דערביא שהיה שמו אמגר, ואית דגרסי אבגר והוא הוא עכ"ל: (רעג) שלח ואפיק כל רבנן. זה ליתא בנדפס וגם הגי' משונה ע"ש: (רעד) לר' צדוק ולבריה. בנדפס ליתא למלת ולבריה: (רעה) בחד מן ביביה מדינתא. בנדפס ואשכחוניה בבבא דמדינה: (רעו) קמיה הדין צצרתא את קאים על רגלך. בנדפס א"ל מן קדש הדין סבא צותרא את קאים, וכתב המ"כ וכי מלפני זקן זה המאום את עומד, צותרא לפי הענין פי' מאום ע"כ, וראיתי בערוך ערך צייתור הביא וז"ל: במגילת איכה היו צריה צרתם, א"ע אספסיאנוס מן קומי הדין צייתורא את קיים על רגלך, וכתב המוספי בנוסחאות כתוב צותרא פי' בל"י חסר כל. והמעריך ערך צותרא הביא המדרש הזה ופי' יבש וכחוש. ולכן יש לתקן לפנינו צתרא במקום צצרתא: (רעז) א"ל דהוא אכיל פת פול. בנדפס א"ל דאכל חד גמזוז. ובערוך בערך גמז הביא וז"ל: במגילת איכה היו צריה צרתם, א"ע ומה חייליה, א"ע דהוה אכיל חד גמזין ופשיט עליה מאה פירקין. פי' פירי הוא ודומה לתאנים ובלשון ישמעאל קורין אותו גומיז. וכתב שם המוספי גמזוז כתוב לפנינו. ויפה העיר הרב בעל ערוך השלם כי הגי' גמזון יותר טובה וכן פירושו כי בנות שקמה נקראו כן בלשון ערבי ע"כ. ובכ"י פת פול, מלשון ופול ועדשים (יחזקאל ד' ט'): (רעח) א"ל למה הוא חשיך כדין. פי' חשיך רזה וקטן הערך, מדוע אתה ככה דל בן המלך, תר' חשיך בר מלכא: (רעט) אסוותא. פי' רופא: (רפ) קימאה קימאה. בנדפס ליבחר ליבחר: (רפא) אמר לו ר' אליעזר בנו

אבא

שמרדה בהקב"ה: כל מחמדיה אשר היו מימי קדם. (שה*) רבנן דתמן אמרי
(שו) כד תכפון כלה, היא מדכרת שבעת יומי משתיא. ורבנן דהכא אמרי כד
(שז) יוסף דווי, הוא מדכר שלוותיה דבית אבוי: בנפול עמה ביד צר. רבנן דתמן
אמרי כד יפול תורא מחרפין סכינוי, ורבנן דהכא אמרי כד נפל תורא סגין טבחוי:
ראוה צרים שחקו על משבתיה. (שח) על שבתיה כלומר על נשבתין ממלכות
ומכבודן הראשון: ד"א על שבתיה. המד"א ששת ימים תעבוד וביום השביעי
תשבות (שמות לג כא), את מוצא כשגלו ישראל היו משמרין השבת, והיו אומות העולם
משחקין עליהם, ואומרים להם בארצכם לא שמרתם השבת, וכאן אתם שומרים
אותו: ד"א שחקו על משבתיה. על שמיטה, המד"א בחריש ובקציר תשבות (שם
לד כא), את מוצא כשגלו ישראל היו שומרין שמיטותיהם והיו אומות העולם משחקים
להם ואומרים להם, בארצכם לא שמרתם את השמיטה, וכאן אתם שומרים את
השמיטה: ד"א ראוה צרים שחקו על משבתיה. (שט) זה רבן יוחנן בן זכאי שהוא
פירש ממנה: [ח] חטא חטאה ירושלים. (שי) חטאה בכפל ולקתה בכפל, דכתיב
כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ ב): ד"א חטא חטאה. חטא גדול
חטאה, וכן הוא אומר (עון יהודה גדול מאד) [עון בית ישראל ויהודה גדול במאד
מאד] (יחזקאל ט ט): חטא חטאה. אוה"ע אינם חוטאים אלא אעפ"י שחוטאים אינם
כלום, שנאמר כל הגוים כאין נגדו (ישעיה מ יז), אבל ישראל חוטאים ולוקין וחוזרין
וחוטאים ולוקין: על כן לנידה היתה. לטילטול: ותשב אחור. אחור מן הכהונה,
אחור מן המלכות: ד"א ותשב אחור, אין לך יום שאינו קשה מחברו, וכן הוא
אומר ויהיו לאחור ולא לפנים (ירמיה ז כד): [ט] טומאתה בשוליה. (שיא) בשיפולי,
כד"א על שולי המעיל (שמות כח לד), על שיפולי מעילא: ד"א טומאתה בשוליה.
(שיב) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר את מוצא כל אותם הכהנים ששימשו
בימי צדקיהו ערלים היו כדכתיב בהביאכם בני נכר (הכהנים) ערלי לב וערלי
בשר (יחזקאל מד ז): ד"א טומאתה בשוליה. (שיג) מקום היה למטה מירושלים

הערות ותקונים

גאולי (ישעיה ס"ג ד') חסר כתיב עכ"ל, אולם לפי המסורה גאולי מלא כתיב: (שה*) רבנן דתמן ורבנן דהכא. רבנן דתמן וכן רבנן דהתם היינו בבל, אבל ורבנן דהכא היינו א"י, כי המדרש איכה הוא אגדת א"י, ומזה תראה לפנינו במאמר שלאחריו, רבנן דתמן אמרי כד יפול תורא מחרפין סכינוי, הכוונה לרבנן דבבל שאמרו בגמרא שבת ל"ב ע"א נפל תורא חדד לסכינא. והמאמר מהמדרש שלפנינו מובא בערוך ערך חד ב' והביא רבנן דתמן אמרי נפל תורא חדדין סכינוי. ספר אחר מחרפין סכינוי. והוא כמו לפנינו בכ"י, אבל בנדפס מהופך הסדר בטעות, רבנן דהתם אמרין נפיל תורא סגין טבחוי, ורבנן דהכא אמרין נפל תורא תחדדן סכינוהי. והמ"כ בראותו הגי' הזאת כתב רבנן דהכא היינו בבל והביא ראי' מגמרא שבת שם דאמר רבא כן והוא היה בבבל, אבל הגי' בנדפס היא משובשת, וצ"ל רבנן דהכא וא"כ ורבנן דהתם כמו שהוא בכ"י. וכן עמד על זה הגאון הרש"ש ב"ר פי"ג סי' ו'. וז"ל המ"כ כתב תמן אמרין בא"י וטעה כי המדרש ב"ר הוא אגדת א"י, אך עיין במדרש איכה א' בפ' זכרה ירושלים ותראה מה דחקוהו לפרש כן, אולם בערוך ערך חד העתיק שם בהיפך ונפל היסוד של המ"כ: (שו) כד תכפון. פי' כשתרעב מלשון כפן, ובנדפס בטעות תספון: (שז) כד יוסף דווי. פי' כאשר נוסף לאיש יגון ואנחה. בנדפס הגי' כד יתוספא ברא מדכר שלותא דביתיה דאבויי. פי' המ"כ הבן כשהולך יחף בערום ובחוסר כל הוא זוכר השלוה והטובה שהי' לו בבית אביו: (שח) על שבתיה כלומר על נשבתין ממלכות ומכבודן הראשון, זה נשמט בדפוס, וכן את מוצא כשגלו ישראל כו' וכן את מוצא השני נשמט בדפוס גם בדפוס ראשון, ולזה כוון רש"י שהביא ומדרש אגדה שהיו שובתין בגולה בשבתות וימים טובים ושומטין בשביעית כו', והוא ממדרש איכה: (שט) זה ריב"ז שהוא פירש ממנה. בנדפס הגי' זה ריב"ז שפרש מתוכה, עיין למעלה בפסוק היו צריה ומסופר שם אודות ריב"ז: (שי) חטאה בכפל. מכאן עד או"ה אינם חוטאים נשמט בדפוס גם בדפוס ראשון, וכן הסיום ד"א ותשב אחור אין לך יום שאינו קשה מחברו ליתא: (שיא) בשיפולי כד"א על שולי המעיל, על שיפולי מעילא הכוונה שתרגם כן על שולי המעיל: (שיב) ר' ברכי' בשם ראב"כ. מובא בילקוט יחזקאל רמז שפ"ב בשם מדרש איכה רבתי, וכן מובא בילקוט איכה שם בשם מדרש, והילקוט ביחזקאל סיים וכה"א טומאתה בשוליה בשיפוליה: (שיג) מקום היה למטה מירושלים ותופת שמה. בנדפס מתחיל כההוא דתני מקום הי' למטה כו', המלות „כההוא דתנן"

מיותרות

חמא (רצד) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה (אחות) [מנה אחת] יפה היתה לי בתוכה ויצא ממנה, ואי זה זה, זה הקב"ה, שנאמר מי זה הדור בלבושו (ישעיה סג א) : (רצה) ד"א הדרה זה סנהדרין, דכתיב והדרת פני זקן (ויקרא ט לב) : (רצו) ד"א הדרה אלו המשמרות, דכתיב השתחוו לה' בהדרת קדש (תהלים כט ב) : ד"א הדרה אלו תלמידי חכמים, דכתיב עוז והדר לבושה (משלי לא כה) : [ד"א] כל הדרה אלו התינוקות : (רצז) א"ר יודן כמה חביבין הם התינוקות שכיון שגלו גלתה שכינה, דכתיב ויצא מבת ציון כל הדרה : היו שריה כאילים. (רצח) א"ר אבהו כשהן רכים אתה מושלן לכבשים, דכתיב ורעו כבשים כדברם (ישעיה ה יז), וכשהן קשין את מושלן לאיילים, דכתיב היו שריה כאילים, (רצט) מה האילים בשרב הן עייפים, ואינם סובלים כח החמה, כך לא היו ישראל יכולים לסבול עול האומות, שנאמר וילכו בלא כח לפני רודף : ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא וריש לקיש בשם ר' הושעיא (ש) מה האיילים הללו בשעת השרב הופכין את פניהם אלו מאלו, כך היו גדולי ישראל מאן דעבד עבירה הופכין פניהם ממנה, אמר להם הקב"ה תבא השעה ואני אעשה להם כן : (שא) וילכו בלא כח. ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון, בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה הן מוסיפין כח [בגבורה], דכתיב ועתה יגדל נא כח ה' (במדבר יד יז), ובשעה שהן מכעיסין אותו, וילכו בלא כח לפני רודף : (שב) ר' הונא ור' אחא וריש לקיש בשם ר' הושעיא ורבנן היה אחד אומר לחברו בירושלים (שג) למדני פרק אחד, מסכת אחת, השניני סדר אחד, והיה אומר לו אין בי כח, אמר להם הקב"ה תבא השעה ואני אעשה להם כן, וילכו בלא כח, בבלי כח : (שד) א"ר אחא כשגלו גלו (שה) ברודף מלא, דכתיב לפני רודף, וכשהם נגאלים נגאלים בגואל מלא, דכתיב ובא לציון גואל (ישעיה נט כ), מלא : [ז] זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה. בעניותה זכרה מרדה

הערות ותקונים

הביא א"ר אחא : (רצד) אמרה כ"י לפני הקב"ה מנה אחת יפה היתה לי בתוכה ויצא ממנה, זה הקב"ה, שנאמר זה הדור בלבושו. בנדפס גי' אחרת יש לנו מנה אחת יפה, זה הקב"ה, שכתוב בו ה' מנת חלקי וכוסי. ודורש מן לשון מנה : (רצה) ד"א הדרה זו סנהדרין, דכתיב והדרת פני זקן בנדפס הגי' זו סנהדרין, דכתיב עוז והדר לבושה. ד"א אלו תלמידי חכמים, דכתיב והדרת פני זקן : (רצו) אלו המשמרות משמרות לויה. לפנינו מובא הראיה מהכתוב השתחוו לה' בהדרת קודש, ובנדפס מובא הכתוב ויעמד משוררים לה' ומהללים להדרת קודש (דה"ב כ' כ"א), ובילקוט שם בטעות ומשתחוים להדרת קודש : (רצז) א"ר יודן. הוא הוא מר' יהודה לעיל פסוק כי ה' הוגה, ובנדפס הגי' פה א"ר יהודה : (רצח) א"ר אבהו. בנדפס בטעות א"ר יהודה : (רצט) מה האילים בשרב הם עייפים ואינם סובלים כח החמה, כך לא היו ישראל יכולים לסבול עול האומות זה נשמט בנדפס גם בדפוס ראשון : (ש) מה האילים בשעת השרב. מובא בילקוט שם וחסר הציון : (שא) וילכו בלא כח ר' עזרי' כו'. פסיקתא דר"כ פסקא סליחות (קס"ו ע"ב) פה נלקה המאמר בחסר, וכצ"ל כל זמן שהצדיקים עושין רצונו של מקום הם מוסיפים כח בגבורה, דכתיב ועתה יגדל נא כח ה', ואם לאו כביכול צור ילדך תשי (דברים ל"ב י"ח), ר' יהודה בר סימון בשם ר' לוי בר פרטא כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה, דכתיב באלהים נעשה חיל (תהלים ס' י"ד), ואם לאו כביכול וילכו בלא כח לפני רודף. כמו שהוא בפסיקתא שם, וכן ראיתי בנדפס נמצא המאמר בשלימות, רק שם מובא הראיה מן הכתוב באלהים נעשה חיל במאמר ר' עזרי', גם במקום בשם ר' לוי בר פרטא הגי' שם בר טרפון, ועיין בפסיקתא שם הערה י"ב, והמאמר מובא בערוך ערך גאל בשם הפסיקתא דסליחות ומדרש איכה, וגם הוא הביא לנכון הגי' בן פרטא, וראיתי בסדר הדורות ערך ר' לוי בר טרפון הביא וז"ל : מדרש איכה ויצא מן בת ציון, אכן ענין דומה לו בויקרא רבה בסוף פרשה אחרי מות בן פרטא ע"כ : (שב) ר' הונא ור' אחא וריש לקיש בשם ר' הושעיא ורבנן. בנדפס ר' הונא ור' אחא ור' סימון בשם ר' שמעון בן לקיש, נ"ל ור' שמעון בן לקיש בשם ר' הושעיא. גם הגי' בנדפס ורבנן בשם ר' חנינא, והמאמר הזה ליתא בפסיקתא שם : (שג) למדני פרק אחד מסכת אחת, השניני סדר אחד. בנדפס הקריני דף אחד השניני פרק אחד : (שד) א"ר אחא. פסיקתא דר"כ פסקא דסליחות שם, ומובא בערוך ערך גאל בשם המדרש הזה, ובילקוט איכה שם בטעות א"ר חייא : (שה) רודף מלא כו' גואל מלא. עיין רש"י איכה שם שכתב לפני רודף כל רודף במקרא חסר וזה מלא שנרדפו רדיפה שלימה, ע"כ יסד הפייטן מלא רודפי וחסרה שנת

גאולי

שאני מתחמם בו, כך אמר הקב"ה לישראל מכל בנים שהיו לכם לא לקחתם אלא אותו שהיה מקודש לשמי, הה"ד ותקחי את בניך ואת בנותיך אשר ילדת לי ותזבחם להם לאכול (יחזקאל טז כ): (שכו) ותרד פלאים. נחתת לנסיוני: (שכז) ד"א יוסי ממלחיא דמך, סליקו ר' יוחנן וריש לקיש למיגמל ליה חסדא, (שכח) סליק עמהון ר' יצחק פסיקא, הוה תמן חד גבר סב, (שכט) בעא מפטרא עלוי, א"ל יצחק פסיקא קמי אילין תרין ארייותא את מפתח פומך, א"ל ר' יוחנן שבקיה דהוא גבר סב, בעי מתייקרא באתריה, עאל ואיפטר עלוי, קשה הוא סילוקן של צדיקים לפני הקב"ה ממאה חסר שתים תוכחות שבמשנה תורה, ומחרבן בית המקדש, בתוכחות כתיב והפלא ה' את מכותך (דברים כח נט), ובירושלים כתיב ותרד פלאים, ובסילוקן של צדיקים כתיב לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא (ישעיה כט יד), וכל כך למה, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר (שם שם), א"ל ר' יצחק פסיקא בריך גברא הדין בחייליה, א"ל ר' יוחנן אילו לא שבקיניה מן הין הוינן שמעין הדא מרגלית, ורוח הקדש צווח ראה ה' את עניי: (של) כתיב כרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתך (תהלים קיט פה), ר' אבא בר כהנא אמר להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט כ), לא בבתי כנסיות, ובחורים מרחובות (שם שם), ולא מבתי מדרשות, וכתיב ויהרוג בחוריהם בחרב, (בביה"מ הרג) [בבית מקדשם] ולא חמל (דה"ב לו יז), [כתיב לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו), וכתיב] אם על בנים רטשה (הושע י יד), הוי אשר לא כתורתך: (שלא) ר' יהודה ב"ר סימון אמר תרתי, כתיב אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), אילולי שנתגלגלו רחמיו עלינו אותה הלילה כבר הייתי אבודה מן העולם, וכתיב להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ג יג), הוי לא כתורתך: ר' יהודה ב"ר סימון אמר חורי, כתיב איש מבית ישראל ומן הגר הגר בתוכם אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), וכתיב שפכו דמם כמים סביבות ירושלים ואין קובר (תהלים עט ג), א"ר ברכיה [אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה] לחמורים ניתנה קבורה, לישראל לא ניתנה קבורה, חמורים אלו המצרים, דכתיב אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), לפי שהיה הים משליכם ליבשה, והיבשה לים, הים אומר ליבשה קביל אוכלוסייך והיבשה אומרת

הערות ותקונים

(שכו) ותרד פלאים, נחתה לנסיוני. בנדפס אעפ"כ ותרד פלאים נחתה לה לנסיונין. המלות אעפ"כ מיותרות והמלות נחתה לנסיוני קשה הבנה: (שכז) ד"א יוסי ממלחיא דמך. פי' יוסי מן מלחיא הוא שם מקום בגליל העליון ועיין תבואות הארץ דף ס"ה ע"א שכתב וז"ל מלחייא. ר' יוסי ממלחייא מערבית נוטה מעט דרומית ירושלים הכפר מאלח"א ושם עין טוב. ובתנחומא חוקת בהערה ק' הבאתי עוד איזה מקומות אשר נזכר שמו ותמיד עם התואר ר'. והילקוט ישעיה רמז ש"ב ד"ה לכן הנני יוסיף להפליא הביא יוסף ממלי צ"ל יוסי ממלחיא, וראיתי בסה"ד ערך ר' יוסי ממלחייא שהביא ג"כ המדרש שלפנינו: (שכח) סליק עמהון ר' יצחק פסיקא. בנדפס פסקא, ובעל סדר הדורות הביא בערך ר' יצחק פסקאה בשם המדרש שלפנינו, וברור שנקרא כן על שם מקומו פסיקיה, ובירושלמי דמאי פ"ה (דף כ"ה ע"א) מפסיקיה של כותין: (שכט) בעא מפטרא עלוי. פי' רצה להספידו, ובנדפס בעי למיעל ומיפתח [צ"ל ולמיפתח] עלוי ולא שבקוניה, פי' ולא הניחוהו. וכן בנדפס תרין אריותא דאורייתא, פי' שני אריות בתורה וכן במקום לפנינו בעי מתייקרא באתריה, שפי' רצה שיתכבד במקומו, הגי' בנדפס ייעול וישתבח באתריה, וכן במקום עאל ואיפטר הגי' בנדפס עאל ופתח, וכן במקום בריך גברא הדין בחייליה, בנדפס יהוי דין גברא בריך פומיה: (של) כתיב כרו לי זדים שיחות. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ז בשם מדרש איכה רבתי. וכתב הרב בעל יפה ענף כרו לי זדים שיחות בא לפרש כי הגדיל אויב שהגדיל להרע יותר ממה שצוה ה', ולזה מייתי דרשת האי קרא לפרש מה הם הדברים שעשו האויבים שלא כתורה, והנה בנדפס נמצא פה גי' אחרת ר' אבא בר כהנא אמר תרתי כו', ועיין ביפה ענף ובפי' מהרז"ו שתקנו במדרש עפ"י הילקוט, והילקוט הביא כגי' הכ"י שלפנינו, וכל המאמר הוא ג"כ במדרש שו"ט מזמור כ"ב אות י"ז וגם שם הוא כמו בכ"י שלפנינו, ולא אוכל לברר מי לקח ממי אם המדרש תהלים מן מדרש איכה או להיפך כי שניהם הם ממדרשים הקדומים ושם בהערה פ' העירותי על דברי המדרש איכה: (שלא) ר' יהודה בר סימון אמר תרתי. גם בכאן בנדפס גי' אחרת, והילקוט הביא כמו שהוא בכ"י וכן במדרש תהלים הוא כמו בכ"י

(שיד) ותופת שמה, ולמה קרי ליה תופת, (שיד*) א"ר יודן על שם תפתה שהיה שם: (שטו) ד"א למה קרי ליה גיא בן הינום, על שם חלתה דבן הינום, (שטז) ורבנן אמרי שמשם היו שומעין נהמת בניהם, (שיז) שצלם גדול היה שם נתון לפנים משבעה (שיז*) קנקנים, וכירה של נחשת תחתיו, וטנא של נחשת בידו, כל מי שהיה מקריב לו סולת היו פותחין לו פתח ראשון, תורים ובני יונה פותחין לו פתח שני, כבש פותחין לו פתח שלישי, איל פותחין לו פתח רביעי, עגל פותחין לו פתח חמישי, שור פותחין לו פתח ששי, אדם פותחין לו פתח שביעי, והיה הכומר מקבלו בידו ונותנו בטנא של נחשת, ומסיקין את האור תחתיו, והיו מקלסין קדמוי יערב לך, יבסם לך, כל כך למה, כדי שלא ישמעו קול נהמת בניהם ויחזרו בהם, (שיח) הוה כומרא אזיל לגבי בר נש דאית ליה סגיאין בנין, א"ל צלם פלן אמר לי דאיעול לוותך, בנין דשמעית דאית לך בנין סגיאין, דאת אקריב ליה חד מינהון, והוא א"ל לאו ברשותי נגהו, (שיט) חד בדהב, וחד בכסף, חד בענא, וחד בבקורתא, (שכ) א"ל אי אנא אזיל פנוי לגביה הוא מכעיס עלך, והוה א"ל אית לי חד בר זעיר (שכא) בבית רביה המתן עד דהוא אתי מבי רביה, ואנא יהיב יתיה לך, ואת אזיל מקריב ליה, א"ל הקב"ה מכל בנים שהיו לך לא היה לך להקריב לע"ז אלא זה (שכב) שהיה מקודש לשמים: ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' לוי בן פרטא משל למטרונא שאמר לה אוהבה עשה לי חמין (שכג) נטלה לברטנין של מלך ועשתה לו חמין, א"ל המלך (שכד) מכל כלים שהיו לך בפלטין לא היה ליך לעשות חמין לאוהבך (שכה) אלא בלברטנין שלי

הערות ותקונים

מיותרות: (שיד) ותופת שמה. דכתיב ובנו במות התופת אשר בגי בן הנם (ירמיה ז' ל"א): (שיד*) א"ר יודן על שם תפתה שהיה שם. פי' גיהנם: (שטו) ד"א למה קרי ליה גי בן הנום על שם חלתה דבן היטוס. גיא (דברים ל"ד ו') תר' חילתא, ובתרגום ירמיה ז' ל"א בחילת בר הנום, ובנדפס מובא זה בשם ר' יוסי. רבי יוסי אומר חליתא דבר היטוס, וכן במקום ד"א צ"ל ר' יוסי אומר, ובדפוס ראשון דליתא דבר היטוס, ותיקן לנכון הנ"כ חליתא דבר היטוס: (שטז) ורבנן אמרי שמשם היו שומעין נהמת בניהם. זה חסר בנדפס: (שיז) צלם גדול הי' שם נתון לפנים משבעה קנקנים וכירה של נחשת תחתיו. הערוך ערך גיא הביא בשם ילמדנו קדושים ומגילת איכה טומאתה בשוליה, כל המאמר כאשר הביא שם הוא כלשון הילמדנו, ומובא גם בילקוט ירמיה רמז רע"ז בשם הילמדנו (והוא הילמדנו הנאבד), וכן מובא ברד"ק מ"ב כ"ג י', וכן נשנה הסיפור הזה בהוספה לתנחומא ואתחנן אשר הוצאתי לאור, וע"ש בהערה ד', וגם רש"י ירמיה ז' ל"א הביא זה בקצת שינויים ע"ש, ובמדרש איכה הנדפס המאמר בשינויים קצת, במקום טנא של נחשת, הגי' שם טס של נחשת, ופי' פחים, פחי הזהב תר' פסי דדהבא, ומורגל בדרז"ל טס של זהב, גם הגי' שם וכירה היתה נתונה על גבוי, והגי' שלפנינו בכ"י וכירה של נחשת תחתיו יותר נכונה, וכן נשמט שם והיה הכומר מקבלו בידו: (שיז*) קנקנים. פי' חדר ואולם פנימי כפרס של היכל אציל: (שיח) הוה כומרא אזיל לגבי בר נש דאית ליה סגיאין בנין. מובא בילקוט יחזקאל רמז שנ"ו בשם מדרש איכה רבתי ושם נאמר ההוא אפיקורס, המדפיסים השמיטו מאימת הצענזור המלה „כומרא" והניחו „אפיקורס": (שיט) חד בדהב חד בכסף חד בענא וחד בבקורתא. פי' אחד עושה מלאכה בזהב ואחד בכסף ואחד רועה בצאן (תר' צאן ובקר ענא ותורין) ואחד רועה בקר: (שכ) א"ל אין אנא אזיל פנוי לגביה הוא מכעיס עלך. זה חסר בנדפס: (שכא) בבית רביה. בנדפס בבית ספרא: (שכב) שהיה מקודש לשמים. בנדפס שמקודש לשמי: (שכג) נטלה לברטנין של מלך כו' אלא בלברטנין שלי שאני מתחמם בו. צ"ל אלא בברטנין שלי, כי הלמ"ד במלת לברטנין היא שמושית. הערוך בערך ברנס הביא וז"ל במגילת איכה טומאתה בשוליה מטרונא שאמר לה אוהבה עשי לי חמין נטלה ברנסין של מלך ועשת לה [צ"ל לו] פי' קומקום, ועל זה כתב המוספי בנוסחאות דידן כתוב לורטיא והוסיף ערך לורטיא והביא שם המאמר כמו שהוא בנדפס נטלה לורטיא של מלך וכתב שם שיש נגרוס לוטריא, ובערך לוטריא הביא המוספי המאמר הזה עפ"י תקונו ונטלה לוטריא של מלך וכתב פי' בל"י λουτήρ ספל וכלי מיוחד לרחוץ בו. והנה כאשר הביא הערוך הגי' ברנסין היא בהיפך האותיות מאשר הוא בכ"י ברטנין, וכן בילקוט יחזקאל רמז שנ"ו הביא בשם מדרש איכה רבתי ברנטין של מלך וכן אלא בברנטין שלי כגי' הערוך, לכן יש לתקן כן גם לפנינו: (שכד) מכל כלים. בנדפס בטעות מכל כלים ובעבור זה טעה המ"כ: (שכה) אלא בלברטנין שלי. צ"ל אלא בברטנין שלי עיין הערה שכ"ג:

והרד

הארץ (ירמיה נג ו), לעם הארץ לא היה לחם, (שלז) אבל היה לתלמידי חכמים, הדא בחורבן ראשון, אבל בחורבן שני כל עמה נאנחים מבקשים לחם: נתנו מחמדיהם. (שלח) בתחילה היו משלשלין להם (שלט) קופה של זהב, והם מעלים להם קופה של חטים, חזרו להיות משלשלין להם קופה של זהב, והם מעלים להם קופה של שעורים, חזרו להיות משלשלין להם קופה של זהב, והם מעלים להם קופה של תבן, ותבן מה היו עושים בו, היו שולקין אותו, ושותין את מימיו, חזרו להיות משלשלין להם קופה של זהב, ולא היו מעלים להם כלום: נתנו מחמדיהם להשיב נפש. כמה השבת נפש, (שם) רב אמר עד בגרוגרת, ור' חנינא אמר ככותבת: ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה. א"ר פינחס (שמא) מעשה בשתי נשים באשקלון אמרה חדא לחברתא (שמב) לית את אזלי לך דא דאפי דהוראי, בתר יומין עבדין שלמה, אמרה לה על כל מאן דאמרת לי שריא, ועל דא לא שריא ולא שביק, היא שכנסת ישראל אומרת ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה. (שמג) א"ר יודן בר שיגנא בשם ר' אחא (שמד) מה אם שנתן ולא לקח נקרא זוללה, מי שלקח ולא נתן עאכ"ו: [יב] לא אליכם כל עוברי דרך. כנסת ישראל אומרת לאומות העולם לא ימטו לכון מן דמטא יתי, לא ייתי עליכון מן דאייתי עלי: כל עוברי דרך. כל עוברי דרכה של תורה: הביטו וראו אם יש מכאוב. (שמה) לא אייתי על אומה היך מה דאייתי עלי, לא דקדק עם אומה היך מה דדקדק עלי: אשר עולל לי. דקטף עוללתי ולא קטף עוללתיהון: אשר הוגה ה' ביום חרון אפו. (שמו) ואלו עשו תשובה פשרו: [יג] ממרום שלח אש. ר' אמי שאל את ר' שמואל בר נחמן, א"ל [בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה] מה הדין דכתיב וצדקתך אלהים עד מרום (תהלים עא יט), אמר כשם שהתחתונים צריכים לעשות צדקה אלו עם אלו, כך העליונים צריכים לעשות צדקה אלו עם אלו, ההיד ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר בא אל בינות לגלגל אל תחת (הכרוב) [לכרוב] ומלא חפניך גחלי אש מבינות (הכרוב) [לכרובים] וזרוק על העיר (יחזקאל י ב), (שמז) מה ת"ל ויאמר ויאמר ב' פעמים, אלא אמר הקב"ה למלאך

הערות ותקונים

בנ"ר, וסיים שם מצאתי בספר אות אמת שכתב כן בשם נ"א באיכה רבתי פ' ידו פרש צר: (שלז) אבל היה לתלמידי חכמים. בנדפס הגי' אבל לבני יהודה היה לחם, וכתב המ"כ לבני יהודה כלומר לבני שבט המלכות ובספר יפה ענף גרס לתלמידי חכמים: (שלח) בתחלה היו משלשלים. מובא בילקוט איכה סוף רמז תתקצ"ו ... אנף א' בקצרה: (שלט) קופה של זהב. קופה הוראתה סל וכלי לתת בתוכה דבר מה: (שם) רב אמר עד כגרוגרת ור' חנינא אמר ככותבת. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' רבי אמר ככותבת ר' חנניה אמר כגרוגרת: (שמא) מעשה בשתי נשים באשקלון. בנדפס עובדא הוה בתרתין נשין זניין באשקלון דהווין מתכתשן דא עם דא. ואשקלון הוא שם עיר: (שמב) לית את אזלי לך דא דאפי דהוראי. בנדפס גם בדפוס ראשון לית את אזלא מהכא דחזיין אפיך כיהודיאתה, פי' המ"כ שמראה פניך כמראה פני יהודית, מפרש לפי הגי' אשר בנדפס. אבל מה היא הכוונה אשר פניה כמראה יהודית, רק ברור אצלי שצ"ל כיהוריאתה ובכ"י שלפנינו היתה הגי' כיהוראי, והוא מלשון מקרא גבר יהיר (חבקוק ב' ה') פי' גבה רוח ומזה מגילה י"ד ע"ב לא נאה יהירותא לנשי, וכן תרתין נשי יהירין הויין כו': (שמג) א"ר יודן בר סיגנא בש"ר אחא. בנדפס המאמר הזה מוקדם, והגי' שם ר' יהודה בן סיגנא בש"ר אחא, וראיתי בסה"ד (דפוס ווארשוי דף נ"ב) הביא ר' יהודה בר סיגנא, מדרש איכה פסוק כל עמה נאנחים, יש לתקן בדבריו בן סיגנא: (שמד) מה אם שנתן ולא לקח נקרא זוללה מי שלקח ולא נתן עאכ"ו. בנדפס הלשון משובש אם מי שיתן ולא לקח הרי הוא אומר נתן תתן לו מי שלוקח ואינו נותן עאכ"ו. והגיה שם הרד"ל שצ"ל אם מי שלא לקח ולא נתן הרי הוא אומר [ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו] וקרא [עליך] אל ה' והיה בך חטא [דברים ט"ו ט'] מי שלוקח כו': (שמה) לא אייתי על אומה עד דדקדק עלי. ליתא בנדפס ושם נמצא מאמר: תמן תנינן משפט דור המבול י"ב חדש, משפט מצריים י"ב חדש משפט איוב י"ב חדש משפט גוג ומגוג י"ב חדש משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש נבוכדנצר שלש שנים ומחצה אספסיאנוס ג' שנים ומחצה: (שמו) ואלו עשו תשובה פשרו. בנדפס הגי' א"ר אחא יום אחד היה חרון אפו של הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה פשרו: (שמז) מה ת"ל ויאמר ויאמר ב' פעמים. המאמר נמצא בתנחומא אמור אות ה' ומובא בילקוט אמור רמז תרכ"ו, ובילקוט מלכים רמז ר"כ בשם התנחומא,

וכן

לים קבל קטילייך. אמרה היבשה ומה אם על שקבלתי דמו של הבל אררני הקב"ה, דכתיב ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז), וכתיב ארור אתה מן האדמה (שם ד יא), האיך אני יכולה לקבל דם של אוכלוסים הללו, עד שנשבע לה הקב"ה שאינו מעמידה בדין, שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב), ואין ימין אלא שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח), [למצרים נתת קבורה] ולעמך לא נתת קבורה, הוי אשר לא כתורתך: [י] ידו פרש צר. (שלב) אלו עמונים ומואבים: על כל מחמדיה. זו התורה, המד"א הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט יא): כי ראתה גוים באו מקדשה. (שלג) את מוצא בשעה שנכנסו גוים להיכל נכנסו עמהם עמונים ומואבים, והיו הכל רצים לבוז כסף וזהב, ועמונים ומואבים רצים לבוז ספר תורה, כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כג ד): ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' לוי בר פרטא למה היו דומין, לדליקה שנפל בביתו של מלך והיו הכל רצים לבוז כסף וזהב, (שלד) והעבד רץ לבוז את אשתו, כך בשעה שנכנסו גוים לבית המקדש היו הכל רצים לבוז כסף וזהב, ועמון ומואב לבוז ס"ת, כדי לעקור לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה': (שלה) ארבעה דברים טובים היה חושב אברהם אבינו על לוט, וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט (בראשית יב ד), ואומר וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים (שם יג ה), וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו (שם יד טז), ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו' (שם יט כט), וכנגדן היו צריכים בניו של לוט לפרוע טובות לבניו של אברהם, והם לא עשו כן, ולא דיים שלא פרעו טובות אלא רעות, דכתיב בבלק וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגו', ועתה לכה נא ארה לי את העם הזה (במדבר כב ו), וכתיב וילכו זקני מואב וזקני מדין (שם שם ז), וכתב הקב"ה חטאתם בארבעה מקומות לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' וגו', על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם (דברים כג ד ה), ויקם בלק בן צפור [מלך מואב] וילחם בישראל (יהושע כד ט), וכתיב ויאסור אליו (כל) [את] בני עמון ועמלק ויך את (בני) ישראל (שופטים ג יג), ויהי אחרי כן באו (עמון ומואב) [בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים וגו'] (דה"ב כ א), והדין ידו פרש צר, (שלו) וכנגדם עמדו ארבעה נביאים וחתמו גזר דינם, ואלו הם: ישעיה, ירמיה, יחזקאל, צפניה, ישעיה אמר כי שודד ער מואב (ישעיה טו א), ירמיה אמר לכן הנה ימים באים נאם ה' והשמעתי (את) [אל] רבת בני עמון (ירמיה מט ב), יחזקאל אמר ובמואב אעשה שפטים (יחזקאל כה יא), צפניה אמר כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה וגו' (צפניה ב ט): [יא] כל עמה נאנחים מבקשים לחם. ולהלן אומר בחדש הרביעי בתשעה לחדש (ותחזק) [ויחזק] הרעב (בארץ) [בעיר] ולא היה לחם לעם

הערות ותקונים

בכ"י שלפנים: (שלב) אלו עמונים ומואבים, על כל מחמדיה זו התורה. זה חסר בנדפס: (שלג) את מוצא. התחלת המאמר כעין זה נמצא בגמרא יבמות ט"ז ע"ב שאמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן: (שלד) והעבד רץ לבוז את אשתו. נ"ל ועבד רץ לבוז את אוניתו, כמו שהוא בנדפס ופי' שטרו, כי אוניא פי' שטר המכר בלשון יוני: (שלה) ארבעה דברים טובים הי' חושב אברהם אבינו על לוט. נשנה בב"ר פמ"א אות ג', והובא בילקוט לך רמז ע' ובילקוט שופטים רמז מ"ב בשם ב"ר והובא כאן כל המאמר הזה על שם הכתוב ידו פרש צר, ושם הגי' ד' דברים טובים היו ללוט בעבור אברם: (שלו) וכנגד עמדו ארבעה נביאים. במדרש איכה הנדפס הוסיף המ"כ בפנים המדרש וכנגדן נכתבה חטייאת שלהם בד' מקומות לא יבא עמוני ומואבי וגו' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים וגו' (דברים כ"ג), עמי זכר נא מה יעץ בלק וגו' (מיכה ו'), כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכור עליו את בלעם לקללו (נחמי' י"ג), וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם (יהושע כ"ד). ובדפוס ראשון מן המדרש הזה לא נמצא זה, והמ"כ כתב וכנגדן עמדו כו'. דוק ותשכח כי נכון הוא וכן מצאתי בספר ישן, וברוך השם שכוונתי דעת הגדולים וקאהו תראה בילקוט בפ' שופטים עכ"ל, במקום בילקוט בפ' שופטים צ"ל ילקוט שופטים והוא שם ברמז מ"ב. ושכח שכן הוא גם בב"ר שם והוא בעצמו תיקן שם ב' מקראות החסרים בב"ר

רדה, כההיא דתני חרש רופוס את ההיכל: (שנח) ד"א וירדנה. (נפחה) [נסחה], כמד"א וירדהו אל כפיו (שופטים יד ט): ד"א וירדנה. (שנט) ר' [ביבי סרנגיא] אמר וירדנה ראה מדת הדין פגעה בה: פרש רשת לרגלי. א"ר אבא בר כהנא (שם) אם ראית ספסלים מלאים (בכל יום) [בבליים] בארץ ישראל, צפה לרגליו של מלך המשיח. א"ר שמעון בן יוחאי אם ראית סוס פרסי (שם*) קשור בקברי ארץ ישראל, צפה לרגליו של מלך המשיח: השיבני אחור. אחור מכהונה וממלכות: נתנני שוממה. (שסא) לצדו: כל היום דוה. (שסב) גירדה: [יד] נשקד עול. (שסג) נשקד כתיב, שקד איך להביא עלי הרעה, אמר אם אני מגלה אותם בתקופת טבת, אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה, ואפילו עלה נבל, אלא הריני מגלה אותם בתקופת תמוז כדי שיהא להם מאכל ומשתה מצוי: ד"א נשקד שקד היאך להביא עלי הרעה. אמר אם אני מגלה בתקופת טבת הרי כלם מתים בצינה, אלא אגלם בתקופת תמוז שאפילו ישנין בשווקים וברחובות לא יזוקו: ד"א נשקד שקד היאך להביא עלי הרעה. אמר אם אגלם דרך המדבר הם מתים ברעב (שסד) אלא אגלם דרך הרמנייא (שסה) והכרכים והמחוזות כדי שיהא מאכל ומשקה מצוי להם: ד"א נשקד עול פשעי. אמרה כנסת ישראל (שסו) סקודה הייתי בשעה ששמעתי (שסז) (אונלוגין) [אלגין] שלי נקרא מלמעלה אשר למות למות, ואשר לחרב לחרב, ואשר לרעב לרעב, ואשר לשבי לשבי (ירמיה טו ב): ד"א נשקד עול פשעי. אמרה כנסת ישראל סקודה הייתי מעוונותי, סבורה הייתי שיהא מוחל לי על כל אחד ואחד, ולא הייתי יודע (שסח) שהיו מביאין עלי שריגות: ד"א נשקד עול פשעי, (שסט) אמרה כנסת ישראל סקודה הייתי מן המלכיות, סבורה הייתי שהוא מביאן עלי אחת אחת, ולא הייתי יודע שהוא מביאן עלי מכופלות, בבל וכשדים, מדי ופרס, (שע) יון ומקידונייא, (שעא) אדום ושעיר: ישתרגו. הביא עלי משורגת, (שעב) בבל קשיא מדי מתונה, יון קשיא אדום מתונה, כשדים קשיא ופרס מתונה, מקדונייא קשיא ושעיר מתונה, הה"ד מן קצת מלכוותא (תהא תקיפה) [תהוה תקיפא] ומינה (תהא) [תהוא] תבירה (דניאל ב מב), וכל אילין

הערות ותקונים

שחיק עצמות את ההיכל, ורופוס הוא פקיד רומי האכזר Rufus ונמצא הרבה פעמים טורנוס רופוס: (שנח) ד"א וירדנה נפחה כמד"א וירדהו אל כפיו. צ"ל נסחה וכן תקנתי בפנים וכן הביא הערוך בערך נסח ותרגום וירדהו אל כפיו (שופטים י"ד ט') ונסחיה בידיה, והוא מל"מ ונסחתם (דברים כ"ח ס"ג) ענינו העתקה, ובנדפס דפוס ראשון כתוב כבשה כד"א וירדהו אל כפיו והמ"כ תיקן לנכון נסחה: (שנט) ר' ביבי סרנגיא. תקנתי כמו שהוא בדפוס ראשון, ובדפוסים אחרונים בטעות מרנגיא וצ"ל סרנגיא, והיא שם עיר, ובעל סדה"ד הביא ר' ביבי מרנגיא מדרש איכה בפ' ממרום שלח אש ובסוף פ' על אלה אני בוכיה סנגוריא אולי ט"ס, ועיין בערך ר' אבא סדרונא עכ"ל. אבל גם שם יש לתקן סרונגיא כמו שהוא נכון לפנינו בכ"י: (שם) אם ראית ספסלים מלאים בבליים. מדרש שה"ש פ"ח פסוק אם חומה ובנדפס גם במדרש שה"ש מובא ראי' מכתובים ועיין בפי' מהרז"ו: (שם*) קשור בקברי ארץ ישראל. בנדפס חסרה המלה בקברי ונאמר ג"כ לנכון במדרש שה"ש שם: (שסא) לצדו. תהו ובהו ת"א צדיא: (שסב) גירדה. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' לגרדום, כתב הרז"ו לגרדום מי שעולה לגרדום לידון וצ"ע מה דורש לענין הגרדום: (שסג) נשקד כתיב. ר"ל כתיב בשי"ן שמאלית יש לדרוש כמו שי"ן ימנית מלשון שקד, ובנדפס נמצא לפני זה מאמר אחד סקידה הייתי מעונתי כו' וזה הוא לפנינו בכ"י להלן, ויפה העיר הרז"ו כי מקומה במאמר שלאחריו ע"ש: (שסד) אלא אגלם דרך הרמנייא. ובנדפס ארמנייא והיא ארץ Armenia ועיין ערך מליס ערך ארמניא והביא שם דברי המדרש שלפנינו, ועיין בערוך ערך הרמן: (שסה) והכרכים והמחוזות. בנדפס שהם כרכין ומחוזות: (שסו) סקודה הייתי בשעה ששמעתי. בנדפס שקודה הייתי, מלשון חז"ל שקדו חכמים על תקנות בנות ישראל: (שסז) אונלוגין. תקנתי אלוגין והיא מלה רומית alegium ופי' ספר זכרון אשר בו ישובח או יגונה דבר, וגם ספר עדות, עיין תנחומא שלח והערה פ"ע: (שסח) שהיו מביאין עלי שריגות. בנדפס אלא ישתרגו שאין עלי שריגות שריגות, ענין אריגה: (שסט) ד"א נשקד אמרה כ"י סקודה הייתי מן המלכיות עובדי כוכבים. זה נשמט בנדפס גם בדפוס ראשון ומתחיל הביא עלי מכופלת: (שע) יון ומקדוניא. היא שם מדינה Macedonien וכן בראשית י' ב' על יון בת"י ויב"ע תרג' מקדוניא: (שעא) אדום ושעיר. בנדפס אדום וישמעאל: (שעב) בבל

קשיא

והמלאך אמר לכרוב, לפי שאמר הקב"ה בא אל בינות לגלגל אל תחת הכרוב ומלא חפניך גחלי אש, שאיני יכול ליכנס לפנים ממחיצתך שלא אכווה, אלא עשה לי צדקה ותן לי שני גחלים, מה כתיב שם וישא ויתן אל חפני לבוש הבדים (שם שם ז) : וישא ויתן. (שמח) א"ר פינחס (שמט) מלמד שהפשירן ונתנן לו, ר' יהושע [דסכנין] בשם ר' לוי אמר (שנ) ג' שנים עשו אותן הגחלים (עמוסות) [עמומות] בחפניו של גבריאל, סבור שישראל עושין תשובה ולא עשו, כיון שלא עשו, בא לזורקן בחימה, ולקעקע ביצתן של ישראל, א"ל הקב"ה גבריאל גבריאל (שנא) להונך להונך, יש מהם עושים צדקה אלו עם אלו, הה"ד וירא לכרובים תבנית יד אדם (מתחת) [תחת] כנפיהם (שם שם ח) : (שנב) ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי אמר מפני מה העליונים והתחתונים עומדים, בצדקה שישראל עושים אלו עם אלו : (שנג) אשר עשית גדולות (תהלים שם). אלו ב' המאורות, דכתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית א טז) : אלהים מי כמוך (תהלים שם). מי כמוך בעליונים, מי כמוך בתחתונים, מי כמוך מאריך אפיך במדת הדין, (שנד) באותה שעה קפצה מדת הדין לפני הקב"ה אמרה לפניו רבש"ע כך הוא כבודך שיהו אומר בשר ודם שרף את ההיכל, כך הוא כבודך שיהא רשע מתגאה ואומר אני שרפתי ביתו של אל, אם כן תרד אש מלמעלה ותשרף, אמר הקב"ה יפה לימדה סנגוריא, מיד ירדה האש, שנאמר ממרום שלח אש : (שנד*) א"ר יהושע בשם ר' לוי (שנה) כך כנסת ישראל מקטרגת לבת בבל (שנו) ואומרת לה אילולי ממרום שלח אש ועשה עמי רעה, לית את יכלה לי, אלולי ממרום שלח אש בעצמותי, מי את יכלה לי, קימחא טחנא טחנת, אריא קטילא קטלת, ביתא יקדתא אקידת : וירדנה. (שנו*) שלט בה. המד"א וירד מים עד ים (תהלים עב ח) : ד"א, כבשה, המד"א כי הוא רודה בכל עבר הנהר (מ"א ה ד) : (שנז) ד"א וירדנה.

הערות ותקונים

וכן נשנה בוי"ר פכ"ו אות ח' ובאגדת שמואל פכ"ד ובאגדת שמואל שם, גם במדרש איכה הנדפס הגי' א"ר יוחנן בשם רשב"י ועיין גם מגילה ס"ז ע"א: (שמח) א"ר פנחס. כ"ה בכל המקומות שרשמתי, אבל במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הגי' א"ר יצחק: (שמט) מלמד שהפשירן ונתנן לו. עיין יומא ע"ז ע"א: (שנ) ג' שנים עשו אותן הגחלים. בנדפס גם בדפוס ראשון ובוי"ר ובאגדת שמואל שם הגי' שש שנים, ועיין במ"כ ובפי' מהרז"ו בוי"ר שם כי המספר שש שנים הוא מדוקדק, אבל בתנחומא שם הגי' שתי שנים ומחצה, ואולי היתה הגי' לפנינו ג' שנים ומחצה, כי מספר כזה מורגל הרבה בדרז"ל: (שנא) להונך להונך. מובא בערוך ערך הן א' בשם מדרש איכה ממרום שלח אש, וכתב פי' להנך בנחת בנחת, ולדעת הרב בעל ערוך השלם המלה ערבית ע"ש: (שנב) ר' אבא בר כהנא כו' בצדקה שישראל עושים כו'. בנדפס גם בדפוס ראשון נמצא פה מאמר גדול ודכוותה ב' פעמים ויאמר הכתוב במ"א כ', וגם ב' פעמים ויאמר הכתוב באסתר ז', וב' אמירות בויקרא כ"א, ויען כי כל זה אין ענינו לכאן והובא רק דרך אגב על הכתוב שהביא לעיל מיחזקאל י' ב' ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר בא אל בינות לגלגל מה ת"ל ויאמר ויאמר. ויען כי אין לו שייכות כלל להמאמר שלפנינו לכן לא הוספתיו, ונמצא ג"כ בתנחומא ובוי"ר ובמדרש שמואל שם: (שנג) אשר עשית גדולות אלו ב' המאורות. הוא סיפא דקרא שהביא וצדקתך אלהים עד מרום, ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' ד"א וצדקתך אלהים עד מרום אלו שני המאורות, והמ"כ דחק לפרשה וכאשר הוא לפנינו בכ"י נכון: (שנד) באותה שעה קפצה מדת הדין. בנדפס גם בדפוס ראשון קפצה קטיגוריא: (שנד*) א"ר יהושע בשם ר' לוי. המלות "בשם ר' לוי" חסרים בנדפס גם בדפוס ראשון, ואולי צ"ל א"ר יהושע בן לוי, וכן במדרש שה"ש פ"ג סוף פסוק ד' הגי' א"ר יהושע בן לוי: (שנה) כך כנסת ישראל מקטרגת. בנדפס הוא שהנביא מקנתרה: (שנו) ואומרת לה. בנדפס ואמר לה קחי רחים וטחני קמח (ישעיה מ"ז) הא כל עמא טחינן חטין ואת אומר וטחני קמח, אלא אמרה ירושלים כו' אריה קטילא קטלת, וכן הגי' שם קרתא יקידתא אוקידתא, במקום לפנינו בכ"י ביתא יקידתא אקידת, ובשה"ש רבה פ"ג סוף פסוק ד' הגי' ודרא יקידא יקדת, פי' אגר: (שנו*) שלט בה המד"א וירד מים עד ים, ד"א כבשה המד"א כי הוא רודה. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' נלחם המד"א וירד מים עד ים, ד"א שלטה כמד"א כי הוא רודה: (שנז) ד"א רדה כההיא דתני חרש רופס את ההיכל, מפרש רדה לשון חרישה לא תחרים תרג' לא תרדי והביא ראי' מן חרש רופס את ההיכל, המפרשים לא ציינו מקום המאמר והוא בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ה (דף ס"ט ע"ב), ונחרשה העיר, חרש רופס

שחיק

אלא הקב"ה שאין לפניו שינה, שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. (תהלים קכא ד). (שפד) א"ר יצחק בשם ר' חגי משל למלך שבנה פלטין (שפה) על גבי ביברין של מים והושיב בהן (שפו) דיורין אילמין והיו משכימין ושואלין בשלומו של מלך, באצבע וברמיזה (שפז) ובסודרין, אמר המלך מה אם אלו שהם אלמים הם משכימים ושואלים בשלומי, באצבע וברמיזה ובסודרים, אילו היו פקחין עאכ"ו, חזר והושיב בהן דיורין פקחים, כיון שאחזו בה, אמרו שלנו היא הפלטין ואינה של מלך, באותה שעה אמר המלך תחזור הפלטין לכמות שהיה. כך העולם מתחילה לא היה אלא מים, והיה קילוסו של הקב"ה עולה מהם, הה"ד מקולות מים רבים (תהלים צג ד), ומה היו אומרים, אדיר במרום ה' (שם שם), אמר הקב"ה, מה אם אלו שאין להם פה ולא אמירה ולא דבור וקילוסו עולה מהם, לכשאברא בו נפשות שלימות ומשובחות עאכ"ו. חזר וברא דור אנוש ומרד בו, דור המבול ומרד בו, באותה שעה אמר הקב"ה יחזור העולם לכמות שהיה, הה"ד ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה (בראשית ז יב): (שפח) ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר משל לרועה (שפט) שהיה לו מקל וצניף, (שצ) עמד וסיגל צאן, פעם אחת נכנסו זאבים בתוך עדרו

הערות ותקונים

ואבכה יומם ולילה, ובנדפס נשמטו איזה דפים ממקומם ומתחיל על הכתוב על אלה אני בוכיה, והתחלה מי יתן ראשי מים מי אמר הפסוק הזה כתיב בפסוק פרשה ציון ומתחיל שם פרשה ציון כתיב מי יתן ראשי מים כו' ויפה העיר שם הרד"ל וז"ל: כתיב מי יתן כל מאמר זה עד ד"א פרשה ציון אין לו שייכות כאן למקרא זה דפרשה ציון, ואפשר כל זה שייך עדיין לפסקא הקודמת אקרא דעל אלה אני בוכיה שמביא על זה עוד דרשה פסוקים של בכיה מי יתן ראשי מים כו' ואלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי וכו', וכן ראיתי בפי' מהרז"ו שכתב פרשה ציון בידיה לפי גירסא זו אין חיבור כלל לדרשה של מי יתן ראשי מים לכאן שאין זכרון לפסוק פרשה לבכיה ולמים, ע"כ נראה שפסוק זה פרשה ציון בידיה מיותר כאן ובטעות נדפס כאן ומ"ש כתיב מי יתן ראשי מים, שייך לפסוק הקודם שדרש על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים, על זה דרש פסוק מי יתן ראשי מים ע"כ, וכאשר הוא לפנינו בכ"י ירא הקורא כי איזה עלים נשמטו ממקומם ונדפסו בפ' פרשה ציון, ויש להחזיר ההשמטה אל מקומה והוא שם עד ד"א פרשה ציון, המלות ד"א מיותרות כי משם מתחיל הדרוש על פרשה ציון, וכאשר הוא לפנינו בנדפס הוא ג"כ בדפוס ראשון משנת רע"פ גם בדפוס קאנסטאנטינא משנת ר"פ השוה אל דפוס ראשון הנ"ל ואין שינוי ביניהם בנוסחאות: (שפד) א"ר יצחק בשם ר' חגי. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' חגי בשם ר' יצחק, וכן נמצא בתנחומא ראה סי' ח' וכן בשו"ט מזמור כ"ב סי' י"ט ר' חגי בש"ר יצחק, לכן יש לתקן כן גם לפנינו, והנה לפני המאמר הזה נמצא בנדפס גם בדפוס ראשון ר' אבא בר כהנא בש"ר לוי אמר כתיב ויאמר אלהים יקוו המים, אמר הקב"ה יקוו לי המים מה שאני עתיד לעשות בהן, וזה נוסף מן ב"ר ריש פ"ה וגם המשל למלך שבנה פלטרין הוא מב"ר שם, גם מב"ר פכ"ח אות ב', ומה שהובא מאמר הזה יען כי החל לדרוש שהקב"ה אמר מי יתן ראשי מים, הובא זה לומר שיהיו המים מזומנים לבכיותו על חורבן הבית כמ"ש המ"כ, ובמדרש ב"ר שם לא נמצא שם האומר: (שפה) על גבי ביברין של מים. זה ליתא בב"ר שם, וכ"ה גם בנדפס בדפוס ראשון, אבל בדפוסים האחרונים הוסיפו זה, ובעל מ"כ ב"ר ריש פ"ה הביא הגי' הזאת בשם מדרש איכה: (שפו) דיורין. פי' תושבים מלשון מקרא דור, ובב"ר שם והושיב בתוכה אלמים צ"ל דיורין אלמים: (שפז) ובסודרין. בנדפס גם בדפוס ראשון ובדפוס קאנסטאנטינא ליתא למלת ובסודרין והי' נכון גם לפני הרב בעל הערוך, כי הביא בערך מנוולין בשם ב"ר ריש פ"ה שואלים בשלום המלך ברמיזה ובאצבע ובמנוולין, וסיים ובמגילת איכה ובסודרין. וגם רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר פ"ה הביא וז"ל מנולין הוא סודר שמעטפין בזה בני אדם את הראש בארצות יון וכשהמלך עובר מעבירים אותו מעל ראשם עד שהוא עובר מפני כבוד המלך, וראיה לדבר שמנולין הוא סודר שכל ההגדה הזאת הוא מביאה במדרש איכה ושם נאמר ובסודרין: (שפח) ר' ברכי' בשם ר' סימון. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' יהודה בש"ר סימון, ואולי הי' כתוב ר' ברכי' בר' יהודה בר סימון כמו שהביא בעל סדה"ד בשם ב"ר פכ"ג, ולפנינו בכ"י חסרים המלות „ב"ר יהודה" ובנדפס חסרים המלות „ר' ברכי'", והמאמר הזה איננו בב"ר שם: (שפט) שהי' לו מקל וצניף, בנדפס מקל וצנית, ופי' מין ממיני דקלים עיין ערוך ערך צני, והמ"כ כתב פי' דקל קטן, או פי' של כמו צנה מלא קרא, ור"ע שהיו לו מקלו ותרמילו שממנו היתה לו פרנסתו בצמאום: (שצ) עמד וסיגל צאן. פי' סיגל קנה, עמד וקנה לו צאן, ובנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא עמד וסיגל וקנה לו צאן, המלה „וקנה" היא

אתון עלי ולא כפרית ביה: עלו על צוארי. אע"פ שעלו על צוארי, מייחדת אני שמו ב' פעמים ביום ואומרת שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד): הכשיל כחי. (שעג) א"ר תנחום ב"ר חנינא (שעד) ארבעה דברים מתיישין הכח, עון, ודרך, ותענית, ומלכיות. עון דכתיב כשל בעוני כחי (תהלים לא יא). דרך, דכתיב ענה בדרך כחי (שם קב כד). תענית, דכתיב ברכי כשלו מצום (שם קט כד). (שעה) מלכיות מניין, דכתיב ישתרגו עלו על צוארי. הכשיל כחי: נתנני ה' בידי לא אוכל קום. רבנן אמרי זו אשה רעה וכתובתה מרובה. (שעו) רב הונא אמר עשאו עבד (שעז) מכרן לעצמו, [דאי לא] לעי לא אכל, (שעח) היא דעתיה דרב הונא דאמר נתנני ה' בידי לא אוכל קום, [אי לא] לעי בימכא ובליליא ולא קאים: [טו] סלה. (שעט) י"מ סלה, כמו סולו המסלה (ישעיה סב י), וי"מ סלה רמס, כמו סלוה כמו ערבים (ירמיה נ טו): בקרבי. כמו מקרבי: קרא עלי מועד לשבור בחורי. הזמין עלי זמן לשבור בחורי: וי"מ סלה כמו סרקון. (שפ) א"ר לוי בערביא קורין למסריקא מסלסלה: ר' אבא בר כהנא אמר (שפא) בבגורתא קורין לסחותא סלותא: קרא עלי מועד לשבור בחורי. קשה הוא סילוקן של בחורים כחרבן בית המקדש: גת דרך ה' לבתולת בת יהודה. (שפב) כגת קרא עלי:

[טז] (שפג) [**על אלה אני בוכיה**]. מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח כג), מי אמר הפסוק הזה, אם ירמיה אמרו, אי אפשר שלא לאכול ולשתות ושלא לישן, אלא לא אמרו

הערות ותקונים

קשיא מדי מתונה. ע' בחידושי הרד"ל מה שכתב על זה: (שעג) א"ר תנחום בר חנינא ד' דברים מתישין הכח. בנדפס גם בדפוס ראשון א"ר תנחום ב"ר ירמי', והמאמר נשנה במדרש שו"ט סוף מזמור ל"א ושם הגי' א"ר תנחום ב"ר חייא, והבאתי שם בהערה ל"ד במדרש איכה בפ' הכשיל כחי הגי' א"ר תנחום ב"ר ירמי', ואין להכריע איזה גי' היא הישרה כי נמצא ר' תנחום ב"ר חייא ור' תנחום ב"ר ירמי', וכן ר' תנחום ב"ר חנינא כמו שהביא בעל סדה"ד והביא גם המדרש שלפנינו כמו שהוא בנדפס ר' תנחום ב"ר ירמי': (שעד) ד' דברים. וכ"ה במדרש שו"ט שם, והעירותי שם בהערה ל"ס שכן הוא במדרש איכה, אבל בגמרא גיטין דף ע' ע"א איתא ג' דברים מכחישין כחו של אדם ואלה הן פחד דרך ועון: (שעה) מלכיות דכתיב ישתרגו. וכ"ה במדרש שו"ט שם, אבל במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון הגי' מלכות דכתיב ויאמר יהודה כשל כח הסבל וגו' (נחמי' ד' ד'), והכוונה המלך הכביד עליהם המסים: (שעו) ר' הונא אמר. נשנה בב"ר סוף פי"ד וקה"ר פ"ב פסוק ושנאתי את החיים: (שעז) מכרן לעצמו. גם בב"ר וקה"ר הגי' מכורן בפני עצמו ול"ל מכודן פי' משועבד, ובקה"ר שם עשאו מכורין עבד בפני עצמו, צ"ל עשאו עבד מכודן בפני עצמו: (שעח) הוא דעתיה דרב הונא. כ"ה גם בדפוס ראשון, אבל בדפוסים אחרונים כתוב הוא דעתיה דר' חנינא, והוא אשר תיקן אחד המגיהים עפ"י גי' ב"ר שם, אולם בב"ר הוא בטעות כי מתחיל ר"ה אמר בר"ת וחשב שהוא אות ח' היינו ר"ח והגיה הוא דעתיה דר' חנינא, והאמר לנכון גם בקה"ר שם: (שעט) י"מ סלה כמו סולו עד לשבור בחורי. היא הוספה חיצונית מאיזה מעתיק אשר הסיף זה מן מדרש לקח טוב על איכה. וכן ליתא בנדפס: (שפ) א"ר לוי בערבי קורין למכריקה מסלסלה, מובא בערוך ערך סרק ב' וז"ל: במגילת איכה סלה כל אבירי ה'. סרקין, א"ר לוי בערביא צווחין למסרקא מסלסלא, ופי' סרק מלשון סריקה (קעמען). ובעל המוספי בערך סלסל הביא דברי המדרש הזה בערבי צווחין למסרוקה סלסלה, וכתב פי' שהיו סורקים בשרם במסרקות של ברזל כדרך שמסלסלין השער במסרק, ודעת מאמר ראשון סלה סתר קומיהון, כלומר סתר תלתלי שער שלהם ומלת סתר נמצאת בשער עכ"ל. טוותו לגי' המדרש שלפניט בנדפס, אולם לפנינו בנדפס גי' אחרת עבדי סאתי קומיהון. והיא גי' מוטעת והמ"כ דחק לפרשה: (שפא) בבגורתא קורין לסחותא סלותא. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' בבר נמזא צווחין לסאתא סרקי, יש לתקן כמו שהוא לפנינו בכ"י, וכן ראיתי בערוך ערך סח ג' הביא וז"ל: במגילת איכה סלה כל אבירי א"ר אבא בר כהנא בבורניא צווחין לסחותא סולתא, הוא מלשון כסוחה (ישעיה ה' כ"ה) ותרגם כסיחתא, ומה שהביא רבינו הערוך בבורניא היא קרובה לנוסחא שלפנינו בכ"י בבגורתא והוא שם מקום, וקשה לברר על איזה מקום כוון ולאיזה גי' היתרון: (שפב) כגת קרא עלי. המאמר קטוע ומתוקן יותר בנדפס סילוקן של בחורים קשה כחורבן ביהמ"ק דכתיב גת דרך ה' לבתולת בת יהודה, כך קרא עלי מועד לשבור בחורי: (שפג) על אלה אני בוכיה. פה החל על הכתוב הזה והביא לדרוש על הכתוב, מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה

הללו אל בקדשו (שם קנ א) בעזרה היו אומרים, כל הנשמה תהלל יה (שם
שם ו), ועכשו אדדם עד בית אלהים (שם מב ה), (תא) דמומה סלקא ודמומה
נחתא: אלה אזכרה. אמרה כנסת ישראל (תב) לשעבר הייתי עולה לפעמי
רגלים ואומרת שירים וזמרים להקב"ה, שנאמר בקול רנה ותודה המון חוגג
(תהלים מב ה). ר' לוי אמר (תג) כהדין אגוגא דמיא דלא פסיק לא ביממא ולא
בליליא, (תד) ובדון (המשה) [רמשא] סלקין (וחמשה) [ורמשא] נחתין: (תה) אלה
אזכרה.// אספסיינוס שהיק עצמות מילא שלש ספינות אנשים ונשים מגדולי ירושלים
להעמידן (תו) לקלון ברומי, כיון שירדו לים אמרו לא דיינו שהכעסנו אלהינו בבית

הערות ותקונים

ממנו כי בנדפס חסר שורה שלימה כמו שתקנתי גם נעלם ממנו כי הרמב"ם בה' בכורים פ"ד הט"ז
הביא לנכון כמו בירושלמי והם הולכין בכל הדרך וקורין שמחתי באומרים לי בית ה' נלך: (תא) למומה
סלקא ודמומה נחתא. בשתיקה אני עולה ובשתיקה אני יורד. וכן במדרש שו"ט מזמור מ"ב אות ד' על
הכתוב אלה אזכרה והייתי באים בחיל גדול והאומות דוממות בפנינו לכך נאמר אדדם עד בית אלהים,
כשהי' בית המקדש קיים היו דוממים מלפני ועכשיו אני דוממת לפניהם, והעירותי שם בהערה כי רש"י
הביא בשם דונש שפתר אדדם לשון דממה ע"ש: (תב) לשעבר הייתי עובר לפעמי רגלים ואומרת שירים
וזמרים להקב"ה. בנדפס ני' אחרת, ונראה כי חסר בכ"י שורה שלימה, וכך הגי' שם לשעבר הייתי
עולה בשירות ובזמירות לפני הקב"ה, כמד"א בקול רנה ותודה, ועכשיו בכיה סלקה בכיה נחתה, ואח"כ
נאמר אלה אזכרה לשעבר הייתי עולה המוניות המוניות של חגיגה, כמד"א המון חוגג, ועל זה מובא
מאמר מר' לוי, והמוניות ענינו קול רעש כמו הומיה, והרב בעל ערוך השלם הביאו בערך המון, ולפלא
כי הערוך לא הביאו בערך המוניא, ונראה כי גם לפניו לא היתה גי' זו לפנינו, ועיין שם בערך המוניא
כי המלה יונית ופי' הסכמה דעה אחת (איינשטימיגקייט): (תג) כהדין אגוגא דמיא. בנדפס גם בדפוס ראשון
ודפוס קאנסטאנטינא כהדין גנעגא. והערוך בערך אגוגי הביא וז"ל: אגוגי דמיא במגילת איכה מי יתן
ראשי מים, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י ἀγωγός לנור ואמת מים (וואססערלייטונג) ודרש חוגג כמו
אוגג בחילוף אותיות א' ח' ואוגג היא מלה יונית והכוונה כהדין לנור של מים דלא פסיק לא ביום ולא
בלילה כן אמרו שירים וזמרים ביום ובלילה בלי הפסק, ומאמר דומה לזה נמצא במדרש שו"ט מזמור מ"ב
אות ד' על הכתוב אלה אזכרה, המון חוגג מהו המון חוגג, לשון יוני חגוגין של מים כשם שלא היה
לחגוגין של מים שיעור, כך לא היו לישראל שיעור כשעולין לרגלים, לכך נאמר המון חוגג, והעירותי שם
בהערה י"ב, וכ"ה בילקוט תהלים רמז תשמ"ב, ולזה כוון גם רש"י בתהלים שם ומדרש אגדה לשון
יוני שקורין לברכת מים חוגגין, והבאתי כי היא המלה היונית שרשמתי והעירותי לעיין בייטרעגע להרב
החוקר מהרימ"ז ז"ל ח"א צד 56 וחוגג הוא כמו אוגג בחלוף אותיות הגרון ואות אל"ף תתחלף אצל היונים
בהברת חי"ת עברית, ואולי מזה במדרש איכה פ"א שדורש שם על הפסוק אלה אזכרה ואשפכה לשעבר
הייתי עולה המוניות של חגיגה כמד"א המון חוגג, א"ר לוי כהדין גנעגא דלא פסיק לא ביממא ולא
בלילה, דורש על מלת חוגג וצ"ל כהדין חוגג או כהדין אוגג דלא פסיק לא ביממא ולא בלילה, ר"ל
כברכת מים אשר מימיה נובעים בלי הפסק ע"כ. ועתה כאשר נגלה לעינינו הכ"י מן מדרש איכה ונאמר
לנכון אגוגא של מים, וכן הי' לפני רבינו בעל הערוך, ולפנינו בנדפס גם בדפוס ראשון בטעות כהדין גנעגא מן
אגוני נעשית גנעג, והנה הגאון הרש"ל ראפאפורט בתולדות ר"ן צד ס' רוצה לפרש כהדין גנעג שענינו
צפרדע ההומה תמיד בלי הפסק, אבל כל מעיין יראה שהוא רק טעות המעתיק וצ"ל כהדין אגוגא דמיא.
וראיתו בספר החדש של הרב החוקר הגדול מהר"י ד"ר פירסט צד קי"ד שהביא דברי הילקוט וכתב שצ"ל
חוגגם בסמ"ך בסוף וגם צ"ע מים של חוגגם והכוונה מים של חוגגם Ogygos ᾿Ωγυγης (אגיגישע פלוטה)
והמדפיסים הלינו חוגגים של מים באשר לא הבינו הכוונה: (תד) וכלון חמשה סלקין וחמשה נחתין.
בנדפס ועכשיו משמא סלקין וממשא נחתין והוא ג"כ בטעות, ותקנתי בפנים רמשא סלקין ורמשא נחתין,
לעת ערב בחשיכה שלא יודע לשום איש כי עלו לרגל עיין בהרד"ל שם: (תה) אלה אזכרה אספסיינוס
שחיק עצמות מילא ג' ספינות. בנדפס אחרי המלות משמא סלקין וממשא נחתין, סיים אלה אזכרה ואשפכה
עלי נפשי ואח"כ מתחיל ד"א פרשה ציון, וכאשר תראה לעיל הערה שפ"ג כי בנדפס נשמטו איזה דפים
ממקומם היינו בכתב יד שהי' לפני המדפיס הראשון, לכן פה המלות ד"א הם מיותרות רק פה מתחיל
הדרשה בנדפס על פרשה ציון, והמשך מן המאמר שלפנינו בכ"י אשר הוא לנכון על הכתוב על אלה
אני בוכיה נמצא שמה (בסי' מ"ה) על הכתוב הנ"ל ומתחיל על אלה אני בוכיה אספסיינוס מלא ג'
ספינות כו', והוא המאמר שלפנינו בכ"י וכל המאמר שלפניו עד המאמר הזה אספסיינוס מילא ג'
ספינות נשמט ממקומו, והי' לנכון כמו שהוא בכ"י גם לפני הרב בעל הערוך לכן הביא מלת אגיגי בשם
פסקא על אלה אני בוכיה ולא בשם פסקא פרשה ציון: (תו) בקלון של רומי. הערוך ערך קלן ג' הביא
וז"ל

(שצא) וביקעוהו, אמר אחזור למקל ולצניף, כך רועת זה הקב"ה, שנאמר רועה ישראל האזינה (תהלים פ ב), צאן אלו ישראל, שנאמר (ואתנהו) [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), וכיון שנכנסו שונאים לירושלים והרגום, אמר הקב"ה מי יתן ראשי מים (ירמיה ח כג):

(שצב) **אלה** אזכרה ואשפכה עלי נפשי כי אעבור בסך אדדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה (תהלים מב ה). (שצג) ר' יודן ור' נחמיה אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים (שצד) בצלו של הקב"ה, ועכשו [בצלן] של מלכיות: (שצה) אספסיינוס שחיק עצמות הושיב משמרות (להלמא מיום) [לה לפאמיום] שמונה עשר מיל, והיו שואלים לעולי רגלים ואומרים להם משל מי אתם, והיו אומרים (שצו) אספסייני אדרייני טרגייני. אלה אזכרה, ר' ברכיה אומר אמרה כנסת ישראל לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים והאילנות מסוככים על ראשי, דכתיב כי אעבור בסך, (שצז) ועכשו גלויה ומהלכת בחמה: אלה אזכרה. אמרה כנסת ישראל לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים, (שצח) ודרכים מסולקות לפני, ועכשו בסך המד"א הנני סך את דרכך בסירים (הושע ב ח): אלה אזכרה. אמרה כנסת ישראל לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים וסלי בכורים על ראשי, (שצט) המשכימים היו אומרים קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו (ירמיה לא ו), (ת) בדרכים היו אומרים שמחתי באומרים לי בית ה' נלך (תהלים קכב א), בירושלים היו אומרים, עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים (שם שם ב), בהר הבית היו אומרים

הערות ותקונים

היא הוספה מאיזה מגיה לפרש מלת וסיגל, וליתא בכ"י שלפנינו. (שצא) וביקעוהו. פי' מלשון מקרא בקע (שפאלטען): (שצב) אלה אזכרה. גם הדרשות על אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, הוא שייך לפסוק על אלה אני בוכיה עיין הערה שפ"ג: (שצג) ר' יודן ור' נחמי'. בנדפס חסרים שמות האומרים: (שצד) בצלו של הקב"ה. דורש בסך מלשון סוכה, ובנדפס סדר אחר להדרשות האלה: (שצה) אספסיינוס שחיק עצמות הושיב משמרות להלמא מיום שמונה עשר מיל. תקנתי שצ"ל לה לפאמיום. ונעשית בטעות להלמא מיום. ובנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנשטאנטינא הושיב שומרים רחוק מפומטים י"ח מיל, גם פה צ"ל מפמיים, והוא פניים או פניאס ונקרא לפעמים פמיים בש"ס והחליפו אות נו"ן לאות מ"ס, עיין ערוך השלם ערך פניים, ובתנחומא וישלח הערה כ' והיא כעת העיר באניאס, ועיין ערך מלים דף כ"ד כי עוד אחרי מאה וחמשים שנה לחרבן בית קדש, נשמרה הפקודה ההיא בתקפה כי היהודים נמנעו מלבוא להסתפח בנחלת אחוזתם, ועל זה הופקדה שומרים אשר ימנעו כל יהודי מהתקרב שמה, ואחרי כן הורשו לבא אליה פעם אחת בשנה בתשעה באב ט', ומסכים לזה שאמרו במדרש איכה שלפנינו אספסיינוס (יותר טוב לגרוס אדריינוס) קיסר הושיב שומרים רחוק מפומיים י"ח מיל והיו שואלים לעולי רגלים למי אתם, והיו אומרים להם אספסייני טרכיני אדרייני (ר"ל שידם עם הקיסר ולא עם המורדים והעתאים נגדו). והנה בכ"י לפנינו כתוב משמרות במקום בנדפס שומרים, והכל אחד כי ענין משמר עמידה בשמירה (וואכפאסטען): (שצו) אספסייני אדרייני טרנייני. בנדפס אספסייני אדרייני טרכיני. הכוונה שהם אנשי הקיסר אספסיאנוס (Vespasianus) וקיסר אדריינוס (Hadrian) וקיסר טריינוס (Tajanus). ולפנינו בכ"י טרגייני ובנדפס טרכיני וכן נמצא לפעמים גם בשאר מדרשים טרגינוס ולפעמים טרכינוס והגי' הנכונה טריינוס: (שצז) ועכשיו גלויה ומהלכת בחמה. בנדפס גם בדפוס ראשון ועכשיו תלויה בשמש צ"ל גלויה ומהלכת בשמש: (שצח) ודרכים מסולקות לפני. בנדפס ודרכים מתוקנים, לדעתי יש לתקן נפיט ודרכים מסוקלות מלשון חז"ל מסקלין לדרך רשות הרבים: (שצט) המשכימים היו אומרים קומו ונעלה ציון וגו'. בנדפס בהשכמה היו אומרים והוא יותר נכון ור"ל בשחר היה הממונה אומר, והוא במשנה בכורים פ"ג מ"ב ולמשכימים היה הממונה אומר קומו ונעלה ציון, פי' כשהן משכימים בשחר: (ת) בדרכים היו אומרים שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, בירושלים היו אומרים עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים כו'. ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ב (דף ס"ה ע"ג). ובנדפס גם בדפוס ראשון וגם בדפוס קאנשטאנטינא נשמט שורה שלימה, וכצ"ל ובדרכים היו אומרים [שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, בירושלים היו אומרים] עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, והשמיט המעתיק או המדפיס אומרים עד אומרים, ונאמר לנכון בכ"י שלפנינו וגם בירושלמי שם, וראיתי במ"כ שכתב ובדרכים היו אומרים, כ"ה בירושלמי פרק בתרא דמס' בכורים, אמנם המיימוני כתב שבדרכים היו אומרים שמחתי באומרים לי בית ה' נלך וכשבאו בשערי ירושלים היו אומרים עומדות היו רגלינו, ונעלם

ממני

(תיג) **טרגאנוס** שחיק עצמות ילדה אשתו בליל ט' באב, והיו יהודאין אבלים, ומית בחנוכה, אמרין אילין לאילין מה נעביד נדליק אי לא, אמרי נדליק ומה דהיא היא, אזלין ואמרין ליה לישן ביש, אמרי ליה לאינתו כד יליד בנך הוו אילין יהודאין אבלין, וכד מית אדליקו בוצינין, שלחת ואמרת לבעלה (תיד) עד דאת מכבש (בכרכין) [ברברין] אתי וכבוש ביהודאין הללו שמרדו בך, שיער גרמיה דהוא אתי בעשרה יומין וטעניה רוחא ואייתיתיה בחמשא יומין, ועל לכנישתא ואשכח יתהון דעסקין בהדין קרייא, ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כח מט), אמר להון אנא הוא, דהוינא סבור מייתי לגביכון בעשרה יומין ואתאי בחמשה יומין, הקיפן הוא ולגיונותיו והרגן, אמר לנשים השמעו ללגיונותיי, ואם לאו אני עושה לכם כאשר עשיתי לבעליכם, אמרון ליה היך מה דעבדת בגברייא עביד בנשייא, הקיפן הוא ולגיונותיו והרגן, ונתערב דמן של אלו עם דמן של אלו, (תטו) והיה בוקע בים עד שהגיע לקפרים, ורוה"ק צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה:

(תטז) **מעשה** בשני בניו של [ר'] צדוק הכהן הגדול שנשבו אחד זכר ואחת נקבה, נפל זה לאחד (תיז) איסטרטיוט, [וזו לאחד איסטרטיוט], הלך זה אצל הזונה ונתן לה את הזכר בשכרה, והלך זה אצל החנווני ונתן לו את הנקבה בשכרו ביין, לקיים מה שנאמר ואל עמי ידו גורל ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו (יואל ד ג), בתר יומין אזלת ההיא זונה גבי ההוא

הערות ותקונים

נכר, וזה הוא לפניו במאמר שלפניו: (תיג) טרגאנוס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל ט"ב. זה נשנה גם להלן פ"ד פסוק קל"ט, ובנדפס הגי' טרכינוס, ונמצא הסיפור הזה בשינויים בירושלמי סוכה פ"ה ה"א דף נ"ה ע"ב ושם איתא טרוגיונוס הרשע, ולעיל הערה של"ט העירותי שהנוסחא הנכונה היא טריינוס, וכאשר נשים עין בענין הסיפור לפנינו ובירושלמי נראה כי המדרש לא שאב הסיפור מירושלמי, ובירושלמי הוא בשינויים במקום והיו יהודים אבלים, בירושלמי הגי' והיו מתענין, לפנינו ומית בחנוכה, היינו הילד מת בחנוכה, ובירושלמי מתה בתו בחנוכה, וכן כל המאמר משונה בסגנון הלשון מאשר הוא במדרש, ועיין במאור עינים פי"ב ובריש מדרש אסתר בפתיחתא לקוח המאמר מן מדרש איכה שלפנינו, וכן נמצא במדרש מאוחר הנקרא מדרש עשרת מלכים (נדפס בספר אגדות להרב החכם המופלג מוהר"ר חיים מאיר הורוויץ כ"י דף ל"ח ושם מסופר כך: הלך מלך אלכסנדרי [הוא אלכסנדרי] להלחם עם ברבריים וילדה אשתו בזמן שבכל מקום ישראל הולכים יחפים ובוכים על חורבן בית אלהים וכיון שהגיע אותו תינוק לחנוכה נפטר, בזמן שישראל שמחין ומדליקין נרות ושמחה ומשתה ויום טוב בכל מקום שישראל שם, שלחה המלכה ואמרה לבעלה עד שאתה נלחם בברבריים בוא והלחם במדינתך כו' התחיל להרוג בהם עד שהי' הדם מתגלגל אבן של משא ארבעים סאה והורידה לים מהלך י"ח מיל, ויש אומרים עד שראה מיקיפנם. אין ספק של"ל עד שהגיע לקיפרוס וע"ש בהערות החכם הנ"ל. והמדרש הזה שאב ממדרש איכה שלפנינו בהוספות דברים: (תיד) עד דאת מכבש בכרכין. תקנתי ברברין כמו שהוא בנדפס ובירושלמי. וברבר היא מדינה באפריקי ואנשיה נקראין ברבריין: (תטו) והי' בוקע בים עד שהגיע לקפרים. וכ"ה בירושלמי שם, אבל בנדפס והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקיפרוס נהר. המלה נהר היא הוספה שהוסיף אחד לפרש מלת קפרים, וקפרים היא אי בים האמצעי (Cyprus): (תטז) מעשה בשני בניו של [ר'] צדוק הכהן הגדול שנשבו אחד זכר ואחת נקבה כו'. בנדפס ליתא למלת „הגדול", והנה בגמרא בבלי גיטין נ"ח ע"א מסופר המעשה בבנו ובבתו של ר' ישמעאל בן אלישע, ושם הוא בסגנון אחר מאשר מסופר פה בשני בניו של צדוק הכהן, וראיתי ביוחסין השלם דף כ"ה הביא וז"ל: בפרק הנזקין בנו ובתו נשבו וקדשו השם כמו אביהם, ובאיכה רבתי כי הבן והבת שנשבו שהם [צ"ל הם] בני ר' צדוק הכהן שהכירו זה לזה ומתו, ואולי אין זה ר' צדוק אביו של ר' אלעזר, ועיין עוד ביוחסין שם דף כ"ז וכ"ח, ובעל סדה"ד (דף ק"ס ע"ב דפוס ווארשוי) כתב וז"ל: ברבה איכה פ' על אלה אני בוכיה בן ובת שנשבו הם בני ר' צדוק הכהן שהכירו זה את זה ומתו, לא בני ר' ישמעאל בן אלישע, ואולי אין זה ר' צדוק אביו של ר' אלעזר יוחסין עכ"ל, וטעה במה שכתב „לא בני ר' ישמעאל בן אלישע" כי היוחסין הביא רק על המאמר מגיטין שהבאתי כי במדרש איכה כתוב שהם בני ר' צדוק, ומדרשים חלוקים הם, והמדרש הביא זה על בני ר' צדוק, והבבלי הביא סיפור הדומה קצת על בני ר' ישמעאל בן אלישע: (תיז) איסטרטיוט. המלה יונית ופי' איש צבא. ובנדפס הגי' לסרדיוט וגם גי' זו נכונה,

ועיין

מקדשו, אלא אף בחוצה לארץ אנו הולכים להכעיסו, אמרו לנשים רוצות אתם בכך, אמרו להם לאו, אמרו ומה אלו שדרכם לכך אינן רוצות אנו עאכ"ו, אמרו להם תאמרו אם אנו משליכים עצמינו לים, יש לנו חלק לעה"ב, העיר הקב"ה עיניהם בפסוק הזה, אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים (תהלים סח כג), הספינה הראשונה אמרה, אם שכחנו שם אלהינו ונפרוש כפינו לאל זר (שם מד כא), והשליכה עצמה לים, (תז) השניה אמרה, הלא אלהים יחקר זאת כי הוא יודע תעלומות לב (שם שם כב), והשליכה עצמה לים, השלישית אמרה, כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (שם שם כג), והשליכה עצמה לים, ורוח הקודש צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה:

[ד"א] על אלה אני בוכיה. אדריינוס שחיק עצמות הושיב שלש משמרות, (תח) אחת בחמת גדר, ואחת בבית לחם, ואחת בכפר לקטיא, (תט) אמר כל מאן דיעירוק מן הכא מתציד הכא, (תי) אפיק כרוזין מכריזין ואומרים, כל הן דאית יהודאי מטמר אית ליה מילא ויפוק ליה הוי כרוזייא יהודאין משמדין הוו מכריזין ויהי אפרים כיונה פותה אין לב (הושע ז יא), שאול מפלגא מתון צלון דלא תיסב שאירא כל אילין דהוו ידעין מאן אינון שמעין הוו נפקין להון ומתצדין כניש כולהון בחדא בקעתא, ואומר לשר צבא שלו עד שאני אוכל מקרן (תיא) הקלוסקין הזה וירך התרנגולת הזה נבעי עד מנהון (תיב) קיים על רגלוי ולא אשכח, אילין דהוו מטמרין הוו נפקין בליליא ואזלי לריח קטיליהון ומייתי מנהון ואכלין: עובדא הוה בחד סייעא דהוו מטמרין בחדא מערה, אמרי לחד מנהון זיל אייתי לן חד קטול ולכלינייה, נפק ואשכח לאבוי קטיל וטמריה, ויהב עלוי סימן, עאל ואמר להון לא אשכחת כלום, נפק אחרא מנהון ואזיל לריחיה דההוא קטילא וגלוי עלוי ואייתיתיה, יתבין אילין אכלין ליה קהיין שינוי דיינוקא, א"ל מן הן את אייתיתיה האי קטילא, א"ל מן זוו פלני', א"ל מה סימן הוה עלוי, א"ל מילא פלנית ומילא פלנית, אמר ווי לההוא טליא מבשר אבוי אכל, לקיים מה שנאמר לכן אבות יאכלו בנים (בקרבך) [בתוכך] ובנים יאכלו אבותם (יחזקאל ה י), ורה"ק צווח על אלה אני בוכיה:

הערות ותקונים

וז"ל במגילת איכה שלה ובהגדה דפ' הנזקין אספסיינוס שחיק עצמות מלא שלש ספינות מגדולי ישראל אנשים ונשים להעמידן בקלון וכו' והוראתה בית זנות וכן תרג' ערוה קלן ומה שהביא הערוך פסקא שלה כל אבירי ה', הוא בטעות כי הוא בפסקא שלאחריה בפסוק על אלה אני בוכיה, גם מה שרשם ובהגדה בפ' הנזקין, הוא בגיטין נ"ז ע"ב אבל שם הוא בסגנון אחר רק יען כי המלה קלון נמצאת גם בגיטין לכן ציין גם להבבלי שם: (תז) השניה אמרה הלא אלהים, השלישית אמרה כי עליך הורגנו, בנדפס בטעות השניה אמרה כי עליך הורגנו, והשלישית אמרה הלא אלהים, וזה שלא כסדר הכתובים: (תח) אחת בחמת גדר ואחת בבית לחם ואחת בכפר לקטיא. בנדפס גם בדפוס ראשון ובדפוס קאנשט' הגי' חדא בחמתא וחדא בכפר לקיטיא וחדא בבית אל דיהוד. במקום בחמת גדר נאמר בנדפס חמתא, וחמתא או חמתן היא שם עיר קרובה לטבריה, עיין תוספתא עירובין ריש פ"ה בראשונה היו בני טבריא מהלכין את כל חמתה ובני חמתה אין מגיעין אליה עד הכיפה, ועכשיו בני חמתה ובני טבריא עיר אחת היא. וחמת גדר היינו חמתה הקרובה לגדר כי גדר היא עיר קרובה לחמתה והובא הרבה פעמים בדרז"ל חמתא דגדר, כמו ירושלמי קדושין פ"ג דף ס"ד ע"ב, ובעל כפתור ופרח פ"י הביא שחמתה היא תחום שבת מגדר, וע' נייבויער בספרו צד רמ"ג ורע"ד. ובמקום בית לחם בכ"י כתוב בנדפס בית אל דיהוד, היינו יהודה, ובדניאל ב' כ"ה כתוב יהוד והוא כמו יהודה. וכפר לקטיא הנוסחאות שוים, והמאמר הזה מהמדרש הובא בערך מלין צד 24 ע"ש: (תט) אמר כל מאן דיערוק מן הכא מתציד הכא. בנדפס דערוק מן הכא יתצד מן הכא, פי' מי שיברח מזה יהי' ניצוד מזה: (תי) אפיק כרוזין כו'. משונה היא בנדפס, ועיין ערך מלים צד 24 שהביא את המדרש הזה וכתב שם ואומר בלי מעצור כי אחשוב כל ספור זה לפשוט ואמת בלי שום גוזמה וכונה אחרת ע"ש: (תיא) הקלוסקין. בנדפס גלוסקאן, והכל אחד, פי' עוגה ופת עגול: (תיב) קיים על רגלוי ולא אשכח. בנדפס אבקש אחד מהן ולא אמצא, ואחר זה נמצא שם. מיד הקיפוס לגיונותיו והרגוס והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקיפרוס

נסר

א"ל וכי יש פת לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה), אבל באלהינו כתיב בדבר ה' שמים נעשו (שם לג ו), א"ל וכי יש עינים לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב עינים להם ולא יראו (שם קטו ה), אבל באלהינו כתיב תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב), א"ל וכי יש אזנים לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב אזנים להם ולא ישמעו (תהלים קטו ו), אבל באלהינו כתיב ויקשב ה' וישמע (מלאכי ג טז), א"ל וכי יש אף לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב אף להם ולא יריחון (תהלים שם), אבל באלהינו כתיב וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית ח כא), א"ל וכי יש ידים לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב ידיהם ולא ימישון (תהלים שם ז), אבל באלהינו כתיב אף ידי יסדה ארץ (ישעיה מח יג), א"ל וכי יש רגלים לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב רגליהם ולא יהלכו (תהלים שם שם), (תכא) אבל באלהינו כתיב ועמדו רגליו ביום ההוא (זכריה יד ד), (ועמד) [וירד] ודרך על במותי ארץ (מיכה א ג), א"ל וכי יש גברון לאלהיכם, א"ל בע"ז שלכם כתיב לא יהגו בגרונם (תהלים שם שם), (תכב) אבל באלהינו כתיב חכו ממתקים וכלו מחמדים (שה"ש ה טז), א"ל אם יש לו כל המדות הללו, מפני מה לא הציל אתכם מידי כשם שהציל חנניה מישאל ועזריה א"ל חנניה מישאל ועזריה היו זכאין ונפלו ביד מלך זכאי, אבל אנו חייבים, ונפלנו ביד מלך חייב ואכזרי, כדי שיתבע דמנו, כי הרבה דובים והרבה נמרים יש לו להקב"ה שיפגעו בנו, ולא מסרנו הקב"ה אלא בידך בשביל שהוא עתיד לתבוע את דמנו מידך, מיד צוה עליו להרגו, א"ל אמו בחייך קיסר תנה לי את בני ואנשקהו ואחבקהו, ונתנו לה את בנה, והוציאה את דדיה והניקתהו חלב, לקיים מה שנאמר דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד יא), אמרה לו אמו בחיי ראשך קיסר תנה חרב על צוארי ועל צוארו ביחד, א"ל ח"ו אינו עושה הדבר הזה, שכתוב בתורתכם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), א"ל אותו תינוק רשע, וכי כל התורה כולה קיימת חוץ מפסוק זה, מיד לקחוהו ממנה להרגו, אמרה לו אמו בני אל ירך לבבך ואל תחת, אצל אחיך אתה הולך, ואתה ניתן בתוך חיקו של אברהם אבינו, ואמור לו משמי, אתה בנית מזבח אחד ולא הקרבת את בנך, אבל אני בניתי שבעה מזבחות והקרבתי את בני עליהם, ולא עוד אלא דידך נסיון, ודידי עובדין, וכיון שנהרג (תכג) שיערו חכמים שנותיו של אותו תינוק ונמצא בן שש שנים ומחצה וב' שעות, באותה שעה צעקו כל אוה"ע ואמרו ומה אלהיהם של אלו עושה להם כך וכך, והם נהרגים עליו בכל שעה, אמרו לאחר ימים נשתטית האשה ההיא, ועלתה לראש הגג והשליכה עצמה ומתה וקראו עליה אם הבנים שמחה (תהלים קיג ט), ורוח הקודש אומרת על אלה אני בוכיה: (תכד) אמרו עליו על דואג בן יוסף שמת והניח בן

הערות ותקונים

בת תנחום בימי השמד שהיו לה שבעה בנים ושם היא בקצרה ואין ספק שהמסדר מהפסיקתא רבתי השתמש במדרש איכה וקצר הסיפור, וכן נמצא הסיפור באופן אחר בגמרא בבלי גיטין נ"ז ע"ב, וכן בתנא דבי אליהו רבא פ"ל ושם מסופר בא אדריינוס קיסר ותפס אלמנה עם ז' בניה ע"ש. וילקוט איכה רמז אלף י"ו במאמר ואית דאמרי זו אשה ושבעה בניה, ורמז אלף י"ח וי"ש הוא מגמרא גיטין שם עם קצת שינויים, ובאמצע שם, „א"ל אמיה מריס בת מנחם" הוסיף שם האם עפ"י המדרש איכה כדרכו תמיד להוסיף מדילי' מאמרים באמצע אשר שאב ממקום אחר וערבם יחד. וביוסיפון הובא מעשה כזו בחנה ושבעה בניה בימי אנטיוכוס המוקדני: (תכא) אבל באלהינו כתיב ועמדו רגליו ביום ההוא, ועמד ודרך על במותי ארץ. בנדפס מובא רק הכתוב הראשון ועמדו רגליו, אבל הכתוב השני וירד ועמד ודרך לא הובא כלל, ובילקוט תבא שם מובא הכתוב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כ"ד י'): (תכב) אבל באלהינו כתיב חכו ממתקים. בנדפס גם בילקוט שם מובא הכתוב והגה מפיו יוצא (איוב ל"ז): (תכג) שיערו חכמים שנותיו של אותו תינוק ונמצא בו שש שנים ומחצה וב' שעות. בנדפס בן שתי שנים וששה חדשים ושש שעות ומחצה, ובילקוט כי תבא שם רמז תתקנ"ח הביא המאמר הזה בשם מדרש איכה רבתי וגורס שתי שנים וששה חדשים ושתי שעות ומחצה, והיותר נכון הגי' שבכ"י בן שש שנים ומחצה, ובתדב"א שם הגי' שתי שנים וששה חדשים ושבע שעות ומחצה: (תכד) אמרו עליו על דואג

קפילא ואמרה ליה אית לי חד גבר יהודאי והוא דמי לטלייתא דאית לך, איתא ואנן מנסבין דין לדין ומאן דאינון ילדין באמצעא נחלק, עבדון כן, סגרון יתהון בביתא הדא וטרדון באפיהון, שריית ההיא טלייתא בכייא, אמר לה למה את בכייא, אמרה לו ווי להאי ברתא דכהנא רבא אזלא ותיסב לעבד, אמר לה מאן הוא אבוך, אמרה לו צדוק כהן גדול, אמר לה אן הויתון שריין, אמרה לו בירושלים, אמר לה באי דין שוק, אמרה לו בשוק פלן, אמר לה באי דין דרא, אמרה לו בדרא פלן, אמר לה מה סימן הוה בדרתכון, אמרה ליה (תיח) מילא פלנית על מילא פלנית, אמר לה הוה לך אחא, אמרה ליה אין, מה סימן הוה ביה, אמרה ליה הוה ליה (תיט) חד שומא על כתפיה, וכד הוה אתי מבי מדרשא הוה מגלי ההוא שומתא ומנשקא ליה, אמר לה ומאן דחמי ליך ההוא שומתא את חכמת ליה, א"ל אין, גלייא כתפי קדמה המת ההיא שומתא וחכים דין לדין, נפפין דין לדין, ונשקין דין לדין, ובכיין דין לדין, עד דנפקין נשמתיהון, ורוח הקודש צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה:

(תכ) **מעשה** במרים בת תנחום שנישבת היא ושבעה בניה עמה, מה עשה לה השלטון חבש כל אחד בפני עצמו, הוציא את הראשון ואמר לו השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו אחי לא השתחוו, אף אני לא אשתחוה לו, א"ל למה, שכתוב בתורה אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), צוה עליו להרגו: הוציא את השני, א"ל השתחוה לצלם, כמו שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו לא השתחוו אחי, אף אני איני משתחוה לו, א"ל למה, שכתוב בתורה לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שם שם ג), מיד צוה עליו להרגו: הוציא את השלישי, א"ל השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו לא השתחוו אחי, אף אני איני משתחוה לו, א"ל למה, שכתוב בתורה זובח לאלהים יחרם (שם כב יט), צוה עליו להרגו: הוציא את הרביעי א"ל השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה לו, א"ל למה, שכתוב בתורה לא תשתחוה להם ולא תעבדם (שם כ ה), צוה עליו להרגו: הוציא החמישי, א"ל השתחוה לצלם כשם שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה, א"ל למה, שכתוב בתורה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד (דברים ד לט), צוה עליו להרגו: הוציא הששי, וא"ל השתחוה לצלם, כשם שהשתחוו אחיך, א"ל ח"ו לא השתחוו אחי, אף אני לא אשתחוה, א"ל למה, שכתוב בתורה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד): הוציא את השביעי, והוא היה הקטון שבהם, א"ל השתחוה לצלם כשם שהשתחוו [אחיך], א"ל ח"ו לא השתחוו אחי לצלם, אף אני לא אשתחוה, א"ל למה, שכבר נשבענו לאלהינו שאין אנו ממירין אותו בוראה, שנאמר את ה' האמרת היום (דברים כו יז), וכשם שנשבענו לו, כך נשבע לנו, שלא להמירנו באומה אחרת, שנאמר וה' האמירך היום (שם שם יח), א"ל א"כ אני אזרוק הטבעת זו לפני הצלם, ולך הביאהו כדי שיראו ויאמרו קיים מצות הקיסר, א"ל אללי לך קיסר, ממך שאתה בשר ודם אתיירא, ולא אתיירא מפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא אלוה של עולם, א"ל וכי יש אלוה בעולם, א"ל אללי לך קיסר וכי עולם של הפקר ראית,

---

הערות ותקונים

ועיין ערוך ערך סרדיוט וכתב שם המוספי מלה זו היא כמו סטרטיוט ופי' בל"י איש מלחמה: (תיח) אמרה ליה מילה פלנית על מילא פלנית. בנדפס ליתא זה, רק אמרה לו סימן פלן: (תיט) חד שומא על כתפיה. פי' סימן מובהק בגוף, ות"י שאת או ספחת שומא או צהקי: (תכ) מעשה במרים בת תנחום. בנדפס בטעות בת נחתום, ומובא בילקוט תבא רמז תתקל"ח על הכתוב וה' האמירך היום, והובא שם כל המאמר עד סופו, וגם הילקוט הביא במרים בת תנחום, ובנדפס הגי' שנשבת היא ושבעה בניה נטלן קיסר ונתנן לגיו מן שבעה קנקלין, וזה לא הביא הילקוט רק כמו שהוא בכ"י לפנינו. והסיפור נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ג פסקא כי פקד ה' את חנה. ושם איתא: אמרו רבותינו מעשה היה במרים בת

אלעזר בר צדוק אראה בנחמה (תלב) אם לא ראיתיה שהיתה מלקטת שעורים מתחת טלפי סוסים בעכו, וקראתי עליה הפסוק הזה, אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן וראי את גדיותיך (שה"ש א׳ ח׳), (תלג) אל תקרי גדיותיך אלא גויותיך]:

(תלד) **מעשה** במרים בת תנחום שנישבת ופדאוה בעכו והביאו חלוק אחד וירדה לטבול בים ועלה הים והציף את כליה והביאו לה אחר וירדה לטבול עלה הים והציף את כליה, כיון שראתה כך אמרה הניחו לגבאי לגבות את חובו, וכיון שצידקה עליה את הדין רמז הקב"ה לים והחזיר לה את כליה:

[ד"א] על אלה אני בוכיה. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, ר׳ יהודה אומר (תלה) על סילוק הדעת, ועל סילוק השכינה, צדקיהו עומד ורואה את בניו נשחטים לפניו, ורואה אחרים מנקרים עיניו, ולא היה לו להקיש ראשו בכותל ולמות, על אותה שעה הוא אומר, ביום ההוא יאבד לב המלך (והשרים) [ולב השרים] (ירמיה ד׳ ט׳): ר׳ נחמיה אומר על ביטול כהונה, ועל ביטול מלכות, הה"ד ויאמר אלה שני בני היצהר (זכריה ד׳ יד), (תלו) זה אהרן ודוד, אהרן תבע כהונתו, ודוד תבע מלכותו. (תלז) רשב"י אומר על ביטול תורה, אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כו מו), ר׳ שמואל בר נחמני אומר על ע"ז, אלה אלהיך וגו׳ (שמות לב ד), זבדי בן לוי אומר על ביטול קרבנות, אלה תעשו לה׳ במועדיכם (במדבר כט לט), (תלז*) לוי אמר על ביטול מועדות, אלה מועדי ה׳ (ויקרא כג ד), (תלח) ר׳ יהושע בן לוי אמר על ביטול משמרות, וכי מה היו משמרות עושות, ומה הנאה יש לעולם מהמשמרות, (תלט) בשני היו מתענין על מפרשי ימים, ויאמר אלהים יהי

הערות ותקונים

המלות „בן גוריון" וכן בגמרא בבלי כתובות ס"ו ע"ב איתא מעשה בבתו של נקדימון בן גוריון כו׳ ע"ש, והמאמר הזה נמצא ג"כ בפסיקתא רבתי פסקא נחמו, וגם שם הגי׳ מעשה במרים בתו של נקדימון ושם הסיפור בארוכות קצת וערב ב׳ מעשיות יחד אשר פסקו לה סאתיים יין, גם מסופר שם כי באת אצל ר׳ צדוק והוא פסק לה את כל אלה, גם מסופר שם כשהגיעו הרעב נשרה שערה מן הרעב ור׳ צדוק אמר יבא עלי אם לא ראיתיה מלקטת סובין של שעורים, ולפנינו במדרש ובירושלמי ובתוספתא אמר כן ר׳ אלעזר בנו של ר׳ צדוק ע"ש גם עיין שם בהערות הרב הגדול מוהר"ר מאיר א"ש: (תלב) אם לא ראיתיה שהיתה מלקטת שעורים מתחת טלפי סוסים בעכו. בירושלמי שם הגי׳ בכאן אם לא ראיתיה קשורה בשערה בזנב הסוס בעכו, וזה לפנינו במאמר שלפניו, עיין לעיל הערה ת"ל, ונראה כי נכון גי׳ המדרש איכה כי גם בתוספתא כתובות סוף פ"ה הגי׳ במאמר הזה אם לא ראיתיה שמלקטת שעורים מתחת טלפי סוסים בעכו, מזה נראה כי בעל מסדר המדרש הי׳ לו נוסח אחר בירושלמי: (תלג) אל תקרי גדיותיך אלא גויותיך. לדעתי נוסף זה בנדפס מגמרא כתובות ס"ז ע"א ע"ש: (תלד) מעשה במרים בת תנחום שנשבית ופדאוה בעכו. בנדפס גם בדפוס ראשון ובדפוס קאנסטאנטינא כתוב מעשה במרים בת בייתום נחתום, וזה בא מטעות המעתיק כי כתוב למעלה מעשה במרתא בת בייתום ובנדפס כתוב בטעות מרים בת בייתום, גם כתוב מעשה במרים בת תנחום ובנדפס בטעות מרים בת נחתום, ופה הגיה ב׳ נוסחאות יחד בייתום, גם נחתום. ולפנינו בכ"י נאמר לנכון בת תנחום, ולא אדע מה שייכות יש להסיפור הזה בכאן, ואולי יען כי מובא הסיפור מן מרים בת תנחום שנשבית עם שבעה בניה הביא עוד מעשה אחת ממנה, והנה בנדפס נמצא המעשה הזאת בלשון ארמי ולפנינו בכ"י היא בלשון עברי צח, וכך הגי׳ שם זבין לה חלוק חד אזלת למיסחיה בימא אתא גלא ונסביה, זבנין לה אוחרין, אמרה להון הניחו לו לגבאי שיגבה את חובו: (תלה) על סילוק הדעת. של צדקיה, כמו שמבאר צדקיה עומד ורואה את בניו נשחטים לפניו ורואה אחרים מנקרין עיניו, ככתוב בירמי׳ נ"ט ו׳ וישחט מלך בבל את בני צדקיהו ברבלה לעיניו ואת עיני צדקיהו עור (ירמי׳ נ"ט ו׳ ז׳), ובנדפס המלות „ורואה את בניו נשחטים לפניו" נשמטו אין ספק מפני בקורת הצענזור אשר לא הבין הכוונה: (תלו) זה אהרן ודוד. ספרא, ומובא בילקוט זכרי׳ רמז תקע"א שני בני היצהר א"ר יהודה זה אהרן ודוד: (תלז) רשב"י אומר. בנדפס ריב"ל אומר: (תלז*) לוי אמר על ביטול מועדות אלה מועדי ה׳. זה חסר בנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסט׳: (תלח) ר׳ יהושע בן לוי אמר על ביטול משמרות. בנדפס מובא זה בשם רבנן, ואין ספק כי המעתיק ראה כי למעלה מובא כבר ריב"ל (במקום לפנינו בכ"י. נאמר רשב"י) והגיה פה רבנן: (תלט) בשני היו מתענין על מפרשי הים, ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. ירושלמי תענית פ"ד ה"ד (דף ס"ח ע"ב

קטן לאמו והייתה מודדתו בטפחיים, ונותנת משקלה זהב בכל שנה ושנה [לשמים], וכיון שהקיפה מצודה על ירושלים טבחתו בידיה ואכלתו, ועליה מקונן ירמיהו ואומר אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים (איכה ב כ), ורוח הקודש צווחת ואומרת אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (שם שם) [זה זכריה בן יהודע הכהן]:

(תכה) **מעשה** במרתא בת בייתוס שקדשה יהושע בן גמלא ומינהו המלך להיות כהן גדול, וכינסה, פעם אחת אמרה אלך ואראה אותו היאך הוא קורא בתורה ביום הכפורים, מה עשו לה הוציאו לה (תכו) טפיטות מפתח ביתה עד פתח בית המקדש, כדי שלא יתייחפו רגליה, ואעפ"כ נתייחפו רגליה, וכשמת יהושע בעלה (תכז) פסקו לה חכמים סאתים יין בב"ד ולא תנינא שאין פוסקין יין לאשה בב"ד, ולמה אין פוסקין לאשה יין בב"ד, (תכח) א"ר חייא בר אבא משום זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד יא), ולמה פסקו לה יין, (תכט) ר' חזקיה ור' אבהו בשם ר' יוחנן לתבשיליה, והא תנינן אם היתה מניקה פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה, ר' יהושע בן לוי אמר מרבין לה יין מפני שהוא מרבה את החלב, (תל) א"ר אלעזר בר צדוק אראה בנחמה אם לא ראיתי שקשרו שערותיה אחרי זנבות חסוסים והיו מריצין בה וקראתי עליה הפסוק הזה, הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך (דברים כח נו):

(תלא) [**מעשה** במרים בתו של נקדימון שפסקו לה חכמים חמש מאות דינרי זהב לקופת בשמים בכל יום, אף היא עמדה וקללה אותם, ואמרה להם כך תפסקו לבנותיכם, א"ר אחא אף אנו ענינו אחריה אמן, א"ר

הערות ותקונים

בן יוסף שמת. ספרא בחוקותי פ"ו ה"ג, ובגמרא בבלי יומא ל"ח ע"ב הוא בסגנון אחר קצת, דואג בן יוסף הניחו אביו בן קטן לאמו אבל לא שהוא עצמו הניח בן קטן, גם נאמר שם שאמו מודדתו בכל יום וע"ש בפירש"י, ונראה כי אין שייכות כלל לסיפור זה לכאן רק להלן פ"ב בפסוק אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים, וכן הוא באמת גם שם במדרש, והילקוט איכה רמז אלף ב' [הוא בסי' מ"ז בילקוט איכה שהוצאתי לאור בסוף מדרש זוטא] הביא מאמר הזה בסגנון אחר ממה שהוא במדרש, והוא מן מדרש איכה זוטא אות מ' ע"ש: (תכה) מעשה במרתא בת בייתוס שקדשה יהושע בן גמלא. בירושלמי כתובות סוף פ"ה נמצא הסיפור שלאחריו, וכך איתא שם מעשה במרתא בת בייתוס שפסקו לה חכמים סאתיים יין כו', והתחלה חסר לפנינו שקדשה יהושע בן גמלא עד וכשמת יהושע בעלה פסקו לה חכמים סאתיים יין ליתא שם, והמסדר מן המדרש הרכיב ב' מאמרים יחד ולא נודע לי המקור, ובמשנה יבמות ס"א ע"א נמצא רק מעשה ביהושע בן גמלא שקידש את מרתא בת בייתוס ומינהו המלך להיות כ"ג וכנסה, וע"ש בגמרא תרקבא דדינרי עיילה ליה מרתא בת בייתוס לינאי המלך עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהנא רברבי, והובא פה זה הסיפור רק יען משום ר' אלעזר ב"ר צדוק שאמר אראה בנחמה אם לא ראיתיה שקשרו שערותיה בזנבי סוסיהם של ערביים והיו מריצים לה מירושלים ועד לוד. ור' אלעזר ואביו ר' צדוק היו בשעת החורבן. ובנדפס גם בדפוס ראשון כתוב מעשה במרים בת בייתוס, צ"ל במרתא בת בייתוס: (תכו) טפיטות. ובנדפס טפטיות ופי' בכ"י ורומי מכסה מרקם (טעפפיך): (תכז) פסקו לה חכמים סאתיים יין בב"ד. מכאן הוא בירושלמי עיין לעיל הערה תכ"ה. ובמקום לפנינו „בבית דין" נאמר שם „בכל יום" במקום לפנינו ולא תנינא שאין פוסקין יין לאשה בב"ד, בירושלמי שם ובית דין פוסקין יין בתמיה ואיך פסקו יין למרתא: (תכח) א"ר חייא בר אבא. בירושלמי א"ר חייא בר אדא: (תכט) ר' חזקיה ור' אבהו בש"ר יוחנן לתבשיליה. עיין בירושלמי שם בפ"מ: (תל) א"ר אלעזר ב"ר צדוק אראה בנחמה אם לא ראיתי שקשרו שערותיה וכו'. בירושלמי שם זה הוא במאמר השני אשר המלא גם במדרש במאמר שלאחריו. אבל בכאן הגי' שם אם לא ראיתי מלקטת שעורים מבין טלפי סוסים בעכו, והוא לפנינו במאמר השני עיין להלן הערה תל"ב: (תלא) מעשה במרים בתו של נקדימון. הוספתי כמו שהוא בנדפס, ולא נודע לי אם הסר זה בכ"י רומי או המעתיק למעני השמיט זה בשגגה ובין מעשה למעשה נאבד מאמר שלם. והנה גם המעשה הזאת היא בירושלמי כתובות שם במאמר אחד עם המעשה שלפניה מעשה במרתא בת בייתוס, ובירושלמי שם הגי' מעשה במרים בתו של שמעון בן גוריון, אולם בתוספתא כתובות סוף פ"ה נאמר מעשה בבתו של נקדימון בן גוריון, ולפ"ז יש למחוק בירושלמי מלת „שמעון" ולהגיה „נקדימון" ומתאמת יחד עם הגי' שלפנינו במדרש איכה, רק במדרש חברים

המלה

(תנ) ר' יודן בשם ר' איבו אמר מנחם שמו, שנאמר כי רחק ממני מנחם. (תנא) אמר ר' חנינא ולא פליגי חושבנא דדין כחושבנא דדין, הוא מנחם הוא צמח, והדא מסייע להדא דר' יודן בשם ר' איבו:

(תנב) **עובדא** הוה בחד בר נש (תנב*) דהוה קא רדי, געת הדא תורתיה, עבר עלוי חד ערבי, א"ל מה את, א"ל יהודאי אנא, (תנג) א"ל שרי תורך ושרי פדנך, א"ל למה, א"ל דבית מקדשין דיהודאי חרב, א"ל מנא ידעת, א"ל ידעית מן געייתא דתורך, עד דהוה עסיק עמיה געת זימנא אחריתי, (תנד) א"ל אסר תורך אסר פדנך, דאתייליד פריקהון דיהודאי, אמר ליה ומה שמיה, א"ל מנחם שמיה, ואבוי מה שמיה, אמר ליה חזקיה, אמר ליה והיכן שריין, (תנה) א"ל בבירת ערבא בדבית לחם יהודה, (תנו) אזל זבין ההוא גברא תורוי זבין פדניה (תנז) והוה מזבין לבידין דינוקין, עלל לקרתא ונפק לקרתא, עלל למדינה ונפק למדינה, עד דמטא לתמן, (תנח) אתיין כל כפריא למיזבן מיניה, וההיא איתתא אימיה דההוא ינוקא לא זבנית מיניה, אמר לה למה לית את זבנת לבידין דינוקין, אמרה ליה (תנט) דחשייה קשיי לינוקי, אמר לה למה, אמרה ליה (תס) דעל ריגלוי חרב בית מקדשא, אמר לה (תסא) רחיצין אנא במריה עלמא דעל ריגלוי חרב ועל ריגלוי מיתבני, אמר לה את הוי נסיבא ליך מן אילין לבידין דינוקיך (תסב) [אמרה ליה לית לי פריטין, אמר לה ומה איכפת ליך איתיי זובנין ליה], ולבתר יומין אנא אתי לביתיך ונסב פריעיך, נסבה ואזלה, לבתר יומין אמר האי גברא איזיל ואיחמי ההוא ינוקא מאי קא עביד, אתא לגבה אמר לה ההוא ינוקא מאי קא עביד, אמרה ליה לא אמרית לך דחשייה קשיי אפי' על רגליה נחשיה, דמן ההיא שעתא

הערות ותקונים

(תנ) ר' יודן בשם ר' איבו. בדפוס ראשון ואח"כ בדפוס קאנסטאנטינא חסרים איזה שורות וכצ"ל ר' ודן בשם ר' איבו [אמר מנחם שמו, שנאמר כי רחק ממני מנחם, א"ר חנינא ולא פליגי חושבנא דדין כחושבנא דדין מנחם הוא צמח, והדא מסייע להדא דר' יודן בשם ר' איבו] והשמיט מן ר' איבו עד ר' איבו וכאשר הוא בכ"י הוא נכון גם בדפוסים אחרונים אשר נתקן עפ"י הגהת א"א. ובירושלמי שם הגי' ר' יודן בריה דר' אייבו, ואין ספק שהי' כתוב ר' יודן בר איבו והכוונה בשם ר'. והמעתיק או המדפיס הלניג בריה. וראיתי בסה"ד (דפוס ווארשוי לד 184) הביא וז"ל ר' יודן בר אייבו ירושלמי ברכות פ"ב ומדרש שמואל פי"ז וענין ההוא בר כנה איכה על אלה אני בוכיה ר' יודן בש"ר איבו עכ"ל. כוונתו וענין ההוא אותו הענין מירושלמי ברכות, והמאמר מן מדרש שמואל נמצא בפסיקתא דר"כ החודש (דף מ"ה ע"ב) ושם הגי' ר' יודן בש"ר אייבו, וכן בקה"ר פ"ט פסוק שבתי וראה הגי' ר' יודן בש"ר אייבו: (תנא) א"ר חנינא ולא פליגי. בירושלמי הגי' א"ר חנינא בריה דר' אבהו: (תנב) עובדא הוה. ירושלמי שם: (תנב*) דהוה קא רדי. בירושלמי שם דהוה קאים רדי, פי' חורש: (תנג) א"ל שרי תורך ושרי פדנך. בירושלמי שם הגי' שרי תורך ושרי קנקנך, והערוך ערך קנקן ב' הביא וז"ל: במגילת איכה כי רחק ממני מנחם, ובירושלמי פ"ב בברכות שרי תורך שרי פלנך שרי קנקנך. יש לתקן בערוך וכצ"ל במגילת איכה שרי תורך שרי פדנך ובירושלמי פ"ב דברכות שרי קנקנך או הביא ב' נוסחאות יחד שרי פדנך שרי קנקנך, ופי' קנקן יתד שבמחרישה וכן פדן הוראתה כן כלי מחרישה, ופי' שרי תורך התר פדנך והתר יתד המחרישה שלך: (תנד) אסר הורך אסר פדנך. בירושלמי קטור תוריך וקטור קנקניך דהא יליד מלכא משיחא: (תנה) א"ל בבירת ערבא בדבית לחם יהודה. בירושלמי א"ל מן בירת מלכא דבית לחם יהודה: (תנו) אזל זבין תורוי וזבין פדניה. גם בכאן בירושלמי זבין קנקנוי: (תנז) והוה מזבין לבידין דינוקין. בירושלמי ואיתעבד זבין לבדין למיינוקיא, והערוך ערך לבד ג' הביא וז"ל: כפ' היה קורא בירושלמי ובמגילת איכה כי רחק ממני מנחם אזיל זבין תורי וזבין קנקנוי ומיתעבד מזבין ליבדין למיינוקיא. הביא פה כלשון הירושלמי ומשונה קצת במדרש איכה (הוא בנדפס כי בכ"י חסרים איזה דפים) והוראת מלת לבדין תכריך ועטיפה ומעיל: (תנח) אתיין כל כפריא. פי' אנשי כפרים, ובירושלמי הנוסחא משונה קצת: (תנט) דחשייה קשיי לינוקי. המ"כ דחק לפרשה ולא עלתה בידו, ובוודאי המלות משובשות, ובירושלמי גי' אחרת, אמרה בעייא אנא מיחנקוניה סנאיהון דישראל, ופי' שם המפרש הקצר כי רוצה אני בחניקתו ותלה קללתו בשונאי ישראל: (תס) דעל ריגלוי. פי' בשבילו, ובירושלמי הגי' מתוקנת יותר, דביומא דאיתיליד איחרוב בית מקדשא: (תסא) רחיצין. פי' בטוחין: (תסב) אמרה ליה לית

רקיע בתוך המים (בראשית א ו), בשלישי היו מתענים (תם) [על הולכי דרכים], (תמא) ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא יעלה אסכרה בפיהם וימותו, בחמישי היו מתענין על המעוברות שלא יפילו ועל המניקות שלא ימותו בניהם, (תמב) והלא אין מתענין על שני דברים כאחד, (תמג) כדכתיב ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת (עזרא ח כג), וכתוב אחד אומר בדניאל ורחמין (למיבעי) [למבעא] מן קדם אלה שמיא על רזא (דנא) [דנה] (דניאל ב יח), ולא על תרין, (תמד) אלא כההיא דאמר ר' חייא בר אבא (תמה) על עצירת גשמים וגלות מתענין עליהן בבת אחת, (תמו) אבל אין מתענין לא בערב שבת ולא במוצאי שבת מפני כבוד השבת:

עיני עיני יורדה מים. א"ר לוי משל לרופא שחשש עינו אחת אמר עיני תבכה על עיני, כך ישראל נקראו עינו של הקב"ה, הה"ד כי לה' עין אדם וכל שבטי ישראל (זכריה ט א), כביכול אמר הקב"ה עיני תבכה על עיני:

כי רחק ממני מנחם משיב נפשי. מה שמו של מלך המשיח, (תמז) ר' אבא בר כהנא אמר ה' שמו, וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו (ירמיה כג ו), (תמח) דא"ר לוי טבא למדינתא דשמה כשם מלכה, ושם מלכה כשם אלהיה, טבא למדינתא דשמה כשם מלכה, דכתיב ושם העיר מיום ה' שמה (יחזקאל מח לה), ושם מלכה כשם אלהיה, שנאמר וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו (ירמיה שם). (תמט) ר' יהושע בן לוי אמר צמח שמו, שנאמר הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח (זכריה ו יב).

הערות ותקונים

ע"ב) ונראה כי בכ"י מובא על בכל יום אשר היו מתענין ראי' מהכתוב, אבל בנדפס נשמטו הכתובים, והנה לפנינו בכתב יד אחרי המלות בשלישי היו מתענין חסר איזה דפים והמעתיק בעדי כתב „כאן חסר" ואחר זה מתחיל שבועב בנהר ופורש דבר למצוא דבר להנצל בו, והשלמתי החסרון עפ"י הנדפס: (תם) על הולכי דרכים. מכאן השלמתי החסרון מהנדפס, ובירושלמי שם הגי' על יוצאי דרכים, ומובא הכתוב ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד [ותראה היבשה]: (תמא) ברביעית היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה בפיהם וימותו. בירושלמי שם מובא הכתוב ויאמר אלהים יהי מאורות מארת כתיב, וכאשר הבאתי נשמטו בנדפס הכתובים וכן נשמטו ג"כ המלות „מארת כתיב". והיו לנכון במדרש לפני הרב בעל הערוך כי הביא בערך מארת וז"ל: במגילת איכה על אלה אני בוכיה ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה בפיהן יהי מאורות מארת כתיב, ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא החודש בהערה ג' מארת כתיב והבאתי שם את הירושלמי תענית, גם העירותי שם שלזה כוון רש"י תענית כ"ז ע"ב ברביעי על האסכרה כו' ע"ש, ודברי רש"י נובעים מהירושלמי או ממדרש איכה, ועיין רש"י על התורה בראשית א' י"ד יהי מארת חסר כתיב על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות כו', וכן מובא במס' סופרים פי"ז ה"ס: (תמב) והלא אין מתענין על שני דברים כאחד. ירושלמי שם ואין מתענין על שני דברים כאחת, ור"ל כי נאמר שהיו מתענין על המעוברות ועל המניקות והם ב' דברים: (תמג) כדכתיב ונצומה ונבקשה וכתוב אחד אומר בדניאל ורחמין וגו'. בירושלמי בטעות ונקומה ונבקשה צ"ל ונצומה ונבקשה, ושם הגי' א"ר תנחומא לא מן הדא אלא מן הדא ורחמין למיבעי וגו'. ועיין בבבלי תענית ח' ע"ב מנלן דלא מצלינן אתרתי דכתיב ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת מכלל דאיכא אחריתא, במערבא אמרי משמי' דר' חגי מהכא ורחמין למיבעי מן קדם אלהא שמיא על רזא דנא, מכלל דאיכא אחריתא, וכוונו במה שאמרו „במערבא אמרי" למאמר הירושלמי או מדרש איכה: (תמד) אלא כההיא דאמר ר' חייא בר אבא. בירושלמי הגי' ר' חגיי בשם רבי זעורה, אולם בירושלמי תענית פ"א ה"ז נאמר א"ר חייא בר בא, ובר בא הוא כמו בר אבא: (תמה) על עצירת גשמים וגלות מתענין עליהן בבת אחת. בירושלמי תענית פ"א ה"ז וכן בפ"ד ה"ד הגי' שאם היו שני דברים כגון עצירת גשמים וגובייי מתריעין עליהן, וע"ש בגליון הש"ס להגאון ה"ר מרדכי זאב איטינגא ז"ל והביא שם את המדרש איכה שלפנינו, ולא העיר כי במדרש הגי' עצירת גשמים וגלות. ונוסחת הירושלמי היא העיקרית: (תמו) אבל אין מתענין לא בע"ש ולא במוצאי שבת מפני כבוד שבת. מוצאי שבת הייתו באחד בשבת, ועיין בבלי תענית כ"ז ע"ב שאין מתענין באחד בשבת מטעם אחר: (תמז) ר' אבא בר כהנא אמר ה' שמו. עיין ב"ב ע"ה ע"ב א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן משיח נקרא על שמו של הקב"ה, דכתיב וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, ועיין מדרש שו"ט מזמור כ"א אות ב': (תמח) דא"ר לוי טבא למדינתא. מדרש שו"ט שם: (תמט) ר' יהושע בן לוי אמר צמח שמו. ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד (דף ה' ע"א):

ר'

להנצל בו. (תעא) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי משל למלך שכעס על בנו הוה מחי ליה והוה סרחית, בסוף פשט ב' ידיו לפניו, א"ל כוליה קדמך מחי כל דהני לך, כך פרשה ציון בידיה:

אין מנחם. (תעב) א"ר לוי כל מקום שנאמר אין לה, הוה לה לאחר זמן, כד"א ותהי שרה עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל), והוה לה דכתיב וה' פקד את שרה (שם כא א):

צוה ה' ליעקב סביביו צריו. (תעג) כגון חלמיש לנוה, סוסיתא לטבריה, קסטרא לחופה, יריחו לנוערן, לוד לאונו, וכה"א זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה (יחזקאל ה ה): היתה ירושלים לנידה ביניהם. לריחוק היתה:

[יח] **צדיק** הוא ה' כי פיהו מריתי. מי אמר הפסוק הזה, יאשיהו אמרו, הה"ד אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו את הבית עלה פרעה (נכה) [נכו] מלך מצרים להלחם בכרכמיש על פרת (דה"ב לה כ), (תעד) בקרקסיון דפרת, ויצא לקראתו יאשיהו, וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה [וגו], ולא הסב [יאשיהו] פניו ממנו כי להלחם בו התחפש ולא שמע אל [דברי] נכו (שם שם כא וכב), (תעה) זה פרעה, מי אמר חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך [וגו', ולא שמע אל דברי נכו] מפי אלהים (שם שם), זה ירמיה הנביא שאמר לו כך ישעיה רבי אמר וסכסכתי מצרים במצרים (ישעיה יט ב), א"ל יאשיהו משה רבה דרבך אמר וחרב לא תעבור בארצכם (ויקרא כו ו), ואפי' חרב של שלום, ולא היה יודע יאשיהו שכל דורו היו עובדים ע"ז, (תעו) ליצני הדור מה היו עושים חצי צורה בדלת זו, וחצי צורה בדלת זו, והיה משלח ב' תלמידי חכמים לבער צורה מבתיהם, והיו נכנסין ולא היו מוצאין כלום, הן דנפקין הוו אמרין להון סגרון תרעייא מבתרכון, והוו נפקון להון וסגרין תרעייא מבתרהון, והיו משתכחא קיימא מן גוו, מה כתיב שם, (תעז) ויורו המורים למלך יאשיהו (ד"ה שם כג),

---

הערות ותקונים

ציון והמלות „ד"א" מיותרות כי מכאן מתחיל לדרוש על הכתוב פרשה ציון כאשר כתבתי: (תעא) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר למלך כו'. הוא בנדפס שם במאמר המתחיל ד"א פרשה ציון, ובנדפס הגי' משונה קצת למלך שהי' לו בן הוי מחי ליה ואמר חטית, הוה מחי ליה ואמר חטית וסיכלת, ועוד הוה מחי ליה עד דפשט עשר אצבעוי קודמוי. וראיתי בא"א (דף ק"ז) שכתב קודמוי, צ"ל עוד „ואמר ליה כולא קדמך מחי כל ומה דהני לך" הוסיף כמו שהוא בכ"י לפנינו ואין ספק שגם לפני בעל אות אמת היה כתב יד מהמדרש איכה כי לולי זאת מאין ידע להגיה כן: (תעב) א"ר לוי כל מקום שנאמר אין לה. מובא לעיל פסקא ב' על אין לה מנחם ושם הוא ברחבה: (תעג) כגון חלמיש לנוה כו', בכל המקומות אשר הביא המדרש הכתוב צוה ה' ליעקב סביביו צריו הביא הדרש הזה, כמו לפנינו וגם בוי"ר פכ"ג אות ה', חזית פ"ב פסוק כשושנה, ובאגדת שמואל פט"ז, והם שמות מקומות, ובמקום אחר אבאר שמותם, ובנדפס לפנינו בטעות לנועדן וצ"ל לנוערן והכוונה כמו העיר פלוני שהיו יושבים צוררי ישראל ובעיר הסמוך לה היו יושבים יהודים והיו מצירים אותם, ודורש כן על הכתוב סביביו צריו: (תעד) בקרקסיון דפרת, היא שם כרכמיש על פרת בל"י ורומי Cincessum והי' בפתחו של נהר Chaboros על פרת, כמו שהביא הרב בעל ערוך השלם, ותכונתה ידועה במפת אזיא במקום נפילת נהר כבר והוא אאבאראס בנהר פרת: (תעה) זה פרעה, ליתא בנדכם וע"ש כי הגי' נשתנים: (תעו) ליצני הדור מה היו עשים, בנדפס ליתא זה כי נשמט מאימת הצענזור, וראיתי באות אמת (דף ק"ז) שהביא נוסחא אחרת מוסיף ליצני הדור מה היו עושין נותנין חצי צורה בדלת זו, וחצי צורה בדלת זו כו' מן דהוו סגרין תרעייא הוה משתכחא קיימא מגגו, ובכ"י אשר נעתקה העתקה הזאת בעדי כתוב בגליון דהצורה היתה אחרי הדלת והיתה שבורה לב' חלקים חצי מכאן וחצי מכאן וכשסגרו הדלת נעשה הצורה שלימה, ובעל מ"כ הביא וז"ל יאשיהו המלך שלח שני תלמידי חכמים לבער ע"ז מבתיהם של ישראל והיו נכנסים ולא מוצאים כלום שצורת ע"ז היתה חקוקה באחורי הדלת והדלת היתה תלויה לפנים וכשהיו פותחים הדלת היו מכסים בחצי הדלת צורת ע"ז החקוקה עליה או על צדה השנית, ומצאתי בספר ישן היתה חקוקה חציה על חצי הדלת האחת וחציה השנית על חצי הדלת השניה עכ"ל: (תעז) ויורו המורים למלך יאשיהו. כן מובא הרבה פעמים גם בירושלמי קדושין פ"א ה"ז (דף ס"א ע"א), ובתנחומא מסעי סי' פ', ותקנתי

אתיין רוחין (תסג) ועלעולין, טענוניה ואזלין להון, אמר לה ולא כך אמרית לך דעל ריגלוי חרב ועל ריגלוי מתבני, (תסג*) א"ר אבין למה לי ללמוד מן ערבי, ולא מקרא מלא הוא דכתיב והלבנון באדיר יפול (ישעיה י לד), וכתיב בתריה ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה (שם יא א): (תסד) דבי ר' שילא אמרי, שילה שמו של משיח, שנאמר עד כי יבא שילה (בראשית מט י), שלה כתיב: דבי ר' חנינא אמרי חנינה שמו, שנאמר אשר לא אתן לכם חנינה (ירמיה טז יג): דבי ר' ינאי אמרי ינון שמו, דכתיב לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז): (תסה) ר' ביבי סנגוריא אמר נהירא שמו, שנאמר ונהורא עמה שרא (דניאל ב כב), (תסו) נהירא כתיב. (תסז) ר' יהודה בר סימון אמר בשם ר' שמואל בר יצחק הדין מלכא משיחא אי מחייא הוא, דוד שמיה, אי ממיתיא הוא, דוד שמיה, (תסח) א"ר תנחומא אנא אומר טעמיה מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו (תהלים יח נא), ולדוד אין כתיב כאן, אלא לדוד ולזרעו:

היו בני שוממים כי גבר אויב. ר' איבו אמר (תסט) כהדין אפתא דקרא, דכמה דההיא רבייא היא קטנא, ר' יהודה בר סימון אמר (תכט*) כהדין חזירתא, דכמה דבניה רביין היא קטנא:

[יז] **פרשה** ציון בידיה. (תע) [כאדם] שטובע בנהר ופורש ידיו למצוא דבר

הערות ותקונים

לית לי פריסין. הוספתי ע"פ הירושלמי כי חסר פה: (תסג) ועלעולין. פי' רוחות סערות: (תסג*) א"ר אבין. בירושלמי א"ר בון: (תסד) דבי ר' שילא אמרי שילה שמו. זה ליתא בירושלמי שם, ואולי הי' ג"כ בירושלמי לפני המסדר, ונמצא בגמרא סנהדרין צ"ח ע"ב והמלות שלה כתיב ליתא שם, ובלקח טוב ויחי הערה ס"ד העירותי על דברי רבינו טוביה שכתב עוד ענין שילה זש"ה אחרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות שלשים וחמש (דניאל י"ב י"ב) כו' והפרש הוא של"ה כי זה כוונתם סנהדרין צ"ח ע"ב מה שמו של משיח שילה שמו שנ' עד כי יבא שילה. והנה במדרש איכה פ"א פסוק כי רחק ממני מנחם מובא ג"כ המאמר הזה ושם סיים שלה כתיב, ובכל הספרים כתוב שילה ביו"ד, רק הכוונה קרי ביה שלה בחסרון יו"ד לדרוש שלה בגימטריא שלש מאות ושלשים וחמשה, כמו שהביא רבינו טוביה ולא כמו שדחק עצמו המ"כ וכתב שלה כתיב בלא וי"ו קרי ביה שילה הלמ"ד קמוצה, וכן בב"ר פצ"ח כתב המ"כ עד כי יבא שילה מי שהמלכות שלו שלה כתיב חסר יו"ד קרי ביה שלו עכ"ל. והנה בגמרא ובמדרש היו דורשים ומייחסים שם המשיח כשם רבם כי דבי רבי שילא קראוהו שילה בשם רבם, ודבי ר' חנינא קראוהו חנינה בשם רבם, ודבי ר' ינאי קראהו ינון שהוא מלשון ינאי כמו שכתב הרב האברבנאל בספרו ישועות משיחו, ולדעתי מה שאמרו בגמרא סנהדרין שם „ויש אומרים מנחם בן חזקיה שמו שנאמר כי רחק ממני מנחם", כוונו בזה אל הירושלמי ברכות שם או אל המדרש איכה שלפנינו שמפורש כי שמו מנחם בן חזקיה, או אולי הוספה הוא בגמרא. ומה שאמרו שם בגמרא ורבנן אמרי היורא דבי רבי שמו, עיין מה שהעיר על זה במוב טעם ודעת הרב החוקר הגדול מהר"א עפשטיין בספרו מקדמוניות היהודים דף ק"ש: (תסה) ר' ביבי סנגוריא אמר נהירא שמו. זה ליתא בירושלמי ובבבלי שם. בתנחומא הנדפס מכבר מטות סי' ו' איתא אמר ר' אבא סנינוריא. ועיין בתנחומא אשר הוצאתי לאור מטות הערה מ"ד, ואולי גם פה צ"ל ר' אבא במקום ר' ביבי וגם צ"ל סרונגיא במקום סנגוריא, ועיין לעיל הערה שנ"ט. ולולא דמסתפינא הייתי מתקן שצ"ל ר' נהוראי אמר נהירא שמו, ומתאים עם המאמרים שלפניו שדורשים מעין שמותם על שמו של משיח, וכן ר' נהוראי דורש מענין שמו ששם משיח נהירא שמו: (תסו) נהירא כתיב. כי הכתיב נהירא והקרי נהורא, והמ"כ כתב נהרא כתיב בלא וי"ו קרי ביה נהירא ונעלם ממנו כי נמצא קרי וכתיב: (תסז) ר' יהודה בר סימון כו'. בירושלמי ברכות שם בראש המאמר מובא זה בשם רבנן: (תסח) א"ר תנחומא. ירושלמי שם: (תסט) כהדין אפתא דקרא. הובא בערוך השלם בערך אפתא, וכתב פי' בל"י נסע ולמח, והמ"כ מפרש קליפסן של דילועין, וראיתי באות אמת שכתב נוסחא אחרת כהדא גומתא דקרייאן כל מה דקרייאן קשין גומתא קטנא. וכן בעל יפה ענף הביא יש גורסים כהדין גומתא דקריאן כל מה דקריאן קשיין גומתא קטנה, ויתפרש כמו שהגומא מתקטנת בשביל שמתקטן בתוכה העיקר: (תסט*) כהדין חזירתא. האות אמת כתב שצ"ל עוד כד היא מניקתא: (תע) כאדם. עד כאן הוספתי, ובכ"י מתחיל שטובע בנהר ופורש ידיו למצוא דבר להנצל בו. וזה ליתא בנדפס והוספתי מלת „כאדם" למען יובן המאמר. ובנדפס נשמט מאמר גדול ממקומו ומתחיל בסי' כ"ב פרשה ציון בידיה, כתיב מי יתן ראשי מים כל המאמר עד טמשא סלקין וטמשא נחתין הוא נשמט ממקומו, עיין לעיל הערה שפ"ג והערה ת"מ, ומן ד"א פרשה ציון בידיה ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר למלך כו' הוא הדרשה על פרשה

ציון

ירושלים עד שבטלו בה תינוקות של בית רבן, שנאמר שפוך על עולל בחוץ (ירמיה ו יא) מה טעם שפוך משום דעולל בחוץ: אמר עולא לא חרבה ירושלים עד שלא נתביישו זה מזה, שנאמר לכן יפלו בנופלים בעת פקודתם יכשלו (שם ח יב): אמר רב עמרם לא חרבה ירושלים אלא עד שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר היו שריה כאילים (איכה א ו), מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כיבשו פניהם בקרקע, ולא הוכיחו זה את זה: מחוץ שכלה חרב. כההיא דאמר משה מחוץ תשכל חרב וגו' (דברים לב כה):

[כא] **שמעו** כי נאנחה אני. (תפט) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתר קרייא במיתתו של אהרן, שבשעה שמת אהרן (תצ) הופרעו מהן ענני כבוד, הה"ד ויראו כל העדה כי גוע אהרן (במדבר כ כט), (תצא) אל תקרי ויראו אל וייראו: אין מנחם לי. משה היה אבל, ואלעזר היה אבל: כל אויבי שמעו רעתי ששו. הה"ד וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים (במדבר כא א), (תצב) אל תקרי האתרים אלא התרים, אמר מת אותו התייר הגדול שהיה מהלך לפניהם, והופרעו מהן ענני כבוד, אמרו הרי השעה שנבוא עליהם למלחמה, הה"ד וילחם בישראל וישב ממנו שבי (שם שם): (תצג) ורבנן פתרין קרייא בחרבן בית המקדש, שבשעה שנחרב (תצד) שלחו אומות העולם בכל מקום שברחו בן ישראל וסיגרום:

כי אתה עשית. (תצה) א"ר לוי משל למטרונא שאמר לה [המלך] אל תשאלי כלום לשכינותיך, ואל תשאלי מהם כלום, פעם אחת כעס עליה המלך טרדה חוץ לפלטין, חורה על כל שכינותיה ולא קבלוה, (תצו) [וחזרה לפלטין, אמר לה המלך (תצז) הא אקישת אפך], אמרה לו אתה הוא שעשית שאמרת אל תשאלי לשכינותיך ואל תשאלי מהם כלום, אילו הווינא משאלה להון, ושאלה מנייהו, הוה הד

הערות ותקונים

ובנדפס לא נמצא המאמר הזה: (תפט) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פתר קרייא במיתתו של אהרן. בנדפס משונה המאמר הזה מאשר הוא בכ"י ולפנינו הגי' מתוקנת ובנדפס היא משובשת, גם הגי' שם ר' יהושע פתר קרייה והמלות „דסכנין בש"ר לוי", ליתא שם, והמאמר טבע מפסיקתא דר"כ פסקא אנכי (דף קל"ח ע"א) ושם בהערה ט' וי' העירותי על דברי המדרש איכה, והבאתי כי בכ"י אקספארד הגי' ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי ע"ש, וכל המאמר כאשר הוא בכ"י כן הוא בפסיקתא עם שינוים קטנים: (תצ) הופרעו מהן ענני הכבוד. בנדפס במעות הוברתו ואין צורך לתיקון הרד"ל שצ"ל הוכרתו פי' נתקפלו ע"ש: (תצא) אל תקרי ויראו אלא וייראו. זה ליתא בנדפס, ועיין ר"ה ג' ע"א א"ר אבהו אל תקרי ויראו אלא וייראו וע"ש בפירש"י, גם בפירש"י עה"ת שם: (תצב) אל תקרי האתרים אלא התרים אמר מת אותו התייר הגדול. תנחומא חוקת סי' מ"ב ומובא ברש"י על התורה, וגם המאמר הזה אל תקרי האתרים כו' גם זה ליתא בנדפס. ובפסיקתא הגי' שהי' תר להן את הדרך, ושם בהערה י"א העירותי כי הערוך ערך תייר הביא וז"ל: בפסיקתא דאנכי ובמגילת איכה שמעו כי נאנחה אני, כי בא ישראל דרך האתרים אל תקרי האתרים אלא התרים, אמרו מת התייר הגדול שהי' מהלך לפניהם, ופי' מלשון ויתורו את הארץ, ומלשון מן התרים, מדברי הערוך נראה שהי' לפניו נוסחא אחרת במדרש איכה, וכן ראיתי בירושלמי יומא פ"א ה"א (דף ל"ח ע"ב), וסוטה סוף פ"א (דף י"ז ע"ג) כיון שהצדיקים מסתלקין הסוגאין באין ומתגרין בישראל, כיון שמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד וביקשו הכנענים להתגרות בישראל, הה"ד וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים, מהו דרך האתרים שמע שמת אהרן התייר הגדול שלהן שהי' תר להן את הדרך כו' ועיין בבלי ר"ה ג' ע"א ותוספתא סוטה רפי"א וספרי בהעלותך פיסקא פ"ב ע"כ. זה כתבתי אז, ועתה כאשר נגלה לעינינו כתב יד מן המדרש איכה יראה הקורא כי נמצא כנוסחת הערוך, וראיתי בערוך השלם ערך תייר שכתב לפנינו במדרש איכה ליתא כמו שהביא הערוך: (תצג) ורבנן פתרין קריא. הוא ג"כ בפסיקתא דר"כ שם: (תצד) שלחו או"ה בכל מקום שברחו בני ישראל וסיגרום. בנדפס גם בדפוס ראשון כתוב פה אנה בקשו לברוח כו' והוא בפסיקתא דר"כ שם וטבע מספרי האזינו פיסקא שכ"ב בפסוק פן ינכרו צרימו, ועיין להלן הערה תנ"ח: (תצה) א"ר לוי משל למטרונא. בנדפס גם בדפוס ראשון חסר שם האומר וגם ליתא בפסיקתא: (תצו) וחזרה לפלטין. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא וע"ש בהערות שלי: (תצז) הא אקישת אפך. וכן להלן אקישתון אפיכון. מובא בערוך ערך אגשתון וז"ל במגילת איכה אגשתון

(תעח) ר' מני אומר שלש מאות חצים הורו בו, עד שעשה עצמו ככברה, והיה ירמיה מצית אחריו לידע מהו אומר, ומה היה אומר, צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי:

[יט] **קראתי** למאהבי המה רמוני. רבנן ור' שמעון בן יוחאי, רבנן פתרין קרא בנביאי השקר, קראתי למאהבי אלו נביאי השקר שהיו מאהבין אותי לע"ז: המה רמוני. שהיו מרמים אותי, מה היו אומרים לי, הביאו תרומות, הביאו מעשרות, לא זזו מתנבאים עלי נבואות של שקר עד שהגלו אותי, הה"ד ויחזו לך משאות שוא ומדוחים (איכה ב יד), (תעט) ומדוחם כתיב: ר' שמעון בן יוחאי פתר קרייא בנביאי האמת, קראתי למאהבי אלו נביאי האמת (תפ) שהיו מאהבים אותי להקב"ה, גם המה רמוני, אמר ירמיה לישראל (תפא) הציבו לך ציונים (ירמיה לא כ), אלו מצות ומעשים טובים שישראל מצוינים בהם: שימי לך תמרורים (שם שם), זה חרבן בית המקדש: שיתי לבך (במסלה) [למסלה] דרך הלכת (שם שם), (תפב) א"ר אחא (תפג) הלכתי כתיב, (תפד) ללמדך שכל מקום שגלו ישראל, לשם גלתה שכינה עמהם, אמר הקב"ה לישראל בניי ראו באלו דרכים הלכתם ועשו תשובה, מיד אתם חוזרים, הה"ד שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה (שם שם):

[כ] **ראה** ה' כי צר לי מעי חמרמרו, (תפה) ר' חמא ב"ר חנינא ור' שמעון, ר' חמא אמר (תפו) עשאן כחמורות, ור' שמעון אמר עשאן (תפז) גושין גושין: (תפח) א"ר יודן לא חרבה ירושלים אלא על ביטול תורה, שנאמר זנח ישראל טוב (הושע ח ג), ואין טוב אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב וגו' (משלי ד ב): א"ר יצחק לא חרבה ירושלים אלא שהשוו בה גדול וקטן, שנאמר והיה כעם ככהן (ישעיה כד ב), וכתיב בתריה הבוק תבוק הארץ (שם שם ג): אמר רב המנונא לא חרבה

הערות ותקונים

גם שם שנ"ל ויורו היורים כמו שהוא בקרא: (תעח) א"ר מני. עיין בתנחומא שם הערה כ"ו ושם הארכתי בזה: (תעט) ומדוחם כתיב. לפנינו הכתיב ומדוחים, רק בעל מנחת שי הביא (איכה ב' י"ד) ומדוחם למערבי חסר יו"ד, ובמדרש איכה בא"ב קדמאה פסוק קראתי למאהבי לא זזו מתנבאין עלי שקר עד שהגלו אותי ממקומי שנ' משאות שוא ומדוחים מדחים כתיב, וכתב בעל מ"כ ומדחים כתיב גרסינן וכדלעיל בפ' קראתי, פי' הנביאים היו מדיחים אותם תוך הגולה בנבואות שקר שהיו מתנבאים להם לטובה ע"כ: (תפ) שהיו מאהבין אותי להקב"ה גם המה רמוני. בנדפס גם בדפוס ראשון נאמר אחר זה שהיו מרמין בי ואומרים לי הפרישו תרומה ומעשרות, וכי יש תרומה ומעשרות בבבל, אלא בשביל לאהבני להקב"ה: (תפא) הציבו לך ציונים אלו מצות שישראל מצויינים בהם כו'. הוא בספרי עקב סוף פיסקא מ"ג והמלות א"ר אחא הלכתי כתיב ללמדך כו' ליתא שם, ומן אמר הקב"ה לישראל נמצא גם שם: (תפב) א"ר אחא. בנדפס גם בדפוס ראשון הגי' א"ר חייא. והערוך ערך הלך הביא המדרש הזה וגורס א"ר אחא: (תפג) הלכתי כתיב. כ"ה הכתיב והקרי הלכת. והמדרש מובא בערוך שם. וכן רש"י הביא הלכתי כתיב וכל מקום שהלכת הלכתי אני, ובעל מנחת שי הביא את המדרש הזה בירמי' שם: (תפד) ללמדך שכל מקום שגלו ישראל לשם גלתה שכינה עמהם. בנדפס גם בדפוס ראשון גם בדפוס קאנסטאנטינא המאמר באריכות, את מוצא בשעה שגלו ישראל כו', ומפורש הרבה מקומות שגלו ושכינה עמהם, ועוד יותר ברחבה הוא בירושלמי תענית פ"א ה"א דף ס"ד ע"א ועיין גם בספרי בהעלותך פיסקא פ"ד, ונראה כי היה המאמר בשלימות גם לפני הערוך כי הביא בערך שלח ז"ל במגילת איכה שלחתי בגלה שולחתי בגלה כתיב, הגם כי בנדפס ליתא ג"כ הסיום שולחתי כתיב ועיין מנחת שי בישעי' מ"ג ובערוך השלם ערך שלח: (תפה) ר' חמא בר חנינא ור' שמעון, ר' חמא אמר ור' שמעון אמר. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' חייא בר חנינא, גם הגי' ור' שמואל בר נחמני, וכן מובא המאמר בערוך ערך גש, וגם לפניו היתה הגי' במדרש ור' שמואל בר נחמני לכן יש לתקן כן במדרש שלפנינו: (תפו) עשאן כחמורות. פי' הריסה, מעי מפלה (ישעי' י"ז א') תרגם לכרך דהמרא, וכן ערער תתערער (ירמי' נ"א נ"ח) תר' איתמרא איתמרון ומפרש חמרמרו שעשאן כחמורות, ובנדפס בטעות עשאן מורות מורות יש לתקן חמורות חמורות: (תפז) גושין גושין. מובא בערוך בערך גש וז"ל: במגילת איכה ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו ר"ש בר נחמן אמר עשאן גושין מקובלין. המלה מקובלין הוא פי' הערוך ודרש חמרמרו לשון חמרים: (תפח) א"ר יודן לא חרבה ירושלים אלא על ביטול תורה עד מחוץ שכלה חרב. אין לו ענין כלל על הכתוב ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו,

ובנדפס

לשון יונק (איכה ד ד), ומתנחמין בלשון, ולשונינו רנה (תהלים קכו ב): חטאו ביד, ולקו ביד, ומתנחמין ביד. חטאו ביד, ידיכם דמים מלאו (ישעיה א טו), ולקו ביד, ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן (איכה ד י), ומתנחמין ביד, והיה ביום ההוא יוסיף ה׳ שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעיה יא יא): חטאו בלב, ולקו בלב, ומתנחמין בלב. חטאו בלב, ולבם שמו שמיר (זכריה ז יב), ולקו בלב, וכל לבב דוי (ישעיה א ה) ומתנחמין בלב, דברו על לב ירושלים (שם מ ב): חטאו ברגל, ולקו ברגל, ומתנחמים ברגל. חטאו ברגל, כי רגליהם לרע ירוצו (משלי א טז), ולקו ברגל, ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יג טז), ומתנחמים ברגל, מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז): חטאו בכפלים, ולקו בכפלים, ומתנחמים בכפלים. חטאו בכפלים, חטא חטאה ירושלים (איכה א ח), ולקו בכפלים, כי לקחה מיד ה׳ כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ ב), ומתנחמים בכפלים, נחמו נחמו עמי (שם שם א): חטאו בהוא, ולקו בהוא, ומתנחמים בהוא. חטאו בהוא, כיחשו בה׳ ויאמרו לא הוא (ירמיה ה יב), ולקו בהוא, ויהפך להם לאויב והוא נלחם בם (ישעיה סג י), ומתנחמין בהוא, אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נא יב): חטאו בזה, ולקו בזה, ומתנחמין בזה. (תקג) חטאו בזה, זה דרכם כסל למו (תהלים מט יד), ולקו בזה, על זה היה דוה לבנו (איכה ה טז), ומתנחמין בזה, זה אלהינו קוינו לו (ישעיה כה ט): חטאו באש, ולקו באש, ומתנחמין באש. חטאו באש, הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש (ירמיה ז יח), ולקו באש, ממרום שלח אש (איכה א יג), ומתנחמין באש, ואני אהיה להם נאם ה׳ חומת אש סביב (זכריה ב ט):

פרשה ב

[א] [איכה יעיב]. (א) ההפך עלי בלהות (איוב ל טו). א״ר חנינא אמרה כנסת ישראל רבון כל העולמים (ב) לשעבר היית מבהיל אחרים בשבילי, כמד״א ויבהילו להביא את המן (אסתר ו יד), בלהות אתנך ואינך (יחזקאל כו כא), ועכשו ההפך עלי בלהות, הפיכה עלי: א״ר אחא (ג) לחוליא של עמוד (ד) שהיתה מתגלגלת בפלטין של מלך והטיחה על צרור ונסמכה ועמדה לה, כך עלי סמכה חמתך (תהלים פח ח): תרדוף כרוח נדיבתי (איוב שם), (ה) בני אדם שהיו ראויים להנהיג שררה עלי, רדפתם כרוח: וכעב: עברה ישועתי. בני אדם שהיו ראויים שתבוא לי ישועה על ידם, הדפתם כעב, הה״ד איכה יעיב באפו ה׳ את בת ציון:

(ו) כגוים אשר ה׳ מאביד מפניכם כן תאבדון (דברים ח כ), מה אלו בכהן ונביא, אף אלו בכהן ונביא, מה אלו בשופר ותרועה, אף אלו בשופר ותרועה, מה אלו בנפילת החומה, אף אלו בנפילת החומה, דכתיב ותפול החומה תחתיה (יהושע ו כ), אף אלו הובקעה העיר, מה אלו (ועלה) [ויעל] העם העיר איש נגדו (שם שם), אף אלו ופרצים תצאנה אשה נגדה (עמוס ד ג), מה אלו בארבעה

הערות ותקונים

אני אלך עמם בקרי (ויקרא כ״ו מ״א), וכן מובא כן בפסיקתא כ״י פארמא ע״ש הערה קי״א: (תקג) חטאו בזה זה דרכם כסל למו. בנדפס גם בפסיקתא מובא הכתוב כי זה משה האיש (שמות ל״ב א׳):
(א) איכה יעיב ההפך עלי בלהות. יען כי דורש על וכעב עברה ישועתי שהוא סיפא דקרא, לכן הביא כל הדרשה לכאן על איכה יעיב: (ב) לשעבר היית מבהיל אחרים בשבילי. בנדפס גם בדפוס ראשון לשעבר הייתי אני מבהלת לאחרים, ודורש בלהות כמו בהלות: (ג) לחוליא של עמוד. כל דבר עגול נקרא חוליא והוא כמו כותרת העמוד: (ד) שהיתה מתגלגלת בפלטין של מלך והטיחה על צרור ונסמכה ועמדה לה. בנדפס שהיתה מתהפכת בתוך הפלטיא והסיבה בצרור ונסמכה: (ה) בני אדם שהיו ראויים להנהיג שררה עלי. בנדפס הנוסחא משונה בני אדם שהם נדיבים וראויין לבא לי גאולה על ידיהם את מרדפן כרוח, וכעב עברה ישועתי, בני אדם שהם נדיבים וראויים לבא לי ישועה על ידיהם את מסיטן ומעבירן כעבים: (ו) כגוים אשר ה׳ מאביד מפניכם כן תאבדון מה אלו בכהן ונביא כו׳. כל המאמר אין לו ענין לכאן, ועיין בפי׳ המ״כ ובפי׳ מהרז״ו

מנהון חמי יתי בגו ביתיה ולא הות מקבלה יתי, (תצח) כך בשעה ששילחו אוה"ע בכל מקום שברחו בו סיגרום, במזרח במערב בצפון ובדרום, במזרח כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק (עמוס א ג), במערב כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה (שם שם ו), בצפון כה אמר ה' על שלשה פשעי צור (שם שם ט), בדרום כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום (שם שם יא): אמר הקב"ה לישראל אקישתון אפיכון, אמרו ישראל לפני הקב"ה ולא אתה עשית שאמרת לנו לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (דברים ז ג), אילו הוינן מנסבין בנתין לבניהון, או נסבין מבנתהון לבנין, הוין מנהון מחמי ברתא או חד מינן מחמי ברתן גביה, ולא הוה מקביל ליה, הוי כי אתה עשית: הבאת יום קראת ויהיו כמוני. כמוני בצרה ולא כמוני ברווחה:

[כב] **תבוא** כל רעתם לפניך. אייתי עליהון היך מה דאייתית עלי: ועולל למו. קטף עוללתהון כמה דקטפת עוללתי, כמד"א וכרמך לא תעולל (ויקרא יט י): כאשר עוללת לי על כל פשעי. דקדק עמהון כמה דדקדקתה עלי: כי רבות אנחותי. (תצט) את מוצא בכל דבר שחטאו ישראל בו לקו ובו מתנחמים, חטאו בראש ולקו בראש ומתנחמין בראש. חטאו בראש, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד), ולקו בראש, כל ראש לחלי (ישעיה א ה), ומתנחמין בראש, ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב יג): חטאו בעין, ולקו בעין, ומתנחמין בעין. חטאו בעין, ומשקרות עינים (ישעיה ג טז), ולקו בעין, עיני עיני יורדה מים (איכה א טז), ומתנחמין בעין, כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח): חטאו באוזן, ולקו באוזן, ומתנחמין באוזן. (תק) חטאו באוזן, הנה ערלה אזנם (ירמיה ו י), ולקו באוזן, (תקא) ואזניהם תחרשנה (מיכה ז טז), ומתנחמין באוזן, ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (ישעיה ל כא): חטאו באף, (תקב) ולקו באף, ומתנחמים באף. חטאו באף, הנם שולחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח יז), ולקו באף, אף אני אעשה זאת לכם (ויקרא כו טז), ומתנחמים באף, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם (שם כו מד): חטאו בפה, ולקו בפה, ומתנחמים בפה. חטאו בפה, וכל פה דובר נבלה (ישעיה ט טז), ולקו בפה, ויאכלו את ישראל בכל פה (שם שם יא), ומתנחמים בפה, אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכו ב): חטאו בלשון, ולקו בלשון, ומתנחמין בלשון. חטאו בלשון, וידרכו לשונם קשתם שקר (ירמיה ט ב), ולקו בלשון, דבק

הערות ותקונים

אגשתון אפיכון שמעו כי נאנחה אני פי' התאפתם, ס"א אקישתון אפיכון אגישת אפיך בפסיקתא אנכי עכ"ל, והעירותי בפסיקתא שם כי בערוך יש לתקן וכצ"ל במגילת איכה שמעו כי נאנחה אני ובפסיקתא אנכי אגישת אפיך, אגישתון אפיכון פי' התאפתם, ס"א אקישתון אפיכון, וכן תיקן הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט ז"ל בערוך השלם עפ"י הגהת שלי ע"ש: (תצח) כך בשעה ששילחו אוה"ע בכל מקום שברחו בו סיגרום כו' במזרח כה אמר ה' כו'. בנדפס מובא זה המאמר למעלה אחר ורבנן פתרין קרייה בחורבן בית המקדש, ואחר זה כתוב שם את מוצא שכל מקום שבקשו ישראל לברוח היו מסגירין אותן בקשו לברוח כלפי צפון כו', וכן הוא בפסיקתא דר"כ שם כמו שהוא בנדפס, לכן לפניו בכ"י נשמט המאמר ממקומו, ובנדפס שם גם בדפוס ראשון חסר שורה שלימה וכצ"ל בקשו לברוח כלפי צפון ולא הניחום [הה"ד כה אמר ה' על שלשה פשעי צור ועל ארבעה לא אשיבנו, בקשו לברוח כלפי דרום ולא הניחום] הה"ד על שלשה פשעי עזה, וכן יש לתקן שם בקשו לברוח כלפי מזרח ולא הניחום, הה"ד על שלשה פשעי צור, צ"ל כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק, והנה יש שינויים בנוסחאות בראיות מן הכתובים, ועיין בפסיקתא שם הערה י"ד, ובספרי האזינו פיסקא שכ"ב: (תצט) את מוצא בכל דבר שחטאו ישראל בו לקו כו'. כל המאמר עד ההפך עלי בלהות הוא בפסיקתא דר"כ פסקא נחמו (קכ"ח ע"ב) ומובא בילקוט ישעי' רמז ש"ח, ועיין בפסיקתא רבתי סוף פסקא אנכי אנכי פל"ג והמאמר שם הוספות רבות גם הובא שם כתובים אחרים: (תק) חטאו באוזן הנה ערלה אזנם. בפסיקתא ובמדרש איכה הנדפס מובא הכתוב ואזניהם הכבידו משמוע (זכרי' ז' י"א): (תקא) ואזניהם תחרשנה. וכן הוא בפסיקתא, ובקרא כתיב אזניהם בלי וי"ו ובמדרש איכה הנדפס מובא הכתוב אשר כל שומעו תצלנה שתי אזניו: (תקב) ולקו באף אף אני אעשה זאת לכם. כ"ה גם בפסיקתא, אבל בנדפס מובא המקרא אף אני

הדם שבין רגליו של זקן, ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו [את] בשר ערלתו (בראשית יז כד). (יז) ורבנן אמרי לא זכר לנו הקב"ה אותו הדם שבארץ מצרים, א"ר יודן למלך שעמד על שונאו והרגו, והיו בני המדינה (יח) מפרכסין בדם שונאו, פעם אחת הקניטו את המלך (יט) וטרדן חוץ למדינה, [אמרו אין המלך נזכר לנו אותו הדם שהיינו מפרכסין בדם שונאיו], כך אמרו ישראל לא זכר את הדם שבמצרים, שנאמר ולקחתם אגודת אזוב וטבלתם בדם (שמות יב כב), (כ) ורבותינו אמרו אין הדום רגליו, אלא בית המקדש, הה"ד רוממו ה' אלהינו והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא (תהלים צט ה):

ביום אפו. (כא) אפו אפו ב' פעמים, אחד על מקדש ראשון ואחד על מקדש שני. (כא*) א"ר אחא יום אחד היה אפו [של הקב"ה] אילו עשו תשובה פישרו:

(כב) **ויקרא** באזני קול [גדול לאמר] קרבו פקודת העיר (יחזקאל ט א), עד כאן עמד חטאו של עגלי ירבעם. (כג) ר' ירמיה בן אלעזר ור' שמואל תרוויהון אמרי על עגל ועל עגלים של ירבעם בן נבט, הה"ד כרפאי לישראל ונגלה רעות אפרים ורעות שומרון (הושע ז א), אמר הקב"ה באתי לרפאות ישראל מהטאו של עגל, ונגלה עון אפרים ורעות שומרון. (כד) ר' שמואל בן נחמן בשם ר' יונתן אמר עד חרבן בית המקדש קרבו פקודת העיר, דכתיב וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות לב לד): (כה) והנה (שלשה) [ששה] אנשים באים מדרך שער העליון אשר (מפני) [מפנה] צפונה (יחזקאל שם ב), והלא חמש גזרות הן, זקן בחור ובתולה, (טף) [וטף] ונשים תהרגו למשחית (שם שם ו), (כו) א"ר יונתן למלאך רחמים

הערות ותקונים

(יז) ורבנן אמרי מכאן עד א"ר יודן ליתא בנדפס: (יח) מפרכסין. פי' נדנוד ונענוע: (יט) וטרדן חוץ למדינה. בנדפס ודחפן והוציאן חוץ לפלטין: (כ) ורבותינו אמרו. בנדפס הגי' ד"א ולא זכר: (כא) אפו אפו ב' פעמים. אולי הכוונה כתיב יעיב באפו ואח"כ כתיב עוד הפעם ביום אפו, ובנדפס ליתא: (כא*) א"ר אחא יום אחד היה אפו. כתוב גם למעלה בפ' לא אליכם: (כב) ויקרא באזני קול גדול. היא פתיחא לפסוק בלע ד' ולא חמל כמו שסיים בסוף הדרשה לכך בא ואמר בלע ד', ובעל יפה ענף כתב וז"ל: משום דבעי לפרש בלע ד' ולא חמל על הצדיקים מייתי הני קראי דמייתי בפורענות הצדיקים כדדרים ממקדשי תחלו ממקודשי ושארית ישראל אין שארית אלא צדיקים, ואגב אורחיה דריש ואזיל כלהו דהכא ע"כ. ומובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ח בשם איכה רבתי וגם רמז שמ"ט הוא ממדרש שלפנינו והציון בסוף רמז שע"ח מוסב גם על רמז שע"ט, והתחלת המאמר מובא גם כן בילקוט הושע רמז תקכ"ז בשם איכה רבתי: (כג) ר' ירמי' בן אלעזר ור' שמואל. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' ברכי' ואמרי לה ר' נחמי' בן אלעזר, ובילקוט הגי' ר' ברכיה אמר לה, ובעל סדה"ד (דפוס ווארשוי דף רפ"ב) הביא ר' נחמי' בן אלעזר איכה פ' ולא זכר הדום רגליו: (כד) ר' שמואל בר נחמני בש"ר יונתן. וכן מובא בילקוט יחזקאל שם רמז שמ"ח בשם המדרש, וכן הוא בנדפס בדפוס ראשון ודפוס קאנשטאנטינא רק הגי' שם בשם ר' יוחנן, אבל בדפוסים אחרונים בטעות ר' ישמעאל בר נחמני בש"ר יוחנן: (כה) והנה ששה אנשים. מובא בילקוט יחזקאל רמז שנ"ט והציון איכה רבתי בסוף רמז שלפניו מוסב גם על זה: (כו) א"ר יונתן למלאך רחמים שבהם אמר זה מיכאל. וכן הוא בילקוט יחזקאל שם, אבל בנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנשטאנטינא גי' אחרת א"ר יוחנן למלאך קשה שביניהם אמר זה גבריאל, ואין ספק אצלי שהמעתיק או המדפיס הראשון שינה הנוסחא יען כי ראה שכתוב אחר זה שנאמר ואיש אחד בתוכם לבוש בדים וחז"ל אמרו תמיד שזה גבריאל, וכן לעיל בפסוק ממרום שלח אש ובוי"ר פכ"ו סי' ח' וכן פכ"א אות ה' רבנן אמרי בגבריאל שנאמר והנה איש אחד לבוש בדים (דניאל י'), אולם נעלם ממנו כי מלת „שנאמר" הוא בטעות ומן איש אחד לבוש בדים הוא מאמר בפני עצמו שהדורש הביא דרשות על כל הפרשה ביחזקאל שם. וראיתי בחידושי הרד"ל במדרש איכה שם סי' ז' שכתב וז"ל: אחרי הסיום וכתיב זקן בחור ובתולה ונשים תהרגו למשחית חסר אחר זה וצ"ל „ויאמר אליו עבור בתוך העיר אלו כתיב" א"ר יוחנן למלאך הקשה שביניהם זה גבריאל, וכתב שכן הוא בערוך ערך אליו וכצ"ל לפנינו ופי' אל לשון קשה מכאן נראה שהגי' מלאך רחמים שבהם אמר זה מיכאל שבילקוט שהביא המ"כ משובשת רק מפני שהערוך הביא הגי' ריש לקיש וכאן הגי' ר' יוחנן יש מקום לחשוב שהי' כתוב פלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש בזה עכ"ל. ובמת"כ לא דק בזה כי הערוך לא כוון למאמר הזה רק למאמר שלאחריו, ויאמר ה' אליו עבור בתוך ירושלים אלו כתיב א"ר שמעון בן לקיש למלאך

עשר דיניא ואפרסתכיא טרפליא אפרסיא ארכוויא בבליא שושנכיא דיהויא עלמיא ושאר אומייא די (אגלי) [הגלי] אסנפר רבא ויקירא (עזרא ד ט י), אף אלו בארבעה עשר, דכתיב ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החורש והאמיר (ישעיה יז ט), (ז) מהו האמיר, א"ר פנחס כאימרי, ר' יהודה ב"ר סימון אמר כאמור:

איכה יעיב. (ח) ר' חמא בר חנינא אמר איך עייב ברגזיה ה' את בת ציון אית אתרא דצווחין לחייבא עייבא, [ר' שמואל בר נחמני אמר איך כייב ברוגזיה את בת ציון אית אתרא דצווחין לכיבא עייבא], (ט) ורבנן אמרי איך אשיב ברגזיה ה' את בת ציון:

השליך משמים ארץ תפארת ישראל. (י) ר' הונא בר אחא (יא) בשם ר' חנינא בריה דר' אבהו משל למלך שהוה לו בן בכה ונתנו על ארכובותיו, [בכה עוד ונתנו על זרועותיו], בכה עוד והרכיבו על כתפיו, טינף עליו והשליכו לארץ, (יב) לא הוה מסוקיתיה כמחותיה, מסוקיתיה ציבחר ציבחר, מחותיתיה כולא כחדא, כך ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא ג), ואח"כ ארכיב אפרים יחרוש יהודה ישדד לו יעקב (שם י יא), ואח"כ השליך משמים ארץ תפארת ישראל, לא הוה מסוקיתהון כמחותיתהון, מסוקיתהון ציבחר ציבחר, מחותיתהון כולא כחדא, (יג) ר' יהושע דסכנין אמר משל לבני מדינה שעשו עטרה למלך, הקניטוהו וקיבל עליו, הקניטוהו עוד וקיבל עליו, אמר כלום בני המדינה מקניטים אותי אלא בשביל העטרה הזאת שהיא נתונה על ראשי, (יד) הא מקלקלא לאפיהון, כך אמר הקב"ה כלום ישראל מכעיסים אותי אלא בשביל (טו) איקונין של יעקב שהיא חקוקה בכסאי, הא מקלקלא, הה"ד השליך משמים ארץ תפארת ישראל:

ולא זכר הדום רגליו. א"ר חנינא בר יצחק, אמרו ישראל (טז) לא זכר לנו הקב"ה,

---

הערות ותקונים

מהרז"ו: (ז) מהו האמיר א"ר פנחס כו'. עיין בנדפס ועיין במפרשים שם והמאמר קשה הבנה: (ח) ר' חמא בר חנינא אמר איך עייב ברגזיה ה' את בת ציון אית אתרא כו'. מובא בילקוט איכה רמז אלף י"ב וחסר הציון, וכן הביא הערוך המאמר הזה וז"ל: בערך עב במגילת איכה ר' חמא בר רבי חנינא אמר איך עייב ברוגזיה ה' את בת ציון, אית אתרא דצווחין לחייבא עייבא רשב"נ אמר איך כייב ברוגזיה ית בת ציון, דרש יעיב כמו עייב פי' חייב בלשון ערבי, ורשב"נ דרש עייבא הוא כמו כייבא מלשון כאב, וגם הרמב"ן בפי' לתורה דברים ב' כ"ב בפסוק והעוים הביא המדרש וגורס איך חייב ה' ברוגזי' כמו שהוא בנדפס, ובכ"י הגי' איך עייב ברוגזיה כמו שהביא הערוך. והא"ת הביא איך חייב צ"ל איך עייב: (ט) ורבנן אמרי איך אשיב. בנדפס איך שייס, המ"כ כתב שייס לשון שממה וחורבן כענינים הללו. ובעל א"ת כתב איך שייס צ"ל איך תעיב. ובעל הילקוט לא הביא דברי רבנן: (י) ר' הונא בר אחא. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' הונא ור' אחא. בילקוט איכה השמיט שם האומר ומובא גם בילקוט הושע רמז תקכ"ח ד"ה ד"א ואנכי תרגלתי וחסר הציון „איכה רבתי" והציון שם כפסיקתא רבתי נשמט ממקומו ושייך למאמר שלאחריו ד"א תרגלתי תרתי', והוא בפסיקתא רבתי פ"ג, ושם הביא הילקוט ר' הונא והשמיט המלות „בר אחא", וראיתי בסדר הדורות (ד' ווארשוי דף ק"ח) הביא וז"ל רב הונא בר אחא ירושלמי סוף מעשר שני [הוא פ"ה דף .נ"ו ע"ג] ע"כ. וכן מצאתי במדרש שמואל פ"כ הונא בר אחא, ובפסיקתא דר"כ סוף אנכי הגי' ר' הונא בש"ר אחא: (יא) בשם ר' חנינא בריה דר' אבהו. בילקוט הושע שם ור' ברכיה בריה דר' אבהו, צ"ל כמו שהוא לפנינו ר' חנינא בריה דר' אבהו: (יב) לא הוה מסוקיתיה כמחותיה, מסוקיתיה ציבחר מחותיתיה כולא כחדא. בנדפס ולא הות מחותיתיה במסוקיתיה, מסוקיתיה ציבחר ציבחר ומחותיתיה כולא כחדא. והכל אחד, ופי' לא היתה עלייתו כירידתו, שעלייתו היתה מעט מעט וירידתו היתה בפעם אחת: (יג) ר' יהושע דסכנין. בנדפס ר' יהושע בר נחמן, וכן מובא בילקוט איכה שם ר' יהושע בר נחמן: (יד) הא מקלקלא לאפיהון. בנדפס גם בילקוט איכה הא לכון מרון באפיכון. הוראת מלת מרי השלכה, וכן פי' המ"כ הרי הוא לכם מושלך ונתונה לפניכם. ולפי' הגי' לפנינו בכ"י לדעתי יש לתקן וצ"ל הא מקלקא לאפיהון וישלך אל המים תרג' יב"ע וקלק לגו מיא, ועיין גם בערוך ערך קלק שהביא מאמרים מפסיקתא דר"ש שפי' קלק השלכה: (טו) איקונין של יעקב שהיא חקוקה בכסאי. בערוך ערך איקונין הביא וז"ל: במגילת איכה באיכה יעיב אמר הקב"ה כלום הן מכעיסין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב אביהן החקוק בכסאי, ופי' בל"י צלם וצורה: (טז) לא זכר לנו הקב"ה הדם כו'. דורש הדום כמו הדם:

ורבנו

פספסם, (לז) רבנן אמרו אותו שהוא נהנה מכל צדדיו, א"ר חנינא בר יצחק (לח) תמו זכות אבותם. (לט) א"ר אחא תהא כל התועבות הנעשות בתוכה: ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו אל (תחוסו) [תחוס] עיניכם ואל תחמולו (יחזקאל שם ה), א"ר אלעזר לעולם אין הקב"ה מייחד שמו על הרעה אלא על הטובה, (מ) דכתיב ולאלה אמר באזני: זקן בחור ובתולה (טף [וטף] ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו (תי"ו) [התו] אל תגשו (וממקודשי) [וממקדשי] תחלו (יחזקאל שם ו). ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר הקב"ה הא יחריב בית מקדשא אל תגע בצדיקים, (מא) ורבנן אמרי, אמר הקב"ה והא אין בידי שטר, באותה שעה קפצה קטיגורייא לפני הקב"ה אמרה לפניו רבון כל העולמים מפני מה אתה חס עליהם, אי זה מהם נפצע מוחו עליך, או אי זה מהם נתן נפשו על שמך, אמור שאין בהם שטר, באותה שעה אמר הקב"ה יפה לימדה קטיגורייא, (מב) הה"ד וממקדשי תחלו (יחזקאל שם), מיד ויחלו מאנשים הזקנים אשר לפני הבית (שם שם). (מג) ר' אלעזר בעא קמי ר' סימון א"ל בשביל שאת נתון בביתו של קצין מפני מה אתה מבחין, א"ל נהוי מן אותן שכתוב בהם הנאנחים והנאנקים (שם שם ד), א"ל ולא מהם התחילה הפרענות, הה"ד ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית (שם שם ו). ויאמר אליהם טמאו [את] הבית ומלאו (החצר) [את החצרות] חללים [צאו] ויצאו והכו בעיר, ויהי בהכותם ונשארתי אני (ואפולה) [ואפלה] על פני ואזעק (בקול גדול) ואומר אהה ה' אלהים המשחית אתה את כל שארית ישראל בשפכך את חמתך על ירושלים (שם שם ז), ובאותה שעה בלע ד' ולא חמל:

[ב] **בלע** ד' ולא חמל את כל נאות יעקב. את כל בתי נאותיו של יעקב,

הערות ותקונים

וז"ל: במגילת איכה יתיב רבנן אמרי חתיכה פספסין, ובערוך השלם הגי' חתיכה פספסין, והמוספי בערך פסיפון הביא וז"ל בל"י פי' פסיפון גזר דין כי בבית דין של יונים היו אבנים קטנות נקראות פסיפון והמחויבים היו מטילים אבן שחורה, והמזכים אבן לבנה לקלפי, או לפעמים היו המחוייבים כותבים אות תיטא בפסיפס כי הוא אות ראשונה בתיבה תנטוס שענינה מיתה, ובמדרש איכה בפ' ולא זכר ובאותיות תיו רבנן אמרי כתיטא בפספס וזו היא גירסא נכונה עכ"ל, והמאמר שהביא המוספי מהמדרש הוא שהביא הערוך בעצמו בערך פספס: (לז) רבנן אמרי אותו שהוא נהנה מכל צדדיו. בנדפס ורב אמר על שנתנה בכל צד תי"ו תיהי תיהי ותחי תחי. ובילקוט חסר כל זה וברור של"ל ג"כ לפנינו שהיא נתונה מכל צדדיו, הכוונה על פי מאמרם שבת שם תי"ו תחיה תי"ו תמות, ר"ל אות תי"ו היא נתונה בכל צד, או הוא עפ"י מאמרם תנחומא הנדפס מכבר משפטים אות ו' והתוית תו על מצחת האנשים הנאנחים והנאנקים, א"ל הקב"ה לגבריאל לך רשום על מצחן של צדיקים תי"ו של דיו כדי שלא ישלטו בהן מלאכי חבלה ועל מצחן של רשעים תי"ו של דם כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה: (לח) תמו זכות אבותם. ר"ל התי"ו רמז תמו זכות, ועיין בגמרא בבלי שבת שם ושמואל אמר תמה זכות אבות, ור' יוחנן אמר תחון זכות אבות וע"ש בתוס': (לט) א"ר אחא תהא כל התועבות הנעשות בתוכה. זה ליתא בנדפס ונמצא שמה מאמר אחד ר' הושעי' שלח ואמר לרבי א"ל הלואי נהוי מאותן שכתוב בהן הנאנחים והנאנקים אמר לו והלא מהן התחילו הפורענות ועיין בבבלי שבת שם אמר ליה רבי זירא לר' סימון נוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא כו' ע"ש ולפנינו נמצא המאמר הזה להלן בשינויים עיין הערה מ"ג: (מ) דכתיב ולאלה אמר באזני. בנדפס נוסף ולאלה אמר אלהים אין כתיב כאן אלא ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו אל תחוס עיניכם ואל תחמולו, וכן הוא בילקוט, וחסר לפנינו: (מא) ורבנן אמרי אמר הקב"ה והא אין בידי שטר. בנדפס ר' יהודה בר סימון אמר הוא והם יש בהם כדי שטר. והמאמר משובש בנדפס, וכאשר העיר המ"כ וכתב מאמר זה נתיישב יותר לגי' הילקוט, והילקוט ביחזקאל שם הביא ורבנן אמרין אמר הקב"ה והא אין בידיהם כדי שטר, וכל המאמר משונה בכ"י מהנדפס, וראיתי כי המאמר מובא באור זרוע באלפא ביתא סי' כ' בשם המדרש איכה והביא כגי' הילקוט ע"ש: (מב) הה"ד וממקדשי תחלו. בנדפס הגי' ר' תנחומא ור' אחא בר כהנא מעולם לא אמר הקב"ה דבר טוב וחזר בו וכאן חזר בו הה"ד וממקדשי תחלו אל תקרי וממקדשי אלא וממקודשי תחלו, ועיין בגמרא שבת נ"ה ע"א תני רב יוסף אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי: (מג) ר' אלעזר בעא קמי ר' סימון א"ל בשביל שאת נתון בביתו של קצין מפני מה אתה מבחין, בנדפס נמצא זה המאמר למעלה (עיין הערה ל"ט) ושם הגי' ר' הושעי' שלח ואמר לרבי סימון בשביל שאתה שרוי בביתו של

קצין

רחמים שבהם אמר זה מיכאל: (כז) ואיש כלי מפצו בידו (שם שם), (כח) מאני סתריה, ומאני גלותיה, ומאני זייניה, המד"א מפץ אתה כלי מלחמה (ירמיה נא כ): ואיש אחד בתוכם לבוש בדים (יחזקאל שם), (כט) שלשה דברים היה משמש אותו המלאך ספקלטור וכהן גדול וקייסטור, ספקלטור כד"א ההרימם נתנם לטבח (ישעיה לד ב), (ל) כהן גדול, כד"א ואיש [אחד] בתוכם לבוש בדים, וקייסטור, כד"א וקסת הסופר במתניו (שם שם): ויבואו ויעמדו אצל מזבח הנחשת (שם שם), (לא) ר' סימון אומר עד מקום מחיצתו, ורבנן אמרין מזכיר עונו של אחז, הה"ד ויצו המלך [אחז] את אוריה [הכהן לאמר] על (מזבח) [המזבח] הגדול הקטר [את] עולת הבקר ואת מנחת הערב (ועולת) [ואת עולת] המלך (ומנחתו) [ואת מנחתו] ואת עולת כל עם הארץ ומנחתם ונסכיהם (ואת כל) [וכל] דם עולה וכל דם זבח עליו תזרוק ומזבח הנחשת יהיה לי לְבַקֵּר (מ"ב טז טו). מהו לבקר, א"ר פנחס פסלו ועשאו בעלי מומין, המד"א לא יבקר הכהן לשער הצהוב טמא הוא (ויקרא יג לו): ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תיו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה (יחזקאל שם ד). (לב) אליו. אלו כתיב, (לג) אמר ריש לקיש למלאך הקשה שבכולן אמר, זה גבריאל. עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תיו. (לד) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אמר (לה) בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו, (לו) ר' נחמיה אמר התורה

הערות ותקונים

הקשה שבהן אמר זה גבריאל (ראה להלן הערה ל"ב), ולפנינו בכ"י נאמר שם לנכון כגי' הערוך אמר ריש לקיש ולפניט בנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש והכל אחד כידוע: (כז) ואיש כלי מפצו בידו, מאני סתריה. בנדפס הוא בטעות אחר המאמר ואיש אחד בתוכם לבוש בדים, כי זה מוקדם בקרא, לכן בנדפס איתא הרבה פעמים „וכתיב" לפני התחלת הפסוקים יחזקאל שם בטעות, כי הדורש מפרש הכתובים כסדר מיחזקאל ט': (כח) מאני סתריה. פי' נתיצה והריסה, מלשון וביתה דנה סתריה (עזרא ה' י"ב), ובנדפס הגי' סיתורייתה, גם מובא שם ראי' לפי' זה מלשון הכתוב בשומו כל אבני מזבח כאבני גיר מנופצות (ישעי' כ"ז ט'), ועל מאני גלותם מובא הכתוב מפץ אתה לי כלי מלחמה, ועל מאני זייניה מובא ואיש כלי מפצו בידו, ובילקוט יחזקאל שם הגי' כמו שהוא בכ"י, והרז"ו כתב: בטעות הועמד פסוק זה מפץ אתה לי כלי מלחמה על מאני גלותיה, ועל מאני גלותיה צריך לגרוס פסוק והפילותים בגוים וכדומה, ולדעתי כל זה היא הוספה: (כט) שלשה דברים היה משמש אותו המלאך ספקלטור וכהן גדול וקייסטור. ספקלטור ידוע בל"ר speculator ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות (שארפריכטער). וקייסטור, בנדפס הגי' קסנטור ובילקוט יחזקאל שם קריסטור. והכל בטעות והגי' שלפנינו בכ"י נכונה, ומובא בערוך ערך קייסטור בשם המדרש איכה שלפניט ולא יבאר המלה רק המוספי כתב בל"ר Guaesitor חוקר ושופט של אנשים פושעים, והוא נקרא ג"כ קסדור וקסטינר ובנוסחאות כתוב קסנטור והוא טעות עכ"ל. אולי בכ"י שהיו לפני המדפיס הי' כתוב קסטונר ונתהפכו האותיות ונעשית קסנטור, וגם הוראת קסטינר בל"ר דיין החוקר ושוטר ביסורים את המחוייבים עיין ערוך ערך קסטינר, ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא שובה ובהערה מ"ה ושם הארכתי בזה. והנה מהראי' על קייסטר שהביא המדרש כמד"א וקסת הסופר במתניו נראה לי לתקן סקריפטור שפי' בל"ר scriptor סופר, ומזה במדרש קהלת פ' טובה חכמה ושבא הסופר סקריפטור ולפנינו במדרש קהלת שם נשתבש המלה עיין מוספי ערך סקריפטור, ולגי' זו סקריפטור נכונה הראיה מן וקסת הסופר במתניו, וגם ראיתי בילקוט יחזקאל שם על המלה קריסטור רשום בגליון „פי' סופר". ואולי הי' לפניו לנכון כמו שתקנתי: (ל) כהן גדול כמד"א ואיש בתוכם לבוש בדים. ובנדפס סיים וכתיב בכהן כתונת בד ילבש (ויקרא ט"ז): (לא) ר' סימון אמר עד מקום מחיצתו. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' יהודה בר סימון, ובילקוט יחזקאל שם ר' יהודה בר שמעון: (לב) אליו אלו כתיב. אמר ריש לקיש למלאך הקשה שבכולן אמר זה גבריאל. מובא בערוך ערך אליו בשם המדרש הזה ועיין לעיל הערה כ"ו ודורש אלו לפי הכתיב לשון חוזק מן ואת אילי הארץ: (לג) אמר ריש לקיש. בנדפס ר' שמעון בן לקיש והכל אחד: (לד) ר' יהודה ור' נחמי' ורבנן כו' ר' יהודה אמר. בנדפס בטעות רב נחמן ורבנן ורב: (לה) בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו. בנדפס בטעות רב נחמן אמר, ובגמרא בבלי שבת נ"ה ע"א ר' שמואל בר נחמני אמר אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו, פירש"י התי"ו סימן להם שקיימו התורה מראש ועד סוף: (לו) ר' נחמי' אמר התורה פספסם. בנדפס גם בדפוס ראשון ורבנן אמרי חתוכין ופספס, ובילקוט יחזקאל שם ורבנן אמרין פסכסין וחסר מאמר מר' נחמי', והנה הערוך בערך פספס א' הביא

יז"ע

אדריינוס קיסר שהרג בביתר שמונים אלף רבוא בני אדם, (נא) וא"ר יוחנן שמונים אלף זוגות של תוקעי קרנות היו צרים על ביתר, וכל אחד מהם היה ממונה על כמה חיילות, והיה שם בן כוזבא והיו לו מאתים אלף (נב) מטיפי אצבע, שלחו [חכמים] ואמרו לו עד מתי אתה מעמיד בעלי מומין בישראל, א"ל ואיך אעשה לבודקן, שלחו לו ואמרו כל מי שאינו תולש ארז מן לבנון, (נג) אל תכתבהו באיסטרטיא, שלח עבד כן, (נד) והיו לו מאתים אלף מכאן, ומאתים אלף מכאן, ובשעה שיוצא למלחמה היה אומר רבון כל העולמים (נה) לא תסעדינן ולא תכספינן, הה"ד הלא אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו (תהלים ס יב), (נו) מה היה כחו של בן כוזבא, אמרו בשעה שיוצא למלחמה היה מקבל (נז) אבני בליסטרא באחד מארכובותיו, והיה ניתזת ממנו והולכת והורגת כמה אנשים. (נז*) א"ר יוחנן כד הוה חזי ר' עקיבה לבן כוזבא הוה אמר דרך כוכב מיעקב (במדבר כד יז), דרך כוכבא מיעקב, זה מלך המשיח, א"ר יוחנן בן תורתא (נח) עקיבא יעלו עשבים בלחייך, ועדיין בן דוד אינו בא. (נט) שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף בביתר, (ס) והיה ר' אלעזר המודעי יושב בשק ובאפר ומתפלל ואומר רבון כל העולמים אל תשב בדין היום. אל תשב בדין היום, כיון שלא היה יכול לכבשה, ביקש לחזור לו, הוה עימיה חד כותי א"ל הארך רוחך יומא הדין ואנא עביד לך כביש ליה, (סא) אלא

הערות ותקונים

בגמרא בבלי גיטין נ"ז ע"ב: (נא) וא"ר יוחנן שמונים אלף זוגות של תוקעי קרנות. ירושלמי שם במאמר שלאחריו: (נב) מטיפי אצבע. קטוע אצבע שהיו נבדקים ע"י כך אם הם אבירי לב שיחתכו אצבע בשיניהם: (נג) אל תכתבהו באיסטרטיא. בנדפס אל יכתב באיסטרטיא שלך. ובירושלמי לא יהיה נכתב באיסרטיא שלך. והערוך ערך אסטרטיא הביא במגילת איכה איכה יעיב באפו אל תכתבהו באסטראטיא שלך, והמלה יונית ופי' חיילות. וראיתי בערוך השלם שהוסיף על דברי הערוך וכתב וכן במגילת איכה פסוק בלע ד' אל יכתב באסטרטיא שלך ובאמת הוא הוא המאמר שהביא הערוך רק הערוך ציין התחלת הפרשה והביא כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (נד) והיה לו מאתים אלף מכאן ומאתים אלף מכאן. כלומר מאלו ומאלו, ובירושלמי מאתים אלף כך ומאתים אלף כך: (נה) לא תסעדינן ולא תכספינן. בנדפס דפוס ראשון לא תסעוד ולא תכסוף. ויש להקן שצ"ל ולא תסכפינן. וכן צ"ל ולא תסכיף, והובא לנכון בערוך ערך סכף ב' וז"ל במגילת איכה באיכה יעיב לא תסעדינן ולא תסכפינן ענין השחתה וגם בירושלמי בטעות ולא תכסוף: (נו) מה היה כוחו כו'. זה ליתא בירושלמי, ומובא בילקוט האזינו רמז תתקמ"ו בשם איכה רבתי: (נז) אבני בליסטרא. פי' כלי מלחמה בל"י ורומי: (נז*) א"ר יוחנן כד הוה חזי ר' עקיבה לבן כוזבא הוה אמר דרך כוכב מיעקב, דרך כוכבא מיעקב זה מלך המשיח. בירושלמי תני רשב"י עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב דרך כוזבא מיעקב, רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזבא הוה אמר דין הוא מלכא משיחא, ובנדפס גם בדפוס ראשון א"ר יוחנן רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב אל תקרי כוכב אלא כוזב, רבי עקיבא כד הוה חמי ליה להדין בר כוזבא הוה אמר היינו מלכא משיחא. והנה הדרשה דרך כוכב דרך כוזבא או דרך כוזב אין לו ענין כלל כי מה לכוכב אל כוזב, רק לדעתי הוה כתוב היה דורש דרך כוכב דרך כוכבא כמו שהוא לפנינו בכ"י, רק המעתיקים לא הבינו הכוונה והגיהו דרך כוזבא לכוון על שמו בן כוזבא. אבל באמת בן כוזבא היה בתחלה שמו בן כוכבא כמו שתראה במאור עינים פי"ב (דפוס ווילנא דף קפ"ז) בשם חכמי העתים בן כוזיבא בתחלה היה שמו בר כוכבא, קרוב לדרש רז"ל באיכה רבתי פ"ב פסוק בלע ד' על הכתוב דרך כוכב מיעקב, ובירושלמי בפ' ג' פרקים, אך מאשר בפולמוס של אדריינוס היה כמו אכזב כנוהו בן כוזיבא ע"כ. לכן זה כוונת רז"ל דרך כוכב דרך כוכבא, ור"ע שבח את בן כוזיבא שהוא משיח ישראל. ובספר הקבלה להראב"ד הביא וז"ל ובימי אלו (ר"ל ר' עקיבא וחביריו) עמד אדם אחד שהיה שמו כוזיבא וטען שהוא משיח בן דוד ושלח יד במלך דמשמיאל מלך רומי והרג משנהו שהי' בא"י ודמשמיאל מלך רומי עודנו נער ולא נתחזק לפניו, ומלך כוזיבא זה בביתר שנת נ"ב לחורבן הבית ומת במלכותו ומלך בנו רופוס, פי' זה השם אדמוני ומת גם הוא כו' ע"ש: (נח) יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד אינו בא. ר"ל אתה תמות ותקבר ויצמחו עשבים עליך שנים רבות קודם שיבא משיח בן דוד ואיך תחשוב לבן כוזיבא שהוא משיח בן דוד: (נט) שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף בביתר. ירושלמי שם: (ס) והיה ר' אלעזר המודעי יושב בשק ובאפר. בנדפס והיה שם ר' אלעזר המודעי עסיק בשקו ובתעניתו: (סא) אלא כל יומא דתרנגולתא יהביה על

פרחיא

(מד) ר' פינחס בשם ר' הושעיא אומר ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים חוץ מן בית המקדש מנין מלא"תי, וכל אחד ואחד היה בית ספר ובית תלמוד, [בית ספר למקרא ובית תלמוד] למשנה, (מה) וכלם עלה אספסיינוס והחריבם: ד"א את כל נאות יעקב, את כל אומרי ניאותיו של יעקב, (מו) כגון ר' ישמעאל [בן אלישע כהן גדול], ור' שמעון [בן גמליאל], ור' ישבב [הסופר], ור' חוצפית [המתורגמן], ור' חנינא בן תרדיון, ור' יהודה הנחתום, ור' יהודה בן בבא, ור' שמעון בן עזאי, ור' עקיבא, ור' טרפון, ואית דמפקי לר' טרפון ומעלי לר' אלעזר בן חרסום:

(מז) **רבי** היה דורש בלע ד' עשרין וארבע אפין, ור' יוחנן הוה דריש אשיתין אפין, (מח) לאו ר' יוחנן רבא מן דרבי, (מט) אלא רבי על שהיה סמוך לחרבן בית המקדש היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנחם ומתנח וחוזר ובוכה ומתנחם ופוסק, ור' יוחנן על ידי שלא היה סמוך לחרבן בית המקדש היה דורש והולך ולא פוסק. (נ) רבי היה דורש הקל קול יעקב והידים ידי עשו (בראשית כז כב), קולו של יעקב צווחת ממה שעשו ידי עשו בביתר, ור' יוחנן היה דורש קול

הערות ותקונים

קאין מפני מה אין אתה מוכיחן: (מד) ר' פנחס בש"ר הושעי' ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים חוץ מן בית המקדש מנין מלאת"י. פסיקתא דר"כ פס"ו פסקא איכה (דף קכ"א ע"ב) וגם שם הגי' ארבע מאות ושמונים. ובמדרש איכה הנדפס בדפוס ראשון הגי' ארבע מאות ושמונים ואחד מנין מלאתי מלתי כתיב, אין ספק שמלת „ואחד" נוספה מאת המעתיק כי חשב מלת מלאתי בגימטריא תפ"א, ולעיל בפתיחתא סי' י"ב כתוב בפירוש ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים הוץ מבית המקדש מנין מלאתי בגימטריא הכי הוי, ובהערותי לפסיקתא הערה כ"ד וכ"ה העירותי כי נשנה בירושלמי כתובות פ"ג ריש ה"א ומובא בילקוט ישעי' רמז רנ"ז ובפתיחתא דאיכה סי' י"ב ובמדרש איכה פ' בלע ד', ובירושלמי מגילה פ"ג ריש ה"א, והשבתי אז כי מה שהביא רש"י ישעי' א' כ"א מצינו בפסיקתא תפ"א בתי כנסיות היו בירושלים כמנין מלאתי בגימטריא שיש לתקן ברש"י ת"פ והמגיהים השחיתו בעבור שחשבו מלאתי בגימטריא תפ"א ואולי שחשבו תפ"א עם בית המקדש. ובנדפס תיקן המ"כ ארבע מאות ושמונים מנין מלאתי מלתי כתיב, ר"ל חסר א', ובמדרש שה"ש פ"ה פסוק עיניו כיונים כתוב ארבע מאות ושמונים מנין מלאתי. ובילקוט ישעי' רמז רנ"ז מציין בגליון „איכה רבתי" בטעות כי הלשון שהביא הוא כלשון הפסיקתא דר"כ שם, ובילקוט איכה רמז אלף י"ב כתוב תפ"א מנין מלאתי, ולדעתי המלות מלתי כתיב נוסף כי בספרינו כתוב מלאהי מלא: (מה) וכלם עלה אספסיינוס והחריבם. זה חסר בנדפס גם בדפוס ראשון: (מו) כגון ר' ישמעאל כו'. הם עשרה הרוגי מלכות, ועיין מה שכתבתי במדרש תהלים מזמור ט' סי' י"ג בהערה פ"ט ובמקום שלפנינו ר' טרפון כתוב שם ור' יוסי, ומה שסיים המדרש ואית דמפקי לר' טרפון ומעלי לר' אלעזר בן חרסום, היינו בנוסחא אחרת כתוב ר' אלעזר בן חרסום במקום ר' טרפון, גם העירותי שם ואולי צ"ל ואית דמפקין ר' טרפון ומעיילין ר' אלעזר בן דמא או ר' אלעזר בן שמוע ע"ש ואין להכפיל הדברים. ויש רק להעיר במדרש איכה הנדפס במקום ורבן גמליאל צ"ל ור' שמעון בן גמליאל, ובמקום בן עזאי צ"ל ור' שמעון בן עזאי: (מז) רבי היה דורש בלע ד' כ"ד אפין ור' יוחנן דריש אשיתין אפין. פי' אופנים, וכל המאמר הוא בירושלמי תענית פ"ד ה"ח (דף ס"ח ע"ד) המתחיל רבי הוה דרש עשרין וארבעה עובדין בבלע ד' ולא חמל, ובעל הילקוט איכה רמז אלף י"ב הביא המאמר הזה ובטעות ר' יוחנן הוה דריש שתין אפין בבלע ד', ורבי הוה דריש שתין וארבעה אפין: (מח) לאו ר' יוחנן רבא מן דרבי. ובירושלמי שם ור' יוחנן יתיר על רבי בתמי', ובנדפס ולא דר' יוחנן יתיר על רבי, האם יודע ענין החרבן יותר מרבי שהי' לפניו הרבה: (מט) אלא על שהיה רבי סמוך לחרבן בית המקדש היה נזכר והיה דורש ובוכה. בירושלמי גי' אחרת אלא ע"י דרבי הוה סמוך לחרבן בית מקדשא הוה תמן סבין נהירין והוה דרש ואינון בכין ומשתתקין וקיימין לון. פי' שהיו שם זקנים שהיו זוכרין החורבן וכשהי' דורש בענין חרבן הבית בכו הרבה הפסיק בדרוש להיות שותקין וקמו מלבכות: (נ) רבי היה דורש. בירושלמי שם תני א"ר יהודה בי ר' אלעאי רבי היה דורש הקל קול יעקב והידים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה שעשה לו ידי עשו בביתר, ודברי ר' יוחנן הם שם במאמר שלאחריו. ונמצא גם בב"ר פס"ה סוף אות כ"א ושם הגי' ר' יהודה בר אלעאי היה דורש. וגי' הירושלמי אמר ר' יהודה בר אלעאי רבי היה דורש היא יותר נכונה. וכן מובא בב"ר שם גם דברי ר' יוחנן כמו לפנינו, ועיין

בגמרא

כריכא על ארכובתיה, (סח) אמר אילולי אלהא דהדין קטליה מאן הוה יכיל ליה, לקיים מה שנאמר אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (דברים לב ל):

(סט) נ"ב שנה עשתה ביתר אחר חרבן הבית, (ע) ולמה נחרבה על שהדליקו נרות על חרבן הבית, ולמה הדליקו נרות על חרבן בית המקדש, (עא) אמרו מקום בילווטים של בני ירושלים היה באמצע המדינה, הוה בר נש מביתר סליק לצלותא, והוו אמרין ליה בגין דשמענא עליך דאת בעי מעבדא ארטנטם בילווטים, והוא אמר להון לית בדעתי, אמרין ליה (עב) דשמיען עלך דאת בעי מזבנא אוסייה דידך, והוא אמר לית בדעתי, (עג) והוה חבריה אמר ליה מאן את בעי מן דין, כתוב ואנא חתים, והוו אמרין ליה (עד) אוריך גבן ואנן ממנין יתך גבר רב, הוה אמר ליה לית אנא בעי, (עה) חד מנהון אמר ליה מזבן לי כרמך פלן את מזבן לי אוסייה פלנית, והות אמר להון לא, הוה חבריה אמר ליה ייזיל ליה, ואנא כתיב ואנא חתים, כיון דהוה אזיל ליה, הוו כתבין אוניתא ומחתמין ליה, הוה נסיב אוניתא ונחית ליה לתמן, הוה אתי מיעיל לכרמייה, או לאוסייה, ולא הוה שביק ליה, הוו אמרין ליה לית כרמא ולא אוסייא דידך, כבר זבנית יתהון מינך, הוו אזלין טב טב קרתא והוה מפיק אוניתיה, והוה טב קרתא אמר ליה מאן אית לי עביד לך, והוה טעין אוסיתיה, והוה אמר הלואי איתברת רגליה דההוא גברא, (עו) ולא סליק לצלותא, (עז) ומנעון גרמיהון ולא סלקין לצלותא, הה"ד צדו צעדנו מלכת ברחובותינו (איכה ד יח). (עח) אצדי אורחיה דההוא גברא, [קרב קצינו] קרב קיצא דההוא ביתא, [מלאו ימינו] מלאת יומוי דההוא כרמא, אף אינון לא נפקת להון טבאות, דכתיב שמח לאד לא ינקה (משלי יז ה), (עט) מלמד שהיה אדריינוס הרשע הורג בם עד שיצא

הערות ותקונים

שמפיה לכרכשיה ונח נפשיה ונקרא שם בר דרומא: (סח) אמר אילולי אלהא דהדין קטליה מאן הוה יכיל ליה. אמר אם לא אלהיו המית לזה מי היה יכול לו: (סט) נ"ב שנה עשתה ביתר אחר חרבן הבית. ירושלמי שם (דף ס"ט ע"א) ושם הגי' תני ר' יוסי אמר נ"ב שנה עשת ביתר לאחר חורבן בית המקדש, ולפני זה נמצא בירושלמי שם מאמרים אחרים אשר הם במדרש להלן והמאמרים אינם בסדר אחד, וגם במדרש איכה הנדפס המאמרים בסדר אחר, והמאמר הזה נשנה גם להלן פ"ד פסוק צדו צעדינו: (ע) ולמה נחרבה על שהדליקו נרות על חרבן הבית. זה הביא בעל מאור עינים פי"ב דף קפ"ח (דפוס ווילנא): (עא) אמרו מקום בילווטים של בני ירושלים היה באמצע המדינה כו' דאת בעי מעבדא ארטנטם [צ"ל ארכנטם או] בילווטים. בירושלמי תענית שם בעי מתעבדה ארכונטס ובולבוטס. הערוך ערך בליוטי הביא במגילת איכה יעיב (ציין לפי ראש הפרשה והוא בפסוק ב' בלע ד') והערוך בכל פעם כאשר הביא מאמרים מפסוק ב' בלע ד' ציין לפי ראש הפרשה איכה יעיב) אמרו מקום בוליטוס של בני ירושלים [כו'] דאת בעי מתעבדא ארכונטום או בוליוטוס ובעל ערוך השלם הסגיר הנוסחא שהביא הרב בעל הערוך ואמר לשון משובש הוא וצ"ל כמו בערך ארך ד', אולם הערוך הביא לשון כמו שהוא בכ"י והביא ב' מאמרים יחד כמו שהבאתי בראש ההערה, ובערך ארך ד' הביא לשון המאמר השני שלפנינו וז"ל במגילת איכה יעיב באפו הוה בר נש מן ביתר נפק לצלותא בירושלים וא"ל כגון דשמעינן עלך דאת בעי מתעבדת ארכונטום או בלווטים. והוראת ארכונטום בל"י שר ונגיד, והוראת בוליוטוס חכם בעצה (ראטסהערר): (עב) דשמיען עלך דאת בעי מזבנא אוסייה דידך. מובא בערוך ערך אסית וז"ל ובמגילת איכה באיכה יעיב כגון דשמעינן עלך דאת בעי מיזבנא אוסיא דידך. פי' בל"י שדה: (עג) והוה חברי' אמר ליה מאן את בעי מן דין כו'. כל זה ליתא בנדפס גם לא בדפוס ראשון, והגי' שם והוה כותב ומשלח אוניתא לבר ביתיה אין אתי גבר פלוני לא תשבקיניה מיעל לאיסיא, וגם בירושלמי נתקצר הלשון וכך איתא שם, והוה חבריה א"ל מה את בעי מן דין כתוב ואנא חתם, והוה כתיב וחבריה חתם והוון משלחין אוניתא לבר בייתה ואמרון ליה אין אתא פלניא מיעול לאוסיא דידיה לא תשבקיניה דהיא זבינה גבן. ופי' אוניתא שטר: (עד) אוריך גבן. פי' המתן אצלינו, תרגם ויחל עוד (בראשית ח' י') ואוריך עוד, וזה ליתא בנדפס וגם ליתא בירושלמי: (עה) חד מנהון אמר ליה מזבן לי כרמך. זה ליתא בנדפס ובירושלמי: (עו) ולא סליק לצלותא. בירושלמי הגי' ולא סלק לירושלים, ובנדפס ולא סלק להדא זויתא, צ"ל להדא צלותא ועיין במ"כ: (עז) ומנעון גרמיהון ולא סלקין לצלותא. ליתא בנדפס: (עח) אצדי אורחיה דההוא גברא. בירושלמי קרב קיציה דההוא ביתא, מלאו ימינו מלא יומיי דההוא בייתא. ובנדפס הלשון נשתנה: (עט) מלמד שהיה אדריינוס הרשע הורג בם.

בנדפס

כל יומא דתרנגולתא יתבא על פרחיא ועל שקא ועל קיטמא לית את יכיל כביש לה, (סב) אמר ההוא שמדיה מה דאמר ובא ועל ליה למדינתא, אשכח ר' אלעזר קאים מצלי, עבד גרמיה לחיש ליה באודניה, ולא ארגיש ביה ר' אלעזר, אזלו ואמרון ליה לבר כוזבא (סג) חבירתך בעא ממסר מדינתא, שלח (סד) ואייתי ההוא שמדיה, א"ל מאי אמרת ליה, אמר אי אנא אימא לך אנא מפרסם מיסטורון דמלכא, ואי אנא לא אימא לך את קטיל יתי, טב דתקטל יתי מדקטלנני מלכא ולא נפרסם מיסטרין דמלכותא, אעפ"כ סבר בדעתיה ממסר מדינתא, כיון דחסל ר' אלעזר מצלי, שלח ואייתיתיה, א"ל מה אמר לך הדין, א"ל לא חמיתי בר נש הדין, בעטו והרגו, באותה שעה יצתה בת קול והיתה מכרזת ואומרת הוי רועי האליל עוזבי הצאן חרב על זרועו ועל עין ימינו זרועו יבוש תיבש ועין ימינו כהה תכהה (זכריה יא יז), אמר הקב"ה שברת זרוען של ישראל וסימית עין ימינו, לפיכך האיש ההוא זרועו יבוש תיבש, ועין ימינו כהה תכהה, מיד נכבשה ביתר ונהרג בן כוזבא, (סה) אזלין טעינין ראשו גבי אדריינוס, אמר מאן קטיל הדין, (סו) אמרין חד גונתיי קטליה, לא האמין להון, אמר להון (סז) אזלון אייתון לי פטומי, אזלון ואייתון ליה פטומי ואשכח (חבינא) [חכינא]

הערות ותקונים

פרחיא ועל שקא ועל קיטמא לית את יכיל כביש ליה. פי' קיטמא אפר. וזה ליתא בירושלמי שם. ובנדפס הגי' אתא חד כותא ומצא ואמר לו אדוני כל יומין דהדא תרנגולתא מתגעגע בקיטמא לית את כביש ליה. פי' המ"כ מתאפר ומתפלש באפר ועל ר' אלעזר אמר כן על שהיה מתפלש בשק ובאפר, וכן הוראת מלת געגע בערבי עיין ערוך השלם ערך געגע: (סב) אמר ההוא שמדיה מה דאמר ובא ועל ליה למדינתא. מלת שמדיה אין לה פתרון ואולי צ"ל שמרניה כי כותים הם השמרונים אשר באו מכותה, ולעיל כתוב כי הוה עמיה חד כותי, ובנדפס גי' אחרת, אתא חד טותאי כו' מיד עליל ביה בנוביא דמדינתא, ובירושלמי תענית שם עאל ליה מן ביבא דמדינתא, ר"ל שנכנס דרך ביבים ומערות כי לא הי' יכול לכנוס דרך שער העיר מפני השומרים, וראיתי במעריך ערך ביבי הביא וז"ל: במדרש איכה בעובדא דבן כוזיבא (הוא המאמר שלפנינו) עליל בביביא דמדינתא, פי' נכנס דרך הביבין שמוציאין המים הנשפכין במדינה: (סג) חבירך בעא ממסר מדינתא. בנדפס חביבך ר' אלעזר בעי לאשלמא מדינתא עם אדריאנוס, ובירושלמי הגי' כשתנית קצת: (סד) ואייתי ההוא שמדיה. עיין לעיל הערה ס"ב: (סה) אזלין טעינין ראשו גבי אדריינוס. בנדפס ואיתיא רישיה לגבי אדריאנוס, ובירושלמי בטעות אתון מעינין רישיה גבי אדריינוס צ"ל טעינין רישיה. והילקוט האזינו רמז תתקמ"ו הביא בשם איכה רבתי התחלת המאמר מה היה כחו של בן כוזיבא וסיים וכו'. ואח"כ מתחיל מחדש ונהרג בן כוזיבא אזלין טענין ואייתי רישיה לגבי אדריינוס. והוא המאמר שלפנינו: (סו) אמרין חד גונתיי קטליה. בנדפס אמר ליה חד גונתאי אנא קטלתיה לדין. ובילקוט שם א"ל חד גינאי קטלי. אולם בירושלמי שם א"ל חד כותייא אנא קטלתיה, וראיתי במעריך ערך גותאי שכתב במדרש איכה בעובדא דבן כוזיבא אמר חד גותאי אנא קטלתיה, פי' כותי, וכן הוא להדיא בירושלמי דתענית, ומ"כ פי' כמו גודא שפי' חיל וגבור הוא, כי במדרשים כותבין נ' תחת כ' כמו גיף ימא כיף ימא עכ"ל. אולם לפנינו כתוב בנדפס גם בדפוס ראשון גונתאי, ולא גותאי, ופי' גונתא חד מאנשי הגבא עיין ערוך השלם ערך גנתי, וברור כי בירושלמי צ"ל גנייתא ובילקוט צ"ל גינתאי במקום גינאי ונשמט אות ת': (סז) אמר להון אזלון ואייתון לי פטומי אזלין ואייתון ליה פטומי ואשכח חכינא כריכא על ארכובתיה. בירושלמי שם אמר לי [צ"ל ליה] חמי לי פטומיה, המי ליה פטומיה אשכח חכינה כריכה עליו. ובנדפס גם בדפוס ראשון אמר ליה זיל ואייתי לי, אזל ואתייה ואשכח עכנא כריכא על צואריה. השמיטו מלת „פטומי", ובילקוט האזינו שם רמז תתקמ"ו אמר לון אייתון לי גופיה פטומיא אזל ואיתויי ואשכח חויא כריכא על ארכובתיה, המוספי בערך פטם ב' הביא את הירושלמי חמי לי פיטומיה וכתב פי' המפרש גיד עכ"ל, הוא פי' הקצר בירושלמי שם, והרב בעל ערוך השלם הביא שם בשם הרב הגדול מו"ה יוסף ד"ר פערלעס שיש להגיה פרטומיה והיא מלה יונית ... פי' גוף עליון עד החזה והדריאנוס חפץ לראות פני וצורת אדם גבור העומד נגדו במלחמה עצומה. ובילקוט שהבאתי מלת „גופיה" באה מגליון פנימה כי חשב שפי' פטומא גוף, ומה שחשב הרב בעל ערוך השלם בילקוט נמצא הלשון משונה ובהוספה ממה שהוא במדרש איכה במקורו אשר ממנו שאב והוא אשכח חויא כריכא על ארכובתיה, אולם הילקוט הביא כנוסחת הכ"י שלפנינו רק במקום „חכינה" הגיה „חויה" ובנדפס הגיהו עכנא כריכא על צואריה והוראת חכינה בל"י נחש, והוא כמו עכנא עיין ערוך השלם ערך חכן. ובגמרא בבלי גיטין נ"ז ע"א מסופר בסגנון אחר, על גבית הכסא אתא דרקונא

שמעיה

(צב) **תרין** אחין הוון [בכפר] חרובא, הוה אדריינוס משלח גייסין עליהון ומקטלא להון, ואינון נפקין ומקטלין להון אמרין (צג) כל סמא [דמלתא] (צד) נלבישינן כלילין, ונעבדינן מלכין, כיון שגרמו העוונות אמרו נדבוק, אף אחר זמן שלח גייסות עליהון, כיון שיצאו על הגייסות פגע בהון חד סב, אמר להון אלהכון יסעדונכון, (צה) אמרון לא יסעד ולא חטף, כיון שגרמו העוונות ייצאו ונהרגו, אזלון טעינין ראשיהון לגב אדריינוס, (צו) ואשכה חכינייא על צואריהון, אמר אילולי אלההון דאילין דקטלינון, מה הוה יכיל קטיל להון, לקיים מה שנאמר אם לא כי צורם מכרם (דברים לב ל):

(צז) **שני** ארזים היו בהר המשחה, ותחת אחד מהם (צח) היו ארבעים חנויות של מוכרי טהרות, (צח*) ותחת השני היה מוציא מ' סאין של גוזלות בכל חדש וחדש, (צט) ומהן היו מביאין לכל ישראל לקיניהן:

(ק) **עשרת** אלפים עיירות היו בהר המלך, (קא) ולר' אלעזר בן הרסום היו אלף מהם, וכנגדן היו לו אלף ספינות בים:

הערות ותקונים

ארבעים סאה קצולי תפילין נמצאו בראשי הרוגי ביתר, ר' ינאי ברבי ישמעאל אמר שלש קופות של ארבעים ארבעים סאה במתניתא תני ארבעים קופות של שלש שלש סאין, ורש"י פי' שם קצולי תפילין דפוס תפילין חוץ מן הרצועה קרוי קצילה. וראיתי בערוך ערך קצל י"ב שהביא מאמרי חז"ל אשר מלת קצילה נמצאת בתוכם, וסיים במגילת איכה יעיב ובסוף הגדה דפ' הנזיקין (הוא בגיטין שם) מ' סאה קצולי תפילין נמצא בראש הרוגי ביתר ע"כ הביא לשון הגמרא מגיטין שם ולא לשון המדרש איכה, וכתב שם פי' יש לתפלה של ראש ד' בתים ומכניסין לתוכה ד' פרשיות וכל בית שמו קצילה לפי שהיא קטנה מחברתה עכ"ל, ולדעתי יש לתקן בירושלמי ומצאו שלש [מאות] קופות של קצולי תפילין של תשע סאין, וי"א (תשע) של שלש שלש סאין. הוספתי מלת „מאות" והסגרתי מלת „תשע": (צב) תרין אחין הוון [בכפר] חרובא. בירושלמי שם (דף ס"ט ע"א) הגי' שני אחים הוון בכפר חריבה והוון רומים אזלין עליהון ומקטלין לון, והאמרין כל סמא דמילתא ייתי כלילא על רישיהון, אמרין מבדקינן לוף חד זמן, מנפקין פגע בהו חד סב אמר לון ברייכון סעודיכון, אמרו לא יסעוד ולא יסמוך, הלא אתה אלהים זנחתנו. ובילקוט האזינו רמז תתקמ"ו מובא בשם איכה רבתי כנוסחת הכ"י שלפנינו, ובנדפס גם בדפוס ראשון הנוסחא משונה קצת, ושם בטעות בכפר הרוכה נ"ל חרובא, וכפר חרובא לדעת בעל תבואות הארץ (דף כ' ע"ב) למזרח ים כנרת נמצא כפר חארו"ב והביא שם גם המדרש שלפנינו, והביא גם בשם יוסיפון שהזכיר חארא"ב בגליל העליון. ובירושלמי שביעית פ"ו (דף ל"ו ע"ג) מונה בין תחומי א"י כל שהחזיקו עולי בבל, מגדל חרוב, ועיין נייבויער בספרו היקר על שמות הערים שבתלמוד: (צג) כל סמא דמלתא. פי' עיקר הדבר ותכליתו: (צד) נלבישינן כלילין ונעבדינן מלכין. כן הביא גם הילקוט, ונדפס המאמר משובש ייתי כלילא דאדריאנוס וייתב בראשו של שמעון דהא רמאי אתון. פי' המ"כ כל שם ושורש הדבר יצא לחוץ ונהרוג כלם עד שנקח כתר המלך ונשים אותו על ראש שמעון והוא היה ראש שלהם עכ"ל. נעלם ממנו כוונת המלות כל סמא דמלתא, גם חשב כי שמעון הוא שם פ"טי ששמו היה כן, ובאמת הכוונה שמעון דהא רומאי אתון ופי' כי חפצו להושיב כתר של אדריאנוס על ראשיהון וכאשר שמעו כי הרומאים באים להלחם עמהם ובצאתם למלחמה פגשו בזקן אחד אשר אמר להם המקום יהיה בעזרתכם, וכן כתב בעל יפה ענף: (צה) אמרו לא יסעד ולא חטף. בנדפס לא נסעוד ולא נסכיף. ובדפוס ראשון לא נסעוד ולא נסמוך, עיין לעיל הערה כ"ה, ובילקוט האזינו שם לא סעיד ולא יסגף נ"ל יסכף, ובירושלמי תענית שם לא יסעוד ולא יסמוך: (צו) ואשכח חכינייא על צואריהון. עיין לעיל הערה ס"ו: (צז) שני ארזים היו בהר המשחה. ירושלמי תענית שם (ס"ט ע"א). ובמדרש איכה בדפוס ראשון גם בדפוס קאנסטאנטינא שני אחין היו בהר המשחה ותחת יד אחד מהן היו ארבע חנויות של מוכרי טהרות, וזה טעות. והר המשחה היינו הר הזתים: (צח) היו ארבעים חנויות של מוכרי טהרות. בירושלמי ובנדפס ארבע חנויות, וכתב היפ"מ שנכון לגרוס ארבעים כי ארבע חנויות מאי רבותיה: (צח*) ותחת השני היה מוציא מ' סאין של גוזלות בכל חדש. ירושלמי שם, ובגמרא בבלי ברכות מ"ד ע"א תנין אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך שהיו מורידין ממנו ארבעים סאה גוזלות משלש בריכות בחדש: (צט) ומהן היו מביאין לכל ישראל לקיניהן. בנדפס ומהן היו ישראל מספקין לקנים, ובירושלמי ומהן היו מספקין קינים לכל ישראל, ופי' קינים זוגי תורים ובני יונה: (ק) עשרת אלפים עיירות היו בהר המלך. ירושלמי שם, ועיין גיטין נ"ז ע"א: (קא) ולר' אלעזר בן חרסום היו אלף מהם וכנגדן היו לו אלף ספינות בים. ירושלמי שם, ובגמרא בבלי יומא ל"ה ע"ב איתא אמרי עליו על ר' אלעזר

דמם מהפתחים ומן הסבכות ומן הצינורות עד שעשה ביתר כמין גשמים, והיה הסוס שוקע בדם עד חוטמו, והיה הדם מגלגל סלעים משאוי ארבעים סאה, ומוליכם לים עד ארבעה מילין:

(פ) **חמש** מאות בתי סופרים היו בביתר, (פא) קטן שבהם היו חמש מאות תינוקות, והוו אילין מיינוקייא אמרין כד ייתי שנאה עלנא, עם אילין (פב) מכתבינן אנו נפקין עליהון, ומסיימין עיניהון, וכיון שגרמו העוונות ונכנסו השונאים עליהם, (פג) היו מקפלין כל אחד ואחד בספרו, ומשליכין אותו לאור, (פד) א"ר שמעון [בן גמליאל] אני הייתי הקטן שבהם, ולא נשתייר מהם אלא אני, וקראתי לעצמי עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (איכה ג נא):

(פה) **כרם** גדול היה לאדריינוס מהלך שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל, כמן טבריא לצפורי, והקיפוה גדר מהרוגי ביתר (פו) מלא קומתו ופישוט ידים ורגלים, ולא הבאישו ולא הסריחו, ולא נגזר עליהם שיקברו עד שעמדה (פז) מלכות אחרת, וגזרה עליהם קבורה. (פח) א"ר חנינא יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה (פט) קבעו חכמים בברכת המזון הטוב והמטיב, (צ) הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורה:

(צא) **שלש** מאות מוחי תינוקות מצאו על אבן אחת ומצאו שלש מאות קופות של קצוצי תפילין, וכל קופה מחזקת שלש סאין הרי תשע מאות סאין:

הערות ותקונים

בנדפס גם בירושלמי הוא במאמר שלפניו אחרי המלות וקרא עלוי אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, וכך הגי' שם והיו הורגין בהם והולכין עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו והיה הדם מגלגל סלעים משאוי ארבעים סאה, עד שהלך הדם בים ארבעה מיל, אם תאמר שהיא קרובה לים והלא רחוקה מן הים ארבעה מיל. ובירושלמי בטעות ארבעים מיל: (פ) חמש מאות בתי סופרים היו בביתר. בירושלמי שם תני רבן שמעון בן גמליאל אומר חמש מאות בתי סופרים היו בביתר, ובנדפס אמר רבן גמליאל יש לתקן ר' שמעון בן גמליאל וכן הוא לנכון בנדפס להלן פ"ג פסוק עיני עוללה לנפשי, ולפנינו בכ"י כתוב א"ר שמעון בן גמליאל אני הייתי הקטן שבהם כו', ובגמרא גיטין נ"ח ע"א איתא א"ר יהודה אמר שמואל משום רבן שמעון בן גמליאל מהו דכתיב עיני עוללה לנפשי ד' מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר ובכל אחת הי' בה ד' מאות מלמדי תינוקות וכל אחד ואחד היה לפניו ד' מאות תינוקות של בית רבן כו': (פא) קטן שבהם היו חמש מאות תינוקות. כ"ה בירושלמי אבל בנדפס וקטן שבהם לא היו פחות משלש מאות תינוקות: (פב) במכתבין. הוא קולמוסין (שרייבגריפפעל) ומְכַתְּבִין הוא הקבוץ מן כתב, ובגמרא גיטין שם בחוטריהון, ותוספתא פי' מקל: (פג) היו מקפלין. בירושלמי היו כורכים, ובנדפס כרכו: (פד) א"ר שמעון בן גמליאל אני הייתי הקטן שבהם. זה ליתא בירושלמי ובנדפס כי מתחיל שם רשב"ג אומר לכן כתוב פה ולא נשתייר מהם אלא אני, ועיין לעיל הערה פ'. והנה זה ר' שמעון הוא אביו של רבי ועיין תוס' ע"ז ל"ב ע"א ד"ה אבל: (פה) כרם גדול היו לאדריינוס. ירושלמי שם, ובנדפס הוא במאמר שלפניו אחר היו הורגים בהם עד ששקע הסוס בדם: (פו) מלא קומתו ופישוט ידים ורגלים. כן הוא גם בירושלמי (ומלת ורגלים ליתא שם) וחסר בנדפס: (פז) מלכות אחרת. בירושלמי ובנדפס מלך אחר: (פח) א"ר חנינא. בירושלמי אמר רב הונא ובנדפס ר' הונא אמר, ובגמרא בבלי ברכות מ"ח ע"ב ותענית ל"א רע"א מובא זה בשם ר' מתנא: (פט) קבעו חכמים בברכת המזון. זה ליתא בירושלמי ובנדפס, ועיין תוס' תענית שם ד"ה תיקנו: (צ) הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה. בדפוס ראשון גם בדפוס קאנשטאנטינא חסר מחצי השנית ונאמר שם ורבי הונא אמר יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, והשאר חסר, שנשמט מן לקבורה עד לקבורה והמ"כ תיקן לנכון, ואח"כ תיקנו כן בגוף המדרש: (צא) שלש מאות מוחי תינוקות. ירושלמי תענית שם במאמר שלפניו (דף ס"ט רע"א) ושם הגי' אמרו שלש מאות מוחי תינוקות מצאו על אבן אחת ומצאו שלש קופות של קצוצי תפילין של תשע סאין, וי"א תשע של שלש שלש סאין, ובנדפס גם בדפוס ראשון המאמר הזה הוא מוקדם להמאמר א"ר גמליאל חמש מאות בתי סופרים, והגי' שם א"ר יוחנן שלש מאות מוחי תינוקות נמצאו על אבן אחת ושלש מאות קופות של קצוצי תפילין מצאו בביתר, וכל אחת מחזקת שלש סאין וכשאתה בא לחשבון אתה מוצא שלש מאות סאין, יש לתקן שם וכשאתה בא לחשבון אתה מוצא תשע מאות סאין, כמו שהוא בכ"י הרי תשע מאות סאין, וכן נמצא המאמר בתנא דבי אליהו רבא פ"ל והנוסחא שם וכשאתה בא לידי חשבון אתה מוצא תשע מאות סאין, ובנדפס מה שמובא שם בשם ר' יוחנן אין ספק שהוסיף מעתיק אחד כמו שראה בגמרא גיטין נ"ח ע"א וכך איתא שם א"ר יוחנן

ארבעים

בית דכרין, דכל נשייא דתמן הוו ילדין דכרין, וכל חדא מנהון דהוות בעיא דתליד נקבה הוה נפקה לה לבר מן קרתא, ותמן ילדה נקבה, וכל איתתא אוחרנתא לבר מן תמן, דהוות בעיא למילדה דכר, הות עלת לתמן וילדה דכרן:
(קיא) וכדון אין תבעין יתהון קניין, לא נסבא להון: א"ר חנינא קפצה לה ארץ ישראל,
א"ר יוחנן אימר היתה קטנה שבמשמרות והיתה מוציאה שמונים אלף פרחי כהונה:

א"ר יוחנן מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות, ואין לך עיר קטן בהם יותר מבית שמש, וכתיב ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' ויך בעם שבעים [איש חמשים] אלף איש (ש"א ו יט):

(קיב) [א"ר יוחנן שמונים חנויות של אורגי פלגס היו במגדל צבעייא. א"ר חייא בר בא שמונים חנויות של מוכרי טהרות היו בכפר אימרא.
רבי זעירה בשם רב הונא אימר היא היתה קטנה שבמשמרות והיא היתה מוציאה שמונים וחמשה אלף פרחי כהונה]:

הערות ותקונים

ערך תחלם וז"ל: במגילת איכה יעיב ולמה קורין אותה כפר שחליים דהוון מרבין בניהון כאילין תחלוסייא, ולא מבאר הוראת המלה, ובגמרא גיטין נ"ז ע"א כפר שיחליים שהיתה פרנסתן מן שחליים, ופירש"י מין מאכל, ועיין מעריך בערך תחלם שהביא המדרש איכה שלפנינו והאריך שם, ועיין ערוך השלם ערך תחלם ובערך שחלים כתב המוספי פי' שחלים מין ירק חם ויבש וטעמו חד מועיל לפתוח האיברים הסתומים: (קיא) וכדון אין תבעין יתהון קניין לא נסבא להון, ובנדפס גם בדפוס ראשון ובדפוס קאנשטאנטינא הלשון משובש וקשה הבנה וכדו כדאתו לעגהון בשתין רבוון בקניי לא נסיין להון, ובדפוסים אחרונים וכדו כד את נלעהון בשתין רבוון דקניי לא נסיין להון, וגם גי' זו בלתי מובן גם מה שייכות יש למאמר שלפניו, רק המאמר נשתרבב ממאמר שלאחריו ונשתבש ונמצא בירושלמי תענית שם במאמר שלאחריו (דף ס"ט ע"ב) וז"ל הירושלמי א"ר יוחנן מגבת ועד אנטיפרים ששים ריבוא עיירות היו, הקטנה שבהן היא היתה בית שמש דכתיב [נ"ל והכתיב] ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש (ש"א ו' י"ט), והילו מרוח אחת היו [וכדון] אין את מבלע לה קנייא לא נסייה א"ר חנינא קפצה לה ארץ ישראל. ופי' איך היתה בית שמש הקטנה הא כתיב ויך בעם וגו' חמשים אלף איש הרי גדולה היתה והילו מרוח אחת היו שמתו מאנשי בית שמש היו מן הדרום בגלל אחד מן העיר אשר בא לדרך שם הארון של המקום מגבת ועד אנטיפרס. ועכשיו אם אתה ממלא בקנים כמספר המתים לא תכילם המקום ההוא כל כך לא יספיק לחזוק אותן. ועל זה אמר ר' חנינא קפצה לה ארץ ישראל מפני שקפצה ונתקמצה לה א"י. ומזה תראה לתקן הגירסא במדרש איכה לפנינו, ויש להתחיל במאמר א"ר יוחנן מגבת ועד אנטיפרס ששים ריבוא עירות ואין לך עיר קטנה בהם יותר מבית שמש וכתיב [נ"ל והכתיב] ויך באנשי בית וגו', ואחר זה שייך המאמר וכדין אין תבעין [נ"ל תבלעין] ותהון קניין לא נסבא [נ"ל נייסה] להון ואח"כ נאמר לנכון אמר ר' חנינא קפצה לה ארץ ישראל, והמאמר אחר זה אמר ר' יוחנן אימר היתה קטנה שבמשמרות והיתה מוציאה שמונים אלף פרחי כהונה ג"כ נשתרבב ממאמר אחר הנמצא בירושלמי שם במאמר שלפניו [דף ס"ט ע"א] אמר ר' חייא בר בא שמונים חנויות של מוכרי טהרות היו בכפר אימרא ואח"כ נאמר שם ר' זעירא בשם רב הונא אימר [היינו אימרא] היא היתה קטנה שבמשמרות והיא היתה מוציאה שמונים וחמשה אלף פרחי כהונה, והמאמר הזה חסר בכ"י והוספתיו להלן בשתי חצאי מרובע; והנה ראיתי במדרש איכה הנדפס קרוב לסוף הפסקא אחרי המלות על כן יאמר בספר מלחמות ה' איתא שם כך דאמר ר' יוחנן מגיבתון ועד אנטיפרוס ששים ריבוא עיירות היו וקטנה שבהן זו בית שמש הדא הוא דכתיב ויך באנשי בית שמש וגו' וכדון אפילו מאה קני לית בה, פירוש ועכשיו אחר החורבן אפילו מאה קנים אינן יכולין לעמוד בה כי קטן הוא, וזה נובע מירושלמי רק בשינויים; ואולי מזה יש להבין ולתקן ג"כ הגירסא הנדפס במאמר שהבאתי למעלה כד את מבלעין בשתין רבוון [היינו בששים ריבוא עיירות] קניי לא נסיין: (קיב) אמר רבי יוחנן שמונים חנויות של אורגי פלגם. המאמר שהסגרתי הוספתי עפ"י הירושלמי תענית שם (דף ס"ט ע"א) ונשמט פה בשגגת המעתיק. ובנדפס גם בדפוס ראשון נמצא המאמר הזה רק בשינויים וכך איתא שם: רב הונא אמר שלש מאות חנויות של מוכרי טהרות היו במגדלא בצבעייא, ושלש מאות חנויות של אורגי פרוכת היו בכפר נמרה, הובא בשם רב הונא שלש מאות של מוכרי טהרות מה שהוא בירושלמי בשם ר' יוחנן, גם מגבת שהיה במגדל דצבעיא ובירושלמי בכפר אימרא, ועל מאמר השני ושלש מאות חנויות של אורגי פרוכת חסר שם האומר ובמקום בכפר נמרה נאמר בירושלמי במגדל צבעייא גם חסר הסיום בנדפס אימר היתה קטנה שבמשמרות וכו'. ובכ"י נשאר
איזה

(קב) **טור** שמעון הוה מפיק תלת מאה גרבין [דמרקועין] בכל ערובא לאילין קייטא, ולמה חרב, (קג) אי תימא משום זנות, והלא ריבה אחת (שפחה) היתה והוציאוה משם, ולמה חרב, (קד) אמר ר' הונא ע"י שהיו משחקין בכדור בשבת:

(קה) **שלש** עיירות במשמרות היה, (קו) כבול, ושיחין, ומגדלה, [ושלשתן חרבו], כבול מפני המחלוקת, שיחין מפני כשפין, מגדלה מפני הזנות:

(קז) **שלש** עיירות היו בדרום, והיה כל אחד ואחד מוציאה כפלים כיוצאי מצרים, ואלו הן: (קח) כפר ביש, וכפר שחלים, ובית דכרין, (קט) ולמה קורין אותו כפר ביש, דהוו בישין לאכסנאין, למה קורין אותו כפר שחלים, שהיו מרבים בניהם (קי) כאילין (תחסלייא), [תחלסייא], ולמה קורין לו

הערות ותקונים

אלעזר בן הרסום [נ"ל חרסום] שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים: (קב) טור שמעון הוה מפיק תלת מאה גרבין [למרקועין] בכל ערובא לאילין קייטא. ירושלמי שם, ושם הגי' טור שמעון הוה מפיק תלת מאוון דגרבין דמרקע לקיטא כל ערובת שובא, והערוך ערך גרב ג' הביא וז"ל: ובמגילת איכה יעיב טור שמעון הוה מפיק ש' גרבי דמרקועין בכל ערובא לאילין קיטיא, פי' כפיפות של פתותי לחם בכל ערב שבת לעניים עכ"ל. ובערך רקע ג' הביא גרבין למרקועין, כבר פירשתי בערך גרב, מזה תראה שלפנינו בכ"י נשמטה המלה „דמרקועין" והוספתי בפנים והוא כמו שהביא הערוך, ובנדפס דפוס ראשון וגם בדפוס קאנסטאנטינא המאמר משובש וכך הגי' שם טוד שמעון [נ"ל טור שמעון] הוה מפיק תלת מאה גרבין מרקן לקייניא בכל חרובא [נ"ל גרבן דמרקוע לקיטיא בכל ערובא] ובדפוסים אחרונים גם בדפוס אמשטרדאם הגיהו המדפיסים רק „הוה מפיק תלת מאה גרבין" לא יותר. וטור שמעון הוא ביתר והוא טור מלכא עיין ערוך השלם, ערך ביתר, ופי' גרבי כד, ופי' מרקוע חלק וחתיכה ופרוסה, ולדעת בעל ערוך השלם היא יונית, ופי' קייטא בל"ע עני. ושיעור המאמר בעיר טור שמעון הוציאה כל ע"ש שלש מאות מדות. או שקים מלאות חתיכות ופרוסות לחם לעניים שואלים ללחם כמו שכתב שם הרב בעל ערוך השלם, ואולי נ"ל גרבי דמרקאין והכוונה תלת מאה גרבין יין בלתי מזוג בכל ערב שבת, ונמצא בגמרא חמרא מרקא ומובא בערוך ערך מרקא וכתב שם המוספי פי' בל"ר חי בלתי מזוג, וכן בגמרא (פסחים כ"ז ע"א) ושותה שלש מאות גרבי יין, וגם שם המספר שלש מאות בדרך גוזמא וכן שלש מאות גרבי שמן (שבת י"ג ע"ב): (קג) אי תימה משום זנות והלא ריבה אחת היתה והוציאוה משם. בירושלמי תענית שם (דף ס"ט ע"א) איתא בסגנון אחר ולמה חרב, י"א מפני הזנות, וי"א שהיו משחקין בכדור, ולפנינו בכ"י הסגרתי מלת „שפחה" כי אחד רשם בגליון הפי' על מלת ריבה „שפחה" והובא פנימה. ופי' ריבה נערה: (קד) א"ר הונא שהיו משחקין בכדור בשבת. בירושלמי שם חסרה מלת „בשבת" וכתב הק"ע היינו בשבת, וכן בגליון הירושלמי בהגהות מהגאונים בעלי מפרשי הים כתוב היינו בשבת וכן הוא להדיא באיכה רבתי שם. וראיתי בש"ע או"ח ה' שבת סי' ש"ח סעי' מ"ה אסור לשחוק בשבת ויו"ט בכדור ומציין שם המקור אגור בשם שבלי הלקט. והוא בשבלי הלקט השלם ה' שבת סי' קכ"א וע"ש מה שכתב אודות הכדור לאסור לשחוק בשבת, והביא שם את דברי המדרש איכה שלפנינו כמו שהוא בכ"י, וגם לפניו היתה הגי' דמרקוע עיין הערה ק"ב: (קה) שלש עיירות במשמרות היה. בנדפס שלשה עיירות היה טימס שלהם עולה לירושלים, ובירושלמי תענית שם שלש עיירות היה קטמוס שלהם עולה לירושלים בעגלה, הפ"כ מפרש טימס מלשון טימי שפי' אוצר ודמים, ולדעת בעל ערוך השלם הוא כמו דימוס פי' מס הכללי והמדיני אשר היו פורעים משלש עיירות היו הולכים בעגלה כל כך הרבה היה, ובירושלמי קטימוס הוא בטעות והיה כתוב הטימוס ונעשית קטימוס: (קו) כבול שיחין ומגדלה. שמות מקומות הם ובירושלמי שם הגי' מגדל צבעייא: (קז) שלש עיירות היו בדרום. ירושלמי שם, ושם הגי' ג' כפרים: (קח) כפר ביש וכפר שחלים ובית דכרין. בנדפס הגי' וכפר דיכרין, וכן בירושלמי שם כפר ביש כפר שיחלייא וכפר דיכריא, וכן בגמרא בבלי גיטין נ"ז ע"א כפר ביש כפר שיחלייס כפר דכריא, והנה כפר שיחלייא הוא כפר קרוב לאשקלון, וכפר דכרין לדעת בעל כפתור ופרח פי"א מ"ח ע"ב, נצפון לוד כמהלך שעה בהרים כפר דכרין. ובעל תבואות הארץ כתב שכעת איננה והחוקר המהולל מהר"א ד"ר נייבויער בספרו כתב שהוא שם מקום Dhikrin בצפונה של אליותרופולים: (קט) ולמה קורין אותו כפר ביש כו'. בגמרא בבלי משונה הטעמים לשמותם ע"ש, ובירושלמי הגי' כפר ביש דלא הוון מקבלין לעבורא, וכתב המפרש הקצר פי' אכסניא, וגם הק"ע ופ"מ כתבו דלא היו מקבלין לעובר ושב כלומר לאורחים: (קי) כאילין תחסלייא. תקנתי תחלסייא כמו שהוא בירושלמי ובנדפס, ומובא בערך

נבוכדנצר נדדו. מפני חרב נטושה (שם שם), על ידי שלא שמרו את השמיטה, המד"א והשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כג יא) מפני קשת דרוכה (ישעיה שם), ע"י שהיו דורכים גיתות בשבת [דכתיב בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גיתות בשבת (נחמיה יג טו)], ומפני כובד מלחמה (שם שם), על שלא נתעסקו במלחמתה של תורה, המד"א על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כא יד):

(קיח) **ר'** חנן אמר שמונים חנויות של מוכרי שידה של מתכת היו בשיחין, א"ר ינאי שידה לא נראית בימינו: (קיט) כמה פולמסיאות עשה אדריאנוס בארץ ישראל, פליגו בה תרין אמוראין, חד אמר חמשים ושתים וחד אמר חמשים וארבע:

(קכ) **ד"א** מפני קשת דרוכה. אשרי אדם שזוכה לראות במפלתה של תרמוד, למה שהעמידה קשטים לחרבן ביה"מ, וכמה קשטין העמידה, ר' יודן ור' חנייא, ר' יודן אמר שמונים אלף קשטין העמידה לחרבן בית ראשון, ושמונים אלף קשטין לחרבן בית שני, ר' חנייא אמר מ' אלף לבית ראשון, ומ' אלף לחרבן בית שני:

הרס בעברתו מבצרי בת יהודה הגיע לארץ. ר' יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר (קכא) כל חצר שהיתה בירושלים לא היתה ראויה להכבש פחות מארבעים יום, ר' פנחס אמר פחות משלשים יום:

חלל ממלכה ושריה. חלל ממלכה אלו ישראל, המד"א ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט ו), (קכב) ושריה, אלו שרים של מעלה, את מוצא בשעה שירמיהו מתנבא על ישראל ואומר להם עשו תשובה קודם שיבואו השונאים עליכם, והיו אומרים לו אם יבואו השונאים מה הן יכולים לעשות

הערות ותקונים

(קיח) ר' חנין אמר שמונים חנויות של מוכרי שידה של מתכת היו בשיחין. בירושלמי שם (דף ס"ט ע"א) ר' ירמי' בשם ר' חייא בר בא שמונים שידות של מתכת היו בשיחין. אמר ר' ינאי שידה לא היתה בימינו, ופירש בעל ק"ע שידות עגלות והיו עשויות של מתכות ולא היה בו שום עץ, והמאמר הזה לא נמצא בנדפס. ובגמרא בבלי גיטין (דף ס"ח ע"א) אמר ר' יוחנן שלש מאות מיני שדים היו בשיחין ושידה עצמה איני יודע מה היא. ועי"ש בפירש"י: (קיט) כמה פולמסאות עשה אדריאנוס. זה ליתא בירושלמי, והמלה יונית ופי' מלחמה: (קכ) ד"א מפני קשת דרוכה אשרי אדם שזוכה לראות במפלתה של תרמוד. ירושלמי תענית שם בסוף הלכה (דף פ"ט ע"ב) ושם הגירסא אמר ר' יוחנן אשרי מי שהוא רואה במפלתה של תרמוד, שהיא היתה שותפות בחורבן הבית הראשון ובחורבן הבית השני. בחורבן הראשון העמידה שמונים אלף קשטים ובחורבן השני העמידה שמונת אלפים קשטים. וכן נשנה המאמר בב"ר פנ"ו סי' י"א. ושם איתא כמו שהוא במדרש ר' יודן ור' חנינא חד מנהון אמר בחורבן בית ראשון העמידה פ' אלף קשטים ובחורבן בית שני העמידה ח' אלפים קשטים וחסר שם וחד אמר בחורבן בית ראשון העמידה מ' אלף קשטים ובשניה מ' אלף קשטים. ובילקוט וירא רמז ק"ב הביא הגירסא ר' יודן ור' הונא חד מנהון אמר בחורבן בית ראשון העמידה שמונה אלף קשתים ובשני העמידה ארבעים אלף קשתים וחד אמר בחורבן בית ראשון העמידה ארבעה אלף קשתים ובשני אלפים קשתים. וקשטים וקשתים ענינו רובה קשת. ובנדפס הנוסחא משונה קצת ע"ש. ותרמוד הוא תדמור שנקרא: (קכא) כל חצר שהיתה בירושלים לא היתה ראויה להכבש פחות מארבעים יום. ר' פנחס אמר פחות משלשים; בדפוס ראשון הגירסא כל בירה ובירה שהיתה בירושלים היתה ראויה להכבש יותר מארבעים יום ר' פנחס אמר יותר מחמשים יום; ותיקן המ"כ וכתב הגירסא לא היתה ראויה להכבש פחות מארבעים יום ור' פנחס אמר פחות מחמשים יום; וכן נתתקן בפנים הספר וכל הגהות המ"כ הכינו אח"כ המדפיסים בגוף הספר. ונוסחא הישנה הוציאו חוץ, וכן לא יעשה; גם משונה הנוסחא בכ"י מאשר בנדפס, ונפלאת ממני מנין להם לדרוש כן: (קכב) ושריה אלו שרים של מעלה את מוצא וכו'. מובא בילקוט איכה רמז אלף י"ב והשר הגיון. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו לאיכה (ב' ב') בשם מדרש אגדה. ובנדפס הלשון משונה קצת במקום אית בי מקפלה בנדפס אנא מקיף לה, במקום שור הגירסא שם חומה, במקום בדידי אתון מהגלין הגירסא שם בדידי אתון משתמשין, במקום חילף שרים של מעלה, בנדפס ושיכה את שמותם, במקום על מיא מניתיה על נורא, בנדפס דעל מיא עבד על נורא; ועוד איזה שינויים. וכן במקום והוה חד מנהון קרי למלאכא

והוא

(קיג) **א"ר** יוחנן שמונים זוגים כהנים אחים, נשאו לשמונים זוגות אחיות כהנות, (קיד) בלילה אחד בהדא גופנא, חוץ מאחים בלי אחיות, וחוץ מאהיות בלי אחים, וחוץ מלוים וישראלים:

(קטו) **א"ר** יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה נהרגו על דמו של זכריהו:

(קטז) **א"ר** יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה ברחו בקול תופס של היכל, וכלם נשרפו שם, ולא נשתייר מהם אלא יהושע בן יהוצדק כהן גדול שנאמר הלא זה אוד מוצל מאש (זכריה ג ב):

(קיז) **א"ר** יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה, ובידם שמונים אלף מגיני זהב, בקעו חיילותיו של נבוכדנצר, והלכו להם אצל הישמעאלים, אמרו להם השקונו מים, אמרו להם אכלו תחלה, ואח"כ אתם שותים, מה עשו הוציאו להם מיני מלוחים, כיון שאכלו הוציאו להם נודות נפוחים, והיה אחד מהם נותנו לתוך פיו, והיה הרוח נכנס לתוך מעיו, והיה מפרפר ומת, הוא שהנביא מתנבא עליהם ואומר משא בערב ביער בערב תלינו אורחות דדנים (ישעיה כא יג), מטול רב בערביא, למה ביער בערב תלינו, מן היש ביער הלבנון דאת אמרת ביער תלינו, אלא מפני אורחות דדנים, כן אורחתהון דדודנים למעבד כן לבני דודיהון, כן עבדית לבני ישמעאל אבוכון, לא לקראת צמא התיו מים (שם שם יד), דכתיב ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את החמת מים ותשק את הנער (בראשית כא יט), אלא בלחמו קדמו נודד (ישעיה שם), לא מן טיבותהון אתון לגביכון אלא כי מפני חרבות נדדו (שם שם טו), מפני חרבו של

הערות ותקונים

איזה שיורים מן המאמר הזה שהוספתי לעיל. „אמר ר' יוחנן אימר היתה קטנה שבמשמרות והיתה מוציאה שמונים אלף פרחי כהונה" אשר נשמט מן המאמר הזה שהוספתי. והנה המאמר הזה היה נכון לפני הרב בעל הערוך במדרש כי הביא בערך פלגין וז"ל: במגילת איכה יעיב בסקא בלע ד' פ' תגויות של מוכרי פילינון היו במגדלא, ועל זה כתב המוספי יש גירסא אחרת בנוסחאות ומדברי הערוך נראה שבירושלמי יש לתקן „פלנס" במקום פלגס והיא המלה היונית φαιλόνης וכן ברומי paenula הוא בגד ועטיפה כמו שהביא לגטון הרב החכם הגדול מהר"י פירסט בספרו צד 172 ואשר הביא כי לא נמצא לפנינו במדרש, בנדפס הגיגו המעתיקים או המדפיס כרוכת במקום פלנס [או פלגס בירושלמי בטעות] והגירסא אמרא בירושלמי נכונה וכתב בעל תבואות הארץ לדרומית מערבית חברון כערך שעה כפר בית אמרא. ואולי גם כפרא נמרא נכונה כי לדעת בעל תבואות הארץ לצפון שכם כערך שתי שעות עיר דשבע [גבע] ולדרום מערבית עיר נבע הנ"ל כפר בית נאמר והוא כפר נמרה:

(קיג) אמר ר' יוחנן שמונים זוגים כהנים אחים. ירושלמי תענית שם. ובנדפס גם בדפוס ראשון הוא בשם ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא וזה נשתרבב ממאמר שלפניו במדרש שם כמו שתראה במאמר שהוספתי אמר ר' חייא בר בא והוא כמו בר אבא: (קיד) בלילה אחד בהדא גופנא. וכ"ה בירושלמי והוא שם מקום כמו שכתבתי לעיל פ"א הערה רס"ה וכן בגמרא בבלית ברכות (מ"ד ע"א) עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה שהיו בה פ' זוגות כהנים אחים הנשואות לפ' זוגות אחיות כהנות. ובנדפס גם בדפוס ראשון לא הבין המעתיק או המדפיס הכוונה בלילה אחד בהדא גופנא והוסיף ותיקן תלונוהו בחדא גפנא וזה נשאר עד היום בכל הדפוסים ויש למחוק מלת „תלונוהו" וראיתי שגם בעל סדר הדורות העיר על הטעות בערך רב חסדא הכהן [דף ע"ח ע"א]: (קטו) אמר ר' יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה נהרגו על דמו של זכרי'. ירושלמי שם, ובירושלמי שם איתא ר' יודן שאל לר' אחא איכן הרגו את זכרי' וכו', ונמצא גם בנדפס בכאן; אבל יען כי כל המאמר נמצא להלן בפ"ד בפסוק מחטאת נביאיה לכן לא הוספתי לכאן כי שמה ימצא הקורא: (קטז) אמר ר' יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה ברחו בקול תופס של היכל. ירושלמי שם (דף ס"ט ע"ב) והמלות בקול תופס הם משובשות וצ"ל „בקלתותים" ובירושלמי שם ברחו לתוך קלתותים של בית המקדש, פי' הקצר מפרש שם כמין בתים קטנים סביב המקדש ובעל ק"ע כתב הם התאים שהיו סביב למקדש, ופ"מ כתב מחילות וחדרים טמונים, ועיין בערוך השלם ערך קלת ג' הביא שם המאמר מירושלמי וכתב פי' בכותל קמור וחלול שתחת בית המקדש, ובמדרש איכה הנדפס ליתא למאמר הזה: (קיז) אמר ר' יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה בקעו חיילותיו של נבוכדנצר, ירושלמי תענית שם (דף ס"ט ע"ב) ומובא בילקוט ישעיה רמז רפ"ט בשם איכה רבתי. ועיין בתנחומא הנדפס מכבר יתרו סי' ה'. והילקוט הביא כמו שהוא בכ"י ובנדפס הלשון משונה קצת. ועיין רש"י איכה א' י"ט בשם מדרש אגדה והוא המדרש שלפנינו וכן הביא רש"י המאמר הזה בישעי' כ"א י"ג:

ר'

שאהא עמכם בצרה, הה"ד השיב אחור ימינו, ואומר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (שם קלז ה), ובסוף גילה לדניאל, הה"ד ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין (דניאל יב יג), א"ל לאיזה קץ, א"ל ליתן דין וחשבון, א"ל ותנוח, א"ל נייחא לעולם, א"ל ותעמוד, א"ל עם מי, עם הצדיקים או עם הרשעים, א"ל לגורלך, לכת של צדיקים כיוצא בך, א"ל אימתי, א"ל לקץ הימין, לקץ הימים אין כתיב כאן, אלא הימין, קץ נתתי לימיני, כל זמן שימיני משועבדת בניי משועבדים, (קכח) גאלתי ימיני גאלתי בניי, הוא שדוד אומר למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו (תהלים ס ז). (קכט) (אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון (תהלים קלז א), מלמד שהראהו הקב"ה לדוד חרבן בית ראשון וחרבן בית שני, ראשון על נהרות בבל, שני דכתיב זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (שם שם ז). ד"א למען יחלצון ידידיך), אמר דוד לפני הקב"ה רבון כל העולמים למה כל אילין דרחמין לך מסכינין ועבדיהון עתירין, המד"א (אם יחלוץ) [יחלץ] עני בעניו (איוב לו טו:), למה כל אילין דרחמין לך מטרפין ועבדיהון נייחין, (המד"א חלוצים תעברו) (דברים ג יח): [המד"א החליצנו ה' אלהי במצותיך, מכאן קבעו חכמים רצה והחליצנו בשבת, אמר דוד לפני הקב"ה למה כל אילין דרחמין לך תשישין ועבדיהון בריאין, כמד"א ועצמותיך יחליץ (ישעיה נח יא)]:

ויבער ביעקב כאש להבה אכלה סביב. (קל) אמר ריש לקיש בשהפורענות באה לעולם, אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב, וכשהשמחה באה לעולם, אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב, דכתיב יגל יעקב ישמח ישראל (תהלים יד ז):

[ד] **דרך** קשתו כאויב. (קלא) א"ר איבו הם לא פילשו אחר מדת הדין, ומדת הדין לא פילשה אחריהם. הם לא פילשו אחר מדת הדין, ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא א), מתאוננים אין כתיב כאן אלא כמתאוננים, כי כפרה סורירה (הושע ד טז), כי פרה אין כתיב כאן אלא כפרה, היו שרי יהודה כמשיגי גבול (שם ה י) משיגי גבול אין כתיב כאן אלא כמשיגי, ומדת הדין לא פילשה אחריהם, היתה כאלמנה (איכה א א), היתה אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה, [דרך קשתו כאויב, אויב אין כתיב כאן, אלא כאויב], היה ד' כאויב (שם ב ה), אויב אין כתיב כאן אלא כאויב: ד"א כאויב כפרעה הרשע שנאמר אמר אויב ארדוף אשיג (שמות טו ט):

נצב ימינו כצר. כהמן הרשע שנאמר איש צר ואויב המן הרע הזה (אסתר ז ו):

הערות ותקונים

הכ"י, כי בנדפס הלשון משונה ומקוטע, ועיין בפסיקתא שם בהערה מ"ד; ובערוך שם עד קץ נתתי לימיני, הכונה שהשמיט מאמר וסיים על קץ נתתי היינו עד המאמר קץ נתתי ומן קץ נתתי לימיני מובא ג"כ בערוך ערך ימין בשם המדרש איכה; ובפסיקתא דר"כ שם הוא כמו שהוא לפנינו במדרש בכ"י, ובנדפס משונה קצת: (קכח) גאלתי ימיני גאלתי בני. וכן הביא הערוך ובפסיקתא כתיב גאלתי בני גאלתי ימיני: (קכט) אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב. היא הוספה מאיזה מגיה שהוסיף מן גמרא בבלי גיטין (דף נ"ז ע"ב); ויען כי נוסף באמצע המאמר בין למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו ובין אמר דוד כמו שהוא נכון בפסיקתא רבתי שם מאמר אחד, לכן נחוץ היה לו להוסיף המלות „ד"א למען יחלצון ידידיך" ובעבור זה הסגרתי המאמר הזה כי מיותר הוא, והמאמר אמר דוד לפני הקב"ה וכו' חסר בנדפס כמו שהעירותי בפסיקתא הערה מ"ד, ומובא נכון בערוך ערך חלץ בשם המדרש איכה, וגם בשם הפסיקתא, ומובא בילקוט תהלים רמז תשע"ח ותתס"ו, ועיין מ"ש בפסיקתא שם הערה מ"ד. והנה לפנינו בכ"י נשמט ג"כ איזה מאמר ותקנתי עפ"י הערוך והפסיקתא והמלות המד"א חלוצים תעברו ליתא שם רק הוא בוי"ר פל"ד והבאתי בהערה הנ"ל: (קל) אמר ריש לקיש כשהפורעניות באה לעולם. מובא בילקוט איכה רמז אלף י"ב והסר הציון, ועיין במדרש שו"ט מזמור י"ד אות ז' ובהערה ל"ד והבאתי שם את דברי המדרש שלפנינו: (קלא) אמר ר' איבו הם לא פלשו אחר מדת הדין נשנה לעיל פ"א א' פסוק היתה כאלמנה ופי' פלשו חפשו ובדקו

לנו, דין אמר (קכג) אית בי מקפלה שור דנור, וחורנא אמר אית בי מקפלה שור דמיא, וחרינא אמר אית בי מקפלה שור דברזל, אמר להם הקב"ה בדידי אתון מתגאין, חייכון דאודיע לכון דלית אתון כלום, מה עשה חילף שרים של מעלה, דין דהוה ממונה על מיא מניתיה על נורא, ודהוה ממונה על נורא מניתיה על מיא, וכיון שבאו השונאים לשם הוה חד מנהון קרי למלאכא והוא עני ליה, והוה א"ל עביד מילא פלנית והוה מלאכא א"ל לית בי, מה אעביד לך דכבר מורם אנא מיניה, הה"ד חלל ממלכה ושריה, אלו שרים של מעלה:

[ג] **גדע** בחרי אף כל קרן ישראל. (קכד) עשר קרנות הם, קרנו של אברהם, קרנו של יצחק, קרנו של יוסף, קרנו של משה, קרנו של כהונה, קרנו של לויה, קרנו של נבואה, קרנה של תורה, קרן בית המקדש, קרן ישראל. קרן אברהם מניין, שנאמר אשירה נא לידידי [וגו'] בקרן בן שמן (ישעיה ה א), של יצחק מניין, שנאמר והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג), של יוסף מניין, בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו (דברים לג יז), של משה מניין, ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות לד כט), של כהונה מניין שנאמר קרנו תרום בכבוד (תהלים קיב ט), של לויה מניין, כל אלה בנים להימן (חוזר דוד המלך בדבר) [חוזה המלך בדברי האלהים] להרים קרן (דה"א כה ה), של נבואה מניין, עלץ לבי בה' רמה קרני בה' (ש"א ב א), (קכה) קרן של תורה מניין, ויהי קול השופר הולך וחזק מאד (שמות יט יט), של בית המקדש מניין, שנאמר ומקרני (ראמים) [רמים] עניתני (תהלים כב כב), וכתיב ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (תהלים עח סט), של ישראל מניין, וירם קרן לעמו (שם קמח יד), וכולהו הוו נתונות בראשן של ישראל, וכיון שחטאו ישראל ניטלו מהם ונתנו לאומות העולם, הה"ד גדע בחרי אף כל קרן ישראל, ומניין שניתנין לאומות העולם, שנאמר ועל קרנייא עשר די בראשה (דניאל ז כ), לכשישראל עושין תשובה קרן של חי העולמים גודע אותן, אימתי לכשיתן עוז למלכו וירם קרן משיחו (ש"א ב י):

השיב אחור ימינו מפני אויב. (קכו) ר' עזריה ור' אבהו בשם ריש לקיש בשעה שנכנסו גוים להיכל היו תופסים הבחורים וכופתין ידיהון לאחוריהם. (קכז) אמר הקב"ה כבר נשבעתי לבני, עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), בדין הוא

הערות ותקונים

והוא עני ליה, בנדפס והיו מזכירים שמותם מלמטה ולא היו עונין להם; ואולי היה הגירסא לפני רש"י והיו משביעים אותם מלמטה; ועיין במ"כ: (קכג) אית בי מקפלה שור דנור. וכן מובא המאמר הזה ברקנטי פ' כי תשא וגורס ג"כ אית בי מקפלא, יש לתקן מקופה או מקפא; ובנדפס אנא מקיף לה: (קכד) עשר קרנות הם. מדרש תהלים מזמור ע"ה אות ה', ומדרש שמואל פ"ד אות ג', ויש במדרש שמואל איזה שינויים, והילקוט שמואל רמז פ"א הביא המאמר ומציין מדרש, והוא במדרש שמואל שם, ועל וקרנו של משיח מציין איכה רבתי, הוא המאמר שלפנינו: (קכה) קרן של תורה מנין ויהי קול השופר הולך וחזק מאד. בנדפס גם במדרש שמואל שם מובא הכתוב קרנים מידו לו (חבקוק ג') גם נמצא בנדפס וגם בדפוס ראשון ויש אומרים קרנו של משיח, שנאמר ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו (ש"א ב'), ונוסף עפ"י הילקוט שם: (קכו) ר' עזרי' ור' אבהו בשם ריש לקיש. המאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"א ע"ב) ושם בהערה מ' העירותי כי המאמר מהפסיקתא מובא במדרש איכה בפסוק גדע בחרי אף, אך שם הגירסא ר' עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון, ובמדרש תהלים סוף מזמור קל"ז הגירסא ר' זעירא אמר בשם רשב"ל, וכן מובא המאמר בילקוט איכה סוף רמז אלף י"ב ע"ש. והנה אמת כי במדרש איכה הנדפס שם בדפוס ראשון הגירסא כמו שהבאתי, אבל לפנינו בכ"י הוא כמו שהוא בפסיקתא, וגם בילקוט איכה שם הביא כמו בנדפס, ובילקוט תהלים רמז תתפ"ה בשם הפסיקתא מובא ג"כ ר' עזרי' בשם רשב"ל [ר"ת ר' שמעון בן לקיש והוא כמו ריש לקיש], ובמדרש שו"ט מזמור קל"ז ר' זעירא אמר בשם רשב"ל וע"ש בהערה נ"ב. ובמדרש שו"ט לקוחים המאמרים מן הילקוט שהוסיפו במדרש. ועיין מבוא למדרש תהלים סי' ג': (קכז) אמר הקב"ה כבר נשבעתי לבני וכו'. מובא בערוך ערך אן בשם המדרש הזה והביא שם כלשון הכ"י

שחת מועדו שכח ה' בציון מועד ושבת. (קמו) וכי אפשר שהקב"ה משכח שבתותיהם ומועדיהם של ישראל חס ושלום, אלא שבתות וימים טובים שבדא ירבעם מלבו, [דכתיב בחדש אשר בדה מלבו (מ"א יב לג)] (קמז) מלבד כתיב, המד"א מלבד שבתות ה' (ויקרא כג ג):

וינאץ בזעם אפו מלך וכהן. (קמח) מלך זה צדקיהו, וכהן זה שריה:

[ז] **זנח** ה' מזבחו. (קמט) ר' חגי בשם ר' יצחק אמר (קנ) לבני מדינה שערכו שלחנות למלך, הקניטוהו וסבלן, אמר להם המלך כלום אתם מקניטין אותי אלא בשביל שלחן שערכתם לי, הא לכון טרון באפיכון, כך אמר הקב"ה לישראל כלום אתם מכעיסין אותי אלא בשביל קרבנות שהקרבתם לי, הא לכון טרון באפיכון, הה"ד זנח ה' מזבחו: ר' ברכיה ור' חלבו ור' איבו בשם ר' שמואל בר נחמני אמר את מוצא בשעה שנכנסו גוים לבית המקדש נתנו ידיהם תחת ערפיהם והפכו פניהם כלפי מעלה, וחרפו וגדפו, (קנא) ועשו מסגר של גליאסין שלהן וראשם בארץ, הה"ד הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה:

קול נתנו בבית ה' כיום מועד. ר' חנינא ור' אחא ור' מיאשה בשם ר' ינאי אמרי (קנב) מכה אותו הקול נפלה בבל, דכתיב נפלה נפלה בבל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ (ישעיה כא ט). ר' ברכיה ור' חלבו ור' איבו בשם ר' שמואל בר נחמני אמרי אף מלכות הרשעה הזו כן עשתה, הה"ד קול נתנו בבית ה' כיום מועד. (קנג) ר' (הונא) [חנינא] ור' אחא ור' מיאשה בשם ר' ינאי אף היא אינה צריכה ליפול אלא מכה אותו הקול, הה"ד מקול נתפשה בבל (ירמיה נ מו). ר' יהושע

הערות ותקונים

שככה חמתו של הקב"ה, הכי גרסינן באיכה רבתי וכצ"ל בערוך ערך שך עכ"ל. טעה במה שחשב מדרש קינות לחוד ומדרש איכה רבתי לחוד והוא אחד, וגם מה שרצה לתקן בערוך שכו כתיב והערוך הביא שוכו כתיב בוי"ו, הערוך הביא רק הוי"ו במקום שורק, וכוונת הדורש כתיב בשי"ן שמאלית לכן יש לדרוש כמו שי"ן ימנית מלשון שכך, ובנדפס דפוס ראשון גם בדפוס קאנסטאנטינא נאמר רק שכו כתיב לא יותר, והמ"כ כתב שכו כתיב בערוך ערך שך ובספר ישן גרס א"ר אבהו שכו כתיב כיון שגלו ישראל שככה חמתו של הקב"ה ע"כ. ואח"כ נתקן כן בגוף המדרש, והמ"כ כוון לדפוס ראשון שהמאמר נלקה בחסר: (קמו) וכי אפשר שהקב"ה משכח. מובא בערוך ערך מלבד בשם המדרש: (קמז) מלבד כתיב. שכתיב אשר בדא מלבד והקרי מלבו ומובא הדרוש במנחת שי (מלכים שם): (קמח) מלך זה צדקיהו וכהן זה שריה. בנדפס גם בדפוס ראשון זה שריה בן מחסיה, וזה הוסיף אחד המגיהים, וכ"כ מהרז"ו שהוא ט"ס. ורש"י בפירושו לאיכה כתב מלך וכהן צדקיהו המלך ושריהו כהן גדול, והוא הנזכר בירמי' (נ"א נ"ט) שריה בן נריה בן מחסיה, וכן (נ"ב כ"ד) שריה כהן הראש ושריה בן מחסיה. בספרי פרשה בהעלותך פסקא ע"ח, וגמרא בבלי מגילה (דף י"ד ע"ב) חושב בין הנביאים שעמדו מרחב הזונה שריה ומחסיה, וכן במדרש רות ריש פ"ב, ובמדרש במ"ר סוף פ"ח הובא בין אלה אשר עובדים ומשמשים ע"ג המזבח והיו נכנסין למקדש גם שריה בן מחסיה, וע"ש מה שכתב הגאון הרש"ש בחידושיו: (קמט) זנח ה' מזבחו. מכאן עד ואל מלך בני עמון חסר בכ"י כי נאבד דף אחד ודף השני מתחיל בהמלות ואל מלך בני עמון והשלמתי החסרון עפ"י הנדפס: (קנ) לבני מדינה שערכו שלחנות למלך. עיין כדומה לזה לעיל בפסוק השליך משמים ארץ אמר ר' יהושע בן נחמן משל לבני מדינה שעשו עטרה למלך: (קנא) ועשו מסגר של גליאסין שלהן וראשם בארץ. וכ"ה בדפוס ראשון. והמאמר קשה הבנה. והערוך ערך גלגס הביא וז"ל במגילת איכה זנח ד' ועושין רושם במסמרות הגולגסים בקרקע בית המקדש פי' רמחים, וכתב המוספי פי' בל"י להב רומח חנית וחרב, ובנוסחאות שלנו כתוב גלאסין פי' בל"ר כובע ברזל. ולדעת הרב בעל ערוך השלם בל"י ורומי ענינה מכסה ברזל לרגלי אנשי המלחמה ושיעור מסמרות הגולגסים כלומר של מנעלי אנשי מלחמה עשו רושם של חריץ בקרקע בית המקדש, ולפנינו בטעות ועשו מסמר של גליאסין שלהן וראשם בארץ, וצ"ל ועשו מסמר של גלגסין שלהן רושם בארץ, וראיתי כי גם החכם הגדול מהר"י פירסט הביא בספרו בערך גולגס את דברי הערוך וכתב פי' בל"י ורומי מנעלים [שטיפעל]: (קנב) מכה אותו הקול נפלה בבל. מובא בילקוט איכה רמז בסוף אלף י"ב וחסר הציון: (קנג) ר' הונא ור' אחא. וכ"ה בדפוס ראשון. ותקנתי ר' חנינא כמו שהוא למעלה בפסוק הזה. ובעל סדר הדורות הביא בערך ר' מיישא א"ר חנינא א"ר מיאשא, וכן בערך דבי ר' ינאי (דף קס"ז ע"ד דפוס ווארשוי) הביא ר' אחא ור' חנינא זר' מיאשא בשמו בשם

המדרש

ויהרג כל מחמדי עין. (קלב) ר' תנחומא בר ירמיה אמר אלו התינוקות (קלג) שהם מחמד עיניהן של אבותם: (קלד) ד"א ויהרג כל מחמדי עין. אלו סנהדרין שהן מחמד עיניהם של ישראל, (קלה) המד"א והיה אם מעיני העדה (במדבר טו כד):

באהל בת ציון שפך כאש חמתו. (קלו) ארבע שפיכות לטובה וארבע שפיכות לרעה, ארבע לטובה, ושפכתי על בית דוד ועל [יושב] ירושלים רוח חן ותחנונים (זכריה יב י), והיה אחרי כן אשפוך [את] רוחי על כל בשר (יואל ג א), וגם על העבדים ועל השפחות [בימים ההמה] אשפוך את רוחי (שם שם ב), ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל (יחזקאל לט כט): וארבע לרעה, וישפוך עליו חימה אפו (ישעיה מב כה), בשפכך את חמתך על ירושלים (יחזקאל ט ח), כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו (איכה ד יא), והדין באוהל בת ציון שפך כאש חמתו:

[ה] **היה** ד' כאויב. א"ר איבו הם לא פילשו אחר מדת הדין, ומדת הדין לא פילשה (קלז) כדאמר לעיל:

בלע ישראל בלע כל ארמונותיה שחת מבצריו. (קלח) ר' ברכיה [ור' חלבו] בשם ר' שמואל בר נחמני אמר לשלשה מקומות גלו ישראל, אחד לפנים (קלט) מנהר סמבטיון, ואחד שירד עליהם הענן והקיפן, ואחד (קם) בדפני של אנטוכיא, ושלשתם בפסוק אחד, לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ט), [אלו שגלו לפנים מנהר סמבטיון], לאשר בחשך הגלו (שם שם), [אלו שירד עליהן הענן וכסה אותם], על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם (שם שם), הם שגלו בדפני של אנטוכיא:

וירב בבת יהודה תאניה ואניה. (קמא) רבי יהושע בן לוי אמר (קמב) סיכופי סכופים:

[ו] **ויחמוס** כגן סכו. (קמג) א"ר חנינא (קמד) כגינה שנחמסה מעינה והלבין ירקה. ר' שמואל בר נחמני אמר כאדם הראשון, המד"א ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג כד): ד"א ויחמוס כגן סכו. (קמה) א"ר אבהו שוכו כתיב, כיון שגלו ישראל שככה חמתו של הקב"ה:

הערות ותקונים

ובדקו ומובא בערוך ערך פלא בשם המדרש, ועיין בפ"א הערה נ"ה: (קלב) ר' תנחומא בר ירמי'. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' תנחום ב"ר ירמי': (קלג) שהם מחמד עיניהון של אבותם. בנדפס גם בדפוס ראשון שהם חביבים על אבותם כגלגל העין שלהם: (קלד) ד"א ויהרג. בנדפס רבנן אמרו. אין ספק שהמעתיק חשב על אות ד' שהיא ר' והגיה רבנן אמרו: (קלה) המד"א והיה אם מעיני העדה. זה חסר בנדפס גם בדפוס ראשון: (קלו) ארבעה שפיכות לטובה. נשנה גם להלן פ"ד בפסוק כלה ה', ומובא בילקוט זכרי' רמז תקפ"א בשם איכה רבתי: (קלז) כדאמר לעיל. המעתיק קצר וכבר כתוב לעיל פ"א בפסוק היתה כאלמנה. ופ"ב בפסוק דרך קשתו: (קלח) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני. ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ו (דף כ"ט סוף ע"ג) ובנדפס בטעות ר' ברכי' בשם ר' חלבו וצ"ל ור' חלבו כמו שהוא לפנינו ובירושלמי, והמאמר הזה נמצא בסגנון אחר בפסיקתא רבתי פל"א פסקא ותאמר ציון ומובא בילקוט ישעי' רמז של"ח בשם פסיקתא רבתי. ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון נשתבש המאמר, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו, וכמו שהוא בירושלמי שהבאתי: (קלט) מנהר סמבטיון. בירושלמי סנבטיון. ובנדפס סמבטיון. ועיין בערוך השלם ערך סבטיון מה שהעיר על הנהר הזה, ואין פה המקום להאריך: (קם) בדפני של אנטוכיא. היא עיר במגרש של אנטוכיא בסוריא, ועיין ערוך השלם ערך אנטוכיא וערך דפני: (קמא) ר' יהושע בן לוי אמר. בנדפס חסר שם האומר: (קמב) סיכופי סכופים. הערוך ערך סכף הביא במגילת איכה ושיתה תאניה ואניה סכופי סכופים ענין השחתה, וכוונתו לפתיחתא ד"ה הוי אריאל ובנדפס לפנינו סכופים סכופים צ"ל סכופי סכופים: (קמג) אמר ר' חנינא. בנדפס ר' חמא ב"ר חנינא: (קמד) כגינה שנחמסה מעיינה והלבין ירקה. פירוש שהוסר המעיין המשקה את הגן, והרד"ק הביא בשרשים בשם רבי יונה בלשון ערבי חמס הוראתה הסרת הדבר ממקומו: (קמה) אמר ר' אבהו שוכו כתיב וכו'. מובא בערוך בשם המדרש איכה בערך סך י"א, וכן מובא ברש"י בפירושו לאיכה שם, וסיים כך נדרש במדרש קינות. ובעל מנחת שי הביא וז"ל ובמדרש קינות א"ר אבהו שכו כתיב כיון שגלו ישראל

שככה

עליל ונפיק גבי נבוכדנצר (קסד) דלא ברשו, (קסה) חד זמן עאל לגביה ואשכחיה מתליש בשרא דארנבתא ואכיל ליה, א"ל לא תפרסמיני, אמר לא אנא מפרסם לך, א"ל אישתבע לי, ואשתבע ליה, הה"ד וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו [באלהים] (דה"ב לו יג), (קסו) במה השביעו, (קסז) ר' יוסי בר חנינא אמר במזבח השביעו, והוו אילין חמשה מלכין עאלין ונפקין ושאלין בשלמיה דצדקיה, חד זמן יתבין להון (קסח) וקא פרטין בנבוכדנצר, אומרין לא יאי ליה מלכותא, אלא לך הוה יאי, (קסט) אף הוא פרט ביה, אמר חמיתיה דהוה תליש בשרא דארנבתא ואכיל, אזלין ואמרין ליה ההוא יהודאי דעליל ונפיק לנבך דלא ברשו אמר, אנא חמיתיה תליש בשרא דארנבתא, מיד עלה וישב לו (קע) בדופני של אנטוכייא, ויצאו סנהדרי גדולה לקראתו, כיון שראה אותן שהם כולם בני אדם של צורה, (קעא) גזר והוציאו להם קתדראות [והושיבן], (קעב) אמר להם הביאו ס"ת, והיו קורין כל פרשה ופרשה ומתרגמין אותה לפניו, כיון שהגיעו לפרשת נדרים, איש כי ידור נדר לה' וגו' (במדבר ל ג), אמר להם אי בעי מחזר ליה יכול הוא, אמרו לו הולך אצל חכם ומתיר לו את נדרו, אמר להם כמדומה לי שאתם התרתם לצדקיהו השבועה שנשבע לי, מיד גזר והושיבן לארץ, הה"ד ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון:

העלו עפר על ראשן. התחילו מזכירין זכותו של אברהם, אותו שכתוב בו ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז):

חגרו שקים. התחילו מזכירין זכותו של יעקב, אותו שכתוב בו וישם שק במתניו (שם לז לד):

הורידו לארץ ראשן. מה היו עושין להם, היו קושרין שערן אחר זנבי סוסיהן ומריצין בהם, עד שהיה נישול מהן, הה"ד גזי נזרך והשליכי (ירמיה ז כט), והיה שערן מוטל לארץ מירושלים עד לוד:

הערות ותקונים

והוספתי בפנים: (קסד) דלא ברשו. פי' נכנס ויצא להיכל המלך בלי שאלת רשות: (קסה) חד זמן עאל לגביה ואשכחיה מתליש בשרא דארנבתא ואכיל ליה, בנדפס ואכיל כשהוא חי. ועיין בתנחומא ואתחנן אות א' אשכחיה צדקיהו לנבוכדנצר דקא אכיל ארניבתא חיה. ועיין שם בהערות שני וכל המאמר שם הוא בגמרא בבלי נדרים (דף ס"ה ע"א): (קסו) במה השביעו, פסיקתא דר"כ פסקא אחרי (קס"ז ע"ב), קהלת רבה פ"ט בפסוק הכל כאשר לכל, ובויקרא רבה פ"כ: (קסז) ר' יוסי בר חנינא אמר במזבח השביעו. כ"ה גם בפסיקתא דרב כהנא שם, אבל בקהלת רבה הגירסא במה השביעו אמר ר' יוסי בר חנינא בברית השביעו, רבי אומר במזבח השביעו, ובויקרא רבה חסר זה, ועיין פסיקתא שם הערה כ"א, ובאסתר רבה רפ"נ הגירסא בקרנות מזבח הפנימי, ובנדפס בדפוס ראשון מן מדרש איכה חסרים המלות הה"ד וגם בנבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים: (קסח) וקא פרטין בנבוכדנצר. בנדפס גם בדפוס ראשון הגירסא ומפרתמין בנבוכדנצר. והערוך ערך פרט ז' הביא וז"ל במגילת איכה ישבו לארץ יתבין וקא פרטין בנבוכדנצר פי' משחקין, ובגמרא נדרים (דף ס"ה ע"א) דקא מבזין ליה: (קסט) אף הוא פרט ביה. פי' ואף הוא היינו צדקיהו היה משחק בו ואמר אני ראיתי שהיה תולש בשר ארנבת בעודנו חי ואכל, וזה סימן כי אכזר הוא, ובנדפס גם בכאן הגירסא אף הוא מפרתיה לנבוכדנצר; והערוך ערך פדרת הביא המאמר הזה וז"ל במגילת איכה ישבו לארץ ידמו, לך הוית יאיא מלכותא, אף הוא פדרת ליה ואמר חמיתיה דאכיל בישרא דארנבתא, ועל זה כתב המוספי בנוסחאות כתוב מפרת [נ"ל מפרתיה] פי' מגנה, ושכח כי הערוך הביא המאמר הזה היינו התחלתו והוון חמשה מלכין יתבין ומפרטין בערך פרט כמו שהבאתי בהערה שלפני זה, וכתב פי' משחקין, וגם בכאן לפנינו בכ"י פרט ביה, והנוסחא שהיה לפני הערוך פדרת ליה משובשת, ופלא שהרב בעל ערוך השלם לא התעורר על זה, ודחק לפרש פדרת הוא כמו פרדת והמלה מלשון פרסי, וזה ללא צורך: (קע) בדופני של אנטוכיא. ביארתי לעיל ב' ה' הערה ק"מ, והערוך יערך דפני הביא המאמר שלפנינו בפסוק ישבו לארץ: (קעא) גזר והוציאו להם קתדראות והושיבן. פי' בל"י ורומי מין כסא מוכן לאדם חשוב עיין לעיל א' א' הערה ס"א: (קעב) אמר להם הביאו ס"ת והיו קורין כל פרשה ופרשה ומתרגמין אותה לפניו, בנדפס הגירסא אמר להם פרשו לי את התורה מיד היו קורין פרשה ופרשה ומתרגמין אותה לפניו. וגם רש"י בפי' לאיכה ב' י' ישבו לארץ הביא וז"ל ומדרש אגדה נבוכדנצר הושיבם לארץ כשמרד בו צדקיהו

ועבר

בן לוי אמר קול צרות מרגשות ואפלה עולה (קנד) לכרך גדול של רומי, ולמה שקולו של שטן מקטרג, הה"ד קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה' משלם גמול לאויביו (ישעיה סו ו):

[ח] **חשב** ה' להשחית חומת בת ציון. אמר ר' יוחנן (קנה) לא מן (הכרוז) [כדון אלא מן עלמא] הה"ד כי (אל) [על] אפי וגו' (ירמיה לב לא).
(קנו) א"ר אילס כאדם שהוא עובר במקום מטונף (קנז) ועוקם את חוטמו:

נטה קו. יש קו לטובה ויש קו לרעה. לטובה, וקו ינטה על ירושלים (זכריה א טז), לרעה, (קנח) דין נטה קו: לא השיב ידו מבלע ויאבל חל וחומה יחדו אומללו. (קנט) כההוא דאמר ר' הונא בריה דר' אחא שורא ובר שורא:

[ט] **טבעו** בארץ שעריה. (קס) ר' הונא בשם ר' יוסי אמר (קסא) שערים חלקו כבוד לארון, לפיכך לא שלט בהם האויב, הה"ד שאו שערים ראשיכם (תהלים כד ז), לפיכך טבעו בארץ שעריה אבד ושבר בריחיה:

מלכה ושריה בגוים אין תורה. אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמין, הה"ד והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו (עובדיה א ח), יש תורה בגוים אל תאמין, דכתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה:

גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. (קסב) נביאיה אלו נביאי השקר. גם נביאיה אלו נביאי אמת, אלו ואלו לא מצאו חזון מה':

[י] **ישבו** לארץ ידמו זקני בת ציון. א"ר אלעזר אל תהי פרשת נדרים קלה בעיניך, שעל ידי פרשת נדרים נהרגו סנהדרי גדולה של צדקיהו, (לפי) כשגלה יכניה מינהו המלך נבוכדנצר על חמשה מלכים, הה"ד ושלחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב (קסג) ואל מלך בני עמון ואל מלך צור ואל מלך צידון ביד מלאכים הבאים ירושלים אל צדקיה מלך יהודה (ירמיה כז ג), והוה צדקיה

הערות ותקונים

שמדרש איכה שלפנינו: (קנד) לכרך גדול של רומי ולמה שקולו של שטן מקטרג. כ"ה בדפוס ראשון, אבל בדפוסים אחרונים הלינו של טר, וכן במקום שטן הלינו עשו, ובעל א"א כתב של שטן כ"א של היכל, וגם מלכות הרשעה הזו, השמיטו מלת הרשעה: (קנה) לא מן הכרוז. בעל א"א כתב שצ"ל לא מן כדון אלא מן עלמא, וכן הביא בשמו המ"כ, וכתב פירושו לא מעתה עלתה בדעתו להשחית אלא מימי קדם חשב ה' להשחית: (קנו) א"ר אילס. כ"ה בדפוס ראשון ובדפוסים אחרונים כתוב ר' אילס במ"ס. ובעל סדר הדורות ערך ר' אילס הביאו ממדרש איכה שלפנינו. ובמדרש וי"ר פי"ב אות ה' הה"ד כי על אפי ועל חמתי א"ר הלל בר הילנא כזה שהוא עובר במקום המטונף ועקם חוטמו, וכן מובא בילקוט ירמי' רמז ש"כ בשם ויקרא רבה: (קנז) ועוקם את חוטמו. מעקמו מן הטינוף ודרש על אפי לשון חוטם: (קנח) דין נטה קו. היינו הדין נטה קו שלפניו: (קנט) כההוא דאמר ר' הונא בריה דר' אחא שורא ובר שורא. וכוונת הדורש למאמרם ירושלמי פסחים (פ"ג הי"א) [דף ל"ה ע"ב] אבל שם גירסא אחרת ואתיא כההיא דאמר ר' אחא בשם ר' חיננא ויאבל חל וחומה שורא ובר שורא, ואולי צ"ל גם בירושלמי ר' הונא בריה דר' אחא. ולפנינו ב' א' פסוק איכה יעיב וגם במדרש שמואל פ"כ נמצא ר' הונא בר אחא, ובפסיקתא דר"כ סוף אחרי איתא ר' הונא בשם ר' אחא, ובעל סדר הדורות (דף כ"ד ע"ג) הביא רב הונא בר אחא ירושלמי סוף מעשר שני [ה"ח דף נ"ו ע"ג]. ובגמרא בבלי פסחים (דף פ"ו ע"א) ויאבל חל וחומה א"ר אחא ואיתימא רבי חנינא שורא ובר שורא ופירש רש"י בר שורא חומה קטנה. ומתפרש חיל וחומה היינו חל היא בר שורא חומה קטנה, וחומה היא שורא גבוה: (קס) ר' הונא בשם ר' יוסי. מובא בילקוט איכה סוף רמז אלף י"ב והסר הליון: (קסא) שערים חלקו כבוד לארון. וגם רש"י איכה ב' ט' הביא מדרש אגדה לפי שחלקו כבוד לארון, שנאמר שאו שערים ראשיכם, לפיכך לא שלטה בהם בריה וטבעו בארץ. ועיין מדרש שו"ט מזמור כ"ד אות י' את מובא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש ביקש שלמה להכניס את הארון וכו'. ותנחומא וארא אות ו' וע"ש בהערות שלי בתהלים הערה מ"ה ובתנחומא הערה מ"ט: (קסב) נביאיה אלו נביאי השקר גם נביאיה אלו נביאי אמת. היפה ענף כתב יש ספרים דגורסים נביאיה אלו נביאי אמת גם נביאיה אלו נביאי שקר: (קסג) ואל מלך בני עמון. מכאן נמצא בכ"י כי חסר דף שלם והוספתי

[יב] **לאמותם** יאמרו איה דגן ויין. (קעט) ר' חנינא בר פפא ור' סימון, ר' חנינא בר פפא אמר (קפ) קלוסיקין (קפא) וקונדיטון, ור' סימון אמר קלוסיקין וחמר עתיק:

בהתעטפם כחלל ברחובות עיר בהשתפך נפשם אל חיק אמותם. (קפב) מעשה באשה אחת שאמרה לבעלה הדין ממונא לא אהני לי, סב מיניה ופוק לשוקא וזבון לי כלום וניכול ולא נמות, עבד כן, סב מיניה ממונא ונפק לשוקא, בעא מזבן כלום ולא אשכח, ופרפר ומת, אתון ואמרין לבריה רבא, לית את נפק חמי מה עביד אבוך, נפק ואשכחיה מית בגו שוקא, שרא מבכא עלוהי, פירפר אף הוא ומת גביה, אתא ברא זעירא בעא מינוק (קפג) ולא אשכח בביזא כלום פרפר ומת, לקיים מה שנאמר בהתעטפם כחלל ברחובות עיר, זה בעלה ובנה הגדול, בהשתפך נפשם אל חיק אמותם, זה בנה הקטון:

[יג] **מה** אעידך. (קפד) אמר הקב"ה לישראל כמה נביאים העדתי בכם, (קפה) ר' יוחנן אמר נביא אחד שחרית ואחד ערבית, ומה טעמיה ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל (נביא וחוזה) [נביאו כל חוזה] (מ"ב יז יג) (קפו) [נביאו כתיב], ר' נתן אמר שני נביאים שחרית ושני נביאים ערבית, ומה טעמיה ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח (ירמיה ז כה), השכם בבוקר ושלוח בערב:

(קפז) **ד"א** מה אעידך. לא העדתי בכם השמים והארץ, כמה שנאמר העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ד כו):

ד"א מה אעידך. (קפח) בכמה מקומות נועדתי בכם, באוהל, בגלגל, בשילה, [בנוב], בגבעון, בבית עולמים שנים:

ד"א מה אעידך. (קפט) בכמה קישוטין קישטתי בכם, (קצ) כד"א ואעדך עדי (יחזקאל טז יא), (קצא) דר' יוחנן אמר ששים ריבוא של מלאכים ירדו עם הקב"ה לסיני, ועטרה ביד כל אחד ואחד, לעטר כל אחד ואחד מישראל: ר' אבא

הערות ותקונים

נאה ופי' דנחת כבדיה שהורד הכבד ונתקע ממקומה מן הבכי, ואפשר הוא בכ"י הכוונה מעיים של אותו האיש ירדו וכבד שלו נמס מבכי ודורש נשפך לארץ כבדי מלשון כבד בדרז"ל: (קעט) ר' חנינא בר פפא. בנדפס חסרים המלות בר פפא: (קפ) קלוסיקין. פי' ביוני מין פת עגול ועוגה, ובנדפס גלוסקין בגימ"ל והכל אחד, כי נמצא בדרז"ל גם בגימ"ל: (קפא) קונדיטון. פי' בל"י ורומי יין הרקח ומבושם [געווירצוויין]: (קפב) מעשה באשה אחת שאמרה לבעלה הדין ממונא לא אהני לי סב מיניה ופוק לשוקא. בנדפס גם בדפוס ראשון הגירסא הות איתתא אמרה לבעלה סב לך חד סירא או חד קדשיא וסק לשוקא, ומובא בילקוט איכה רמז אלף ס"ז, ונרשם בגליון מדרש וגם שם הגירסא כמו שהוא בנדפס, ופי' סירא, צמיד, צמידים תר' שירין, וכן במקרא והשרות (ישעי' ג' י"ט), ופי' קדשיא טבעת ונזם: (קפג) ולא אשכח בביזא כלום. פי' ולא מצא בשדים של אמו כלום, ועיין פסיקתא זכור הערה כ"ג: (קפד) אמר הקב"ה לישראל כמה נביאים העדתי בכם. פסיקתא דר"כ פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב) והתחלת המאמר מובא בילקוט מלכים רמז רל"ד בשם הפסיקתא: (קפה) ר' יוחנן אמר. בפסיקתא שם רבי אומר והעירותי שם בהערה כ"ה, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ובכ"י אחרת של הרשד"ל הגירסא ר' יצחק, ואולי גם פה מלת רבי הוא ר"ת רבי יצחק, וגם בילקוט מלכים שם הגירסא רבי ולפנינו במדרש איכה בכ"י הגירסא ר' יוחנן אמר, אולם בנדפס גם בדפוס ראשון הגירסא רבי אומר, ואולי גם פה מן רבי עשה המעתיק ר' יוחנן: (קפו) נביאו כתיב. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא שם, וגם בערוך ערך נביא הביא המאמר בשם הפסיקתא ומגילת איכה מה אעידך, ואפשר כי הערוך הביא לשון הפסיקתא אף כי הכ"ה נביאו כתיב ליתא במדרש איכה, והנה הכתיב נביאו והקרי נביאי, ור"ל נביאו כתיב נביאו משמע נביא אחד, אבל נביאי משמע נביאים רבים, עיין ברד"ק מלכים שם, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ו: (קפז) ד"א מה אעידך לא העדתי בכם השמים והארץ. זה ליתא בפסיקתא וליתא בנדפס: (קפח) בכמה מקומות נועדתי בכם. פסיקתא שם: (קפט) בכמה קישוטין. בפסיקתא שם במאמר שלפניו: (קצ) כמד"א ואעדך עדי. זה ליתא בנדפס גם ליתא בפסיקתא, ועיין שם הערה כ"ח שכתבתי דרש אעידך מלשון הורד עדיך שענינו תכשיטין: (קצא) דר' יוחנן אמר. עיין פסיקתא רבתי פכ"א ופל"ג פסקא אנכי, מדרש תהלים מזמור ק"ג אות ח', שה"ש פ'

[יא] **כלו** בדמעות עיני. א"ר אלעזר (קיסוקים) [סיקוסים] ניתן לעין, כמה להוריד דמעה, אם הורידה יותר מכאן היא נסמית. (קעד) שש דמעות הן, שלש יפות לעין, ושלש רעות, דמעת חסית קטנה, דמעת הקילורית, דמעת החרדל יפות לעין, ושל שחוק יפה מכולן: דמעת הקדר, ודמעת העשן ודמעת של בכיה [רעות לעין], ושל שחור קשה מכולן: (קעה) מעשה באשה אחת שהיה לה בן תשחורת ומת והיתה בוכה עליו (קעו) עד שסמית, (קעז) הלכה לה אצל הרופא, אמר לה אזלין אייתון לה גרמא ומקדון ליה ושחקו לה ואיתכחלת עיניך ואינון מיבריין, עבדת כן ולא הניית כלום, לקיים מה שנאמר כלו בדמעות עיני:

נשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי. מעשה באדם אחד שהיה לו בן תשחורת ומת, (קעח) והיה בוכה עד שראה נפשו קרובה לצאת, אמר האי מעויי דההוא גברא נחתין וכבדייא מסייא מבכי, ולא הני כלום, לקיים מה שנאמר נשפך לארץ כבדי:

הערות ותקונים

ועבר על שבועתו כו': (קעג) קיסוקים ניתן לעין. תקנתי סיקוסים וכ"ה לנכון בנדפס ומורגל במדרשים עיין ערוך ערך ששם. ופי' גבול ותכלית (גרענצע) עד היכן יוכל לבכות ואם יעבור הגבול תכלינה עיניו והיא יונית ועיין בערוך השלם שם, ובספר קאססאריוס של הרב מהר"י פירסט צד 154, וזה שכתוב לפנינו בכתב יד כמה להוריד דמעה אם הורידה יותר מכאן היא נסמית וזה ליתא בנדפס ופי' נסמית נעשית עור וסומא תרגם איש עור גבר סמי: (קעד) שש דמעות הן שלש יפות לעין ושלש רעות. דמעת חסית קטנה, דמעת הקילורית, דמעת החרדל, יפות לעין, ושל שחוק יפה מכולן, דמעת הקדר, ודמעת העשן, ודמעת של בכיה רעות לעין, ושל שחור קשה מכולן, וכן הביא הערוך ערך חסית בשם המדרש איכה, רק במקום דמעת הקדר הביא הוא דמעת הקבר, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון המאמר קטוע, ותיקן לנכון הרז"ו שם, אבל נשתבש שם במקום דמעת השם נ"ל דמעת חסית, או נ"ל דמעת השום כאשר הביא הערוך שם בשם ספר אחד, ובמקום דמעת הקדר הגיהו שם דמעת בית הכסא, וזה הוא עפ"י מאמרם שבת (דף קנ"א סע"ב) שש דמעות הן ג' יפות וג' רעות, של סם ושל שחוק ושל פירות יפות, של עשן ושל בכי ושל בית הכסא רעות, וע"ש בפירש"י; ואולי גם השם הכתוב לפנינו במדרש הנדפס הוא עפ"י מאמרם „של סם" ובאדר"נ פמ"א (נוסחא א') הוא כמו בגמרא שם; אבל בנוסחא שניה (פמ"ח) שהוציא לאור הרב החכם הגדול מהר"ז שעכטער הוא כמו לפנינו בכ"י של המדרש איכה, רק יש להקן שם וכצ"ל דמעת החסית ודמעת הקלורית [ודמעת החרדל] ושל שחוק יפה (משניהם) [נ"ל מכולן] גם יש לתקן שם וכצ"ל ג' דמעות קשות לעינים דמעת העשן ודמעת הדקר [לפנינו הקדר ובערוך הקבר] ושל בכיה [ושל תשחורת] קשה מכולם; והנה באדר"נ שם נמצא ויש אומרים אף של בצל גדול (היא רעה), ויש אומרים אף של בצל קטן (היא יפה), הוא כעין מה שהביא הערוך בשם ספר אחד שום במקום חסית, כי בחסית יש מינים שונים הלוף והשום והבצלים תוספתא תרומות ריש פ"ט, ויש עוד לבאר דמעת קילורית שיפה לעין, ברור שהיא בבבלי „של סם" והוא עפ"י מאמרם במדרש איכה ד' ט"ו פסוק סורו טמא ופסיקתא ותאמר ציון (דף קל"ב ע"א) וי"ר ריש פט"ז ומשקרות עינים שהיו סוקרות עיניהן בקילורית אדומה. ומובא בערוך ערך קלר וכתב פי' כחול אדום ודומה לאחד ממיני דם ומפסיק הדמע. והמוסף כתב שם קילורית פי' בל"י ורומי שם כללי לרפואה אשר צורתה ארוכה ועגולה ובכרם אם היא מתוקנת לחולי עינים אבל קילורית בל"י מן אדמה לבנה הבאה מא"י סמיא ונקראת בלשון משנה סם ומתערבת ברפואות לעינים, לכן תהיה הגירסא קילורית אדמה ע"כ, ומזה תראה דמעת קילורית אשר מרפאין את העינים והעינים זולגים דמעות יפה היא לעין: (קעה) מעשה באשה אחת שהיו לה בן תשחורת. עיין לעיל פ"א ב' פסוק בלילה: (קעו) עד שסמית. פי' עד שנעשית סומא, ובנדפס הגירסא עד שנשרו ריסי עיניה: (קעז) הלכה לה אצל הרופא אמר לה אזלין אייתון לה גרמא ומקדון ליה ושחקו לה ואיתכחלת עיניך ואינון מבריין, עבדת כן ולא הניית כלום, בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת אזלת לגבי אסייא אמר לה כחולי מן כחלי ואת מנשמה, פי' כחול העינים מן כחול שלי ואתה מתרפא, והמ"כ הביא ג"כ את הגירסא שלפנינו וז"ל ובספר ישן יש שא"ל שתקח עצם ותטחן אותו עד אשר דק ותכחול העין ממנו, ועשתה כן ולא הועיל לה, לקיים מה שנאמר כלו בדמעות עיני: ((קעח) והיה בוכה עד שראה נפשו קרובה לצאת אמר האי מעויי דההוא גברא נחתין וכבדייא מסייא מבכי. בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת והיה בוכה עליו בלילות עד דנחת כבדיה אמר כבר כבדיה דההוא גברא

נחת

ולא גלו על עונך להשיב שבותך. (רג) ר' יעקב דכפר חנן אמר דהוו מסיין על הפוי: (רד) וטדוחים. מדוחם כתיב:

[טו] **ספקו** עליך כפים כל עוברי דרך שרקו ויניעו ראשם. (רה) ר' יוחנן בשם רשב"י אמר כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שהיה חשבון גדול היה הולך לשם, בשביל שלא יצר לו אדם בירושלים:

הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי. (רו) כרכי אומות העולם הן משבחין את עצמן, הה"ד צור את אמרת אני כלילת יופי (יחזקאל כז ג), אבל ירושלים אחרים משבחין אותה, שנאמר הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ, שאמרה כלילת יופי אין כתיב כאן, אלא שיאמרו:

משוש לכל הארץ (רז) ר' יוחנן הוה סרק עמר, סליק טעין עמריה, בעי מזבנא יתיה לירושלים, דמך ולא זבניה, אמר הה דאינון אמרין משוש לכל הארץ, קרץ וזבניה, אמר אם כן בחרבנה בישובה עאכ"ו, יפה הן אומרים כלילת יופי משוש לכל הארץ:

[טז] **פצו** עליך פיהם כל אויביך. מפני מה הקדים פ"ה לעי"ן, לפי שהן אומרים בפה מה שלא ראו בעין, לפיכך הקדים פ"ה לעי"ן:

הערות ותקונים

גם נאמר שם ורבנן אמרי מי ירפא לך נביאיך, ובנדפס הגירסא א"ר חונאי מי שהוא עתיד לרפאות שברו של ים הוא ירפא לך אמר ר' אבי מי שאמרתם לו שירה על הים זה אלי ואנוהו הוא ירפא לך, ריב"ל אמר ירפא לך נביאיך, והעירותי בפסיקתא הערה מ"ג כי במדרש איכה חסר שורה שלימה כי קפץ המעתיק מן נביאיך הראשון עד נביאיך השני. והכוונה שברו של ים כתב היפ"ע הייט שימתקו מימיו המלוחים ע"י מי המקדש שילכו שם ויתרפאו המים, ויותר נכון עפ"י דברי המדרש שמ"ר פט"ו אות כ"ב עתיד הקב"ה לרפאות את הים ע"ש, ומה שכתוב בנדפס מי שאמרתם לו שירה על הים זה אלי ואנוהו, העירותי בהערות שלי להפסיקתא הערה מ"א כי הגירסא בפסיקתא היא נכונה וכוונת הדורש שאין מלת „מי" נשאלה כדרכה תמיד אך היא תואר השם להקב"ה הנקרא בפי ישראל מי כמוך הוא ירפא לך, ובמדרש איכה מובא כמאמר הזה בשם ר' אבין, והגירסא שם מי שאמרתם לו שירה על הים זה אלי ואנוהו הוא ירפא לך, ונוסחא מוטעת היא כי מה ענין זה אלי למלת מי, ויפה העיר שם המ"כ באומרו יותר היה נראה להגיה מי כמוך באלים, וזהו מי ירפא לך, וכן מצאתי בספר ישן עכ"ל המ"כ, וכוון במה שכתב מצאתי בספר ישן להכ"י מן המדרש שהיה לפניו ויכנהו תמיד בשם „ספר ישן", גם העירותי שם בהערה על ורבנן אמרי מי ירפא לך נביאיך, מלת נביאיך נמשך מפסוק שאחריו למעלה ודורשים הנביאים הם ירפאו לך, ובעל מ"כ הביא במדרש שם או י"ל נביאיך ירפאו לך כמו שנאמר נחמו נחמו עמי, וכן מצאתי בהדיא בספר ישן, כוונתו להכ"י שלפנינו הרי ישעי' בא ומנחמך נחמו נחמו עמי, והסיום הזה ליתא בנדפס: (רג) ר' יעקב דכפר חנן אמר דהוו מסיין על הפוי. בנדפס חסר שם האומר והגירסא דהוו מאסיין מחתין לך על אפוי, המפרשים נדחקו בפירושו ע"ש, והערוך ערך רף ב' הביא וז"ל במגילת איכה נביאיך חזו לך שוא ותפל, דהוון מסיין על חפוי; וראיתי בערוך השלם שם שגם הוא נכנס בדוחק גדול והמאמר קשה לבארו, ואולי צ"ל דהוו נחתין מאסיין על אפוי, פי' שהיו מניחים מסוה על אפיהן שלא יראו עוונותיהם: (רד) ומדוחים מדוחם כתיב. עיין לעיל א' י"ט פסוק קראתי למאהבי: (רה) ר' יוחנן בשם רשב"י כיפה של חשבונות כו'. הדרשה היא על כיפא דקרא משוש כל הארץ, וכן נשנה בפסיקתא רבתי פמ"א כסקא תקעו ד"א יפה נוף משוש כל הארץ אמר ר' יוחנן אף כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וחשבונותיהם היו יוצאים ועושים חוץ לירושלים תחת אותה הכיפה מחוץ לעיר, ועיין בשמ"ר סוף פנ"ב: (רו) כרכי אומות העולם הן משבחין את עצמן, עיין מדרש שו"ט מזמור מ"ח ובהערה ג': (רז) ר' יוחנן הוה סליק עמר. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' נתן אמר פרגמטוטא סליק לזבנא עמריה, צ"ל ר' יוחנן אמר, ובשמ"ר סוף פנ"ב אמר ר' יוחנן בן אלעזר [צ"ל ר' יונתן בן אלעזר] מעשה היה בפרגמטיוס [צ"ל פרגמטיוטס] אחד שהלך לירושלים למכור את שלו וכו', והוא נובע מתנחומא סוף פקודי, ומובא בילקוט פקודי רמז תי"ו בשם התנחומא, ובפסיקתא רבתי פסקא מ"א איתא בסגנון אחר, רבי יונתן של בית גוברין הלך בתוכה ופרגמטיא בידו והיתה אפרגום אמר ואף זו היא משוש כל הארץ ולא הספיק לומר עד שמכר כל מה שהיה בידו, וכאשר הוא לפנינו הכוונה כי ר' יוחנן הוה סרק עמר, פי' סורק צמר דמך ולא זבין בלילה לא מכר, קרץ וזבניה בבוקר מכר, וכן הביא הערוך בערך קרץ בשם המדרש לפנינו קרץ וזבניה, ובנדפס גם בדפוס ראשון בטעות קרן וזבין, וכתב המ"כ קרן גרסינן פי' הקדים והשכים בבוקר ומכר את שלו, אין ספק שהמ"כ תיקן

יכתב

בר כהנא אמר בשם ר׳ יוחנן מאה ועשרים ריבוא, (קצב) אחד מקשטו, ואחד מלבישו עטרה: (קצג) ר׳ (יוחנן) [הונא] דצפורי אמר (קצד) זונם היה חוגרם, כד״א מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב יב יח): (קצה) ד״א מה אעידך. כמה ביזות נתתי לך, ביזת מצרים, ביזת הים, ביזת סיחון ועוג, וביזת שלשים ואחד מלכים, (קצו) דא״ר לוי בערביא קורין לביזא עדיתא:

מה אדמה לך. לאיזו אומה דימיתי לך, (קצז) לאיזו אומה העליתי השלו, והמן, והבאר, וענני כבוד, כמו שנתתי לך:

(קצח) **הבת** ירושלים. הבת שהיא יריאה ומושלמת לי, (קצט) א״ר יצחק אמר הקב״ה כשאת יריאה את מושלמת לי:

(ר) **מה** אשוה לך ואנחמך. כשאשוה לך ואנחמך:

(רא) **בתולת** בת ציון. אומה שציינתי אותה במצות ובמעשים טובים:

כי גדול כים שברך מי ירפא לך. (רב) א״ר אבין מי שאמרתם לו על הים מי כמוך (שמות טו יא), הוא ירפא לך, הרי ישעיה בא ומנחמך, נחמו נחמו עמי(ישעיה מ א):

[יד] **נביאיך** חזו לך שוא ותפל. ר׳ אלעזר ור׳ שמואל בר נחמני, ר׳ אלעזר אמר נאמר בנביאי שומרון תפלה, שנאמר ובנביאי שומרון ראיתי תפלה (ירמיה כג יג), ונאמר בנביאי ירושלים תפלה, הה״ד שוא ותפל, ר׳ שמואל בר נחמני אמר נאמר בנביאי ירושלים ראיתי שערורה (שם שם יד), ונאמר בנביאי ישראל שערורה, דכתיב שערורית עשתה מאד בתולת ישראל (שם יח יג):

הערות ותקונים

כמגדל הבן, שמ״ר ריש כמ״ה אות ב׳ ופנ״א אות ח׳, תנחומא תלוה אות ז׳, ובתנחומא הוספה לפ׳ שלח אות א׳, ובתנחומא הנדפס מכבר שלח אות י״ג, במ״ר פט״ז אות כ״ד, ותמלא טעמאות שונות אחת מרעותה כמו׳ שהעירותי במדרש תהלים שם הערה ל״ה: (קצב) אחד מקשטו ואחד מלבישו עטרה. עיין בפסיקתא שם הערה ל״א שכתבתי במדרש איכה נוסחא משובשת וצ״ל כמו שהוא בפסיקתא אחד להלבישו עטרה ואחד לאוסרו זייני: (קצג) ר׳ יוחנן דצפורי. תקנתי ר׳ הונא דצפורי, וכ״ה בנדפס, ובפסיקתא שם ר׳ הונא רבא דצפורין: (קצד) זונם היה חוגרם. היא המלה היונית והרומית ופי׳ חגורה ומובא בערוך ערך זן א׳ בשם המדרש שלפנינו, ועיין בפסיקתא שם הערה ל״א מה שתקנתי בערוך והרב בעל ערוך השלם ערך זן א׳ הביא בשמי מה שהעירותי ע״ש: (קצה) ד״א מה אעידך כמה ביזות. פסיקתא שם ודורש אעידך מן בבקר יאכל עד (בראשית מ״ט כ״ז): (קצו) דא״ר לוי בערבי קורין לביזה עדיתא, עיין בפסיקתא שם הערה ל״ד: (קצז) לאיזה אומה העליתי השלו. בפסיקתא שם נאמר ג״כ לאיזו אומה גאלתי בזרוע נטויה, והבאתי על אויביה עשר מכות, לאיזו אומה קרעתי את הים, לאיזו אומה קרבתי לפני הר סיני ונתתי לה את תורתי, והמסדר מהמדרש איכה קיצר בלשונו, וראיתי בפסיקתא רבתי פל״ג פסקא אנכי נמצא לאיזה אומה עשיתי ארון כפורת כרובים מזבח שולחן: (קצח) הבת ירושלים. הבת שהיא יראה ומושלמת לי. פסיקתא שם ודרש ירושלים ירא ושלם, ועיין תוס׳ תענית (דף ט״ז ע״א) ד״ה הר, ועיין ב״ר פנ״ו ירושלים יראה שלם, והערוך ערך ירושלים הביא את המדרש שלפנינו: (קצט) אמר ר׳ יצחק אמר הקב״ה כשאת יראה את מושלמת לי. זה חסר בנדפס שם בדפוס ראשון, והערוך בערך ירושלים הביא את דברי ר׳ יצחק: (ר) מה אשוה לך ואנחמך כשאשוה לך ואנחמך. בנדפס גם בדפוס ראשון רבי יעקב דכפר חנן אמר לכשאשוה לך אנחמך לכשיגיע אותו היום שכתוב בו ונשגב ה׳ לבדו באותה שעה אנחמך, עיין במפרשים במ״כ וביפ״ע ובהרז״ו כולם נכנסו בדחוקים לפרש דברי המדרש, וגם בפסיקתא שם מה אשוה לך ואנחמך אמר ר׳ יעקב בר אבינא וכשאשוה לך ואנחמך והסיום הזה שהוא בנדפס ליתא שם; ויותר נכון גירסת הפסיקתא רבתי פל״ג פסקא אנכי ד״א מה אשוה לך ואנחמך כשאשוה לך כמה שכתוב והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ״ו ב׳) באותה השעה ואנחמך, אני בכבודי בא ומנחמכם אנכי אנכי הוא מנחמכם: (רא) בתולת בת ציון. אומה שציינתי אותה במצות ובמעשים טובים. בפסיקתא שם בני המצויינים לי במילה, ותגלחת, ובציצית, וכן הוא בנדפס, גם בדפוס ראשון, ופי׳ תגלחת שנאסרו בהקפת הראש ובהשחתת הזקן: (רב) אמר ר׳ אבין מי שאמרתם לו על הים מי כמוך. פה המאמר קטוע, ובפסיקתא נמצא עוד אמר ר׳ יהושע הולפיי מי שעתיד לרפאות שברו של ים הוא ירפא לך, והמאמר שלפנינו בשם ר׳ אבין הוא שם בשם ר׳ יהושע בר נחמני, ובשם ר׳ אבין מובא דרוש אחר, מי ירפא לך נביאיך חזו לך שוא ותפל;

שהיה דוד אוכל סעודת עצמו היה אוכל עד תשע שעות, וישן עד אשמורת התיכונה, ועומד ומתעסק בתורה, ובשעה שהיה אוכל סעודת מלכים, היה אוכל עד הערב, וישן עד חצות, ועומד ומתעסק בתורה, בין כך ובין כך לא היה השחר בא ודוד ישן: (ריז) ר' פינחס בשם ר' אליעזר בר מנחם אמר [כנור היה נתון תחת מראשותיו והיה עומד ומנגן בו בלילה, א"ר לוי] כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שחצות לילה מגעת היה רוח צפונית מנשבת בו, והוא מנגן מאליו, הה"ד והיה כנגן המנגן (מ"ב ג טו), [כנגן במנגן אין כתיב כאן אלא כנגן המנגן, הכנור מנגן מאליו], והיה דוד שומע את קולו ועומד ומתעסק בתורה, והיו ישראל שומעים קולו ואומרים דוד מלך ישראל עוסק בתורה ואנו אין אנו עוסקין, נמצאו כל ישראל עוסקים בתורה, הוא שדוד אומר עורה כבודי עורה הנבל וכנור (תהלים נז ט), איתעור יקרי מן קדם יקרא דבראי, אעירה שחר (שם), אנא מעורר שהרא, שהרא לא מעורר לי, והיה יצרו מקטרגו ואומר לו דוד דרכן של מלכים שישנין עד שלש שעות, ואתה אומר חצות לילה אקום, דרכן של מלכים להיות השחר מעוררן ואתה אומר אעירה שחר. מה מקיים רבי טעמי' דר' נתן ראש האשמורות התיכונה, א"ר הונא סופיה דתניינא ורישא דתליתאה, [הן מתווכות את הלילה]. א"ל ר' [מנא] אילו נאמר התיכונות יאות, הא אינו אומר אלא התיכונה קדמייתא לא מחשבה ועד כדון ברייתא עירין:

[כ] **ראה** ה' והביטה למי עוללת כה אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים.
(ריח) אמרו עליו על דואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו והיתה מודדתו בטפחים ונותנת משקלו זהב לשמים, וכיון שהקיפה מצודה את ירושלים טבחתו בידיה ואכלתו, עליה מקונן ירמיה ואומר אם תאכלנה נשים פרים וגו', ורוה"ק צווחת ואומרת אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא זה זכריה בן יהוידע:

[כא] **שכבו** לארץ חוצות נער וזקן. (ריט) לפי עבירה שעברו כך היתה מפלתן, לפי שכתוב כי גם איש עם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים (ירמיה ו יא), לפיכך שכבו לארץ חוצות נער וזקן בתולותי ובחורי נפלו בחרב:

[כב] **תקרא** כיום מועד מגורי מסביב. (רכ) מה מגורי מגירי, (רכא) א"ר אלעזר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה בני אדם שהיו קוסי טרפיזין שלי הבאתם עלי:

הערות ותקונים

בירושלמי שם אבל בנדפס וה' מאות. אין ספק שנטעית מן אות ח' אות ה' הדומים בצורתם, בגמרא בבלי ברכות (דף ז' ע"א) גרסינן שמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה וע"ש בגליון הש"ס: (ריז) ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר מנחם. ירושלמי שם וכן נשנה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (ס"ב ע"ב), ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב אות ח', ומדרש רות ריש פ"ו, ועיין בהערות שלי להפסיקתא ומדרש שו"ט שם, ואין להכפיל הדברים: (ריח) אמרו עליו על דואג בן יוסף. לעיל פ"א בפסוק על אלה אני בוכיה, וע"ש מה שהעירותי, והובא ברש"י בפירושו לאיכה וז"ל ורבותינו דרשוהו על דואג בן יוסף וכו': (ריט) לפי עבירה שעברו כך היתה מפלתן. זה ליתא בנדפס, ועיין במ"כ שהביא לפי חמאתם היה עונשם וה"נ בספר ישן. כוון להכ"י שלפנינו: (רכ) מה מגורי מגירי. ר"ל שכיני כי תרגום שכן מגיר וגם רש"י פירש מגורי שכיני, ובנדפס דפוס ראשון מהו מגורי מגו כסאי. והמ"כ תיקן וכתב ה"נ מגו ביתאי, ופי' אותו הדר בתוך ביתי קראת עלי למלחמה, ועפ"י המ"כ נתתקן כן בגוף המדרש, וראיתי בערוך ערך מגס הביא וז"ל במגילת איכה תקרא כיום מועד מגורי מהו מגורי מגורסי בני אדם שהיו קוסי טרפיזין הבאתם עלי. פה הביא הערוך ב' מאמרים יחד כי הסיום בני אדם כו', הוא לפנינו מאמר בפני עצמו בשם ר' אלעזר; וגם בערך קס ב' הביא וז"ל במגילת איכה תקרא כיום מועד מגורי בני אדם שהם קוסי טרפיזין הבאתם עלי פי' אוכלי שולחני והמוספי כתב שם בערך קס פי' בל"י לגיס אשר מדי יום ויום הולכין לאכול על שלחן אחרים, ועיין בערוך השלם בערך מגס שהיא המלה ξυτράπεζα פי' אוכלי שולחן [מיטגענאססען], ובנדפס בני אדם שעשו קוסי פרפראן שלי דאתו עלי והיא גירסא מוטעת, ולפנינו בכ"י הגירסא כמו שהביא הערוך בני אדם שהיו קוסי טרפיזין שלי הבאתם עלי: (רכא) אמר ר' אלעזר אמרה כ"י לפני הקב"ה. בנדפס אמר ר' אלעזר בר

מרינוס

[יז] **עשה** ה' אשר זמם. (רח) א"ר אחווה בר זעירא עשה ה' אשר זמם (רט) מה שכתוב בתורה ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם (ויקרא כו יח):

בצע אמרתו. (רי) פישורין פשר: ר' יעקב דכפר חנין אמר (ריא) בזע פורפריה:

וישמח עליך אויב הרים קרן צריך. בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה משמחן על אויביהם, ובשעה שמכעיסין אותו משמח אויב עליהן. א"ר אחא בטובה הוא שמח עמהם, הה"ד כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך (דברים ל ט). (ריב) לשוש עליך לטוב בימי מרדכי ואסתר: כאשר שש על אבותיך, בימי אברהם יצחק ויעקב, וברעה הוא משמח אחרים עליהם, הה"ד וישמח עליך אויב הרים קרן צריך:

[יח] **צעק** לבם אל ה' חומת בת ציון וגו':

[יט] **קומי** רוני בלילה לראש אשמורות. (ריג) ר' יוחנן וריש לקיש. ר' יוחנן אמר אין רנה של תורה אלא בלילה, שנאמר ותקם בעוד לילה (משלי לא טו). ריש לקיש אמר ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח), ריש לקיש כי הוה מטא לאילין תרין קריין, הוה אמר יפה למדנו ר' יוחנן, אמר ריש לקיש אתון חמון אורייתא דא יממא מה נהירא על דאנא לעי באורייתא בימטא נהירא לי מתניתין בלילא:

לראש אשמורות. (ריד) רבי ור' נתן, רבי אמר ארבע אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה, (רטו) והות אחד מעשרים וארבע לעונה, והרגע אחת מעשרים וארבע לעת, וכמה היא רגע, ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר הרגע כדי לאומרו, ורבנן אמרי כהרף עין, (רטז) ושמואל אמר אחד מחמשת ריבוא וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה לשעה הוא הרגע. ר' נתן אמר שלש אשמורות ביום ושלש בלילה, כמה דתימא ראש האשמורת התיכונה (שופטים ז יט), ואין תיכונה אלא בזמן שיש לפניה ולאחריה, ר' שמעון בן לקיש אמר טעמי' דרבי חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב). ר' חזקיה ור' אבא, חד אמר טעמי' דרבי, וחד אמר טעמי' דר' נתן, מאן דאמר טעמי' דרבי חצות לילה, ומאן דאמר טעמי' ר' נתן קדמו עיני אשמורות (שם שם קמח), מה מקיים ר' נתן טעמי' דר' חצות לילה, אלא פעמים חצות ופעמים קדמו עיני אשמורות, הא כיצד בשעה

הערות ותקונים

זכתב קרן גרסינן, אבל אח"כ נשתבש המלה ונעשית קרן: (רח) א"ר אחוה בר זעירא. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' אהבה בריה דר' זעירא, וכן מובא זה במדרש וי"ר פ"ז אות ד', וגם שם הגירסא ר' אהבה בר זעירא, ועיין בסדר הדורות אהבה בריה דר' זירא והביא שם את המדרש איכה שלפניט ולאין גם מקומות אשר נאמר אחוה בר זעירא: (רט) מה שכתוב בתורה ויספתי ליסרה שבע על חטאתיכם. כן הוא גם בוי"ר, אבל במדרש איכה הנדפס מובא רישא דקרא ואם עד אלה לא תשמעו לי, וגם הכתוב והלכתי אף אני עמכם בקרי (ויקרא כ"ו כ"ד): (רי) פישורין פשר. הוראת מלת בלע ענין פשרה, עיין סנהדרין (דף ו' ע"ב) אי זה משפט שיש עמו שלום הוי אומר זה ביצוע: (ריא) בזע פורפריה. ביארתי לעיל פ"א א' בפסוק איכה ישבה הערה י"א ע"ש: (ריב) לשוש עליך לטוב בימי מרדכי ואסתר, כאשר שש על אבותיך בימי אברהם יצחק ויעקב. זה ליתא בנדפס: (ריג) ר' יוחנן וריש לקיש. מכאן עד לראש אשמורות ליתא בנדפס, ושנה בוי"ר פ"ט סוף אות א' ושם הגירסא כך ר"י וריש לקיש ר"י אמר אין רנה של תורה אלא בלילה, שנאמר קומי רוני בלילה, ר"ל אמר ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה. ר"ל הוה פשיט קראי וכד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה, קומי רוני בלילה, הוה אמר יפה למדני ר"י, חזר ואמר לית אתון המין אולפני מה נסיר באפי ולמה דסוה דלילה ודיממא ע"כ, וכ"ה במדרש שמואל פ"ה, ובסגנון אחר במדרש שמ"ר פמ"ז אות ה': (ריד) רבי ור' נתן. כל המאמר עד פסוק כ' ראה ה' והביטה הוא בירושלמי ברכות (פ"א ה"א דף ב' ע"ד), וקצת בסדר אחר ובשינויים קטנים: (רטו) והות אחד מעשרים וארבע לעונה והרגע אחת מעשרים וארבע לעת. בנדפס העונה אחת מכ"ד לעת והעת אחת מכ"ד לעונה, הרגע אחד מכ"ד לעת, צ"ל כמו בירושלמי העונה אחת מכ"ד לשעה: (רטז) ושמואל אמר אחד מחמשת ריבוא וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה. כ"ה בירושלמי

כל העולמים כך הגין לי, שלא קיבלה אומה את תורתך אלא אני, אמר הקב"ה לאו, אלא אני פסלתי כל האומות בשבילך, אמרה לו לאו אלא הן הן שלא קיבלוה, (י) מפני מה הלכת להר שעיר, לאו ליתן תורה לבני עשו, ולא קיבלוה, וכן למדבר פארן לא ליתן תורה לבני ישמעאל, ולא קיבלו אותה, מפני מה הלכת אצל עמונים ומואבים לא ליתן תורה לבני לוט, ולא קיבלוה, הה"ד ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברים לג ב), בתחלה הלך לו אצל עשו להר שעיר, אמר להם מקבלים אתם התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם, לא תרצח (שמות כ יג), אמרו לו היא הברכה אשר ברכנו אבינו על חרבך תחיה (בראשית כז מ), אין אנו יכולין לחיות בלא היא, ולא קיבלו אותה, הלך לו למדבר פארן אצל בני ישמעאל, אמר להם מקבלים אתם התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם, לא תגנוב (שמות כ טו), אמרו לו היא ירושת אבינו ידו בכל ויד כל בו (בראשית טז יב), אין אנו יכולין לחיות בלא היא, ולא קיבלו אותה, הלך אצל עמונים ומואבים, אמר להם מקבלים אתם התורה, אמרו לו, מה כתיב בה, אמר להם לא תנאף (שמות כ יד), אמרו לו עיקר כל אותן האנשים אינו אלא מכלל ממזרות, שנאמר ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (בראשית יט לו), אין אנו יכולין לחיות בלא היא, ולא קיבלוה. בא לו אצל ישראל, אמר להם מקבלים אתם התירה, אמרו לו הין הין, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז). (יא) אחר כל השבח הזה אמרה אני הגבר ראה עני: (יב) [אמר רב יהודה אמר רב] מאי דכתיב ועשקו גבר וביתו איש ונחלתו (מיכה ב ב). מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת [רבו] (יג) ושולייא דנגרא הוה, פעם נצרך רבו ללוות, א"ל שגר לי אשתך ואלוויך, שיגר אשתו אצלו, שהת עמו ג' ימים קידם ובא אצלו בדרך, א"ל אשתי ששלחתי לך היכן היא, א"ל אני פטרתיה לאלתר ושמעתי שהתינוקות התעללו בה בדרך, א"ל ומה אעשה, א"ל אם אתה שומע לי גרשנה, א"ל כתובתה מרובה, א"ל אני אלויך ותן לה כתובתה, עמד זה וגירשה, הלך הוא ונשאה, כיון שהגיע לו זמנו לא היה לפורעו, א"ל בא ועשה עמי בחובך, והיו יושבין ואוכלין ושותין, והוא היה עומד ומשקה להם, והיו דמעות נופלות מעיניו בכוסיהן, ועל אותה שעה נתחתם גזר דין ואמרי לה על שתי פתילות בנר אחד]:

[ד"א אני הגבר] (יד) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אני הגבר, אנא הוא איוב, כד"א מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים (איוב לד ז), מה דאייתית על איוב את בעי מייתי עלי: (טו) [באיוב כתיב, כשדים שמו ג' ראשים (איוב א יז), ובי כתיב, והעיר נתנה ביד הכשדים (ירמיה לב כט) באיוב כתיב, אש אלהים נפלה (איוב א טז), ובי כתיב, ממרום שלח אש (איכה א יג), באיוב כתיב, ויקח לו חרס (איוב ב ח), ובי כתיב, איך נחשבו לנבלי

הערות ותקונים

(י) מפני מה הלכת להר שעיר וכו', למדבר פארן וכו', אצל עמונים ומואבים בנדפס המאמר מקוטע ע"ש, ועיין מכילתא יתרו מס' דבחודש פ"ה, וספרי ברכה פיסקא שמ"ג: (יא) אחר כל השבח הזה וכו'. בילקוט איכה שם קיטעו המעתיקים והלינו אחרי המלות מפ: מה הלכת להר שעיר מלת "וכו'" ואח"כ נאמר שם כמה טובות עשיתי לפניך קדשתי שמך על הים אמרתי לך שירה, קבלתי תורתך בשמחה מה שלא קבלו האומות, ואחר כל השבח הזה אני הגבר ראה עני, וזה חסר לפנינו בכ"י: (יב) אמר ר' יהודה אמר רב מה דכתיב ועשקו גבר עד בנר אחד. היא הוספה חיצונית שהוסיף אחד מגמרא גיטין (דף נ"ח סע"א), ואין שייכות כלל לכאן, ולא נמצא בנדפס, גם לא בילקוט איכה שם, והסגרתיה במסגרת: (יג) ושולייא דנגרא הוה. פירש"י לא היה רבו לתורה אלא רבו לאומנות של נגרים ע"כ. כי שאל פי' תלמוד, ובגמרא פסחים (דף ק"ח ע"א) בשוליא דנגרא, פירש הרשב"ם תלמידו של נגר שמלמדו אומנות: (יד) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. מובא בילקוט איכה רמז אלף כ"ח בשם המדרש, וגם שם הגירסא כן, אבל בנדפס הגירסא אריב"ל. ולעיל הגירסא בנדפס אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי ועיין הערה ז': (טו) באיוב כתיב כשדים שמו שלשה ראשים. הוספתי כמו שהוא בילקוט איכה שם, ואין

ולא היה ביום אף וגו׳. (רכב) כנגד הבנים והבנות הכתוב מדבר שתהי׳ עמל בהם ומגדלן, והחטא מכלה אותן, הה״ד אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם :

פרשה ג

[א] אני הגבר ראה עני. (א) הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כב כ), [דברים משולשים, ר׳ שמואל בר נחמני אמר] (ב) אין שלישים אלא גבורים, (ג) כמד״א ושלישים על כלו (שמות יד ז) : ד״א הלא כתבתי לך שלישים. זה אני הגבר, דהוא מן תלתא תלתא [פסוקים] : (ד) ר׳ חנינא בר פפא פתח וירמיה לקח מגילה אחרת ויתנה אל ברוך בן (נריה) [נריהו] הסופר ויכתוב עליה מפי (ירמיה) [ירמיהו] את כל (הדברים) [דברי הספר] אשר שרף יהויקים מלך יהודה [באש] ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה (ירמיה לו לב). (ה) ועוד נוסף עליהם, איכה יעיב : דברים. איכה יועם : רבים. זה אני הגבר : כהמה. זכור ה׳. (ו) ורבנן אמרי ועוד נוסף עליהם, איכה יעיב : דברים. זה איכה יועם : רבים. זה זכור ה׳ : כהמה. זה אני הגבר, דהוא מן תלתא תלתא :

(ז) אני הגבר. אריב״ל אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבון כל העולמים אנא היא וילפת אנא כל מאן דאת מייתי לי : משל למטרונא שכעס עליה המלך ונודדה חוץ לפלטין, מה עשת הלכה (ח) וצימצמה את פניה והלכה לה אחורי העמוד, כשהמלך עובר, אמר לה (ט) אקשית אפיך. אמרה לו אדוני המלך כך נאה לי, וכך יפה לי, וכך הגון לי, שלא קיבלה אותך אשה אלא אני, אמר לה המלך לאו אלא אני שפסלתי [את כל הנשים בשבילך], אמרה לו לאו, אלא הן הן שלא קבלו אותך, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבון

הערות ותקונים

מרינוס, והמלות „אמרה כ״י לפני הקב״ה" ליתא שם ; ובאמת מיותרות הם : (רכב) כנגד הבנים והבנות הכתוב מדבר. בנדפס גם בדפוס ראשון הגירסא תני ר׳ חייא כנגד בנים ובנות שיהיו לך יהיה החטא מאכלן, והמאמר נובע מספרא פ׳ בחוקותי פרק ד׳ ה״ג ואכלתהו אויביכם כנגד הבנים והבנות הכתוב מדבר שתהא עמל בהם ומגדלם והחטא בא ומכלן, וכן הוא אומר אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם, ובנדפס ישן הוספה אשר טפחתי ורביתי אין כתיב כאן אלא אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם, ונדחקו המפרשים לבארה, ועיין במ״כ ויפה ענף ובמהרז״ו ובחידושי רד״ל, ואין ספק שהיא מטעות המעתיקים, וליתא בכ״י ובספרא :

(א) הלא כתבתי לך שלישים. הביא הכתוב הזה לדרוש זה אני הגבר דהוא מן שלשה א״ב בכל פסוק, ובנדפס המאמר הזה הוא אחר המאמר מר׳ חנינא בר פפא : (ב) אין שלישים אלא גבורים. פסיקתא בחודש השלישי עיין שם הערה ל״ז, וכן מדרש משלי פכ״ב, ובמכילתא בשלח מסכתא ב׳ פ״א, ובלקח טוב ושלישים על כולו אין שלישים אלא גבורים, שנאמר שלישים וקרואים רוכבי סוסים כלם (יחזקאל כ״ג כ״ג). אבל הסיום ד״א זה אני הגבר ליתא שם : (ג) כמד״א ושלישים על כולו, בנדפס נוסף ומתרגמינן וגוברין ממנו על כולהון : (ד) ר׳ חנינא בר פפא פתח. נשנה לעיל בפתיחתא סי׳ כ״ח, ושם הגירסא ר׳ חמא בר חנינא פתח : (ה) ועוד נוסף עליהם, איכה יעיב : דברים, איכה יועם : רבים, זה אני הגבר : כהמה, זכור ה׳, וכן הוא לעיל בפתיחתא שם, אבל לפנינו כאן בנדפס חסר כל המאמר מר׳ חנינא בר פפא : (ו) ורבנן אמרי. כ״ה גם לעיל בפתיחתא כמו שהוא בכ״י, אולם בנדפס המאמר משובש גם בטעות רב כהנא אמר נ״ל ורבנן אמרי, והבדל בין דרשת ר׳ חמא בר חנינא לרבנן, ר׳ חמא אמר רבים זה אני הגבר, כהמה זה זכור ה׳, אולם רבנן דרשו רבים זה זכור ה׳, כהמה זה אני הגבר, ומבואר בטוב טעם בפי׳ מהרז״ו בפתיחתא ע״ש ועיין גם בפי׳ יפה ענף שם :

(ז) אני הגבר אריב״ל אמרה כ״י לפני הקב״ה. מובא בילקוט איכה רמז אלף כ״ז, ומצויין בגליון מדרש, והוא המדרש איכה שלפנינו, והביא כלשון הכ״י שלפנינו, ובנדפס וגם בדפוס ראשון משונה הגירסא א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי, גם כתב שם אני הגבר אנא הוא דילפינא ייסורין אהני עלי מה דאהני לך : (ח) ומצמצמה את פניה. מובא בערוך ערך צמצם וז״ל במגילת איכה אני הגבר למטרונא שכעס עליה המלך נטרדה חוץ לפלטין, מה עשתה הלכה ומצמצמה את פניה ועמדה לה אחורי העמוד, פי׳ כסתה פניה (בראשית ל״ח ט״ו) תיב״ע מצמצמת אפהא : (ט) אקשית אפיך. פירוש העזת פניך ועיין בערוך :

מפני

סוגר של ערביים, ורבנן אמרו זו מטלית של כותיים: [הכביד נחשתי]. (כז) הביא עלי דימוסיות וגולגליות וארנוניות:

[ח] **גם** כי אזעק ואשוע שתם תפלתי. ר' אחא ורבנן, (כח) ר' אחא אמר כל מי שמתפלל עם הצבור תפלתו נשמעת, משל לעשרה בני אדם שעשו עטרה למלך, ובא עני אחד (כט) ונתן ידו עמהם, מה המלך אומר (ל) בפני העני הזה איני לובש העטרה, מה דהיא היא ונלבשנה, כך עשרה בני אדם צדיקים עומדים בבית הכנסת ומתפללים, ורשע אחד עומד ביניהם, מה הקב"ה אומר בפני הרשע הזה איני מקבל התפלה, נקבלנה מה דהיא היא. ורבנן אמרו כל מי שמתפלל אחר הצבור (לא) מעשיו נפרטין, (לב) [למה הוא דומה למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו, בא אחד באחרונה אמר המלך (לג) תיסתם חביתו, ומי גרם לו הרי שבא באחרונה, כך כל המתפלל לאחר הצבור מעשיו נפרטין], (לד) הה"ד שתם תפלתי, שתם כתיב:

[ט] **גדר** דרכי בגזית נתיבותי עוה. (לה) בנות לוד היו לשות עיסתן והיו עולות לירושלים ומתפללות עד שלא יחמץ. (לו) בנות צפורין היו שובתות בירושלים ולא הוה בר נש קריץ לתאינייא דציפורין קדמוי מיניהון. (לז) טרטורי

הערות ותקונים

של ערביא, ר' ברכיה אמר זה קסטרא של פרסיין, הערוך לא הביא את המדרש הזה והמלות הזרות שבו וזה פלא, וכאשר תראה היה לפני בעל הילקוט בכ"י שהיה לפניו הגירסא כמו לפנינו, ר' אבהו אמר זה קגטרה של פרסיים ולא נמצא המלה הזאת במדרשי מלין, וכאשר הוא בנדפס זה קסטרה של פרסיים פי' קסטר בל"י ול"ר מבצר, ועיין תנחומא הרומה בהערה מ"ח ועיין בערוך השלם ערך גסטר, וכתב שם המוספי פי' קסטרה בל"ר מחנה ומערכה מוכנת ללון של אנשי מלחמה ואצל לפורי בני הרומיים מעגל והושיבו בו אנשי חיל להחזיק תחת משמעתם כל הגליל, ואולי זה ג"כ כוונת הדורש גדר בעדי זה קסטרה של פרסיים, שעשו מעגל וגדר בעד אנשי החיל, ומאמר השני לפנינו ר' ברכיה אמר זו סוגר של ערביים. מלת סוגר מובן שעניני מסגר ונדפס בסגר, אבל לפני הילקוט היה מלה אחרת וקשה לבארה; ונשאר עוד לבאר דברי רבנן שאמרו זו מטלית של כותיים, הוא עפ"י מאמרים ירושלמי כלאים (פ"ט דף ל"ג ע"ג), וירושלמי כתובות (פי"ב דף ל"ה ע"ב), ופסיקתא פסקא דברי ירמי' (קי"ד ע"א), ופסיקתא דאיכה בסופה כותים שבה כיצד עושין זורעים אותה מטליות מטליות זורעין כאן והיא נשרפת, זורעין כאן והיא נשרפת, ופי' מטליות חתיכות ארץ, והכוונה של רבנן גדר בעדי ולא אלא זו חתיכות ארץ של כותים: (כז) הביא עלי דמוסיאות וגולגליות וארנוניות. מובא בערוך ערך דמס ג' בשם המדרש שלפנינו וגורס הכביד נחשתי על ידי דימוסיות וארנוניות וגולגליות, ביארתי המלות בפסיקתא דר"כ פ' שקלים הערה פ"ו פ"ז י"ז ע"ש: (כח) ר' אחא אמר כל שמתפלל עם הצבור תפלתו נשמעת וכו'. מובא בשבלי הלקט השלם ענין תפלה סי' פ': (כט) ונתן ידו עמהם. בנדפס גם בשבלי הלקט שם ונתן חלקן בתוכה: (ל) בשביל העני הזה איני לובש העטרה בתמיה. ובנדפס בטעות בשביל זה עני אני מקבלה, צ"ל בשביל עני זה איני מקבלה: (לא) מעשיו נפרטין. פירוש נמנין בפרוטרוט: (לב) למה הוא דומה למלך. זה הוספתי כמו שהוא. בנדפס וליתא גם בשבלי הלקט שם: (לג) תיסתם חביתו. המ"כ כתב תיסתם תשבר ותסתר. ואולי צ"ל תסתר ע"כ. והערוך בערך שתם הביא דברי המדרש וגורס תשתם חביתו פי' תפתח ונראה מה שבתוכה אם טוב או רע: (לד) הה"ד שתם תפלתי. שתם כתיב ר"ל כתיב בשי"ן שמאלית קרי ביה בשי"ן ימנית היינו שְׁתָם, ובנדפס סיים לפי שתמו הציבור תפלתהון. ובשבלי הלקט שם כתב פי' שתם הפריד והפרים כד"א וישת לו עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן, וראיתי בערוך ערך שתם ב' הביא המאמר הזה בשם המדרש והביא שם בין הוראת פתיחה ותרגום שתום העין שפיר חזי, דהיינו פתוח, ובעל מנחת שי הביא ג"כ המדרש וכתב פי' לשון השלמה: (לה) בנות לוד וכו'. כל המאמר עד לוב אורב הוא בירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ב (דף נ"ו ע"א) רק סדר המאמרים מהופכים: (לו) בנות צפורין היו שובתות בירושלים ולא היה בר נש קריץ לתאינייא דציפורין קדמוי מיניהון. בירושלמי בנות צפרי הוו סלקון שבתון בגוא בית מקדשא ולא הוי בר נש קרץ לתאינייא קדמוי מנהון, פי' היו עולות ושבתו בבית המקדש ושבו לאהליהם טרם שהשכים שום אדם לתאנתא ללקט אותם שנשרו בלילה שצריך להקדים ללוקטן קודם זריחת השמש עליהם, כן פירש המ"כ רק הוא מפרש לפי גירסא הנדפס ושבתו בבית מקדשא. והערוך ערך קרץ הביא וז"ל במגילת איכה גדר דרכי לא הוה בר נש קריץ לתאינייה דצפורי קדמאי מנהון, והוראת מלת קרץ השכים ועיין לעיל פ"ב הערה ר"ו: (לז) טרטורי דמהלול הוה סליק שבית בירושלים. זה ליתא בנדפס ונמצא בירושלמי שם ותקנתי כמו שהוא

חרש (איכה ד ג), באיוב כתיב, שק תפארתי (איוב טז טו), ובי כתיב, העלו עפר על ראשם (איכה ב י), באיוב כתיב, חנוני חנוני (איוב יט כא), ובי כתיב, אשר לא אתן להם חנינה (ירמיה טז יג), באיוב כתיב, כי יד אלוה נגעה בי (איוב יט כא), ובי כתיב, כי לקחה מיד ה' (ישעיה מ ב)]: (טז) א"ר שמואל בר נחמן כיון שראה אותי עניה ממצות ומעשים טובים הביא עלי שבט עברתו: (יז) א"ר יודן (יח) וגיברתני לעמוד בכולן, תדע שכן הוא אחר מאה חסר שתים [תוכחות] שכתוב במשנת תורה, (יט) כתיב אתם נצבים היום כלכם (דברים כט ט):

[ב] **אותי** נהג וילך חשך. חשך זה העה"ז שהוא חשך ולא אור:

[ג] **אך** בי ישוב. (כ) א"ר שמעון בן לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו הצדיקים בעוה"ז הוא חוזר ומרחם עליהם:

[ד] **בלה** בשרי ועורי שבר עצמותי. (כא) בשרי, זה צבור: ועורי, זה סנהדרין, מה העור הזה מחפה על הבשר כך סנהדרין מחפין על ישראל: (כב) שבר עצמותי. עצומי:

[ה] **בנה** עלי ויקף ראש. (כג) זה נבוכדנצר, המד"א אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב לח): ותלאה. זה נבוזראדן: ד"א ראש. זה אספסיינוס: (כד) ותלאה. זה טרייאנוס:

[ו] **במחשכים** הושיבני כמתי עולם. תני אמר ר' שמואל (כה) ארבעה חשובים כמתים, ואלו הן, סומא, ומצורע, ומי שאין לו בנים, ומי שירד מנכסיו: סומא, דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם. מצורע, שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר יב יב). ומי שאין לו בנים, שנאמר הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל א). ומי שירד מנכסיו, שנאמר כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (שמות ד יט), וכי מתים היו, והלא דתן ואבירם היו אלא שירדו מנכסיהם, ונחשבו כמתים:

[ז] **גדר** בעדי. (כו) ר' אבהו אמר זו קינטרה של פרסיים, ור' ברכיה אמר זו

הערות ותקונים

ואין ספק שהיה כתוב כן בכ"י שהיה לפניו: (טז) אמר ר' שמואל בר נחמן כיון שראה אותי עניה ממצות הביא עלי שבט עברתו. ר' שמואל ב"נ מפרש הכתוב ראה עני בשבט עברתו כיון שראה אותי עני' היינו ממצות ומע"ט, בשבט עברתו הביא עלי את שבט עברתו: (יז) אמר רבי יודן. בנדפס גם בדפוס ראשון א"ר ברכיה ויש לתקן כמו שהוא בכ"י. וגם להלן פסוק דרך קשתו הגירסא בנדפס ר' יודן אמר, אבל בכ"י הגירסא שם א"ר ברכיה: (יח) גברתני. א"ר יודן גברתני לשון גבורה, לעמוד בכולן. פירוש עשה אותי גבור לעמוד בכל היסורין ודורש אני הגבר לשון גבורה, וכן להלן בפסוק דרך קשתו וגברתני לעמוד בכולן: (יט) כתיב אתם נצבים היום. בנדפס גם בדפוס ראשון היה אחר זה ומתרגמינן אתון קיימין יומא דין כלכון, גבורים לעמוד בכולן, הסיום „גבורים לעמוד בכולן" אין זה מת"א: (כ) אמר ר' שמעון בן לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו הצדיקים הוא חוזר ומרחם עליהם. המאמר הזה מובא בילקוט איכה רמז תתנ"ו וחסר הציון, והביא כמו שהוא לפנינו בכ"י, רק במקום ומרחם עליהם הביא הילקוט ומתנחם עליהם, אבל בנדפס גירסא אחרת, ארשב"ל מלמד שהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעולם הזה אבל חוזר ומרחם עליהם והוא כמ"ש ישוב ירחמנו (מיכה ז' י"ט) ועיין במ"כ: (כא) בשרי זה צבור. מובא בילקוט איכה רמז תתנ"ו: (כב) שבר עצמותי עצומי. דרש עצמותי עצומי, בני אדם עצומים וגדולים, ובנדפס נוסף „בני אדם שהיו כבני העצומים" ונראה שזה הוסיף המ"כ: (כג) זה נבוכדנצר וכו'. זה לשון רש"י בפירושו לאיכה, ומדרש אגדה ראש זה נבוכדנצר בגלות יהויכין. ותלאה נבוזראדן שגמר המכה בימי צדקיהו: (כד) זה טרייטוס. בנדפס גם בילקוט שם זה טרינוס והגירסא שלפנינו בכ"י נכונה והוא קיסר רומי Trajanus ועיין לעיל פ"א בפסוק אלה אזכרה הערה של"ו: (כה) ד' חשובין כמתים. ב"ר פע"א אות ו' ונדרים דף ס"ד ע"ב: (כו) ר' אבהו אמר זו קינטרה של פרסיים. ור' ברכיה אמר זו סוגר של ערביים. ומובא בילקוט איכה שם רמז אלף נ"ז ושם הובא כמו שהוא בכ"י זה קנטרה, ובדברי ר' ברכיה הגירסא שם זה גגל של ערביים. ויש נוסחאות בילקוט בדפוסים אחרים זה גגל ויש נוסחא נגל ונוסחא אחרת זה נגר, אולם בנדפס דרשה אחרת והפך גם הסדר ומה שלפנינו בשם ר' אבהו הוא בנדפס בשם ר' ברכיה וכן להיפך ר' איבו אמר זה בסגר

[יא] **דרכי** סורר ויפשחני. (מו) המד"א אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית:

[יב] **דרך** קשתו ויציבני כמטרא לחץ. (מז) רבנן דתמן אמרי לאספריתא, (מח) ורבנן דהכא אמרי כקורת החצים שהכל מקוששין בה והיא עומדת. (מט) א"ר ברכיה וגברני לעמוד בכלם, תדע לך אחר מאה חסר שתים תוכחות שבמשנה תורה, (נ) מה כתיב שם אתם נצבים היום כלכם (דברים כט ט):

[יג] **הביא** בכליותי בני אשפתו. (נא) רב ושמואל, רב אמר בני אפוכו, בני אומרי שהיו תמורותיהן של אבותיהן, ושמואל אמר בני אדם שאוכלים הרבה ועושים אשפה, אשפתו כקבר פתוח (ירמיה ה טז):

[יד] **הייתי** שחוק לכל עמי. (נב) ר' אבהו פתח, ישיחו בי יושבי שער (תהלים סט יג), (נג) אלו אומות העולם שהן יושבין בבתי תרטראות ובבתי קרקסאות:

(נד) [ונגינות שותי שכר. מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבין ומשיחין בי, ומלעיגים בי, ואומרים בגין דלא נצרוך לחרובא כיהודאי, והן אומרים אלו לאלו (נה) כמה שנים את בעי מחי, והן אומרים כחלוקא דיהודאי

הערות ותקונים

זה סריגייאנוס. בנדפס זה טרכינוס, יש לתקן סריאנוס. עיין לעיל פ"א הערה של"ו ופ"ג הערה כ"ב: (מו) המד"א אילן שניפשח קושרין אותו בשביעית. שביעית (פ"ד מ"ו) ובנדפס הגירסא ויפשחני הילכי כדאמרינן אילן שנפשח. ופי' תילהי נתיחה ופריקה ושבירה ובדפוס ראשון הגירסא תילחי: (מז) רבנן דתמן אמרי לאספריתא. הכוונה רבנן דבבל, ומובא בערוך ערך אספריתא בשם המדרש והביא הגירסא כמו שהיא בכ"י, והמוספי כתב שם פי' מין חנות קטן, אבל בנדפס הגירסא תרין אמוראי חד אמר כבורמא לאספריסא, והמוספי בערך ברמא הביא כגירסת הספרים שלפנינו בדפוס, וכתב פי' פרמה בלשון רומי Parma מין לגה, ובערך פרמא הביא פרמא לאספריסא. ולדעתי אחד רשם בגליון בורמא לפרש מלת לאספריסא והובא פנימה: (מח) רבנן דהכא אמרי כקורת החצים שהכל מקוששין בה והיא עומדת. הכוונה רבנן דא"י. ומובא בערוך ערך קר י"ג בשם מגילת איכה שלפנינו והביא הגירסא כמו שהיא בכ"י, וכתב שם המוספי פי' בל"ר אשפה שהחיצים מונחים בה, ובנדפס הגירסא וחד אמר כקורת חיצים שהכל מורים בה והיא נצבת, וזה מובא בתנחומא נצבים אות א', וכן אמרה כנסת ישראל דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ, למה הדבר דומה לגבור שהעמיד את הקורה וזורק בהם את החיצים, חיצים כלים והקורה עומדת ופי' קורה [בתלקטן] ואולי לפנינו בכ"י שהכל מקוששין בה צ"ל מקושתין בה תרגום לא יורה שם חץ (מ"ב י"ט ל"ב) לא יקשית תמן גיר. והכלי שמורים בו חיצים נקרא קשת: (מט) א"ר ברכיה וגברתני לעמוד בכולם. בנדפס ר' יודן אמר עיין לעיל הערה פ"ז י"ז י"ח: (נ) מה כתיב אתם נצבים היום כלכם. בנדפס מסיימין ומתרגמינן אתון קיימין גבורים לעמוד בכולן: (נא) רב ושמואל חד אמר בני אפוכי בני אומרי. מובא בערוך ערך אמר ח'. במגילת איכה בני אשפתו בני אמריי שהן תמורות של אבותיהן ועל זה כתב המוספי פי' בל"י בני שרים נתונים לערבין למלך שלא ימרדו בו והם נקראים בני אמרגא ובני מרון העוברים מדי זמן בזמן לפני המלך, ובני אפוכי פי' בל"י אנשים השובים אשר נשבו במלחמה והם נעצרים ולכודים עכ"ל, והמוספי הביא גם בערך אפוכי בני אומירי בני אפיכי פי' בל"י מסגר ולכידה. וטעם המלה אנשים השובים שבוים נעצרים בבית כלא. והנה במדרש אסתר פ"א אות ה' בפסוק שבע ועשרים ומאה המאמר משובש, ר' ברכיה ורבנן (במקום לפנינו רב ושמואל) ר' ברכיה אמר בני אכפייה ובני אמוריי, ורבנן אמרי בני אוכפיי שהיו מחללין בארכוף. ובני אמוריי שהיו תמורות של אבותיהן, במקום אפוכיי נשתבשו המלה ונעשית אכפיי בהיפך האותיות. גם בעבור הטעות הזה שם בפי רבנן בני אכפיי שהיו מחללין בארכוף. אולי צ"ל באוכף וכל הלשון הוא משובש: (נב) ר' אבהו פתח ישיחו בי יושבי שער. נשנה לעיל בפתיחתא סי' י"ז. ובנדפס חסרים פה המלות ר' אבהו פתח: (נג) אלו אוה"ע שהם יושבין בבתי תרטראות ובבתי קרקסאות. מובא בערוך בערך תאטר בריש מגילת איכה (הוא בפתיחתא אות י"ז) והייתי שחוק, ישיחו בי יושבי שער, אלו עובדי אלילים שהן יושבין בבתי קרקסיות ובבתי תיאטריות, והוראות המלות ידוע: (נד) ונגינות שותי שכר. מאחר שהן יושבין וכו'. הוספתי כמו שהוא בנדפס ונשמט בשגגות המעתיק וכן הוא לנכון בפתיחתא סי' י"ז. וכן היה לפני הערוך כמו שהוא לפנינו בפסוק הזה כמו שהביא בערך חלוק בריש מגילת איכה (הוא בפתיחתא סי' י"ז) והייתי שחוק (הוא לפנינו במאמר שהוספתי) מכניסין את הגמל לתייטרון שלהן והחלוקין שלו עליו והן אומרין אלו לאלו על מה זה מתאבל: (נה) כמה שנים את בעי מחי והם אומרים כחלוקא דיהודאי דשבתא. עיין לעיל בפתיחתא אות י"ז ובהערה ג' מה שהבאתי בשם הערוך בערך חלק:

ומכניסין

דמהלול הוה סליק שבית בירושלים [ולא הוה בר נש קריץ לתאיניה קדמוי מיניה]. (לח) נקייא ספרא דמגדלא הוה צמיד עיית קנדילווי בערובתא וסליק לירושלים ופשיט תלתא סידרוי ונחית ומדליק קנדילווי, (לט) תאמר דהיא פלינא על נקיי ספרא והלא מהילות היו. (מ) חד בר נש הוה יתיב רועי תורין ערקת תורתא פרא בתרה ואישתכח יתיב בבבל, א"ל מן הן אייתית, אמר להון מן ארעא דישראל, א"ל ואימת נפקא אמר להו (כדון) [ביומא דין], (מא) בהדיא [איסטרטא] אתית, בעא איסטרטא ולא אשכחיה, לקיים מה שנאמר גדר דרכי בגזית [נתיבותי עוה], (מב) דערבב אורחתיה, המד"א עוה עוה אשימנה (יחזקאל כא לב):

[י] **דוב** אורב הוא לי. (מג) זה הקב"ה: אריה במסתרים. (מד) אריה כתיב, המד"א אריה שואג מי לא יירא (עמוס ג ח): ד"א דוב אורב הוא לי, (מה) זה אספסיינוס, [ארי במסתרים זה] טריגייאנוס שחוקי עצמות:

הערות ותקונים

שהוא בירושלמי שם. ומהלול הוא שם מקום: (לח) נקייא ספרא דמגדלא הוה צמיד עיית קנדילווי בערובתא וסליק לירושלים ופשיט תלתא סידרוי ונחית ומדליק קנדילווי, כמו שהוא לפנינו בכ"י מלה במלה הביא גם הערוך ערך צמד, ושייס כלומר היה מטיב את הנרות, ולא מבאר הוראת המלות רק הביא חבש תרי צמד וענינו לדבק וחבור, רק המוספי הוסיף בנוסחאות דידן כתיב והאי ספרא דמגדלא הוה מסדרא קנדליה, והנה מקור המאמר הוא בירושלמי מעשר שני שם ושם הוא בהתחלת המאמר וכך הגירסא שם נקיי הוה שמש במגדל צבעייא בכל ערובא שוקא מן דהוה עביד קנדילוי הוה סליק שבית בבית מקדשא ונחית ומדליק לון, נקיי היה שמש במגדל צבעייא, [נקיי או נקאי הוא שם פרטי וכן בב"ר פע"ט אות ו' עבר בהדין מגדלא דצבעייא שמע קלא דנקאי ספראי ובירושלמי שביעית (פ"ט ה"א דף ל"ח ע"ד) הגירסא עבר קומי מוגדלא שמע קליה דספרא]. ובכל ערב שבת אחר שהיה מתקן או מטיב את הנרות היה עולה לקנות שביתתו בבית המקדש ויורד ומדליקן, ואולי צ"ל לפנינו שיתא דקנדילוי, ופי' פתילה של נר, ועיין ערוך ערך שיתא, ובהערה נ"ט בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה, וקנדלא פי' בל"י ורומי נר כמו שכתבתי בהערה שם. ואחר זה נמצא בירושלמי שם ואית דאמרין ספר [צ"ל ספרא] הוה בכל ערובת שובתא הוה סלק סדרוי לבית [צ"ל בבית] המקדש ונחית שבית בבייתיה, ופי' שהיה מלמד תינוקות במגדל צבעייא ובכל ערב שבת פשט סדריו בבית המקדש וירד ושבת בביתו, והכוונה בכל אלה כי המקום היה קרוב מירושלים, ופליגי אמתניתין דתנן דלוד מהלך יום מירושלים, ובנדפס דפוס ראשון גם בדפוס קאנסטאנטינא שהוא שוה עם דפוס ראשון הגירסא מוטעת והאי ספרא דמגלה [צ"ל דמגדלה] הוה מסדר קנדיליה סליק ופשט תלתא סדרין ונחית ומדליק יתהון. פה ערב המעתיק ב' נוסחאות מן הירושלמי יחד, אולם בדפוסים אחרונים הניחו הנוסחא כמו שהיה בדפוס ראשון, רק הוסיפו ואית דאמרי ספרא הוה בכל ערובת שובא הוה סליק ופשט סדריה בבית מקדשא ונחית שבית בביתיה, וזה נוסף עפ"י המ"כ ע"ש: (לט) תאמר דהיא פליגא על נקייא ספרא והלא מחילות היו, זה ליתא בנדפס גם ליתא בדפוס ראשון, ובירושלמי שם גירסא אחרת מכלל דפליגי, ר"ל כל המעשיות אשר מסופר פה מן נקיי וכן בנות ציפורי ובנות לוד פליגי אמתניתין דתנן דלוד מהלך יום מירושלים ואפילו תימר לית הוא פליגא מחילות היו ונגנזו, ר"ל אפילו תאמר שלא פליג אמתניתין, מחילות היו ונגנזו, פירוש מחילות היו בתוך הארץ שהיו יכולין לבוא בזמן מועט ונגנזו אותן המחילות: (מ) חד בר נש הוה יתיב רעי תורין. הוא ג"כ בירושלמי שם, ושם הגירסא כך חד בר נש הוה קאים רדי, פסקת תורתי' קומוי, הוות פריא והוא פרי, פריא והוא פרי, עד דאשתכח יהיר [צ"ל יתיב] בבבל אמרו ליה אימת נפקת, אמר לון יומא דין, אמרין בהיידא [איסטרטא] אתיתא, אמר לון בדא, אמר לו איתא חמי לן, נפק בעי מיחמייא לון, ולא חכים בהיידא, פירוש היה עומד וחורש נפסקה פרתו לפניו מן העול וברחה היתה רצה והוא רץ אחריה, רצה והוא רץ אחריה עד שנמצא נתון בבבל, אמרו לו מתי יצאת, אמר להם ביום הזה, אמרו באיזה דרך באת, אמר להם בזאת, אמרו לו בוא והראה לנו, יצא רצה להראות להם ולא ידע באיזה דרך בא, ובנדפס במדרש שלפנינו המאמר משובש ומקוטע, והמלות „פרא בתרה ואשתכח יתיב בבבל" חסרים שם. והערוך הביא בשם המדרש שלפנינו בערך פר ד' וז"ל במגילת איכה בפסוק גדר דרכי ערקת תורתיה ופרא בתרה, פירוש פרא רץ: (מא) בהדיא אסטרטא אתית. פי' באיזה דרך באת וגם זה הוא משונה בנדפס: (מב) דערבב אורחתיה. בנדפס הגירסא אלדי, פי' החריב: (מג) זה הקב"ה אריה במסתרים אריה כתיב כו'. מובא בילקוט איכה רמז תתל"ו וחסר הציון, וזה ליתא בנדפס גם בדפוס ראשון ושם הגירסא דוב אורב זה נבוכדנצר ארי במסתרים זה נבוזראדן: (מד) אריה כתיב. ור"ל יתיר ה"א וראיתי במנחת שי איכה שם וז"ל איכה ארי קרי, והכתיב אריה, רמז לנבוכדנצר דכתיב ביה עלה אריה מסבכו עכ"ל: (מה) זה אספסיאנוס. ארי במסתרים

שם

ולא ישתה יין ולא יבשל אדם שני תבשילין. (סה) רב כשהיה אוכל סעודת תשעה באב היה נוטל פרוסה וטובלה באפר, לקיים מה שנאמר הכפישני באפר:

[יז] **ותזנח** משלום נפשי נשיתי טובה. (סו) א"ר אלעזר בר' יוסי בשם ר' חיננה בר אבהו מעשה באשה אחת בקיסרין שהוליכה את בנה אצל הנחתום ללמדו אומנות, אמר לה ימתין אצלי חמש שנים ואלמדו חמש מאות מינין בחטה, ר' אחא ורבנן, (סז) ר' אחא אמר בחטי מנית (יחזקאל כז יז), חטי דמניין, ורבנן אמרי חמש מאות מינין בחטה מניין מני"ת. ר' חיננא ור' יונתן [הוו יתבין] מנון עד שתין (סח) וקמו להון. (סט) [ועוד] א"ר אלעזר בר' יוסי בשם ר' חיננא בר אבהו מעשה באשה אחת שהוליכה את בנה (ע) אצל המגירוס בהדה קסרין ללמדו אומנות, אמר לה ימתין אצלי חמש שנים ואני מלמדו מאה מינין בביצה, המתין אצלו חמש שנים, ולסוף חמש שנים באת ליטלו, אמר לה ימתין אצלי עוד חמש שנים ואני מלמדו

הערות ותקונים

ת"ב אסור לאכול בשר ולשתות יין ולאכול שתי תבשילין ולרחוץ ולסוך וכל שאינו מסעודת ת"ב מותר לאכול בשר ולשתות יין ולאכול שתי תבשילין. וזה לא נמצא במשנה רק בבבלי תענית (דף ל' ע"א) ע"ש: (סה) רב כשהיה אוכל סעודת ט"ב היה נוטל פרוסה וטובלה באפר לקיים מה שנאמר הכפישני באפר. בנדפס הגירסא כך רב מן דהוא אכיל כל מאכלו נסיב חד פת פתות ויהב עליהן קטם ואמר זו היא סעודת ת"ב לקיים מה שנאמר הכפישני באפר והוא מגמרא ירושלמי תענית (פ"ד ה"ו דף ס"ט ע"ג) ושם הגירסא רב מן דהוה אכיל כל צורכיה הוה נסב פיסתיה בקיטמא ואמר זו היא עיקר סעודת תשעה באב לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שיני הכפישני באפר. וראיתי בהגהות מיימונית הלכות תענית פ"ה סי' פ' הביא גרסינן בירושלמי רב מן דהוה אכיל כל צורכיה כו'. כיון לירושלמי שרשמתי וסיים שם ג"כ וכן באיכה רבתי רבי בון כשהיה אוכל סעודת ט"ב היה נוטל פרוסה וטובל באפר וכו'. וראיתי בסה"ד ערך אבא אריכא (צד 7 דפוס ווארשוי) הביא וז"ל בעשרה מילי דחסידות שנהג בהם רב אחת מהן לא אכל בסעודת רשות וכתב שם ביוחסין בהגה"ה אות רי"ש (הוא הגהת ה"ר ש"ש והוא ביוחסין ערך רב) זה מוטל על כל ת"ח. ונראה דאיתא במדרש איכה בפסוק ויגרס בחצץ שיני רב אחר שאכל כל מטעמים שבעולם היה אוכל עפר לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שיני. ואמרתי לסימן אפיק שפה ועייל שפה בתראה עכ"ל. ועל זה העיר בעל סדה"ד שם לפום ריהטא היה נראה להבין דזה עשה אב בכל השנה אחר אכילתו לא בערב ט"ב בלבד דאם לא כן לא הוי בכדי למחשב למדת חסידות. אבל במ"א באו"ח סי' תקנ"ב כתב שזה עשה ערב תשעה באב. והביא סי' הנ"ל בשם רמב"ן בס' תורת האדם ובהג"מ שזה עשה ר"י בר עלאי לא רב, אכן ראיתי ברוקח הת"ב סי' ש"י ז"ל במדרש איכה רבי כשהיה אוכל סעודת ט"ב היה נוטל פרוסה וטובלה בעפר וכו' וכן רב בירושלמי עכ"ל. ונפלא בעיני כי לא שם עינו על דברי המדרש כתוב מפורש רב כשהיה אוכל סעודת ת"ב, וכן בנדפס מפורש ג"כ רב מן דהוא אכיל כל מאכלו וכו' ואמר זהו סעודת ת"ב: (סו) א"ר אלעזר בר' יוסי בש"ר חיננה בר' אבהו. בנדפס א"ר אלעזר ברבי יוסי בשם ר' חנינא בריה דרבי אבהו. והמאמר נשנה בקה"ר פ"א פסוק כל הדברים יגעים ושם איתא ר"א בשם ר' חנינא בריה דרבי אבהו וחסר „בר' יוסי" וראיתי בסדה"ד ערך ר' אלעזר ב"ר יוסי בן חלפתא שסיים היוחסין שכח להזכירו בסדר תנאים רק הביאו בזכרון בני ר' יוסי בשם ר' חנניה בר' אבהו, וצ"ע שם עכ"ל. והיוחסין כוון למאמר שלפנינו. וראיתי בפי' מהרז"ו במדרש שם שכתב נ"ל דצ"ל בסיפך ר"ח ברי' דר' אבהו בשם ר' אלעזר בר' יוסי: (סז) ר' אחא אמר חיטי מנית השי דמנין. מובא בערוך ערך מן ב' והביא כמו שהוא בכ"י כי בנדפס הגירסא כמה מינין יש בחטה ר' אחא אמר בחטי מנית חטים דלא מנין. אבל בקה"ר שם הוא כמו גירסת הכ"י רק מהופך שם דברי ר' אחא הוא שם בשם רבנן וכן להיפך. ופי' חטי מנית חטי דמנין שנמכרו במנין. וכן רש"י ביחזקאל כ"ז י"ז כתב ומדרש אגדה חטין יפין וגסין הנמכרים במנין. וראיתי בערוך שם הביא בשם ילמדנו פ' והיה עקב מהו חיטי מנית שהיתה אשה מונה חיטה חיטה שהיו גסות: (סח) וקמו להון. פי' ועמדו ופסקו שלא ידעו לחשוב יותר: (סט) ועוד אמר ר' אלעזר ברבי יוסי. בקה"ר שם ועוד אמר ר"א בש"ר יוסי. יש לתקן ר"א ב"ר יוסי: (ע) אצל המגירוס. וכן הערוך ערך מגס ג' הביא וז"ל במגילת איכה ותזנח משלום נפשי מעשה באשה אחת שהוליכה את בנה אצל המגרוס פי' בל"י קוראין למבשל מגירוס ע"כ. ובנדפס אצל חד פרטומס. ובקה"ר אצל חד פרטונים. יש לתקן כמו שהוא לפנינו בכ"י אצל חד מגרוס. וראיתי בערוך השלם שכתב על דברי הערוך בעו"ג אצל נחתום אחד. אבל באמת הערוך כוון למאמר השני במדרש אצל חד פרכטוס ולפניו היתה הגירסא אצל המגרוס כמו שהוא בכ"י. והרב בעל ערוך השלם הוסיף ערך פרכטוס ונדחק לבארה ולא יעיר שנוסחא מוטעת היא. והעיקר כמו שהיא בכ"י

דשבתא, (נו) ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהן והחלוקין שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו על מה זה מתאבל, והן אומרים היהודים הללו שומרי שביעית, ואין להם ירק, ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם, (נז) ומכניסים את המומוס לתיאטרון שלהם וראשו גלוח, והן אומרים אלו לאלו על מה ראשו של זה מגולח, והוא אומר היהודים הללו שומרי שבתות הן, וכל מה שהם יגעין כל ימות השבת אוכלים בשבת, ואין להם עצים לבשל בהם, והם שוברים מטותיהם ומבשלים בהם, והם ישינין בארץ ומתעפרים בעפר וסכין בשמן, לפיכך השמן ביוקר]: ד"א ישיחו בי יושבי שער. אלו ישראל שיושבין בבתי כנסיות ובתי מדרשות: ונגינות שותי שכר (סט), מאחר שהן אוכלין ושותין ומשתכרין בסעודת תשעה באב הן יושבין וקורין קינין ונהי איכה ישבה בדד:

[טו] **השביעני** במרורים הרוני לענה. (נח) ר' אבין פתח השביעני במרורים, (נט) בלילי י"ט הראשון של פסח: הרוני לענה (ס) בלילי תשעה באב, והוי ליל יום טוב הראשון של פסח, כלילי תשעה באב איכה ישבה בדד:

[טז] **ויגרם** בחצץ שני. (סא) מעשה בבנו של ר' חנינא בן תרדיון שנתחבר ללסטים וגילה רזם והרגוהו, והלך אביו ומצאו במדבר, ופיו מלא עפר וצרורות, וקרא עליו הפסוק ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ (משלי כ יז), נטלו בקשו לומר עליו קינים מפני כבוד אביו ולא הניחם, אמר אני אומר על בני ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר [ותוכחת נאץ לבי] ולא שמעתי (לקול) [בקול] מורי, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה (שם ה יא יב יג יד), ואמו אומרת עליו כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו (שם יז כה): (סב) ד"א ויגרם בחצץ שני. אמר הקב"ה ליחזקאל ואתה בן אדם עשה לך כלי גולה (יחזקאל יב ג), מה היו ר' חייא רבא ור' שמעון בן חלפתא, (סג) ר' חייא רבא אמר חמת וקערה ושטיח, וכל חד משמש שני דברים, חמת ממלאה קמח ונותנה תחת ראשו, קערה אוכל ושותה בה, ושטיח לש עליו וישן עליו, ר' שמעון בן חלפתא אומר אף קופה אחת של ארבע אזנים שתהא כח קת כולן, כך אמר הקב"ה והיה יחזקאל הזה למופת ככל אשר עשה תעשו וגו' (יחזקאל כד כד), והן לא עשו כן, אלא כיון שגלו היה אחד מהם מבקש ללוש עסתו ולא היה יודע במה ללוש, והיה חופר גומץ בארץ ולש עסתו בתוכה, והיא מתגבלת בצרורות, וכשהיה נותנה לתוך פיו היו שניו קהות, לקיים מה שנאמר ויגרם בחצץ שני:

הכפישני באפר. (סד) כההיא דתנינן ערב תשעה באב לא יאכל אדם בשר

הערות ותקונים

(נו) ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהן והחלוקין שלו עליו. מובא בערוך ערך חלוק בשם המדרש שלפנינו. ועיין לעיל בפתיחתא סי' י"ז הערה ד': (נז) ומכניסין את המומוס לתיאטרון שלהם וראשו גלוח. מובא בערוך ערך מימוס והביא בראש מגילת איכה, והיא בפתיחתא שם סי' י"ז, וחסרים המלות „ובהייתי שחוק" כמו שהביא בערך חלוק ובערך תאטר מן ב' מקומות האלה, והוראת מימוס עיין לעיל בפתיחתא סי' י"ז הערה ה': (נח) ר' אבין פתח. בנדפס חסרים המלות האלה. ונמצא לנכון גם בפתיחתא שם סי' י"ח: (נט) בלילי יו"ט הראשון של פסח. בנדפס זה יום טוב הראשון של פסח דכתיב בו ומצות על מרורים (שמות י"ב ח): (ס) בלילי תשעה באב. גם פה גירסא אחרת בנדפס מה שהשביעני בליל יו"ט הראשון של פסח הרוני בליל ט"ב לענה. וסיים שם הוי ליל יו"ט הראשון של פסח הוא ליל תשעה באב. ר"ל באותו יום שחל להיות יו"ט ראשון של פסח בו ביום חל להיות ט"ב: (סא) מעשה בבנו של ר' חנינא בן תרדיון. המעשה מסופר בסגנון אחר במס' שמחות סוף פי"ב וכן במדרש הנדפס משונה מאשר הוא בכ"י: (סב) ד"א ויגרם אמר הקב"ה ליחזקאל כל המאמר עד הכפישני באפר ליתא בנדפס ושנה לעיל פ"א ב' ד"ה ד"א בכה תבכה. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו איכה ג' ט"ז ע"ש: (סג) ר' חייא רבא. לעיל כתוב ר' חייא ב"ר אבא. וכן במקום ר' שמעון בן חלפתא הגירסא שם ור' שמואל וע"ש בהערות: (סד) כההיא דתנינן ערב ט"ב לא יאכל אדם בשר ולא ישתה יין ולא יבשל אדם שתי תבשילין. משנה תענית (דף כ"ו ע"ב). ובנדפס גירסא אחרת ותנן כל שהוא מסעודת

ת"ב

גבי ריב"ל (עז) א"ל למה אצטער מרי הכין, א"ל לית דין ציעור. אמר כן הוא מנהגן אכלין, א"ל בשובתא מה אתון עבדין, א"ל כפלים להון, בתר יומין אזל ריב"ל ואתקבל גבי ר' חייא בר אבא אייתי קדמוי עשרים וארבעה תבשילין יהב פריטין לתלמידוי ואמר להון בגין דאתון ידעין מנהגא דרבכון אכיל, אזול זבנון ועבדון ליה: (עח) ר' יצחק בר' אלעזר היה יודע שורה של סעודה כמנין ימות השנה, כד הוה ליה הוה עביד, כד לא הוה ליה (עט) היה לוקח הלפסות ושופה אותן בבירה שלא ישכח, (פ) והוה נסיב גרעינין להון בגין דלא ינשי יתהון:

נשיתי טובה. (פא) תני רבן שמעון בן גמליאל, זו רחיצת ידים ורגלים אחר בית המרחץ:

[יח] **ואומר** אבד נצחי, אלא תוחלתי ה'. (פב) כדההיא דאמר ריש לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו הצדיקים בעולם הזה חוזר ומרחם עליהם:

[יט] **זכר** עניי ומרודי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע זכורה אני עניי ומרודי שמרדתי בך, ולענה ורוש שהשקיתני, תיפוק דא בדא:

[כ] **זכור** תזכור ותשוח עלי נפשי. (פג) תני ר' חייא משל למלך שהלך לחמת גדר ונטל בניו עמו, פעם אחת הקניטוהו ונשבע שאין נוטלן עמו, והיה נזכר עליהם ובוכה ואומר הלואי הוו בני עמי, אעפ"י שמקניטין אותי, הה"ד מי יתנני במדבר מלון אורחים (ירמיה ט א), אמר הקב"ה הלואי הוו בני עמי כמה שהיו במדבר אעפ"י שמלינין עלי, ודכוותיה (ואתה) בן אדם (אמור אל) בית ישראל (היושבים) [יושבים] על אדמתם ויטמאו אותה (יחזקאל לו יז), אמר הקב"ה הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אעפ"י שמטמאין אותה:

ותשוח עלי נפשי. א"ר יודן אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה (פה) רבון כל העולמים יודעת אני שאת נזכר לאומות העולם ופורע להם כל מה שעשו, אלא מה אעשה ותשוח עלי נפשי, (פו) מתלא אמר עד שמינא כחיש כחישא מיית:

הערות ותקונים

בדפוס ראשון ר' חייא רבא אזל לדרומא נ"ל ר' חייא בר אבא כמו לפנינו וגם נכון הגירסא שלפנינו לגוד כי שם ישב ריב"ל (ירושלמי תרומות סוף פ"ח): (עז) א"ל למה אצטער מרי הכין. המאמר משובש ובלתי מובן ונמצא נוסחא אחרת בנדפס אייתו לקמיה כ"ד תבשילין א"ל בשבתא מה אתון עבדין א"ל אנן כפלין להון, לבתר יומין אתא ריב"ל לטבריא ואיתקבל גבי ר' חייא רבא [נ"ל בר אבא] ויהב לתלמידוי דריב"ל דרכמונין ואמר להון זילו ועבידו לרבכון כמנהגיה: (עח) ר' יצחק בר' אלעזר היה יודע שורה של סעודה כמנין ימות השנה. בנדפס הוה ידע למיסדר סעודתא כמנין ימות החמה: (עט) היה לוקח הלפסות ושופה אותן בבירה שלא ישכח. זה ליתא בנדפס: (פ) והוה נסיב גרעינין להון. בדפוס ראשון דפוס פיזארי וגם בדפוס קאנסטאנטינא נשתבש המאמר משגגת המעתיק או המדפיס וכך הגי' שם כד הוה ליה הוה עביד, כד לא הוה ליה נסיב שלשה עשר לעינין ומני עליהון בגין דלא יתנשי יתהון. ופה היה כתוב גילעינין ונפרדה המלה גי לעינין ובמקום האותיות ג"י הבינו שלשה עשר, וגלעינין הוא כמו גרעינין שפי' חרצן של פרי ובערך קלען הביא הערוך המקומות אשר המלה גלעינין בתוכה וסיים יש ספרים כתוב גרעינין. וגם אותיות ל' ור' מתחלפים כמו אלמנותיו ארמנותיו. ולפנינו בכ"י כתוב גרעינין וגם המ"כ העיר לזה וכתב בספר ישן גרעינין ופירושו שהיה מונה גרעינין על כל מין תבשיל כפי רוב התבלין והתיקונים הצריכים לו כדי שלא ישכח סדרם. ובנדפס תיקנו בגוף המדרש נסיב גרעינין עפ"י תיקונו של המ"כ: (פא) תני רשב"ג זו רחיצת ידים. עיין בבלי שבת (דף כ"ה ע"ב) בסגנון אחר: (פב) כדההיא דאמר ר"ל. לעיל פ"ג ג' פסוק אך בי ישוב. ולעיל הגירסא ר' שמעון בן לקיש והכל אחד, ובנדפס נירסא אחרת ארשב"ל משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעולם הזה חוזר ומרחם עליהם: (פג) תני ר' חייא משל למלך. מובא בילקוט איכה רמז אלף נ"ו וחסר הציון, והילקוט הביא כמו שהוא בכ"י ובנדפס הלשון משונה קצת: (פד) שהלך לחמת גדר. וכ"ה בילקוט שם ובנדפס שיצא למלחמה. וחמת גדר נזכר הרבה פעמים בירושלמי, והמעריך כתב חמת גדר מקום מים חמין כמו חמי טבריה כו' ע"ש: (פה) רבון כל העולמים יודעת אני שאת נזכר לאו"ה וכו' אלא מה אעשה וכו'. לזה המאמר כוון רש"י בפירושו לאיכה ג' כ' זכור תזכור ומדרש אגדה ידעתי שסופך לזכור את העשוי לי אבל תשוח עלי נפשי להמתין עד זמן הזכירה: (פו) מתלא אמר עד שמינא כחיש כחישא מיית. בילקוט שם עד דשמינא אכחש כחישא מאית, והכל אחד, וכן הביא הערוך בערך חשך וז"ל במגילת איכה זכור תזכור ותשוח עלי

עוד מאה מינין בביצה, (עא) שמע רבי ואמר לא ראינו שיש טובה בעולם: (עב) ר' אבהו אזל לבוצרה ואתקבל גבי (עג) יוסף ראשא (עד) אתאי קודמוי תמנן תבשילין דמוחין דעוף, א"ל לא יכעוס מרי עלי דלא הוה צדה ספק, ולמה קרי ליה יוסף ראשה, דהוה כל תבשיליה מוחין דעוף: (עה) ר' יהודה בן בתירא אזל לנציבין בערובת צומא רבא אכל ופסק, אתא ריש כנישתא אצלו [לזמוניה], אמר לו כבר אכלית ופסקית, א"ל אשגח עלי, דלא יהוון אמרין לא אשגח ההוא רבי עלוי, כי אטרח עלוי אזיל עמיה, אייתיו קודמוי תמנן בסוון חמר, חמר מן חמר, תמניין עיגולין דפיתא, פיתה מן פיתה, ותמניין תבשילין, תבשיל מן תבשיל, שתא מן כל בסי ובסי חד כסא דחמר, אכל מן כל עיגול ועיגול חד פתית, אכל מן כל תבשיל חד פס, א"ל לא כן אמרית כבר אכלית ופסקית, א"ל ומה שמיה נפשא דהיא נפישא: (עו) ר' חייא בר אבא אזל ללוד ואתקבל

הערות ותקונים

בכ"י וכמו שהביא הערוך המגרום: (עא) שמע רבי ואמר לא ראינו שיש טובה בעולם. כ"ה גם בקה"ר שם, אבל לפנינו בנדפס נוסף שמע ר' שמעון בן חלפתא ואמר לא שמענו שיש טובה בעולם, ועיין במ"כ: (עב) ר' אבהו אזל לבוצרה וכו'. בנדפס הוא אחר המאמר מר' יהודה בן בתירה: (עג) יוסף ראשא. בעל סדה"ד הביא זה הסיפור מהמדרש שלפנינו והביא ר' יוסי רישא, ובמדרש נאמר יוסי ראשא, ובנדפס רישא בלי תואר רבי: (עד) אתאי קודמוי תמנן תבשילין וכו'. פי' נתאחר אצל ר' יוסי רישא הביאו לפניו שמונים מיני מוחין מעופות, ותקטן עוד זאת בעיניו ואמר ליה שלא יכעוס על מיעוט המאכלים שלא היתה הצידה מספקת היום, כלומר לא עלה לי במצודה כדי הסיפוק ולכן היו קוראין אותו יוסי רישא על שלא היה מאכלו רק מוחות עופות: (עה) ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערובת צומא רבא אתא ריש כנישתא אצלו לזמוניה אמר לו כבר אכלית ופסקית וכו'. פירוש כבר אכלתי ופסק לי וכיון שגמר בלבו שלא יאכל יותר באותו היום היינו בערב תשעה באב אסור לאכול בשר ולשתות יין. והמאמר הזה מובא מגדולי הפוסקים עיין שבלי הלקט סדר תענית סי' רס"ה והביא שם את המדרש הזה, ומה שהביא שם ובסיפא אמרי אכל מכל עגול חד פתית, הכוונה ובסיפא אמרו בסוף מאמר המדרש אמרו; ומה שסיים שם מכאן כתב הגאון ז"ל דכל תענית שפוסק סעודתו מבעוד יום חוזר ואוכל ושותה עד שיבוא השמש, לא אדע אל איזה גאון כוון בזה ודבריו העתיק התניא רבתי הלכות ט"ב סי' נ"ט. ומה שהביא התניא מצאתי שהוכיח מכאן דכל תענית שפוסק סעודתו מבעוד יום חוזר ואוכל ושותה עד ביאת השמש, המליצה שמצא הוא בשבה"ל שם במקומו, עיין בהקדמה לשבה"ל מה שהעירותי בזה, ודברי המדרש הובא גם בתוס' עירובין דף מ"א ע"א ד"ה אי. וראיתי בתוס' תענית דף ל' ע"ב ד"ה כל, כתבו כדמשמע בירושלמי דר' יוסי איקלע לבצרה אכל סעודה מפסקת אתא לגביה דריש כנישתא וכו'. הביאו בשם ירושלמי בטעות כי לא נמצא בירושלמי רק במדרש איכה שם, גם בטעות ר' יוסי איקלע לבצרה, ורק ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין, גם במקום אתא לגביה דריש כנישתא, צ"ל אתא לגביה ריש כנישתא, כמו שמובא לנכון בתוס' עירובין שם, והרמב"ן בספרו תורת האדם הלכות אבילות ישנה הביא וז"ל וכתבו הגאונים מעשה ששנוי במדרש קינות ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין וכו', והביא כלשון שהוא לפנינו בכתב יד וע"ש שהאריך בדבר הנוגע לדינא. והנה מצאתי ראיתי שגם הגאון רבינו הגאל הביא את המדרש הזה בפירושו הנדפס זה מחדש בש"ס דפוס ווילנא תענית (דף י"ב ע"ב) והביא כלשון שהביא השבלי הלקט אשר דבריו לקח מפי' הר"ח ז"ל. גם הובא דברי המדרש בערוך ערך עגל א', בס א', פס ה', נפש א', והוראת המלות שהביא עיגולין דפיתא הוא תואר לפת כי הוא עגול [רונד] בסוון חמר וכן שתא מן כל בסי ובסי פי' כלי וצלוחית (עיין ערוך השלם) וכן אכל מן כל תבשיל חד פס כתב הערוך י"ל כמו הלפס והקדרה וי"ל שהוא כמו פס ידא ר"ל חתיכה אחת. ומה שרצה הרב בעל ערוך השלם לפרש כמו פת לא נכון. ולפנינו בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת בזה המאמר וכך איתא שם: ר"י בן בתירה אזל לנציבין בערבי צומא רבא אכל ופסק שמע ריש גלותא ואתא לגביה, א"ל ישגיח עלי רבי, א"ל אכלית ופסקית, א"ל ישגח עלי רבי דלא יהון אמרין לה השביה כלו, מטרח עלוי אזל עימיה, כיון דאזל אמר לטליא ברי, פטיליק דאת מייתי לן חד זמן קדמיי, לא תייתי לן זמן אחורי, מן דאכלון אייתין קדמיהון תמנין פטילקין (אכל מכל פטיליק חד פת ומכל פטים חד כס), א"ל רבי מן דאכלית ופסקית אייתון קדמך תמנין פטילקין מחדא פטילקי אכל רבי חדא פתית ומחדא (פטים) [צ"ל פיטם] איטתי רבי חד כס, אמר ולמה קרן לה נפשא דהיא כמה דאיתיהיב לה היא נפישה, וכל הלשון משובש והקדמונים והערוך וגם הרמב"ן הביאו כלשון הכ"י. והמוספי הביא המאמר בערך פטילקון וע"ש הוראתה: (עו) ר' חייא בר אבא אזל ללוד. בנדפס גם

של מעלה כולהי מתחלפין ואינון לא מתחלפין: (צז) אדריינוס שחיק עצמות שאל לר' יהושע בן חנניה א"ל בשביל שאתם אומרים בכל יום מחדש לו כסא הכבוד, ולמה הוא דומה לירדן הזה שאינו [פסיק] לא ביממא ולא בליליא, א"ל (צח) בני (סקליטין) [סנקליטין] יש לו, והדין ירדנא הוא נגיד ביממא לית הוא נגיד בליליא, א"ל נטר הייתי בבית פעור קריתי והיך מה דהוא נגיד ביממא נגיד בליליא:

[כד] **חלקי** ה' אמרה נפשי. (צט) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר משל למלך שנכנס למדינה ועמו דוכוסין ואפרכסין ואיסטרטילוטין הוה הדין אמר דוכוס פלן אנא נסיב לגבה, ואחרינא אמר אנא נסיב איסטרטילוטין לגביה, היה שם פיקח אחד ואמר איני נוטל אלא המלך לבדו, דכולהו מתחלפי והוא אינו מתחלף, כך אומות העולם, אלו עובדים לחמה, ואלו ללבנה, ואלו לעץ, ואלו לאבן, אבל הקב"ה בגורלן של ישראל הוא, הה"ד חלקי ה' אמרה נפשי, (ק) המד"א ה' מנת חלקי וכוסי (תהלים טז ה), (קא) חלקי ה'. ר' יצחק אמר חולקי:

על כן אוחיל לו. מייחדת שמו שתי פעמים ביום ואומרת שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד:

[כה] **טוב** ה' לקוויו. (קב) יכול לכל, ת"ל לנפש תדרשנו (איכה שם): ודכוותיה אך טוב לישראל אלהים (תהלים עג א). יכול לכל, ת"ל לברי לבב (שם), לאותן שלבן ברור עליהן שאין בידן לא חטא ולא עון. ודכוותיה טוב ה' למעוז ביום צרה (נחום א ז). יכול לכל, ת"ל ויודע (לחוסי) [חוסי] בו (שם). ודכוותיה אשרי אדם עוז לו בך (תהלים פד ו). יכול לכל, ת"ל מסילות בלבבם (שם), אילין דשבילייא דאורייתא תדירין בלביהון. ודכוותיה הטיבה ה' לטובים (תהלים קכה ד). יכול לכל, ת"ל ולישרים בלבותם (שם). ודכוותיה קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמה יח), יכול לכל, ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת (שם):

[כו] **טוב** ויחיל ודומם לתשועת ה'. (קג) כדההיא דאמר ריש לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו בעולם הזה הוא חוזר ומרחם עליהם:

[כז] **טוב** לגבר כי ישא עול בנעוריו. (קד) עול תורה, עול אשה, עול מלכות:

[כח] **ישב** בדד וידום. (קה) אמר רב נחמן אמר הקב"ה מלך בשר ודם כשהוא אבל מה דרכו לעשות, תולה שק על פתחו, א"ל אף אני אעשה כן, שנאמר אלביש שמים קדרות (ישעיה נ ג), (קו) ועוד שאלן וכו' דכתיב לעיל עד שאמרו ישב בדד, שנאמר ישב בדד וידום:

[כט] **יתן** בעפר פיהו. (קז) זה אחד מששה מקראות כשהיה רבי דורש ומגיע

הערות ותקונים

לאור עולם סי' כ"א ויאבק איש עמו עד עלות השחר י"א מיכאל היה א"ל מיכאל ומה אני שאני אחד מן השרים הראשונים כך עשית לי וכו' ע"ש: (צז) אדריינוס שחיק עצמות שאל לריב"ח. ב"ר שם, ושם הוא בהרחבת לשון ומבואר יותר ופה קצר המסדר. ובמדרש איכה הנדפס נתקן הלשון כמו שהוא בב"ר וכל המאמר קשה הבנה: (צח) א"ל בני סקליטין יש לו. תקנתי סנקליטין והוא מלה יוונית ופי' יועץ אחד מבית דין. ובמדרש ב"ר שם סונקתדרין שלו, וגם היא מלה יוונית ופי' יועץ למלך: (צט) ר' אבהו בש"ר יוחנן. מובא בילקוט איכה רמז אלף ל"ו והסר הציון: (ק) המד"א ה' מנת חלקי וכוסי. בנדפס הסיום הזה ליתא: (קא) חלקי ה'. ר' יצחק אמר חולקי, וכן בתרגום שם תרגם כן ונעלם ממני כוונת הדורש: (קב) יכול לכל. וי"ר ריש פי"ז, מדרש שו"ט מזמור ד' אות ה', תנחומא מצורע אות י"א וע"ש בהערה נ"ה, ומובא בילקוט תהלים רמז ת"ח בשם התנחומא, ועיין פסיקתא רבתי פמ"ג: (קג) כדההיא דאמר ריש לקיש. לעיל פ"ג ג' בפסוק קוי בי, ושם פ"ג כ"ב חסדי ה', ולהלן פסוק ל"א: (קד) עול תורה. מובא בילקוט איכה רמז אלף ל"ח והסר הציון: (קה) אמר רב נחמן. וכ"ה בכ"י לעיל פ"א א', ובנדפס שם אמר רב נחמן אמר שמואל משום ריב"ל, ובכאן בנדפס אמר ר' שמואל בר נחמן, ועיין לעיל פ"א הערה י"ד: (קו) ועוד שאלן וכו' כדכתיב לעיל עד שאמרו ישב בדד שנאמר ישב בדד וידום. פה קצר המעתיק בלשונו, וכוונתו כי כבר כתוב לעיל פ"א א', אבל בנדפס כתוב פה כל המאמר בשלימות: (קז) זה אחד מששה מקראות. ירושלמי חגיגה פ"ב ריש ה"א (דף ע"ז ע"א) ולפנינו בכ"י

[כא] **זאת** אשיב אל לבי על כן אוחיל. (פז) ר' אבא בר כהנא אמר משל למלך שנשא אשה וכתב לה כתובה גדולה, וכתב לה כך וכך חופות אני עושה ליך, וכך תכשיטין אני עושה ליך, (פח) וכך וכך כסף וזהב אני נותן ליך, והניחה שנים רבות והלך לו למדינת הים, והיו שכנותיה מקנטרות אותה ואומרות לה לא בעליך שבק יתיך, זילי נסבי לך גבר אוחרנן, והיתה בוכה ומתאנחת, ואח"כ היתה נכנסת לתוך חופתה וקראת כתובתה ומתאנחת, לאחר ימים ושנים בא המלך, ואמר לה תמיה אני ממך איך המתנת לי כל השנים הללו, אמרה לו אדוני המלך אילולי כתובתך מרובה שכתבת לי, כבר הטעו אותי שכנותי, כך אומות העולם מונין את ישראל ואומרות להם אלהכון לא בעי יתכון, שביק יתכון, סליק שכינתיה מעליכון, בואו אצלנו ואנו ממנים אתכם (פט) דוכוסין ואפרכסין ואיסטרטליטין, וישראל נכנסים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שלהם, וקורין בתורה ופניתי אליכם והפריתי אתכם [וגו'] ולא תגעל נפשי אתכם (ויקרא כו ט וי"א), ומתנחמים, למחר כשהגאולה באה אמר הקב"ה לישראל בני תמיה אני מכם היאך המתנתם לי כל השנים הללו. והן אומרים לפניו רבון כל העולמים אילולי תורתך שנתת לנו, והיינו נכנסים בבתי כנסיות ובתי מדרשות, והיינו קורין ופניתי אליכם, ולא תגעל נפשי אתכם, כבר הטענו אומות העולם ממך, הה"ד לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קיט צב). (צ) [לכך נאמר זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל]:

[כב] **חסדי** ה' כי לא תמנו. (צא) כההיא דאמר ריש לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו הצדיקים בעולם הזה חוזר ומרחם עליהם:

[כג] **חדשים** לבקרים. (צב) ר' סימון אמר על שאת מחדשנו בבוקרן של מלכיות, אנו יודעין שרבה אמונתך לגאלנו. א"ר אלכסנדראי על שאת מחדשנו בכל בקר, אנו יודעין שאמונתך מרובה על כל להחיות המתים. (צג) ר' שמואל אמר אין כת של מעלה אומרת שירה ושונה. ר' חלבו בשם ר' שמואל [בר נחמן] אומר בכל יום ויום הקב"ה מחדש לו כת של מלאכים והן אומרין שירה לפניו ומהלכין, א"ר ברכיה לר' חלבו (צד) והכתיב ויאמר שלחני כי עלה השחר (בראשית לב כז), (צה) א"ל חניקה סברת מחניקיני, (צו) הוה מיכאל וגבריאל הן שרים

הערות ותקונים

עלי נפשי מתלא אמר על דשמינא חשיך חשיכא מיית. ספר אחר על דשמינא כחיש כחישא מיית, והגירסא השניה הוא כמו שהוא בכ"י לפנינו, ופי' חשיך דל ורזה [מאגער], מלוע את ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג ד') תרגומו חשיך בר מלכא. ובנדפס גירסא אחרת מתלא אמרה על דשמינא עביד קטין נפשיה דקטינא נפקת: (פז) ר' אבא בר כהנא אמר משל למלך שנשא אשה. נובע מפסיקתא דר"כ פסקא אנכי אנכי (דף קל"ט ע"ב) ובסגנון אחר הוא בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשר דברים: (פח) וכך וכך כסף וזהב אני נותן לך. בפסיקתא דר"כ שם כך וכך תיסברא֗ות אני נותן לך: (פט) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטליטין. הוראתם עיין בפסיקתא דר"כ פסקא פרה הערה רי"א: (צ) לכך נאמר. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ובנדפס, ובנדפס נוסף עוד ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה. על כן אוחיל לו ומיחדים שמו שתי פעמים ביום ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד: (צא) כההיא דאמר ר"ל. לעיל פ"ג ג' אך בי ישוב ופ"ג י"ח בפסוק ואומר אבד נצחי: (צב) ר' סימון אמר על שאת מחדשנו בבוקרן של מלכיות. נשנה במדרש ב"ר ריש פע"ח, והתחלת המאמר מובא במדרש שו"ט מזמור כ"ה אות ב', ובמדרש שו"ט הגירסא ר' שמעון בש"ר סימון ובמדרש ב"ר ר' שמעון בר אבא, וכן במדרש איכה הנדפס הוא ר' שמעון בר אבא, ובמדרש שלפנינו הוא בהיפך שמות האומרים, ויש לתקן במקום א"ר אלכסנדרי צ"ל א"ר שמעון בר אבא וכן להיפך עיין שו"ט שם הערה ח': (צג) ר' שמואל אמר כו' ר' חלבו בש"ר שמואל אמר וכו'. בב"ר שם הוא מאמר אחד וכך הגירסא שם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר לעולם אין כת של מעלה מקלסת ושונה אלא בכל יום בורא הקב"ה כת של מלאכים חדשה והם אומרים שירה חדשה לפניו והולכין להם, ועיין כוונת המאמר ביפה תואר שם: (צד) והכתיב ויאמר שלחני כי עלה השחר. בב"ר שם נוסף והגיע זמני לומר שירה: (צה) א"ל חניקה סברת מחניקיני. פירש"י בב"ר בפי' המיוחס לו חניקה מי סברת מחנקני, נתפוס אותי בדבריך כאדם שתופס את חבירו לחנקו, ועיין במ"כ שם: (צו) הוה מיכאל וגבריאל שרים של מעלה. בלהוטים ממדרש אבכיר שהובאתי

לאור

יהיב בידך (דניאל ב לח), ודי הוה צבי הוה מחי (שם ד יט), וכל מאן דהוה בעי בבני אנשא עביד:

[לה] **להטות** משפט גבר פני עליון:

[לו] **לעות** אדם בריבו ד׳ לא ראה:

[לז] **מי** זה אמר ותהי ד׳ לא צוה. (קיד) פרעה צוה, דכתיב ויצו פרעה לכל עמו לאמר (שמות א כב), הקב״ה לא צוה, דכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים (שם טו ד): המן צוה, דכתיב ויכתוב ככל אשר צוה המן (אסתר ג יב), והקב״ה לא צוה, דכתיב ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו (שם ח כה):

[לח] **מפי** עליון לא תצא הרעות והטוב. (קטו) א״ר אלעזר משעה שאמר הקב״ה למשה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו), מאותה שעה מפי עליון לא תצא הרעות, והלא כל הטובות יוצאות מפי הקב״ה, מה ר״ל מפי עליון לא תצא הרעות, אלא רעה אינה יוצאה לעושי טובה, ולא טובה לעושי רעה, אלא רעה יוצאה לעושי רעה, וטובה לעושי טובה, רעה לעושי רעה, ישלם ה׳ לעושי הרעה כרעתו (ש״ב ג לט), וטובה לעושי טובה, הטיבה ה׳ לטובים (תהלים קכה ד):

[לט] **מה** יתאונן אדם חי. (קטז) א״ר יודן דיו שהוא חי. (קיז) א״ר חיננא גבר בחצאת ואת חי ומתאונן: (קיח) א״ר לוי מה יתאונן אדם גבר על חטאיו. (קיט) א״ר יונתן יעמוד כגבור ויתודה על חטאיו ואל יתאונן, (קכ) רבי אומר אמר הקב״ה תורעומנין בני תרעומנין, (קכא) לאדם הראשון אמרתי אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב יח), והוא מתרעם ואומר האשה אשר נתת עמדי וגו׳ (שם ג יב), אף יעקב אני הייתי עסוק (קכב) להמליך את בנו במצרים, והוא מתרעם ואומר [למה תאמר יעקב ותדבר ישראל] נסתרה דרכי מה׳ ומאלהי משפטי יעבור (ישעיה מ כז),

---

הערות ותקונים

דיירי ארעא די דארין בני אינשא. הפסוק נעתק בטעות וצ״ל ובכל די דארין בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא יהב בידך והשלטך בכלהון (דניאל ב׳ ל״ח), וכן הכתוב ודי הוה צבי הוה מחי, נעתק בטעות, וצ״ל די הוה צבי מחא (דניאל ד׳ י״ט), והסיום וכל מאן דהוה בעי בבני אנשא עביד, אין זה לשון הכתוב, ויש למחוק מן הספר: (קיד) פרעה צוה דכתיב ויצו פרעה. במדרש אסתר פ״ז בפסוק ויקראו סופרי המלך ויכתב ככל אשר צוה המן, הוא בקצת הרחבת לשון, והילקוט אסתר רמז אלף כ״ה הוא מן מדרש פנים אחרים שהוצאתי לאור, כי במדרש אסתר שם הוא קצת בשינויים, ועיין גם תנחומא הנדפס מכבר תולדות אות ה׳: (קטו) אמר ר׳ אלעזר משעה שאמר הקב״ה למשה ראה נתתי לפניך. מובא ברש״י איכה ג׳ ל״ח, והגירסא שם א״ר יוחנן במקום א״ר אלעזר: (קטז) א״ר יודן דיו שהוא חי. בנדפס מובא בתמי׳: (קיז) א״ר חיננא גבר בחצאה ואת חי ומתאונן. הלשון משובש, ובנדפס מובא בשם ר׳ לוי חייתן בידי לחי ואתה מתאונן: (קיח) אמר ר׳ לוי מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו. גם פה הלשון משובש, ובנדפס מובא בשם ר׳ ברכיה מה יתאונן על חי העולמים, אם מבקש הוא להתאונן גבר על חטאיו, ואולי יש לתקן כן לפנינו: (קיט) א״ר יונתן יעמוד כגבור ויתודה על חטאיו ואל יתאונן. בנדפס מובא זה בשם ר׳ הונא, והמאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא ותאמר ציון (דף ק״ל ע״ב), ושם הגירסא א״ר יודה יעמוד כגבור וע״ש הערה כ״ג, וכנראה חסר בפסיקתא שם בהתחלה, ובהערה כ״ה שם הבאתי כי בכ״י אקספארד נמצא לפני המאמר א״ר יודה, עוד א״ר אבא בר יודן מה יתאונן אדם חי די לאדם שהוא חי, והוא המאמר שלפנינו בכ״י, א״ר יודן דיו שהוא חי, ואח״כ מובא שם א״ר ברכיה חיותך בידי וחי ואתה מתאונן, והוא המאמר לפנינו בכ״י א״ר חיננא רק המאמר נשתבש, ואח״כ מובא שם א״ר לוי מה יתאונן אדם לחי העולמים, אלא אם מבקש אדם להתאונן גבר על חטאיו, וכן תקנתי לפנינו כמו שהבאתי בהערה קי״ב, ובנדפס מסוגה שמות האומרים, עיין בפסיקתא בהערה כ״ה שם: (קכ) רבי אומר אמר הקב״ה. פסיקתא דר״כ שם: (קכא) לאדם הראשון אמרתי אעשה לו עזר כנגדו. בנדפס אדה״ר אחר כל השבח שעשיתי עמו הוא מתרעם לפני, ובפסיקתא דר״כ שם אדם הראשון עסוק אני עמו לעשות לו עזר והוא עומד לפני ומתרעם האשה אשר נתת עמדי: (קכב) להמליך את בנו במצרים. בפסיקתא שם הביא הכתוב נראיה ויוסף הוא השליט על

הארץ

לאח־ מהם בוכה, כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד יג), אפילו דברים שאין בהן חטא נכתבים לאדם בפנקסו, [ומי כותבן] עושה שחר עיפה [ודורך על במתי ארץ] ה' [אלהי] צבאות שמו (שם שם). בקשו [את] ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה' (צפניה ב ג), שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' [אלהי] צבאות (את) שארית יוסף (עמוס ה טו): ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני לעלות אותי (ש"א כח טו): כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת יב יד):

[ל] יתן למכהו לחי ישבע בחרפה:

[לא] כי לא יזנח, ח"ו לא שבק ולא ישבוק:

[לב] כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו. (קח) כדאמר ריש לקיש אעפ"י שהקב"ה כועס על עבדיו בעולם הזה הוא חוזר ומרחם עליהם:

[לג] כי לא ענה מלבו. (קט) אם כן למה באו ישראל לספק בימי המן, רבנן ורשב"י, רבנן אמרי על שעבדו ע"ז, (קי) ורשב"י אמר על ידי שאכלו תבשיל גוים, אמרו לו והלא לא אכלו אותן אלא בשושן הבירה בלבד, הה"ד ובמלאות הימים האלה עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הבירה למגדול ועד קטן (אסתר א ה), אמרו לו והלא כל ישראל ערבים אלו לאלו, דכתיב וכשלו איש באחיו (ויקרא כו לז), אל תאמר באחיו, אלא בעונות אחיו, מכאן שישראל ערבין אלו לאלו, אמר להם אם כדעתכם חייבתם את ישראל כליה, דכתיב זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כב יט), אמרו לו אעפ"כ לא עבדו אותה מלבם, דכתיב כי לא ענה מלבו, אעפ"כ ויגה בני איש, (קיא) העמיד עליהם אדם קשה זה המן הרשע שעמד והגה את מכותם: (קיב) [רבי ברכיה בשם ר' לוי אמר בשני מקומות פעלו ישראל עם הקב"ה, בסיני פעלו בפיהם ולא פעלו בלבם, שנאמר ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו (תהלים עח לו), בבבל פעלו בלבם ולא פעלו בפיהם, שנאמר כי לא ענה מלבו, אעפ"כ ויגה בני איש הביא עליהם איש צר ואויב זה המן, והגה את מכותם]:

[לד] לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ. זה נבוכדנצר הרשע שכתוב בו (קיג) וכל די דיירי ארעא די דארין בני אנשא וחיות ברא ועופא דשמיא

הערות ותקונים

בכ"י הוא כלשון הירושלמי שם. ובנדפס הגירסא ר' הוה פשיט קרייה וכד הוה מטי לאילין פסוקיא הוה בכי. וכן במדרש וי"ר פכ"ו אות ז' רב חייא פשיט קרייה צ"ל ר' הוה פשיט קרייה וגם הוא בהוספות קלת ומובא לנכון במדרש שמואל פכ"ד, וקה"ר סוף קהלת, ובתנחומא הנדפס אמור אות ד' נמצא הוספה שנוסף מן וי"ר, עיין בתנחומא אמור אשר הוצאתי לאור הערה כ"ט מה שהעירותי שם, ובגמרא בבלי חגיגה (דף ד' ע"ב) הוא באופן אחר, ומובא שם ר' אלעזר כי מטי להאי קרא בכי, וכן רבי אמי כי מטי להאי קרא בכי ע"ש, והמדרש איכה הביא כלשון הירושלמי, ובמדרש איכה הנדפס יש למחוק המלות „וכתיב" כי הנה יוצר הרים, וכן „וכתיב" שנאו רע, וכן „למה" כי את כל מעשה האלהים. המלות שהסגרתי מיותרות הן. ובירושלמי שם כי את כל המעשר צ"ל כי את כל מעשה האלהים: (קח) כדאמר ריש לקיש. עיין לעיל הערה נ"ח: (קט) אם כן למה באו ישראל לספק בימי המן. מדרש שה"ש פ"ז בפסוק זאת קומתך. ובנדפס השמיטו כל המאמר הזה והתחילו במאמר שלאחריו במדרש שה"ש שם ר' ברכיה בשם ר' לוי, ואין ספק שהיה גם ההתחלה מן המדרש שם רק שהשמיטו ונשאר מחלה השנית, ולפנינו בכ"י לא הובא מחלה השני והוספתי בפנים: (קי) ורשב"י אמר ע"י שאכלו תבשיל גוים. עיין בגמרא בבלי מגילה (י"ב ע"א) שאלו תלמידיו את רשב"י, ומובא שם בסגנון אחר ממה שהוא בכאן ובמדרש שה"ש שם: (קיא) העמיד עליהם אדם קשה זה המן הרשע שעמד והגה את מכותם. במדרש שה"ש שם העמיד אדם קשה ביותר לנכותן זה נבוכדנצר ועמד והגה את מכתן, והרש"ש כתב שם לכאורה נראה להגיה זה המן: (קיב) ר' ברכיה בשם ר' לוי. הוספתי כמו שהוא במדרש שה"ש שם, ולעיל בהערה ק"ד העירותי כי בנדפס חסר מחלה הראשונה ומתחיל במאמר דר' ברכיה בש"ר לוי, ואולי טעה המעתיק והשמיט מן את מכותם עד את מכותם במאמר השני: (קיג) וכל דיירי

בני אדם שאומרים עלי לשון הרע לר' יוחנן, (קלד) אלא כל עמא לדינא אמרין, (קלה) והוו תמן [ר' חייא] ר' אמי ור' אסי ונפקין להון:

[מב] **נחנו** פשענו ומרינו, אתה לא סלחת. (קלו) רבנן דתמן אמרין אין דעובדייא בישין מרוותיה בישין, ורבנן דהכא אמרין אין בעילתיה מרירן בסימא חמיע. ר' הונא בשם ר' יוסף נחנו פשענו ומרינו באמונתנו אתה לא סלחת באמונתך. א"ר לוי נחנו פשענו ואתה לא סלחת אלא החרבת ביתך:

[מג] **סכות** באף ותרדפנו הרגת לא חמלת:

[מד] **סכות** בענן לך מעבור תפלה. (קלז) ר' עקיבה היה עומד ונידון לפני טורנוסרופוס הרשע, מיד ירד הענן והקיפן, והיה שם ר' יהושע הגרסי עומד ומשמשו, (קלח) אמר דומה לי שלא ירד הענן אלא כדי שלא יקובל תפלתו של רבי. (קלט) אחרים אומרים כדי שלא יצטער הדיין ויקפיד וילך: ד"א סכות בענן לך. (קמ) ר' חיננא בר פפא בעא קומי ר' שמואל [בר נחמני] א"ל בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה, מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה, א"ל שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים, (קמא) כההיא דא"ר יוסף בר חלפתא עתים הם לתפלה, מן הדין קרייא ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים סט יד), נמשלה התפלה למרחץ, מה המרחץ הזה פעמים פתוחה פעמים נעולה,

---

הערות ותקונים

כאן אלא כי נכנעו: (קלד) אלא כל עמא לדינא אמרין. פירוש כולם עמדו נגדין: (קלה) והוה תמן ר' חייא ור' אמי ונפקין להון. פירש המ"כ שלא יתביים האומר בפניהם, עיין ביפה ענף ובירושלמי בק"ע ופ"מ: (קלו) רבנן דתמן אמרין אין בעובדייא בישין מרוותיה בישין, ורבנן דהכא אמרין אין בעילתא מרירן בסימא חמיע. בנדפס גם בדפוס ראשון מהופך הסדר בשם רבנן דהתם (דתמן) אמרי אית כרנכי מרירן בסימא דסימא חמיע. ובשם רבנן דהכא מובא שם אין דעובדין בישין למריהון קשין, והערוך ערך עלת א' הביא וז"ל במגלת איכה נחנו פשענו אין דעוליתא מרירן בסימא חמיע, והביא עולשי שדה עולתין, והמוספי הוסיף וכתב כרנבי כתוב בנוסחאות, והיה לפניו הגירסא כרנבי במקום לפנינו כרנכי, והוסיף בערך כרנבי והביא את דברי המדרש וכתב פי' בל"י כרוב (קאהל), ולדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם הוא מלשון ערבי. ועיין במפרשים במ"כ ובפי' יפה ענף ובהרז"ו וברד"ל שנדחקו לפרש המשלים האלה, והמעריך בערך אירסנדבי הביא וז"ל אירסנדבי מרירן בסימא חמיע, במדרש איכה בפסוק נחנו פשענו ה"ג בספר כתיבת יד, פי' עולשי שדה שהן אינדייא. ארסיית הן מכין והחומץ חמוץ כלומר כמו זאת שעשינו רע במה שפשענו ומרינו כך אתה הרעות במה שלא סלחת. ורבנן דהכא סברי שאין ראוי לומר כן כלפי מעלה אלא אין דעובדין בישין למריהון קשיין. כלומר מי שמעשיו רעים אין הרע אלא לעצמו, וזהו אתה לא סלחת ונמצא שיש לנו לסבול עונינו כו' עכ"ל. ועיין בערוך השלם ערך אריסנדבי והביא שם את דברי המעריך. ולדעתי בכ"י שהיה לפני המעריך היה כתוב **אית כרנבי** ובטעות נעשית **אירסנדבי** מלה אחת ומן **כרנבי** נעשית **סנדבי** ולפני המדפיס דפוס ראשון היה כתב יד בנוסח כעין הגירסא שהיה לפני המעריך רק להמעריך היתה הגירסא מוטעת ובעבור זה נכנס ג"כ בדחוקים לבארם. ויש עוד לברר מלת בסימא חמיע בסים הוראתה חומץ וכן חמיע הוראתה חמץ וקשה לברר כוונת המשל: (קלז) ר"ע היה עומד ונידון וכו'. והיה שם ר' יהושע הגרסי עומד ומשמשו. עיין ערוך השלם ערך גרסי. בנדפס הגירסא והיה שם יהושע הגרסי עומד בתפלה עמו בלי שם הכבוד רבי, ועיין עירובין (דף כ"א ע"ב) שהוא היה משרתו של ר"ע ורש"י כתב גרסי שם מקום, או שהיה טוחן גריסין, וכן במדרש משלי פ"ט מסופר מן יהושע הגרסי משרתו של ר"ע ע"ש: (קלח) אמר דומה לי שלא ירד הענן אלא כדי שלא תשמע תפלתו של רבי. ר"ל של רבי עקיבא, ובנדפס שלא תשמע תפלתו של רבי שה"ל סכותה בענן מעבור תפלה, ויפה כתב הרב בעל יפה ענף זהו סימנא בעלמא שאין תפלתו נשמעת כאלו ענן מפסיק בד"מ, וכדרך זה פירש רבינו האי גאון ז"ל בהא דגרסינן בפרק אין עומדין [ברכות ל"ב ע"ב] רבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא משום דכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה שהכתוב שמו סימן רע לענן ודרש את הכתוב כאלו כתיב סכותה בענן מעבור לך תפלה ע"ד כל תשא עון כמו כל עון תשא וכיוצא מהכתובים המסורסים: (קלט) אחרים אומרים כדי שלא יצטער הדיין ויקפיד וילך. זה ליתא בנדפס: (קמ) ר' חנינא בר פפא בעא קומי ר' שמואל בר נחמני. המאמר הוא בשינויים בנדפס ע"ש, ויש לתקן שם ר' חנינא בר פפא שאל במקום ר' חלבו שאל. ונשנה בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"ז ע"א) וע"ש בהערה ח', וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור ס"ה אות ד' וע"ש בהערה ס' מה שהעירותי: (קמא) כההיא דאמר רב יוסף בר חלפתא. נשנה בירושלמי מכות פ"ב ה"ט ופסיקתא שם

ואף אבותיכם במצרים כן, אני אמרתי לתת להם לחם קל, כדרך שהמלכים אוכלים, (קכג) שלא יהא אחד מהם גוסא ודרדייא אוחזתו, והם מתרעמים ואומרים ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (דברים כא ה), (קכד) ואף ציון מתרעמת ואומרת עזבני ה׳ וד׳ שכחני (ישעיה מט יד):

[מ] **נחפשה** דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה׳:

[מא] **נשא** לבבנו אל כפים אל אל בשמים. (קכה) ר׳ אבא בר זבדא ור׳ תנחום בר עילאי ור׳ יאשיה (קכו) נפקין לתעניתא, עאל ר׳ אבא בר זבדא ודרש נשא לבבנו אל כפים, (קכז) כד ליבא דבר נש מתנסיב מיניה, הוא עביד תתובית, אלא מהו נשא לבבנו אל כפים, (קכח) נשוי ליבינן לכף ידינן ואח״כ אל אל בשמים, נהי לבבנו מן קדם עובדיהון בישא קדם אבוהון דשמיא, בנוהג שבעולם (קכט) אם יהיה השרץ ביד אדם אפילו הוא טובל במי בראשית, והשרץ בידו אין לו טהרה לעולם, (קל) כשהשליכו אם יטבול בארבעים סאה יטהר, (קלא) כך כל תענית שנעשה בצבור, אם אינה נעשית כל צרכה, עליה הכתוב אומר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה יב ח): (קלב) עאל ר׳ תנחום בר עילאי ודרש ויכנעו שרו ישראל והמלך ויאמרו צדיק ה׳ (דה״ב יב ו), מה כתיב שם (וכראות) [ובראות] ה׳ כי נכנעו (ויאמר לא אשחיתם), [היה דבר ה׳ אל שמעיה לאמר נכנעו לא אשחיתם] (שם שם ז), (קלג) ומה אם מי שמכניע עצמו מתוך צרה הקב״ה מקבלו, מי שמכניע עצמו מתוך רווחה עאכ״ו: עאל ר׳ יאשיה ודרש התקוששו וקושו (צפניה ב א), נקשט עצמן עד דלא נקשט אוחרנין, בשביל שיש

הערות ותקונים

הארץ (בראשית מ״ב ו׳): (קכג) שלא יהא אחד מהם גוסא ודרדייא אוחזתו. בנדפס גוסא ודולרייא אוחזתו. ובפסיקתא שם גוסה ודלריא. ובספרי ריש דברים פסקא א׳ שלא יהא דולריא אוחזתו. ודברי הספרי מובאים בילקוט דברים רמז תת״ך ושם בטעות גוסרודליא. אין ספק שהיה לפני הילקוט בספרי גוסה ודלריא אך מידי המעתיקים נעשו שתי המלות למלה אחת משובשת, כמו שהעירותי בפסיקתא בהערה כ״ט. והרב הגדול בעל מאיר עין הביא גירסת כתב יד ספרי שלא יהא גוסה ודלריא אחזתו, והערוך ערך גס ד׳ הביא המאמר בשם הפסיקתא ומגילת איכה שלפנינו וספרי וגורס גוסה ודלריא. ומבאר המלות ועיין בערוך השלם. והמוספי כתב שם נראה שהגירסא נכונה גוסה, ודיירא, ופי׳ גוסא בל״ר מין חולי אשר בו מתאפק האדם להקיא ואינו יכול, ופי׳ דיירא בל״י ורומי Diarrhoa διαρροια חולי השלשול, וכן הביא הערוך בערך דרריא בשם הפסיקתא ומגילת איכה שלפנינו (הביא רק המלה ולא המאמר) וכתב ס״א דלריא כבר פירשנו בערך גס. והמוספי כתב גם שם פי׳ בל״י ורומי חולי השלשול: (קכד) ואף ציון מתרעמת ואומרת עזבני ה׳ וד׳ שכחני. וכ״ה בנדפס, אבל בפסיקתא דר״כ אשר משם נובע המאמר נמצא הסיום ברחבה קצת והמסדר מן המדרש איכה קצר בלשונו, אף ציון כן עשתה לי אני עסוק עמה להעביר את המלכיות מן העולם, לא כבר העברתי בבל מדי ויון, ועתיד אני להעביר את מלכות אדום, והיא מתרעמת לפני ואומרת עזבני ושכחני: (קכה) ר׳ אבא בר זבדא ור׳ תנחום בר עילאי ור׳ יאשיה נפקין לתעניתא. ירושלמי תענית פ״ב ה״א (דף ס״ה ע״א) ושם הגירסא ר׳ בא בר זבדא (הוא כמו ר׳ אבא בחסרון האל״ף) ור׳ תנחום בר עילאי ור׳ יאשיה, ובנדפס הגירסא ר׳ ביבא בר זבדאי [צ״ל ר׳ בא בר זבדאי], וכן בנדפס ר׳ תנחום בר חנילאי צ״ל בר עילאי, ועיין סדר הדורות ערך ר׳ תנחום בר חנילאי ויש לתקן וכצ״ל [ר׳ תנחום בר חנילאי] ור׳ אבא בר זבדאי ור׳ יאשיה גזרו תענית ודרשו, וענין זה בירושלמי רפ״ב דתענית ר׳ תנחום בר אילעי ור׳ אבא [צ״ל ור׳ בא]: (קכו) נפקין לתעניתא בתענית צבור. היו יוצאין לרחובה של עיר להתפלל והחכמים היו דורשין לפניהם לעורר לבם לתשובה: (קכז) כד ליבא דבר נש מתנסיב מיניה הוא עביד תתובא. בירושלמי ואיפשר כן אית בר נש דנסב ליביה ויהיב גו ידיה: (קכח) נשוי ליבינן לכף ידינן. פירוש נשים לב מה שבכף ידינו דהיינו לשוב מן החמס אשר בכפינו: (קכט) אם יהיה השרץ ביד אדם אפילו הוא טובל במי בראשית. בירושלמי אפילו טובל במי שילוח או במי בראשית. עיין בבבלי תענית (דף ט״ז ע״א) ושם הגירסא אפילו טובל בכל מימות שבעולם: (קל) כשהשליכו אם יטבול בארבעים סאה יטהר. בירושלמי השליכו מידו מיד טהור, ובגמרא בבלי שם זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה: (קלא) רק כל תענית שנעשה בציבור כו׳. זה ליתא בירושלמי שם, וכן ליתא בנדפס: (קלב) עאל ר׳ תנחום בר עילאי. ירושלמי שם: (קלג) ומה אם כו׳. הסיום הזה נשמט בירושלמי, וכן חסר בנדפס, ושם הגירסא נתעינו אין כתיב כאן

א"ל את יהודאי עבר קדם מלכא ושאיל בשלמיה, א"ל אזלון קטלון ליה, תוב עבר אוחרן ולא שאיל בשלמיה, אמר להו אזלון קטלון ליה, א"ל (קמז) בני (סקליטון) [סנקליטון] לית אנן ידעין מהו דרכך, היך מה דלא שאיל בשלמך את קטיל ליה, ודשאיל בשלמך את קטיל ליה, אמר להון הרפוני דאנא ידע היך אקטול שנאי, (קמח) הוא שכנסת ישראל אומרת רבת ה' ריבי נפשי:

[נט] **ראית** ה' עותתי שפטה משפטי:

[ס] **ראית** כל נקמתם כל מחשבותם לי:

[סא סב] **שמעת** חרפתם ה' כל מחשבותם עלי: שפתי קמי והגיונם עלי כל היום:

[סג] **שבתם** וקימתם הביטה אני מנגינתם. אני זמריהם:

[סד] **תשיב** להם גמול ה' כמעשה ידיהם. ירמיה אמר תשיב להם גמול, (קמט) אסף אמר והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם וגו' (תהלים עט יב), (קנ) מה שעשו לנו בתורה שקרואה חוקה, המד"א אלה החקים והמשפטים (דברים יב א), ר' יהושע בן לוי ורבנן, ר' יהושע בן לוי אמר והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, מה שעשו לנו במקדש שקרוי חיק, שנאמר ומחיק הארץ עד העזרה התחתונה שתים אמות (יחזקאל מג יד), ורבנן אמרי והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, מה שעשו לנו במילה, (קנא) שהיא נתונה בחיק, (קנב) ר' הונא ור' יהושע דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן אמרו שהיו חותכין מילותיהן של ישראל, וזורקין אותם כלפי מעלה, ואומרים בזו בחרת (קנג) הא לך מה שבחרת, עד שבא שמואל ופרע להם, הה"ד ויאמר שמואל הגישו אלי את אגג מלך עמלק וילך אליו אגג מעדנות (ש"א טו לב), מהו מעדנות, (קנד) ר' אבא בר כהנא אמר שהיה חותך מבשרו זיתים זיתים ומאכיל (קנה) לנעמיות, הה"ד יאכל בדי עורו יאכל בדיו בכור מות (איוב יח יג), (קנו) שבישרו מיתה מרה, ורבנן אמרי הביא ארבע (קנז) קונדסין ומתחו עליהן, הה"ד אכן סר מר המות (ש"א טו לב), כך ממיתין השרים מיתה מרה, ר' יצחק אמר סירסו, הה"ד כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך (שם שם לג), אמו של אגג, מיד וישסף שמואל את אגג לפני ה' בגלגל (שם שם):

[סה] **תתן** להם מגינת לב. תרין אמוראין חד אמר עזיזות ליבא, המד"א מגן

הערות ותקונים

מאות בתי סופרים היו בביתר. לעיל פ"ב ב' בפסוק בלע ד' ע"ש בהערות: (קמז) א"ל בני סקליטון תיקנתי סנקליטון. והמלה יונית ופי' יועץ אחד מבית דין [ראטהסהערר]: (קמח) הוא שכנסת ישראל אומרת רבת ה' ריבי נפשי. בנדפס ורוח הקודש צווחת ואומרת ראיתה ה' עותתי. צ"ל ורוח הקודש צווחת רבת ה' ריבי נפשי: (קמט) אסף אמר והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם וכו'. כל המאמר הוא בפסיקתא דר"כ פסקא זכור (דף כ"ה ע"א) ובמדרש תנחומא תצא אות י' ופסיקתא רבתי פי"ב פסקא זכור: (קנ) מה שעשו לנו בתורה שקרואה חוקה. בפסיקתא שם הוא בשם ריב"ל ושם הגירסא יזכר להם מה שעשו בתורה דכתיב בה מזוקק שבעתים (תהלים י"ב ז') וזה חסר בתנחומא ושם הגירסא ר' יודן בן גדיא אמר יזכר להם מה שעשו לנו במילה. ריב"ל אמר יזכר להם מה שעשו לנו בתורה, ורבנן אמרי יזכר להם מה שעשו לנו במקדש, ועיין בפסיקתא שם הערה ע"ו. ובמדרש תנחומא שם הערה נ"א: (קנא) שהיא נתונה בחיק. עיין בפסיקתא שם הערה ע"ט: (קנב) ר' הונא ור' יהושע דסכנין ור' לוי בש"ר יוחנן. בנדפס ר' יהושע דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן ושם האומר ר' הונא חסר. ובפסיקתא הגירסא ר' חנינא בר פלקא ור"י דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן. ועיין בפסיקתא הערה פ': (קנג) הא לך מה שבחרת. עיין שם הערה פ"א: (קנד) ר' אבא בר כהנא אמר. ע"ש הערה פ"ה: (קנה) לנעמיות. תרגום בת היענה (ויקרא י"א ט"ז) בת נעימתא וכ"ה בלשון ערבי ומובא בערוך ערך נעמא בשם הפסיקתא, וכן פי' זיתים חתיכות כזיתים. ובמדרש איכה הנדפס הגירסא חתיכות חתיכות וע"ש הערה פ"ו: (קנו) שבישרו מיתה מרה. עיין שם הערה פ"ז: (קנז) קונדסין. עיין שם הערה פ"ח. והמלה יוונית ורומית ופי' עץ ארוך וראשו חד (שטאנגע), עיין פסקא ויהי ביום כלות משה ובהערה ע"ד, ועיין גם בתנחומא הנא שם ובהערות שלי

על

כך הם שערי תפלה, פעמים פתוחה פעמים נעולה, אבל התשובה נמשלת לים, מה הים הזה לעולם פתוח, כך שערי תשובה לעולם פתוחים. ומה המרחץ אדם הולך למרחץ לרחוץ והוא מוצא שם אביו או רבו מתבייש והולך לו, כך הם שערי תפלה, אבל הים מוצא רבו או אביו מרחיק עצמו קימעא ורוחץ במקום אחר, כך הם שערי תשובה: (קמב) ר' יוסי ור' ברכיה ור' חלבו בשם ר' ענן בר יוסף, אף שערי תשובה לעולם פתוחים, מן הדין קרייא, והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע (ישעיה סה כד):

[מה] **סחי** ומאוס תשימנו. (קמג) כהדא צייתיה דפסולא:

[מו מז] **פצו** עלינו פיהם וגו'. פחד ופחת וגו':

[מח] **פלגי** מים וגו'. (קמד) למה הקדים פ"א לעי"ן, שהיו אומרים בפיהם מה שלא ראו בעיניהם:

[מט] **עיני** נגרה ולא תדמה מאין הפוגות. ר' אחא בשם ר' שמואל בר נחמני אמר בג' מקומות מצינו תכף לגאולה רוח הקודש, ואלו הן משוש פראים מרעה עדרים (ישעיה לב יד), (קמה) מה כתיב בתריה, עד יערה עלינו רוח ממרום וגו' (שם שם טו): הקטון יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום אני ה' בעתה אחישנה (שם ס כב), מה כתיב בתריה רוח אדני אלהים עלי יען משח ה' אותי וגו' (שם סא א), והדין עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות, מה כתיב בתריה, עד ישקיף וירא ה' משמים:

[נא] **עיני** עוללה לנפשי מכל בנות עירי. (קמו) חמש מאות בתי סופרים היו בביתר, הקטן לא היה פחות מחמש מאות תינוקות, והוו אילין מיינוקא אמרין, כד ייתי שנאה עלינא, באילין מכתבינן אנן נפקין ומנקרין עיניהון, וכיון שגרמו העונות ונכנסו שונאים לשם, היו מקפילין כל אחד ואחד בספרו, ומשליכין אותן לאור, ר' שמעון בן גמליאל היה הקטן שבהם, ולא נשתייר מהם אלא הוא, וקרא עליו את הפסוק הזה עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי:

[נב] **צוד** צדוני כצפור אויבי חנם:

[נג] **צמתו** בבור חיי וידו אבן בי. זה יוסף. זה ירמיה, זה דניאל:

[נד] **צפו** מים על ראשי אמרתי נגזרתי:

[נה] **קראתי** שמך ה' מבור תחתיות. זה יוסף, זה ירמיה, זה דניאל:

[נו] **קולי** שמעת וגו':

[נז] **קרבת** ביום וגו':

[נח] **רבת** ה' ריבי נפשי. אדריינוס שחוק עצמות אפיק כרוז ואמר כל דלא שאיל בשלמיה דמלכא יתקטיל, עבר חד יהודאי ושאיל בשלמיה,

---

הערות ותקונים

שו"ט שם: (קמב) ר' יוסי ור' ברכיה ור' חלבו בש"ר ענן בר יוסף ועיין בפסיקתא שם בהערה י" העירותי בכ"י אקספארד וכרמולי הגירסא ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר ענן בר' יוסי, ובמדרש שו"ט ר' ברכיה ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי, כ"ה בכ"י שם, אבל באיזה כ"י ובנדפס הגירסא בשם רב אדי, ובמדרש איכה הנדפס הגירסא אמר רב ענן, וכן במדרש דב"ר פ"ב אות י"ב הגירסא א"ר ענן סתם, ועיין בשו"ט שם הערה י"א: (קמג) כהדא צייתיה דפסולא. אולי צ"ל כהדא צאתייה דפסולא פי' מלשון טעה. בנדפס מאסייא פסילאייא, והמוספי הביא מאמר המדרש בערך מאס, ורוצה לפרש המלות מלשון יוני, וכן הוסיף בערך פסיליא, אבל הרב בעל ערוך השלם כתב מאיסיא פסיליא ופי' מאוסים ופסולים: (קמד) למה הקדים. מובא גם לעיל פ"ב בפסוק פצו עליך פיהם: (קמה) מה כתיב בתריה עד יערה וגו', וכן רוח ה' אלהים עלי, וכן עד ישקיף וירא ה' משמים, הרי רוח הקודש: (קמו) חמש מאות

במקומם: ד"א איכה יועם זהב. מדבר באנשי ירושלים שהיו דומין (ד) לאנדרטין של זהב: (ישנה) [ישנא] הכתם הטוב. (ה) ר' אבהו כד הוה חמי חברייא נפקין לפרנסותיה, הוה קרי עליהון הדין קרייא תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות, אלו אנשי ירושלים, אם יאמר לך אדם לאו, מה כתיב בתריה:

[ב] **בני** ציון היקרים. מה היה יקרותן, עירוני שנשא אשה ירושלמית, היה נותן לה משקלה זהב, ירושלמי שנשא (ו) עירונית, היתה נותנת לו משקלה זהב: ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, בשעה שהיה אחד מהם נושא אשה גדולה, (ז) היה עושה יציעו יותר מסעודתו: ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, (ח) בשעה שאחד מהם עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה מפני האיסטנסין, שלא יאכל אחד מהם דבר שיינזק: ד"א בני ציון היקרים. בשעה שהיה אחד מהם נזמן לסעודה, (ט) היה הופך אונקלי שלו השמאלית שאם יבוא אחר לזמנו היה יודע שהוא מזומן לסעודה ולא יטעיננו טענת חנם: ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, (י) לא היה אחד נכנס לסעודה עד שהיה יודע מי הם המסובים עמו, (יא) ומי מוזגן, ומי משמשן, ולא חותם בנייר, עד שהיה יודע מי הם החתומים עמו, משום אל תשת ידך עם רשע (שמות כג א): ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, (יב) תני ר' שמעון בן גמליאל מנהג גדול היה בירושלים, שבשעה שהיה אחד מהם נכנס לסעודה,

---

הערות ותקונים

יתירה. והמאמר הזה מהמדרש מובא ברש"י איכה שם וז"ל ומדרש אגדה כל רביעית דם שיצא מיאשיהו בכל אן ואן שנגעו בו היה ירמי' קוברה במקומה, ועליה הוא קורא תשתפכנה אבני קודש: (ד) לאנדרטין של זהב. ובנדפס שהיה דומה לארנסם של זהב, ואח"כ נמצא בנדפס שם עוד מאמר אחד ד"א מדבר באנשי ירושלים שהיו דומין לארנסם של זהב, והוא הוא המאמר הראשון, רק נוסף מאיזה מעתיק עפ"י נוסחת הכ"י ובדפוס ראשון לארונסם של זהב כמו שהוא בכ"י, אנדרטין נמצא הרבה ברז"ל ובמדרשים בחסרון הט"ן, והעיקר אנדריגטין שפי' ביוני צלם וצורת אדם (בילדזיילע), ובנדפס נשתבש המלה והיה כתוב בכ"י שהיה לפני המדפיס לאדרנטם ונשמטה אות ד', ועיין בערוך ערך אדריינטים שפי' ביוני צלם וצורת אדם, וראיתי כי המוספי הוסיף ערך ארנסם והביא את המאמר מדרש איכה שלפנינו וכתב פי' בל"ר Ornatus תכשיט (שמוק), אולם מאשר כתבתי תראה שהמלה נשתבש וצ"ל אדרנסם: (ה) ר' אבהו כד הוה חמי חברייא נפקין לפרנסותיה. בנדפס חסר שם האומר ושם הגירסא כד הוו חברייא נפקין לפרנסהון, פירוש לבקש פרנסתם: (ו) עירוני. פי' בן כפר: (ז) היה עושה יציעו יותר מסעודתו. בנדפס גם בדפוס ראשון בשעה שהיה אחד מהם נושא אשה גדולה ממנו היה עושה שולחנות יותר מן הוצאות, ירודה ממנו היה עושה הוצאות יותר מן השלחנות. עיין במ"כ ודחוק נפרשה, וראיתי במדרש לקח טוב הביא ג"כ בשעה שהיה אחד נושא אשה גדולה הימנו היתה סעודתו יותר מהציעו ואם קטנה הציעו יותר מסעודתו, ונראה מן הלקח טוב כי חסר פה ע"ש: (ח) בשעה שאחד מהם עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה מפני האיסטנסין. בנדפס הוא נשמט ממקומו ונמצא במאמר המתחיל מעשה בר' יהושע ב"ר חנניה ושם הגירסא מפני איסטניסיה, והוא כמו איסתניס בתי"ו, וכתב הערוך פירוש אדם שיש לו נפש רעה ואינה מקבלת כל דבר לראות דבר מאוס קורין לו אסטנים, וגם כאן הכוונה שהיה צר כל מיני סעודה במפה מפני האיסטנסין שלא יאכל אחד מהם דבר שינזק, ובנדפס שלא יהא אחד אוכל דבר שרע לו: (ט) היה הופך אונקלי שלו השמאלית. ובנדפס הגירסא היה הופך יד אונקלי, ומלת „השמאלית" ליתא, ועיין במ"כ שהאריך למעניתו לברר דבדי המאמר, והביא דברי הירושלמי דמאי (פ"ד ה"ו דף כ"ד ע"א) היה הופך פילכיה דשמאלא לימינא, ובירושלמי ע"ז (פ"א ה"ג דף ל"ט ע"ג) בירושלים היה הופך עיכליה דימינא לשמאלא, והוא קרוב לנוסחא שלפנינו, ועיין במס' ד"א ריש פ"ח ושם נמצא ב' נוסחאות אשר קשה לבארן, והרב הגדול בעל ערוך השלם (דף רכ"ה בח"א) בערך אפסחתיה יגע מאוד לבוא עד היסוד למאמר הסתום הזה. ועיין גם במרן ב"י טור או"ח סי' ק"ע, ופה אין המקום להאריך בזה: (י) לא היה נכנס לסעודה עד שהיה יודע מי הם המסובבים עמו. בגמרא בבלי סנהדרין (דף כ"ג ע"א) תניא כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהם, ולא היו יושבין בדין אלא א"כ יודעין מי יושב עמהם, ולא היו נכנסין בסעודה אלא א"כ יודעין מי מיסב עמהן: (יא) ומי מוזגן ומי משמשן. זה ליתא בנדפס: (יב) תני רשב"ג מנהג גדול היה בירושלים. תוספתא ברכות פ"ד, ושם

עזרך (דברים לג כט), (קנח) וחד אמר תבירות ליבא, המד"א אשר מגן צריך בידיך (בראשית יד כ):

תאלתך להם. תלה אותם ביסורים, (קנט) הבא עליהם האלות הכתובות בתורה:

[סו] **תרדוף** באף ותשמידם מתחת שמי ה'. ירמיה אמר תרדוף באף ותשמידם, ומשה אמר מחה אמחה את זכר עמלק (שמות יז יד), (קס) [את זכר] זה המן, מחה לו ולכל הדור ההוא דברי ר' יהושע, ר' אלעזר [המודעי] אמר זכר זה המן, עמלק כמשמעו, מחה לו ולתולדותיו עד סוף כל הדורות, שלא יהו אומרים דקל זה משל עמלק, גמל זה משל עמלק הוא, אמחה שבועה נשבע שלא יניח לו שם ולא נין ולא נכד ולא זכר בעמלק מתחת שמי ה':

פרשה ד

[א] **איכה** יועם זהב. (א) ר' חמא בר נחמן אמר היך צרה דהבא, המד"א עוה עוה אשימנה (יחזקאל כא כג): (שנה) [ישנא] הכתם הטוב. (ב) שהיה גופו דומה לאבנים טובות ומרגליות:

תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות. (ג) אלו רבעיות דם שהיו יורדות בשעה שנשתיירו בו ת"ק חצים, והיה ירמיה קובר כל אחד

הערות ותקונים

על כל המאמר הזה, ואין להכפיל הדברים: (קנח) וחד אמר תבירות ליבא המד"א אשר מגן צריך בידיך. וכן רש"י בפירושו לאיכה שם כתב מגינת לב שבר לב כמד"א אשר מגן צריך בידיך, וגם התרגום תרגם תבירות לבא: (קנט) הבא עליהם האלות הכתובות בתורה. בנדפס סיים כמד"א ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך וגו' (דברים ל' ז'), ודרש תאלתך לשון אלה וקללה: (קס) את זכר זה המן. במכילתא סוף בשלח מס' דעמלק בקצת שינויים. ובנדפס המאמר באריכות יותר ובסגנון אחר ממה שהוא בכ"י, והמאמר הוא שם בשיבושים כאשר כתב והעיר גם הרז"ו וז"ל שמואל אמר כמשמעו, כל המאמר זה סוף מכילתא בשלח, וכאן יש שיבושים רבים בין בשמות אמוראים ובין בשמות התנאים ובין בסידור המאמרים ובין בגירסת כל מאמר, וקשה להעתיק מאמר גדול כזה ומבקשו ידרוש המאמר משם (היינו מהמכילתא), ושם שמואל שנזכר כאן טעות הוא שהמכילתא כולה ברייתות מתנאים ולא נזכר שם אמורא עכ"ל. וכאשר תראה ליתא בכ"י ואין ספק שהיא הוספה מאוחרת:

(א) ר' חמא בר נחמן אמר היך צרה דהבא. בנדפס גם בדפוס ראשון ר' שמואל אמר איך כיסה דהבא כד"א כל סתום לא עממוך. ובנדפס לפנינו מאמר ר' חמא איך עמה דהבא הוא בסוף [והני' ר' חמא בר' חנינא] ואחר זה נמצא שמה דתני ר' חייא גחלי יכול עוממות ת"ל אש, אי אש יכול שלהבת, ת"ל גחלים, הא כיצד מביא מן הלוחשות שלנו, והוא מאמר בת"כ פ' אחרי מות, ומובא בילקוט אחרי רמז תקע"ב בשם ת"כ, וברור אצלי שהיא הוספה מאיזה מעתיק להביא ראיה על מלת עמה שפירושה כהה וכבה והחשיך מראהו כמו גחלים עוממות היפך לוחשות, והמאמר הזה מת"כ מובא בגמרא פסחים (דף ע"ה ע"ב) וע"ש בפירש"י. ורבנן אמרין איך שינה דהבא, ר' חמא בר' חנינא אמר איך עמה דהבא הה"ד איכה יועם זהב. ובדפוס ראשון המאמר מר' חמא מוקדם למאמר רבנן, והמלות כל סתום לא עממוך היא הוספת המ"כ. ובעל אות אמת הביא וז"ל נוסחא אחרת ר' שמואל אמר איך שינה דהבא (הוא מאמר רבנן לפנינו) ר' חמא בר' חנינא אמר איך נלא דהבא המד"א עוה עוה אשימנה. ורבנן אמרין איך עמא דהבא, ונראה כי נוסחא אחרת שהביא היא נוסחת הכ"י שלפנינו רק לפנינו בכ"י מקוטע המאמר והי' לנכון בכ"י שהיו לפני בעל א"א ובמקום בכ"י איך צרה דהבא היה לפניו איך נלא דהבא. וראיתי בערוך ערך צר ז' הביא וז"ל במגילת איכה, איכה יועם זהב, צרא דהבא והוא המאמר שלפנינו בכ"י, והרב בעל ערוך השלם כתב שם לפנינו במדרש ליתא, ומה שחשב כי במקום שהיה דומה לארגמס של זהב (הוא במאמר שלאחריו) גרס הערוך צרא דהבא, וזה אינו: (ב) שהיה גופו דומה לאבנים טובות ומרגליות. בנדפס המאמר בסדר אחר ממה שהוא בכ"י וזה הוא שם במאמר שלאחריו: (ג) אלו רביעיות דם שהיו יורדות בשעה שנשתיירו בו ת"ק חיצים והיה ירמי' קובר כל אחד במקומו. גם זה הוא בנדפס במאמר השני, ושם הגירסא אלו שתי רביעיות של דם שהיה ירמי' נוטל וקוברן, הה"ד ויקבר בקברות אבותיו, וכי בכמה קברות נקבר דאת אומר בקברות אבותיו, אלא אלו שתי רביעיות של דם שהיה ירמיה נוטל וקוברן. ולבעל א"א מלת „שתי"

יתורה

משלח, אינון אכלין יתהון, ומקרבין אוחרנין בחילופיהון, (כה) נזף ביה, עאל לגביה תוב אמר ליה כל אילין קורבנייא דאת משלח ליהודאי דיקרבון אינון אכלין להון, ומקרבין אוחרנין בחילופיהון, א"ל מאן יימר, א"ל שדר עמי (כו) חד איפרכוס וקורבניה עימיה ואת ידע, שדר בהדיה (כז) עגלא תלתא, מדאתי בשבילא עד דאפרכוסא (כח) דמיך, קם בליליא ועשאן מומין בסתר, ושדא בהון מומא (כט) בניב שפתים, (ל) ואימא בדוקין שבעין, דוכתא דלדידן הוי מומא, ולדידהו לא הוי מומא, כיון שראה אותן הכהן הקריב אחרים תחתיהם, א"ל ההוא שליחא דמלכא לית את מקרב אילין קרבנייא, א"ל למחר אנו מקרבין יתהון, אתא יומא אחרינא, א"ל למה לית אתון מקרבין יתהון, א"ל למחר, סברו רבנן לקבלינהו משום שלמא דמלכות, אמר להו ר' זכריה בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קריבין על גבי המזבח, סברו למיקטליה דלא ייזיל אימא, א"ל ר' זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג, כיון דאתא יומא תליתאה ולא קריב להון, שלח ואמר למלכא ההיא מילתא דיהודאי קשוט, ומיד סליק וחרב בית מקדשא, הדא היא דברייתא אמרין אקמצא ובר קמצא חרב מקדשא, (לא) א"ר יוסף (לב) ענותנותו של זכריה בן אבקילוס שרפה את ההיכל: ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, (לג) לא היה אחד מהם יוצא לדרך חסר כלום:

(לד) **מעשה** בר' יהושע שהלך לרומי וראה שם תינוק אחד יפה עינים וטוב רואי עומד בקלון, נכנס על פתחו לבדקו, וקרא עליו הפסוק הזה מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים (ישעיה מב כד), וענה אותו התינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו (שם שם), וכיון ששמע ר' יהושע זלגו עיניו דמעות, אמר (לה) מעיד אני את השמים ואת הארץ שאיני זז משם עד שאפדנו, ונתן עבורו ממון הרבה ופדאו, והושיבו לארץ ישראל, (לו) וי"א ירושלמי היה, לקיים מה שנאמר בני ציון היקרים:

(לז) **המסולאים** בפז. מלשון לא תסולה בכתם אופיר (איוב כח טז), וסולו לרוכב בערבות (תהלים סח ה), כלומר משובחין היו ביופי יותר מהפז: המסולאים בפז. (לח) ר' יודן בן קרח בשם ר' שמואל בר נחמן משחרב בית

הערות ותקונים

את הכותים שמודרים נדרים ונדבות כישראל חולין (דף י"ג): (כה) נזף ביה. פירוש גער, ת"י ויגער בו ונזף ביה: (כו) חד איפרכוס. ידוע שר העיר בל"י: (כז) עגלא תלתא. עיין בתוס' בגמ' שם ד"ה עגלא תילתא: (כח) דמיך. פי' ישן: (כט) בניב שפתים. פירש רש"י בשפה העליונה: (ל) ואימא בדוקין שבעין. בגמרא שם ואמרי לה בדוקין שבעין, והוראת דוקין שבעין עיין ערוך ערך דק שהביא הרבה מקומות בש"ס דוקין שבעין, ופי' קרום קל פרוש על העין המונע הראייה: (לא) א"ר יוסף. בנדפס ר' יוסי, ובגמרא שם הגירסא א"ר יוחנן, ולדעתי היה כתוב אר"י, והמדפיסים הגיהו א"ר יוחנן במקום א"ר יוסי, וכן בתוספתא שבת פי"ז מובא שם לענין אחר א"ר יוסי ענוותנותו של רבי זכרי' בן אבקולס שרפה את ההיכל: (לב) ענוותנותו. פי' רש"י שסבל את זה ולא הרגו: (לג) לא היה אחד מהם יוצא לדרך חסר כלום. בנדפס גירסא אחרת לא היה אחד מהם מוליד חסר ובעל מום. ופי' המ"כ חסר, חסר אבר: (לד) מעשה בר' יהושע. המאמר נשנה בירושלמי הוריות פ"ג ה"ז (דף מ"ח ע"ב), ובתוספתא הוריות פ"ב, ובגמרא גיטין (דף נ"ח ע"א), ובנדפס הגירסא מעשה בר' יהושע בן חנניה והוא כמו שהוא בגמרא בבלי שם, אבל בירושלמי ובתוספתא נאמר כמו לפנינו בכ"י ר' יהושע סתם: (לה) מעיד אני את השמים ואת הארץ שאיני זז משם עד שאפדנו. בגמרא בבלי שם אמר מובטחני בו שמורה הוראה בישראל העבודה שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו אמרו לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל ומנו ר' ישמעאל בן אלישע. וכל זה נוסף בנדפס גם בדפוס ראשון, וזה ליתא בירושלמי ותוספתא וכן ליתא בכ"י שלפנינו: (לו) וי"א ירושלמי הוה. ר"ל התינוק, וכן מפורש בתוספתא וירושלמי „תינוק אחד ירושלמי" ובנדפס ליתא זה: (לז) המסולאים בפז. מלשון לא תסולה בכתם אופיר, וכן הביא רש"י בפירושו לאיכה. ואולי נוסף זה מאת המעתיק מרש"י וליתא בנדפס: (לח) ר' יודן בן קרח בשם רשב"נ משחרב בית המקדש. בנדפס בסוף אות ד' ושם הגירסא א"ר חייא קרא בשם רשב"נ. והמ"כ כתב

בעל הסעודה היה תולה מפה על פתחו, כל זמן שהיות מפה פרוסה היו האורחים נכנסים שם, (יג) העביר המפה לא היה רשות לאחד מהם ליכנס. (יד) עוד מנהג אחר היה שם שכל זמן שהיה אחד מהם עושה סעודה היה מוסר את הסעודה לטבח, שאם נתקלקל דבר בסעודה, היו עונשים הטבח הכל לפי הכבוד, ולפי האורחים: ד"א בני ציון היקרים. מה היה יקרותן, (טו) לא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה נקרא:

מעשה באדם אחד שהיה בירושלים ועשה סעודה, אמר לשלוחו לך (טז) הבא לי קימצא ריחמי, אזל ואייתי ליה קימצא שנאיה, עאל ויתיב ליה בין האורחים, (יז) עאל ואשכחיה ביני אריסטיטייא א"ל מאן את שנאי ואת יתיב בגו ביתי, מה בעית הכא, קום פוק מגו ביתי, א"ל הואיל ואתאי לא תביישינני, (יח) ואנא יהיב לך שומי מגוס, א"ל (יט) לית את מסובן, א"ל לא תביישינני ואנא יהיב פלגא דסעודתך, ולא אוכל ולא אשתי, א"ל לית את מסובן, (כ) א"ל כל הדין סעודתא אנא יהיב טימא, א"ל לא, הוה אמר ליה קום לך, נקטיה בידיה ואפקיה, (כא) והיה שם ר' זכריה בן אבקולס, והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה, מיד נפק ליה, (כב) אמר בנפשיה הואיל ואילין רבנן סבייא יתבין בשלוותיהון ולא מיחו ביה, ניחו להו, איזול (כג) איכול בית קורצא ביה מלכא, מה עשה, הלך אצל השלטון, א"ל מרדו בך יהודאי, (כד) ואילין קרבנייא דאת

הערות ותקונים

ושם הגירסא פורסין מטפחות, ומובא בגמרא בבלי ב"ב (דף צ"ג ע"ב), ושם הגירסא מפה כמו בכ"י, אבל בנדפס כתוב ג"כ מטפחות: (יג) העביר המפה לא היה רשות לאחד מהם ליכנס. בנדפס הגירסא נסתלקה המטפחת אין רשות לאורחין להכנס אלא שלש פסיעות, הט"ז כתב וז"ל בפרק המוכר פירות [הוא ב"ב דף צ"ג ע"ב] ל"ג ליה, גם לא שמעתי מה טיבן. אולם ברור אצלי שהיא הוספה מאחד המעתיקים עפ"י התוספתא שם במאמר שלפניו הביאו ג' פרפריות אין לו רשות ליכנס, והגאון רבנו אליהו ז"ל הגיה לאחר ג' פרפראות, וראיתי בתוספתא שהוציא לאור הרב הגדול מוהמ"ש צוקרמאנדל, הגי' הבא אחר שלש פרפראות אין לו רשות לכנוס, ואח"כ מובא שם מאמר מרשב"ג מנהג גדול היה בירושלים פורסין מטפחות ע"ג פתח, אבל זה מן ג' פרפריות אין לו רשות ליכנס אין לו ענין למאמר הזה, ואולי הוסיף זה להגיד גם אם הבא אחר ג' פרפריות אין לו רשות ליכנס, וצ"ל וגם אין רשות לאורחין לכנוס הבא אחר שלש פרפריות ופי' פרפרת לפתן המובא לצרכי סעודה באחרונה: (יד) עוד מנהג אחד. תוספתא שם, ולפנינו הוא כלשון התוספתא: (טו) לא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה נקרא. זה בנדפס במאמר שלפניו, ושם הגירסא עד שנקרא ושנה: (טז) הביא לי קימצא ריחמי. קמצא שם פרטי, ועיין גיטין (דף נ"ה סע"ב) אקמצא ובר קמצא חריב ירושלים, ופי' ריחמי אוהבי, וע"ש כל הסיפור קצת בסגנון אחר: (יז) עאל ואשכחיה ביני אריסטיפייא. בנדפס אריסטייא והמלה יונית אריסטאטא ἀριστητής מי שאוכל את הסעודה, ואריסטין פי' סעודה: (יח) ואנא יהיב לך שומי מגוס, צ"ל טימי מגוס. טימי פי' ערך מחיר ושווי, ומגוס פי' סעודה ור"ל מחיר הסעודה שלי, ובנדפס אנא יהיב לך דמי דסעודתא, ובגמרא שם ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא: (יט) לית את מסובן. פירוש לא תהיה מיסב: (כ) א"ל כל הדין סעודתא אנא יהיב טימא. פי' אשלם המחיר מכל הסעודה הזאת, ובגמרא שם א"ל יהיבנא לך דמי כולה סעודתך: (כא) והיה שם ר' זכריה בן אבקולס והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה. זה ליתא בגמרא שם: (כב) אמר בנפשיה הואיל ואילין רבנן סבייא יתבין בשלוותיהון ולא מיחו ביה ניחא להו. וכן בגמרא שם הואיל והוו יתבי רבנן ולא מיחו ביה שמע מינה קא ניחא להו. ובנדפס הגירסא אמר בנפשיה אילין מסביין יתביין בשלוותהון. והסיום „ולא מיחו ביה ניחא להו" חסר שם. גם בטעות אילין מסביין יתבין פי' המ"כ אלו המסובין יושבים בשלום. וצ"ל אילין סבייא יתבין פירוש אלו רבנן הזקנים: (כג) איכול ביה קורצא ביה מלכא. בנדפס איכול קרצהון, ובגמרא איכול בהו קורצא בי מלכא, וכינוי הוא לרכילות מלשון ואכלו קרציהון (דניאל ג' ח'), די אכלו קרצוהי (שם ו' כ"ה), ותרגום לא תלך רכיל (ויקרא י"ט ט"ז) לא תיכול קורצין, וכתב שם רש"י בפירושו על התורה לא תיכול קורצין כמו ואכלו קרציהון די יהודאי (דניאל ג'), וכן אכל בי קורצא בי מלכא ברכות (דף נ"ח ע"א), נראה בעיני שהיה משפטם לאכול בבית המקבל דבריהם שום הלעטה והוא גמר חיזוק שדבריו מקויימים ומעמידם על האמת, ואותה הלעטה נקראת אכילת קורצין וכו': (כד) ואילין קרבנייא דאת משלח וכו'. פירש"י בגמרא שם הקרבן להקריב על גבי המזבח דק"ל אים אים לרבות את

עוללים שאלו לחם פרש אין להם. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. (מד) ר' יהודה אומר שאין להם מי שיתן להם פרוסה, המד"א הלא פרוס לרעב לחמך (ישעיה נח ז), ור' נחמיה אמר דלית להון מי דמנחם יתהון, המד"א ולא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת (ירמיה טז ז), ורבנן אמרו שלא היה להם מי שיעמוד בפרץ, המד"א לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים קו כג):

[ה] **האוכלים** למעדנים נשמו בחוצות. (מה) ר' חנינא בר פפא אמר (קלוסין) [קלוסקין] וקונדיטון, ור' סימון אמר (קלוסין) [קלוסקין] וחמר עתיק: **האמונים** עלי תולע. (מו) מלובשין כלי מילת:

הערות ותקונים

וזו הכוונה אמת המים בלה מעיסה, ופעם אחת עמדו הסוקרים והחריבוה, מלת „סוקרים" קשה לבארה כי סיקריקון בלשון חז"ל פי' רוצח, אבל אין ענייני למאמר שלפנינו, ואולי צ"ל הסרוקים ופי' הישמעאלים, ישמעאלים תיב"ע סרקאין, ובנדפס הגירסא המציקים, ופי' מציקים מלשון חמת המציק (ישעי' נ"א י"ג), גם בנדפס כתוב החריבוה ושפכוה, הרז"ו כתב צ"ע איך אפשר לשפוך המעיין, ואולי צ"ל והפכוה, שהפכו המסכת המעיין שימשוך למקום אחר, אבל בדפוס ראשון כתב ושכחוה, רק המ"כ תיקן ושפכוה, והמלה ושכחוה משובשת וצ"ל והשבתוה, ור"ל החריבה והשבית והפסיק את אמת המים: (מד) ר' יהודה אומר שאין להם מי שיתן להם פרוסה, ור' נחמיה אמר דלית להון מי דמנחם יתהון וכו'. ורבנן אמרי שלא היה להם מי שיעמוד בפרץ וכו'. בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת ר' יהודה אמר אם אין מי שיתן להם [פרוסה] מי ינחמם, כמד"א ולא יפרסו להם על אבל. ר' נחמיה אמר אין מי שיתן להם פרוסה של לחם, כמד"א הלא פרוס לרעב לחמך. ורבנן אמרין אין להם מי שהוא עומד בשורה, כד"א כל מפרסת פרסה ע"כ. והעיר שם הרד"ל בחידושיו אם אין להם מי שיתן מי ינחמם, שמנהגם היה שהמנחם בוצע ונותן ליד האבל ואין האבל נוטל בעצמו, ונראה דגרסינן איפכא אם אין לו מנחם מי יתן להם, וכדכתיב פרשה ציון בידיה אין לה מנחם. והנה הרשב"א בשו"ת שלו סי' רע"ח הביא וז"ל שאלת במה שכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות ברכות וז"ל הבוצע נותן פרוסה לפני כל אחד ואחד ואינו נותן ביד האוכל אלא א"כ הוא אבל, וגם כתוב בבה"ג דבבית האבל פורס גדול ויהיב המוציא לאבל, פרשה ציון בידיה אין מנחם לה, ולא ידעתי מאין להם זה, ועל זה השיב זו מדברי חכמים היא להם בודאי, ומקום ידוע לי בזה ושכחתיו, אם אמצא אחר בדיקה אשלח ואודיעך עכ"ל. והנה הרמב"ם הביא כן בהלכות ברכות פ"ז ה"ה, והכסף משנה ציין שם „באיכה רבתי" והרב בעל מגדל עוז ציין על זה „באבל רבתי" וסמיך ליה מדכתיב פרשה ציון בידיה. אולם לא מצאתי לא באיכה רבתי, ולא באבל רבתי, ודברי הבה"ג שהביא הוא בהלכות ברכות פרק שני וז"ל: בבית האבל פורס גדול ויהיב אומצא דהמוציא לאבל משום פרשה ציון בידיה ואין מנחם לה, ע"כ. והילקוט משלי רמז תקמ"ז הביא וז"ל תני בבית האבל בחול פרים מנחם ויהיב לאבל, מן הדא דכתיב פרשה ציון בידיה משום דאין מנחם לה, הא אם יש לה מנחם פרים מנחם, ובשבת פורס הוא בעצמו אעפ"י שיש שם מנחם, שנאמר ברכת ה' היא תעשיר וגו', ומצויין בגליון „ירושלמי דואלו מגלחין" הוא במ"ק פ"ג, אבל אין זכר מזה בירושלמי לפנינו, ורש"י בפי' לאיכה שם הביא פורש אין להם שמברין את האבלים ברחובה ופורסין להם ברכת המוציא, והרד"ק שם הביא בשם אביו וז"ל פי' ולא יפרסו כמו שפורסין ובוצעין הלחם לאבל כשמברין אותו, וזהו שאמר לנחמו על מת, ובשרשים הביא וז"ל ופי' לא יפרסו להם כמו שפורסין לאבל ובוצעין לו הלחם כשמברין אותו ע"כ. לכן מזה תבין כוונת הדורש דלית להון מי דמנחם יתהון ויתן להם פרוסה, ובנדפס אין מי שיתן להם מי ינחמם, ר"ל אין לה מנחם שיתן להם פרוסה. והנה כעת מצאתי ראיתי באגדת איכה כ"י באוקספארד ונמצא שם כך, פרשה ציון בידיה היא עצמה עשתה ברכת המוציא לפי שאין לה מנחם, כדאמרינן במקום שיש מנחמים המנחמים בוצעים עכ"ל. ועוד תראה כי בדברי רבנן יש נירסאות שונות בכ"י ובנדפס. בנדפס אמרו רבנן אין להם מי שהוא עומד בשורה, ר"ל לנחם אבלים ודרש פרש מלשון פריסת רגל. ובכ"י מובא בשם רבנן שלא היה להם מי שיעמוד בפרץ ודורש פרש כמו פרץ: (מה) ר' חנינא בר פפא אמר קלוסקין וקונדיטון ור' סימון אמר קלוסקין וחמר עתיק, בנדפס גם בדפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא ר' חנינא בר פפא אמר גלוסקין וחמר עתיק. פה השמיט המעתיק מן גלוסקין עד גלוסקין וכצ"ל ר' חנינא בר פפא אמר גלוסקין [וקונדיטון ור' סימון אמר גלוסקין] וחמר עתיק ולעיל פ"ב י"ב בפסוק לאמותם מובא גם בנדפס לנכון כמו שהוא לפנינו בכ"י, וקלוסקין כמו שתיקנתי הוא כמו גלוסקין בגימ"ל ופי' לחם ופת עגול ועיין ערוך השלם ערך גלסק. והוראת קונדיטון ידוע שפי' יין מבושל, ועיי' לעיל פ"ב הערה קפ"א: (מו) מלובשים כלי מילת. זה

המקדש פסק (לט) יין (קדוש) [קרוש] וזכוכית לבנה, (מ) ואי זה היא זכוכית לבנה נקפלת:

איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. (מא) מעשה באדם אחד שאמר לבן ביתו לך והבא לי יין לשתות הלך ולא מצא, בא ואמר לא מצאתי, א"ל לך השלך את החבית לפניך, והיה יושב בראש הגג, והשליך עצמו על החבית ונשברה, נפל מראש הגג ומת, ונתערבו עצמותיו עם החרס, לקיים מה שנאמר איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר:

[ג] **גם** תנין חלצו שד. (מב) אילין ירודתא אית ליה משך על אפיהון כד אינון מניקין בניהון דלא יהויין חמן בניהון סימוקאן דאכלן להון:

[ד] **דבק** לשון יונק אל חכו בצמא. (מג) אמת המים באה מעיטם, פעם אחת עמדו הסוקרים והחריבוה, והיה אחד מהם נוטל את בנו והולך לאמת המים, מבקש לשתות ולא היה מוצא לשתות, והיה התינוק מדבק לשונו אל אמת המים, הה"ד דבק לשון יונק אל חכו בצמא:

הערות ותקונים

כתב ר' חייא קרא יש לומר שנקרא כן על שם שהיה בקי במקרא. וראיתי בסדה"ד ערך ר' חייא קרא שהביא המדרש ודברי המ"כ. אולם המאמר הזה נובע מירושלמי סוכה פ"ד ה"ז (דף נ"ד ע"ד) ושם הגירסא רבי יודה בר נקרה בשם ר' שמואל בר נחמן ומובא גם בסדה"ד ערך ר' יהודה בן נקרה בשם הירושלמי ונעלם ממני מה שייכות להמאמר הזה לכאן: (לט) יין קרוש. כן תקנתי וכ"ה לנכון בנדפס ובתוספתא, וכן תראה בגמרא סוכה (דף מ"ב ע"א) ואימא יין קרוש הבא משניר שדומה לעיגולי דבלה, ותרגום תקפיאני (איוב י' י') קרשתא יתי: (מ) ואי זה היא זכוכית לבנה נקפלת. נ"ל שהיא נקפלת, ובירושלמי שם מהו זכוכית לבנה שהיתה מתקפלת, ופי' כמו מתכפלת לשון כפל, וקשה לברר הכוונה שהיתה מתקפלת: (מא) מעשה באדם אחד שאמר לבן ביתו לך והבא לי יין. המאמר הזה נמצא בסגנון אחר בנדפס (אות ה') ובלשון ארמי וכך הלשון שם: מעשה באחד מגדולי ירושלים דאמר לטליא זיל ואייתי לי מיא, והוה מנפי ליה על ריש איגרא, אתא אמר ליה לא אשכחת מיא, א"ל פרוף קולתיך קומיי, ופרף קולתיה קומוהי, ופרף הוא נפשיה מן רישא דאיגרא ונפל ומת, ונתערבו איבריו עם החרסין ועליו הוא אומר איכה נחשבו לנבלי חרש ע"כ. ופי' קולתיה כד: (מב) אילין ירודתא אית ליה משך על אפיהון וכו'. בנדפס אילין ירודאתא כמין משון פריסין על אפיהון כד אינון מניקין בניהון דלא יהוון חמיין בניהון סמקון ואכלין להון. ובדפוס ראשון גם בדפוס קאנסטאנטינא אילין ירודאתא כמין משכין פריסין על אפיהון בנין דלא רחמין על בניהון נמקין ומגלין להון, והמאמר הזה הביא הערוך בערך ירוד וז"ל במגילת איכה גם תנין חלצו שד הניקו גוריהון אילין ירודתא אית להון משון על אפיהון כד אינון מינקן בניהון דלא יהויין חמין יתהון סימוקין ואכלין להון, הביא כמו שהוא בכ"י, רק בשינויים קטנים, במקום משך על אפיהון שפי' עור, הביא הוא משון על אפיהון, ואולי יש לתקן כן גם לפנינו במקום משך נ"ל משון. ובענין הוראת המלה העיר הרב בעל ערוך השלם שהגירסא הנכונה ירורתא ברי"ש ופי' חיה שנקראת Schakal והיא מין שועל ע"ש, וכן הרד"ק בשרשים ערך תנין הביא המדרש הזה וז"ל ובמגילת איכה גם תנין חלצו שד אילין ירודתא אית להון משון על אפיהון כד אינון מנקן ית בניהון דלא ליהווין חמיין יתהון חנקן אכלין להון. נ"ל סימוקין ואכלין להון. וכן הביא שם שד ובמדרש תנחומא גם תנין חלצו שד התנין הזה כשבא לינק אין הוא רואה אותו מרחוק והולכת שדיה בשביל שיינק ולא יראה שדיה מכוסים ואינו יונק עכ"ל. והוא בתנחומא הנדפס מכבר בחקתי סי' ג', ובתנחומא הקדוש אשר הוצאתי לאור בחקתי סי' ס', ורש"י בפירושו לאיכה שם (ד' ג') הביא וז"ל גם תנין אעפ"י שאכזרי הוא חלצו שד, כשרואה את בנו בא מרחוק רעב חולץ שדיו מתוך נרתיקו שיש לו כיסוי על דדיו ומוציאו מתוכו כדי שלא יראה בנו מכוסה ויחזור לאחוריו: (מג) אמת המים באה מעיטם. בנדפס דפוס ראשון ודפוס קאנסטאנטינא אמת המים שהיתה באה מן ההינום עמדו המציקים החריבוה ושכחוה. והמ"כ בראותו הנוסחא המוטעת הזאת תיקן וכתב ה"נ שהיתה באה מן החניות ופי' מקום היה בהר הבית ששמו חניות כדאיתא בפרק י"ט של מס' ר"ה ושם היה מעיין ומשך ממנה אמת המים. וכיונתם למאמרם ר"ה (דף ל"א ע"א) מלשכת הגזית לחניות ומחניות לירושלים וליבנה, אבל מי אמר לו ששם היה מעיין ונמשך ממנה אמת המים, הוא אינו רק נביאות, ואשר תיקן במדרש חניות הוא רק השערה בעלמא עפ"י סברא. ובדפוס ראשון כתוב החינום ואין ספק אצלי שהיתה כתוב העיטם מן ע נעשה ח ואות ט נפרדה ונעשית נו ונמצא לנכון בכ"י לפנינו והיא עין עיטם. ושם בסביבות היו הרבה מעיינות ומשם באים המים לירושלים דרך צינורות [וואססער לייטונג] ומחילות אבנים,

[ח] **חשך** משחור תארם. ר' אבא בר כהנא ור' לוי. ר' אבא אמר (נה) כהדין הידידיותא, ור' לוי אמר (נו) כהדין נוגה:

לא נכרו בחוצות. (נז) א"ר אלעזר בר צדוק מעשה בעני אחד שבא ועמד על פתח בית אבא, אמר לי אבא בני צא וראה שבא מבני ירושלים הוא, הלכתי ומצאתי אשה אחת שנשל שערה ולא היה אדם יודע אם זכר אם נקבה, ולא היתה תובעת אלא דבילה לבד, לקיים מה שנאמר לא נכרו בחוצות:

צפד עורם על עצמם. א"ר אלעזר בר צדוק (נח) אראה בנחמה, אע"פ שחיה אבא כל השנים הללו, לא חזר גופו כמות שהוא, לקיים מה שנאמר צפד עורם על עצמם, יבש היה כעץ:

[ט] **טובים** היו חללי חרב מחללי רעב. (נט) אנשי בית ראשון מתו, ואנשי בית שני מה היו עושין להן, (ס) היו מביאין גדיים וצולין אותן ותולין אותם במערבה של מדינה, והיו מתים מכח הריח, לקיים מה שנאמר טובים היו חללי חרב מחללי רעב, שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי:

[י] **ידי** נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו. (סא) ר' הונא בשם ר' יוסף אמר, אמר הקב"ה בנותי לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי,

הערות ותקונים

(נה) כהדין הידידיותא. בנדפס כהדין חרתא. ובדפוס ראשון כהדין חדתא. והנכון כמו שהוא לפנינו בדפוסים אחרונים כהדין חרתא כי הוראתה שחורת, ועיין ערוך ערך חרת א', ובעל ערוך השלם הביא שם גם את המדרש איכה כהדא חרתא: (נו) כהדין נוגה. בנדפס גם בדפוס ראשון כהדין נאגא. ובעל ערוך השלם הביא ערך נאגא והציג סימן השאלה כי קשה לבארה, ואולי יותר נכון הגירסא לפנינו בכ"י כהדין נוגה, ועיין ערוך ערך נגה שכתב נגה כינוי ללֵיל הוא, כמו שקורין לסומא סגי נהיר, וראיתי שגם בעל יפ"ע כתב נאגא פי' חושך והוא מלשון נוגה ע"ד סגי נהיר, וכדאיתא בריש פסחים דקרי ללילה נגהי ע"ד סגי נהיר עכ"ל. ובמעריך הביא מאמר המדרש וכתב נ"ל דגרסינן זאגא והוא קלקנתום: (נז) א"ר אלעזר בר' צדוק מעשה בעני אחד. בנדפס גם בדפוס ראשון מובא פה המאמר שלאחריו א"ר אלעזר בר' צדוק אראה בנחמה, רק בדפוסים אחרונים נוסף פה „ס"א לא נכרו בחוצות א"ר אלעזר בר' צדוק מעשה בעני אחד כו'", כאשר הוא לפנינו בכ"י: (נח) אראה בנחמה. עיין תוס' חגיגה דף ט"ז ע"ב ור' אלעזר בר' צדוק ראה חורבן הבית. אבל נמצא גם כן ר' שמעון בן שטח שחי קודם החורבן היה רגיל ג"כ לומר אראה בנחמה, ויפה פירש החכם הגדול הר"י לעווי כי הוא לשון סורי ופי' תחיית המתים, והוא לשון שבועה: (נט) אנשי בית ראשון מתו וכו'. פה המאמר קטוע ונמצא מתוקן בנדפס גם בדפוס ראשון בחורבן ראשון שהיו מתים מריח עוכבנין אבל בחורבן האחרון לא היה עוכבנין מה היו עושים להם. ופי' עוכבנין מין עשב, ועיין ערוך השלם ערך עכביות, והמעריך בערך עכב הביא דברי המדרש איכה וכתב נוסחא משובשת היא. גם מ"ש המ"כ עכביות ביבוש הוא כי אין לעכביות ריח וגם אינן נמצאות אלא בשדה ואז העיר היתה במצור ואינן נמצאות אלא באביב והם קוצין שבפסוק וקוץ ודרדר. ובספר כתיבת יד מהמדרש איכה גרסינן מריח ענבנין. ונ"ל שהוא כמו חנונין שהיו מבשלין למכור ומי שלא היה לו לקנות היה מת מהריח. ובזה ניחא מ"ש שם בחורבן שני לא הי' ענבנין, ולא אמרת מין ירק יקשה וכי נשתנה העולם עכ"ל: (ס) היו מביאין גדיים וצולין אותן ותולין אותן במערבה של מדינה. בנדפס במערבה של עיר. בקה"ר פי"א פסוק שלח לחמך מעשה בספינה אחת גדולה מפרשת לים הגדול נטלה הרוח והוליכה למקום שאין בו מים מהלכין, כשראו שצרתן צרה וכו' האיר המקום עיניהם ונטלו גדי אחד וצלו אותו ותלוהו במערבה של ספינה, באה חיה גדולה והתחילה גוררת בה עד שהשליכה למים המהלכין והלכו וכו'. ולהמאמר שלפנינו במדרש כוון רש"י בפירושו לאיכה (ד' ט') חללי הרעב היו נפוחים מריח תנובות השדה שהיו האויבים צולין בשר על העשבים חוץ לחומה והריח נכנס לתוך נפוחי הרעב וכריסן נבקעת וכו': (סא) ר' הונא בשם ר' יוסף אמר. בנדפס ר' הונא בשם ר' יוסי אמר, והמאמר הזה מובא בשבלי הלקט השלם [illegible]כות שמחות סי' כ"ג בשם המדרש, והגירסא שם ר' חנה בשם רב יוסף אמר וכן נעתק דברי השבה"ל בתניא רבתי הלכות אבל סי' ס"ח ענין הבראת האבל ושם הובא המדרש איכה ר' חנא בשם ר' יוסף, ובעל שבה"ל הביא בלשון כמו שהוא בכ"י לפנינו כי בנדפס גירסא אחרת בזה, וכן איתא [illegible] אמר הקב"ה לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי, כיצד היתה לאחת מהן ככר אחת והיה בה כדי שתאכלנה היא ובעלה יום אחד וכיון שמת בנה של שכינתה היתה נוטלת אותה הככר ומנחמת אותה בה והעלה עליהם הכתוב כאילו בשלו ילדיהן למאות, הה"ד ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, וכל כך למה בשביל שהיו לברות למו,

ולפנינו

חבקו אשפתות. (מז) מקילין לקילקילתא:

[ו] **ויגדל** עון בת עמי מחטאת סדום. (מח) ר' יהושע ור' אחא בשם ר' נחמיה נעשה בשבט יהודה ובנימין מה שלא נעשה בסדום, בסדום כתיב וחטאתם כי כבדה מאד (בראשית יח כ), וביהודה ובנימין כתיב ויאמר אלי עון בית ישראל ויהודה (כבד) [גדול במאד] מאד (יחזקאל ט ט). (מט) א"ר תנחומא אית לן אוחרי, ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים. לא חלת יד ליד, (נ) שלא פשטו ידיהן במצוות, ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן:

[ז] **זכו** נזיריה משלג צחו מחלב. (נא) אלו שהיו שותין מי חלב:

אדמו עצם מפנינים ספיר גזרתם. (נב) א"ר יודן כל גזרה וגזרה שהיתה בירושלים היתה קשה כספיר, אם תאמר הספיר רך הוא, א"ר פנחס מעשה באדם אחד שהלך ברומי למכור ספיר שם, א"ל הלוקח על מנת לבדוק, נטלו הלוקח ונתנו על (נג) הסדן, והתחיל מכה עליו בפטיש, (נד) נפצע הפטיש ונחלק הסדן, והספיר עמד במקומו, ולא חסר כלום:

הערות ותקונים

חסר בנדפס. ופי' כלי מילת בגדי צמר נקי ועיין ערוך השלם ערך מל י"ב: (מז) מקילין לקילקילתא. בנדפס חסרים איזה מלות וצ"ל האמונים עלי תולע מלובשים כלי מילת חבקו אשפתות טריפון בקיקלא. והמוספי הביא המאמר הזה בשם המדרש בערך טרף, טריפין בקיקלא וכתב פי' בל"י אמונים וגדלים בבגדי תולעת, וכן הביא גם בערך קוקלא, וכתב ג"כ פי' בל"י טריפין אמונים וגדלים, קוקלא שני תולעת. אולם טעה וחשב כי המדרש מוסב על האמונים עלי תולע, כי המאמר מקוטע לפנינו בנדפס, ומוסב על חבקו אשפתות, כמו שהוא נכון לפנינו, וכמו שהעיר גם המ"כ שם, והכוונה טריפין בקוקלא מושלכין באשפה כי הוראת טרף השלכה וכן היא דעת בעל הערוך השלם וקוקלא הוראתה אשפה, וכן קלקלתא הוראתה ג"כ אשפה, ותרגום חבקו אשפתות גפיפו קקלאין, ויותר נכון שצ"ל קיקלתין כמו שהיה לפני הערוך הגירסא בתרגום בערך קקל ב'. והרב בעל ערוך השלם בערך קוקלא שכח על מה שכתב בערך טרף ע"ש: (מח) ר' יהושע ור' אחא בשם ר' נחמיה. בנדפס גם בדפוס ראשון הגירסא רבי יהושע בר' נחמיה בשם ר' אחא, וכן יש לתקן לפנינו, והמאמר נשנה בב"ר פכ"ח אות ה', ומובא בילקוט יחזקאל רמז של"א בשם ב"ר, ושם הגירסא א"ר ברכיה, וכן נשנה במדרש שה"ש פ"א בפסוק משכני אחריך ושם נאמר ר' יהושע בר' נחמי' משום ר' אחא כמו שהוא לפנינו במדרש איכה בנדפס. ובעל סדה"ד (צד 196) הביא ר' יהושע ור' נחמי' בשם ר' אחא ריש פתיחתא דאיכה, ר' יהושע זה לא ידעתי מי הוא עכ"ל, וכוונתו לפתיחתא ה', אבל בטעות שם וצ"ל ר' יהושע בר' נחמי' בשם ר' אחא ונזכר הרבה פעמים ר' יהושע בר' נחמי' והוא ר' יהושע הכהן בר' נחמי': (מט) א"ר תנחומא אית לן אוחרי. בנדפס א"ר תנחומא אית לי חורי, ובמדרש שה"ש שם ר' תנחומא אמר כתוב חורי אית לן, פי' מקרא אחר יש לנו שגדלה חטאתם מחטאת סדום: (נ) שלא פשטו ידיהן במצוות. ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן. בנדפס הגירסא מתוקנת יותר אותן לא פשטו ידיהם במצות ואלו פשטו ידיהם במצות, הה"ד ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, וכל כך למה בשביל שהיו לברות למו, ועיין בב"ר שם ובמ"כ שם: (נא) אלו שהיו שותין מי חלב. בנדפס הגירסא אלו שהיו שותין את השלג. צחו מחלב, אלו שהיו שותין את החלב, והגיה הרד"ל שצ"ל אלו שהיו רוחצין בשלג, כדכתיב אם התרחצתי במי שלג (איוב ט), אבל שתיה בשלג לא נמצא שיהיה מועיל לזכך המראה: (נב) א"ר יודן כל גזירה וגזירה כו'. בנדפס ספיר זה דבר קל הוא א"ר פנחס מעשה באדם אחד כו' וכתוב שם „ס"א ספיר גזרתם א"ר יודן כל גזירה וגזירה שהיתה בירושלים היתה קשה כספיר ואם תאמר רך הוא א"ר פנחס כו'" וזה הוסיף אחד בתוך המדרש עפ"י גירסת הכ"י שלפניו והמאמר נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה (קל"ה ע"ב) וע"ש מה שהעירותי בהערה כ"ד. וכן נשנה המאמר בשה"ש רבה פ"ה בפסוק מעולפת ספירים ובהערה שם העירותי על טעות במדרש שם, וכן מובא המעשה מן ספיר במדרש שו"ט מזמור פ"ז אות א' וע"ש בהערה ט', ומובא בילקוט ישעי' רמז של"ט וחסר הציון פסיקתא, ובפסיקתא רבתי פל"ב המאמר קטוע ע"ש. והמעשה מן הספיר הביא ר"ת בתוס' סוכה (דף נ"ב ע"א) ד"ה אם ברזל, וקידושין (דף ל' ע"ב) ד"ה אם ברזל, ושבת (דף פ"ח ע"ב) ד"ה מה, וסנהדרין (דף ל"ד ע"א) ד"ה מה, ועיין בפסיקתא שם בהערה כ"ה: (נג) הסדן. הברזל העב שעליה הנפח עושה מלאכתו: (נד) נפצע הפטיש ונחלק הסדן. כ"ה גם בפסיקתא רבתי שם, אבל בנדפס גם בפסיקתא דר"כ שם נבקע הסדן ונחלק הפטיש:

כסדין

ישראל], א"ל בעזרת כהנים ולא נהגו בדמו לא כדם צבי ולא כדם איל, צבי ואיל כתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ברם הכא כתיב כי דמה בתוכה היה על צחיח סלע שמתהו (יחזקאל כד ז), כל כך למה לעלות חימה ולנקום נקם וגו' (שם שם ח), (עב) וכשעלה נבוזראדן לירושלים להחריבה, רמז הקב"ה לאותו דם והתחיל (עג) תוסס, אמר ליה האי עניתא דיגבי דינך, כיון שראה אותו, אמר להם מה טיבו של דם זה, א"ל דם פרים וכבשים ואילים שהיינו מקריבין על גבי המזבח, מיד שלח והביא פרים וכבשים ואילים ושחטו לפניו ועדיין הדם תוסס, כיון שלא הודו לו נטלן (עד) ותלאן בגרדון. אמר להם אמרו לי מה טיבו של דם זה, אמרו לו הואיל והקב"ה רוצה לתבוע דמו מידינו אנו אומרים לך, כהן ונביא ודיין היה לנו, והיה מתנבא לנו כל הדברים שאתה עושה לנו, ולא היינו מאמינים לו, ועמדנו עליו והרגנוהו, מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחטן עליו, ולא עמד, והיה הדם מבצבץ והולך, עד שהגיע לקברו של זכריה, בההיא שעתא נזף ביה ואמר ליה, מה את סובר דאנא מאבד כל אומתך בגינך, באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים, ואמר אני שכתוב בי כי אל רחום ה' אלהיך (דברים ד לא), לא ארחם עליהם, וזה הרשע שהוא בשר ודם ואכזרי ובא להחריבן נתמלא עליהם רחמים, אני עאכ"ו, באותה שעה רמז הקב"ה לאותו הדם ונבלע במקומו, המד"א ויעמד הים מזעפו (יונה א טו): (עה) א"ר יודן שבע עבירות עשו ישראל באותו היום, הרגו כהן, ונביא, ודיין, (עו) ושפכו דם נקי, וטמאו העזרה, והיה יום הכפורים, ושבת:

[יד] **נעו** עורים בחוצות. (עז) העורים מה היו אומרים מי יראנו דמו של זכריה, והחגרים מה היו אומרים, מי יתן לנו אותו מקום שהרגו לזכריה, ונחבקין ונשקין, הה"ד נעו עורים בחוצות:

הערות ותקונים

א"ל היכן הרגו את זכריה. נשנה בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ה (ס"ט ע"א) ובפסיקתא דר"כ פסקא איכה (קכ"ב ע"א) וגם לעיל בפתיחתא סי' ה' וסי' כ"ג. גם לעיל פ"ב בפסוק בלע ד' בנדפס וחסר שם בכ"י. ומובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ד בשם הפסיקתא: (עב) וכשעלה נבוכדנצר לירושלים להחריבה וכו'. כן הוא בפסיקתא דר"כ, אבל בנדפס נמצא פה גירסא אחרת וכיון שעלה נבוזראדן חזייה לדמיה דזכריה דהוה קא רתיח כו' עד סוף הפסוק לנקום מן גמרא גיטין (דף נ"ז ע"ב) וסנהדרין (דף צ"ו ע"ב) ומובא בילקוט איכה רמז אלף ס"ו ומצויין בגליון גיטין (דף ס') צ"ל (דף נ"ז ע"ב). והנה בפסיקתא שם הערה ס"ו העירותי פה בפסיקתא סיום המאמר הזה הנהו כמו בירושלמי, כי הפסיקתא היא ג"כ אגדת א"י, אבל במדרשים שם נשתנה סיום המאמר בנוספות עפ"י מאמרם בבלי גיטין (דף נ"ז ע"ב) וסנהדרין (דף צ"ו ע"א) ע"ש ע"כ. ובאמת היא הוספה שתקנו המדפיסים עפ"י מאמרם בגיטין והציגו בפנים כמו שהוא בבבלי שם. אולם לפנינו בכ"י הוא כמו שהוא בירושלמי ובפסיקתא. ויש להעיר בגמרא גיטין שם איתא שדר שטר פרשתא. מלת שטר נוסף מאת אחד המדפיסים לפרש מלת פרשתא. אבל בגמרא בסנהדרין ליתא למלת „שטר" ורש"י בסנהדרין שם כתב פרשתא שטר גוואה. ויש עוד להעיר כי הילקוט ביחזקאל רמז שס"ד הביא המאמר בשם הפסיקתא (והיא בפסקא איכה שם) ואחר הסיום ונבלע במקומו, הביא עוד כיון שראה נבוזראדן כך אמר בלבו וכו' תאנא נעמן גר תושב היה נבוזראדן גר צדק היה הוא מגמרא בבלי שם שציינתי למעלה וחסר הציון: (עג) תוסס. פי' מחמיץ ורותח (געהרען) ורגיל בדרז"ל יין תוסס: (עד) ותלאן בגרדון. הוראת המלה מעלות אשר בו נדונים המחוייבים להריגה. עיין מ"ש בפסיקתא פ' שמעו הערה מ"א: (עה) א"ר יודן שבע עבירות. בפסיקתא ובנדפס הוא במאמר שלפניו: (עו) שפכו דם נקי. בפסיקתא ובנדפס נאמר וחיללו את השם. וליתא גם בירושלמי, ושם הגירסא ושבת ויוה"כ היה ומונה שבת ויוה"כ לשני עבירות. אבל בפסיקתא הגירסא ויוה"כ היה שחל להיות בשבת לכן הוצרך להוסיף גם חילול השם למלא מספר שבע עבירות, יען כי היא חושבת יוה"כ שחל להיות בשבת לעבירה אחת לפי שיוה"כ אינו אלא בכרת ושבת בסקילה ובכלל מאתים מנה: (עז) העוורים מה היו אומרים וכו'. בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת סומים שבהם אמרו מי יראה לנו אותו מקום שהרגו את זכריה שנלך ונחבקנו ונשקנו, לקיים מה שנאמר נעו עורים בחוצות נגואלו בדם. חגרין שבהם מה היו אומרים מי יראה לנו את הדם של זכריה שנלך ונפרכס בה, לקיים מה שנאמר בלא יוכלו יגעו בלבושיהם ע"כ, וע"ש בפי'

הא כיצד היה בנה של שכנתה מת, והיה לה (סב) גלוסקין אחד והיה לה לאוכלו היא ובעלה ובנה ולחיות עליו יום אחד, והיה נוטלתו מפי בעלה ובנה והולכת ומבריה לשכנתה ומנחמת אותה, והעלה עליהם הכתוב כאילו בשלו בניהם, [לגמילות חסד] כל כך למה, היו לברות למו בשבר בת עמי:

[יא] **כלה** ה' את חמתו שפך חרון אפו. (סג) ארבע שפיכות לטובה וארבע לרעה, ארבע לטובה ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלים רוח חן ותחנונים (זכריה יב י), והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג א), וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי (שם שם ב), ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל (יחזקאל לט כט). וארבע לרעה וישפוך עליו חימה אפו (ישעיה מב כה), בשפכך את חמתך על ירושלים (יחזקאל ט ח), באוהל בת ציון שפך כאש חמתו (איכה ב ד), והדין כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו:

ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה. (סד) כתיב מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך (תהלים עט א), מזמור, בכיה מבעי ליה, (סה) א"ר אלעזר משל למלך שעשה חופה לבנו, תיקן ביתו (סו) גיידה וסיידה וציירה, (סז) פעם אחת הכעיסו וסתרה, התחיל (סח) פדגוג יושב ומזמר, א"ל המלך חרב ביתו ואתה יושב ומזמר, אמר להו (סט) לכך אני מזמר ששפך חמתו על חופת בנו, ולא על בנו, כך אמרו לאסף, הקב"ה החריב את מקדשו, ואתה יושב ומזמר, אמר להם לכך אני מזמר ששפך הקב"ה חמתו על עצים ואבנים, ולא על ישראל, הה"ד ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה:

[יב] **לא** האמינו. ר' לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ, (ע) ארבעה מלכים מי שתבע זה לא תבע זה כו' עד על אותה שעה אומר לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים:

[יג] **מחטאות** נביאיה עונות כהניה השופכים בקרבה דם צדיקים. (עא) ר' יודן שאל לר' אחא א"ל היכן הרגו את זכריה [בעזרת נשים או בעזרת

הערות ותקונים

ולפנינו בכ"י סיים והעלה עליהם הכתוב כאילו בשלו בניהם. ובשבה"ל כתוב כאילו בשלו בניהם לגמילת חסד, וכן תקנתי, גם סיים שם למדנו מכאן כמה הוא גדול שכר סברלת האבלים וניחומיהם, והוא הסיום מלנפשיה, וגם רש"י בפירושו ב"ר פכ"ח המיוחס אליו הביא וז"ל מפורש במדרש איכה שהיתה נוטלת גלוסקאות מפיה ומפי בעלה ומפי בנה והולכת ומברה את שכינתה ומנחמת אותה והעלה להם הקב"ה כאילו בשלו ילדיהן לגמילות חסד, הה"ד ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, כל כך למה היו לברות למו בשבר בת עמי, לברות כמו להברות עכ"ל. וכוון למדרש שלפנינו: (סב) גלוסקין. פי' ביוני ככר לחם: (סג) ארבעה שפיכות לטובה. נשנה לעיל ב' ד' בפסוק באהל בת ציון שפך כאש חמתו וע"ש בהערות: (סד) כתיב מזמור לאסף. במדרש תהלים מזמור ע"ט אות ג' הוא בסגנון אחר וע"ש בהערה ל"ב: (סה) א"ר אלעזר משל למלך. בנדפס מובא סתמי והגירסא שם אלא משל למלך. ואולי היה כתוב אר"א ובטעות הדפיסו המדפיסים אלא במקום אר"א: (סו) גיידה וסיידה וציירה. בנדפס שעשה בית חופה לבנו וסיידה וכיידה וציירה. והערוך ערך גר י"א הביא וז"ל במגילת איכה כלה ה' את חמתו למלך שעשה חופה לבנו גיירה וסיידה וכיירה וע"ש שהביא סיד וגיר אחד הוא ובדניאל (ה' ה') על גירא די כתל היכלא, ולכן גיירה הוא הפעל מן גיר וכן סיידה הוא הפעל מן סיד ויש לתקן בערוך וציירה כמו שהוא לפנינו בכ"י: (סז) פעם אחת הכעיסו וסתרה. ובנדפס ויצא בנו לתרבות רעה מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוילאות ושיבר את הקנים ונטל פדגוג שלו איבוב של קנים והיה מזמר: (סח) פדגוג. פי' בל"י אומן המגדל את הבן: (סט) לכך אני מזמר ששפך הקב"ה חמתו על עצים ואבנים וכו'. לזה כוון רש"י קידושין (דף ל"א ע"ב) ד"ה איסתייעא מלתא, כמו שהעירותי במדרש תהלים שם הערה ל"ב: (ע) ארבעה מלכים מי שתבע זה לא תבע זה וכו' עד על אותה שעה אומר לא האמינו וגו'. פה קצר המעתיק כי כבר כתב לעיל בפתיחתא סי' ל'. אבל בנדפס גם בדפוס ראשון כתוב גם בכאן כל המאמר אשר נשנה בפתיחתא, וכן נראה כי היה כתוב גם לפני בעל הערוך פה במקומו כי בערך לס ב' הביא מאמר אחד ברים מגילת איכה ובלא האמינו מלכי ארץ. כוונתו כי גם איתא בפסוק ובלא האמינו וע"ש בפתיחתא מה שהעירותי בהערות שלי: (עא) ר' יודן שאל לר' אחא

עד שלא יבואו השונאים עליכם, והן אמרו ימהר יחישה מעשהו למען נראה (ישעיה ה יט), מה הם עושים לנו, (צג) דוכוס אחד רואה אותי ונוטל אותי לאשה, איפרכוס אחד רואה אותי ונוטל אותי לאשה, ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (שם שם), ונדע על מה דהיא קיימא, על דידהון או על דידי׳, וכיון שנגרמו העונות ובאו השונאים לירושלים היו מקשטות עצמן כזונות ויוצאות לפניהם, והיה דוכוס רואה אותה ונוטלה לאשה (צד) ומעלה ומושיבה על קרונין שלו, איפרכוס רואה אותה ונוטלה לאשה ומעלה ומושיבה על קרונין שלו. אמר הקב״ה על דדכון קמת, על דידי לא קמת, מה עשה להן הקב״ה, ושפח ה׳ את קדקד בנות ציון (ישעיה ג יז), ר׳ אלעזר ור׳ יוסי בר׳ חנינא. ר׳ אלעזר אומר הלקה אותן בצרעת (צה) [ואין ספח אלא צרעת], המד״א ולצרעת הבגד ולבית, ולשאת ולספחת ולבהרת (ויקרא יד נד ונו), ור׳ יוסי בר׳ חנינא אמר העלה על ראשן משפחות משפחות של כנים, (צו) ר׳ יודן אמר (צז) עשאן שפחות מכודנות, מהו מכודנות אמהן משעבדן, (צח) [ר׳ ברכיה וחלפי בר זביד בשם ר׳ איסי, מהו (צט) ושפח ושפע כדי לשמור זרע קודש שלא יתערבו בעמי הארצות], אמר הקב״ה יודע אני שאומות העולם אינן בדילין מן [הזיבה ומן] הצרעת, מה עשה להן הקב״ה, וה׳ פתהן יערה, היה רומז למעיינות והיו שופעות דמים עד שהיו ממלאת כל הקרונין [שלהם דם וכיון שהיה אחד מהם רואה כן, היה נועצה בחרב ומשליכה תחת קרונין שלו והיתה הקרונין שלו] עוברת עליה (ק) (ופוקסת) [ופוסקת] אותה, והיו אומרים סורו טמא, מהו סורו, (קא) ר׳ אבין אומר (קב) לשון יוני הוא סירון סירון:

הערות ותקונים

ירמי׳ רואה אותן ואומר להם עשו תשובה. עיין בסגנון אחר בפסיקתא רבתי פל״א פסקא ותאמר ציון: (צג) דוכוס כו׳ איפרכוס. מלות מורגלות לרוב במדרשים וידוע, ובנדפס גם בוי״ר נוסף אחר זה איסטרטוליטוס רואה אותי ונוטל ומושיבי עמו בקרונין. וליתא גם בפסיקתא, ע״ש הערה ס״ד: (צד) ומעלה ומושיבה על קרונין שלו. פי׳ בל״י ורומי מין עגלה. עיין בפסיקתא הערה ס״ו: (צה) ואין ספח אלא צרעת. הוספתי כמו שהוא לנכון בנדפס גם בפסיקתא. ובהערה ס״ז בפסיקתא שם העירותי שמובא בערוך ערך שפח בשם הפסיקתא, אך נהפוך הסדר כי מאמר ר״י בר׳ חנינא המובא שם בראש הערך צריך להיות אחר המאמר הזה, כי ז״ל הערוך עשאן שפחות מכודנות, ר׳ יוסי בר׳ חנינא אמר העלה על ראשן משפחות משפחות של כנים. בפסיקהא ותאמר ציון ושפח ה׳ קדקד בנות ציון אין סיפוח אלא צרעת, כמה דתימא ולשאת ולספחת. ר׳ יוסי אמר ששמרו משפחותיהן שלא יתערב זרע קודש בעמי הארצות, יש לתקן וכצ״ל בפסיקתא ותאמר ציון ושפח ה׳ קדקד בנות ציון אין סיפוח אלא צרעת כמה דתימא ולשאת ולספחת. ר׳ יוסי בר׳ חנינא אמר העלה על ראשן משפחות משפחות של כנים [ר׳ חייא בר׳ אבא אמר] עשאן שפחות מכודנות. [ר׳ ברכיה וחלפי בר זביד בשם] ר׳ יוסי אומר ששמרו משפחותיהן שלא יתערב זרע קודש בעמי הארצות. ולפלא בעיני שהרב בעל ערוך השלם לא תיקן כן בדברי הערוך, הלא ראה את העירותי בהערה להפסיקתא ומזכיר את שמי בערוך ערך שפח, והניח את דברי הערוך כמו שהי׳ בדפוסים אחרים: (צו) ר׳ יודן אמר. בנדפס גם בפסיקתא הגירסא ר׳ חייא בר׳ אבא אמר: (צז) עשאן שפחות מכודנות. דורש ושפח כאילו נכתב בשי״ן ימנית, ופי׳ שנעשה אותן לשפחות עובדות את אדוניהן. ופי׳ מכודן משועבד, וכן מובא בערוך ערך כדן בשם מגילת איכה, עיין בפסיקתא הערה ס״ט: (צח) ר׳ ברכיה וחלפי בר׳ זביד בשם ר׳ איסי ושפח ושפע וכו׳. הוספתי כמו שהוא בנדפס, ובפסיקתא דר״כ שם ר׳ חליפי בר זמרי בשם ר׳ יוסא וסיפח ושיפח כתיב וכו׳, וע״ש בהערה ע׳ העירותי בפסיקתא כ״י פארמא הגירסא ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ יוסי ובוי״ר שם ר׳ חייא וחלפא בר אידי בש״ר יוסי ובפסיקתא רבתי פל״א שם ר׳ חלפו בן זכר בש״ר לוי, ובילקוט ישעי׳ שם ר׳ ברכיה בש״ר מיילא, ובילקוט איכה רמז אלף נ״ד ר׳ ברכיה בש״ר יוסי, ובערוך ערך שפח הביא ר׳ יוסי סתם: (צט) ושפח ושפע. כ״ה בנדפס אבל בפסיקתא דר״כ וסיפח ושפח כתיב שומר משפחותם. והכוונה שדורש המלה מלשון משפחה כאילו כתובה בשי״ן ימנית, ועיין בפסיקתא שם הערה ע״א: (ק) ופוקסת אותה. תקנתי ופוסקת אותה. ובנדפס וגם בפסיקתא ומפסקתן ומפסקה, ובוי״ר הגירסא ומרמסן: (קא) ר׳ אבין אומר. בנדפס ר׳ אבא אמר ובוי״ר ר׳ מאיר אומר: (קב) לשון יוני הוא סירון סירון. ומובא במוספי ערך סורין בשם וי״ר ופי׳ סחוב והשלך. והיא המלה

עיין

[טו] **סורו** טמא קראו למו (עח) ר' חנינא פתר קרייא בבנות ירושלים, ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון (ישעיה ג טז), (עט) דהוו דליין גרמיהון ומגליין כרוניהון, ומהלכין בגסות הרוח: ותלכנה נטויות גרון (שם שם), שבשעה שהיתה אחת מהן לובישת תכשיטיה (פ) [היתה מטה את גרונה לכאן ולכאן כדי להראות תכשיטיה]: ומשקרות עינים. (פא) [ר' יוסי דקיסרין אמר שהיו סוקרות עיניהן (פב) בסיקרא, ור' שמעון בן לקיש אמר (פג) בקְלוּרית אדומה]: הלוך וטפוף תלכנה. [כשהיתה אחת מהן ארוכה] היתה מביאה קצרות והולכות ביניהן, אחת מכאן ואחת מכאן, (פד) כדי שתהא נראית טפח על גביהן, ואם היתה אחת מהן קצרה, (פה) היתה לובשת (קורקרין) [קורדקין] עבין כדי שתהא נראית ארוכה: וברגליהן תעכסנה. (פו) ר' אבא בר כהנא אמר שהיתה צרה צורת (פז) דרקון בנעליהן, ורבנן אמרי שהיו מביאות (פח) שלפוחית של תרנגולת (פט) [וממלאה אותה אפרסמון], ונותנה אותה בין עקבה למנעלה, וכשהיתה רואה כת של בחורים, היתה דורסת עליה, והיא נבקעת והיתה הריח (צ) מפעפע (צא) כהדין כריסה של (חיננא) [חכינה] (צב) והיה ירמיה רואה איתן ואומר להן עשו תשובה

הערות ותקונים

בפי' מהרז"ו; (עח) ר' חנינא פתר קרייא בבנות ירושלים. פסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (קל"ב ע"א) וכן נשנה במדרש וי"ר ריש פט"ז. ועיין שבת (דף ס"ב ע"ב) דרש רבא בריה דרב עילאי, ובפסיקתא שם הערה מ"ז העירותי בילקוט איכה רמז אלף ל' ל"א ל"ב ל"ג תלמיד טועה הפריד בילקוט את המאמר הזה ויבתו אותו לחמשה רמזים בסדר רע ומשחת מאוד, כמו שהחל רמז אלף ל"א במאמר ר"ל אומר בקלורית ולא ידע שמוסב למעלה על ומשקרות עינים בסיקרא, ובאמצע דרוש ר"א בר כהנא על ומשקרות עינים, סגר עליו הדיבור, ועשה לו את מאמר והיה ירמי' מחזר עליהם לרמז חדש: (עט) דהוו דליין גרמיהון ומגליין כרוכיהון ומהלכין בגסות הרוח, שמאמר משובש וקשה לבררו וליתא בפסיקתא. ובמדרש איכה הנדפס הוין שייפן ברומיהון ומהלכין בגסות הרוח. ובוי"ר הגירסא דהוין שייפין גרומהין. והערוך בערך שף י"ט הביא בשם וי"ר ריש מצורע דהוו שיפן ברומהין, ועל זה כתב המוספי פי' זקופים ופשוטים. ובמדרש איכה בפ' סורו טמא גריס שייפין ברומהון: (פ) היתה מטה. הוספתי כמו שהוא בנדפס וגם בפסיקתא: (פא) ר' יוסי דקיסרין. הוספתי כמו שהוא בנדפס גם בפסיקתא ובוי"ר. בנדפס הגירסא ר' אסי דקיסרין. בפסיקתא ר' יוסי דקיסרין. בוי"ר ר' מני דקיסרי. והערוך ערך סקר א' הביא בשם הפסיקתא ותאמר ציון ר' דוסא, ויש נוסחאות בערוך ר' נוסא צ"ל ר' יוסי: (פב) בסיקרא. מין צבע ועיין ערוך השלם: (פג) קלורית אדומה. עיין בפסיקתא שם הערה נ"ב: (פד) כדי שתהא נראית טפח על גביהן. וכ"ה בנדפס. ובפסיקתא טפה על גביהן. ובילקוט איכה טפה. ובוי"ר כדי שתראה ארוכה, והערוך ערך קרדקיים הביא הגירסא טפח על גביהן. ועיין רש"י שבת (דף ס"ב ע"ב) ד"ה הלוך וטפוף שתראה צפה על ראש חברתה, ובישעי' ג' ט"ז פירש"י הלוך וטפוף, לשון דבר צף על גבי חבירו כמו אשר הציף (דברים י"א) ומתרגמינן דאטיף, כך היתה ארוכה מהלכת בין שתי קצרות כדי שתהא נראה צפה למעלה מהם עכ"ל. וכיון למאמר הפסיקתא או המדרש שלפנינו: (פה) היתה לובשת קורקרין עבין. תקנתי קורדקין. ובפסיקתא קורקן. ובמדרש וי"ר קונדיריקן. ובאיכה רבה הנדפס קרקוסין. ובכל המקומות בטעות ונכון כמו שתיקנתי, וכן תראה בערוך ערך קרדיקיים הביא חז"ל בוי"ר בריש זאת תהיה ובמגילת איכה סורו טמא ובפסקא ותאמר ציון הלוך וטפוף וכו' לובשת קורדיקון עבין כדי שתראה ארוכה, וע"ז כתב המוספי מין סנדל עכ"ל: (פו) ר' אבא בר כהנא. וכ"ה בפסיקתא ובוי"ר, אבל בנדפס ר' יוסי אומר, והערוך בערך דרקין הביא גירסת הוי"ר ר' אסי אומר: (פז) דרקון. פי' בל"י ול"ר draehe δράκων נחש, ועיין בפסיקתא הערה נ"ו: (פח) שלפוחית של תרנגולת. וכן מובא בערוך ערך שלפוחית בשם הפסיקתא, ומדרש וי"ר וכתב פי' זפק. ולפנינו בוי"ר שפופרת של ביצה, ובמדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון זפק של תרנגול השמיטו המדפיסים המלה שלפוחית והגיהו פי' הערוך, ובילקוט איכה רמז אלף ל"ב שלאופית צ"ל שלפוחית: (פט) וממלאה אותה אפרסמון. הוספתי כמו שהוא בנדפס גם בפסיקתא. והוראת אפרסמון ידוע והוא כמו אפובלסמון שפי' ביוני וברומי מין שרף הנוטף מעצי בלסמין. ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ח: (צ) מפעפע. פי' הריח היה בוקע ונכנס, ומורגל בירושלמי ובמדרשים: (צא) כהדין כריסה של חיננא. תיקנתי של חכינה. בנדפס וכן בוי"ר כארס הזה של עכנא. ובפסיקתא שם הוא כמו לפנינו כריסה של חכינה. ועיין שם בהערה ס' שהעירותי עיקר הגירסא כארס של חכינה וענינו כחמת נחש כי חכינה הוא מין נחש, ובהערה שם: יש לתקן עכשוב במקום עכשיו, נדחקו במקום נלחקו, וכן כארס בעכס במקום כארס בכעס ע"ש: (צב) והיה

ירמי'

הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות, ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, רבנן אמרי אלו דולקיהן של ישראל לכך נאמר על ההרים דלקונו]:

[כ] **רוח** אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם. (קיד) ר' ישמעאל ור' חיננא (קטו) היו פושטים במגילת קינות בערב תשעה באב שחל להיות בשבת, שיירו אלפא ביתא אחד, אמרו למחר באים וגומרין אותה, עד שהיה רבי עולה לביתו נכשל באצבעו, וקרא על עצמו רבים מכאובים לרשע (תהלים לב י), א"ל ר' ישמעאל בר יוסי רבי אילו לא היינו עוסקין בענין הייתי אומר, על אחת כמה וכמה שאנו עסוקין בענין, כיון שנכנסו לביתו נתן עליה (קטז) ספוג יבש וקשרה בגמי מבחוץ, א"ל ר' ישמעאל בר יוסי למדנו ממך ג' דברים, ספוג יבש לאו משום שהוא מרפה את המכה אלא משום שמשמר המכה, (קיז) וגמי מבחוץ מן המוכן, (קיח) ואין קורין בכתבי הקדש [אלא] מן המנחה ולמעלה, אבל שונין ודורשין בהם (קיט) ואם צריך אדם לבדוק נוטל ובודק:

[כא] **שישי** ושמחי בת אדום. (קכ) זו קיסרין ורומי:

[כב] **תם** עונך בת ציון. ר' חלבו בשם ר' יוחנן אמר טובה היתה הסרת טבעת של פרעה ליוסף, מארבעים שנה שנתנבא עליהם משה, שבזו היתה

הערות ותקונים

לנכון במדרש שו"ט מזמור ז' אות י' כי במדרש איכה הנדפס המאמר משובש כמו שהעירותי במדרש תהלים שם הערה נ"ז שהמאמר הזה נשנה בקהלת רבה פ"ה פסוק כי בא החלום ושם הלשון נשתבש: מהו לדולקים יפעל אמר רבי [צריך להיות ר' איבו] אלו רשעים שמשליכין דלק עליהם, צריך להיות אלו הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות, ובמקום ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, מובא שם בשם ר' יעקב דכפר חנן. ובמדרש איכה רבתי (הנדפס) פ"ד בפסוק על ההרים דלקונו איתא כך ר' איבו אמר שהיו דולקין אחר המעביות [בהערה שם נדפס בטעות דוקין וצ"ל דולקין], ר' יעקב דכפר חנין אמר אלו שהציתו אש בירושלים, ורבנן אמרי אלו דולקיהן של ישראל. המ"כ כתב שם המעביות לא מצאתי פירושו. ולפי הענין הוא מין חיה כו'. ובאמת צ"ל שהיו דולקין אחר העבירות, וראיתי במעריך שהביא מאמר המדרש ומפרש בדוחק ע"ש. והמאמר משו"ט מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ח ושם יש לתקן במקום א"ר יוחנן צ"ל ר' איבו ובמקום רב אמר צ"ל רבנן אמרי: (קיד) ר' ישמעאל ור' חיננא היו פושטים במגילות קינות. ירושלמי שבת פט"ו ה"א (דף ט"ו ע"ג) ושם הגירסא רבי ור' חייא רבא ור' ישמעאל בי רבי יוסה, וכן נשנה בוי"ר פט"ו אות ד', וחסרים המלות „ור' חייא רבא" וכן חסרים גם בנדפס המלות „ר' חייא רבא". לכן יש לתקן לפנינו רבי ור' ישמעאל [בר' יוסי], וכן במקום ר' חיננא צ"ל ור' חייא רבא, כמו בירושלמי: (קטו) היו פושטין. בירושלמי ובנדפס היו יושבין ופושטין, ובוי"ר היו יושבין ועוסקין, ופי' פושטין היו לומדין ועוסקין בפירושה: (קטז) ספוג יבש כו'. דאי מרפא הוה אסור לעשות כן בשבת דכל שהוא משום רפואה אסור אלא מן השפה ולפנים אלא מפני שהספוג אינו אלא משמר את המכה שלא תפגע בשום מקום ולא תסרט בבגדיו. כמו שכתב שם הק"ע: (קיז) וגמי מבחוץ מן המוכן. בירושלמי הגירסא גמי שהוא מן המוכן, ובנדפס גמי מבית מוכן, ובוי"ר גמי מן הבית מפני שהוא מוכן. לכך היה מותר לטלטלו ולקשרו ע"ג הספוג: (קיח) ואין קורין בכתבי הקודש אלא מן המנחה ולמעלה. דאל"כ היה לו להתחיל קודם ולגמרו בו ביום. וע"ש בתוס' מהרב בעל קרבן עדה ד"ה למדנו: (קיט) ואם צריך אדם לבדוק נוטל ובודק. וכן הוא בוי"ר שם אם צריך אדם לדבר לבדוק נוטל ובודק. פי' המ"כ אם צריך לבדוק ולחפש איזה פסוק נוטל הספר ובודק כו'. ובנדפס הגירסא ואם היו צריכין לבדוק ולקרות מביאין וקורין. והנה בנדפס גם בדפוס ראשון נמצא אחר זה שמואל אמר חרש כל שהוא, ר' זעירא בשם ר' שמואל אמר מגופת חבית וחרסית מותר לטלטלן בשבת, השליכן לאשפה אסור לטלטלן בשבת, ואין שום שייכות למאמר שלפניו, רק ברור כי היא הוספה כי למעלה כתוב וקשר עליה גמי מבחוץ ואח"כ מובא גמי בחוץ מן המוכן. על זה הוסיף אחד והביא מאמר הירושלמי שבת פ"ח ה"ד (דף י"א ע"ב) תני חרש כל שהוא מותר לטלטלן בתוך הבית, וכן יש לתקן במדרש. והמלות שמואל אמר יש למחוק כי במאמר שלפנינו בירושלמי שם מובא בשם שמואל מאמר אחר עפר כדי לכסות בו דם צפור, אבל זה מובא סתמא, ואחר כך מובא בירושלמי שם ר' זעירא בשם שמואל ובלבד מן המוכן וזה חסר במדרש. ומה שמובא במדרש בשם ר' זעירא בשם ר' שמואל [צ"ל בשם שמואל] בירושלמי שם מובא ותני כן מגופת חבית וחרסיה מותר לטלטל בתוך הבית השליכן לאשפה אסור ליגע בהם: (קכ) זו קיסרין ורומי. בנדפס בדפוס ראשון בת אדום, זו קיסרין. יושבת בארץ עוץ, זו רומי. ובדפוסים אחרונים

כי נצו גם נעו . (קג) ר' הונא בר פפא ור' סימון , [ר' הונא בר פפא אמר לא גלו (קד) עד שנאצו , (קה) ור' סימון אמר] לא גלו (קו) עד שנעשו בעלי מצות להקדוש ברוך הוא :

[טז] **פני** ה' חלקם . (קז) פניו היו מחלקין ממאה למאה , ומאתים למאתים , אית אתרא דצווחין למיתה מתן :

[יז] **עודינו** תכלינה עינינו אל עזרתינו הבל בצפיתינו צפינו אל גוי לא יושיע . מה היו עושין עשרת השבטים , משלחין שמן למצרים ומביאים משם חטים , (קח) ומשלחין לאשור , שהיו אומרים אם יבואו השונאים עלינו יהיו לנו לעזרה , הה"ד וברית עם אשור יכרותו ושמן למצרים יובל (הושע יב ב) , וכיון שבאו השונאים עליהם שלחו אצל פרעה נכה , (קט) ואמרו לו שלח לנו חיילים משלך , ועמד ושלח להם ונכנסו לים , כיון שנכנסו לים , (קי) רמז הקב"ה לנודות אבותיהן והיו צפים על פני המים , והן אומרים אלו לאלו מה טיבן של נודות הללו , והן אומרים להם אלו אבותיכם היו , והיו משעבדים באבותיהם של יהודים הללו , וכיון שנגאלו מהם עמדו וטבעו אותן בים , והיו אומרים כך עשו לאבותינו , ואנו הולכין לסייען , מיד חוזרים להם , הה"ד הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים (ירמיה לז ז) :

[יח] **צדו** צעדינו מלכת ברחובותינו . (קיא) המשים ושתים שנה עשתה ביתר אחר חרבן הבית וכו' כדכתיב לעיל עד ואף אינון לא נפקת להון טיבות , הה"ד שמח לאיד לא ינקה (משלי יז ה) :

[יט] **קלים** היו רודפינו . (קיב) טריגנוס שחוק עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב וכו' כדכתיב לעיל עד על ההיא שעתא נאמר קלים היו רודפינו מנשרי שמים : (קיג) [על ההרים דלקונו במדבר ארבו לנו . ר' אייבו אומר אלו

הערות ותקונים

συρειν עיין בפסיקתא הערה ע"ב : (קג) ר' הונא בר פפא . בנדפס ר' חנינא סתם אבל בפסיקתא דר"כ שם הגירסא ר' חנינא בר פפא . לכן יש לתקן כן לפנינו ר' חנינא בר' פפא : (קד) עד שנאצו . דורש נצו משרש נאץ והאל"ף נשלמת בקמ"ץ : (קה) ור' סימון . וכ"ה בנדפס , אבל בפסיקתא דר"כ הגירסא ור' סימא : (קו) עד שנעשו בעלי מצות . דורש אותו משרש נצה , והשם מצה , כמו נציב ומצה (ישעיה כ"ח ד') , והדרוש נאה מאוד , כי גלו יען באו בריב ומצה על ה' , גם נעו לכן היו נעים ונדים בגולה : (קז) פניו היו מחלקין ממאה למאה ומאתים למאתים אית אתרא דצווחין למיתה מתין . המאמר משובש , ובנדפס הגירסא מחליקן מן מאה מאה מן מאתים מאתים דתמן צווחין למאתן מאתן , המפרשים נדחקו מאד לבארה ולא עלתה בידם : (קח) ומשלחין לאשור . בנדפס ומשלחין לבבל , אולם להלן פ"ה בפסוק מצרים גם בנדפס הגירסא ומשלחין לאשור : (קט) ואמרו לו שלח לנו חיילים משלך ועמד ושלח להם ונכנסו לים כיון שנכנסו לים . זה חסר בנדפס ושם הגירסא כשהוא מפרש בים הגדול לא יותר : (קי) רמז הקב"ה לנודות אבותיהן והיו צפים על פני המים והם אומרים אלו לאלו מה טיבן של נודות הללו . בנדפס גם בדפוס ראשון גירסא אחרת פה , רמז הקב"ה לשלדותיהן והיו שטין על פני המים אמרו אלו לאלו מה טיבן של שלדות הללו , ופי' שלדא בנין עצמות של גוף (גערריפפע) , ובעל ערוך השלם הוסיף בערוך שם מאמר מהמדרש שלפנינו ע"ש . ונראה כי לפני רש"י היתה הגירסא כמו שהיא בכ"י שלפנינו וז"ל (איכה ד' י"ז) עודינו תכלינה עינינו אל עזרתינו הבל , כשבאה עלינו הרעה עדיין היו עינינו צופות אל חיל פרעה , שנאמר בהם ומצרים הבל וריק יעזורו , שהיו מבטיחים אותנו עזרה ולא באו , כמו שנאמר בהם הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים (ירמי' ל"ז ז') , מצינו במדרש קינות שהיו באים בספינות , רמז הקב"ה לים והציף לפניהם נודות נפוחים כמין מעי אדם נגערים במים , אמרו זה לזה הנודות הללו הם אבותינו אנשי מצרים שטבעו בים מחמת היהודים הללו , ואנחנו יוצאים לעזרתם , עמדו וחזרו לאחוריהם : (קיא) המשים ושנים שנה עשתה ביתר אחר חורבן הבית וכו' . כדכתיב לעיל עד ואף אינון לא נפקת להון טיבות הה"ד שמח לאיד לא ינקה . פה קצר המעתיק כי כבר כתוב לעיל פ"ב ב' פסוק בלע ד' וע"ש בהערות ובנדפס גם בדפוס ראשון כתוב פה כל המאמר : (קיב) טרגינוס ילדה אשתו וכו' כדכתיב לעיל עד על ההיא שעתא נאמר קלים וכו' . גם פה קצר המעתיק כי כבר כתוב למעלה א' פ"ז בפסוק על אלה אני בוכיה , אבל בנדפס גם בדפוס ראשון כתוב פה המאמר בשלימות : (קיג) על ההרים דלקונו . הוספתי כי המעתיק השמיט בשגגה גם המאמר הזה , והוספתי כמו שהוא

יכון

(ח) מאן דאמר פנון פנון עד יסודותיה מטון, המד"א ותטהר ותער כדה (בראשית כד כ), מאן דאמר פכרו פכרו אפילו יסודותיה מטון, המד"א חומות בבל הרחבה ערער תתערער (ירמיה נא נח):

הביטה וראה את חרפתנו. ר' פינחס ור' יודן, ר' פינחס אמר הביטה מקרוב וראה מרחוק, הביטה מקרוב, המד"א ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים (מ"א יט ו), וראה מרחוק, המד"א וירא את המקום מרחוק (בראשית כב ד), ר' יודן אמר הביטה מרחוק, המד"א הבט משמים וראה (תהלים פ טו), וראה מקרוב, המד"א וירא כי לא יכול לו (בראשית לב כו):

[ב] **נחלתנו** נהפכה לזרים. ירמיה אמר נחלתנו נהפכה לזרים, ישעיה אמר בית קדשנו ותפארתנו (ישעיה סד י), בא אסף ואמר לא נחלתנו היא ולא בית קדשנו ותפארתנו הוא, אלא שלך היא, הה"ד מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך (תהלים עט א), ואם טמאו בית מקדשך טמאו:

(ט) **בתינו** לנכרים. חרבן ראשון ושני:

[ג] **יתומים** היינו ואין אב. (י) ר' ברכיה אמר אמר הקב"ה לישראל אתם אמרתם יתומים היינו ואין אב, חייכם הגואל שאני מעמיד עליכם אין לו אב ואם, היא אסתר בת דודו כי אין לה אב ואם (אסתר ב ז), (יא) תאמר שתוקית הייתה, אלא (יב) כיון שנתעברה בה אמה מת אביה, וכיון שנולדה מתה אמה, א"ר ברכיה בשם ר' חנוך לפיכך היא משולה לצפעוני, דכתיב תהרגנו לשון אפעה (איוב כ טז), זה אסתר שהרגה את המן:

[ד] **מימינו** בכסף שתינו. (יג) אימתי נתקיים הפסוק הזה, בברכי ימא, פעם אחת (יד) הלכו השונאים לשם, ולקחו פיתן יינן ושמנן ואת מימיהם וחזרו ומכרו אותם להם בדמים, אמרו אוי נא לנו שעלינו נתקיים הפסוק הזה מימינו בכסף שתינו:

[ה] **על** צוארנו נרדפנו. (טו) אדריינוס שחוק עצמות אפיק קלווסין ואמר כל דאתון חמיתון שערי מדבי יהודאי הוא, ארימון ליה ראשיה, שמעו כולהו וספרו ראשיהון. אפיק קלווסין אוחרין ואמר כל מאן דאתון חמיין קדליה חיוור מן חמת שעריה יהודאי, ארימון ראשיה, לקיים מה שנאמר על צוארנו נרדפנו יגענו ולא

הערות ותקונים

בערוך מטון: (ח) מאן דאמר פנון פנון. בנדפס הלשון משובש, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ו: (ט) בתינו לנכרים. חורבן ראשון ושני. זה חסר בנדפס גם בדפוס ראשון: (י) ר' ברכיה אמר. בנדפס ר' ברכיה בשם ר' לוי: (יא) תאמר שתוקית הייתה. מכאן עד זה אסתר שהרגה את המן ליתא בנדפס, ועיין בגמרא קדושין (דף ס"ט ע"א) איזהו שתוקי כל שמכיר את אמו ואינו מכיר את אביו: (יב) כיון שנתעברה בה אמה מת אביה. מגילה דף י"ג ע"א בשם ר' אחא וע"ש בפירש"י: (יג) אימתי נתקיים הפסוק הזה בברכי ימא. זה ליתא בנדפס: (יד) הלכו השונאים. בנדפס פעם אחת עלו המציקים, ופי' המ"כ המציקים השונאים לשון צר ומצוק: (טו) אדריינוס שחיק עצמות אפיק קלווסין כל מאן דאתון חמיתון שערי מדבי יהודאי הוא וכו'. בנדפס גם בדפוס ראשון המאמר מקוטע אדריאנוס שחיק עצמות פקיד ואמר אי דאתינן משכחנן שערא ביהודאי ארימון ראשיה מיניה, המ"כ הביא בשם אות אמת שהביא בשם נוסחא אחרת והנוסחא שהביא הוא כלשון הכ"י שלפנינו, אין ספק שלפני בעל א"א היתה כתב יד מן המדרש איכה, ובמ"כ שם הביא דברי הא"א בשינויים ממה שהוא בא"א, וז"ל הא"א אדריינוס שחיק עצמות אפיק קלווסין ואמר כל מאן דאתון חמיין שערי מדבי יהודאי הוא ארימון רישיה. שמעון כלהון וספרו שעריהון אפיק קלווסין אחורין ואמר כל דאתון חמיין קדליה מן חמת שעריה יהודאי הוא ארימון רישיה. וכמ"כ שם מפרש נוסחא הא"א בתחלה צוה שכל מי שיראה שער בראש יהודי ישאו את ראשו ממנו, והלכו כל היהודים וגלחו את ראשם, ושוב הוציא כרוז ואמר כל מי שיראה עורף שעליו יהיה שער יהודי הוא ישאו את ראשו ממנו ע"כ, ומצאתי כי גם לפני הערוך היתה הגירסא במדרש כמו שהוא בכ"י. וז"ל בערך קלוון בסוף מגילת איכה על צוארינו, אדריינוס שחיק עצמות אפיק קלווסין פ"א קליפסין בל"י κελευωσις פירוש ציווי: (טז) נבוכדנצר הרשע צוה לנבוזראדן רב טבחים וא"ל אלוה של אומה זו רחמן הוא וידו פשוטה לקבל שבים. אלא כבשית יתהון מתנחין אימון עבדין תתובה והוא מרחם עליהון ושהוא גברא חזר בשיחור אפין. בנדפס הלשון מבואר יותר אלההון דאינון מקבל בעלי תשובה הוא וידו פשוטה

נאולה, ובזו לא היתה גאולה: (קכא) ריש לקיש אמר טובה היתה הסרת טבעתו של אחשורוש אל ישראל, (קכב) מששים ריבוא נביאים שעמדו בימי אליהו, ולמה שבזו היתה גאולה, ובזו לא היתה גאולה: (קכג) א"ר ישמעאל בר נחמן טובה היתה מגילת קינות מארבעים שנה שנתנבא עליהם ירמיה, (קכד) שבה נטלו ישראל אפופי על עונותיהם ביום שחרב בית המקדש, הה"ד תם עונך בת ציון: לא יוסיף להגלותך. (קכה) לא כך נבראו ישראל על היסורין להללות ביתר. ר' פינחס בשם ר' אושעיא אמר (קכו) אית להון אזלון, ונתנם בכל שונאיך (דברים ז טו): ודכוותיה ונתנך ה' לראש ולא לזנב (שם כח יג), ודכותיה והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז טו), ודכוותיה כה אמר ה' אלהים לאדום שמועה שמענו מאת ה' וציר בגוים שולח קומו ונקומה עליה למלחמה (עובדיה א א):

פרשה ה

[א] **זכור** ה' מה היה לנו. (א) ר' יצחק פתח זרזיר מתנים או תיש ומלך אלקום עמו (משלי ל לא), (ב) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים בנוהג שבעולם אדם יש לו שני זרזירין אחד גדול ואחד קטון, היה מכבש את הגדול לפני הקטון, שלא יעמוד עליו ויהרגהו, בשביל שהוא חס על ממונו, ואתה אינך חס על אומתך אלא מניחה בין האומות, ומלך אלקום עמו (שם שם): (ג) א"ר ברכיה אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים אמרת לנו זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז), אנו שכחה מצויה בנו, אתה אין שכחה לפניך, אין אתה נזכר להם, זכור ה' מה היה לנו. א"ר יצחק אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אמרת זכור את אשר עשה, לנו עשה (ד) ולך לא עשה, בא דוד ופירשה זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז ז), (ה) ר' אבא בר כהנא ור' לוי (ו) חד אמר פנון פנון, (ז) וחד אמר פכרו פכרו,

הערות ותקונים

אחרונים הלינו זו פרס במקום זו רומי ונמלא הרבה פעמים שהלינו המדפיסים פרס במקום רומי מפני חמת הצענזור: (קכא) ריש לקיש אמר. בנדפס ר' שמעון בן לקיש, והכל אחד: (קכב) ששים ריבוא נביאים שעמדו בימי אליהו. מדרש שה"ש פ"ד פסוק נופת תטופנה: (קכג) א"ר ישמעאל בר נחמן. ואולי צ"ל ר' שמואל בר נחמן, בנדפס הגירסא ורבנן אמרי: (קכד) שבה נטלו ישראל אפוכי על עוונותיהם. וכן בב"ר פמ"ב אות ג'. מובא בערוך ערך אפכי בשם מגילת איכה בפסקא תם עונך, וכתב המוספי פי' בל"י ורומי שטר פרעון כמו שובר: (קכה) לא כך נבראו ישראל על היסורין להללות ביתר. הלשון משובש, ובנדפס למה נבראו היסורין להתלות בית דאית להון למיזל, וגם לשון זה קשה הבנה, והמפרשים נכנסו בדוחק: (קכו) אית להון אזלין. בנדפס דאית להון למיזל, גם הגירסא בנדפס ר' פנחס בשם ר' הושעיא:

(א) ר' יצחק פתח זרזיר מתנים כו'. נעלם ממני מה שייכות לדרשא שלו לכאן: (ב) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה בנוהג שבעולם אדם יש לו ב' זרזירין. בנדפס הנוסחא מבונה קצת: (ג) א"ר ברכיה. פסיקתא דר"כ פסקא זכור (דף כ"ז ע"א) ותנחומא תצא סי' י"א וע"ש בהערות שלי. ובנדפס משונה הסדר המאמר מר' ברכיה מיוחס לר' יצחק ומאמר ר' יצחק מיוחס לר' ברכיה כמו שהעירותי בפסיקתא שם הערה נ"ב. ואז לא היה לפני רק המדרש איכה הנדפס: (ד) ולך לא עשה. הוא בלשון תמיה האם לא עשה לך יותר. ובנדפס סיים עוד: לא החריב את מקדשך: (ה) ר' אבא בר כהנא ור' לוי. פסיקתא דר"כ שם. ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ו בשם התנחומא: (ו) חד אמר פנון פנון. הוא דעת ר' לוי. ועניני פניה והרקה עד היסוד בו. וכן ת"י ותער כדה ופניאת קולתה, ומובא בערוך ערך פן א' בשם הפסיקתא. ור' לוי מפרש ערו מלשון הרקה: (ז) וחד אמר פכרו פכרו. בנדפס גם בפסיקתא שם הגירסא ר' אבא בר כהנא אמר פגרו פגרו. ומובא בערוך ערך פגר בשם הפסיקתא וכתיב ונתץ את הבית (ויקרא י"ד מ"ה) ת"י ופגר ית ביתיה. ובערך פכר הביא וז"ל במגילת איכה זכור ה' ערו ערו פכרו פכרו, מאן דאמר פכרו פכרו אפילו יסודיה ארימון, המד"א ערער תתערער. והוראתה הריסה. עת לפרוץ, ת"י עידן לפכורא, ומלת ארימון ליתא בכ"י, ואולי יש לתקן

בערוך

[יא] **נשים** בציון ענו. (כה) נבוכדנצר הרשע צוה לחיילותיו ואמר להם אלהיהם של אלו שונא זנות הוא, הזהרו שלא תגעו באשת איש, וכיון ששמעו אלמנותיהן של ישראל עמדו והשיאו את עצמן לאנשים, והיו אומרות לשכיניהן לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש רק יקרא שמך עלינו אסוף חרפתנו (ישעיה ד א), בר מן תלת דאיתעצלין ולא עבדין כן, ונתקיימה עליהן הגזרה נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה (כו) בתלת כתיב:

[יב] **שרים** בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו. (כז) אפיטרופא הוה עליל לקרתא (כח) וצייר על שורי קרתא ותלי להון, והוו סבייא אתיין ומפייסן ליה עליהון, ולא הוה מקבל עליהון, לקיים מה שנאמר שרים בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו:

[יג] **בחורים** טחון נשאו. (כט) לא היו ריחיים בבבל, (ל) וכיון שעלה נבוכדנצר לארץ ישראל היה תופש את הבחורים, ומטעינן אותם ריחיים להוליכן לבבל, באותה שעה אמר הקב"ה כבר נשבעתי לבניי עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), בדין שאהא עמהם בצרה, הה"ד כה אמר ה' גואלכם קדוש ישראל (לא) למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם (ישעיה מג יד), (לב) בריחים כתיב, וכשדים באניות רנתם (שם שם), הוו (רבנן) [רכבין] זמרין קודמיהון, ואילין טעונין ומהלכין על ארעא על כרהיהון דלא בטבתהון:

ד"א בחורים טחון נשאו. (לג) לשון נקיה, המד"א ויהי טוחן בבית האסורים (שופטים טז כא), ונערים בעץ כשלו. אמר ר' יהושע בן לוי (לד) שלש מאות מצאו חרוזים בטלה אחד:

[יד] **זקנים** משער שבתו. כמשמעו:

בחורים מנגינתם. (לה) מן זמריהון:

הערות ותקונים

(כה) נבוכדנצר הרשע צוה לחיילותיו. המאמר מובא בערוך ערך בתולה, בשם המדרש שלפנינו. ובנדפס נבוזראדן נ"ל נבוכדנצר וכן מובא בערוך שם. ובנדפס שם המאמר משונה קצת. והערוך הביא כגירסא הכ"י: (כו) בתלת כתיב. פי' המ"כ נשים לשון רבים ומיעוט רבים שנים, בתלת כתיב חסר וי"ו שאינו אלא א' הרי ג', ודברי המדרש הביא בעל מנחת שי שם: (כז) אפיטרופא. הוא כמו אפוטרופוס רק אפיטרופא הוא מלשון סורי ואפיטרופוס היא יוונית ופי' ממונה ופקיד (פערוואלטער): (כח) וצייר על שורי קרתא. פי' חומות העיר. בנדפס הגירסא והוה נסיב טבי דקרתא: (כט) לא היו ריחיים בבבל. עיין מדרש תהלים מזמור כ"ד אות י' וכי יש אבנים בבבל אלא מלמד שקמה האבן מארץ ישראל, ושם בהערה נ"ו העירותי מזה תבין מאמרם איכה רבה פ"ה בפסוק בחורים טחון נשאו. את מוצא שלא היה ריחיים בבבל ר"ל לפי שאין מצויין שם אבנים וע"ש מזמור ס"ד אות א' וע"ש הערה ה': (ל) וכיון שעלה נבוכדנצר לארץ ישראל וכו' עד דלא בטובתהון, מובא בערוך ערך בריח בשם המדרש איכה שלפנינו, וכאשר הביא הוא כלשון הכ"י. אבל בנדפס המאמר מקוטע, ומן באותה שעה חסר ואיננו. וכך איתא בנדפס גם בדפוס ראשון וכשעלה נבוכדנצר הטעינן ריחיים והורידן הה"ד למענכם שולחתי בבלה והורדתים בריחים כלם ברחים כתיב ע"כ: (לא) למענכם שולחתי בבלה. בקרא כתיב שלחתי. ועיין במנחת שי ישעי' מ"ג שהאריך שם והביא ג"כ דברי המדרש שלפנינו ועיין פ"א הערה תפ"ד: (לב) ברחים כתיב. בעל מנחת שי (ישעיה מ"ג) הביא דברי המדרש שלפנינו וכתב בכל ספרים שלנו בריחים מלא דמלא. ונראה לי שאין המדרש חולק על הספרים דאע"ג דלא אשכחן בכוליה קרא לישנא דרחים כי אם חסר יו"ד קדים לחי"ת מ"מ מצינן למימר דקרי ביה ריחים בציר"י הר"ש וביו"ד נחה ויש אם למקרא ולמסורה: (לג) לשון נקיה. המד"א ויהי טוחן בבית האסורים. עיין סוטה (דף י' ע"א) ויהי טוחן בבית האסורים אין טחינה אלא לשון עבירה, שנאמר תטחן לאחר אשתי (איוב ל"א י'): (לד) שלש מאות מצאו חרוזים בטלה אחד. המלה משובשת ואין לה פתרון, ובנדפס הגירסא שלש מאות תינוקות חרוזים בסוכה אחת, פירוש תלויים בענף א' כי סוכה הוא מלשון המקרא ויכרות סוכת עצים (שופטים ט' מ"ח) וכן איש סוכה (שם שם מ"ט): (לה) מן זמריהון. בנדפס גם בדפוס ראשון א"ר אבא בר ירמי' מזמריהון שבתו. ומלת שבתו נמשך גם למטה אל בחורים. והמלות א"ר אבא בר ירמי' נשמטו ממקומם ושייך להלן על שבת משוש לבנו כמו שהוא לנכון בכ"י ועיין בהערה שלאחריה

הונח לנו: (טז) נבוכדנצר הרשע צוה לנבוזראדן רב טבחים, וא"ל אלוה של אומה זו רחמן הוא, וידו פשוטה לקבל שבים, אלא כבשית יתהון מתנחין אינון עבדין תתובה, והוא מרחם עליהון, וההוא גברא חזר בשיתור אפין, (יז) וכיון דכבשיהון הוה מפרי בהון, (יח) וכד הוה חד מנהון קאים ליה, הוה מפסיק ליה איברין איברין ומקלקלין יתיה קדם ענה וענה כריה על כרחיה דלא בטיבותיה: (יט) אמר ר' יהושע בן לוי הוא אריוך הוא נבוזראדן, ולמה קרו ליה אריוך, שהיה נוהם על השביה כאריה, (יט*) וכיון דמתון על נהר פרת שבקון מתנחין, אמר מן כדון לא חזרו להון, הה"ד על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קלז א):

[ו] **מצרים** נתנו יד אשור לשבוע לחם. (כ) מה היו עשרת השבטים עושים, היו משלחין שמן למצרים, ומביאים חטים משם, ודכוותיה עודינו תכלינה עינינו (איכה ד יז):

[ז] **אבותינו** חטאו ואינם. אמר להם הקב"ה בדידכון קיימין:

[ח] **עבדים** משלו בנו. (כא) אלו שבדיר:

פורק אין מידם. אילולי משה: ד"א עבדים משלו בנו. אלו המלכיות עובדי כוכבים: פורק אין מידם אילולי הקב"ה:

[ט] **בנפשנו** נביא לחמנו. (כב) אמר רשב"ג ראשונים על ידי שהריחו קצת צרתן של מלכיות עובדי כוכבים קצרה נפשם, אבותינו כתיב בהון לסבוב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך (במדבר כא ד), דניאל אמר אתכרית רוחו (דניאל ז טו), ישעיה אמר מלאו מתני חלחלה (ישעיה כא ג), ירמיה אמר בנפשנו נביא לחמנו, אנו על אחת כמה וכמה:

[י] **עורנו** כתנור נכמרו מפני זלעפות רעב. (כג) [תרין אמוראין חד אמר כאילין (כד) כמריאתא, וחד אמר כתנור שלא הוסק כל צרכו]:

הערות ותקונים

פשוטה לקבל שבים, כיון דאת כבים להון לא תשבקין דילהון דלא יעבדון תיובתא ואלההון ירחם עליהון וההוא גברא נחית בשתור אפין. ופירש המ"כ אלהיהם של אלו של ישראל מקבל תשובה הוא לכן מיד כשתכבוש אותם לא תניח אותם שיתפללו כדי שלא ישובו לה' ואלהיהם ירחם עליהם ואותו איש ירד נארצו בבלה בפנים שחורות כלומר בבושת פנים ע"כ. ובפסיקתא רבתי פכ"ח פסקא על נהרות בבל איתא כך, אמרו אלהיהם של אלו רחמן הוא וכיון שמשבירים לו פנים הוא חוזר ומרחם עליהם שמא ישובו ויתחברו טלם ויקראו לאלהיהם ויחזרו ולא הועלנו כלום, לפיכך היו דוחקים אותם ומריצים אותם על כרחם שנאמר על צוארינו נרדפנו וגו', וזה נובע מן המדרש שלפנינו, ונמצא במדרש תהלים מזמור קל"ז אות ג', והוא לקוח מן הילקוט, כי במדרש תהלים הוסיפו המדפיסים י"ד מזמורים שיטו מן מזמור קכ"ב עד סוף מזמור קל"ז מן הילקוט, בלי תוספת ובלי מגרעת, עיין במזמור קכ"ב הערה א': (יז) וכיון דכבשיהון הוה מפרי בהון. בנדפס אלא לא תהי מפלי עליהון. ובעל א"א כתב מפלי עליהן צ"ל מרפי להון. אין ספק שהוסיף ותיקן עפ"י נוסחת הכ"י והיה לפניו מרפי להון במקום מפרי בהון, ומרפי להון מלשון רפיון וכן קא מרפי לה (נדרים דף מ"א ע"ב): (יח) וכד הוה חד מנהון קאים ליה כו'. גם בכאן נוסחא אחרת בנדפס כיון דכבש יתהון כד הוה קאים חד מנהון הוה נסיב ליה ומפסג ליה איברים איברים שריף ליה קומיהון ואינון מהלכין בעל כרחיהון שלא בטובתהן. ובפסיקתא רבתי פכ"ח פסקא בכה תבכה והיאך היו רודפין מה היו עושין היו נוטלין אחד מהם והורגים אותו ועושים אותו איברים איברים ומשליכים אותו לפניהם והם רואים ומהלכין שלא בטובתן. והנוסחא שלפנינו על כרחיה קשה הבנה: (יט) אריב"ל הוא אריוך הוא נבוזראדן. בדניאל (ב' י"ד) כתוב אריוך רב טבחיא די מלכא די נפק לקטלא לחכימי בבל. ובמ"ב (כ"ה ח') כתוב נבוזראדן רב טבחים: (יט*) וכיון דמתון על נהר פרת שבקון מתנחין. הנוסחא משונה קצת בנדפס: (כ) מה היו עשרת השבטים עושין. נשנה לעיל פ"ד י"ז בפסוק עודינו תכלינה עינינו. וזה הטונה שסיים ודכוותיה עודינו תכלינה עינינו. ר"ל שם נשנה המאמר בשלימות ופה נתקצר: (כא) אלו שבדיר. אין להמלה הבנה. ואולי צ"ל שבדור וחסר איזה מלה. ובנדפס הגירסא אלו מצרים: (כב) אמר רשב"ג ראשונים כו'. נשנה במדרש שה"ש פ"ג בפסוק כמעט שעברתי: (כג) תרין אמוראין. הוספתי כמו שהוא בנדפס גם בדפוס ראשון וחסר לפנינו בכ"י: (כד) כמריאתא. פי' ככומר של ענבים שהוא חם מאוד ודרש נכמרו מלשון כומר וכ"כ המ"כ:

(מה) א"ל נוחה הוות לי ניקבריניה ולא אמרת עלוי הדא מילתא, וכן הוות ליה, כשגגה שיוצא מלפני השליט: (מו) אנטונינוס שאל לרבי מאן מאית קדם אנא או את, א"ל אנא, אמרו ליה תלמידיו כל עלמא מצלין לחייך טובא, ואת אמרת הכי, אמר להון אין אתי מלאך מותא מסביניה מה אית ליה למימר אזל סב רבי קדמוי ולא אנא אתי, ואין הוות כן אינון אמרין בריך אלהיהון דיהודאי, ואפילו הן ידעין מיתותיהון, וכן הוות ליה, כשגגה שיוצא מלפני השליט:

[יז] על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו. (מז) א"ר שמלאי צער גדול נתן הקב"ה לאשה הזו מאחר שהיא משמרת ימי נדתה, עוד היא חוזרת ומשמרת ימי זיבתה, ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מה אם האשה הזאת על ידי שהיא פורשת מן ביתה וחוזרת לביתה, הכתוב קורא אותה דוה, [והדוה בנדתה (ויקרא טו לג)], אנו עאכ"ו שנקראים דוים, על זה היה דוה לבנו:

[יח] על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו. (מח) כבר היו רבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבה עולין לרומי ושמעו (מט) קול המונה של רומי רחוק מאה ועשרים מיל, התחילו הם בוכים ור' עקיבה משחק, אמרו לו עקיבה אנו בוכים ואתה שוחק, אמר להם למה בכיתם, א"ל לא נבכה שעובדי ע"ז וזובחים לאלילים ומשתחוים לעצבים ויושבים לבטח ובשלוה, ובית הדום רגל אלהינו היה לשריפת אש ומדור לחיות השדה לא נבכה, אמר להם לכך אני שוחק אם למכעיסיו כך לעושי רצונו עאכ"ו. שוב פעם אחת עלו לירושלים כיון שהגיעו לצופים קרעו בגדיהם, והגיעו להר הבית והיה שועל יוצא מבית קדש הקדשים, התחילו בוכים ור' עקיבה שוחק, א"ל רבן גמליאל עקיבה לעולם את מתמיה אנו בוכים ואתה שוחק, אמר להם למה בכיתם, אמר להם רבן גמליאל ראו מה עקיבה אומר לנו, מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת (במדבר א נא), שועל יוצא מתוכו, לא נבכה, עלינו נתקיים הכתוב על זה היה דוה לבנו, על הר

הערות ותקונים

א"ע למילת פלן. וזו גירסא יותר מיושרת: (מה) א"ל נוחה הוות לי ניקבריניה ולא אמרה עלוי הדא מילתא. ובקה"ר והוה נייח ליה דקבריה ולא הות אמר עלוי הדין פסוקא. ובירושלמי שבת א"ל נוח היה ליה אילו הוה מיית ולא כן. ובירושלמי ע"ז שם אמר מה הוה לו אילו מת ולא שמע הדא מילתא, יש לתקן נוח הוה לו אילו מת ולא שמע הדא מילה: (מו) אנטונינוס שאל לרבי. 'גם זה ליתא בנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם, ונשנה ג"כ במדרש קהלת שם, ושם הגירסא אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה הוה שאיל לרבינו הקדוש. והרבה פעמים נמצא בירושלמי ובבלי ובמדרשים נזכר הקיסר אנטונינוס ריע של רבי ושאל לרבי. ולדעת הרב הגאון הרש"ל ראפאפארט ז"ל הקיסר הזה היה מארק אורליאוס עיין בספרו ערך מליס ובכרם חמד ח"ד וח"ז. אולם לדעת החוקר הנודע מהר"ן דר' גרעטץ ז"ל בספרו קורות היהודים ח"ד הקיסר הזה היה אלכסנדר סיוירוס (Severus) ורבי שהיה ידידו הוא נכדו של רבינו הקדוש ר' יהודה נשיאה שנקרא ג"כ רבי כידוע, ויש להאריך בזה, אבל פה קצר המצע מהשתרע: (מז) אמר ר' שמלאי. המאמר נשנה בוי"ר פי"ט אות ה' בנוסחא אחרת אמר ר' שמלאי צער גדול נתן הקב"ה לאשה זו שמעת שמשמרת ימי זיבה יושבת ומשמרת ז' ימי נדה והתורה קורא אותה (נדה) [דוה] והדוה בזיבתה אין כתיב כאן אלא והדוה בנדתה, ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר ומה אם האשה הזו ע"י שפירשה שנים שלשה ימים התורה קורא אותה (נדה) [דוה] אנו שפירשנו מבית חיינו ומבית קדשינו ותפארתינו כמה ימים וכמה שנים כמה קיצים וכמה עיבורים על אחת כמה וכמה: (מח) כבר היו רבן גמליאל. ספרי עקב פיסקא מ"ג, וגמרא מכות (דף כ"ד סע"א): (מט) קול המונה של רומי רחוק מאה ועשרים מיל. בנדפס קול המונה של רומי מפוטליילום עד מאה ועשרים מיל. ובספרי קול המייה של מפטילון עד ק"כ מיל, אין ספק שנשמט מלת „רומי", ובגמרא מכות שם ושמעו קול המונו של בבל מפלטיה ברחוק ק"כ מיל, ונרשם בגליון כ"א מפטילום, ונשמט מלת „רומי" והלינו „בבל" תחתיה מחמת הצענזור, והמאמר מגמרא מכות מובא בילקוט ישעי' רמז רע"ח ושם מובא ושמעו קול המונה של כרך גדול רומי מפניליאום כמאה ועשרים מיל. והמאמר מובא בערוך ערך המיה וז"ל בסוף מגילת איכה עלו לרומי ושמעו קול המיה של רומי. והנה לפנינו בנדפס כתוב מפוטליילום ולפנינו בכ"י נשמטה המלה הזאת. ובגמרא מפלטיא, וכ"א מפטילום, ובספרי

[טו] **שבת** משוש לבנו נהפך לאבל מחולנו. (לו) ר' אבא בר ירמיה אמר בראשונה כשהיתה אימת סנהדרין עליהם לא היו אומרים דבר נבלה בשיר, ועכשו שאין אימת סנהדרין עליהם הן אומרים דבר נבלה בשיר. (לז) תני רבא בשם ר' חסדא בראשונה כשהיתה סנהדרין כל צרה שהיתה באה על הצבור, (לח) היתה שמחה גדולה תחתיה, משפסקה סנהדרין פסקה, (לט) הדא דתנינן משבטלה סנהדרין בטלה השיר מבית משתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין וגו' (ישעי' כד ט), משפסקו אלו ואלו שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו:

[טז] **נפלה** עטרת ראשנו. [ר' ירמיה שיבשב] לבש עטרה של זית, שמע שמואל ואמר נוחה הוות ליה אלו איתרים ראשיה ולא עביד ההיא מילתא, וכן הוות ליה, כשגגה שיוצא מלפני השליט. (מא) וכן אמר יעקב ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית לא לב), וכן הוות לה. (מב) בר בריה דר' יהושע בן לוי הוה ליה בלע, אתא חד (מג) ולחש ליה משום ישו בן פנדרא ואינשם, כד נפק פגע ביה, א"ל מה אמרת עלוי, (מד) א"ל פסוק פלן בתר פלן,

---

הערות ותקונים

שלאחריה: (לו) ר' אבא בר ירמי' אמר. ירושלמי סוטה פ"ט הי"ב (דף כ"ד ע"ב) ושם הגירסא אבא בר רב ירמי' אמר זקנים משער שבתו שבת משוש לבנו, אמר רב חסדא בראשונה היתה אימת סנהדרין עליהן. וכן בנדפס מתחיל אמר רב חסדא: (לז) תני רבא בשם רב חסדא. בירושלמי שם א"ר יוסי ברבי בון בשם רב הונא, ובנדפס א"ר יוסי בר' אבין בשם רב חסדא, וכן יש לתקן לפנינו ר' יוסי בר בון, ומן ר' בון נעשית רבא, ואולי היתה הגירסא בר' בא: (לח) היתה שמחה גדולה תחתיה. לדעתי צ"ל היו מבטלים שמחה גדולה תחתיה, בירושלמי הגירסא היו פוסקין שמחה כנגדם, וגם בנדפס הגירסא היו פוסקים כנגדה שמחה, ובתוספתא סוטה פט"ו הגירסא רשב"ג אומר אין לך לך צרה שבאה על הציבור שאין בית דין מבטלים שמחה כנגדה: (לט) הדא דתנינן. משנה שם מ"ה (דף מ"ח ע"א) וע"ש בגמרא: (מ) ר' ירמי' שיבשב. כן הוספתי כמו שהוא בירושלמי סוטה פ"ט הט"ז (דף כ"ד סוף ע"ב), ובנדפס הגירסא ר' ירמי' דשבשב, והמאמר נשנה בקה"ר פ"י בפסוק כשגגה שיוצא מלפני השליט ושם הגירסא ר' ירמיה דשבשתא, אולם גירסת הירושלמי היא העיקרית, והוראת שיבשא או שבישתא זמורה ותרגום הזמורה (יחזקאל ט"ו ב') שבשתא, ודומיהם הרבה, ומורגל בדרז"ל, ומזה הפעל שיבשב, חתך זמורות, עיין ערוך השלם ערך שבש. וראיתי בשה"ד אות י' הביא וז"ל ר' ירמי' דשבשב מ' איכה בפסוק נפלה עטרת ראשינו ופירש במ"כ שם מקום. ובירושלמי סוף סוטה פירש המפרש שם שיבשב חתך זמורות או עשה דרך שחוק ושיגום. ובקה"ר בפסוק יש רעה שהניח עטרה בראשו וא"ל שמואל נייח דיריה רישיה וכן היה עכ"ל: (מא) וכן אמר יעקב ללבן. וכן נשנה בב"ר פע"ד אות ס' ובקה"ר שם וסיים שם ומיתת רחל. אבל במדרש איכה הנדפס חסר זה: (מב) בר בריה דריב"ל. ירושלמי שבת סוף פי"ד ה"ג (דף י"ד ע"ד) וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ב (דף מ' ע"ד) וקה"ר שם ושם בריה דריב"ל צ"ל בר בריה וחסר במדרש איכה הנדפס גם בדפוס ראשון, והיה לנכון גם לפני הרב בעל הערוך במדרש איכה וז"ל בערך בלע א' בסוף מגילת איכה נפלה עטרת ראשינו בר בריה דריב"ל הוה ליה חד בלע יומא חד ולחיש ליה, ועל זה כתב המוסיף גירסא זאת איננה בנוסחאות שלנו, אבל היא במדרש קהלת על פסוק כשגגה שיוצא מלפני השליט, ובירושלמי דשבת פרק שמונה שרצים, וכ"ל שפירושו חולי בגרון מעכב המאכל והמשקה. ולדעת הרב הגדול מוהר"ר ח"י דר' קאהוט פי' בלעא בל"ס כל דבר חד ועקום ע"ש. והנה פה נאמר בר בריה דריב"ל ולא מפורש שמו, אולם ביוחסין השלם (צד 121) הביא וז"ל ר' ברכיה בר סימון בריה דריב"ל הוה ליה בלע פי' שבלע נימא של מים [כוונתו נימא של מים מלשון חז"ל ע"ז (דף י"ב ע"ב) הבולע נימא של מים (בלוטעגעל)] או נחש ולחש עליה המין ולאחר שיצא השרץ שאל לו מה אמר ואמר הלואי שימות ולא שמע זה והיה כשגגה שיוצאה מלפני השליט ומת אז בקדושה עכ"ל. ובעל סדה"ד אות ב' הביא דברי היוחסין בערך ר' ברכיה (לפי נוסחת דפוס קראקא דף פ"ו) והביא שם הערוך ערך בלע כתב זה בשם מדרש סוף איכה ואינו שם, אלא ברבה קהלת בפסוק יש רעה ומובא ג"כ בקה"ר ענין ר' ירמי' דשבשב והוא ג"כ במדרש איכה בפסוק נפלה עטרת ראשינו. וזה גרם טעותו של בעל הערוך שסבר שגם מעשה דבר בריה דריב"ל גבי הדדי' כתיבי במדרש איכה עכ"ל. אולם הערוך לא טעה רק היה כן במדרש איכה שהיה לפניו כמו שהוא לפנינו בכ"י: (מג) ולחש ליה ואינשם. בירושלמי שבת מן שמיה דישו פנדירא. ובירושלמי ע"ז בשמיה דישו בן פנדרא. פירוש חזרה נשמתו כלומר נתרפא עכ"ל. ובנדפס חסר זה ג"כ: (מד) א"ל פסוק פלן בתר פלן. כ"ה גם בקה", אבל בירושלמי שבת א"ל מלה פלן. ובירושלמי ע"ז

א"ל

כימי שלמה, (נה) רבי אומר כימי עולם, כימי נח, שנאמר כימי נח זאת לי (ישעיה נד ט). וכשנים קדמוניות, כשני הבל, שלא היה ע"ז בעולם:

[כב] **כי** אם מאוס מאסתנו. (נו) כההיא דאמר ריש לקיש (נז) אם מאיסה היא, לית סברה, ואם קציפה הוא, אית סברה, שכל מי שהוא כועס סופו להתרצות. (נח) אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד, השיבנו ה' אליך. (נט) א"ר אלעזר תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, ומה טעמיה, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג). אמן:

הערות ותקונים

כשנים קדמוניות כימי שלמה, רק דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, בספרא שמיני בהתחלתו ותלא אש מלפני ה', כיון שראו אש חדשה שירדה מן השמים וליחכה את העולה ואת החלבים נפלו על פניהם ושיבחו לשמים, וכן בימי שלמה נפלו על פניהם, שנאמר וכל בני ישראל רואים ברדת האש (מן השמים) וכבוד ה' על הבית ויכרעו (על) אפים ארצה על הרצפה וישתחוו (להודות) [והודו] לה' (דה"ב ז' ג'), ועל אותה שעה הוא אומר וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות, כימי עולם, כימי משה, וכשנים קדמוניות כשני שלמה, רבי אומר כימי עולם כימי נח, וכשנים קדמוניות כשנות הבל שלא היתה ע"ז בעולם ע"כ. והדורש שלפנינו כאשר הביא הכתוב וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות הביא דברי הספרא בהוספות ראיות מהכתובים: (נה) רבי אומר כימי עולם כימי נח שנאמר כימי נח זאת לי, ובעל מנחת שי הביא בשם הרד"ק יש מחלוקת בספרים במלה הזאת ברוב הספרים הם שתי מלות ויש ספרים שהיא מלה אחת, וכן תר"י כיומי נח: (נו) כההיא דאמר ריש לקיש. פסיקתא דר"כ פסקא ותאמר ציון (ק"ל ע"ב) ומובא לעיל בפסוק בכה תבכה ע"ש: (נז) אם מאוסה היא לית סברא. כלומר אם רחקת אותנו יען מאסת בנו, אין עוד תקוה לנו, אם רק מפני כעס וחרון יש לנו תקוה, כי כל הכועס סופו שתשקוט חמתו ומתרצה, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי: (נח) אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאוד, השיבנו ה' אליך. זה ליתא בנדפס, והסיום הזה הוא עפ"י מאמרם ירושלמי ברכות סוף פ"ה (דף ח' ע"ד), ובפסיקתא פסקא דברי ירמיהו (קמ"ז ע"א) ר' אלעזר אומר כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות חוץ מן ירמי' שפתח בדברי תוכחות וחתם בדברי תוכחות וכו', והא כתיב כי אם מאס מאסתנו, השיבנו תחת כי אם מאס מאסתנו, הכוונה שלא חתם בדברי תוכחה כי אחר הסיום הזה צריך להכפיל עוד הפעם הפסוק השיבנו כאשר באמת נמסר במסורה וסימנך יתק"ק וכן רש"י בפירושו לאיכה שם כתב השיבנו ה' מפני שסיים בדברי תוכחה הוצרך לכפול מקרא שלפניו פעם אחרת: (נט) אמר ר' אלעזר תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. זה הוסיף המעתיק עפ"י מאמרם סוף גמרא ברכות וגם אני אסיים בשלום, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום:

נשלם מדרש איכה

בצד 146 בהערה שורה 15 צ"ל וכוונתו לפתיחתא אות ס'

ציון [ששמם שועלים הלכו בו], א"ל לכך אני שוחק שאומר הכתוב, (נ) ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו (ישעיה ח ב), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, מה אמר אוריה ומה אמר זכריה, אוריה אמר ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה, והר הבית לבמות יער (ירמיה כו יח), זכריה אמר כה אמר ה' [צבאות] עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים, ורחובות עיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה (זכריה ח ד ה), אמר הקב"ה יש לי שנים עדים הללו, אם קיימים דברי אוריה, יהיו קיימים דברי זכריה, ואם בטלים דברי אוריה, יהיו בטלים דברי זכריה, שמחתי שנתקיימו דברי אוריה, סוף שיתקיימו דברי זכריה לעתיד לבוא, כלשון הזה אמרו לו עקיבה ניחמתנו תתנחם במנחמים:

[יט] **אתה** ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור. וכי יש ישיבה בלא כסא, ויש מלך בלא מטרונה, ויש חתן בלא כלה, ויש כלה בלא חופה, אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור:

[כ] **למה** לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים. (נא) א"ר יהושע בן אבין ארבעה דברים תבע ירמיה. עזיבה, שכיחה, מאיסה, וקציפה. עזיבה ושכיחה, למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים, מאיסה וקציפה, כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד (איכה ה כב), מאיסה כבר שבו בימיו, שנאמר כה אמר ה' אם ימדו שמים ממעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס וגו' (ירמיה לא לו), קציפה כבר שבו בימי ישעיה, שנאמר כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף (ישעיה נז טז), עזיבה ושכיחה לא שבו, לפיכך ציון מתרעמת ואומרת ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (שם מט יד). א"ר יהושע בן לוי ארבעה דברים תבע ירמיה. עזיבה, שכיחה, מאיסה, געילה, עזיבה ושכיחה, למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים, מאיסה וגעילה, דכתיב המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך (ירמיה יד יט). מאיסה וגעילה, כבר שבו בימי משה, שנאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כו מד), עזיבה ושכיחה לא שבו, לפיכך ציון מתרעמת ואומרת ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה מט יד):

[כא] **השיבנו** ה' אליך (נא*) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה השיבנו ה' אליך, אמר להם הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז), אמרה לפניו רבש"ע, שלנו היא, שלך היא, שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו (תהלים פה ה):

חדש ימינו כקדם. (נב) כאדם הראשון, המד"א ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג כד): (נג) ד"א חדש ימינו כקדם. כאבות הראשונים, המד"א ומראש הררי קדם (דברים לג טו): (נד) ד"א כקדם. כשנים קדמוניות, המד"א וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות (מלאכי ג ד), כימי עולם זה משה כמו שנאמר ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעיה סג יא), כשנים קדמוניות,

---

הערות ותקונים

ובספרי מפטילון, ובילקוט מפניליאוס, והמוספי הוסיף ערך פוטאלום והביא המלה מגמרא מכות והביא גם במדרש איכה כתיב פטיליום ויש לתקן פוטאלום והיא שם עיר קרובה לרומי ובחומה טבעים מים חמים כמו חמי טבריה, ולדעת הרב בעל ערוך השלם צ"ל קאפיטוליאוס והיא Capitolium: (נ) ואעידה לי עדים נאמנים וגו' וכי מה ענין אוריה אצל זכרי'. מובא בערוך ערך עד ג' בשם סוף מגילת איכה: (נא) אמר ר' יהושע בר אבין. עיין בנדפס הנוסחא משונה קצת: (נא*) אמרה כנסת ישראל. עיין שו"ט סוף מזמור פ"ה: (נב) כאדם הראשון. שאחר שנתגרש לקדם עשה תשובה ונתקבל ברצון: (נג) ד"א כקדם כאבות הראשונים המד"א ומראש הררי קדם. זה ליתא בנדפס: (נד) ד"א כקדם כשנים קדמוניות, המד"א וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות, כימי עולם זה משה, כמו שנאמר ויזכור ימי עולם משה עמו, כשנים קדמוניות כימי שלמה. מה הכוונה שדורש

כשנים

MIDRASCH

ECHA RABBATI

Sammlung agadischer Auslegungen der Klagelieder.

Herausgegeben nach einer Handschrift aus der Bibliothek zu Rom cod. J. I. 4, und einer Handschrift des British Museum cod. 27089.

Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer Einleitung versehen

von

SALOMON BUBER

in Lemberg.

WILNA

Druck u. Verlag von **Wittwe & Gebrüder Romm.**

1899.

מדרש איכה רבה